

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_218999

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

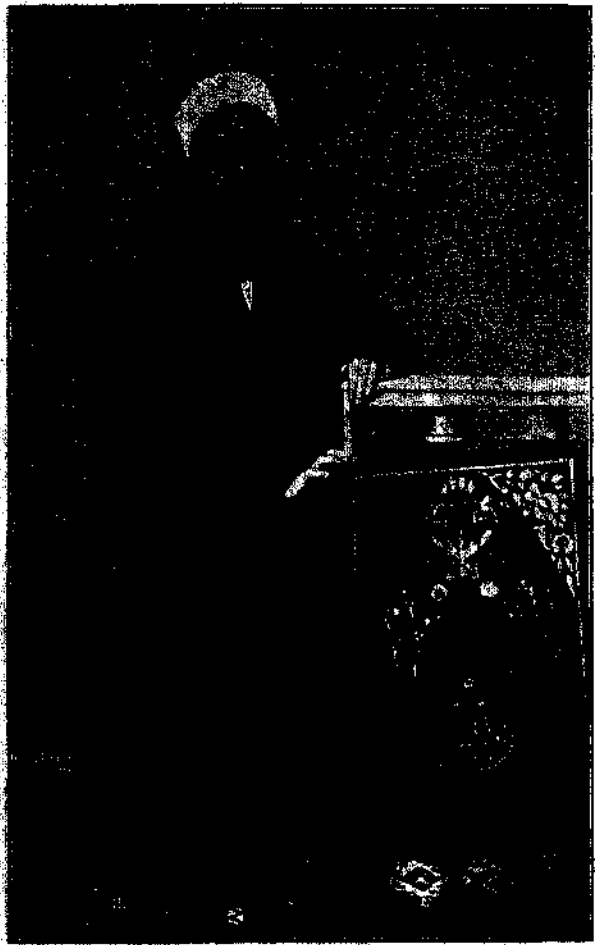
891.53
Call No. *M 85A* Accession No. *13397*

Author *James Mosier*

Title *The adventures of Haji Baba
of Isfahan.*

This book should be returned on or before the date
last marked below.

HAJI BABA OF ISPAHAN

The Translator : Hāji Shaykh Ahmad-i Kirmāni.

THE ADVENTURES
OF
HĀJĪ BĀBĀ OF ISPAHAN

TRANSLATED
FROM ENGLISH INTO PERSIAN

BY
HAJĪ SHAYKH AHMAD-I-KIRMANI

AND

EDITED WITH NOTES

BY

LIEUT. COLONEL D. C. PHILLOTT, M.A., PH; D., F.A.S.B.

*Late Secretary to the Board of Examiners, Calcutta; Author of a Colloquial
English-Persian Dictionary, A Higher Persian Grammar for the
use of the Calcutta University, etc., etc.*

Second Edition.

CALCUTTA:

PRINTS!) AT THIS BAPTIST MISSION PRESS AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL, 1, PARK STREET.

1924.

ترجمہ

سرگزشت

حاجی بابای اصفہانی

از انگلیسی بہ فارسی

اثر خامہ

حاجی شیخ احمد کرمانی

مرتبہ و معشی باہتمام

لغت‌نست کرنیل دی - سی - فلات صاحب

ایم - ای - پی - ایچ - دی - ایف - ای - ایس - بی

افسر سوارہ نمبر ۲۳ قشون سرحدی ، و سابقاً سکرتری پوزڈ آف انگرامنس ، کلکتہ
و مترجم قواعد مشق سوارہ ۱۸۹۵ عیسوی ، و علم جنگ کوشستانی ،
و غیرہ و غیرہ در زبانهای ہندی حسب فرمان
حکومت ہند

طبع ثانی

در مطبع بھٹک مشن پریس ، واقع کلکتہ ، بھلیہ طبع

مہلی گشت سنہ ۱۹۲۳ عیسوی

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

In bringing out the Second Edition of the Persian translation of Morier's *Hajji Baba*, I wish to express my acknowledgments to my former colleague Muhammad Kazim-i-Shirazi, late Persian Instructor, Board of Examiners, Calcutta, for assistance in the correction of the proofs.

Cambridge, 1921. D. C. PHILLOTT, *Lieu-Colonel*.

INTRODUCTION (TO THE FIRST EDITION).¹

& he Persian translator of this work, whose portrait forms the frontispiece, is the late Haji Shayfeh Ahmad-i² Kirmanl, son of Ahmad-i² Mulla Muhammad Ja'far-i Plsh-Namaz. His story is simple but tragic. He belonged to the Babi sect. After studying Arabic in Kirman, he removed to Ispahan,⁸ where he was joined by Mirza Agha Khan of Kirman, also of the same obnoxious sect. In A.H. 1305, the two went to Constantinople for the purpose of studying foreign languages. In this city Hāji Shaykī Ahmad, while earning his living as a teacher of eastern languages, is said to have acquired a knowledge of English, French, and Western Turkish. Assisted by Mirza Habib, a poet from Ispahan, he translated into Persian several French and English works, including *Hajji Baba* and *Gil Bias*. He was also the author of several works on *Hikmat*. His companion, Aqa Khan, was the capable editor of the now defunct *Alchitar*, a newspaper, which though printed in Constantinople had a wide circulation in India and Persia.*

1 The biography of the Translator was given to the Editor by Babi relations of the translator. Professor E. G. Browne in his *Persian Revolution* has pointed out that this biography contains some error.

² These *izafats* signify "son of."

³ Hence the erroneous idea held by many Persians that the translator was an Ispahani.

⁴ The importation of the *Akhtar* into Persia was forbidden, as the Government disapproved of its faring invective.

The two companions married sisters, daughters of the Babi leader, Mirzā Yahyā, of Mazenderan, better known by the Babi title of *Ṣubḥ-i Azal*:

While in Constantinople, Haji Shaykh Ahmad and Mirza Aqa Khān were accused by the Persian authorities of conspiracy, tried by order of the Turkish Sultan, and acquitted. The Sultan, it is said, made them a grant of five hundred tomans as a compensation for their sufferings.

The companions next appear as followers of Sayyid Jamājⁿ-d-dīn, a Babi leader, after wards suspected of being the instigator of the assassination of Naṣīr^u-d-dīn Shāh. While followers of this religious teacher, they wrote letters to various *mujtahids* in Persia, exhorting them to cast away sectarian differences, to make common cause with the Sunnis, and to join Turkey in resisting the "oppression of foreigners."¹

The correspondence was seized by the Persian officials in Persia, who demanded from the Sultan the surrender of the writers. The offenders were being conveyed to Persia when the Sultan wired to have them detained in Trebizonde. Hānlf Pāshā, the Turkish Ambassador, then starting for the Court of Tehran to convey to the Shāh on his attaining to the 50th year of his reign the congratulations of the Sultan, was to take the opportunity of soliciting from the Shāh the release of the offenders. The request was not preferred, for a few days before the celebration of his jubilee, the unfortunate Naṣīr^u-d-dīn Shah was assassinated in the shrine of Shah 'Abd^u-Azīm.²

This assassination sealed the fate of the unfortunate Shayfch Ahmad and of his equally unfortunate comrade, and orders were issued to have them forwarded from Trebizonde to Tehran. They never reached their destination.

A wire from Tehran to Tabriz and the two suspects were secretly butchered in a kitchen, in the presence of the Governor, who—so it is said—while superintending the execution was moved to tears. This butchery was carried out on the 4th of Safar,⁵ A.H. 1314 and the bodies were afterwards thrown into a well.

¹ " *Ta az tatavul-i ajanib mahfuz manand.* "

² The Shah was martyred () on the 11th of Zi Qa'dah, A.H. 1313. equivalent to 1st May, A.D. 1896. A.D. 1896 (about).

The mothers of Shaykh Ahmad and his comrade, two illiterate old women, are still¹ in Kirman in ignorance of the fate of their sons; in ignorance of the fact that they are no longer in Constantinople alive and well, being " too busy to write."²

[J] The fate of the Shah alarmed the Sultan, and Sayyid Jamal"-d-āln, the Babi leader mentioned above, died suddenly " from drinking a cup of coffee."²

Such is the brief outline of the translator's history, a history told to the writer in secret and in bits by Persians whose evidence is entitled to every consideration. For obvious reasons names and some details are omitted.

Of Morier's *Hajji Baba* Lord Curzon writes :—

" Even were the Persians to be blotted out of existence as an^a nation, even though Tehran, Meshed and Shiraz were to share the fate of Persepolis and Susa, it [*Hajji Baba*] would yet remain as a portrait of unrivalled humour and accuracy, of a people who though now in their decadence, have played an immense and still play a not wholly insignificant part in the complex drama of Asiatic politics. To explain the history and elucidate the character of this composite people great tomes have been written. I am conscious myself of having added no inconsiderable quota to their bulk ; but if all this solid literature were to be burned by an international hangman tomorrow, and were *Hajji Baba* and the *Sketches* of Sir John Malcolm alone to survive, I believe that the future diplomatist, or traveller who visited Persia, or the scholar who explored it from a distance, would from their pages, derive more exact information about Persian manners, and acquire a surer insight into Persian character than he would gain from years of independent study or months of local residence. Together the two works are an epitome of modern and moribund Iran".

(*Hajji Baba* must, in fact, be regarded as serious history and not as burlesque).

As to how the translator has accomplished his difficult task, let the Persians decide. When an MS. copy of Shaykh Ahmad's translation first reached his native city, it was looked on as an original work: it was copied with eagerness ; it was read with excitement. The book was equally well received in Shiraz and Ispahan. Was it not the first novel that had ever been written in Persian ? The Persians,

¹ November, 1902. 2 *Ura gahva khurandand.*

who have nearly as much wit as they have vanity, had no objection to being satirized by one of their own people.) The skill with which their countryman had depicted certain notable characters and well-marked types, filled them with pride and they refused even to admit that the work had faults of grammar and style. "It is as we write," they said, "and as we speak." A Persian friend recommending me to study the book remarked, "It is Just the life of an ordinary Persian." If Morier could have heard this criticism!

His immortal hero remained a Persian favourite till one sad day some copies of the English original reached me from India, and *Hāṭ Bāhā* ceased to be popular. "*Farangi lu-yi hūk-i mā rafta*"¹ said the Persians: "this author has overstepped the bounds; he has made fun of everyone from the Shāh downwards." *Hājī Bābā* was no longer an original work by a Persian.

The present edition is printed from a MS. copied from, and again collated with, the original MS. that the translator sent to his native town, and is published with the permission of his heirs. (The original MS. contained numerous clerical omissions and errors) These were, after a reference to the English original, duly corrected, receiving the final approval of a Persian.

In the notes I have endeavoured to give, not only the translation of such slang or modern expressions as are not found in the dictionaries, but also the translation of any (Arabic words that might puzzle a student whose reading had not extended beyond the text-books of the Higher Standard). I have not consciously slurred over any difficulty.

The book has been in the press for nearly two years, the proofs having been corrected and the notes added at odd intervals, in Indian camps and railway trains, or while travelling abroad. It is hoped that this will be accepted as some excuse for certain repetitions in the notes.

Owing to (the colloquial style and to the faulty collocation of the translation) it was considered advisable to punctuate the printed text. Though the punctuation is somewhat faulty—necessarily so—the reader will probably not realize how many stumbling-blocks have been removed from his path]

My thanks are due to Mirza Yahya, Mirza Kaikhusraw and Sayyid Jawad of Kirman; and to Nawab Mirza Nasr^u-'Hah Khan of

¹ 'Our legs have been pulled by the European.'

Shiraz for constant assistance. My acknowledgments are also due to Muhammad Kazim-i Shlrazl, Persian Instructor, Board of Examiners, Calcutta, for valuable help in the correction of the latter portion of the proofs.

Another edition of the Persian translation of *Ḥāji Bābā* is in course of preparation by the Persian owner of the *Habl^u--Malin* Press, Calcutta. The publisher and editor has made considerable changes; and the text, he informs me, will differ considerably from, the original. I may add that when he copied the MS. for his work he was unaware that the present edition was in the Press.

D. C. PHILLOTT, *Major*.

[*Late H.B.M. Consult. Kirman.*]

Calcutta, 1905..

GRAMMATICAL NOTES.

There are a few points in the syntax of modern Persian that require special attention.

Indians constantly misuse the Perfect Tense. The distinction between the Perfect and the Preterite Tenses is that the former refers to indefinite, the latter to definite time. For example, in *Diruz bi-man dusham dada ast*. "yesterday he abused me behind my back," *diruz* represents an indefinite space of time during some portion of which the abuse took place : in *Diruz bi-man dushnam dad* "yesterday he abused me to my face," *diruz* is regarded as a definite point of time. This use of the Perfect to signify that the speaker was not present on a given occasion, requires special attention. The Perfect, being indefinite, also indicates that the effects of a past action still continue. Thus in *Az vaqt-i-ki inja amada am khud ra salamat mi-binam* "since (temporal) I came here I find myself in good health," the time is indefinite: if, however, some such words as 'up till the present' be added, the time becomes bounded, and the definite Preterite is substituted as : *Az ruz-i ki inja amadam ta hal khud ra salim mi-binam*. In some cases the two tenses can be interchanged according to the point of view, or thought in the speaker's mind.

Bare. Formed by prefixing *mi* to the Perfect. Like the Perfect, it indicates that the speaker was not present. Examples :— **Continuative Perfect**

Mi-guyand fulan shahr dah sal taraqqi mi-karda ast: here the continuous Perfect signifies that the improvement was gradually on the increase during whole period of ten years.¹ Substitute the Imperfect *mi-kard*, and the meaning is that the prosperity took place some time or other during the ten years, and ceased at the end of that period. *Gah-i urn yafta-i ki khairat mi-karda ast* ? = "have you ever seen him giving alms regularly (I never have) ?" Substitute *mi-kard*,

¹ But of course if a qualifying phrase such as *valibi-kharabi uftad ta hatal-i-hallya rasid* be added, the idea of continuation is removed.

and the signification is " have you ever seen him now and then giving alms; (I never have) ? "

The continuous Perfect of the Subjunctive *mi-karda bashad*, common in Abul Fazl and certain works by Indians, is unknown to Persians. It appears to be a translation of *karla rahe*.

Con tin na-
tive Plu-
perfect.

Mi-karda bud, " had been doing," is a coined tense and is not used except perhaps in error. It occurs in Indian Persian.

Imperfect.

The Imperfect is for civility sometimes used for the Present. Thus *Chi mi-khwastid bi-khurid*¹ " what were you wishing to eat," is more civil than *Chi mi-khwahid bi-khuurid*.

I The Imperfects of *budan* and *dashtan* are seldom used.

In modern Persian the Preterit³ frequently occurs where in Urdu and in Indian Persian the Imperfect is used. A Persian says *Ruz-ha safar Kardimva shab-ha khwabidim*, whereas an Indian says *Ham dinko safar karle the aur rat ko par rahe the*. in these examples. a Persian would not use the Imperfect, nor an Indian the Perfect. *īn kar ra hamisha kardim* or *mi-kardim* are both right; but *īn haim-sha mi'shud* and not *shud*, Sometimes there is a shade of difference in meaning as, *Ta yak sal Fam amukhtam* " I studied Persian on and off for a year ": substitute *mi-amukhtam* and the sense is " I studied continuously during the year."

The Imperfect has many other idiomatic uses too numerous to illustrate in these notes.

Conditional
and
Optative.

In Conditional and Optative sentences the Imperfect Indicative¹ can refer, either to time past or to time future: it is indefinite.

In Optative clauses after *kāshki* and its equivalents, the Present Subjunctive, the Pluperfect Indicative,² and the Imperfect Indicative are, all used.

In conditions,³ the modern tendency is to substitute the Present Indicative for the Present Subjunctive, even where the shade of meaning really requires the latter.

Present
Tense.

The Present Tense is used as a Present and a Future, Definite and Indefinite: *nami-kunam* signifies " I do; am doing; am going to do; will do; and shall do."

In issuing instructions, it is a civil substitute for the Imperative:

1 Also the tense called *Muzi-yi Tamanna i* and *Mazi-yi Sharti*,

² In Urdu the Pluperfect cannot be used after *kāshki*

All the tenses can be used in conditions,

Ānja mi-ravid mt-pursid A ġha qadghan harda ast kas-i az abvab jama'i-yi u Inja na-yayad "you will go there and inquire whether *Monsieur*¹ has forbidden any of his detachment to come here."

The Historical Present is a common construction. In graphic narration, however, when employing the verb *didan*, Persians use the Preterite, Indians the Present: a Persian says, *Chi didam nasnas-i taraf-i man mi-ayad*² "what do I see but that an ourang-outang is coming towards me;" whereas an Indian says, *chi mi-binam* instead of *chi didam*,

The Definite Future (*khwahad kard*)³ is rarely used in speaking, except locally. In the modern language, written or spoken, its place can be, and generally is, taken by the Present Indicative. De Future,

The classical Future Perfect (*karda hashad*) is expressed by the Perfect Indicative, more rarely by the Future Indicative. Future Perfect.

The classical Future Perfect may be used, but if so, it must, in the modern language, be preceded by *bāyad*.

The compound (Future Perfect) tense *rafta khwahad bud*, *karda khwāhad būd*, common in Afghan Persian, is only used by a slip: it is incorrect.

Except when the conjunction (or 'particle') *ki* introduces a direct narration, it is, in the modern language, nearly always followed by the Aorist or Present Subjunctive; this too even if the time be past time. In modern Persian, "This happened before I was born," is rendered "This happened before that I *may be* born" = *pishtar az In ki tavallad bi-shavam in vaqi shud*. In this example there is no ambiguity; but in *Pishtar az an ki bi-Shiraz bi-rasam in vāqi' shud*, the reader is left in doubt as to whether the writer continued his journey and eventually reached Shiraz or not. Aorist or Present Subjunctive.

In classical Persian, sometimes too in modern writings, the Preterite Indicative would be substituted to indicate the completion of the action. In the classical *Ādat-am in bud ki har ruz Farsi ml khwanam*, 'it was my custom to read Persian daily,' the Present Subjunctive *hikhwānam* would, in modern Persian be substituted. Similarly "Is there anyone here who knows Turki?" is rendered " *Inja kas'i hast ki Turin bi-danad* ?"⁴

¹ *Monsieur Misu* .

² In Egyptian Arabic it means simply "monkey."

³ The verb *khwāstan* signifies "to desire; to be on the point of doing; to summon; to love."

4. But in India *mi-danad*. *Yahan ko, i Kai jo Turki janta hai* (or *janta ho*)

In the following ' *Aql-at chi shud ki hamchu' kardi*¹ where were your senses that you did such a thing ? " the Present Subjunctive (*hi'kuñi*) cannot be substituted.

In the Memoirs of the late Amir of Kabul, written in fair modern and not in Afghan Persian,* this ambiguous use of the Present Subjunctive frequently leaves the reader in doubt whether some object of policy was or was not attained.

Imperative. It is usual, because less imperious, to use with the Imperative singular or plural, the negative *na* instead of the prohibitive *ma*,

The continuative classical Imperative {*mi-kun*) is in the modern language not used colloquially. Its place is taken by the ordinary Imperative with the continuative particle *hay q.v.*

vtMī-bāsh, however, "remain there" is a modern vulgarity for *bash*.

Infinitive. The Infinitive, though grammatically regarded as a noun that forms its plural like ordinary nouns, is also a verb that frequently requires the accusative with *ra*. *Kushtan-i u Akbar ra* " his killing Akbar," or *Kushtan-i Akbar ura*, " Akbar's killing him," might stand as headings of chapters. The following heading from a book of extracts from the *Tuzuk-i Jahangiri* (is to Persians for some reason quite unintelligible;—

حکایت شکار کردن همای^۱ جانور در کوه پیر پنجال باشتهار انعام هزار روپیه *

A Persian would write : —

حکایت شکار کردن شخصی همائی^۲ را در کوه پیر پنجال برای انعام هزار روپیه
که اشتهار شده بود *

Passive. Even when the subject is known to be singular, the passive is usually expressed by the 3rd person plural of the active. To the query "• Where is my horse ?" the reply would be *Burdand* " it has been taken away (by the groom)."

Note the following: *Karavan ra duzd zad* " the caravan was attacked" but *Kāravān rā duzd-hā zadand* " the robbers attacked the caravan."

The subject or patient of every passive must be in the *nomina* • tive, Indians, in accordance with a modern Urdu idiom, sometimes put the subject of a compound passive verb in the accusative. The

¹ Pronounced *hamchi*. In classical Persian ' *Aql-at ru'chi Shud*,

² There are, however, a few Afghan peculiarities.

³ The *Huma* or *Humay* is the Lammergeyor and not a fabulous bird.

following which is from a public notice in India, is to a Persian unintelligible: " *Agar kudam ' mulazim chiz-i girift ura az mulazamat] bar taral karda akwhad shad*"

Of some verbs, the grammatical Passive formed with *shudan* is used in speaking: *kushla -shud* "he was killed" is common, but *zada shud* would not be used either in speaking or in writing.

The erroneous construction in English known as the 'misrelated participle' is common in Persian, classical and modern. In *Shah ta mm sa'at vutq hard ra pas az an khasta shuda vuzara-yi mamlakat az slam birun raffand*, it was the Shall, not the ministers, who became tired, though from the position of *khasta* it ought to refer to the subject of the verb. Vide, also the example in Chapter XIV, p. 99, lines 9-10. Occasionally, two or even more past participles occur, all referring to separate subjects, the finite verb again referring to a separate subject.

The plural termination is sometimes equivalent to the definite Plural. article ('vide' the example under *Passive*): *dasta muqallid-i* "a band of players," but *dasta-yi muqallidān* "the band of players."

Note the following plurals; —*bachcha sagha*, "puppies"; *sikh kababha* "spitted kabobs"; *tu-khm-murahha* "eggs." The correct plurals *bachchān* and *khmān* say, etc. are rarely used.

The genitive of possession, absolute or otherwise, is usually expressed by the word *mad* "property": *mal-i-man* "mine"; *kitab mal-i man* "my book." Such expressions, as *Quit sui mal-i Sistan na mal-i Kirman* "the Sistan, not the Kirman, Consul," though used are at present considered vulgar.

The Persians frequently insert an *izāfat* where the Indians omit it, and vice versa. The following are a few everyday examples:—

' *Umarn Khayyam : Bahram-i Gur : Imam Husayn* but *Husayn-i Imam (na Husayn-i Kurd)*; *'fisa-yi Maryam : Muhammad 'hani saqal-farush : ghair-i abad : gur-i khar : madar-zan, madar-shauhar, shauhar-khūwahar*, etc.: *nā'ib chāpārrihī, nā'ib nasaqchi*, etc., but *najb-i sifarat : sar-shir, sar-qaliyan, sar-angusht*, etc. : *gul-i anar* "pomegranate blossom," but *gul-anaar*, a flower (that resembles the pomegranate): *mikh-tavila : gush-mahi* or (*gush-i mahi*); *pisar-bazzaz*, "a young cloth merchant" but *pisar-i bazzaz*. "the son of the

1 *Kudam* (for *ko*, in Hindustani) is an Afghan, not a Persian, idiom,

² *Sar* when used as a preposition is of course followed by an *izafat*: *sar-ab* "source (of *qarnat*)" but *sar-i ah raftan; sar-i vaqt*, etc.

cloth merchant": *bachcha-shutur*: *dukhtar Farangi* and *hakim Farangi*: *gunjishk-zard* (a small yellow finch): *par-i mard*: *bichara-ui-u-1*: *ynarhum-i-Rhdh*.

Adjectives

Two adjectives qualifying one noun may either follow it (1) coupled to it and together by *izāfats* or (2) coupled together by the conjunction *vav*; thus, either *Rahat-i paydar-i mustaqim* "permanent and real happiness" or else *Rahat-i paydar va mustaqim*. Note however the following: *Asp-i-kamayt-i 'arabi ra biyar* "bring the bay Arab horse," but *Aip-i-kumayt va 'arabi ra biyar* "bring the bay horse and the Arab horse."

Asyndeton.

If more than two adjectives qualify one noun and the verb be at the end, either the first construction—a form of Asyndeton called in imitation of Arabic rhetoric *Tansiqq-i Sifat*—can be employed, or a *cav* can be substituted for the *izafat*, that couples the two last adjectives; as, (3) *Shakhs-i javadi karim-i ha muravvat va¹ hamiyat ast*. [In slow stilted speech *Shakhs-i-javād. ra karīm, va bā muravvat, va hamiyat ast* might be used.]

Polysyndeton.

If the verb precedes the epithets and separates them from their noun, the epithets can either be coupled together by conjunctions as: (4) *Kalkata³ shahr- pahiza, va tamiz, va khush-khiyaban va⁴ pur-raunaq*, or else all, except the two last, can follow in apposition as (5) *Kalkata³ shahr-i'st pakiza, tamiz, khush-khiyaban va⁴ pur-raunaq*.

It will be noticed that in all these constructions the two last adjectives must be coupled together, either by an *izajat* or by a *vav*.

Diminutives.

The diminutive termination *ak* can be added to adjectives as well as to substantives as *kam-ak* "a small amount"; *kamtarak* "a little less"; *an taral-tarak* "a little more that way"; *jara tarak* "a little higher."

Comparative,

The *tar* of the comparative can be added to some substantives, as: *qadri an taraf-tar* "a little more that way"; *asudagi tar mishavid* (m.c.) "you will be more at your ease."

Substantives that are used as adjectives take the comparative and superlative terminations: *Īn sandali rahat ast* "this chair is comfortable; *rahat-tar* and *rahat-tarin* "more and most comfortable."

1 But *bichara-yi Farangi* or *bichara Farangi*.

2 Or—*ba muravvat'i hamiyat*.

3 In Urdu *Kalkatta*.

4 Or—*Khush-khiyaban-i pur-raunqa*.

The Particle *hay*, possibly connected with *hami* and *hamiska*, is 'The Particle probably derived from the *hay hay* of camel men, a Cry used to keep camels in motion.

It is to a slowly moving or halting string of camels what a swung lantern is to a shunting train. It can be used with several tenses. Examples : *Pisara! hay bi-khur, hay bi-khur* " that's right, boy, guzzle away " : *Hay shikar kardlm; Hay sharab mlkhudim*, etc Some Persians consider *hay* vulgar. Qa,ānl, however, uses it.

The sign *hazma* is in Persian words used (1) To distinguish Hamzn. the y of unity from the yd of the *izājat*; thus بوی * a scent" but بوی خوش *bū-yi khush* " sweet scent." (2) To distinguish a plural verb from a singular; thus میگوید *mī-guyad* " ye say" but میگوید *mh guyad* " he says." (3) To distinguish a verbal noun from the Imperative; thus راست گوی *rastgūy* " truth telling," but گوی *gūy* or *guy* " say thou." Persians write and pronounce شاید *shayad*, Indians شاید *shā'id*; there are other instances of such a difference. Such words گاو *gāv*, " bullock " ; برای *barāy*, " on account of " ; پا *pā* or *pay*, " foot," are by Persians written without, but by Indians with, a *hamza*.¹

In books printed in India, an *izājat* after a final ی *y* is represented by a *hamza* : thus خوبی آن " its beauty/" In such cases Persians, if by chance they mark the *izafal*, mark it by a *kasra*, is خوبی آن.

Oriental languages generally prefer the dramatic ' direct narration' to the undramatic ' indirect narration.' In Persian both are used.² In the modern language the use of the ' indirect * seems to be on the increase. According as the speech is regarded as direct or indirect narration (*U mī-guyad pidar-i man murda ast* may signify either " He says my father is dead " or " He says his father is dead " In practice, however, there is seldom any ambiguity.

Even in classical Persian, after verbs of ordering, the Aorist or Present Subjunctive (indirect) was preferred to the Imperative (direct).¹

The following example of the indirect narration is from the *Anvar-i Suhayli*, Intro. Chap. IV, St. 3; *Gurba-yi-ham-saya rā dil bar*

I Indians write گاو " bullock; n account; o پایی " foot." By Persians, برائی would be taken to mean " in the opinion of."

² In Urdu *us se kahdo ki yahan āve* means " tell him to come to me ;" but *us se kah do ki yahan ā,ō* " tell him to come to you."

In Persian *urā bi-gu hi yayad Inja* and *urā bi-gu Inja biya*, both signify " tell him to come to me."

before *n* and *m* the sound of *û*. The word for 'shop' is pronounced either *dukan* or *dukun*, but 'bread' is seldom anything but *nun*.

Similarly the word for 'roof' is often *bûm* and 'the evening meal' *shûm*.

In some districts the *a* has the* *uw* sound of certain classes of Afridis: *kitab* is *kilaub*.

Fatha has more than one sound. (Generally pronounced as in India, it has occasionally the sound of the *a* in the English word *fat* and occasionally a sound of *e*; *kard* *' he did " is also *herd*,

Final silent *h* is pronounced like *i* or *e* and not as in India.

In Arabic trilaterals with the second letter quiescent, care must be taken to observe the *jazm*: such words as *fîkr* and ' *aql* must not be pronounced *fîkar* and • *aqal* as in India.

The pronunciation of the letter *ayn*, especially when it is the final letter of a trilateral, deserves attention: 'vide' the notes in that most excellent little book the 'Vazir of Lankuran' by Haggard and Le Strange.²

The letter, is by Persians pronounced . by Indians and Arabs *w*.

Many common words have in Persia and in India different significations. Thus in Persia *lankkhwah* signifies 'goods' and not 'pay'; *balki* is " perhaps " : *taklif* " duty " : *dit* " stomach " (and also¹ heart ") : *haraqh* " if " : *chunanchl* " so that " and *' if "³ (never as in India " accordingly ") : *tamiz* " clean " and also " discretion," but *lamyiz* only " discretion " *mkhush* " ill " and not " displeased " : "⁴ *tanzil* is " interest."

Significations of Common Words.

'*Âl-jah*, in India an address of big people, is in Persia given to N.C.O'S. BEG) does not indicate Mughul descent: it is added to the name; of better class servants.

Mumkhkhuy

is ' to make a mistake " while *ghalat⁵ kardan* is " to err excessively. ' *Multafii shudid* " do you understand me?" is civil: *fuhmidid* is barely so. *Tā ham* " meaning " nevertheless " is not Persian,

¹ This is perhaps due to Turkish influence. Some Turks, and even some Persians, pronounce the word *jama* 'gathering,' very like the English word *jam*. Anglo Indian* say *jummer*.

² Published by Trubner and co. All the notes in thin edition will repay study.

³ For *agar chanchi*.

⁴ "Displeased" is in Persia *na-khushnud*,

⁵ Under the *bastinado* a servant cries *ghalak kardum*, etc

⁶ The equivalent of the Urdu *tau* (or *to*) *bhi*.

The Arabic word * *âla* when so written and pronounced, signifies "tools;" but when written and pronounced *alat* , it usually signifies *âlat-i tanasul*

D. C. P.

فهرست کتاب حاجي بابا که مشتمل است بر هشتاد گفتار و یک مقدمه

صفحه

مقدمه — صورت کافذیکه سیاحی انگلیس بکشیش سفارت اسوج در	i
استانبول نوشته است	...
گفتار ۱ در ولادت و تربیت حاجي بابا	1
۲ در اولین سفر حاجي بابا و اسیر افتادنش بدست ترکمانان	6
۳ در اینکه حاجي بابا بدست که افتاد و تیغ دلاکیش بچه	...
کار بر خورد	18
۴ در تدبیر حاجي بابا برای تحصیل پنجاه اشرفی عثمان آغا	...
و قصد نگاهداری آنها	22
۵ در دزد شدن حاجي بابا و ایلغار وی براد و بوم خویش برای	...
رستگاری خود	28
۶ در بیان اسرا و غذایم که بدست ترکمانان افتاد	38
۷ در رفتار مهر آمیز حاجي بابا و سرگذشت دلبوز ملک الشعراء	44
۸ در خلاصی حاجي بابا از دست ترکمانان و بدست ایرانیان افتادن	52
۹ در سقائی حاجي بابا از روی ناچاری	59
۱۰ در کنکاش حاجي بابا با خویش و قلبان فروشی و پاگرد شدنش	65
۱۱ در سرگذشت درویش سحر و دو نفر رفیق او	70
۱۲ در بیان دریافتهن حاجي بابا که دنیا دار مکافات است	85
۱۳ بیرون آمدن حاجي بابا از مشهد و چگونگی معالجه درد کمر	...
او و معرکه گیری وی	90

- گفتار ۱۴ بر خوردن حاجی بابا بیکم و نتیجه آن ... 97
- » ۱۵ در ورود حاجی بابا بظهران و رفتنش بخانه ملک الشعراء ... 101
- » ۱۶ تدبیری باستقبال حال و دو چار شدنش بدعوا ... 104
- » ۱۷ در رخت نو پوشیدن و بگرما به رفتن و بشکلی دیگر پدیدار شدن حاجی بابا ... 108
- » ۱۸ در ورود ملک الشعراء در ظهران و چگونگی رفتار او با حاجی بابا ... 112
- » ۱۹ در آمدن حاجی بابا بخدمت حکیم و اولین کاریکه حکیم او را بر آن داشت ... 116
- » ۲۰ در فریفتن حاجی بابا دو حکیم را و از یکی حبی و از دیگری دیناری گرفتن ... 122
- » ۲۱ در بیان آداب دوا خوردن پادشاه ایران ... 127
- » ۲۲ سوال موجب حاجی بابا از حکیم و چگونگی پاسخ حکیم بوی ... 133
- » ۲۳ ناخرسندی حاجی بابا از حال خود و از بلای کسالت بدام عشق افتادن ... 138
- » ۲۴ در ملاقات حاجی بابا با زینب و تفصیل حال زینب در اندرون حکیم ... 142
- » ۲۵ ملاقات عاشق و معشوق بار دیگر و نغمه سازی حاجی بابا ... 148
- » ۲۶ در سرگذشت زینب ... 154
- » ۲۷ در تدارک حکیم باشی برای مهمانی شاه و خرج هنگفتی که بزور بر گردنش افتاد ... 162
- » ۲۸ در آداب پذیرائی پادشاه و بیشکشا و گفتگوها که واقع شد ... 167
- » ۲۹ در تفصیل نهار و واقعه که بعد از نهار پشت پا بیساعت عیش حاجی بابا زد ... 175
- » ۳۰ در رقابت شاه با حاجی بابا و ربودن معشوقه او را ... 179

- گفتار ۳۱ اندیشه حاجی بابا بجهت جدائی زینب و بناگاه حکیم شدنش 182
- ۳۲ در آمدن حاجی بابا بخدمت دولت و نسقی شدنش ... 187
- ۳۳ در همراهی حاجی بابا با اردوی شاهي و آموختن مقدمات کار خود ... 193
- ۳۴ شمه از ظلم ایرانیان در هنگام مأموری حاجی بابا ... 198
- ۳۵ در تبدیل ترش روئی بخت به خنده روئی و رساندن حاجی بابا را بدرجه وکیل نایب نسقی ... 208
- ۳۶ با میر غضبیش اظهار شفقت و جوانمردی و دیدن او زنی را در حالت بد ... 211
- ۳۷ سرگذشت یوسف ارمینی و زنش ... 216
- ۳۸ تكمه سرگذشت یوسف ارمینی و نیت حاجی بابا ... 220
- ۳۹ در اعتماد حاجی بابا به یوسف ارمینی ... 222
- ۴۰ در رفتار حاجی بابا با رئیسان خود و خویش را یار بدبختان نمودن ... 226
- ۴۱ در لشکر کشی ایرانیان بر سر روس و نامردی نامرد خان ... 233
- ۴۲ رفتن حاجی بابا باردوی شاهي و اثبات کردن وی که دروغگوئی کار بزرگیست ... 238
- ۴۳ وقوع واقعه مولناک که حاجی را سخت دردناک ساخت ... 242
- ۴۴ در ملاقات حاجی بابا با یکی از دوستان قدیم خود و نصیحت دادن و از خطر رهاپیدن وی حاجی را ... 250
- ۴۵ در ریست نشستن حاجی بابا و دفع ملال وی از شنیدن قصه عجیب ... 258
- ۴۶ در تقدس حاجی بابا و آشنائیش با مشهورترین مجتهدان ... 280
- ۴۷ در اطلاع حاجی بابا باینکه درویش او را بی برگ و ثواب ساخته و خلاصی وی از بست ... 289
- ۴۸ در رفتن حاجی بابا به امقهلان و تصادف و رود وی با وفات پدر ... 295

- گفتار ۳۹ در اطلاع حاجي بابا بميراثي كه نتوانست يافت و مؤظن وي در
 306 اين باب
- ۵۰ در تدبير حاجي بابا براي يافتن مال پدر و چگونگي حال نيز نگاه
 313 طاس گردان
- ۵۱ در ميسر شدن مراد طاس گردان و نيت حاجي بابا بعد از پيدا
 319 شدن مال مسروقه
- ۵۲ در وداع حاجي بابا با مادر و بمحضري يكي از علمای مشهور رفتن
 324 در تدبير ملا نادان براي پول اندوختن و مردم را آسوده ساختن
 329 در مهسساز گردیدن حاجي بابا و دقردار متعه خانه
 335 شدن وی
- ۵۵ در ملاقات حاجي بابا با كسيكه مرده اش مي انگاشت وزن
 341 دامن وی او را
- ۵۶ در حب جلا و حرص ملا نادان و پريشاني اوضاع وی
 346 در واقعه غريبي كه در حمام به حاجي بابا روی داد و غرايت
 352 رستن او از خطر
- ۵۸ در نتيجه قضيه كه خطرناك مينمود و بخوشي گذشت
 357 جلوه نكردن حاجي بابا در درست كاری و سرگذشت ملا نادان ...
 362 تدبيرهای حاجي بابا و ملا نادان در خور حال ايشان و معلوم
 373 شدن اينكه نابکارانرا بيكدیگر اعتماد نيست
- ۶۱ در كشیدن ملا نادان جزای حاجي بابا را
 376 در شنیدن حاجي بابا حكایت غريب حمام را و در يافتن
 379 تقصير خود
- ۶۳ گرفتاري حاجي بابا و خلاصي او
 384 در وصول حاجي بابا به بغداد و ملاقات وی با خواجه اولين
 387 و سلوك وی بطريق تجارت

منته

- کفتار ۶۵ در چپوق خریدن و مهر بی‌شماری بدل دختر خواجۀ خود
 391 افکندن
- ۶۶ بسوداگری رفتن وی باستانبول
 396
- ۶۷ در گرفتن او زن شیعی را و ترسیدن او در اول و آرام شدنش
 400 در آخر
- ۶۸ ملاقات وی با شکر لب و ترتیب ازدواج ایشان
 406
- ۶۹ از چپوتچی گری به بزرگی رسیدن و از شهرت ساخته برتیج
 411 افکندن
- ۷۰ خود نمائی خواستن وی و بیلا افکندن و شکر آبی او با شکر لب
 414
- ۷۱ بروز کردن تزویر وی و طلاق دادن زن خود را و راه فراخ جهان به
 418 به پیش پایش کشودن
- ۷۲ واقعه که در کچه روی داد و اندکی اندوهش را کاست و دلداري
 423 عثمان آغا و اندرز دادن وی او را
- ۷۳ دوست جستن حاجی بابا از برای انتقام از دشمنان و اندکی از
 427 شرح حال میرزا فیروز
- ۷۴ امنیت سفیر باو و لزوم او بسفر
 431
- ۷۵ آغاز سر شناسی وی و کیفیت فایده رسانیدنش بسفر
 436
- ۷۶ نوشتن حاجی بابا تاریخ اروپا و برگشتن او با سفیر ایران
 444
- ۷۷ در پذیرائی ایلچی فرنگ در ایران
 449
- ۷۸ مورد التفات صدر اعظم شدن حاجی بابا و در حرکات موافق طبع
 453 و مطابق حال او گردیدن
- ۷۹ در چگونگی بکار بردن اعتبار خود و از نو مظهر التفات و منظور
 457 نظر عنايت وزیر شدن
- ۸۰ ظاهر شدن اینکه بدبختی از حاجی بابا دست برداشت و رفتن
 461 او بیدار خویش و مراجعت کردن با زنی بزرگتر از آن که بود

مقدمه^۱ کتاب حاجي بابا

سورت کافذیکه سیاحي انگلیمي بکشیش سفارت^۲ اسوج در استانبول
نوشته است

«مقنداي کشیشان پیشوای سفارت اسوج در استانبول مطالعه فرمایند *
از وصول عریضه کسی که شاید وجودش هم در ذهن عالی نموده است و نامش از
خاطر مبارک معهود شده هر آئینه متعجب خواهید شد * اما اگر بلوح خاطر مراجعتی
شود (و العهدة على القوة الحافظة) که شانزده سال پیش ازین سیاحي انگلیسی گاهگاه
در مجلس^۳ افادات سرکار^۴ استفادتی مینمود و منظور نظر خاص گردیده بود بلکه از روی
الفتات ملتفت بشوید که کیست و این کتب را که با کمال گستاخی دیباچه اش را بنام نامی
سرکار مطرز ساخته^۵ ، تحمل مطالعه میتوانید فرمود *

در آنزمان که میگویم اوقات شریف به تحقیق و تدقیق الف بلی^۶ مسماری
مصریان مصروف بودم و میتوانم گفت که هم^۷ واحد به ترتیب و تنظیم در شاهواری معطوف^۸

¹ Asvaj " Sweden.*"

² Muqtadā " followed,*" hence " a chief; an exemplary person; a prelate."

³ Ifadat "instruction." In m.c. ifada na-kun = «« Don't teach your grand-mother."

⁴ Istifadat ** Seeking or asking for instruction."

⁵ Balki, Mod. Per. " perhaps."

⁶ i.e., sakhta aet. The construction of this sentence from Amma to farmud is not clear.

⁷ For khatti mikhi " cuneiform writing."

⁸ Hamm solicitude; design."

⁹ Ma'tuf "turned."

بود که غواصِ فکرتِ عالی از بحرِ معانی دامن¹ دامن در کنار کرده² است؛ و اکنون بنام "کتاب صومیلای حقیقی" مرهم شکستگی ظاهر و باطنِ آثارِ متیقّه - جویان گردیده * بارها بدان اندیشیدم که خیلی مصراع "گردنم زیر بارِ منت تست" - بجهتِ اوقاتِ عزیز یک باعثِ تضييعِ شدم و با آن مشاغلِ مهمّه، بتطویلاتِ بی‌طایل مشغولان نمودم * علی‌الخصوص در آتشِ مهتابِ خوشی که در سرایِ اموجِ برویِ صفّه ایوان³ واصلیده بودیم و دیده بمنظره⁴ وسیع و باشکوه شهرِ استانبول و لنگر-اندازِ آن دوخته، * مسلمون که در باب معیشت و آدابِ سکنة خارقِ العاده آنجا بمیان آمد، هرگز فراموشم نمیشود *

باز اگر بتکرارِ سخنانِ آتشِ جسامتی رود، معذورم دارید، که بحکمِ اهمیتِ موضوع هنوز همه را در خاطر دارم * می گفتید که "هنوز هیچ سیاهی در بابِ عادات و رسومِ اهل مشرقِ چپری نوشته است، و کیفیت را آنچنان ننگاشته که مفید ناید؛ بحال من باشد؛" و در حقیقت سیاحتانِ عموماً در سفر-نامه‌های خود دعوای بی‌بینه و دلیل کرده‌اند، و "سروین هیچ یک از آنها را بایکدیگر مناسبت و ربطی نیست، بلکه اکثر بشرح حال ذاتی خود پرداخته اند * زای ماهردو این بود که در میانِ کتابهای افسانه که درین بلب نوشته اند، بهترین همه، کتابِ الفِ الیله است که عادات و رسومِ مشرقیان را چنانچه باید نگاشته، و چه دلیل بهتر از اینکه مولفش خود از اهل⁵ مشرق - زمین است؟ می گفتید "اگر چه آن کتاب را بر زبانِ فرنگی⁶ ترجمه، و⁷ حشو و⁸ زواید آنرا بقدرِ امکان برداشته اند، و خیالاتِ ما مطابقِ ساخته اند، با اینهمه کم کسی است که آنرا بفهمد، مگر اینکه

¹ *Dāman dāman*, "by the apron-full"; repetition of excess.

² i.e., *Az biḥūr bi-kinūr rasānida ast*. Note the Perfect Tense. Two of the principal uses of the Perfect in Modern Persian are (1) to indicate a past action the effects of which still continue; and (2) to show that the speaker was not present on the occasion. The Perfect is *indefinite*; the Preterite is *definite*. In classical and especially in Indian Persian this distinction is often neglected.

³ *Vā malidan* or *Vā lamidan* (m.c.) "To recline at ease."

⁴ *Musallama*. "conversation by night" (gen. by moonlight) from the Arabic root *samar*, to pass the night awake and in conversation.

⁵ *Mausū* "the subject of a discussion or of a speech, etc."

⁶ *Bayyina* or *bayyana* "proof." Note the slovenly omission of the preposition *bi* before *dalil*—an omission that obscures the sense. Modern Persian think chiefly of sound, not of sense: they are very adverse to the repetition of the same word, except of course in certain rhetorical figures.

⁷ *Sar u bun* "beginning and end."

⁸ *Mashriq-zamīn* an example of *izāfat-i-maqlūbī* "the inverted construction."

⁹ Note the slovenly ellipsis of *karda* (and.)

¹⁰ *Hashe*, "stuffing; tautology."

¹¹ *Zawā'id*, "redundancies."

سالها در مشرق زمین مانده و با اهالی آنجا آمیزش کرده باشد * پس جلدي از آن کذاب را علی^۱ العیاء کشودید : حکایت سه قلندر در آمد * گفتید " در این حکایت میگوید که " آمینه^۲ بهمانی بر خورد و او را اشارتی کرد ، و حمال با زنبیل خویش همراهی او نمود ، تا بدر خانه بسته رسیده در برد * مردی^۳ ترسا^۴ باریش سفید بلند ، در باز کرد * آمینه بی آن که لب بسخن کشاید نقدی بمشت وی نهاد * ترسا بر گشت و بعد از دقیقه چند شیشه بزرگ شراب ریحانی بیارود * پس بدینگونه تقریر فرمودید که " چون ما مدتها در ممالک عثمانی^۵ مانده ایم ، میدانیم که در^۶ اکثر شهرهای آشکاره شراب فروختن قدغن است * اگر شراب باشد ، در نزد ترسایان^۷ است ، و آنان هم بمسلمانان پنهان میفروشند : اما اگر یک فرنگی^۸ ، بی سابقه ، این حکایت را بخواند چیزی از آن نمی فهمد ، بلکه منتظر خواهد بود^۹ که از زیر کاسه چه خواهد در آمد ، و حال آنکه در این حکایت بهر^{۱۰} گزارش چیزی دیگر نیست " *

پس من گفتم که " باعقاد من اگر یک فرنگی بخواند از حقیقت ادب مشرقیان خیالی راستین بنماید ، چنانچه مشتمل باشد بر انقلاب و^{۱۱} تصاریف ایام زندگانی^{۱۲} یکی از ایشان ، و اعتقاد شان درباره سیاست^{۱۳} مدن و تدبیر منزل ، و توکل و تفویض ایشان بقضاء و قدر در توفیر مال ، و حسب جاه و جلال ، و کوشش و ورزش و رقابت و غیرت ، و بالعمله آنچه که برقرار و کردار صوری و معنوی ایشان مدخلی است ، شائد بهترین دست آویز آن باشد ، که وقایع و حکایاتی بسیار متعلق بطرز زندگانی ایشان

1 " Blindly; at random " : 'ala L-SUMYA (m.c.)

2 i.e., the writer says.

3 In the Preface to Haji Baba the name given is Anima, probably a misprint for Amina, a name that would naturally be given to the cateress. In the printed Arabic Editions in my possession no names are given to the ladies.

4 Tarsa, " Christian." Note the absence of an *izafat* after *tarsa*; the clause that follows is therefore in apposition and is not in qualification of *tarsa*.

5 The Perfect to indicate a past time, the effects of which still continue.

6 No *izafat* after *aksar*.

7 Ast " will be." In Modern Persian the Present, even of the verb *to be*, is used for the Future.

8 *Bisabiqa* (m.c.) = *bi-sabiqa-yi-ma'rifa*. " Without previous knowledge."

9 " What will come out from under the cup " ? " What will happen."

10 *Guzarish* = here *sharh-i-hal* or *sar-guzasht*.

11 *Tasrif* " changing."

12 Note the slovenly change of number: *yah-i az ishan* and —*shan*,

13 *Siyasat-i-mudun* " government.*"

چندان که برای اثبات اختلاف حالات و مراتب جماعتی از ایشان کافی باشد، فراهم آورد؛ و پس از آن سر گذشتنی سازد بیکدیگر^۱ مربوط، مانند کتاب^۲ و ژیل بلاس، تالیف حکیم لوسا^۳ که آئینه احوال حقیقی فرنگیان است^۴ *

شما منکر اعتقاد من بودید که " این امری است محال، و هرگز یک فرنگی، اگر تبدیل دین هم بکند (چنانچه جمعی کردند و^۵ خیر آنها دیدند) مانند یک مشرقی خالص، بدقائق و نکات رسوم و عادات ایشان، چنانچه باید مستحضر بشود، نشود * و برای تأکید و تقویت مدعای خود مدعی آن بودید که نه تربیت انسان و نه مرور زمان و نه فضل و دانش، هیچ بیگانه را، هر که باشد، در هیچ جا، هر کجا باشد، چنان در دانستی زبان آساند میسازد که بجای بومی بتواند بگذراند؛ - هر چه کند البته در لغتی از لغات تعبیر و اصطلاح، یا اینکه در نکته از نکات صرف و نحو آن زبان، خطائی فاحش خواهد کرد * آری اگر یکی از اهل مشرق در^۶ ترسل و تکلم بسلیمه فرنگان مألوف و مأنوس گردد و سر گذشت زندگی خود را جزوی و کلی از فاتحه تربیت تا خاتمه عمر بتواند بطرز فرنگان بنویسد، آنوقت جای آید آن هست که دامن مقصود ما بچنگ آید * بزرگوار! من این سخنان را در گنجینه خاطر منغزون همی داشتم و چون مدتی در مشرق زمین نشسته بودم و دیده^۷ و سنجیده های خود را ضبط کرده^۸، از امکان این امر هیچ نوسید^۹ نبودم که روزی یکی از مشرق - زمینیان بر خورم که سر گذشت خود را، چنانچه باید، نوشته باشد؛ یا اینکه^{۱۰} بطرز مضبوط نقل کند تا سر رشته بدستم آید و فراهم آوردنهای خود را بدان وسیله بصورت کتابی گذارم * من پاره از رسوم و عادات اهل مشرق را که اینقدر بنظر عامه فرنگیان ناپسند نماید هرگز مکروه نمی داشتم، چه آنها را بچشم نسخه ثانی عادت و رسوم دیرینه خودمان می نگریستیم * فی الواقع کدام فرنگی این عبارت انجیل را که^{۱۱} میگوید " کسی که بامن در بکوفت دست بکاسه میبرد،

1 i.e., *vaqā'i-i-ān bi-yak digar*—. This slovenly construction that looks to the implied sense rather than to the form is common in Modern Persian.

2 Gil Blas.

3 Le Sage..

4 *Khai-i an ham didand* " benefited by it " : said ironically or jokingly.

5 *Tarassul* " writing."

6 Note that the plural termination is added to the second only of two words.

7 *Budam* is here *mahzuf*.

8 The sentence should terminate at *na-budam*: *az imkani to na-budam* is the apodosis or principal clause to the causal clause *-va chun—karda (budam)*.

9 *Bi-tarz-i-makīub* "exactly."

10 Better *maktub ast*. The subject to *mi-guyad* might be *Injil* or the speaker in it.

خوانده باشد، عادت غذا خوردن اهل مشرق را با دست، یا همکاسگی چندین تن را¹ از ایشان بایکدیگر، مکروه تواند شمرد؟ با اینکه همه کس میدانند که من چندان دشمن گارد و چنگال نیستم، اما هرگاه با یکی از دوستان مشرقی غذا میخوردم، و این عادت که بسیار طبیعی است بکار میبرد، خود را یکی از گواهان زنده عادت دیرینه و² مدلول صحیح کتابیکه بهروزی³ ما بدان وابسته است، می پنداشتم؛ و، چون یکی از ستم‌پدگان ایران را می شنیدم که آه و ناله کنان میگفت "چه خاکستر بر سر پاشم؟" نه تنها این تعبیر⁴ متداول ایشان را مضحک نمیشمردم، بلکه بی اختیار مطابقت و موافقت او بعبارت⁵ توریة بنظرم میآمد *

آری جناب، عادت اهل مشرق تغییر بردار نیست، و این سخن از شما بمن یادگار است؛ اما هر قدر تغییر بردار⁶ نباشد، همان نیست که بوده است؛ و برای حق ادای مطلب خود میگویم که مانند⁷ نقوش⁸ مسینه آلات است، که هر قدر نیک نگاه داشته باشد، باز از کثرت استعمال در یک جایی آن فرسودگی و سائیدگی خواهد بود *

¹⁰ اگر این عبارت را ادا نتوان کرد،¹¹ میگویم که محبت و مهربانی¹² در اهل مشرق است که در فرنگان یافت نمیشود؛ و بسبب این کیفیت، من کار و کردار ایشانرا خیلی شنیدنی و دیدنی دیدم؛ و از تاثیر آن شوقی در من پدید آمد که این معنی را بدیگران هم بفهمانم *¹³ چونانکه، مسیاح¹⁴ چون منظره نیک می بیند، خواه نقاشی باشد یا نباشد، خواه نیک یا بد نقشه آنرا میسازد تا بدیگران بنماید * من نیز از آنچنانکه

"دریغ آمدن از چنین بوستان، نهی دست رفتن بر دوستان"

¹ Better chand tan az ishan ra.

² Madlul "proof."

³ "Happiness."

⁴ In m.c. *Chi khak bi-sar-kunam*.

⁵ *Ta'bir-l mutadavil* "common expression."

⁶ *Taurāt*.

⁷ A contradiction in terms. *Bar gadr in pisar tarbiyat na-shavad baz kam-i mlahavad* is a common idiom in m.c.

⁸ *Nuqush* "engravings; inscriptions."

⁹ *Misina alat* "copper vessels."

¹⁰ *Agar in ibarat ra ada tavan hard* "if one could say."

¹¹ "I would say."

¹² In original "picturesqueness."

¹³ For *ehunUnki* "as."

¹⁴ "When,"

با این تعفّف حقیر، که ترجمان آنم اظهار جسارتی در نود یاران کرام می نمایم *

* مصراع *

* "و العذر عند الناس مقبول" *

سرم از سودای این شوق چنانکه قیاس نتوان کرد پُر، کمال شادی و شعیف مرا قیاس کزید، که اندک زمانی بعد از گفتگوی با شما، بانگلستان برگشتم، چه دیدم دولت ما بفرستادن سفیری بدربار ایران ناچار شده است و مرا همراهی او نامرد کرده مصراع "آنچه دلم در طلبش میشتافت"، یافت * ایران، چه ایران! * بیایک عموهمی جاه و جلال خاور * زمین! جالگاه شعرائی گل و بلبل! گهوارهٔ مردی و مردمی! سر چشمهٔ پاک رسوم و کیش اهل مشرق در پیش و وصول آرزویی که سالها سودای آن در دماغ می پیچتم در * حیز حصول: این بود که چندان شادمان بودم که وصفش در بیان نمیآید * از آنهمه ممالک و مسالک که * بایستی به بینم خیالی خواب مانند داشتم و بدانجهت سفر خود را سفری راستین پنداشتم

* نظم *

عبود گرچه * بکوی توهوای سفرم ... خبر از پای ندارم که زمین می سپرم ?
ره کوی تو ندانم ز کجا تا کجا است ... اینقدر * هست که بازچه دست قدرم *
بعبارت آخری، مژد زنی فرانسه از دوستانم شده بودم * این زن از مشرق زمین خیالی چنان مبهم و * واقعی داشت که در وقت وداع، القاس کرد تا یکی از دوستان او، که میگفت در طرف هندوستان است، سلام بوسانم؛ و عجب اینکه من دوست او را در ¹⁰ دماغ امید افریقا دیدم *

خوابهاییکه میدیدم، نمیگویم همه بحقیقت تعبیر شد؛ چرا که ایران مرز و بومی است که خواص در باب بدایع آثار طبیعت ¹¹، و خواص در جاه و جلال و مال دولت اهالی آن، مانند سائر امکنه، تصویری راستین نه توان کرد * ولی در باب اخلاق و عادات

¹ *Ki* "when"; *kā-i mu/ājt*.

² *Pāya-gāh* = *pāya*.

³ *Khāvar* "East."

⁴ *Hogye* "space occupied by a body."

⁵ *Būyati bi binam* "I was about to see."

⁶ Or *chūnki*?

⁷ خبر از پای ندارم که بسر * سپرم

⁸ *In qadar hast* = "Thus much I know."

⁹ "Weak; without foundation."

¹⁰ *Dimāgha-yi Ummid* "Cape of Good Hope."

¹¹ *Agār-i tabi'at* "Beauties of Nature."

و رسوم و داب ایشان^۱ میتوانم گفت که در دنیا مردمی مانند مردم ایران با شهر اخلاقی دیرینه مخفوم و با فطرت آداب قدیمه مفطور^۲ نیست؛ حتی این صفت در صورت و میمائی ایشان نیز مشاهده میشود، چنانچه از معاینه و^۳ مقایسه صورت اهالی امروز با صورتهای متعدده در دیوار^۴ تخت جمشید، که گویی امروز کنده اند، مدلل و مبرهن است که

• مصراع •

* "این نان فطیر^۵ از آن خمیر است"

در آنهمه مدت اقامت در ایران صحبت شب و صبح را در ایوان سرای اسوج فراموش نکردم؛^۶ هرگاه حکایتی میشنیدم یا یاد داشتی میکردم که تعلق و اختصاص بعادت مشرقیان داشت، یا نقشه بجای بندی^۷ خود میافزودم که رسوم و آداب ایشان را می نگاشت بپاد سرکار می افزادم؛ و بهوای کتب موهومی که شخص بومی موهوم بایستی نوشته باشد، و سر گذشت کامل یک ایرانی برای من بایستی بشود، گاه بیگاه آه میکشیدم *

بزرگوار! زمان اقامت خود را در ایران نمی توانم گفت که زمان سعادت بود؛ و هرگز بغاغم نگذشت که من در میان پیغمبران^۸ بنی اسرائیل، یا در میان ایرانیانیکه پادشاهان فرمان روی^۹ همه خاور زمین بودند؛ بلکه زندان^{۱۰} نوره کشیده فرنگان و لباسهای^{۱۱} دم پرستویی ایشان هرگز از پیش چشم دور نمیشد؛ و اگرچه^{۱۲} خطابم

¹ Note that the antecedent to *iahlun* is *Irān*:

² "Created; innate."

³ *Muqayasa* ss *Muqabala*.

⁴ *Takht-i Jamshid* or *Iafakhr* is Persepolis.

⁵ *Nan-i-fafar* "unleavened bread," *Khamir* in Persia is "dough*"; but in India "leaven."

⁶ *Hargah* "whenever," in Modern Persian generally means "if." That it has the latter meaning here appears probable from the *gāh bi-gāh* "at all times," at the end of the paragraph.

⁷ *Jul-bandi* (m.c.) "wallet; portfolio; hold-all."

⁸ There is a hadis that:—

علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل *

⁹ In Modern Persian *hama* is usually followed by an *izafat*.

¹⁰ *Nura-kashida* lit. "made clean by a depilatory." *Nura* is the depilatory used in every Turkish bath in the East. Many modern Persians shave, but in the author's time razors were unknown in Persia. It is said that Muhammad Shah attributed his defeat at Jang-i Harat to the beards and cloaks of the Persians; He ordered both to be discarded.

¹¹ *Dum-piristuki* "swallow tailed," a literal translation.

¹² *Khitab-am* "my address,"

با کسی است دبیرینه دوست و ¹ کهنه پژوه ، اما می توانم مرض کرد که ² حشر عالم لندن ³ و از هخام ⁴ و پانه را نسبتی ⁵ بکاخ و قصور و پوران ⁶ بهمن و دارای ایران نیست * عاقبت ⁷ دفترم از تحقیقات واقعی ⁸ مشهور و جل بندیم از نقشهای حقیقی پر ، وقت رحلت از ایران رسید *

در عرض راه ، همه را ⁹ به نیت ایام آینده مستغرق بودم و شاید مانند همه سیاحان دیگر در باطن بدین خوشدل بودم که البته دیده و شنیدههای مرا بجز من کسی ندیده و نشنیده است ؛ و هر آینه چون خیابانی ¹⁰ اطلاعات و استحضارات من را رونما میشود بقدر کشف سیاره تازه در نظر مردم نمود خواهد کرد *

در زمانی موافق و مساعد از دامنه سر کوه آغری طایف و دور از حدود خطوناک ایران و روم در گذشتم * ولی خواهش دارم که ماجرای مرا در شهر توقات از روی بنده نوازی بدقت گوش دهید ، چه سبب تحریر این ¹² مراسله و انتشار این ¹³ رساله ، که مصحوب آنست ، همان است *

با خستگی بی نهایت شبی با دو خدمتکار و دو تن چایار و شاگرد چایار بتوقات رسیدیم * در نزدیکی چایار خانه شاگرد چایاران برای اخبار فکر شلم و جای آرام که می دانستند برای مسافری مانند ¹⁴ ما خسته و کوفته به از آن ¹⁵ مزده نیست برسم معتقد ، با فریاد ، و خصوصاً بنا بغلاغر من با فریادی خارج از عادت بنای هاپهویی گذاشتند ؛ و انگهی ¹⁶ میخواستند بجایار خانگیان بپهمانند که لقمه چربی (یعنی فرنگی)

1 *Kuhna-pizhuh* "searcher of old things; antiquary."

2 *Hashar* " great concourse of people."

3 The Persians have vague ideas as to London. I have been asked by educated Persians, whether London is in the middle of Germany or Germany in the middle of London. London is also a general name for England.

* Vienna.

⁵ *Kakh*. is only applied to the palace of the Shah. *Qasr* is applied to the palace of the Shah or to any other palace.

⁶ Bahman, son of Isfandiyar.

⁷ *Daftar* " registers; papers in files."

⁸ *Mash-hun* "full."

⁹ *Hama ra* " wholly."

¹⁰ *k h a b a y a* (pi. of *khabī*at*) " anything hidden, unseen."

¹¹ *Ru-numa* " public, disclosed."

¹² i.e., this letter or introductory epistle.

¹³ i.e., the Book of Haji Baba.

¹⁴ *Ma* for *man*.

¹⁵ Note the confusion of thought; a dinner or a place cannot be *muzhda*; substitute *chiz-i*.

¹⁶ " More than ali."

بایشان می آورند * صلا از تیغهٔ تیز کوه که در غایت بزرگی جلوه گر بود می تابید و در روشنائی آن صدائی¹ جازیبان ما بخیلیان شهر می پیچید * بعضی فرود آمدن از اسپ² ببالاخانه ام بودند ؛ و بعد از کشودن سلاح و کندن بالابوش و بر آوردن چکمه های³ یکخواری ، پایوش آفاق ورخت شب پوشیدیم ؛⁴ قهوهٔ سختی نوشیدیم ؛⁵ چپوغي⁶ معلا کشیدیم * بعد از آن ، پلوی ، برنجش⁷ وارفته ، گوشت مرغش⁸ نه پخته با ماستی ترش ، شام خوردیم *

من در تدارک آن بودم که برخت خواب ، که بر روی پشت⁹ بام انداخته¹⁰ بود بروم ، که بیکبار بیکانهٔ باکمال آشنائی¹¹ داخل شد ، و در برابر من ایستاد * از وجفات او دانستم که ایرانی است و از لباسش دانستم که از جنس نوکران است * اگر در جائی دیگر او را دیده بودم از گفتگوی با او خوشوقت می گردیدم ، چه از شدت آمیزش با ایرانیان خیلی با ایشان¹² خوشماني شده بودم * در خاک عثمانی که ما و ایرانیان هر دو در نظر¹³ ایشان از یکدیگر مردودتر و منفورتریم میل من باو البته بیشتر بود مصراع - که " حال¹⁴ سوته دل سوته زانو " *

از عثمانی چهره اش ، که از روی مصلحت ساخته بود ، فهمیدم که سختی غم آمیز دارد ، و بد¹⁵ نلهیده بودم * گفت " صاحب ! اربابی دارم ، میرزا حاجی بابا نام ، از جانب دولت ایران در استقبال کار پرداز بود * از آنجا برگشته است ، و در راه¹⁶ ناخوش بستری افتاده * یک هفته است که در این کاروانسرای

* 1 Jārchi "Herald." *

² The best room in a *chapar khana* is in the *bala khana* or upper storey.

³ Adj. " of the weight of an ass-load."

* ⁴ Strong coffee."

⁵ *Chupuq* is the pipe of European pattern : *qaliyan* is the water pipe.

⁶ *Mu'alla* " sublime."

⁷ " Its rice over cooked " : *vā raftan* " to go to pieces from over-boiling."

⁸ In Classical Persian *na-pukhta* would be preferred.

⁹ In the original ** on the sofas of the post-house " (*taht-i-khwab*). In m.c. *Sufa* is a verandah without pillars into which rooms open. The *Sufa* is found in only old-fashioned houses.

¹⁰ *Andāhhta būd* for the passive.

¹¹ " Unceremoniously."

¹² *Khudimani* (adj.) ** very familiar."

¹³ The antecedent to *Ishan* is *khak-i-' Usmani*; substitute *ahl-i-anja*.

¹⁴ In the Dari language, or rather in that form of it spoken by the modern Zardushtis, *suta dil* = *sukhta-dil* and *zunu* = *mi-danad*.

¹⁵ *Bad na-fahmida budam* " I hadn't guessed far wrong."

¹⁶ *Na-khush-i-bidari* " ill and confined to bed."

پهلویان منزل دارد * حکیمی فونگی معالجه اش می کند ، اما بجای بهبودی ،
تا بدر مرگش رسانده است * چون شنید یکی ⁸ از ایزان آمده است بسیار دلخوش شد ،
و خواهش دارد که ⁸ هرچه زودتر شمارا به ببندد میگوید «چاره درد من دیدار کسی است ،
که از ایوان آمده باشد» و در آخر چنانچه در * اینجاها رسم نوکران است ، گفت ،
«ای صاحب ! دیگر کار او بخدا مانده است و بشما *»

⁶ همینکه نام حاجی بابا را شنیدم ، دانستم کیست * اگرچه مدتی بود که ندیده
بودم اما میشناختم * از همه چیزش ⁶ خوش میآمد و میدانستم که با اول سفری که از
ایران بلندن ⁷ فرستاده بودند ، بصفت منشی گزی ، بهمراه رفته است ؛ و بعد از آن ،
گلا در پایگاه عالی ، و گلا در منصبی عادی ، مانند ایرانیان پست و بلند ⁸ دنیا را
خیلی دیده است ، و سرد و گرم ⁸ زمانه را خیلی چشیده * عاقبت بنام کار پردازي از
جانب شاه بدربار عثمانی فرستاده بودند *

با ⁹ همه خستگی ، بی فوت یکدقیقه ، با همان لباس ، بالا پوشی بر دوش انداخته
بمحیره اش رفتم * میزای بیمار را دیدم نیم - مرده ، بلکه تمام مرده * در حجره
کوچک در رختخواب دراز ¹⁰ کشیده است و نوکرانش در پیرامون او گرد آمده ¹¹ *
در اول آشنائیم با او ، جوانی بود خوشخو ، خوشرو ، خوش اندام خوش ترکیب ،
¹² شاهین بینی ، ¹³ گرد رخسار ، اما آنوقت ایام عمرش از ¹⁴ سرحد نیمروز گذشته بود ،

¹ Adj. " adjoining."

² i.e., the speaker's master heard: subject (incorrectly) omitted.

³ *Harchi zūdtar* "as quick as possible."

⁴ *Injaha* " such occasions."

⁵ *Hamin-ki* " as soon as."

⁶ ' I liked him immensely " : *az-ashkhush-am mi-āyad* (m.c.) " I like him " (not " I am interested in him ").

⁷ In Modern Persian the usual way of expressing the Passive Voice (which is used when either the real agent is unknown or when it is, for some purpose, desirable to avoid mentioning the agent) is by the 3rd Per. PI Active, as * They say " instead of " It is said."

⁸ Note these adjectives used as substantives.

⁹ Omit *izafat* here after *hama*.

¹⁰ Note the Perfect Tense.

¹¹ Note the ellipsis of *and*, though the previous verb *kashida ast* is singular; in Persian such contractions are common and are used by good writers. In English such contractions, though they do occur, are violations of the rule of concord : if one predicate be used for two subjects the subjects should be in the same number.

¹² *Shahin-bini* lit. ** hawk-nosed." The *Shahin* is the *Falco Peregrinator*.

¹³ *Qird-rukhsār* "round-faced"; fullness and roundness of face is much admired in Persia.

¹⁴ Better *auj*.

ولی باز تازه روی و تیر نظر می نمود * او نیز بمحض دیدن مرا شناخت، و از سیمایش دانستم که خیلی از دیدارم خرم و خرسند گردید * با اصطلاحاتی که خاص ایرانیان است بتعظیم پذیرفت، و با احترام و اعزاز گفت - "زهی طالع! من منتظر که ملک الموت بقبض روحم آید؛ ^۱ روح القدس بدیدن جان در بدنم آمد * گویا این قطعه را شاعر در حق من فرموده است :-

قطعه

"تو اندر یافتی ما را، و گونه * چنان بودم چنان دور از سعادت
 "که جانم غوطه تسلیم میخورد * میان ^۲ لَجْجُ غیب و شهادت
 "کسی بر کام من نهاده چیزی * ز نومییدی بجز لفظ شهادت
 "غیب از کار من عاجز شده ارچه * بکار آورد انواع ^۳ جلالت
 "ز تشریف تو بر من گشت معلوم * که روز حشر ^۴ چون باشد اعادت *

بعد از اظهار ^۵ شادیهای بی اختیارش، پرسیدم "حالت چیست، و طبیعت که؟" از زردی چهره اش معلوم بود که مریض از ^۶ مقراً است؛ و چون این مرض را در ایران خیلی دیده بودم و سرشته کاملی از معالجه اش داشتم، گفتم "غم مدار که دوی تو در دست من است" * گفت "صاحب چه بگویم؟ اول گمان کردم که وبا گرفته ام * سرم درد میکرد، چشمانم سیاهی مینمود، پهلویم ^۷ تیر میکشید. دهانم تلخ و ^۸ بیمه بود * یقین داشتم که سه روز نمیکشد می میرم؛ اما هنوز آن علامات باقی است، و من فانی نشده ام * در ورود بدنم حکیم خواستم؛ گفتند در این شهر دو حکیم است ^۹؛ یکی یهودی و دیگری فرنگی * فرنگی را ترجیح دادم *

^۱ *Ruh* ^{۱۰} *Qudus* or *Ruh* " *l-Quds*: probably here the Angel Gabriel and not the Holy Spirit.

² *Andar yāftl* for *dar yāftl*.

³ *Lujja* "a multitude; the deep; the middle of the sea."

⁴ *Kalima-yi shahadat* "the Muslim Creed" (as he was on the point of death).

⁵ *Archi* = *agarchi*.

⁶ *Jaladat* "activity."

⁷ "How the day of Resurrection shall return."

⁸ *Shadi* in Persian "joy," and never "wedding" as in India.

⁹ In m.c. the words for "jaundice" are *zardi* and *yargan*; *safrē* is "bile," one of the four humours.

¹⁰ *Tir kashidan* "to feel a quick stabbing pain."

¹¹ *Bi-maza* (m.c.) "not able to distinguish the taste of anything." Substitute *bad-maza*.

¹² Note the false concord: substitute *and*,

اگر شما هم بودید همین میکردید^۱ * باز خدا رحم کرد که این را ترجیح^۲ دادم * حکیم^۳ فرنگی آمد * گفتم 'حکیم باشی حال بسیار خراب است' * با کمال تمکین گفت 'ماشا الله' * متعیر و اوقات تلخ گفتم 'کم عانده بمریم' * گفت 'انشاء الله' * نوکران خواستند از حجره بیرونش اندازند : معلوم شد که^۴ دردمند از زبان ما همین دو کلمه را^۵ میداند : و^۶ سوراخ استعمال آنها را هم گم کرده است * بملاحظه اینکه شائد^۷ با این خوری در کار خود بیجا باشد خود را بدست او دادم * خاصیتی که از معالجه اش می بینم این است ، که هر روز بدتر میشوم *

میرزا را گذاشتم تا^۸ آرامی گیرد که لازم داشت * خود بمنزل بر گشتم و از صندوقچه^۹ دوائی ، که در خرجین داشتم ، مسهلی زیبایی^{۱۰} ترتیب نمودم : و همان شبانه^{۱۱} با آداب تمام بوی دادم و بهخفتم * باعدادان بدیدن وی رفتم * دیدم دوا معجزه کرده است : چشمان میرزا گشوده ، درد سرش فروکش کرده * خود و نوکرانش مرا بنظر بقراء^{۱۲} ثانی نگران ، نیدانستند از عهده^{۱۳} شکرانه^{۱۴} آنها حذاقت^{۱۵} و چرب دستی چگونه بیرون آیند * در این اثنا صورتی^{۱۶} معجب و حیاتی مضحک بنظر آمد ، چنانچه از تعریف آن^{۱۷} نمیکردم . * مردی بود^{۱۸} عرض و طویش یکسان : ابروانش سیاه و انبوه^{۱۹} : ریشش نترشیده و تنه اش

1 i.e., 'a man of any race, even if ignorant, is preferable to a Jew.'

2 i.e., * spite of all, I am pleased as I am at least alive: had the Jew come I would have been dead by now.'

3 *Hakhn Frangl*: in Modern Persian the *izāfat*, for some reason, is usually but improperly omitted before the Adjective *frangl*.

4 *Ma sha Allah*, lit. "as God wills." When praising a person or thing this expression is used to avert the evil eye and has hence come to signify 'I like it, etc.' A deaf doctor once went to a patient and the following dialogue ensued:—(Doctor) * 'Ahval-i shuma chi taur ast' ? (Patient) " *Murdam* " (D.) " *Al-hamdu lillah Chi dava khurda id* " ? (P.) * 'Zahar-i-mar.' (D.) " *Nush-i jan. Hakim-i tan kist* " ? (P.) " *Izra il.* " (D.) " *Qadam-ash mubarak.* "

5 *Dardmand* " the poor fellow."

6 123 after a cardinal number because of the definite pronoun *hamin*.

7 This common m.c. idiom also occurs in *Mulla-yi Rum: surakk* here = *tariq*.

8 *Ba in khari* " in spite of his asininity."

9 *Aram-i* ** a little rest."

10 *Zibaq* " mercury." *Kalamal* is " calomel."

11 *Ba adab* " with instructions " (as to diet).

12 *Oharb dastl* is properly " manual dexterity."

13 *Mu'jib*.

14 Note the Present Tense signifying ' *I cannot pass over.* "

15 In the original " of middle size," which should be rendered by *miyana qamat* or *vasatu 'l-qUmat*.

16² Bushy."

۱ نظراشیده : از پا تا شانه تُرک : صورت زرد در پا : قبائی دراز
در بر : شالی بزرگ در کمر : عصائی بلند در دست : اما از شانه بیلا فرنگ :
۲ گردن بند در گردن : گوشهای گریبان^۱ پیراهن تا بدوش : کلاهی سه گوشه
۳ قارچ مانند بر سر : سلام کرد و با زبان ایتالیا با من یگفتگو در آمد * حدسی ، که
بعد از تعریف میوزا^۲ زده^۳ بودم ، درست آمد * دانستم^۴ شایانی است که وقتی
در ایتالیا یا در استانبول آبی بدست دواسازی^۵ ریخته : و آنگاه در گوشه آسیا
افتاده مردم را میفریبد و^۶ می طیبید : یعنی هر که بدستش می افتد میکشد *
چون سرگذشت اینجور مردم غریب و با صرا^۷ میشود با او^۸ گرم گرفتیم
تا محرم رایش شوم *^۹ اسم و رسمش را بگفت * اممش چندان دراز که در یکسطر
۱۱ نمی گنجد و مسامیش^{۱۰} مصداق اینکه: —

”گرم سال دگر حکیم - باشی باشی . انت الباقي و کُلّشي هالك“

ادعایش اینکه ”از دار الطب ایتالیا با^{۱۱} دستوری بیرون آمدم و باستانبول
رفتم * از کثرت ازدحام طیبیلان ، در آنجا نتوانستم ماند * با والی توقات بنام
حکیم - باشی - گری توقات آمدم *“

ادعایش بنظرم ساخته آمد * از اطلاع و اعتقادش درباب بیمار حاضر استفسار
نمودم *^{۱۲} دست پاچه شد * آخر از جفنگ - بانی و دست و پا زدن عاجز شد *
افراز کرد که ”در ایتالیا خدمت حکیمی کردم ، و سر رشته ام عبارت است از چند لفظ

¹ This may signify that he was very corpulent.

² Gardan band in m.c. is a 'necklace for a woman.' In the original "neck-cloth" which is in m.c. *daat-mal-gardan* (without any *izafat*).

³ The corners of his shirt-collar turned down. As the man wore a neckcloth this must be a mistake of the translator's.

⁴ *Qarch-manand* "mushroom like."

⁵ *Hads zadan* "to conjecture."

⁶ *Shayyād* "quack - deceiver."

⁷ Ellipsis of *ast*.

⁸ *Tabibidan* a coined word.

⁹ *Garm giriftan* (m.c.) = 'to chum up with.'

¹⁰ In Modern Persian the affixed pronouns are often used for the reflexive *khud*, etc.

¹¹ In the original his name is Ludovico Pestello.

¹² *Musammq*, in m.c. could be rendered by **amal*.

¹³ *Dastur* "permission"; here "diploma."

¹⁴ *Dast pacha* «« to be hurried, confused; to lose one's head."

بیمعنی که ازو شنیدیم ؛ اما چون بیمارانم گرد و تُرک-مسلمانند ، از دادن ^۱ جواز - نامهٔ دیار آخرت دفعهٔ و بیمی ندارم * ”

گفتم ” حکیم ، چه کردی که درین مدت ریش بگير نیامد ؟ توکان اینقدر هم زود باور ^۲ و باز بر نیستند ؟ ” *

گفت ” عجب آدمی هستی : توکان چیزهایی را باور میکنند ، که طبابت من درپیش آنها معجزه است ؛ و بازهایی میبرند که آدم کشتن نسبت بآن از حسناتست * و انگی عنهم دوائی بایشان نمیدهم که تأثیر ضرر هم داشته باشد * ”
گفتم ” حکیم باید دوا داشته باشد ؛ دواعی تو کجاست و چیست ؟ ” گفت صاحب چند شیشهٔ شربت دارم ، اصلش واحد ، رنگش مختلف ؛ و از برکت نان و آب ، در حبّ ساختن هیچ تنگی نمیکشم * اینک دواخانۀ من ؛ و پرشس حالم و جواب یک * لفظ * ماشا الله و انشا الله ، است * ” گفتم ” مگر از نان و آب هم حبّ میشود ؟ ” گفت ” من کرده ام و شده است ؛ اما آنچه برای عوام است با آرد می آلایم و آنچه برای خواص است ، مانند پاشایان و آعیان ، با ورقۀ نقرهٔ میاندايم و همگان بی ترشی رو ، و بی چین ابرو می بلعند * ”

بغرابت این مرد و کار و بارش بسیار بخندیدم ، و برای داد دل از خنده دادن ، مهمانش کردم * اگر ترس ^۳ طلول ^۴ مکتوب نمی بود از تکرار گفتگو های او مضایقه ” نداشتم تا شما هم لذتی ببرید * قدری دوا از صندوقچۀ خود باو تعارف کردم * ” گفت ” اینقدر دوا مداوای همهٔ اهل آسیا را بس است * ” *

اما ^۵ بیچارۀ میرزا را در دست او نگذاشتم * روزی چند در توقّات ماندم و بعد از مسهل زیق ، رنگ و روی میرزا بجا ، و خود بحال آمد ؛ چنانچه در ظاهر جای ترس و بیمی از بیماریش نماند ؛ و حالت رفتن پیدا کرد * گفتم میرزا ” منهم ^۶ دیکو

¹ *Javaz-nama* " a written permit usually for goods " : *tazkira* or *paspart* is a passport for human beings.

² *Bar-bar* = *mutqhammil*.

³ i.e., as nothing.

* Note the *izafat* after *lafz*..

⁵ *Maktub*, i.e., " this letter."

⁶ In Modern Persian the Imperfects of *budan* and *dashtan*—except when the letter is part of a compound—are rarely used.

⁷ In m.c. *bi-chara-yl mirza* : the *izafut* is of course incorrect.

⁸ Note this idiomatic use of *digar* = " then." •• *Hala digar mi-ravam* (m.c.) " Well; now ; I must be going."

مرخصی میشوم، و تو را بغداد میسپارم * بیچاره میرزا در ازاء زحمات من نپیدانست چه کند * گذشته از اظهار خجالت‌های زبانی، دست و پا میکرد تا باعطای هدیه دستی، که قابل باشد، دست ا خالی روانه‌ام نکند، تا اینکه در وقت وداع حجرة را خلوت کرد، و اینک آنچه گفت *

« صاحب، تو دوست قدیم من هستی؛ باعث حیات تازه من شدی؛ بشکرانه التفاتیکه در باره من کردی، من چه کنم که بجا کرده باشم؟ از مال دنیا چیزی ندارم * مدتی است که یک پول از مواجب دولت ایران بمن نرسیده و قلیل وجهی که دارم، اگر بمنزل برساند خیلی است * وانگهی من شما انگلیزان را می شناسم که چشمان بیول نیست، حرف پول در نزد شما زدن بیهوده است؛ اما چیزی دارم که شاید در نظر شما واقعی² داشته باشد * از وقتی که با شما انگلیزان معاشرت کرده‌ام، می بینم که شما بسیار کنج‌گاو⁴ و خرده پروعید⁵ * هرگاه با شما سفری میکردم میدیدم که کلی و جزئی از حالات و کیفیات ممالک و اقوام، یاد داشت میکردید؛ و در مراجعت برای اطلاع همشهریان خود منتشر میساختید * هیچ باور میکردید، که من با ایرانی⁶ گری تقلید شما کرده باشم، و در این مدت که در استانبول بودم، سرگذشت خود را از اول عمر تا آخر عمر بطرز شما نوشته باشم؟ اگر چه سرگذشت من، سرگذشت مردی⁷ گمنام و کم پایه است، اما منافاتی ندارد * شامل چندان وقایع و قضایاست، که اگر در فرنگستان منتشر شود البته تأثیری بزرگ می بخشد * آن را بشما میدهم، و یقین بدانید که این از شدت اعتمادی است که بشما دارم، و⁸ گونه بغیر از شما بکسی نمیدادم * قبول می کنید یا نه؟ »

جناب! تصور فرمائید که ازین مراده⁹ چه قدر باید خرسند شده باشم * مالک

• *Dast-i khali* (m.c.) a compound adjective.

2 *Vaq' nihadan* "to esteem."

3 As the Aorist or Present Subjunctive of *dāshan* is used instead of the Present Indicative (*dāram* = "I have") the Past Subjunctive of this verb is used instead of the Present Subjunctive.

4 *Kunj-kav* (m.c.) •• prying; full of curiosity."

5 *Ba-irani-gari* *' in spite of my being a Persian."

6 *Gumnam* 'obscure.' In India *khatt-i-gumnam* is "an anonymous letter," but in Persia *kaghaz-i hi imza: bi imza* means without either signature or seal.

7 *Munafat* •• driving each other off; incompatibility; difference."

8 "For I would never have offered it to anyone else."

9 *Chi qadar bayad khursand shuda basham* "how much I must have been pleased": better *chi-qadar khursand shudam*.

خرانه شدن که باعتقاد شما مفید تر از آن بحال انسان چیرزی نیست و سالهای سال من در اشتیاق تحصیل آن بودم - * زهی سعادت ! از شما چه پنهان ؟ و قتیکه اظهار امتنان می نمودم ، از شادی چشم جای * را نمیدید ؛ و هر چه من در گرفتن ناز * کردم (چه در آن حال مناسب آن میدیدم) او بدان نیاز نمود (چه در آن حال مناسب آن میدید) *

برای الزام تمام بگرفتن گفت " من بایران میروم ؛ از الفتات شاه خاطر جمع نیستم * اگر مرا معزول * سازند و در میان نوشتجات من این کتاب را به بینند ، شاید بجهت راستی و درستگی که در مضامین و مطالب آن است ، خاصه در آنچه متعلق بانگیزان است ، موجب خانه خرابی من شود " *

آخر الامر تاب اصرار آن نیاورده بتألیف حاجی * دارا ، یعنی * وأصل تثنائی خود ، شدم * آن تالیف * موضوع این کتاب است ، و چون اول بتشویق و سر رشته بخشی سرکار بانجام این کار برخاستم ، اگر دیباچه آن بنام سرکار مطرز نباشد ، بنام که باشد ؟

اگر از روی بنده نوازی * سری بمطالعه آن فرود آورید ، می بینید که خیلی کوشیده ام تا بطرز آرواییان مطابق باشد ، و بمذاق ایشان موافق افتد * حشو و زوائد آنرا از تکرار و مبالغات اهل آسیا حذف نمودم ؛ اما بجهت مبادنت جزئی تاریخ و اوقات قضایی آن چندان بصواب مقرون و از بوی مشرق عاری نخواهید یافت * اما من در حق آنچه این کتاب محتوی است ، میتوانم گفت که چون من در ایران بسیار نشستم اکثر اینها را با واقع مطابق می یابم ؛ و اگر چه مانند تألیف فرنگان با صواب و حقیقت و ¹⁰ طابق النعل بالنعل ننماید ، برای وقوف و اطلاع از

¹ *Sāthā-yi sāi* * "long years."

² This disjointed sentence runs *malik-i khizana-i shudan, zahi sa adat I* " « to become the possessor of a treasure (which.——)—oh the good luck of it! "

³ M.c. " I saw nothing " or " my eyes and thoughts were where my delight was." The *rā* appears to be grammatically incorrect: *rā* in m.c. is often incorrectly inserted.

⁴ *Naz*, a difficult word to translate: it signifies coquetry, contrariness in a mistress, feigning refusal in order to be pressed, not making oneself too cheap, etc.

⁵ *Sazand* for the Passive: vide note 7, p. X; the subject is "they" (indefinite) and not "the Shāh."

⁶ *Dara* " Possessor."

⁷ " I gained my longed-for wish."

⁸ *Mauzu* " subject."

⁹ *Sar-i* "a head," i.e., "a little." *

¹⁰ " Step for step," i.e., exactly.

احوال و عادات آسیائیان چنانچه باید کافی است * بعضی از وقایع آن بنظر کسانیکه محل وقوع واقعه را ندیده اند، راست نما نیست چونکه از وضع واقعه معلوم * میشود چنان واقعه نباید واقع شود، مگر در آنجا :

* مصراع *

* " دل اگر خانه بسازد بسر زلف تو سازد " *

در میان ریش بلندان آسیا * باریش - ترشان اروپا * تا وقتیکه باهم باشتراک توانند زیست ، * خط فاصلی باید باشد * هریک سرگذشت دیگری را تکذیب میکند * چیزیکه در نزد این یک ، عیب و خطاست در نزد آن یک ، هنر و صواب است * آنچه در نزد ترسایان مقبول است ، در نزد مسلمانان مردود است * مخالفت اعتقاد ایشان حقیقه خلی خنده-خیز و فرح-انگیز است : این یقین است ، که ترسا میگوید ' زهی شرف که من اُمت محمد و تابع ملت آن نیستم : ' مسلمانان بجز خود همه را نجس و ⁷ ناپاک میدانند و باین عقیده استوارند ، تا اینکه * مصراع *

" دستی از غیب برون آید و کاری * بکند :

یعنی پرده ظلمت صوری و معنوی را از چشم اینهمه اهل آسیا بردارد *

از ترس بزرگی حجم و طول سخن در باب دیده و شنیده های خود ، بمحض اشارت انکفا نمودم * مرچه درین جلد مندرج است ، نگاشته قلم حاجی بابا است و بهمین ترس او را از مملکت خود بیرون نبرده ام *

اما آنچه حاجی بابا در سفر خود بانگلستان در باب اخلاق و عادات انگریزان نوشته است ، بسیار نکات و دقائق سودمند را محتویست * گر دستوری باشد ، آنرا نیز بصورتی ، بصحت مقرون ، بدین خواهم افزود *

خلاصه مخدوم معظم من ! اکنون باید ختم سخن کنم * دریغ که در باز گشت از ایران شمارا در استانبول ندیدم ، تا در سایه افادات و نصایح سرکار ، این کذاب را مفید تر و ارزنده تر سازم * معلوم شد که باز در بیابانهای خشک

1 Az vaz'i vaqi'a " from the nature of circumstances."

2 Ki understood after mi-shavad.

3 Na-bayad vaqi' shavad magar dar anja " Couldn't well happen except there" (i.e., the place of their occurrence, the East).

4 * " If my heart were to make a dwelling for itself, it would be on your curls."

5 Ba incorrect for va " and."

6 Khatt-i fasiti "a dividing line."

7 Na-pak "unclean." In m.c. na-pak signifies "saucy roguish" (applied to a woman in not a bad sense).

8 i.e., " Does something to settle the dispute."

و خالی در پی حقیقت موعیای و کشف حروف قدیم مصریان میدوید *
 خداوند انشاء الله شما را کامیاب، و مرا چندان کامران سازد، که از عهد
 التفاتهای شما بر آیم *

۱ سیاح انگلیسی یکم دسامبر سنه ۱۲۲۳ ع

Sayyāh-i Inghīzī. In the original the writer signs himself 'Peregrino Persic.'

هو

سرگذشت حاجي باباي اصفهاني *

گفتار اول

در ولادت و تربيت حاجي بابا *

پدرم كربلای حسن یکی از دلاکان مشهور شهر اصفهان بود * در هفده سالگی دختر شخصی ا شامی از همسایگان دکان خود را عقد کرد ، اما زنا-شوقیش مبارک نشد * زنش نازا در آمد ² و او نیز از صرافت ³ وی افتاد * در سایه ⁴ چهره-دستی ⁵ و شهرت خود چندان مشغری ، خاصه از بازرگانان ، پیدا کرد که بعد از سی سال کاسبی ⁶ توانست دستگاه ⁷ خود را وسعتی دهد ، یعنی زنی دیگر گیرد * دختر صراف ⁸ توانگر را خواستاری ⁹ کرد ، و بطلب خود واصل شد : چه ¹⁰ مدتها ¹¹ سر او را بدلتخواه ¹² او تراشیده بود او نیز رد تکلیفش ¹³ نتوانست کرد *

¹ Shamma' " chandler."

² Dar āmad " Turned out."

³ Sarafat' " Notion, idea, turn of thought." Az sarafat andakhtan " To get out of a person's head ; cure a person of an idea."

⁴ Dar saya (m.c.) = " By." Dar saya-yi tavajjuhat-i khud taraqqi hard (m.c.) "He rose by diligence; by his own exertions."

⁵ Chira-dasti " Skill." "Tar-dastl * 'sleight-of-hand."

⁶ Si sal kasibi; no izafat. In original 20 years.

⁷ Dastgah " Workshop, etc., plant."

* Note of unity, here joined to the substantive and not to the adjective.

⁹ khwastari k. " To ask in marriage." Also khwastari kardan.

¹⁰ Chi " Because."

¹¹ Muddatha, pl. for excess ; more intensive than muddat-i.

¹² Dilkhwah. / Heart's desire."

¹³ Taklif " Duties; proposition." In India ** trouble, annoyance." In m.c. radd shudan = " to pass by."

پس بدان خیال که ^۱بلا چند صباحی^۱ از درد سرزن اول فارغ شود و در نزد پدرزن^۲ تازه^۳ که با اینکه در بپودن کنار درهم و دینار^۴ و روایی^۵ نقد ناسره بجای^۶ سره مضایقه نمیکرد، در^۷ سدن شرح و آداب دین دعوی پایداری داشت،^۸ تقصی بفرسود، مازم^۹ کربلا شد * زن نوش در آن سفر همواره بود و من در آن راه از تنگنای عدم بقراخلای^{۱۰} سانی قدم زدم * پیش ازین سفر، پدرم^{۱۱} حسن دلاک تنها بود؛ اما بعد ازین سفر بلقب کربلانی هم ملقب گردید * از برای خوش آمد مادم، که مرا مسخت^{۱۲} بد بچار میآورد، مرا نیز حاجی ناهیدند * این نام با اینکه مخصوص حجاج بیت الله است در تمام عمر با من^{۱۳} می بود، و باعث عزت و احترامی چند بر من گشت که هیچ سزاوار آنها نبودم * ✽

پدر، پیش از سفر، کار دکان خود را یکی از بزرگترین شاگردان خود حواله نمود؛ اما بعد از مراجعت، دیگر با گرمی بیشتر،^{۱۴} باز پس گرفت، و در صایه نام کربلانی و اظهار تقدس بر بلاء، علاوه بر مشتریان بازرگان، پای ملایان و دعویداران دین را نیز بدکان خویش^{۱۵} بکشد * چون علت^{۱۶} غائی از

1 A few mornings. In m.c. *sabah* is also used for " day.

2 *Pidar-zan* " Father-in-law " ; no *izafat*.

3 Note the ya of relative clause (represented by hamza) added to the qualify- ing adjective,

4 *Dirham u dinar* " Gold coins." The *dinar* is now an imaginary and infinitesimal coin: a thousand go to one *kran*. About 3½ *kran*s go to one rupee (1903).

5 *Rava i* " Circulating."

6 *Sara* " Cod money " (as opposed to *nabahra*, which latter word is however not used in m.c.).

1 *Sunan* pi. of *sunnat* which *lit.* signifies 'a path ; manner of life': hence the tradition that records the sayings and doings of the Prophet. *Sunni* = 'one of the path/ *Ḥadīṣ* is generally applied to the written collection or uninspired record of the inspired sayings of the Prophet.

8 The construction of this rather involved sentence will become clear if one bracket be inserted between *taza-i* and *ki*, and a second one after *payadari dasht*.

9 *Karbalaā* contains the tomb of " *Imam Husain*."

10 *Hasan-i dallak tanha bud* " Was known only as Hasan the Barbar": note the *izafat* after *Hasan*."

11 *Bad ba-bdr avurdan*, (probably a corruption of *bad ba-bala avurdan*) " To spoil; bring up badly."

12 *Mi bud* better here than *bud*: the Imperfect of *budan* is rarely if ever used in m.c.

13 *Baz pas giriftan a vapas giriftan*.

14 *Paykutshadan* (or *kushudan*) tr. " To allure."

15 *'Illat-i gha'i* " The final cause for which a thing is made or exists/'

توبیت من مہارت و کارِ نفع و نشتر بود، سوادم^۱ بایستی منحصراً بدست خوالدن^۲ حمد و سوره و نماز باشد؛ ولی از مدد بغت بقرابت آخوندی از مشقربان پدرم لازم شد، که در پہلوی دکان ما، در مسجدی، مکتب‌داری میکرد؛ و پدرم برای تأکید دینداری خویش بقول خود صریحاً را "قوة الى الله" می‌تراشید* این آخوند مرا در دکان بدید، و پاداش نیکی پدرم زحمت درس و مشق مرا^۳ رایگان بگردن گرفت* از همت او، در سردو سال^۴ سوادکی پیدا کردم^۵ چنانچه قرآن را^۶ روان میتوانستم خواند؛ خطی خوانا مینوشتم چنانچه روان^۷ میتوانستند خواند* ایام تعطیل را نیز بیهوده نمی‌گذراندم؛ در دکان پدر^۸ مبادی و مقدمات هنر خود را بضرر چوب می‌آموختم؛ و در صورت ازدحام مشتری، سر چارواداران و شُقربانان به تیغ من حواله میداد^۹ راستی سرقرشی من نوعی از سر-خراشی بود، و بایشان^{۱۰} بکم تمام نمیشد*

چون بشانزده سالگی رسیدم، بدشواری تشخیص می‌توانستند داد که در تیغ-رانی چیره‌نرم یا در سخندانی* در^{۱۱} عالم تیغ‌رانی، گذشته از نرم‌تراشی سر، و^{۱۲} موزون نهادن خط، یکسان زدن^{۱۳} مورچه‌پی، و پاک - برداشتن^{۱۴} زیر ابرو، Bayist bashad or mi-bayist bashad, "Should have been; ought to have been."

² Hamd is the Fatiha or 'opening' chapter. Sura here means the Surat¹¹-khlas, the 112th Sura on the declaration of God's Unity; this short sura is generally repeated in prayer after the Al-Hamd. These two sūras are the first that are taught to children.

*8 Maktab-dari, "School-keeping."

4 Ta'kid, "Strengthening."

5 Qurbatan ila 'llah = baray-i nazdiki bi-su-yi khuda.

6 Raygan or raigan : both correct.

7 Dar sar-i du sāl * "At the end of two years."

8 Sawdāk-i, "A little education" : Pers. dimin. affixed to Ar. Sawād. Sawād, usually translated 'education/ refers to reading and writing.

9 Chunānchi, "So that; for instance.*" In India it often means 'accordingly.'

10 Ravan khwandan, 'To read fluently' [easily read.]

il Note this common method of forming the passive, = so that it could be

¹² Mabadi, pl. of mabda⁹ "Beginning, starting point; principle."

13 Rasti, adv. "Truly."

14 Bo-kam tamam nami-shud = 'They didn't get off cheaply.'

15 'Alam lit. "World." here = kar, shughl-

16 Mauzun nihadan khatt, "Shaving the whiskers into two equal lines" (with a short trimmed beard).

17 Or "Trimming the whiskers very short with scissors.

18 Thinning the eye-brows is no longer the fashion.

و خوب پاک کردن گوش، و سائل آرایش بیرون حمام، در میان حمام نیز در مشمت و مال و کیسه کشی و آقونچ شکنی و * لیف مابون که در طرف مشرق متداولست کسی مثل من استاد نبود: وقتیکه دست و پای مشتری را ^۵ شتر بند میکرد و وارونه میبنداختم و پشت و پهلویش را ^۴ بباد شپاشاب سیلی و مشمت میکردم، آوازگ بزد بند ^۶ شان شلیدنی، و دست و پنجه من دیدنی، بود *

در عالم سفیدانی هم، از برکت نفس آخوند، ^۷ صحبت خود را ^۸ مناسب کلام، از اشعار شعرای بنام، خاصه از سخنان شیخ سعدی و خواجه حافظ، نمکین و رنگین می نمودم * گاهگاه * زمزمه ^۹ پسقی نیز میکردم که بسائل هنرهایم پیرویه دیگر می بست: از این رو مشتوربان، را ^{۱۰} حرفی ظریف و نادره دان، و ^{۱۱} رندان را رفیق حجرة و گرمابه و گستان بودم *

چون دکان پدرم در پهلوی کاروانسرای شاه، و آنجا بیشتر از همه - محل ازدحام بود، ^{۱۲} موعده ملاقات خاص و عام و ^{۱۳} سر دم غریب و بومی شد؛ و گاه میدود که مشتوربان، بناء بخوشه زنگی و حاضر جوابی من، از مزه معهود هم چیزی بیشتر میدادند * در میان مشتریان بازگانی بود، عثمان آغا نام ^{۱۴} بغدادی که مصاحبت مرا خوش میداشت؛ چه بجهت معاشرت با لڑکان اندکی ترکی هم ^{۱۵} بلغور میکردم * ^{۱۶} این بود که سوتراشی مرا، بسر تراشی پدرم با آنهمه شهرت، ترجیح میداد *

I The relaxing the shoulders and arms in a bath by the shampooer.

2 *Lif* " Hand bag for washing " : *If u sabun* = soaping with the *lif*. *Birau, lif zan* is a term of abuse, *U khatli lif darad* (m.c.), is said of an inferior person who dresses above himself; ' a swell.'

3 *Shutur-band* is a certain position in which the bather is placed by the shampooer. There is a *double entendre* here, a suggestion of indecency cleverly veiled.

* *Bi-bad* simply means "to" : *shapashap* * noise of slapping.'

5 Note *shan* here refers to *mushtari*, a singular with a plural signification. *Band band* " Each joint " ; note force of repetition.

6 *Shuhbat* " Conversation."

7 ' Fitting to the topic under discussion.'

8 *Zamzama past-i* " A low modulated humming."

9 *Harif-i-zarif* ** A witty rival or companion."

¹⁰ *Rindan* here = *lufiyan*.

11 *Mau'id* "Place of appointed meeting; rendezvous."

¹² *Sar-dam*, also *sar-i dam*, in m.c. is a fixed place of meeting for drinking, gambling, etc.

14 Persians insert an *izafat* after *nam* in this sentence.

14 *Bulghur* T. " Barley or wheat, coarsely ground and cooked " : *bulghur k*, is here facetiously used to indicate that his Turkish was none of the beat.

15 *In bud* "This was the reason."

این مرد از^۱ دیاربکه دیده و گردیده بود چندان با آب و تاب توصیفها و تعریفها نمود^۲ که در من بشدت هرچه تمام تر آرزوی سفر پدید آمد * هم در آنروزها لورا سفری در پیش آمد^۳ و برای^۴ سیاه و دهنک^۵ نویسنده لازم داشت * چون من جامع خبر تیغ و قلم بودم ، بهمراهی^۶ تکلیف نمود ؛ و چندان وعدهای چوب و شیرین داد که تن دزدادم * چون با پدر این راز در میان نهادم ، بحکم فایده خود بدین معنی راضی نمیشد ، که ” بامید سودی موهم با خطری^۷ مجزوم^۸ ترک شغلی باوری با در آمد^۹ معلوم کردن ، کار عقل نیست ؛ ” اما عاقبت ، بموجب^{۱۰} کرایه مندی موجب و بملاحظه حسن مراقب ، بادهای بی اندازه یکدسته تیغ^{۱۱} تازه یادگارم داد و^{۱۲} دل بچندایم نهاد *

اما مادرم درین سودا نمیدید ، و بدوری من نیک^{۱۳} میاندیشید ؛ ۱۱- و انگلی ” خدمت سنی^{۱۴} نا پاک در حق مدلی^{۱۵} من شیعه پاک را ، بقال خیر نمیکرفت * اما چون عزمم را جزم ، و خیر آید ام را^{۱۶} محتمل دید ، راضی شد ؛ و برای اثبات مهری مادری کیسه نان خشک با^{۱۷} درجی^{۱۸} مومانی داد ، که ” این دارو انواع شکستگی و بستمگی اندام ، و سائر^{۱۹} علل و^{۲۰} اسقام داخلی و ظاهری را ، نافع و آزموده است ” ؛ و هم نیک سفارش نمود که ” در وقت بیرون رفتن از در خانه ، روی بوابس بیرون رو تا بغیر رو بوابس آئی ” * /

i Diyar (pl. of *dairat*) "Regions, circuits." Diyar is also the pi. of *dar*.

2 Gave such glowing descriptions.

3 *Siyaha* « Account " and *dastak* " the account book."

4"" Suggested, offered."

5 *Majzum* "Certain, sure." *Banda farda jazman anja mi-ravam* (m.c.) " I'll go there without fail to-morrow."

6 *Bawari* " Relied on " : *dar-amad* subs. " income."

7 *Kiraya-mandi* " Earning."

8 *yak dastatigh* (no *izafat*) *Dasta* usually signifies a set of half a dozen of anything.

9 *Dil* " Heart," in m.c. usually signifies « stomach.'

'0 *Nik and dishidan* " To consider deeply."

11 Pronounced *vungahl* — " Besides this, what is more."

12 No *izafat* after *man* here. The Afghans however would insert an *iznfat*

13 *Mufytamal* " Probable."

14 *Mumiya* A drug sold in every eastern bazar ; probably the same word as *mummy* a potent medicine in Europe in old times.

15 'Ilal (pl. of " *'illat*)^d Causes; infirmities."

16 *Asqam* (pl. of *saqam*) " Diseases."

گفتار دوم

در اولین سفر حاجی بابا و افتادین او با سیرجی بدست ترکمانان

عثمان آغا بسودای اینکه پوست بھارائی از مشهد بخرد و به استقبال ببرد ،
 عازم خراسان شد * ۱ آدمی فرهی کزید * ۲ چار گوشه ، کوتاه بالا ، سر بزرگ ، گردنش
 بپیان شانه فرو رفته ، انبوه ریش ، سیاه مو ، ۳ آبله رو ، با بینی بزرگ دائم ۴ القرشع ،
 اینک صورت او : اما معنی او ۵ مسلمانی بود پاک ، مراقب طاعت ، مواظب عبادت ؛
 رفتارش ۶ مرتب و منظم ؛ در قعر زمستان هم صیغاهان در وضو چو راب را میکند و
 پا را می شست * اگر چه در مدیت اقامت در ایران بروز نمیداد ، اما در باطن دشمن
 شیعیان بود * در عالم چیزها از ۷ مداخل دوست ۸ تر نمیداشت ؛ هر شب تا نفوذ
 خود را در گوشه امن نمی نهفت ، نمی خفت * با آنگه خود شراب پنهان میخورد ،
 ۹ آشکارا شرابخوارگان را لعن میگفت * با اینهمه ۱۰ دلق و حلقش بجا ، دیگش
 همیشه در جوش ، و قلیاناش مدام در خروش بود * در اول بهار ، کاروان رفتنی بود *
 ما هم ۱۱ بسیج سفر پرداختیم * عثمان آغا برای خود قاطری خرید ، تومنده و

1 "Adam-i" A man."

2 "Char-gusha, " Square."

3 "Abila ru " Pitted with small pox "; (not in original).

4 "Ever dripping" : (in original 'spongy').

5 " A Muslim."

6 " Well regulated ; of regular habits."

7 "Profit."

8 Note the comparative affix added to a noun; compare *rahat tar* (m.c.) and *asu-dagitar* (m.c.) " more comfortable."

9 Askara, in m.c. generally *Ashikara*.

10 *Dolq u halq* = " Dress and food " properly *dalaq*.

11 *sij* or *basaj*, " Preparation."

۱ یورغه : برای من یابونی که علاوه بر من ، ۲ قبل و ۳ منقل و ۴ آبداری و ۵ خورت و پیرت من هم ، در ۶ ترک بندیش بود * غلامی داشت ، هم فرش و هم آتشپز و هم یاور بار کردن و فرود آوردن بنده * استوی برای او گزیده کرد ، که علاوه بر او ، مقوش را از لعاف و ۷ دوشک و بالش و قالی با آتش پز خانه بر آن حمل نمودیم * بر آستوی دیگر نیز جلفی ۸ یخدان بار کردیم ، که هست و نیست خواجه همه در آن بود : ۹ دستگه ما بر این تمام شد *

شب پیش روز سفر عثمان پیش - بین ، از روی بدش بینی ، ۱۰ کلاه لنگه که در زهر حمامه داشت ، ۱۱ بشکافوت و درمیان پندهایش ، برای ۱۲ روز ننگ ، پنجاه عدد اشرفی دوخت ، و این راز را ، غیر از من و او ، کسی نمی دانست * بقیه سرمایه خود را در کیسه های چرمین سفید ، در میان رختها بصندوق نهفت *

چون کاروان ۱۳ حاضر شد ، عذارت بود از دو بیست نفر شقر ، و پانصد اسب و استر ، همه از امعه عراق گرانها * مردم کاروان ، از بازوگانان و نوکر ایشان ، و چارواداران ، و ۱۴ یقیم چارواداران ، کم و بیش صد و پنجاه نفر میشد بقدر پنجاه نفر هم

1 Yurgha (or yurqa) raftan is " to amble " (not " to trot. ")

2 Qubul " Holsters " (large and clumsy for the qaliyan).

3 Manqal " A brazier " (suspended on the near side of the horse).

* Abdari A general term for a large khurjin that contains tea, tea things, sherbet, 'arag, etc. : it also includes a rug to sit on and a table cloth. The word *ābdārī* is generally used to include the mule that carries these refreshments, etc. A servant rides perched on the top of the *khurjin*. The box with compartments that holds the tea things and candle lamps is called *hazār pisha*. The *ābdārī* generally includes an *āftāba* and *lagan*.

5 Shirt u pirt " odds and ends ; small belongings."

6 Tark is that portion of the horse's back (behind the saddle) that supports the *khurjin*, and *tark band* are leather thongs or straps fastened to the back of the saddle.

7 Dushak " mattress." Balish " « small cushion or pillow for the head."

8 Yakhdān * A country portmanteau of wood, generally covered with leather and bound with iron.

9 Dasta-yi ma " our party."

10 Kulah-latta is a small cap worn under the 'ammama, the latter being the mulla's turban, or the rolled turban worn by Persian merchants. The ordinary *pagari* of Indian servants is called *shal i daur-i ear* or *shal-i sar*.

11 Bishikaft " He ripped open."

12 Ruz'itang~ruz-imabada, a rainy day ; a tight time."

13 Hazir " Ready " (not " present").

14 Yatim-charvadar " assistant of a muleteer or of a donkey-driver." The *charvadar* is either the owner of hired mules, etc., or the headman in charge of them.

۱ زوار^۱ امام رضا^۲ با انزودند ؛ و در حقیقت کاروان ما ، از رنگ و روی اهل زیارت ، رنگ و بوی تبرک و زیارت پیدا کرد ،^۳ چنانچه همه ، این سفر را ، نعمتی بزرگ میشمردند *

در این گونه حالات ، براق کردن از واجبات است * عثمان آغا ، که از آواز تفنگ زهره اش آب میشد و از برق نیغ خواب به چشمش نمیروفت ، آلهام براق کرد * تفنگی بلند ، چپ و راست بشانه ،^۴ بغلطاقی^۵ ساعری دو زیر بغل ،^۶ کیسه-کمری^۷ با دُها و کیفهای چرمین ، و^۸ شاخ-دهنه ، و^۹ وزنه و گلوله دان درمیان ، دو^{۱۰} پیشقو ، با شمشیری بغالت کج در کمر ، غرق صلاح شد * مذهب بهمانسان ، و علاوه بر آن نهز^{۱۱} بلند هم داشتم ، تا درمیان بنده و خواجه نرفی باشد * غلام سیاه نیز با شمشیری نیم-شکسته و تفنگی بی^{۱۲} چقماق ،^{۱۳} سیاهی لشکر شد *

باری در روزی فیروز و ساعتی سعد. الدوز ،^{۱۴} چاوشان زوار ، از هر گوشه و کنار ، باکوس و نقاره ، آواز^{۱۵} " الرحیل الرحیل " در انداختند ؛ و ما^{۱۶} باعدادی پگاه از^{۱۷} درواز^{۱۸} طوقچی بیرون شدیم * اگرچه همه با سلاح ، ولی از اهل صلح و صلاح

1 Zuvvar (pl. of zas'ir) " Pilgrims; but zavar " A stranger, visitor, pilgrim."

2 Imām Razā is the eighth Imam, buried at Meshed.

3 Chunanchi * So that." In m.c. Chunanchi is often used for agar chunanchi -•If."

4 Baghal-taq is a sort of bandolier for carrying a rifle and for protecting the clothing. Sāgharī is green * morocco leather, ' shagreen.

5 Kisa-kamar * A belt with separate pouches for powder, shot, bullets and caps.'

6 Dabba is a leather pouch as above ; a European powder flask ; also a copper vessel for ghi when travelling. Klf is a leather purse, perhaps for cleaning rags; dabba avardan is to return an article to a shop after purchase {man an chiz ra bar u dabba avardam).

7 Shakh dahna is an old-fashioned Persian powder flask.

8 Vazna " Powder measure."

9 Pishtu " Pistol."

10 Chaqmaq " Trigger " ; also " flint."

11 Siyahi * the appearance of a multitude from a distance; hence the general or confused appearance of anything.'

12 Chavush or chavuah or cha,usht is a professional guide to a pilgrim caravan; he fixes the hours of march, the stages, etc., etc.

He collects a caravan by riding through the streets, bearing a flag, reciting verses on pilgrimages and announcing his intention of conducting such and such a pilgrimage. The names of applicants are taken down in writing.

13 Bamdad'l¹ one morning " : pagah dawn."

i4 Darvaza " Large gate," but dar " door."

می نمودیم * من از جنبه نو سقری و از مشاهده آنحال ناز بی اندازه خرسند ، و از قوط خوشدلی همپز زان ، اسب از جا برانگیختم ، و عثمان آغا ازین حرکت ناخوشود ، از قوط ناخوشاودنی بر من بداخت که " حاجی اگر تو بخوای در این راه با این ^۲ اسب خردوانی بکنی ، هیچ ^۳ یک سر سلامت بمنزل نخواهید برد " * با رفیقان آلفت ^۴ را چنان گرم گرفتم که در همان منزل اول سرباز را تراناشیدم ، و اگر بگویم بخواجه خود خدمتی بزرگ ^۵ کردم راست گفته‌ام * او از حرکت سواری رنجیده و کوفته چون بمنزل رسید ، بحکم ^۶ مهارت در دلاکی مشتعلی چنان کاملش کردم که گفتی مرده بود ، زنده شد *

^۷ بیستم زخم بظہوان رسیدیم * برای استراحت خود و چهارپایان ، و بعد همراهان افزودن ، ده روز در آنجا بیارامیدیم * منازل خطرناک ^۸ به دور نبود * قبیلہ از توکمندان یاعی سر راه مشهد را ^۹ بریده بودند ، و در همان روزها بر سر کاروانی ریخته ، ^{۱۰} مالشانرا بیعما ، و مرد مرا با سیری برده بودند * ازین خبر وحشت-انریم و هراسی در میان کاروانیان افتاد ، و همه سراییمه گردیدند ؛ عالی ^{۱۱} عثمان آغا که نخست از بیم جان آب در دهانش بخشکید ، و ^{۱۲} کم ماند که از سر سودای پوست در گذرد ، اما بمقاد مصرع " چون راه حرم باشد سهل است بیابانها " ^{۱۳} وانگی از استقبال خبر آمده بود که پوست بزرگ بسیار گران است این بود که ^{۱۴} طرف آمیدش بر بیم غالب آمد *

در ظہران و نواحی آن ، بعد از چند روز ، باز ، چاوشی برای همراهی با ما ،

¹ *Khuah-vaqt, khushnud, etc., "pleased" but na-khush "ill."*

² *Asp-davani* is galloping one's horse.

³ Note the incorrect concord.

⁴ Note the *râ*; *the familiarity that I made.* The *ra* could be omitted with a shade of difference in the meaning.

⁵ Better *mi-kardam* ; *gufta am* indefinite time : 'I have said it and still say it'

⁶ Note the *izafat* after *mal-karat*.

⁷ *Chahm zakhm* "evil eye."

⁸ *Pur dūr* intensive adjective "very far."

⁹ *Sar-i rah giriftan* "To block the road" and *Sar-i rah burldan* * "To attack the road." Compare *qaf* . 1- *tariq* (Ar.) and *qak-i-tariq ka*; *dan* (Pers.) 'To infest the roads and commit highway robbery.'

¹⁰ *Mâl-i shân râ* for *mal-aah ra*.

¹¹ *Kam mand ki*— or *Chiz-i na-mand az*— = "nearly."

¹² *Taraf* 'Side in the scale': *ghalib amad* * "weighed down."

بجمع آوری زوار مشغول بود : جمعی کثیر بما افزود : - و میگفت " که باید
شکر نمائید که با دستک من " ^۱ " تو محلی نور " شدید " * دیگر جای ترس نمائد * این چاوش
[گناهش بگردن ^۲ او که میگوید] روزی در راه مشهد سر ترکمانی مرده را بریده بود ،
و ازین روی به پر دلی و کم ترسی معروف شده * هیأتش شریب و ^۳ کسوتش غریب ؛
بلند بالا ؛ قواخ شانه ؛ رویش از آفتاب سیاه و سوخته ؛ رخسارها بر آمده ؛ ^۴ آردارها
فرو رفته ؛ بجای ریش ، مانند بزد در چانه اش دو سه موئی نیز بیش نبود * برای اینکه
همه کس بدانند که از هیچ نمیترسد ، زره در بر ، خون ^۵ بر سر ، گوش پوش آهنین
تا بدوش ، شمشیری ^۶ مقوس با جفتی پشتو در کمر ، سپری از پوست ^۷ کرگدن بر
کف ، نیزه ^۸ پرچم دار در دست ، همانا با قضا و بلا مبارزت میکرد ؛ و در ^۹ رجز میخواند

نظم

" بیل کونا کف و بازوی گردان بیند ؟ ، شیر کونا کف و سر پنجه مردن ایند ؟ "
" از قضاها ای قدر گرچه گریزی نبود ، هر قضی که قدر بر سر ^۱ مای گردان بیند " ✓

1 For *nu^{un} *ala^{nurin}* ; final *tanwin* not pronounced. Vulgarly *nura* instead of *nar^{un}*. Generally used sarcastically in the sense of " better and better " ; here the word literally signifies « your light has been increased by mine, ' i.e., ' you were formidable before but now are doubly so. '

² Note *tiki* instead of correct *ānki*, A person repeating anything that may be false says *gunāh-ash bi-gardan-i ānki guft* (i.e., *na bi-gardan-iman*), and thus shifts the responsibility of possible falsehood on to another. A less colloquial phrase is *Va allah¹ a'alam* = * God knows whether this is true or not. '

³ *Kiswat* * ' Dress " is in m.c. usually applied to the darvish dress.

⁴ *Rukhsara* here * ' cheek- bone. "

⁵ In m.c. *Urvara* ' gums of the back teeth ; also hollows of the cheeks. * *Ilvara* is " jaw. " In the Ms. the word is *āvardhā*, a word I am unable to trace.

⁶ *Khud* " Helmet. "

⁷ *Gush-push* i« the chain armour (hanging from the helmet) that protects the neck, etc.

⁸ *Muqavvas* * like a bow in shape. '

⁹ *Kargadan* " Rhinoceros " : also *karg*.

¹⁰ *Parcham* is ' a black tassel tied to the neck of the spear. ' The spear is mounted with the figure of a human hand. In India this hand is supposed to represent the hand of ' Ali, but in Persia it may represent the hand of ' Abbās, Ḥusain, Imām Bāza, etc., according to the name written on it.

¹¹ *Rajz* is « reciting verses in the metre *rajaz*, ' and *Rajaz-khwani* is the recitation of certain verses by the *chavush*, or in the *Muharrara* by *Mullas*.

¹² *Kard ss* ' wrote ' (the subject *Qadr*): *an* refers to *sar*.

امیش هم بد نبود * ¹ یال پوشی از ² چیت بروردی بر گردن ، و بجز گوش هایش
چیزی در بیرون نه * سینه بند و ³ پاردمش پر از ⁴ رنگوله و منگوله ، یال و دمش
حفا بستم ذوالجناح ⁵ تعزیه حسابی بود * چاوش با این یابو آنددر خود ستایی و
⁶ شاه-اندازی کرد ، و توکمانان را استعظاف و استعقار نمود ، که عثمان آغا اورا ⁷ حرز
سیفی و جوشن کبیر شمرده ، و با توکل تمام ، دل بهمرامیش سپرد و میگفت مصراع
" چه باک از موج بهر آفر که باشد نوح کشقیان ؟ " کما بیش دو هفته از نوروز فیروز
رفته ، ⁸ رحم الله (میرزا مهدیخان لسیم) عنبر-شمیم بهار از فرور دین مراد رنگین
آورد * بقیة السیف بهمن و شتا گمرده و ناشنا روی بهر زمت نهاد * توران زمین چمن
بنر کفازی جنود قوای نامیده بهصرف قزلباش گل در آمد * غارتگران صحن چمن
و یغماگران دارالملک گلشن سر پیوستن کشیدند * توکان تگ-چشم ¹⁰ شگوفه فوج فوج ،
و صحرانشینان ریاحین دسته دسته ، فرمانبري سلطان بهار را اختیار کردند * توکمانان
¹¹ کلاغ پیسه مانند باد-ریسه ¹² بفرار دشت قبیچال حاضر- یراق گشتند ¹³ برد امجوز دی

¹ *Yāl-pūsh* is ' the head and neck-piece of horse clothing.'

² *Chit* "Chintz." Burujard is the capital of Kurdistan and is noted for a common chintz, coarse in texture and red and black in colour.

³ *Pardum* * the breechings of a pad-saddle, for horse, mule, or donkey.' A crupper is in Persia called " " (pronounced *quzhgun*): the Indian word *dumchidoos* seem to be known.

⁴ *Zangula* is ' a small bell,' *mangula* " a tassel."

⁵ Name of Husain's horse ; in the Muharram processions it is richly decorated and caparisoned.

⁶ *Tu'ziya* in Persia is applied to the ceremonies of the Muharram and not to the litter of Husain (*qabr-i Husain*): *hisabl* (m.c.) " regular; exactly like." The subject to *būd* is ' horse ' understood.

⁷ *Shah-andazī* " Boldness, boasting display. "

⁸ *Harz* * ' Protection, " *hirz*, an amulet or charm.

⁹ Apparently « God bless the spring.' Mirza Mahdi Khan, the head Munshi of Nadir Shah and his Chief Adviser. The translator now indulges in a little ' fine writing.'

¹⁰ A peculiarity of the Turks in Persia is the smallness of their eyes.

¹¹ *Kulāgh-i pisa* " The pied crow."

¹² An obscure allusion or else a copyist's error. *Badrīsa* is in m.c. a certain portion of a spindle : it is also a ' circular perforated bit of wood to receive the top of a tent pole; a whirl, a fan.' *Ris* (subs.) means " violence; buzzing " and *visa* (vl, adj.) " spinning, lamenting."

¹³ *Bard* *H-ujuz* "The old woman's cold, is a term applied to a few days in winter, which according to the dictionary are extremely cold. I think, however, it is a term applied to a few days of milder weather in the lambing season.

¹ رد المعجز علی الظهر کرده بدانجا ناخت که عرب نیزه را انداخت * چاوشان⁵ چاکری و هزار، در راسته - بازار باغ و گلزار، با آواز بلند⁶ صلاهی "خوشباش" در انداخته که

بیست

"همگایم ز ایران - صفا - هرکه ز اهل صفاست خوشباش" *
ما نیز بعد از ادای نماز⁷ آدینه در مسجد جامع، در شاه عبد العظیم جمع شدیم؛ و فردای آنروز، با نغمه و فریاد چاوشان زواز که

بیست

"زادیر مشهد رضا هستیم - هرکه ز اهل رضاست خوش باشد" *
رو به قواسان، بیرون رفتیم *

اولاً بیابانی نمکزار، و از آب و گیاه بی آثار، پیش آمد که نه دیده را از آن نوری بود، و نه دل را از آن سووری * آن بیابان بی آب و گیاه را، با منازل کوتاه کوتاه پیمودیم * چون بنزدیک آبادی میرسیدیم، یا بقائله بر میخوردیم، چاوشان پیشاپیش می ناخند و با⁸ گلبانگهای جانگزا، نغمه ای که از⁹ قوسهای زین اسبان آویخته بودند، می ناخندند * در میان کاروان، روز، همه روز، ذکر توکان بود؛ و شب، همه شب، فکر ایشان * هر چند در پردلی آنان همه همزمان، و در ترس از ایشان همه یکدل بودیم، اما با دلگرمی کثیری باران، و با¹¹ پشت - بغدی صمیمت زواران همه لاف مردی و مردانگی میزدیم *

It is a figure in Rhetoric.

* —ki 'Arab niza andākhi' a quotation, not an uncommon one, but I have been unable to discover its origin or its proper application.

3 Chakāwak, vulg. chikavak, is a species of lark.

* Bazar or hazar dastan "The Bulbul or Persian nightingale" (not the Indian bulbul); a favourite cage bird in Persia. Rāsta bazar "a straight bazar:" vide Acts IX, 11.

5 Sala "Proclamation."

6 Adina "Friday", though not used, is understood by most Persians.

7 Masjid-ijami "Congregational mosque" (for Fridays).

8 Shah is the name of a shrine (imam-zada) about four miles from Tehran. The rail from Tehran now runs to it. *

9 Gul-bang also gulbang-i Muhammadi is the recitation of the chā'Ūsh and also the chorus of the pilgrims repeated at intervals—«salavā-ā-at' Jan-gaza' striking terror to the soul' is an epithet often applied to the salat-kaeh who announces a death from the roof of the afflicted house.

¹⁰ Qarabus, in Pers. qarbus, "the saddle bow of a Persian saddle."

¹¹ Pusht-bandi "assistance; reliance."

نظم

"کجا ترکمان تا یلی بـ نـ گـرد : جوانمردی و بر دلی بـ نـ گـرد
 گـر او مرد ، ما جمله مرد افکنیم : و روشیر ، ما چماه^۲ شیرا و نیم
 بکامش چنان آب سازیم نـ لـ سـ : که بکسر دود نا بخارا و بلخ^۳ *
 همه باتفاق میگفتیم که " بگذار بیايد : بخدا اگر هزاران هزار باشند ، بیاری امام رضا
 یکی از ایشان سر زنده بگور^۴ نخواهند بود * عثمان آغلی ما ، نهانی چنانچه میدانی ،
 خود را باخته بود ، و از همانگاه لرزه بر استخوانش افتاده ؛ اما او نیز مانند دیگران از
 لاف و کزاف باز نمی ایستاد ؛ و در ظاهر چنان اظهار مردانگی مینمود که هر کس می شنید
 میگفت ، که در تمام عمر ، قصاب^۵ ترکان بوده است * چون چاوش خود - سقائیهایی
 او دید (بداعیه^۶ اینکه چرا باید غیر از او خود سقایی باشد) بروی خود را تا^۷ بناگوش
 بنانید ، که " خوف ترکان زدن ، با دم شیر ، بازی کردن است *"

بیت

نیاز صوده دلیری خود بخوش مبال : ندیده دشمن خود را کمر بکینه مبد *
 " در مقابل ترکمانان^۸ هر منی مثل^۹ منی میباشد ؛ قوله تعالی^{۱۰} الخبیثات^{۱۱} للخبیثین^{۱۲} *"

بیت

شغال بیسته سازندران را : نگیرد جز سنگ^{۱۳} سازندرانی *
 اما ناید دانست که مایه امیدواری و حبل^{۱۴} المنین سلامت عثمان آغا سنی گری
 او بود ، و می پنداشت که با استشفام به نام^{۱۵} ابوبکر و عمر از چنگ ترکمانان

1 Yali* heroism."

2 Shir-auzhan: *auzhan* (obs.) " to cast, hurl."

3 *Hazārān hazār* = *hazār hazār*.

4 Note pi. verb after *yak-i* (as *ishān*)', a common construction Sar-izinda "a whole head."

* *Dā'iya* " intention ; object; desire cause, etc."

6. *Bunā-gūsh* ^ a *binā-yi gūsh* " the lobe of the ear."

7 Ahriman or Ahraman the principle of Evil, as opposed to Or muzd the principle of Good (Zardushti): here 'a devil.'

8 *Man-i*, note the *ی*.

8 " Unclean things for the unclean." Said as a joke = ' I ,not you, am a match for the Turkumans.'

10 A common proverb : * set a thief to catch a thief.'

خواهد رست * این بود که برای تشبیه بقوم دستخاری سبز بطریق^۱ امیران و شرفای اهل سنت بر سر پیچید و سر و وضع خود را مانند اهل تسنن آراست اما خواننده مهذبان که نسبت او به پیغمبر پیش از نسبت قاطر سوار پی خود بدو نبود *

روزی چند بدین منوال قطع مسافت نمودیم تا روزی چاروش شیردل با کمال معقولی و وقار پیش آمد که "ای یاران،^۲ ایلغار گاه ترکمانان، اغلب اوقات این منزل است: باید چشمها را گشود و دست و پا را جمع کرد و پیراگنده نرفت * اگر خدای نکرده قضائی روی نماید باید دست از جان شسته پاداری کرد، مبادا خوف و هراسی بر دل خود راه دهد،^۳ که کار تمام است" * ازین سخن^۴ باد بووت عثمان آغای شهرانگن فرونشست * قول کارش اینکه اسلحه و آلات کارزار را از بر خود بکشد و^۵ بفتنگ پشت قاطر بست * پس بیهانه قولش آغاز ناله و آه کرد * چون مردم از خیال شجاعت نمایی و مقاومت او بدشمن در گذشتند خود را بعبائی فواج در پیچید و با چهار عبوس، استفقرالله گویان،^۶ سبزه شماران، بآزول قضا و بلا تسلیم شد و وانگی پشت گرمی او بجایش پهلوان بود،^{۱۰} که از جمله اسباب بی باکی از خطر،^{۱۱} حرز و تعویذی چند،

¹ Amir "a descendant of Muhammad" is I think a term used by Turks (and consequently by some Arabs) and not by Persians. In Persia one whose father is a descendant of the Prophet is a Sayyid and one whose mother is so descended is a Sharif. After the hajj a well-to-do Sayyid wears a green, and not a black or dark-blue, 'ammama. A Sharif is not distinguished by a black or by a green 'ammamas but usually by a green kamar band; after the hajj he takes the title of Mirza, as Mirza Hasan. Mirzā, before a name, is also a title given to clerks or to educated people, and is the equivalent of Munshi as now used in India. After a name, Mirzā signifies Amir-zāda or 'prince.' The term Sharif is by the vulgar in Persia applied to any child of a hajj. Should a child be conceived while on the hajj it is by the Persians called a hāj. According to some Muslims a person is not entitled to be styled a Sayyid unless his parents were both Sayyids or descendants of the Prophet. In India Juma'rafi Sayyid is a term of contempt signifying that a person's only claim to the title of Sayyid is that he was possibly born on a Friday.

² Ma'qulī. "Solemnity and dignity."

³ Ilghar-gah "Plundering-place": ilghar is a Turkoman raiding expedition and hence a forced march.

⁴ Aglab-auqaty no izafat.

⁵ Qaza "accident, unfortunate event."

⁶ — ki kar tamam ast • 'otherwise it's all up with you.'

⁷ Bad "'pride, etc.": 'it took all the starch out of him; his hair went out of curl.

⁸ Tang "surcingle": in India 'girths.'

⁹ Subha "rosary" in Pers Sabha.

¹⁰ Ki "who."

¹¹ Hirz "amulet": harz "guarding."

ببازو بسته میگفت، که " اینها طلسم تیغ بندبی و تیر بندبی است " : و با اصرار تمام میگفت " هر که ازین قبیل طلسمات با خود داشته باشد، روئین-تن است : تیغ و تیر بدو کارگر نمی شود، بلکه بزلند و اندازنده بر میگردد، مگر اینکه بر دم تیغ و تیر هم طلسمی از اینگونه بسته باشد " *

چاووش روئین تن، با دو سه تن از دیگر دلاوران، قدری پیشاپیش کارروان بزرگ واروان، گاه گاه برای اظهار شجاعت و جلالت¹ اسب می قاقختند و نیزه ها بر هوا می انداختند * عاقبت از آنچه²، آنهمه، میفرسیدیم بر سر آمد * اولاً صدای تفنگی چند بلند شد : بعد از آن گرد و غبار روی هوا را تیره و تاریاخت : * هلهله و بولوله عربی برخاست که نزدیک بود پود گوشها را³ بردرد * از هول و هراس همه بر جا خشک ماندیم * * رنگها پرید : زهوها⁴ درید * همانا حیوانات هم مثل انسان آناهه را دریافتند * کاروانیان یکبار مانند گنجشکان باز - دیده، اول باطراف * بگذر حلقه زدند * اما چون * سر و کله ایلغاریان نمایان شد، اوضاع دیگر سان گشت * بی آنکه نفکته خالی شود و تیغی از غلاف بر آید، سلاحداران، مانند⁵ جوجگان کبک، بدببببب و آهوی، پراکنده شدند * پارو گریختند، و پارو از پا در افتادند : جمعی بی صدا گریه میکردند، و جمعی نا فغان فریاد بر می آوردند، که " یا امام اعریب ! بقریاد فریادان برس ! دستگیری کن !⁶ دستگیر شدیم ! " * چاووشی که میگفت شغال مارندران را سگ مانندان میگیرد، در اول کار چنان ناپدیدار گشت که هیچکس را

1 As the Pers. Subj. (or Aor.) *dārad* = " he has, he possesses," the Past Subj. of this verb is used for the Pers. Subj.

2 *Pish raftan* " to go on ahead " but *pīsh-ā-pīsh raftan* " to keep ahead all the way." *Yazak* " advanced guard."

3 *An hama* " All that time."

4 *Halhala* prop. " Shriil cries of exultation by women." The Arabic *halhal* is connected with *Hallelujah* : *walwala* " cries sp. of grief."

5 *Or bi darad.*

6 *PI.* for a lot of people.

7T Should be *arakid* : *darid* used for rhyme.

8 *Or daur-i yak-digor.*

9 *Sar u kalla* " heads."

10 " Young partridges."

1 *Qarīb* " stranger," b e *(Imām Rāzī)* a s a stranger in *Mash-had* when he was killed.

12 *Dast-giri* * help " *dast-gir* " : even in their fright, the Persians could not avoid a play on words.

ازو خبری نشد * چارواداران تنگها بگسیختند و بارها را ریختند : با ¹ سواران
 بگریختند * بیک ² تیر - باران ترکمانان ، کار ما تمام شد * پس بکاروان تاختند * مردم
 را بسته بارها را بگشوده بناراج پرداختند * در چند دقیقه مالک اموال و ³ نفوس
 بسپار گردیدند * عثمان آغا در آن ⁴ گیر و دار ، در میان ⁵ لنگهای بار ، بر روی خزیده
 بود ، و منتظر که چه بر ⁶ سرش آید * ناگاه ترکمانی غول هیأت و عفریت - صورت ،
 بخیال ایدک آنها ⁷ لنگه ایست ، از ⁸ دنبالش گرفت و بر روی بخلطانید : و چون
 از میان عبا بر آورد لکدی سخت به پیادیش نواخت که " بی دولت ⁹ قزلباش ! قالی
قول اول ¹⁰ قول " * بیچاره عثمان آغا ، از هول جان ترسان و لرزان ، شروع کرد بلعن
 بر شیعیان علمی ، و بر حمت بر پیروان عمر ، ¹¹ بلکه بدین شیوه دل ترکمانان را لوم سازد :
 اما ترکمانان ملعون نه بذا ¹² علی رحمتی راندند ، و نه بذا ¹³ عمر فاتحه خوانند : آنها
 لعنت و رحمت بهدر رفت * از روی احترام بجز دستار سبز ، و برای ستر صورت بجز
 پیراهن و زیر جامه ، هر چه داشت از وی ¹⁴ بستند : عباى امپراتور اش را ، هم در
 آن حال ، ترکمانی دیو مثال ، با شلوارش ¹⁵ در برابر وی در بر کرد * آمدند بر سر من :
 لباسم بکنندش نمیارزید ، زحمتم ندادند : در سایه این بی اعتنائی دستة تیغ دلاکی
 هم بجا ماند ، ¹⁶ و بجا شد : اما ¹⁷ من بی دولت قزلباش ¹⁸ رافضی ، خود ¹⁹ قول افتادم *

1 *Sutur* is any beast of burden, but in m.c. is specially applied to mules.

2 *Tir-bārān* " volley."

3 *Nufus* (pi. of *nafs*) "souls, persons."

4 *Gir u dar* " Tumult."

5 *Linga* "the load of one side of a transport animal"; (hence "odd, not even").

6 Note indirect narration.

7 ' Caught him from behind.'

8 *Qizil-bāsh* lit. *red head* is a term generally applied to Persians ; by the Turks with a contemptuous meaning. Certain settlers in Afghanistan and in India style themselves *Qizilrbash*.

9 I am unable to translate this corrupt Turkish abuse.

10 *Balki* "Perhaps" (m.c.) *Shewa, shiva* "manner,"

11 *Bastand* = *bi-sitadand*.

12 *Dar barābar-i vay* "In front of him."

13 *In kar bi-ja shud* "it is finished." Possibly the expression is here impersonal 'it, (the plundering) was finished,' or 'the matter was finished for me.' Such a slovenly change of subject is not uncommon in Modern Persian.

14 The first personal pronouns should not be, but frequently are, followed by an *izafat*. Here however an *izafut* would naturally be used to make the construction uniform.

15 *Rafizi* a term applied to the Shiahs by the Sunnis, because a sect of the former renounced and turned away from Zaid, the grandson of Husain.

16 *Qui T.* "slave": the Turkish word is here used on account of the context.

ترکمانان بعد از ترکنازی، غزایم و¹ اسرا تقسیم کردند * ما را چشم بسته برترک
اسبان بنشانند، و همه² روز برانندند * شبانگاه در میان³ درگ خلوت برای استراحت
فرون آمدند *

روز دیگر و تئیکه اذن چشم کشودن دادند، خود را در جائی دیدم، که بغیر از
چشمهای * تنگ ترکمانان کسی آنچه را ندیده است * بعد از طی چندین پست و
بلندی بی آبادانی، در انجام، بدشتی⁴ پهنوار رسیدیم، که آنروش بدیار آخرت
می پیوست، و نا چشم کار میکرد سیاه چادر بود، و خیمه و⁷ گله بود و رده *
آنوقت دانستم که⁵ همون وادیست این بیابان دور. که گم شد در ولشکر⁶ سلم و تور *
۱

1 *Usara** (pi. of *asir*) " Captives."

2 *Hama ruz* " all day " but in m.c. also " every day " : *hama-yi ruz* (m.c.) " the whole day."

3 *Darra-yi khilwat* " Secret glen."

* As already stated the Turks (and Turkomans) have small eyes. *Tang-chasm* also means " avaricious."

5 Past *u bulandi* for *pasti u bulandi*: formative added to second adjective only.

6 *Pahnawar'* broad."

7 *An sar ash* " the further boundary." *Galla* for sheep and *rama* for cattle.

8 *Salm* and *Tur*, the two sons of *Faridun*.

گفتار سیم

حاجی بابا بدست که افتاد ، و تیغ دلاکیش بچه کار برخورد *

تقسیم آسرا از یک جهت بخیر ما شد ، که من ر عثمان آغا باهم بعضه ترکمانی دیو پیکر افتادیم ، که ^۱ ذکر خیرش رفت * اسم این مرد ^۲ ارسلان سلطان و سردار اولین قبیله بود که در فرود آمدن از کوه بدان رسیدیم * چادرهای آن قبیله در سایه دره عمیق ، بر کنار آب روان ، و از کوههای اطراف آنها بدانجا ریزان ، و سرپا چراگاهها از گاو و گوسفند و سایر مواشی مالا مال بود * ما در آنجا ماندیم و سایر همدردان و همراهانرا دور دست تر از ما ، در میان قبایل ، پراکنده ساختند *

چون چشم ^۳ خیمگیان قبیله از دور بما افتاد با آوازهای بلند شادی و خرمی " بخیر باد قدیم آسیر آوران " و پتماشای اسپران از خیمها بیرون تاختند * و سگان پریشم و ^۴ پله از دیدن ما بیگانگان ^۵ پیارس و هجوم پرداختند ، چنانچه کم مانده بود که مارا پاره پاره سازند * زن سرکرده ، که ^۶ کدبانو میگفتند ، چون دستار سبز عثمان آغا را (که تا آنگاه معقول مایه حرصت و اعتبار میشد) بدید ، برنگ ^۷ او نریفتند ، باشکایت تمام ، از سرش برداشت ؛ ولی کلاه لته را ، که گنجینه پنجاه اشرافی بود ، بر جا

1 *zikh: khair ash raft* " previously mentioned " ; the expression is of course ironical.

2 *sultan* " A non-commissioned officer, a sort of Captain ; also a chief."

3 Better *Sardar-i qablla-l bud ki avval*—.

4 *Sar-a-pa* "Completely."

5 "Tent-folk."

6 *Pila* " Silk " but *pur pashm u pila* " * long-haired and rough ." (of dogs, cats, goats).

7 *Pars* (m.c.) " barking " ; apparently corrupted from *pas* " watching."

8 *Kad-banu* in m.c. means a good manager, housewife.

9 Note here, as elsewhere *u* for *an* and vice versa.

گذاشت * از شومی بخت، زن دیگری¹ بعنوان اینکه تکلفوی چهار ششوش پشش را زخم میسازد، و در زیر قلنق² نومی لازم است، بطبع کلاه آفتاد * عثمان آغا بر روی بقای بقیه دولت خویش،³ دودستی بر مرچسپان، خیلی کوشش کرد، ولی سردی نبخشید * کلامی که من میدانستم و او، که در میانش چیست، * زنگ بر بود، و در گوشه چادر در میان گنبد-پارچه انداخت، و در موض، کلاه گنبد * قلپاقي بر سر او نهاد * این کلاه هم * مرده⁴ ریک کسی بود، که پیش از ما، مثل ما، اسیر افتاده و از اندوه بیمار شده بود *

عثمان آغا، با کلاه⁵ صاحب مرده⁶، بهکم کلفی وی دست و پائی، صاحب⁷ منصب مرده (یعنی بمنصب شقر چرانی) نامزد شد، و مرا غدن کردند، که از چادرها قدمی دور تر⁸ نگذارم، و⁹ بنقد وقت بمشک جنباندن و گریه در آوردن¹⁰ مباحی گردیدم *

ارسلان سلطان اعلان ظفرو¹¹ ولیمه سفر را¹² شیلان بامل¹³ ایست خود، که بیشتر رفیق سفر او بودند، کشید * دینی بزرگ پلو پخته شد، و گوسفندی درست بریان کردند * مردان در خیمه و زنان در خیمه دیگر * اول طعام را مردان خوردند، بعد از آن زنان؛ و باقی را پسران، و فضل خانیدن و جاویدن چوپانان را بما و سگان انعام دادند * من با اندیشه تمام، از دور، بوی همی کشیدم، چه از اول اسارت تا آنگاه غذای¹⁴ حسابی نظورده بودم * ناگاه زنی اشارت کرده در پشت

¹ *Bi-'anvān-i īnki* "Intending, or claiming that--." *Takalū* "the stuffing or pad of a saddle." *Jahāz* "a camel saddle."

² *Qaltaq T.* "saddle tree."

³ *Du-dasti* (adj. and adv.) "with both hands."

⁴ *Zanak*, in m.c. usually *Zanaha*.

⁵ *Qalpaq* is a high Turkoman cap, *sp.* one bordered with fur.

⁶ *Murda-rik* old Persian for *irs* or *taraka*; 'heir-loom.'

⁷ *sahib-murda* (comp. adj.) "whose owner is dead": often applied to animals as a term of abuse. *Sahib-i mansab*; note *izafat*.

⁸ *Bi-hukm-i kulufi va bi-dast u pa i* "on account of his fatness and unwieldiness."

⁹ Indirect narration.

¹⁰ *Bi-naqd-i vaqt* "at present."

¹¹ *Mubahl* "exalted."

¹² *Walima A.* "a general feast."

¹³ *shilan* "spread dinner table; a general feast."

¹⁴ *Hisabi* "real, regular, worthy of account."

"a¹ square meal

خیمه بنشانند، و 1 دوری بلوی با پارچه 2 دُنبه در پیشم نهاد، که 3 " این انعام کدبانو است؛ میگوید که دلم بسهار بحال تو میسوزد؛ غم منگور؛ خداوند بزرگ است، " و بی آنکه جواب شکر گذاری من بشنود، باز پس رفت *

آن روز را مردان با بیان شجاعت و چگونگی سفر و کشیدن نوتون، و زنان بناوختن دَف و 4 ترانه های گوناگون بسر بردند؛ من و بیچاره عثمان در گوشه اسارت سر بلانوی نکوت * من از نشانه لطف کدبانو امیدوار، سودهای خام می پختم، و او از همه - چیز نومید، آه سرد از جگر پرورد بر میکشید * من برای دلداري او (اما بیهوده) میکوشیدم که " ای مرد ! توکل و 5 تقویض از شعار اسلام و ایمان است * اندوه مدار؛ خدا کریم است * " اما او، با ناله و آه، از بخت بد خود در شکایت بود، که " ترا بخدا ا دست بردار؛ راست است خدا کریم است، اما بولی تو، که نه مالک دیناری و نه صاحب حبه؛ - نه برای من، که خاندام چنان خراب شد، که دیگر آبادی پذیر نیست " * همانا همه اندوه او از فوت صلعت پوست بخارا بود، 7 که دینار آخر را حساب میکرد و آه بی حساب میکشید * زمان وصال دراز نکشید * 8 فودای روز دیگر او را با پنجاه شقر، بجوگاه فرستادند با تهدیدی شدید و اکید که " اگر از 9 بینی یکی خون در آید گوش و بینیت خواهیم کُفت، و قیامت او را سر بهایت خواهیم افزود، " آخرین نشانه دوستی در برابر چادرها او را بر چهار شتری بنشاندم، و سرش با کمال نرمی و اسفادی بتراشیدم * این هنر نمائی برای تدبیر آینده ام خیلی بکار خورد؛ فی الفور هر که را سری بود، 10 برداشت و بتراشیدن دوید * این آوازه بزودی بگوش ارسلان سلطان رسید؛ مرا 11 بخوشت و سرش، که از زخم تیغ و تبر سراسر درّه و تپّه بود 12 عرضه نمود * کُلّه که در تمام عمر بهر

1 Dauri " a large dish " (manufactured from any substance).

2 Dumba the tail of the fat tailed sheep " : in India the sheep itself is called dumba.

3 Direct narration.

4 Tarana " Song."

5 Tafwiz¹ Trusting." Shi'ar" rites."

6 Tura bi-khuda a common expression " I (adjure) you by God."

7 Ki " Because."

8 Farda-yi ruz-i digar=' the third day.'

9 Bini " nose "; az bini kham amadan is a common m.c. phrase.

10 Bar-dasht, i.e. lifted it up to bring it to me.

11 khwastan " To desire, to be present, send for."

12 Arza k, " to offer, present."

مقراض پشم چینی یا تیغ اجلادی (یعنی کسترهای روسالان) ندیده بود، در دست
 دلاکی چالک مانند من، خود را در بهشت انگاشت * دستی بهر مالید و با آن همه
 گودالها و صفاتها بدان ساخت و * پرداخت بجایید که ¹ حاجی ² ا ³ راستی تو دو روز
 راه از زیر پوست رفتی : بختی که هرگز دست از سرتو برنمیدارم : ترا دلاک باشی خود
 * گودم * بهر سر بها که باشد، آزادت نمیسازم * * قیاس کن که ازین سخن چه
 بر من گذشت : ⁴ اما بروی خود بیاوردم : در دل بدینخیال که : اگر در اولین فرصت
 از بند خدمت استعفا نکند، فاسدم : و در ظاهر از روی سپاسگذاری خم گردیده دامنش
 بوسیدم * باری انیس ⁵ شبان روزی او شدم : و هرچه در دلش بیشتر جا ⁶ میکردم برهائی
 از آن خدمت دوزخی با همه یاسی که میداد نسقم امیدوار تر و استوار تر میکردیدم :
 ازین روی درد اسارت بمن از دیگران کمتر کارگرمی نمود، و چندان درد و رنج و اندوه
 را در نمی یافتم *

1 *Jallâd* "a skinner; a whipper; an executioner; also (in Ar.) a leather merchant."

² *Sakht u pardâkht* "Trimming."

³ *Râsti* (adv.) « In truth."

⁴ Preterite to express an action just completed, i.e. a definite point of time.

⁵ *Bi-ruy-i bhud na-yâwardam* " I didn't shew it in my face."

⁶ Usually *shabâna-ruz*.

⁷ For *mi kardam* substitute *mi-giriftam*,

گفتار چهارم

در تدبیر حاجی بابا برای تحصیل پنجاه اشرفی : شمان آغا
و قصه نگهداری آنها *

برای پیش بردن خیال گریز، اولین مطمع نظرم اینکه کلاه پنجاه اشرفی را
بجنگ آرم. اما دریغ که ۱ او را زن کلاه بردار در گوشه ۲ چادر خود انداخته بود *
بی رنگ و بوی شبیه، آنرا از آنجا ربودن دشوار، بلکه محال می نمود * ۳ با اینکه
در سایه شهرت دلاکی در نزد مردان آبرویی پیدا کردم، اما با زنان سروکاری
نداشتم * اگر چه بعد از دوری یلوجانی امیدواری بود، که بانو با من ۴ گرمتر گیرد اما
چون نه بخیمه او راهی داشتم، و نه بخیمه سایر زنان، پیوند دوستی منحصراً بود
از جانب او بنافز، و از جانب من به ۵ نیاز : آنهم از دور * ازین روی، نتیجه کار
چندان روشن نبود. از الطاف یزدانی اینکه، ترکمانان را از رسوم شهریان آنگذر
سر رشقه هست ۶ که میدادند که دلاکان ایران نوعی جواهرند : گذشته از کار حمام،
۷ خون گرفتن و دندان کشیدن و شکسته بندی هم از دستشان بر می آید * این بود که
بانو در خود زبانه های خون دریافت و ۸ کسی بر من فرستاد که ۹ خون میتوانی گرفت

¹ Urâ for ân râ.

² Châdar" Tent," Inm.c. the small square sheet worn as a head-dress by women is called *châqad*; the white over-sheet or mantle is called *châdar namâz* (much worn in Kirmân), and the blue cut close garment *châdar-'arai*.

³ Bâ in ki" In spite of the fact that " : *dar saya-yi* — " by."

⁴ *Garm tar giriftan* is used both in a good, and in a bad sense.

⁵ *Niyâz* here means ' gestures of supplication, entreaty.'

⁶ Note the Present Tenses to signify a statement that is still true.

⁷ Care must be taken not to pronounce this like

⁸ Should be *kas-irâ bar-i man firistâd*.

یا نه ؟ " من این فرست را برای بودن کلاه^۱ و الاجاج دست آویز خوبی شمردم ،
 چه شب چه روز مقلم در کلاه بود * جواب دادم " اگر چاقوی بیابم ، بهمارت من
 کسی نیست " * یکی از ریش سفیدان قبیله که دم از صفی میزد ، حکم کرد
 که " در فلان وقت^۲ سکز یلدیز در تحت الارض است ، و در برج^۳ سنبله قنوان مرغ
 و زهوه واقع ؛ خون گرفتن را نیک شاید " * در آن ساعت مرا بجادر زنان
 بودند * بانو آستون^۴ ، برزده^۵ ، بر روی^۶ خورسک^۷ ، ناشکیب^۸ ، چشم بواله^۹ من ، نشسته
 بود ؛ ولی از آن^{۱۰} آهو نگاهان خالدار^{۱۱} و سرو قدین باریک الدام^{۱۲} ، و نازک
 هیجان^{۱۳} ، نار پستان^{۱۴} که در ایوان چشم ما بدیدار شان روشن و دل بوصل شان مشتاق
 است ،^{۱۵} نبود ؛ بلکه قبل جفته^{۱۶} ، تنگ چشم^{۱۷} ، کمر کلفت^{۱۸} ، شکم هنگفت^{۱۹} ، شش
 پستان^{۲۰} ،^{۲۱} سطر ساق^{۲۲} * بمحض دیدن^{۲۳} از یکطرف دلم بهم خورد ، و از طرف
 دیگر چنان هول ارسلان سلطان در دلم جایگیر بود ، که جای گنجایش چیزی
 دیگر نداشت ؛ همیشه خواب بریده شدن گوش و بینی میدیدم ؛ ولی با کمال
^{۲۴} خوشن داری مورد اتفاقات بانو شدم ، و سایر زنان مرا^{۲۵} بجای اسفان کامل و آدمی
^{۲۶} خارق العاده نهادند * همه نبض خود نمودند * منهم بغراخور شاون^{۲۷} و حال هر یک
 تجویز عمل^{۲۸} و^{۲۹} مداوای نمودم * باری از یکسوی در تپه و در تریپ تسمه و دستمال
 و پنبه ، و از دیگر سویی با چار چشم جوای دقینه^{۳۰} ، چه دیدم که کلاه صاحب

1 *Vâlâ-jâh* " of high rank."

2 *Sikiz T* - " Eight" and *Yildiz T* . " a star " : *Sikiz Yildiz* is a most unlucky constellation.

s *Sumbala*, lit. 'A ear of corn,' is the Zodiaccal sign *Virgo*; *Mirrikh* " the planet Mars"; *Zuhra* " Venus."

4 *Bar zada* " Having rolled up."

5 *Khirsak* " a Turkoman carpet-rug with the pile several inches long (connected with *khirs* "abear"). Inm.c. when Persians wish to disparage a carpet they call it *khirsak*, i.e. coarse, and common.

6 *Ahu-nighâhân i khâldâr* " Gazelle-eyed beauties with a mole on the cheek."

7 *I Nâr. pistân* "• with small firm breasts (like pomegranates)."

8 *Az ân—no bud* " She was not of those—."

9 *Shash-pistan*, a joke: there is an idea that some Arab and Turkoman women have six *mammæ*—like a bitch. *wrong*. It is not *Shash-pistan*, but *Shash-pista* and *Shang-pista*.

10 'Thick in the shank.'

11 *Az yak taraf—az taraf-i dîgar* " on the one hand—on the other hand. *Dil am ba-ham khurd* " I felt sick " : in m.c *dil* means " stomach."

12 *khwishtan-dari* self .control" (i.e. concealing fear).

13 'Bijay-i « In the place of, i.e. like."

14 *Khariq 'l-adat* ' Contrary to custom': apparently, here, " supernatural."

15 *Mudâvât* * Curing, medical treatment."

پنداره اشرفی در گوشه چادر بخاک سیاه افتاده * بیوک تأثیر خاک پاک تدبیری بخاک
الدیشه لای رسید ،¹ که پنداشتم ، به حصول مراد ، بسیار موافق است * بار دیگر
تفکر کفان لبض بالورا بگرفتم ، و سر جنیانان گفتم² " خستگی بانو سنگین و بیجان
می نماید * خون او را بر زمین ریختن شاید * باید او را در ظرفی نگاه دارم تا در وقت
فراغت نیک بغض آرم ، و اسای کار خود بر آن لبم " * این³ تکلیف در میان زنان
موجب قیل و قال بی پایان شد ، ولی بانو آنرا به هارت من حمل نمود * مشکلی
از نو بظهور پیوست ؛ در خانه ترکمانان ظروف و⁴ اوانی کماب است و گرانها ؛
و عادتشان اینکه ظرفی⁵ نجس شده را دیگر بکار نمی برند * همگان ظرفها را یگان یگان نام
بودند ، و بالودگی هیچ یک زن در نداده * من در تردد و تزلزل که در تکلیف خود اصرار
کنم یا نه * بانو را بخاطر آمد که⁶ " دلچه از پوست در فلانجامست ؛ او را بیاورید " *
بیاوردند * در برابر آفتاب داشتم ، و چند جای آنرا با چاقو سوراخ کردم که
" 7 پاره است ؛ ظرفی دیگر میدهد " * عاقبت گفتم " اگر ظرفی از مس و چوب
نیست ،⁸ کلاه قلباق وار⁹ چیزی بیاورید " * کدبانو گفت " حالا¹⁰ خوب شد ؛
کلاه¹¹ پیرا امیر کجاست ؟ " زنی که برای قلاق شرفی برداشته بود ، فویاد برآورد ،
که " او از من است " * بانو بر آشفت که " سبحان الله ! مگر من بانوی اینخانه
نیسم و مگر هر چه هست ، اختیارش با من نیست ؟ آن کلاه را میخواهم ، و¹² البته
میخواهم " *¹³ آن یک گفت " نمیدهم و البته نمیدهم " * بیک بار هنگام نزاع
گرم گردید و چادر ارسلان سلطان¹⁴ حمام زنان شد * من نوسان و لرزان که مبادا

1 Ki refers to *tadbīr*.

² *Khaetagi* " Indisposition."

3 *Taklīf* " duty, thing to be done " (not as in India 'trouble').

4 *Awani* (pl. of *ina*) * 'vessels, vases.'

5 Muslims consider blood as *najis*.

6 Direct narration. *Dalvcha* (vulg. *dālcha*) a small pot of wood, or skin, etc., but in cities generally of copper.

7 *Para ast* (m.c.) "It's torn."

8 " A kulah like a Turkoman cap."

9 *Chiz-i* " a something of that sort."

10 *Hala khub shud* " Now it's easy."

11 *Pira amir*. In modern colloquial Persian *pīr* is followed by an *izafat* as *pīr-i mard*: as *izafat* is never written, the translator, here as elsewhere, marks this colloquialism by writing an .

12 —va *albatta mī-khwaham* ' and I won't yield the point.'

13 *An yak*, generally in m.c. *ʔan yak-i* " the other."

14 There is always a hubbub in the women's *hammam* ; hence this common expression.

ارسلان سلطان بیاید و^۱ استخوان منازع فیه را از میان بریاید * خدا پدرش را بیامرزد ،
 * منجم نیز بمیان افتاد * او^۲ بهرمت ریش ، و من بعزّ لَدک دعوا را کوتاه کردیم ،
 که " (گور) خدای (نظر بسته) قضائی روی بدهد ، گذاشت البتّه بگردن کسی است که
 کلاه لَدّه را دریغ داشته است " * خلاصه اصلاح * نابز الدین شد * پس مهبای خورن
 گرفتند * همیشه بانو^۳ نشتر چاقورا در دست من ، و لکن کلاه را در زیر دست
 خود دیدم ، و خواست که از خون گرفتن درگذرد ؛ اما من نبض او را بدقت^۴ گرفتم
 و گفتم " این^۵ نکول معقول نیست : بعلم الهی^۶ گذشته ، که خون تو امروز ریخته شود *
 اگر ریخته نشود لازم می آید که علم خدا جمل شود * پس باید خون تو امروز ریخته
 شود " * این حکمت موافق طبیعت همه افتاد ، بانو نیز تن بقضا در داد * پس خون
 او را بمیان کلاه ریختم ، و او را دور از چادرها بیای درختی بردم که " زنهار کسی
 برین دست نزند که تدبیر من باطل میشود و اینهمه زحمت بهدر می رود " *^{۱۰} شبانه
 هنگام چون همه بخواب رفتند ،^{۱۱} من با سر ، بر کلاه رفتم ، و با پیش دل و لرزه دست
 بشگافتم * همینکه بالذّبت کامل پنجاه عدد اشرفی خون آلود را برداشتم ، خود را
 مالک گفتم^{۱۲} باد آورد پنداشتم * اول ، اشرفیها را در آن نزدیکی بجائی نهادم * پس از آن ،
 کلاه دریدم خون آلود را در زیر خاک کرده^{۱۳} گفتم " برو ، که عجب دینده داشتی
 که مرا^{۱۴} نیک از خاک برداشتی " * روز دیگر بانو خبر فرستادم " که از کلاه آنچه
 باید دستگیر من بشود ، بشد * عاقبت مرضی بانو بخواهست ؛ ولی چون دیشب
 چند گزگ در حوالی کلاه دیدم ، ترسیدم که دهان بخون آلود و خرابی رسد ؛
 کلاه را بخاک نهادم " * بانو بسیار اظهار اعتنان نمود : علاوه بر ومدّ نوازش

¹ *Ustukhwan-i munazi 'fih* " The hone of contention."

² Note that the pronoun *ash* refers to a subject *munajjim* following it, an unusual construction in Persian (called *انضماء قبل الذکر*).

³ *Bi-hurmat-i rish u lung, az sar-i* In *matlab bu-guzarid* is a common m.c. expression.

⁴ *fiaf* "l-bain properly means " concord."

⁵ No *izafat* after *nishtar* and *lagan*

⁶ *Nabz giriftan* is in m.c. commoner than *nabz dīdan*.

⁷ *Nukul* " taking back one's word " (m.c.).

⁸ *Gusashta* " passed, decreed, "

[does)."]

⁹ *Zinhār—na-zanad* or *mabāda—bi-zanad*. *Ki* " otherwise ; because (if he

¹⁰ *Shabana hangam* ; in m.c. *shaban-gah*,

¹¹ *Man ba sar* "I on my head from joy (and not on my feet)."

¹² *Bad avar* " Wind fall."

¹³ "I said to the *kulāh* "—.

¹⁴ *Nik* = " quite."

والقنات، یا دست خود، ^{تیر} ^۱ یو گرد، و بر این ساخت؛ و با پلو و کشمش
و ^۲ سر شیر و ^۳ صابن ^۴ بمن هدیه فوستاد *

همینکه اشرفیها بدستم افتاد، بیاد ^۵ آوارگ کوهها، عذمان آغا، افتادم که با شتران
منودا میدیخت * من نسبت باو در پادشاهی بودم * نیم قراری با خود دادم که
نقودش را واپس دهم، اما کم کم ^۶ بدلیل و برهان توارشیدن و راه شومی چستن آغازیدم
که "بدلیل شرم هر که ^۷ گمشده دست از وی شنیده جوید، شوما از اوست * من
گمشده دست از وی شنیده چسقه ام؛ پس شوما از من است؛ و بدلیل عقل اگر
تدیور من نمیشد، این نقود از میان میرفت؛ پس حق من بر او از همه کس پیشتر است؛
و گذشته از اینها، اگر این نقد را بصاحبش بدهم، با حالت حالیه خود چه خواهد کرد؟
پس ^۸ که از بی دست و پایی باز از دست بدهد، و حال اینکه اگر در دست من باشد،
مثل آنست که در دست او باشد؛ شاید من با او سبب خلاصی او ^۹ و خود شرم؛
پس هم خیر من است و هم خیر او، که در دست من باشد" * خلاصه عاقبت بوا این
قرار دادم که ^{۱۰} "اگر خدا میخواست این نقد در دست او باشد، چرا چندن * میکرد که
بدست من افتد؟ و ^{۱۱} "الله یقدر ما یشاء و هو بکل شیء قدير" * "بعد ازین آیه، که
رفع همه مشکلات کرد، اشرفیها را بر خود، از ^{۱۲} شیر دایه حلالقر شمردم * اما مانند
رد ^{۱۳} مظالم نیمه بر این پیشکشی را، کمر بستم که بعثمان آغا فوسنم * بچه چوپایی
^{۱۴} چستم که بزد او میرفت * سر شیر را باو خوراندم تا نیمه برة رادست بعثمان آغا
برساند * بچه چوپان قسم نخوردن خورد * من فویب وی خوردم، چرا که بمقاد
بیت "چو با حبیب نشینی و باده پیمائی" * بیاد اگر حریفان باده پیمای را، ^{۱۵} " *
بسیار دلم میخواست که ^{۱۶} لا اقل دوست خود را از دولت و نعمت خود بهره مند سازم؛

1 *Pur kard* 'She stuffed it (with spices and onions).'

2 In m.c. usually *sar-shir* (without *izafat*): in India, etc., *sar-i shr*.

3 *Awara-yi kuh-ha* "The wanderer in the mountains."

4 *Sauda mi-pukht* 'Chewing the end of reflection.'

5 *Dalil tarashidan* "To fashion proofs."

6 *Gum shuda-yi dast az vay shusta-i* "anything hopelessly lost."

7 Note the order of the pronouns.

⁸ A frequently recurring verse in the Quran.

⁹ Usually *az shir-i madar halat tar*.

10 P.I. of *mazlima* : *raddi mazalim* "reparation for oppression or restitution for extortion."

11 *Justam* "I found" (m.c). *Bachcha-chupan*, no *izafat*.

12 "Those with whom you used to drink."

13 *La aqall* "at least."

ولی دویغ ! که ! چوپان زاده همیگه بدانسوی دره گذشت ، در برابری چشم من ، سر نیمه
 بره را ! بکشد ، و بخوردن آغاز نمود ؛ و شک نبود که تا از نظر غایب شود ² همه
 استخوانهایش را هم خواهد لیسید ، و خورش را هم به عثمان آغا نخواهد بود * چون
 از رود گذشته بود ، در تعاقب او فاکده ندیدم * سنگی چند انداختم ؛ ³ به قوزکش هم
 نخورد ؛ دغاهی چند دادم ؛ بگوشش هم نرسید * آتش دل را بدین فرو نشاندم ، که
 " ⁴ بچه ام ! برو ؛ الهی ، جوانمرد شوی و ⁵ زهر مار بخوری " *

¹ * Opened the covering.'

² *Shavad* note the Aorist tense here.

³ *Quzak* " ankle."

⁴ *Ay) bachcha-yi man.*

⁵ *Zahr-i mar bi-khuri* "May you be bitten by a snake." Compare *kufi bi khuri* (m.c.), "may you catch syphilis,"—a commoner imprecation.

گفتار پنجم

در دزد شدن حاجی بابا و ایلغار وی بزان و بوم خویش

برای (ستگاری خود) •

زیاده بر یکسال در دست ترکمانان اسیر مانده، و در آمدت رازدار و مستشار خواجه خود واقع شده بودم * در امور ذاتی و کارهای غیر با من * گذارش نمودی، و مرا امین و کاردان شمردی * بامید خلاصی گویان خویش، بارها از وی نیاز کردم که مرا با خود * بالامان برد * عاقبت به حکم حصول اطمینان کلی بمن بدان راضی شد * چون * دستوری آن نداشتیم که قدمی از چادرها دور تر گذارم یا بچراگاهها روم، راه آن بیابان نمکزار (که * در میان ما و ترکمانان واقع است) و چند و چون؟ کوهها که سر بتریا کشیده، بر من مجهول بود؛ و معلوم که اگر آنها بگریزم، مانند بسیاری از دیگران، از سر نو گرفتار، و عذابم یک بر هزار، شود * این بود که ازین گونه گریز نا بجا گریختم * مقصد اصلی از همراهی خواجه ام آن بود که اگر بنده خلاصی میسر نشود، باری بدان وسیله * راه و چاه آن صحرا را یاد گیرم، تا اگر وقتی خداوند فرصتی دهد

• *Mustashar* " Consulted."

² *Kunkāsh* " Consultation."

³ *Alāmān* T. " robber; cavalry " is here used, correctly or incorrectly, for a Turkoman raiding expedition.

* *Bi-hukm-i* " Because of, on account of—."

⁵ *Dasturi* " permission " (from *dastur*); in India 'perquisites paid to a servant on a master's purchases.'

⁶ For *ma* read *Iraniyan*,

⁷ Better *kuha-i ki*.

⁸ *Bar-i* " at least.

⁹ *Rah va chah* "the ins and outs " (the road to go by and the pitfalls to avoid).

بغلامی^۱ ندائی نباشد* ترکمانان^۲ بیشتر اوقات ابرار را فصل بهار می کنند، چه در آن ایام، در کوهها علف از برای حیوان، و در صحراها آنوقت برای اسان فراوان است، و ملاقات کاروان^۳ حتمی* چون اسیران کنده بر پای بهار، از غل و پالهنک افراسیاب^۴ بهمن و اسفندبار اسفندار رهائی یافتند، شهر نشینان ربیع را، که از رنج^۵ بساقی دی در کوهها و دره های دور دست قشلاق^۶ داشتند، ایام خلاصی رسید* بهادر چپره- دست چار مهادی الامان و بورش گشته بجانب دارالسلطنة گلشن روی آورده افواج خنک روی شتا و سپاه سرد زمستان که^۷ باد پیدمیان مرصه جهانند، شاخ و شانده اشجار را^۸ بمشاجره درهم می شکستند و از معاللت خیابان چمن دست تطاول افراشته سینه گل را بزخمهای کاری چاک چاک^۹ و گلگون- قبايان چمن را از لباس بار و برگ عریان و هلاک ساخته، از جیب غنچه^{۱۰} همیان زر در آورده بودند* یلغن صاحب شوکت گلستان و دلاوران منور، لوی گلگون^{۱۱} پرند در مرصه گلشن افراخته، با ساز و برگ تمام بمعسکر خدیو بهار در آمدند* گلبن عمود غنچه بردست گرفت *

1 *Māni-i* " A hindrance."

2 *Biahtar auqūt*; no izafat.

3 *Ḥatml* " fixed, decided, sure " : *raftan i man ḥatm* Vst (m.c.)

4 *Ghull* " fetter for the neck " (also " a manacle ") : *palhany* " pillory " (for neck).

5 *Bahman* is the name of the 11th and *Isfandar* (or *Isfandarmuz*) of the 12th month of the Ancient Persian solar year ; and *Isfandyār* is the name of the genius presiding over the former. *Afrāsiyāb* however is the name, not of a month, but of an ancient Sovereign of Turan

Dai a few lines further on is the 10th month. The translator, being a Muslim and not a Zardushti, would probably have rather hazy ideas about the old solar months.

The translator here indulges in * fine writing ' and loses himself in the intricacy of his own sentences. In the MS. the construction, owing to a false concord, to the omission of a *vāv*, and to insertion of a *rā*, is quite unintelligible. Persians, however, who (like some old ladies that read poetry), are soothed by sound and who from long practice have a general idea of the meaning, are unaffected by the construction, and read with great gusto a long passage that is absolutely structureless.

Note that the participles *gashta* and *avarda* are ' misrelated.'

The reader is advised to skip the whole passage.

6 *Basaq* " tall, long " : (a doubtful word): for *basiq* ?

7 *Bad paima* " traveller ; swift."

8 *Mushajara* " opposing."

9 *Sakhta* understood after *chak chak*.

10 *Hamyan* " leather puree."

11 *Parand* (old) " painted silk."

ترکش بندان شاخسار تیر و کمان برداشند * نیزه‌داران درختان شانه‌ای مشکین
ا کلاه افراشتند: * در همزین هنگامه بهمن و غارتگر شهر دبی گشتند *

ارسلان سلطان نیز بهادران و کار آمدان قبیل را از * دهه و صده بخوابست و تکلیف
ایلغار، تا بنای ایوان، بدیشان نمود چنانچه تا سپاهان روز، و در دل شب (که هرکس
بخوابست) بمیان کاروانسرای شاه که مسکن بازرگانان⁵ توانگر و سرمایه‌داران
معتبر است، بخزند، و غارت کنند * در دانستن راه و چاه دشت تپچاق، خود یگانه
ترکمانان، بلکه یگانه آفاق بود، و رهبری⁶ بنفیس او⁷ مغول؛ اما کسیکه کوچه و بازار
اصفهان را نیک بدانند، و در شب راهنمایی بتواند، غیر از من نبود * ازین روی برای
برگزیدن من بدینکار، بدیشان مشورت نمود * پاره بمخالفت برخاستند که "زاده
و بزرگ شده جایی⁸ بهمنموی غارت آنجا برگزیدن، کار عاقل نیست؛ چه
در میان⁹ چشم و ابرو، دلخواه خود را بدرستی تواند از پیش برد"، * بعد از گفتگوی
بسیار کار بر این قرار گرفت که من¹⁰ راهبر شوم و دو تن بر من موکل سازند، تا اگر
در حرکتی خلافی مشاهده کنند، کار مرا بپروازند * پس از این قرار، یکدل و یکجهت،
بسوقان گرفتن اسبان و تدارک راه برداختند *¹¹ یکرانی که دوباره در میدان دو،¹² ا گوی
پیشی زبده بود بسواری من خاص نمودند * کلاه قلباقي در غایت بزرگی
بر سر،¹³ کلبه از پوست در بر، تیر و کمانی در شانه، نیزه که میان وی¹⁴ بر آن
و بر جا نهاده میشد بر دست، مانند ترکمانان براق کردم * در خورچین ترکی

1 *Kalala* or *kakul* 'the top-knot retained by those who shave the head.' [*Ka' kul*, "a crested lark"].

2 *Darham zan* "upsetting; raising tumult, etc."

3 *dah bāshi*: there appears to be a copyist's error here; *dah bāshi* "commander of ten" and *yuz-bashl* (in Afghanistan *sad-bashl*) "commander of a hundred" are in common use.

4 *Bi-nafs-i u* = *bi-khud-i u*.

5 *Rah-namuni* = *rah-numai*.

6 *Kar-i'* *aqilan* commoner.

7 'By signals with his eyes, etc.' The Persians are skilled in making and reading secret signals.

g Indirect narration.

9 *Saughan giriftan* "to train, make hard; غ and ق in Turkish words generally interchangeable.

10 *Yakrān* "a steed."

11 *Gu-yi pishi*.

12 *Kulija* "a warm overcoat."

13 *Bar 5n va bar ja nihada mishud* (m.c.) = *bar dashta va gutashta mi-shud*.

توبره جو خوري و هيڻ طويله ورسني بولي بستن و نگاهداري اسپها نهادم،
 ۱ و عرقپزي بزرگ برف فتراک بستم، و برای احتياط، مَشْنِي نواله يا شش
 ۲ دانه قخم مرغ آب پز در هماني نهفته بر دوش انداختم، و ذخيره ساير
 اوقات را حواله بقسمت و اعتبار ۳ بقامت نمودم * در ايام اسيري و محرومي
 از نعم و ناز، با هرچه بدست مي افتاد، دفع گرسنگي کردم؛ و بروي هرچه
 بود، ۴ ولو خار و خاشاک، خُفَمِي * ۵ بشاگردِي خوري، در رختخواب خفتن را فراموش
 کرده بودم؛ رخت خواب نداشتم زحمتي نداشتم * همواران نوز چنان سختي دیده
 و رنج آزموده بودند که درين باب ۷ کسی بگرد ايشان نميرسيد *

اشرفيهای عثمان را بکمر بند خويش سخت بردو ختم، و بدان بيچاره که از ۶ خوابه
 خوري و اندوه شماری بجز پوست و استخوان چيزی ۹ از آن بر جای نمانده بود،
 و عدا دادم که در وقت فرصت از تکليص وي بقدر نران کوتاهي نکنم، و در نزد باران
 و خاندانش بتحصيل سر بهای او بکوشم * ۱۰ بی فوای فلک زده آهی سرد از جگر
 برکشيد که "ای فرزندان! هيهات، هيهات! من کيم تا شمار کسی آيم و غم را بچيزی
 شمرود؟ پسرم بفلف اندوخته ايم دامن ۱۱ درميان، و زنم بابائه مرگم با شوهری ديگر
 دست ۱۲ در کمر؛ پر و بالم از همه روز بخند، دست و پايم از همه جا گسيخته * یک
 التماس از تو دارم و بس؛ آن اينکه پوسي ۱۳ و داد رسي که در استابول داد و ستد
 پوست بخارا چگونه بوده است و خبر صبيحي بمن آري" *

دلَم بعال وی بسیار بسوخت، و باز در دلم بگذشت که نقودش را واپس

1 'Araqgir "a numda under the saddle; also a jul or covering."

2 Fitrak in Persia = tark; in India = 'saddle-straps, etc'

3 No izafat after dana: tukhm-i murgh and in m.c. tukhm-murgh (without izafat): ab-paz "boiled." Hamyan, 'a purse, large or small, made from lamb-skin'

* * Trusted to luck and patience for rations for other occasions.'

5 Wa lau "even though" (it might be); budī understood.

6 'Apprenticeship to hardship.'

7 Kae-i bi-gard-i shan nami-rasid = "no one could hold a candle to them".
 gard "dust."

8 Khunaba "tears of blood."

9 Az an = az u ('Usman Agha).

10 Bi-nava "poor."

11 Dāman dar miyān * with skirt tucked up into the waist belt; ready.*

12 Or dast dar gardan or dast dar aghush.

13 —va (dad rani = bi-dad-i man ram.

دهم: باز با ملاحظاتی حکمتیه: قداس و برهان شرعی بغیر از بران نهادم که^۱ نقد در دست من باشد بلکه بدان وسیله برگریزم، و گوی خود را وسیله خلاصی او کنم؛ و ترتیب قضیه چنین دادم^۲ که خلاصی عثمان آغا بی نقد ممکن نیست؛ و اگر^۳ نقد را واپس دهم، خلاصی او ممکن نیست؛ پس نقدی را واپس نباید داد، نا خلاصی او ممکن باشد؛ طریقه خرج این نقد را من میدانم؛^۴ چه داند آنکه آشقر میخواند؟^۵ بعد ازین قضیه^۶ بدیهی الانتاج، اشرافیهای^۷ زرد را نصرف شرعی نمودم، و بادهای فراوان صاحبش را بخدا سپردم *

مذبحم، سکنز^۸ یلدیز را به پشت سر، و^۹ رجال الغیب را بمقابل انداخت، و ساعت سعدی از برای تاخت و تاز تعیین کرد * شب هنگام بر اسپان بر آمدیم؛ و با سودای^{۱۰} ارسال سلطان دست^{۱۱} ایاماران عبارت بود از بیست تن، بیشتر ایشان دلاوران و بهادران کار آزموده و همه بر اسپان^{۱۲} که بقاب آوری و سرعت رفتار مشهور^{۱۳} است * چون در روشنی مهتاب،^{۱۴} آنگونه مسلم، اسپان را از جای بر می انگیزانند آنانرا^{۱۵} ارستیم دستان و سام نوبان^{۱۶} حواء^{۱۷} یان می پنداشتیم * آمدیم بر سر بغداد^{۱۸} مستعد: من خود میدانستم که چند موده^{۱۹} حلاجیم؛ اگر بار خاطر نبودم بار شاطر^{۲۰} هم نبودم:

¹ Agar understood—a common omission in m.c.

² " I settled the matter with myself."

³ Or *naqd-ash ra* " his money" ?

⁴ *Miyan-i 'ashiq u ma'shuq ramz-i • et; chi danad anki ushtur mi-charanad* ? is a common m.c. saying: a camel-grazer, living alone in deserts with camels, is a specially stupid person.

⁵ *Badihiyu 'lintaj = natlja ash ma'lum.*

⁶ *Zard* " yellow, golden": *tasarruf-i shar'i* " to bring into lawful possession."

⁷ This constellation is unlucky if in front of a journey.

⁸ Ten saints hidden to sight: they will accompany the *Mahdi* (or 12th Imam of the Shi'ahs) who will purify Islam. Here apparently the name of a constellation.

⁹ Better and.

¹⁰ *Anguna musallah* " they, armed in that manner—."

¹¹ I The heroes Rustam, son of Zal (called Dastan): Sam, father of Zal: Nare-m5n, father of Sam.

¹² *Haramiyan* " robbers. " " We thought them the very *Ruatams* and *Sams* of robbers."

¹³ *Mustamand* "wretched, melancholy," (i.e. ' 1 Haji Baba'). The subject to *amadim* appears to be the writer (or speaker i.e. H.B.) and his readers.

¹⁴ *In du-mar da hallaj ast* (m.c.) "he can card two men's tasks of cotton" hence used as an idiom. Here = ' I know what I was fit for and that wasn't much in the way of fighting.' Haji Baba jokingly acknowledges that he is a coward.

سَکِی اَبَر

ولی از شجاعت دمی میزدیم تا همراهان نپندارند که ^۱ پِشک از مویر لیست ؛ ولی در باطن دلم می فیدد که در هنگام کار ^۲ جل گود را چگونه از آب ^۳ بر آرم *

راهنما ما را از ^۴ جفتلهای البره دامنۀ کوه تبرستان ، بی آنکه آدمی خطا گذارد ، رهنمائی همی کرد ، و من تعجب همی کردم * دیدار آن ^۵ و رطبهای هول انگیز و پست و بلندیهایی سهم آمیز ^۶ بچشم مانند من آدمی ناشی ^۷ در نهایت وحشت و دشت میزدند * بحکم غرور پای سفوران خود ، در وقت و بیوقت ، جوی و ^۸ جرده و درۀ و تپه ها ^۹ را بی پای و پروا همی گذشتیم تا اینکه بنمکزار بی آب و ^{۱۰} آبادانی عراق رسیدیم * آنوقت معلوم شد که اطلاع ارسلان سلطان تا بچه جد و از همه جا با خبر است * خورده و ^{۱۱} کلان همه کوه و تپه و درۀ و وادی را ، باسم و رسم ، ^{۱۲} واجب بوجب بلد بود * در پی زدن ، و استدلال از آثار پای ، معجزه می نمود : از آثار پادشاهانست که راهرو از چه قیدل است و از کجا بکجا میروند - بار دار است یا بی بار * از مشاهده این اطلاع و وقوف ، من متعجب ^{۱۳} و لاحول کنان میماندم *

از پهلوی آبادانیها با کمال احتراز مرور کنان شجها میرافدیم ، و روزها در ^{۱۴} جائی خلوت می ماندیم * از آخرین آبادانی ، یعنی از ^{۱۵} خیمه نشینان صحرا ، توشه و آذوقه ^{۱۶} کرایه ^{۱۷} مندی گرفتیم و داخل کویر ^{۱۸} بی سرو بن عراق شدیم * اطمینان را بقدر

* *Pishk* or *pishl'il* " dung of sheep or goats ; also of camels." H. B. didn't want the Turkomans to think he was a pellet of *pishk* in the midst of black raisins.

² A wet *jul*, of man or beast, is a very heavy article.

³ *Jangal* " a forest of *traea* " : *ambūth* * " thick, dense." Tabaristān is a town near the Caspian.

⁴ *Varta*, * " a precipice ; danger ; whirlpool."

⁵ *Bi chashm-i manand-i man, adami nashi*,—

⁶ *Jurda* (vulg.) " a small water course."

⁷ Note *ra* : *az—guzashtim* would, of course, be an alternative construction.

⁸ Note that *bi* should be repeated before *abadan* to remove ambiguity.

⁹ Adjectives used as substantives.

¹⁰ *La haula wa la quwwat ilia bi 'liah* " " There is no power nor strength except in God " : this is repeated in emergency, perplexity, etc., or for the purpose of driving away Jinn.

¹¹ Note that the *hamza in jā* signifies that the *ی* is the indefinite *ya* or the *yā-yi wahdat* : the *ی* of the *izafat* does not in Modern Persian admit of a *hamza*. In India a *hamza* is needlessly inserted in many words *پای* , *پای* , etc. *Khalwat* is a substantive.

¹² " A quantity."

¹³ *Kavir* is any salt desert.

طاقت و توان را ندیدیم * بعد از طی صد و بیست^۱ فرسنگ راه، بحوالی اصفهان رسیدیم * هنگام دلیری در رسید * همراهان^۲ شالوده^۳ نیت خود بویختند و از شنیدن آن، گوشه بدن من ریخت *

نیتشان اینکه بدلات من از خیابانی^۴ خلوت بشهر در آیند و نیمه شب، وقفیکه مردم آرمیده باشند، بکاروانسرای شاه که در آنوقت از بازرگانان پر، و از مسافران و نقود ملامال بود، در خزیند؛ و آنچه از نقود بدست آرند، با چند تن بازرگانان که مظنه سر بهای هنگفت باشند، برگزیند؛ و پیش از آنکه آوازه بشهر در آفتد و مردم بامداد رسند، از راهی که رفته اند، برگردند * من این توطیه را چنان خطرناک و غیر^۵ میسر دیدم که بی محابا بیاز زدن رای ایشان برخاستم؛ اما ارسلان سلطان^۶ باچهر افروخته و چشم دریده گفت که "حاجی!؟ ایضا نگاه کن! این کار بازیچه نیست؛ شغل همیشگی ما ست؛ چرا^۷ همیشه میشد، حالا نمیشود؟ بحق خدا و پدغمبر! اگر آنچه میگویم، جز آن گنی، بمنز اسنخوان^۸ بدست آنچه باید بکنم میکنم *^۹ آنگاه امر فرمود تا در پهلوی او بدلات مشغول باشم؛ و بحال دیگرم^۹ خبیثی موکل ساخت، تا اگر در من آثار^{۱۰} بد جنبیدن مشاهده کند دود از نهادم بر آرد؛ هر دو درین باب سوگند یاد کردند، و جای یاور^{۱۱} بود * پس من در پیش افتادم و از کوچه و^{۱۱} پس - کوچه که بلد بودم به^{۱۲} بعبو^{۱۲} آبادی در آمدیم و راه را نیک نشان کردم * در رسیدن بمحل ازدحام^{۱۳} وقت دیر بود، و صدا و اندامی نه * در یکی از ویوانها که در همین آبادانی هم بسیار است اسبان را بپاسداری یکی

^۱ *Farsang rāh*; no *izafat*.

^۲ *Shaluda rikhtan=tarh rifktan dar hari* "to make a plan beforehand." *Tarh* also means the plan of the foundation of a building.

^۳ "Secret."

^۴ *Mazanna* (subs, used as adv.) "Probably": "would be a big ransom."

^۵ *Ghair-i muyassar* "impossible": note *izafat*.

^۶ "With a face flushed by anger."

^۷ *Inja nigah kun* or *nigah kun* in m.c. exactly corresponds to the English "I say; look here." It is merely an exclamation to attract attention" and can be used to a person out of sight (on the other side of a locked door).

^۸ M.c. expression: the pronoun 'what' or 'that which' is understood.

^۹ "Unclean; blackguard."

^{۱۰} Indirect narration. *Bad jumbidan* "flinching"; lit. = *harakat-i bar khilaf kardan*.

^{۱۱} *Pas-kucha* "back-street; bye street."

^{۱۲} *Bahbuha* (old) "court; area; middle." *Abadl* = 'city' here.

^{۱۳} Or *dīr-vaqt* (vulg. *dur'-vaqt*) *bud* "it was late."

بگذاشتیم، و از طریق احتیاط، در پنج فرسختی شهر درگ خلوتی را میعاد قرار دادیم تا در صورت اقتضاء^۱، در آنجا فراهم آیم * بعد از اینقرار، بی صدا، دور از^۲ چار سو بازار، که محل شایگردان و داروغه است، از گوشه و کنار، بدر کاروانسرا رسیدیم *

بحکم همسایگی دکان پدرم، آنجا را وجب بوجب میدانستیم * در کاروانسرا بسته بود * با مژگ بگویدم و دربان را قویان کردم که "علی محمد! بیا، در را باز کن، که قافله آمد" * "علی محمد، با چشم نیم خواب، به پشت در آمد، که "چطور قافله؟ قافله کجا؟" * گفت "قافله بغداد" * گفت "برو پی کاره؛ تو هم این نصف شب بریشخند ما آمده؟ قافله بغداد دیروز آمد" * دیدم که بد گیر امدم؛ سخن را برگرداندم که "خیبر، قافله می آید که ببغداد برو، حاجی بابا پسر حسن دلاک هم، که با عثمان آغا رفت، بهمراه است؛ پدرش مرده آورده ام" * چون دربان این بشنید، گفت "آه حاجی بابای خون، آن گل گلابی؟ خوش آمد، صفا آورد" * پس^۴ نرو لاس در را با طراق و غروق بکشون *

در کاروانسرا آهسته آهسته، با^۵ نوا در کشایش؛ علی محمد،^۶ چراغ موشی بر دست،^۷ یک نای پهلوان پدیدار شد * فی الفور در دهانش را بگرفتند و بدرون^۸ خزیده بجسفی و چابکی مشغول کار خود شدند * نظر بهمارت در اینگونه امور، جایگاه اموال را بهتر از صاحبانش میدانستند * این بود که درده دقیقه نقد و^۹ تنخواه بسیاری بدست آوردند؛ و چون آمده - مقصود شان دستگیری آدم توانگر بود تا از سر بهای ایشان بهره ور شوند، سه تن برگزیدند، و بنودی^{۱۰} دستها شان را بسته، بر ترک اسبان، روی بویرانه نهادند *

¹ Iqtiza' "exigency."

² Char-su bazar "cross street"; formerly the site of the offices of the darugha and police.

³ "Our own Haji Baba—the pear blossom"?

⁴ Nar u las "hooks and eyes; also the fastening of a door and its socket": nar is a wooden pin that falls into a slot (lās) in the wooden bolt of a gate so as to prevent the bolt being withdrawn from the outside by a knife. Sag-i lās "a bitch (female dog)." In India hooks and eyes are called nar u māda "hūk".

⁵ Nava "Sound": ba nawa dar gushayish "with a noise in opening."

⁶ Chiragh-imushl or chiragh-mushi (m.c.) a small lamp of tin or earthenware, with a wick but no shade,—for kerosine oil. [Chiragh-i duzdi (m.c.), any lamp that gives insufficient light].

⁷ Yak ta-yi pirahan amad (m.c.) "He came with nothing on but his shirt.."

⁸ Khazida "lying hid; concealed, creeping"

⁹ Tankhwah "goods": in India "pay."

¹⁰ Or dasthā-yi-shān.

من، چون کاروانسرا نیک بلد بودم و حجره توانگر ترین بازارها را مهیا نمودم،
در حجره که قدیم مقر عثمان آغا بود، خزیدم؛ و در آن حجره که اغلب زرگان
خود را در آن می‌نهادند، کیسه سنگینی یافتیم، و بی تشخیص چند و چون آن، سخت
در بغل گرفتیم *

و قتی که ما بقراج مشغول بودیم، غلغله و هیاهو از شهر برخاست؛ کاروانسرایان
از صاحب اطاقان و پاسداریان و چو دروازه‌بانان و غیره برانام دویدند؛ از شایستگی،
فوج فوج بنا کردند بآمدن تا اینکه داروغه با شاکردان در رسیدن، و بجای
گرفتن و بستن، بانگ "بگیر و به بند" برپا؛ و چند نفری، تیر بقراری، خالی شد و
بجائی بر نخورد؛ بی قضا و بلا جان از میان بدر بردیم *

در آنای گیر و دار خیلی خواستیم که آن را رفته شوم را باز گذارم، و اگر
بتوانم بهیم؛ اما ترسیدم که مبادا از خراج شاه گریزان بازگش غول بیابان
شوم؛ مردم سرو وضع نا مبارکم به بینند، و تا اثبات کنم که "من آن نیم" تسمه
از گردنم بر آورند؛ چه بارها بچشم خود دیده بودم که عوام کالانعام، کور کورانه،
بیچاره فلکزد را بیان سلی و مشت می‌گرفتند؛ و بعد از خورد و خور ساختن او
از یکدیگر می‌پرسیدند که "کیست و گناهش چه؟" دکان پدرم بنظر آمد؛ بان

¹ *Mijr* "a box for money or jewelry."

² *Aghlab* "most men." *Zaragan* for *zaran pi*. of *zar* "gold"; former for euphony: *zarha* would be grammatical.

³ *Ghulghula* "riot": in m.c. the noise of gargling, or the gurgling of liquid poured out of a bottle. *Hayahu* "uproar."

⁴ *Sahib'utaq* is the owner of a shop in a karavan sara (vulg. *karamsara*) and *dukandar* is the owner of a shop in the bazar: the latter is in a smaller way of business.

⁵ *Shagird* is another word for *gazma*, a kind of police.

⁶ *Tir bi-tariki andakhtan* (or *tir tu-yi buta andakhtan*) "to fire without aim; also to make a statement at a venture": the phrase does not mean 'to fire into the darkness'; it can be used for daylight.

⁷ *Gir u dar* "fray."

⁸ 'The unlucky road I had travelled (to Isfahan) with the robbers.'

⁹ *Bi-jiham* "jump off; escape."

¹⁰ *Kharajat* "taxes." The following is a common saying:—

Har hi gurizad z' kharajat-i-shah

Bar-kash-i ghul-i blyaban shavad.

¹¹ *Tasma az gurda bar awardan* (a common m.c. saying) "to make straps out of a person's back" = *pidar-ash ra suzanidan*.

یادمیکه در آنجا خوش گذارنده بودم در برابر چشمم جلوه گر شد، که 'ریو همان
 قبه و آن بارگاه'. روی همان مسند و آن لکیده‌گاه، چها کرده و چها دیده و شفیده
 بودم! متفکر فروماندم * ناگاه دینی سخت بباروزم چسبید: چه دیدم
 از سلطان سلطان با مهابت گفت "حاجی! بخود آ! اگر امشب مردانگی نکنی، پدرت
 را به پیش چشم خواهی دید" * منهم برای اثبات مردانگی، مرد ایرانی را دیدم،
 بر پیشش چسبیدم که "فلان فلان شده! با من بیا؛ وگر نه هرچه بدترت پاره
 میکنم" * بیچاره ایرانی ازین سخن، بعادت معهود¹ ایشان شروع بالتماس و زاری
 نمود، که "ترا بخدا و پیغمبر! اگر میشناسی: نوا بروح ابوبکر و عمر، اگر سلفی؛
 و بروح حسن و حسین، اگر شیعه؛ و بجان پدر و مادرت اگر دلال زاده؛ دست از من
 بردار و مرا بحال خود بگذار" * صدایش بگوشم آشنا آمد: چه دیدم پدرم
 کوبلانی حسن است * گویا 7 بهوای میاهو، یکتا پیرومن، فانوس در دست، بغضاصی
 شش² لنگ و ده دانه تیغ دلاکی و شاخ³ حجامت خود آمده بود * فی الفور ریشش
 را رها نمودم؛ و بجای آن که بجا بحرمت پدری بایستی بدست و پایش افتم و پوزش
 بطلبم، از آریس جان، بی⁴ داد اشغائی، از کش مکش دست بر نداشتیم؛ و چوئی
 چند بیالای استوری زدم گویا بدو میزنم * آنگاه پدرم آمدی کشید که "ای ولی
 از دیدار پدر؟ معزوم میوم" * این سخن بر من بسیار کارگر افتاد:
 او را رها نموده رو بپارین خود نمودم که "این مرد را شفاختم؛ دلاکی است؛ بدو
 11 غاز نمی ارزد" *

¹ An idiom, the exact meaning of which I do not know. [nagi.]

² Didam should be dida: H. B. didn't see the Persian baray-i isbut-i marda-

³ Fulan, fulan shuda; abuse to his wife and to himself — fulan chiz bi-futan jā-yi zan-at (or tu).

⁴ Har chi badtar-at-zkun. If a person acting contrary to advice suffers, Persians say "Khuh; har chi bad tar at para ahud" * "Have you suffered? serve you right or I told you so."

⁵ Ishan, i.e., 'Persians': note the slovenly use of the plural pronoun.

⁶ In India chi mi-binam (Hist. Pres.) could be used here instead of the Preterite T Hava "air; atmosphere," not as in India "wind": bi-hava-yi rushna* raftam (m.c.) "I went towards the light in the distance." Hava perhaps meant chiz-i khayali, as: man bi-hava-yi shuma Inja amadam=, 'I thought you were here and so came.'

⁸ Lung a barber's red towel, or a red loin cloth for the bath.

⁹ A horn was formerly used for cupping, Hajamal in Persia signifies "cupping," and not "hair-cutting, shaving, nail-trimming, etc., as in India.

¹⁰ Dad-dadan.

¹¹ Ghaz is a nominal coin, the tenth part of a shahl,

گفتار ششم

در بیان آسرا و غنائم که بدست ترکمانان^۱ افتاد *

پس بی توقف از یغما در گذشته بویرا^۲ شتافتیم : و بر اسبان سوار : از خرابا
چار نعل ، رو بدر^۳ معبود میعاد ، ناختم *

در وصول بیمعاد ، از اسبان فرود آمدیم : و بوی استراحت خود و رنج خستگی
اسبان و تلافی بی خوابی شب ، قدری در آنجا درنگ کردیم * یکی از همراهان در میان
فلخت و تاز بگوسفندی برخورداده بود ، و از ربودنش در نگذشته * بعضی ورون ،
سوس را بریدند ، و گوشش را بر سیخهای چوبین ، با خار و خاشاک^۴ پوکین ، کباب
کردند * با اشتهای تمام آلا نیم پز خوردیم ، و بر سر غلام دیدیم *

مقصود^۵ بالذات دالست قیمت اسیران بود * یکی از آنان مردی بود پفچه^۶
ساده ، باریک قد ، تیز نگاه ، سرخ رخسار ،^۷ انبوه ریش ، زیر جامه^۸ قصب در پا ،
و کلیجه کشمیری در بر ، شبیه باهل^۹ در خانه * دیگری میانه سال ، کوتاه بالا ،
خفده رو ، عمامه بسو ،^{۱۰} قبای بغلی هزار دکه در بر ، با عبای سیاه * سه دیگر نودمزد
و توانا ،^{۱۱} زُمتخت رو ، و بد هیأت که جهت شدت مقاومت ، او را از دیگران استوارتر

1 Should be *ustadand*. *Wrong for Ustad is connected with "Sana" and it is reality of*

2 *Pur kin* "greedily."

3 "In reality" (rarely used).

4 *Ambuh rish* "with a thick beard": opp. to *rish-kusa* (adj.).

5 *Qasab* (old) 'a fine stuff supposed to be made in Egypt; muslin.'

6 *Ahl-i-dar-i khana* "courtier."

7 *Qaba-yi baghali* is a double-breasted qaba still worn by Muslims and Zardushtis in Yezd. The Persian Jews also wear it. *Hazar dukma* "covered with buttons": this pattern of coat has very small buttons of cloth or silk.

8 *Si digar* "the third." Note this method of forming an ordinal.

9 *Zumukht* "astringent (med.); harsh".

بسته بودند * به تحقیق چگونگی حالات و پیشه و حرفت ایشان پرداختند * مرد
باریک قد ، چون از همه مشخص تر می نمود و مظهر سربهای معتدله ، نخست
اورا به پیش کشیدند ؛ و چون تَرکی نپیدا ناست ، من بقرجهائی نامزد گردیدم *

ارسلان سلطان : — ” نو که ؛ چکار ؟ ”

اسیر : — (با آوازی نرم و حزین) ” بندۀ کمینۀ بیچاره ، هیچ کاره ” *

ارسلان سلطان : — ” آخر هنر و پیشه ات - چیست ؟ ”

اسیر : — ” غلام شما شاعرم ؛ میخواهید چه باشم ؟ ”

یکی از ترکمانان نا تراشیده : — ” شاعر یعنی چه ؟ شاعر بچه کار میشود ؟ ”

ارسلان سلطان : — ” شاعر یعنی هیچ ؛ آدمی * هزار چانه ؛ یاوه سرا ؛ نره گدا
خانه بدوق ؛ دروغ فروش ؛ چاپاوس ؛ که همه را میفریبد و همه کس مرگش از خدا
میخواهند * نمیدانم این بلا را از سر ما که * خواهد وا کرد ” *

ارسلان سلطان : — (باسیر) - ” خوب اگر شاعری و بیچاره ، این زیر جامۀ قصب
؛ کلیجۀ نرمة * را از کجا آورد ؟ ”

اسیر : — ” اینها بقیۀ یکدمت خلعتی است که حاکم شیراز ، ⁶ بصلۀ قصیدۀ
نه ساختم ، داد ” *

پس اورا از بقیۀ خلعت شاهزاده برهنه نمودند ، و کلیجۀ پوستی ⁷ منحوس
را بر پوشانیده سر دادند * آنگاه مرد کوناه قد را پیش کشیدند *

ارسلان سلطان : — ” مرد که ؛ نو کیستی و کارت چیست ؟ ”

اسیر : — ” بندۀ کمترین ، ملا میباشم ” *

¹ Note 1st Pers. after *ghulam*. In m.c. the 1st Pers. is always used after *banda* (the 3rd in abject writing). In India always the 3rd Pers.

² *Hazar-chana* "babblers, properly *harza chana*": *yava-sara* "one who talks at random."

³ 'Who will save us from him.'

⁴ 'If you are a poet and (are) helpless.'

⁵ *Shal-i tirma* is the finest and most costly kind of shawl.

⁶ *Sila* "a present" (sp. to poets).

⁷ *Manhus* in m.c. "ugly"; *prop.* "ill-omened; unfortunate."

ارسلان سلطان: — "برو، گم شو پدر سوخته! ملا مباحث: هر چه میخواهی باش: پدرت را میسوزانم: سرت را میبرم: بگو 'ناجرم و مالدار' * خوب: ² ملا هم باشی، باش: ملایان همه توانگرند: مال مردم را همه آنان میخورند * " پس معلوم شد که آغا ملا گالادان اصفهان بوده است * کنخدای ³ گالادان برای تخفیف ⁴ بده ماربین اصفهان، اورا بشفعت بنزد بگلو بیگی اصفهان ⁵ فوسفاد بوده است *
ارسلان سلطان: — "خوب، ملا! مداخل تو در گالادان چند است؟"

ملا: — "بده مداخل ندارم: مخارج خیلی دارم *"

ارسلان سلطان: — "کسیکه مداخل ندارد و خیلی مخارج دارد، در ⁶ در خانه کارش چیست؟"

ملا: — "هیچ * سال گذشته حاصل ماربین را ⁷ سین خورد * ⁸ عامل آنجا مرا فوسفاد تا از ⁹ دهان همه دادخواهی کنم"

ارسلان سلطان: — "آری تو بمیری: حاصل ماربین را سین نخورده است: تو و عامل خورده ¹⁰ بودید * حالا که اینقدر دادخواه خوبی بوده: برو در دشت قبیاق: از دهان همه اینقدر داد خواهی کن ¹¹ تا جانت در آید *"

یکی از ترکمانان پرسید که "خوب، ¹² بین این ملا بچه میارزد *"

ارسلان سلطان گفت "اگر بچه‌ری میارزید، ملا نمی بود: ملا یعنی مفسد و بی دین * اگر مهمان ¹³ مردم باشند، شاید ¹⁴ از پیش بالا آیند، وگرنه میگویند "برود

1 'Say you're anything else, but don't say you're a Mulla.'

2 " Well, if you are a Mulla, be one."

3 Galadun is the name of a village in the district of Marbin, under Isfahan.

4 Generally *bidihi*=*maliya* "revenue." *Bi-dihl* also means "debt."

5 For *firistada* ast.

6 *Dar-i khāna* "Court": the Mulla had gone to "intercede."

7 *Sinn* is some kind of a fly or blight that destroys crops; it is found specially on mulberry trees. *Sinn* is not a locust.

8 ' *Āmil* the tax collector who is appointed by the Governor

9 *Dahan* "mouth": in m.c. *az zaban-i hama* "on behalf of—."

10 Better *khurda* Id.

11 — *ta jan-at dar-ayad* "till you die in agony."

12 *Bi-bin* "see, i.e., ask." For *pursld* substitute *guft*.

13 *Muhimmsaz* but pronounced without *tashdīd*.

14 *Az pay-ash bala ayand* (m.c.) "They may come up to look for him."

بجهنم * بفظوم می آید ما ! شکار گراز کرده ایم : دریغ از زحمت ما ! خوب نگاهش
بداریم : به بفنیم چه در می آید * *

پس اسیر میومین را بیدش آوردند *

ازسلان سلطان — "خوب : یار : شما که آید ، و چه آید ؟"

اسیر — "مخلص شما فراموش *"

ترکمانان همه — "دروغ میگویند : مخلص فراموش نیست چرا که در رخت و خواب
میخواهید *"

اسیر — "رخت و خواب از انایم بود *"

ترکمانان — "نمرک خودت نه بشود : باید اقرار بکنی ، ناجری ، وگرنه
می کشیم *"

پس آنقدر مشت و سهلی بسر و صورتش زدند که بیچاره گفت "حالا که
میخواهید ناجر باشم ، ناجرم *"

من از⁶ و جنات حالش دانستم که راستی فراموش است : خواستم و ساطقی⁷ کنم * همه
بر آشفند که "خفه شو ، و طرفداری میکن : وگرنه ترا هم از نو اسیر
می کنیم * من هم خفه شدم تا از نو اسیر نشوم *

چون دزدی⁸ انسانی خود را بی شگون و کم برکت دیدند ، در باره امیران ، در میان
ایشان اختلاف عظیمی پیدا شد * جمعی گفتند که "ملا را⁹ بهفتی نباید از دست داد ؛
اما فراموش و شاعر را باید کشت * جمعی دیگر گفتند "ملا را باید برای سر بها نگاهداشت ،
و فراموش را باید بزد ساخت ؛ اما شاعر¹⁰ فضلا است : باید از او اش کو¹¹ * باری
بقتل شاعر همه متفق بودند ، و کم مانده بود شاعر بیچاره از میان برود *

¹ *Shikāri gurāz k* , " to get something that is useless " : *gurāz* " wild boar."

² *Yaru* (m c).

³ *Rakht u khwab* vulgar for *rakht-i khiwb*.

⁴ Indirect narration.

⁵ *surat* " face."

⁶ *Vajnat-i hal* " appearance " : *vajnat* lit. " cheeks."

⁷ " Intercession."

⁸ *Khafa shau* (m.c.) " shut up; hold your tongue" : lit. " be suffocated."

⁹ *Bi-muft-i* " for a nothing, i.e., not quickly."

¹⁰ *Fazla* "leavings; orts" ; in m.c. generally "excrement." *Jāfa* "removing."

رگِ مهربانی و مردمی من بچنید ، چه از سیمای او دانستم که مردی صاحب کمال است * گفتم " ای یاران ! دیوانگی مکنید ؛ از قتل این مرد بگذرید * توانگری و درویشی شعراً لفظی^۱ است ، و در معنی شاعر کشتن^۲ مرغ زبون - تغم کشتن است * مگر حکایت آن پادشاه را نشنیده اید که بهر بیت شعر یک منقال طلا میداد ؟ چه میدانید بلکه این شاعر هم از آنان باشد که شعری بمنقالی طلا ارزد " *

یکی از ایشان فریاد برآورد که اگر اینطور است ، همین حالا یک بیت بگوید : اگر یک منقال طلا ارزید ، بسیار خوب ؛ وگرنه دهنش را چاک میکنیم " * از یافتن چنین گنجی^۳ ، شایگان ، شادمان ، رایگان گفتند که " ای شاعر اگر گفتی ریشت خلاص ؛ وگرنه خونت حلال " * باری گفتگو دراز کشید ؛ و نتیجه قضایا آنکه هر سه را نگاهدارند و از راهی که آمده اند به^۴ بنگاه خود برگردند * پس ارسالین سلطان غازیان ترکناز را جمع کرد که " به بینم چه آورده اید " *

نظم

یکی ز جیب برآورد شاعری^۵ سیمین . : . بگرد او بختی نغز شعری زبون
یکی دیگر سر قلیان سیم^۶ سیمائی . : . بر او^۷ اوشده فلان حاجی فلان^۸ جانی
یکی دیگر لکن و شمعدانی از زر ناب . : . کنار هر دو مرصع بدر و لعل خوشاب
یکی دیگر^{۱۰} اخزو سنجاب و شال کشمیری . : . که گردانی مال تو بوده امی میری " *
یکی از ایشان در تازیکی بگمان اینکه نقره است یک کسبه بزرگ پول^{۱۱} صیاه آورده بود * همه بخندیدند و بریختند * غنیمت منحصراً بگذشت نبود ؛ از قلیان و آفتابه ، لکن مقصض

¹ Lafzl—bi sabab-i zabān : better omit darvishl.

² A literal translation. I do not think the fable of the goose and the golden eggs is current in Persia.

³ Balki " perhaps."

⁴ Shayagan (for shahgan) " worthy of a king " : ra igan or raygan is properly anything picked up in the street (rāh-gān); gratis, etc , but it is said to be vulgarly used for hamagān " all " : the reading is " all," here.

⁵ Bangah " Turkoman cottages."

⁶ A silver cup for drinking.

⁷ Minah " Enamelled."

⁸ U for an.

⁹ Jaii (adj.).

¹⁰ Khazz and Sinjab are two kinds of fur : perhaps the marmot and the grey squirrel. I have heard good sable called Sinjab. (The dictionary is not quite correct as regards these two words).

¹¹ For mi-danisti and mi-murdi.

¹² Pul-i siyah " copper coin."

و مطلقاً، و از پوسیدین و کلجه خور و سنجاب، و شالهای کشه‌پری اعلی، هر جنس و هر نوع - متاع که بدستشان افتاده بود، و اگذار نکردند بودند * همینکه نوبت بمن رسید کیسه در بغل - نهفته را بمیدان نهادم که "بجان شما همین دستگیر من شد"، چون آن من از آن همه گوايه منذ تر بود، بیشتر از همه مورد ستایش و آفرین گردیدم؛ و باتفاق گفتند که "اگر سال دیگر با ما بمانی * قطب دزدان خواهی شد * به بیفید اصفهانی که ترکمان بشود چه میشود *"

از سلطان سلطان گفت "فرزند! رویت سفید، که روی مرا سفید کردی * پس از این با من * جمع المال خواهی بود * یکی از کنیزانم را * بزنی بفرمودم * با ما بدکجا می‌نشینی؛ چادری با بیست گوسفند بفرمی بخشم؛ در عروست همه قبیله را شیلان می‌کشم *"

این سخنان بر من چنان تأثیر نمود که بر نیت گریزم اسفلوار ساخت * با اینکه در تقسیم غنیمت مستحق بهره بزرگ بودم، دیناری ندادند؛ و به زهر چشم عدغن کردند که "اگر گفست در آید سرت را مثال سر کنج شک از جای برمی‌کنیم" * در این حالت گرمردی، دهن * کشا * * ناچار باز به حفظ همان پنجاه * اشرفی در کمر، و به چند ریالی که در آن * اندازها به کلاه نهفته بودم، قانع شدم * پس در میان ایشان برای تقسیم، اختلاف عظیمی واقع شد، و ستیزی برخاست که کم مانده بود خونی در میان واقع شود * ناگاه یکی از سفیریان را بغضور رسید که باوجود قاضی چرا باید بحکم شرع راضی نشوند * پس قاضی را حکم کردند تا موافق شرع انور غنیمت را در میان مجاهدین قسمت کرد * با اینکه قدری از آن اموال سال خود قاضی بود، و شرعاً نیز بیت المال بقاضی تعلق داشت، باز بجز مثنی¹² ریشخند و استهزاء چیزی بکوسه ملا نرفت *

1 Hamin "this only": kirayamand-tar "more worth having."

2 "Pole."

3 Bashed understood.

4 Jam'u 'l-mal 'having a common purse and keeping no account of the separate expenditure.'

5 Zani (subs.) "•Marrying; the state of being a wife."

6 Bi-zahri chashm "with threatening glances."

7 This quotation is said; by Haji Baba as a joke.

8 Note izafat after ashrafi and before dar.

9 Isnaha "meanwhiles," etc.; kalah "cloth."

10 Note the m.c. position of .

11 Note this classical use of the Preterite to signify that the action was completed. In Modern Persian the ambiguous Present Subjunctive is preferred.

12 Rishkhand "ridicule"; "istihza*."

گفتار هفتم

در رفتن مهر آمیز حاجی بابا و سر گذشت دلسوز ملک الشعراء *

از همان راه که آمده بودیم برگشتیم اما بسبب همراهی امیران و نوبت بنوبت
سواری ایشان، ترتیب کوچ طور دیگر شد *

من از اول میل فریبی بشاعر بهرساندم، و از گفتار و رفتارش تأثیر کلي در دلم
پیدا شد؛ و انگهی در چنان عالمی بچنان عالمی برخوردن، مرا دلداري، بلکه نوعی
از انتظار بود، که مینمایم منجم افاضلم * رفته رفته بی آنکه اظهار صحبت
خود را باو بروز دهم بشرط^۱ واداشتن او بساختن اشعاریکه، یک بهش یک منقل
طلا ببرزد، پاسبان او گردیدم * با زبان فارسی بی ترس و بیم در هر باب گفتگو
میکردیم * گفتیم "رفیق! دل قوی دار، که^۲ من شرح حالم چنین است،
و خیال فرار دارم؛ در اولین فرصت بخلاصی تو خواهم گوشید" * او، که بعض
دشنام چیزی نمی شنید، چون این سخنان مهر آمیز بشنید، سخت شاد شد *
با یکجبهی شرح حال خود را باجمال بیان کرد * دانسته شد که از اعظم رجال
است و بلقب ملک الشعرائی ملقب * از شیوا و بظهوران برآشفته، و در همان شب
روزی باصفهان بدست توکمان افتاده بود * روزی درمیان آنصحرای نمکزار، به

1 "Man of letters."

2 *Va dashtan-iubi*—(caus.) * «making him compose»—

3 Note the absolute nominative man to introduce the subject of a topic:
this construction very common.

4 Note *u, ki*—: in classical Persian *an ki* would probably be substituted.

5 *Ba yak-jihat* "with familiarity."

از آنکه من سرگذشت خود را گفتم، او نیز از آن خود را بدینگونه^۱ نقل مجلس دوستداری کرد *

[متوجم گوید که هر چند در نسخه اصل این ملک الشعراء را، مؤلف، عسکر خان لقب داده است، اما از حکایت معلوم میشود که آنمرد فتح علی خان صباي کاشي است^۲ * شاید مؤلف نخواستند است حکایت او را صریحاً بنام او بیان کند؛ و سرگذشت او قریب بحقیقت است] *

سرگذشت ملک الشعراء *

« من در شهر کاشان^۳ زائیده شدم * نامم فتحعلی است * پدرم در ایام آغا محمد علی خان^۴ خواجه مدتها حاکم کرمان بود * خیای قصد عزل و خانه خرابی او کردند اما از بركت عزت و رشوت دست او نیانفتد * بارها چشمانش معرض خطر افتاد، ولی^۵ در نیامد * ماقبت، در ایام این شاه سرزنده بگور برد * ده هزار تومان توكه او بی تعرض و دست اندازی بمن^۶ رسید * در کودکی بسیار مواظب درس و مشق بودم، چنانچه در شانزده سالگی بغوشنویسی مشهور گشتم * دیوان حافظ را سراپا از بر داشتم، و^۷ طبعم چنان روان بود که بجای نثر، با نظم گفتگو میکردم؛ حتی وقتی در زیر^۸ چوب فلک در معرض^۹ زنبار - خواهی مطلب خود را با نظم بیان کردم *

1 Nuql is a white sweetmeat kept in every Persian house and offered to callers and guests on arrival: *nuql-i majlia* " the subject of general discourse ; the talk of the town; also notorious," (lit. the sweetmeat of the assembly and in everybody's mouth).

2 Author i.e. Morier.

3 Kāshi " of Kāshān."

4 Kirman, in the original English.

5 The first of the Qajar dynasty. *khwaja* is perhaps a slip for Qajar.

6 *Dar nayamid* - they (the eyes) didn't come out": note a singular verb after a plural in *an*. Eyes are sometimes removed with the tip of a pen knife. The custom of blinding with a red-hot needle does not seem to be resorted to now-a-days.

7 An unusual circumstance and hence worthy of remark.

8 *Mashq* " writing from a copy."

9 *Tab* sp. for poetry: *ravan* " facile."

10 *Falak* is the name of the pole (held by two men) that by means of a noose holds skywards the soles of the offender to be bastinadoed.

11 *Zinhar-khwahi* « seeking protection" ; the sufferers always make a great show of asking pardon, sometimes merely from policy. A judicious bribe will make the executioners beat the pole instead of the feet.

موضوع نه بسته و مضمون نگفته نگذاشتم * ¹ لایلا و معجون خیالی ساختم بهتر از آن
² مکتبی * در آن کقاب در تعریف و توصیف چیزهای نئیده و وهمی ، مانند عشقباری
 گل و بلبل و تعلق شمع و پروانه ، داد سخن دادم ؛ و بمقادیر اعدبها ، اعدبها ،
 مبالغه و اغراق را از حد گذراندم * در هر مجلس و محفل که حاضر میشدم ،
³ همه ، اشعار خود را میخواندم ؛ و بهر چه میگفتم یا می گفتند ، از اشعار خود استشهاد
 می نمودم *

" در آن ایام ، پادشاه با صادقان ⁴ شقاقی ، که بسوگشی برخاسته بود ، مبارزتی
 نمود ، و غالب آمد * فتحدانم ساختم ؛ در فتحدانم رستم در میان ابرها بمیدان کارزار نگاه
 میکند ؛ پاهی آرزو فرود آمدن و یاری کردن میخواست * رستم در جواب میگوید
 ' جای من در اینجا خوب است ؛ اگر بزیور آیم بگویم که از صوب ⁵ سوپاهی شاه
 خورد و خشخاش شوم ؛ لاجرم ⁶ پائین را بدشمنان شاه وا گذاشتم ' * در این قبیل نکات
 و دقائق در آن قصیده ⁷ بیداد کردم * در آخر گفتم بهر حال صادق خان و لشکرش
 را از زمانه جای شکایت نیست ؛ با اینکه از دست پادشاه پایمال شدند سرشان
 با آسمان افراشت ، یعنی پادشاه سرشان را نیزه کرد * این قصیده بگوش میمون پادشاه
 رسید ؛ سخت نیکو پسندید و مرا از گزیدگان شمر و ساخت ، و در حضور اعیان
 دهانم را با طلا ⁸ انباشت *

" این احترام مایه پیشرفت شد ؛ بزم ⁹ ندما و ¹⁰ باریافتگان در آمدم * ¹¹ مرتجیل
 غیر ¹² مرتجیل بنظم قطعه و غزل می پرداختم *

1 In Persian often *Laill*.

2 *Maktabi* " written."*

3 *Mufad* " illustration."

4 "The better it is, the falser." *Mubalagha* is the rhetorical figure
 * hyperbole, ' of which there are three kinds : *ighbrāq* is that kind which, though
 possible to reason, is still highly improbable.

5 *Hama* all that I had to say ; *hama* is not here connected with the word
 following it.

6 *Shiqāq* is a Turkish tribe of Tabriz.

7 *Sar-pash* " a huge mace."

8 *Payln ra* " the below."

9 *Bldad* (m.c.) "excessive exaggeration": *u khaile bl-dad mi-kunad* is a
 common m.c. phrase.

¹⁰ *Ambāshtan* " to fill."

¹¹ *Bār-yāfta* " courtier."

¹² *Murtajal* "spoken extempore": note that there is an *izafat* after *ghair*
 (none in Indian Persian).

"باری برای اظهار خدمتگذاری¹ بقاکیای حضرت شهریارِ عرضه داشتم که² در زمان پیش، فردوسی طوسی ب نام سلطان محمود غزنوی بنظم شهنشاه پرداخت و بدان واسطه او را در صفحه روزگار نامبردار ساخت * چه میشود که پادشاهی مانند شهریار امروزه ایران (که در هیچ عصر مانند او پادشاهی نیامده و نیاید و سلطان محمود غزنوی بندگانِ او را نشاید) با ساخته شدن شاهنشاه نامه ب نام او از سلطان محمود غزنوی مشهور تر گردد ؟ " از جانب³ سنی الجوانب دستورِ ارزانی شد ، و من دست بکار شهنشاه نامه - سازی شدم * هر که معنی⁴ طمطراق الفاظ و غرابت معنی خواهد ، آن کقاب را به بیند * چون این بیت را ساختم که :

' کو کو دل کو سر کو نهاد . کو آئین کو کیش کو کو نژاد ،

همه گفتند که ' فصاحت و بلاغت الفاظ تمام شد ' * و چون این بیت را نظم کردم :-

' خراشید⁵ و پوشید شعرنگی شاه . ز سُم پشت ماهی زدم روی ماه ،

همه کس گفتند که ' ریشة معنی خشک شد ' *

"امین⁶ الدولة⁷ صدر اصفهانی را با من⁸ شکر آبی در میان بود : ببهانگ، دوازده هزار تومان جریمه ام کرد: اما پادشاه بغوان ایفکه⁹ اشعر شعوریم بخشید و نگرفت * روزی در مجلس بزرگ از سلطان محمود غزنوی و فردوسی سخن میرفت که در ازای هر بینی

1 Bi-khak-i pa (sp. for kings)=bi-khidmat.

2 Sani " high, sublime": " of high sides." Daulat-iSaniyya-yi-Inglis (m.c).

3 Tumturaq " pomp, magnificence."

* Au example of the imperfection of the Arabic character; the lines completely baffled Persians till a Zardushti gave a clue by reading gav (old Pers- " hero ") instead of kti.

Gav-i gav-dil-i gav-sar-i gav-nihad

Gav a in-i gav-kish-i gav-gav nihad.

5 An example of *laifu nashr*, a poetical figure that leaves it to the discernment of the reader to connect in proper order substantives and their adjectives, or nouns and their verbs." *Shabrang* was the name of the horse of Siya ush that none but its owner could mount.

"The steed of the Shah scratched with its hoof the back of the Fish (supporting the world) and with its tail hid the face of the moon " (i.e., it was of gigantic size). Compare :—

Z'aum-i suturan darin pahn dasht

Zamin Bhud shash u asman gasht haah (Firdausi).

6 Amin 'd-dawla, a personal title: in the original 'lord high treasurer.'

7 Sadr short for *sadr-i a'azam*. The present Prime Minister (A.D. 1902) is called *Sadr-i Hamadanl*.

8 *Shakar-ab* ** a slight disagreement between friends, a coolness, tiff."

9 " The most poetical of poets."

از اینها ^۱ شهنشاه پادشاه باو یکمقال زر داده است ^۲ . من با اینکه میدانستم سخن
بگوش پادشاه میرسد یا نه ، گفتم سخاوتمند سلطان محمود نسبت به سخاوتمند پادشاه
ما نسبت قطره بدریا است ، زیرا او آن مبلغ را بگوانمایه ترین شعرا داد : این بیش
از آن به کمین پایه ترین شعرا داد که من بنده حاضر : تفاوت از زمین تا آسمان
است . *

"حاضران متعجب که من کی و کجا و چگونه مورد اینهمه احسان شدم *

بیگدگر نگوان ، ^۳ بزبان حال پرسیدند و من با زبان قال جواب دادم . ^۴ آری ،
هرچند این مبلغ را پادشاه بمن دستی نداد ، اما در مصفی رساند : چنانچه قرکه
پدرم را ^۵ بقهوی ' العبد و صافی یده گان لملله ' میتوانست همه را ضبط کند ؛
نکرد : این ده هزار تومان * امین الدوله دوازده هزار تومان جریمه ام کرد ؛ نگرفت ؛
این بیست و دو هزار تومان * با لفظ مبارک فرمود که ده ساله پنج هزار تومان از ارگان
واعیان در ایام منبرکه و اعیاد ^۶ بصله بستان ، و سالها است مهستانم و خواهم گرفت *

اگر اینها را حساب کنم همه باهم ، از احسان سلطان محمود بقردوسی بیشتر میشود * پس
بیست ^۷ در ادرار ابرناشدیک قطره پیش جودش . هرکس که این بگوید : ^۸ لله در فائل ، *

آنگاه دعای بلخی کردم که خداوند ^۹ سابق بلند - پایه اش از ^{۱۰} مفارق جهانیان
تا آخر الزمان کم نگرداند ، و دشمنانش را ^{۱۱} قلیل و کثیر و صغیر و کبیر ، ذلیل و حقیر
گرداند : و چون میدانستم بگوش پادشاه میرسد ، مبالغه و افراط را از حد
گذراندم * روزی چند بر آن نگذشت که بعطای ^{۱۲} یکدست خلعت خاص از قبای

1 Dād would also be correct here.

2 Bi-zaban-i hal here—bi-iehara; zaban-i qal "with the living voice."
Zaban-i hāl has also other meanings.

Arī ' yes; indeed."

Fahwa ' purport, import." "The slave and what belongs to him is the
property of his master " [kān was "].

& ' Saints days and holidays.'

6 Idrar " flowing " : in m.c. to make water.

7 لله دره فائل or لله در فائل , an Arabic idiom «God bless him for a fine speaker».

8 Saya-yishuma kam na-shavad " may your shadow never grow less " is a com-
mon Persian compliment.

Mafariq (pi. of mafraq or mafriq) ' places of the parting of the hair
crowns of the head.'

10 "• Whether few or many, whether small or great."

11 No izafat after dast " suit " (of clothes, etc.).

۱ پولکی و شال^۲ کرمائی سر و کمر، و خرقه^۳ ابره-عندرسر-منجانب-آسنبر صفتاز،
و با فرمان ملک الشعرائی سرافراز شدم * بوسم * معتاد، سه روز فرمان را^۴ بپدر کلاه زده
در خانه نشستم، و دوستان و آشنایان بمبارکباد و شیرینی خورانی آمدند * دمدم
بر خود عیدالدم و بزرگی خود را هر دم افزون میدیدم * بعد از آن نیمه^۵ از برای انعام،
و نیمه^۶ از برای جلب انعام، قصیده^۷ برای امین الدوله صلاحتم : الفاظش همه
ذو معنی^۸ و زیاده و چهرین و اثر عربی، چنانچه از کم سودای، همه را بدیع خود
حمل کرد، و در حقیقت همه ذم^۹، بلکه دشنام او بود * آری، بالای معانی و کیکه
را چون لباس^{۱۰} الفاظ عربی پوشانند، رکابت آنها^{۱۱} از آن گردد * خلاصه قصیده
چنان صفت و معتاد است که کس درک آن نتواند کرد، مگر من خودم معنی دهم :
مثلاً ازین چند بیت قیاس سایر آن توان نمود : —

۱۱ ای بعه و شب بهتر زاده . . . چون بعوه تازه بر وساده
پدوسته به ذکر مایلستی . . . اما^{۱۲} بدو فتحه قابل استی

1 *Pūlak* ' scale of a fish ; brass and silvered ornaments (sequins) sewn on to cloth as ornaments.

2 Kirman is justly famed for its 'shāls' and carpets. 'One for the head and another for the middle.'

3 *Khirqā* (m.c.) ' long garment of kings and governors.' *Abra* is the outside of a garment as opposed to *āstar* " lining." ' *Ambarsar* ('supposed to be a place in Kashmir) is probably Amritsar (in the Panjab). No *izafat* after *abra*.

4 " As is usual."

& *Par* is the loose end of anything; here it refers to the dont in the old-fashioned hat.

6 *Nima-l—nima-l* " partly—partly."

7 *Zū-jihatain* or *Muhtamil* "' z-ziddain, etc., is in rhetoric introducing a sentence or clause capable of two constructions, each opposed to the other in meaning. *Tauriya* or *iham* is using a word or a clause that has a secondary meaning not at first discernible.

8 In rhetoric *hājv-i malih* ' seeming praise but real satire.'

9 The Persians (understood) is the subject, or else the verb may be considered passive.

10 *Izāla gardad* " is lost, disappears."

11 These lines are as filthy as they are obscure. *Ba'ra* « camel-dung " : *ba'ir* " camel " : *vašāda* " mattress."

11 *Oh thou who are like camel-dung born of a camel*

And on a mattress showest up black like fresh camel-dung.

12 Point the word *zīkr* (a religious exercise) with two *faṭha* and it becomes *Zakar* ' penis'; the implication is that the Minister is a *maṭ'ul* or *pusht*, 1st (also *also* and *uet*) is in Arabic the anus.

ای خورده ز است و است زاده . استاد هـزار است داده

این است نه گان زرناب است . درید درش از آفتاب است *

" *انرم منحصراً بنظم اشعار نبود * از مالک هندسه و حجر انقال سرورشته وافر داشتم **
*بزرگان همه از اختراعاتم حیرت می بردند * چرخ می ساختم که اگر یک آلت دیگر*
*داشتی ، تا قیامت از حرکت باز نایستادی ** شکلی بهندسه افزودم که هیچ کس حل
 نتوان کرد * در رنگ گانده بد طولانی داشتم * قلم و دواتی بطور نو اختراع
 نمودم * بقمائن باقی برخاستم : بادشاه نداشت که تو شهر بیانی : قماش را فرنگان
 میبافند ، و سوداگران از فرنگستان میآورند * در روز نوروز ، بعد از بزرگان خواصم
 بهبادشاه پیشکش می کنم * قطعه * شیوا نظم کردم : بر خلال دندان گاوی کفتم *
 سخت مطبوع طبع همایون افتاد * همه * ایمانرا ببوسیدن دهانم فرمانداد * در آن
 قطعه دندان پادشاه را بلوئو ، و خلال را بمکه در سنب و گوشت بر دندان را
 بشاخیهای مرجان که در اطراف لؤلؤ یافت میشود ، و ریش بلند منبر آگند بادشاه را
 باصواج دریا تشبیه کرده بودم * راستی بچودت قریحه من همه کس آموخت خواند و از
 روی مدح همه گفتند ¹⁰ که با بودن تو فردوسی ¹¹ آخر کبست ؟ ، بصله این قطعه ،
 بادشاه خواست مبالغی خطیر بمن زهد : خلعت امساله فرزند خود ، هاکم فارس را ،

1 These two last lines are so obscure, that no Persian even can understand them. If the context were known they might be intelligible.

It is said that the *Malik 'ah-shah* after composing the above quoted lines and some other lines in satire of the Prime Minister, read them to Fateh Ali Shah. The King who didn't understand a word of the composition said, " *Bah, bah, excellent, excellent,*" whereupon the poet with a prompt bow replied, " *In ash'ar qabil-i Qibla-yi ' Alam ast* " These lines are more suited to your Majesty.

² *Jarr-i asqāl* " mechanics."

3 *Yad-i tulani* " skill." *له البد الطولی فی العلم* . He "is very, very learned."

4 *Shiva* "eloquent."

5 The Persians are great kissers. Men embrace and kiss each other on the mouth.

6 *Matta an* " auger."

7 Fateh Ali Shah was famed for his flowing beard,

8 *Tashblh* in rhetoric is a " simile."

9 *Jaudat* " goodness " : *qarriha* " genius."

10 Note the concords; both verbs should be plural. In Persian, however, *har* is used for *hama*, and like 'every' in slovenly English is then followed by a plural verb: similarly *hama* is used for *har* and followed by a singular verb. In the *Gulistan har yak-i* followed by a plural verb, occurs more than once.

11 *khar-i kiat* and *sag-i kist* are common m.c. expressions.

با من فرستاد * در مرضی راه هدیهها گوئیم ، و در شیراز مورد احترام تام و احسان فزاون
گشتم ؛ و واقعاً مبلغی خطیر بمن رسید *

” در واقعاً پرندوشین آن مبلغ خطیر بدست این ترکمانانِ خطرناک افتاد ،
و من که فلک را ریشخند میکردم ریشخند ایشان شدم که می بینی * اگر تو بخلاصی
من نگوشی ، وای بر من ! شاید پادشاه از خلاصی من بدش نیاید ؛ اما آنکه سربها
بداد هست ؟ امین الدوله را رنجاندند ، چرا که گفتیم * آنکه * کوک کردن ساعت
را نداند ، ادارهٔ مملکت را چگونه تواند ؟ از بیخهٔ با من بد است ؛ میفرسم که بیادم
بدهد تا از اندوه ورنج هلاک شوم * نقدیکه مایهٔ نجاتم بود ، بیاد رفت * از وطن
جد ، سربها از کجا آرم ؟ اما چون اسارت من بقدیر ایزدیت شکایت از آن بیجااست :
' ماشاو الله کأن و مالہ بشاء لم یکن ' ولی از آنجائیکه تو محب علی و مبغض
ممری ، هیچ نباشد لا لعن علی بل لبغض عمر القصاص آندارم که بخلاصی من
از دست این سنگ ستیان صری ما حاصل مقدرت و توان خود کنی که در نزد آقما
طاهرین اجرت ضایع نخواهد ماند .“

1 Parandushtn for m.c. *part-shah* or *pari-shabin* or *din-shab*, etc.

2 *Shayad bad-ash nayayad* {=*shayad khush-ash biyayad*} « Perhaps he won't mind. ” Persians when shown anything good have, like an English school-boy, a patronizing way of saying *bad nist* " it is'nt bad. ”

³ *Kuk kardan* (m.c.) " to wind up a watch, tune a musical instrument. ”
Tu-yi kuk-i kas-i raftan (m.c.)= " to pull somebody's leg ": —*va bi-asman raft*="I got a rise out of him."

* *Hich na-bashad* "at least."

5 *La li-hubb* ' *Ali bal libugh?* ' *Umar* " not from love of ' Ali but rather from hatred of ' Umar. ” The Sunnis like the Shi'ahs reverence ' Ali, but the former reverence, while the latter hate, * Umar.

6 *Sag-sunniyān*, no *izafat*.

7 *A simma* pl. of *imam*. Note the regular Arabic plural following a broken plural.

گفتار هشتم

در خلاصی حاجی بابا از دست ترکانان ، و بدست ایرانیان افتادن
و درست آمدن ¹ مهداق " از خاک برخاستن و بخاکستر نشستن " *

" ^{بناه امرو} الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُوْبَةِ كَالْمُسْتَجِيرِ بِوَمَضَاءَ مِنَ النَّارِ " * ملك الشعرا
سرگذشت خود را بپایان رسانید * و بعد آن دادم که بقدر توان ، از خلاصی * آن امیرال
نکتم ؛ اما در آنحال شکیبائی صیباست که هفوز خود در بند بودم : بوهانن دیگری
از بند کوشیدن دیوانگی بود * آن بیابان ، آن توکمانان ، آن ما ، آن ایشان با ما ، چگونه
خلاصی میتوان ؟ جز آنکه صبر و تحمل کنم چه چاره کنم ؟

بعد از گذشتن از ⁴ کویر عراق بخاک ³ دامغان ، در طرف شرقی آنجا ، در کنار
راهی که از طهران بمشهد میرود ، ارسهن سلطان روی بیاران کود که " در اینجا توقف
باید ؛ شاید قافله بچنگ آید " * در نزدیکی راه ، بر سر تپه ⁵ دیدبانی بر گماشتند *
سهرگلهان ، دوان دوان بیامد که " از ⁶ دیان راه ، گرد و غباری عظیم برپاست ؛ ⁷ گویا
کاروان است " *

¹ Misdaq " verification."

² A proverb: " He who seeks refuge with ' Amr at the time of his grief is like a person seeking refuge in burning sand from fire " (because in fire a man dies quickly, whereas in hot sand his tortures are lengthened). The name * Amr is written ^{بمرو} to distinguish it from ^{عمر} Umar. I do not know why the name
• Amr occurs in the proverb.

³ Better u.

⁴ Kavir is any ' salt desert.'

⁵ Near Meshed.

⁶ Did-ban " looker-out,"

⁷ Guya " as though " ; in m.c. " perhaps."

ما دست و پای برای یغما جمع کفان دست و پای اسیران را بستیم، تا بعد از یغما به‌مواز بریم * همه^۱ حاضر براق اسبها رانندیم *

ارسالان سلطان، بنفسه،^۲ طلایه دارمی میکرد * مرا^۳ بخواست که " حاجی امروز روز مردانگی است : به‌مراهمی من بیا، و بخرواکتم ملاحظه نما که روزی بگرفت خواهد خورد :^۴ وانگهی شاید با کاروانیان بگفتگو احتیاج افتد، ترجمانی کن " *

چون گرد و خاک نزدیک رسید، ارسالان سلطان را حال دیگر گون شد که " می‌توسم این گرد^۵ توتیای چشم ما نباشد : نقد میرانند پراگنده نمی‌روند : صدای زنگ نمی آید : بوق قفنگ پدیدار است : اسبان^۶ یدکی دارند : گمان نمی‌برم دست و پای ما بجائی بند شود " * چون نیک نظر کرد گفت " دانستم که کاروان نیست : یکی از اعیان دولت با حاتم مملکتی است : بمستقر خویش می‌روند : از کثرت خدم و حشمش معلوم است " *

من این حال را برای گویز فرصت نیکی دیدم : دلم به قییدن آغازید * با خود اندیشیدم تا بی آنکه بارسالان سلطان بفرمانم، گریبان از چنگ او برهانم بدین تدبیر، که چون رهگذران نزدیک شوم، خود را اسیر ایشان سازم * با خود می‌گفتم که " اگرچه در اول بد می‌گذرد اما زبان دارم : حالی ایشان می‌کنم و نجات می یابم " *

پس بارسالان سلطان گفتم " بیشتر برویم و تحقیق حال رهگذران کنیم " * من بی^۷ دستوری او از پشت تپه اسب راندم، و او بقصد آنکه مرا باز دارد، از عقب من تاخت * چون بسرتپه رسیدیم خود را در یک^۸ تیر پرتاب رو بروی رهگذران دیدیم * سواران را چون چشم بها افتاد، شش هفت تن از ایشان جدا شدند، و روی بهما تاختن^۹ آوردند * ما برگشتیم هرچه ارسالان سلطان قند ترورند، من آهسته تراندم،

¹ *Hāzir yarāq* "ready-equipped." In Persia and T. Arabia, *hāzir* means "ready" rather than "present."

² *Talaya-dari* "scouting."

³ *Bi-khwast* "called me."

⁴ Pronounced *vungahl*.

⁵ *Tutiya* "collyrium." 'This doesn't suit my book.'

⁶ *Yadak* "led horse"; hence *yadaki* (subs.) "being spare" (of anything).

⁷ *Dost u pa bi-jai band shudan* (m.c.) "to succeed."

⁸ *Dasturi* "permission."

⁹ *Tir-i partab* "the distance of a bow shot" : *partab-i fir* might be expected.

In m.c. *tir-i-tufang*, *tir-andazt*, etc., refer to rifle shooting.

¹⁰ Note the Infinitive used as a noun and as the object of a verb.

تا اینکه دستگیر افتادم : از اسبم فرود آوردند * تاراج اسلحه و گهر - بند پفجاء تومانی ،
حقن آستره‌ای هدیه پدر ، یک دقیقه پیش نکشید * هرچه فریاد کردم که " منوسید ،
من نمیگویی : من بعد خواستم بدست شما افتم ، " گوش ندادند * دستهایم را با شالم
از شانه استوار بر بستند ، و با ضرب سیلی و مشت بمضروب بزرگ خود بردند * بزرگ
ایشان با تمکین تمام بغماشا ایستاده بود *

از احترام و تعظیم زبردستان وی * گفتم " شاید شاهزاده باشد ، " * پشت گردنی
چند زدند که " زود باشی کرنش * کن ، " * گفتم " باید شاهزاده باشد " خدام و حشم
بودند او * حلقه زدند * امر فرمود تا دستهایم را بکشادند * فی الفور بر جستم و دامنش
را گرفتم " که پناه بشهزاده ! دخیل دخیل ! بفریادم بوس ! " فرآشی * منع کردند
خواست * شاهزاده نگذاشت که " پناه آورده ؛ * کار مدار " *

پس با هر وی زمین خدمت بوسیدم ، و مختصر ماجرای خود را بیان کردم ،
و گفتم که اگر باور ندارید بر ایشان حملہ آورید ، و ملک الشمر را با دو تن اسیر دیگر
از دست ایشان بگیری ، تا بدین معنی شهادت دهند ، * در آنحال سوارانی که به
تعاقب از سلطان سلطان رفته بودند ، برگشتند ، توسان و هراسان * باهم رضا قسم
خوردند که " دست کم ، هزار نفر توکمانان بر ما مهبیای هجومند " * من هر چند
سوگند خوردم که " بیش از بیست تن نیستند ، کسی گوش نکرد ، و با تهمت جاسوسی و
دروغگویی قسم یاد نمودند که " اگر توکمانان بر ما هجوم آوردند ، اولین گار
ما اینکه سر ترا میبریم " * پس بعبادت همه اهل ایران از یاد توکمانان بدینسوی
آنسوی نگران رنگها باختند * و اسبها ناخندند *

چون اسبم را گرفته بودند ، بر استری بارکشم سوار نمودند * همینکه نفسی گرفتم
بسر صبر ، بحالت فلاکت خود ، باندیشه و تفکر اقدام * نه در جیبم دیناری بود ، و نه

1 " Dignity."

2 ' Said to myself; thought.'

3 *Pusht-gardani* * " a slap on the back of the neck."

4 *Kurnish* " bowing."

5 The pedantic distinction between *halqa zadan* and *halqa bastan* does not exist in Modern Persian.

6 *Man' kardan-am khwast*

7 *Kar ma-dar* (mc.) " let him alone."

8 *Dast-i kam* " at the least."

9 Transitive.

10 *Bisar-i sabr* " with patience."

در سرم ا بر صغاری و هواداری * اشرفیهای عثمان * آعالی که قوۃ الظهور بودند ، از دستم ربوده بودند ؛ و سرمایہ ، بجز گوسفندی ، بر جاۃ نمانده بود * در عقاید اسلام نیز چندان استوار نبودم که کار خود را بقضا و قدر حوالہ ، و * از نصیب و قسمت * نوالہ کنم * بی اختیار اشکم فرو ریخت ، و * گریہ در گلویم گود شد * با خود گفتم کہ " چشمت نور شود ؛ آبکش کہ صزلای تو است " ؛ و چون بمردن گریہ نسلی یافتم ، از همشهریگری و هم کیشی دیدہ بو بستم ، و دھان بدشنام و نفوس بشودم کہ " املت بر مثل شما مسلمانان ! سگ ترسا و بھود بر شما شرف دارد ، توکمانان در نزد شما اولیاء اند ؛ نہ دین دارید ، نہ ایمان ، نہ خدا میشناسید نہ پیدمیر ؛ اسم آدمی بر شما دریغ است ؛ سگید ، و از * سگ کمتر * "

بجز¹⁰ تعویل خندہ جوابی نشنیدم ؛ دانستم کہ درشتی پیش نمورود * با التماس و التجاء طریق نرمی گرفتم کہ " مگر من ہم مثل شما مسلمان نیستم ؟ مگر¹¹ غیرت از اسلام نیست ؟ آیا کم¹² آورده ام ؟ دبر آمده ام ؟ چه کردام کہ باین عذاب و عقاب سزاوار شدم ؟ من شما را ہم مذهب و ہم ولایتی نگاشتم ، و¹³ چشم یاری داشتم * مصراع¹⁴ خود غلط بود آنچه می پنداشتم * " این همه بی دھمی و ناصردی در حق من چراست ؟ "

آنہم مردم چنانچہ از درشتی متألّم نشدند ، از نرمی ہم متأثر نگردیدند ؛ مگر چارواداری¹⁵ قوی یال و بال ، علی قاطر نام ، قنایانی چاق کردہ بمن تعارف نور

¹ *Parastār* " nurse, etc ; also servant, worshipper. "

² *Aghā* (adj.): *zahr=puaht*. Note the plural *būdand* after a neu. noun.

³ The Preterite not the Pluperfect should occur here.

⁴ Better to omit *az*.

⁵ *Navala k.* " to swallow, etc. "

⁶ *Girya dar gulu girih shudan* " To choke with sobs. "

⁷ *Bi'kash* " put up with the trouble; serve you right. "

⁸ *Tarsa* " Christian. "

⁹ Note *sag* in the singular,

¹⁰ *Tahvil-i khanda* ' returning laughter. '

¹¹ *Ghairat* " sense of honour. "

¹² ' Haven ' I brought you enough in the way of loot ' ?

¹³ *Chashm* " hope. "

¹⁴ *Mazi' yaran chashm i yari dasktim; khud ghalat bud anchi mi-pindashtim*
¹⁵ a common quotation. In Modern Persian *ishtibah* is the word for ' mistake ' and not *ghalat*. as in India: in Persian the hitter has a very strong meaning—' to err and sin. '

¹⁵ *Qaviy-yal u bal* (m.c.) " with strong limbs ": *yal* properly " mane of horse " and *bal* " wing of bird. "

که "رفیق! بیا؛ قلیان بکش، اندوخت مکش؛ دلخوش دار، غم مدار: هر چه
بر انسان میآید بخواست خداست و چاره بدست خدا * اگر این قاطر سیاه را،
که موادم، خداوند سفید آفریده بود، آیا من میتوانم سیاه کرد؟ این حیوان
دیروز جو خورده است، اما امروز * کاه میخورد: فردا که میدانم خار خواهد خورد
با خاشاک؟ با قسمت معارضه، و با طالع ستیزه نمیتوان کرد * تو حالا قلیات را بکش،
اوقات تلخ نشود: و دم را غایت شمار * مگر این شعر حافظ را نشنیدی؟ مصراع
"هر وقت خوش که دست دهد مغنم شمار". امروز هم میگذرد: فردا هم خدا
بزرگ است" *

از سخنان علی قاطر اندکی آرامی یافتیم *³ اختلاط را باهم گوم گرفتیم * چون
دید که من هم از اشعار حافظ بی خبر نیستم، خوشش آمد: و از همان روز
همکاسه⁴ام ساخت و گفت "بزرگ ما، پسر پنجمین پادشاهست * چند روز پیش ازین،
حاکم خراسان شد: اکنون بمقر حکومت خود بشهر مشهد میبرد * از جهت افشاشی
راه، پیش از عادت میبود، * همراه برداشته است * فرهای در دست دارد که
بر ترکمان هجوم آورد، و قاتل تواند از آمارت و غارت کوتاهی نکند: و آنقدر سر
ترکمانان بفرستد که در میدان ارگ از کلهها⁵ مغاری سازند * برو، شکر کن،
که هیأت ترکمانان نداری: اثر چشم کوچک، و سرت بزرگ، و بینیت پهن
* می بود، امروز سرت در آب نمک می خفت و فردا بر از کاه بطهران میرفت" *

شامگاهان در میان صحرا در کاروانسرای نیم ویدان فرود آمدیم * با خود
اندیشیدیم که خون را بشهزاده رسانم، و نفوذ و اسب و اسلحه خود را واپس
ستانم * هر چند دلم بگوش خرد میگفت "بر اینها، بیشتر از آنها که گرفتند،
مسئله نیستی" اما چشم طمع و حرص کور شود از حقیقت: چشم
پوشیده بحرف دل گوی ندادم * پیش از نماز شام، شاهزاده بر بالای بام، منگی⁶
* بمکّا⁷ بر جانمازی نشسته بود * فرموی⁸ جستیم، و از دور فریاد بر آوردم که

¹ Note the Pluperfect to express a condition and not the Imperfect, nor the
"Past Habitual."

² Kah is bhusa (chopped straw) and not 'grass.

³ Ikhtilat ra 'the intercourse (we had started).'

⁴ Ham kasa—"mess mate."

⁵ Hamrah (collective) "companions."

⁶ Manar or minor.

⁷ Mi bud: the Imperfect of budan is not now used in speaking.

⁸ Mutakki (partic) "leaning on": Mutakka "pillow."

⁹ Justan in m.c. means * to find ' as well as * to seek.'

" قربانت شوم! عرضی دارم " * اذن پیش رفتیم داد * از همراهان شکایت گفتان
التماسی استغداد اسوال خود کردم * ظلم کنندگان را احضار فرمود * از دو تن ایشان
سخت اظلم نمودم *

گفت " پدر سوختگان! پدر نان را میسوزانم * پنجاه اشرفی این مرد کجاست ؟ " *
قسم خوردند که " بسر شاهزاده ندیدیم " *

روی یکی از بزرگان حاضر کرد که " حالا می بینید که دیده اند یا نه ؟ " * بچهها!
چوب فلک *

چوب فلک آوردند ، و آنها را بفلک بر کشیدند * شهباشی^۱ ترک تکی بلند شد *
چوبخواران از ای قاصی اقرار باخت ، و تعهد برد کردند که " سر شاهزاده سلامت!
نگشائید : و ایس میدهیم " * چون نقود را بدادند ، در زیر بالین نهاد ، و آنها را
روانه کرد ، و بمن گفت " نوه^۲ دیگر روپی کارت " * من از حیثیت دهان^۳ باز
و مفضل که پولم بگنوم : فرشباشی از شانه ام گرفت و بدور انداخت که " باز
ایستاد ؟ " فریدان بر آورد که " پولم^۴ کو ؟ " *

شاهزاده بشاید و با آواز مهیب گفت که " باز حرف میزند ؟ بزنی با کفش بقوی
دهنش : جهدم بشود " *

فرشباشی کفش ساغریش را در آورد ، و " با نعل پاشند آن ، بر دهانم^۵ حوالت
کزان گفت " سره نخاری در حضور شاهزاده اینطور بی ادبی میکنی ؟ برو ، گم شو
و گونه گوش و بیضیت بریده میشود " * این بگفت و از حضور برانند *

نومید و ناصران نزد علی قاطر بر گشتم که " چنین شد " * علی قاطر بی اظهار

¹ *Tazallwn* " complaint."

² *Bachcha-hā* " oh boys" is a word used to summon servants. *Baahoha* in m.c. has much the same sense as the Irish 'boy.'

Tarka 'freshly-cut switch,' (gen. of pomegranate): *kutak* 'beating.'

Digar " then."

⁵ In m.c. the affixed (possessive) pronouns are frequently used for the reflexive *khud*.

Kū " where " is m.c. as well as classical.

⁷ 'Iron (like a horse shoe) on the heel.'

⁸ *Hawālat k.* " to threaten (with a stick, etc.) "

حیرت و تعجب گفت " تو توقع داشتی غیر ازین بشود ؟ ^۱ مردکه شاهزاده است ،
نه بازیچه * خواجه این ، خواجه بزرگی دیگر ، آنچه بدستشان میافتد واپس
نمیدهند * از دست ^۲ نواب اشرف والا اشرفی زرد گرفتن ، از دهان قاطر دسانه قصیل
سبز گرفتن است ؛ اگر ^۳ دهان داری بر آر ، وگرنه چشم بیوش ، و بصیر بکوش " *

¹ *Mardaka* "the fellow" is not here used in a contemptuous sense, quite the contrary. *Mardaka* is not addressed to Haji Baba, but refers to the Prince.

² *Navvāb*, (a pi. used as a sing.) is a title of prince³ not royal: *Hazrat-i vālā* would be better here. When pronounced, *muwvab* (for *nuwvab*), the word is in Mod. Pers, given its correct meaning of '« deputies, etc.,' (pl. of *nā'ib*).

³ *Agar zabun dari bar ar* or *agar dahan darī bi-gusha* are the usual idioms.

گفتار نهم

در سقائی حاجی بابا از روی ناچاری

بهمراهی شاهزاده ، در وقتی معین ، با دبدبه و غلظت تمام ، داخل مشهد شدیم .
 انگاه در آندیار غربت ، از آشنا و بیگانه و دوست محروم ، و از دست افراز
 بی بهره ، آمدم بر سر عا بملک خود * نقودم عبارت بود از پنج تومان که در شب
 فردی ، در کاروانسرا ، بتقلید عثمان آغا ، در آستر کلاه خود نهفته بودم * لباس
 قبا یکی شالکی با گلجه پوست بی آبره ، و یک پیراهن ، و یک شلوار * قاقازچی
 از مطبخ شاهزاده ^۱ راتبه خوار بود من نیز ریزه چین خواش نمودم *
 چون شاهزاده بمنزل رسید راتبه او را بُرد ، و از من نهز * با خود اندیشیدم که
 باز بحکم رجوع باصل ، بدشک دلائی پیش گیرم : دیدم که کسی سرخود را به نیغ من ،
 که بجاسوسی توکمانان منم ، ^۲ نمی سپارند * و آنگی با آن نقد قایل ، اگر اسباب
 دکان میخریدم ، ^۳ کار دکان نگ. می ماند * اگر دکان برآه میانداختم ، گرابه بزمین
 می ماند : گرابه میداد ، خودم گوسفند می ماندم * بمزدهری نه میل داشتم ،
 و نه میتوانستم *

¹ *Dabdaba va tintina* " pomp, show."

² *Dast-i afrāz=dast-i buland: dast-i afrāz na-darād* (m.c.) "He has no money to spend; also he has money but won't spend it."

³ *Amadam* " I came to think of, consider about" : *ma yumlik-i khud* " what I owned " (Ar. phrase used as a noun).

⁴ *Qabayak* ' an old worthless qaba': *shalak* " a worthless kamar-band."

⁵ *Abra* ' the outer side of a garment': there was little left but the lining.

⁶ *Ratiba* " rations; daily allowance " : in India generally of animals.

⁷ Note the false concord.

⁸ *Kar-i du kan lang ml-mand* (m.c.) " would stand still " *lang k. is* ' to make a halt on a march.'

⁹ ' To start, to set up shop.'

قاطرچی از روی نصیحت گفت "فرزند! تو جوانی هستی! مسکند، و ننومند،
 ۲ زبان باز، خوش آواز، خنده رو، بذله گو، با آواز خوش، مردم را بفروشدن آب
 مشقاق میخوانی ساخت، و با ریشخند و شرخو، بدلتا و لا توانی یافت * زوار مشهد
 بخدای استحصالی اجرو ثواب میآیند؛ برای نجات از دوزخ و وصول بهشت، از هیچ چیز
 بر گردان نیستند * کسیکه با ایشان بدام خیرات و مبرات بر میآید، از عطا و صدقات
 ایشان کامیاب میگردد * بیا، و بیا، لب تشنه کوبلا آب بفروش؛ اما زنهار در ظاهر؛
 عملت فی سبیل الله باشد؛ ولی تا پول نگیری قطره آب بکسی ندهی * چون
 کسی آب گوید، پچاپلوسی، با عبارتهای^۵ آبدار بگو، نوش جان، عافیت؛
 ۶ هذیلاً، مریباً؛ گوارا باشد؛ لب - تشنه کوبلا از شفاعت میر آیت سازد؛ از دست
 بودند عباس علی جام شفاعت بفروشی؛ با این گونه سخنان ریشخند کن که
 ریشخند مردمندان خیلی کارها میکند * اما آوازت را چنان بلند بر آر که هر کس
 بشنود؛ و لطیفها و نکتها چنان گوئی که همه کس خندند؛ و شعرو چنان خون که
 همه را خوش آید * ساده، لاجبی و صاف درون را به بین که با آنهمه توس
 و بیم ترکمان، از دیار دور دست، خرجهای گزاف می کنند، و بزیارت می آیند *
 با اینگونه مردم چه کار نمیتوان کرد؟ با سانی همه را توبین فروخت * عقلشان در چشم
 است؛ چشمشان را پرده فک خردی تنگ پوشیده * چه می بینند ناچه بفهمند؟^۹ تو
 هرچه میگوئی بدام خدا، بیغمبر بگو؛ دیگر کار مدار * من چند وقت پیش ازین،
 در همین جا همین کار کردم، و از پول سقائی یک قطار قاطر خریدم؛ اکنون اینم که
 می بینی *"

بقول قاطرچی عمل کنار، مشکلی تازه خریدم، با^۹ بقدی زنجیروین،^{۱۰} و شیرینی

1 " Prompt, quick, smart."

2 *Zaban-baz* " free and pleasant spoken."

3 *Khairut* in m. c. means " alms" : *mubarrat* is " good works" (generally).

4 *Lab tashnayi Karbalu*, i.e. Husam : no *izafat* after *lab* (m.c.).

5 *Ab-dar* " sweet, pleasant."

6 *Hani'ah mar'i-ua* Ar. * May it do good to you."

7 *Rish khand-i dardmandan* " chaffing the poor things" : objective genitive.

8 ' What do they see to understand it' ?

9 *Band i-zanfirm* ' instead of a rope, he bought a chain.

10 *Shir* " a lion; the cock of a samavar, etc." In Constantinople and Cairo the waterskins have a brass cock, but I never in Persia saw a water-skin so fitted. Some Persian water-carriers are said to wear a brass lion as an ornament also strong men sometimes tattoo a lion on their arms. [*Khal kandan* or *kuftan* " to tattoo."]

برنجین ، و کمر بندى چرمین * ۱ قلب خطائی ، چند بکمر دوختم ، و طاس
چل ۲ قل هو اللهی چند ، با زنگوله و منگوله بوی آویختم * دو سه روز مشک را در آب
چفت خوابانده بعد از آن پر از آب زوده داخل ۳ صحن قربت امام رضا شدم ، و نوبت
هنر نمائی رسید * ۴ افتخار سختم اینکه ۵ سلام الله علی العسین و لعنة الله علی قتل
العسین بهشت آبی بنوش و لعنت حق بر یزید کن . ۶ جانرا ندای مرقده شاه شهید کن ؛
عجب آب خوشگوارى دارم ، جگه را خنک میکند ؛ ۷ دندان را میبرد تشنه را سیواب ،
و سیواب را تشنه میسازد ؛ باغ بهشت را با این آب آبیاری میکند ؛ آتش دوزخ را با
این آب فرو مینشانند * ۸ چون دو روز دستور العمل قاطرچی عمل کردم آسود شدم *
معلوم است در چنین کارها ، علم بعد از عمل می آید *
سقایان مشهرا همیشه چشم بزم افند ، آب ۱۰ دهانشان خشک شد * بهم چشمی
برخاستند ؛ و بپایانده اینکه مرا حق سقائی در آنجا نیست ، خواستند سر چشمه هنرم
را به بقدند ، یعنی از ۱۱ آب انبارم آب ندهند * اما دیدند که حریف آب ۱۲ دادند و باب
دندان نیست ؛ قابل این است که بزود و مشک همه را باره کفد ؛ چشم پوشیدند * گویا خداوند
مرا برای سقائی ۱۳ آوردده بوده است * آب گل آلود و بدبوی انبارها و سقا خانها را ،
بنام آب زلال چشمه ۱۴ نسفیم و کوثر میفروختم ، و نمیدانید از پهلوی تشنگان چه قدر

¹ Hooks believed to be brought from khata.

² *Qul huw^a Allah¹⁰ ahad* : the is the Persian adjectival or else the of unity. The cup had the verse engraved on it 40 times. Water-sellers generally have a cup of this description.

³ *Zangula* "small bells": there are suspended from the cord, (of cotton or of silk) that attaches the cup to the girdle: specially used during the 10 days in the beginning of Muharram. *Mangūla* tassel.

⁴ *Ja/t* is some kind of herb. The *maskh* is soaked in it to remove the red stain of the tanning.

⁵ *Sahn* is the courtyard before entering the *haram* of a shrine.

⁶ 'The opening, beginning of my cry.'

⁷ *Yazld* who caused the death of Husain : Husain was slain by Shimr, one of Yazld's generals.

⁸ *Shah-i Shahid* is Husain.

⁹ 'It makes your teeth drop out from cold' ; common saying.

¹⁰ 'They got jealous.'

¹¹ *Ab-ambār* is an artificial tank or reservoir for drinking water.

¹² *Abdandan* is "strong, firm" ; and in m.c. a kind of sweet: *Tab-i dandan* 'fit to be chewed,' in *tanthpāh bābi Hind ast na bābi Iran* "these goods are suitable for the Indian market, not for the Persian."

¹³ For *ʿafarida būd*.

¹⁴ *Tasnim*, the name of a fountain in Paradise; mentioned in the Quran: *Kausar*, a river in Paradise.

میان دو ختم * پول یک مشک را از ده کس میگوئیم ، و باز با پول ۱ میدادیم * همیشه چشم بدست زوار تازه رس بود ، که از راه نرسیده و غبار از چهره نشسته جام آب بدستشان میفشردم که "بسم الله ؛ فی سبیل الله ؛ بشکرانه سلامتی از آنات و بلا و بود لب تشنه بولان گردید جرعه آبی نوشید ؛ با گلاب مشهد منور سر و رو را معطر سازید ؛ مشک آبی هم بوی خدا ؛ سبیل گنید " * گاهگاه از اشعار میرزا احمد ، ازین قبیل آغار نیز بآهنگ خوش می مرودم :-

* نظم *

بکن ای تشنه رحمت ، گلوتر . . . بیـــــــــــــــــاد آبـــــــــــــــــ روی حوض کوثر
 بآب ، آئینه دل میقلبی کن . . . پس ، از دل ، یاد ۲ عبدالملی کن
 نه آیت این ، که از کوثر نم است این . . . نه مشک است این ، که چاله زمزم است این
 بود عیدن وی عیدنا سلسبیل ۳ . . . مزاج او ۴ مزاجاً زنجبیل ۵ *
 با آب و قاق ، این گونه گفتار و اشعار را ، خاطر نشان زوار میساختم که اولین درآب ،
 ثواب نوشیدن آب و آب مشهد و آب ۶ ن است * انعام و احسان زوار بمن بيشوار
 ۷ بود * قطره از آبم بهتر نمیرفت و ننگه از اشعارم ۸ هباً نمیشد *

چون ۹ ده عاشورا رسید که ایرانیان را دیوانه مصیبت و عزا و ۱۰ بدعتهای بیجا
 میسازد ، خواستم من هم هجر مشک گردانی بکنم * تمزیه روز عاشورا در میدان ارگ ،

1 ' Still I didn't give water for nothing even after that.'

2 Az rāh na-rasīda " barely arrived."

3 The Persians say Mashhad-i muqaddaa (not munavvar).

4 Sabil kunld—kkairat kunid. Does this mean ' pay that I may give to others free' ?

5 Mirza Ahmad. Persians whom I have questioned do not know even the name of this poet.

6 The name of Husain's water'Carrier.

7 Ki=balki.

8 Zam zam is the sacred well at Mecca: supposed to be the spring from which Hagar and Ishmael drank.

۹ and ۱۰ مزاجاً زنجبیل and عهداً سلسبیل are the terminations of two verses in the Quran. "Zanjabil" ginger, with which the cups in Paradise are to be flavoured,

۱۱ Habā " a particle of dust," but in Persian ' perished.'

111Daha ' the 10th day.'

12 ' New things.'

که نمایشا خانه ایام معروضست در حضور شاهزاده والی خراسان برپا شد * سال قبل ،
سفائی گاو میش نام در مشک-گردانی مسابقت از همگان زوده بود * گفتند
که " از گاو میش باید بر حذر بود که " آلت چاره دارد و قوه " دفعه ندارد " *
گوش نکردم *

وقت دروید * شاهزاده در سراری ، بر عرفه بنفشست * اکابر و اعیان در برایش
نایستادند * من بمیان آمدم : سویایم از زخم تیغ دلای خون آلود : تا کمر برهنه :
مشکی در غایت بزرگی پر از آب بر دوش : در زیر بار گران نفس زنان ، آهسته آهسته ،
تا زیر غرنه آمدم : و با آواز بلند ، بدم شاهزاده و بمهر خواندن شروع کردم *
شاهزاده را خوش آمد : یک اشرفی انعام انداخت * مردم از احسان او متعجب ،
و از حالت من متعجب ، شدند * برای ناکید اثبات هنر ، طاقی چند خواستم ،
و بر روی مشک سوار نمودم : آوازه " آفرین آفرین " ، بلند شد * از آفرین ، رگه غرابیم
بحرکت آمد * طاقی دیگر خواستم بر مشک بنشام * رقیبه گاو میش فرصت یافت :
خود بمشک برجست ، و با افغان بنفشست * اگوچه " بوی بزرگواپی خود نیاردم ،
واندکی تحمل کردم ، اما از مهر پشتم صدائی برخاست : کمرم خم و شانهم از زور
زنجیر ⁷ کبود گردید ، و سر ایم خراشیده شد * مشک را بر زمین نهادم ، و نا ⁸ عارضه
گرم بود ، دردی نیافتم : ولی بعد از چند دقیقه معلوم شد که گاو میش کار خود را
دیده است ، و در من قدرت مشک برداشتن ⁹ بر جا نگذاشته * این بود که اسباب
سفائی را فروختم ، و با نقودیکه از ¹⁰ آب و هوای سفائی اندوخته بودم * حالام به از وقت
درودم بمشهد بود * علی قاطر با کرایه بطهران رفته بود : دستم به نصیحتش

1 Hamgindh "all" but ham kunān "fellow-craftsmen"; here either reading will do

2 Alati jariha "a wounding instrument": this expression does not appear to be commonly used.

3 Munfa'ila "shame."

4 Ghurfa "upper room."

5 Ghurabi "pride"; commonly used in m.c.

6 Bi-ruy-i buzurgwari nayavardan "not to apply to one's mightiness" (in rather a bad sense): bi-ruy-i khud na avardan (m.c.) 'knowingly not to apply (abuse, etc.), to oneself; to pretend not to take to oneself.'

7 Kabūd 'blue.'

8 "Accident; event."

9 'Has not left.'

10 Ab 'the water sold': hava "business." Hava-yi qafi bafi khub ast (m.c.) = bazar-i qali bafi ravaj ast.

نمی‌رسید * خواستم گاو میش را بمرانده کشم و دیت بخوام * گفتند "بیهوده است ؛
 عارضه تو در ظاهر عبارت از ا خدشه است ، و در شریعت دیت خدشه را نص صریحی
 نیست " * خواستم وکیل مرانده بگیرم ؛ گفتند "زنهار وکیل مگهور که هم دعویت باطل
 میشود ، و هم آنچه داری از دست می‌رود " * ² دعوای خزان خواستند دعوایم را
 بوابگان بخزند ؛ راضی نشدم * باری کمرم شکست و صدایم در نیامد * ⁴

¹ *Khadsha* is said to be a hurt (scratch) for which the fine in compensation (*diya*) is less than for a *jurh.*, a hurt that draws blood. *Harisa* is said to be a scratch that doesn't draw blood. There is a difference of opinion as to the correctness of these terms.

² In m.c. *da'rl* "claim" but *da'va* "fighting" : both words are of course the same دعوی.

³ *Da'va-khar* "one who buys claims and makes what he can out of them."

⁴ * I kept quiet.'

گفتار دهم

در کنکاش حاجی بابا با خویش و قلیان فرشی پیا-گردن شدن

پس با عقل خود مشورت آغازیدم که "بعد از شکست کمر تکلیف چیست ؟" برای انتخاب، پیشه چاند در پیش داشتم * گدائی در مشهد رواجی داشت ؛ و چون صفائی نیز شعبه از آن بود ، راه و چاله آنرا نیک آموخته بودم ؛ و میدانستم که اگر بدان طریق سالک شوم ، عقوبت دامنِ عبّاس دوس میشوم ؛ اما از دزبوزه عارم آمد * خواستم میوه‌نی با خوسه بخورم و لوطی شوم ؛ دیدم تعلیم خوس و میوه‌ن خیلی زحمت ، و لوطیکتری خیلی هُذو و بی‌حیائی لازم دارد * خواستم * روضه خوانی^۱ و تعزیه گردان شوم ؛ دیدم در این کار بی‌حیائی بیشتر لازم است * خواستم * واعظ شوم ؛ دیدم که احادیث و اخبار باید جعل کنم ، و عربی آموختم * خواستم فال‌گیر شوم ؛ دیدم فال‌گیر و رمال در مشهد از سنگ بیشتر است ، و همان میخورند که مرغ خانگی میخورد * خواستم باز دلاک شوم ؛ دیدم که باید میخوم و مشهد جای

^۱ Kinkāsh or kingāsh " counsel, deliberation."

^۲ There is a story book called *Kitub-i ' Abbas-i Daus*. ' Abbas-i Daus had a beautiful daughter whom he betrothed to a merchant on the condition that the latter should adopt the profitable profession of begging.

^۳ *Rauza-le-Jiwan* is one who recites incidents in the passion play of Hasan and Husain: a pleasant voice and a good delivery are necessary. There is in Kirman a barber who is also a *rauza-khwan*; his name is Mulla Husain ' Ali. He has given rise to the saying • Mulla Husain ' Ali ham shuda am; sar mi-tarasham giriya mi-kunand : rauza mi-khwanam khanda mi-kunand. (The Mulla is a bad barber and has an ill voice).

^۴ *Ta'ziya garden* is a professional who arranges a *ta'ziya*; an undertaker for the business.

^۵ All this is not in the original English.

^۶ 'Sha'ir u rammal u murgh-i K h a n a g i
Har si tā guh mi-khurand az gushnagiS (Common saying).

مادون نیست * دیدم که چوشتی و بنگی در مشهد فراوان است و منهم از آن جوگه بدم نمی آید * این بود که عاقبت الامر قرار^۱ کار را بقلیان فروش می نهادم * ندانم این کار دیدم * قلیانی چند از قلابهای کمر آویختم^۲؛ قوطی برای نهادن^۳ سر قلیان در پیش رو؛ مظهر^۴ بر از آب در پهلوی^۵؛ قلی^۶ برای تنباکو برداشتن؛ آتشدانی بر دست آویزان^۷؛^۸ اندرهای متعدد بدینسو و آنسو * خلاصه با آن^۹ یا - نهادنها و اندرهای متعدد اطراف^{۱۰}، خار پشت حسابی شدم * چار قسم تنباکو خریدم ندیسی، شیرازی، شوشتری، کاشی * در ترکیب و ترتیب تنباکو با خس و خاشاک، و افزایش و^{۱۱} آمیزش با برگ درخت و گیاه، مهارتی داشتم؛ و از خدا و خلق شرمی نداشتم * چهار قسم مشقری پیدا کردم؛ اعالی، اواسط، اسافل، اراذل * اعالی را خالص، اواسط را نیم مخلوط، اسافل را تمام مخلوط، و اراذل را خس و خاشاک صرف میدادم؛ و از هر یک، بفراخور^{۱۲} حالشان، بهای مختلف میگرفتم * اگر کسی اعتواضی میخواست، بنمودن^{۱۳} کشاورز ر کشت زار و سوداگر تنباکوی خود،^{۱۴} همه حاضر بودم *

بسی برنهادم که اولین قلیان فروش مشهد را آمدم * در تنباکوی عطری^{۱۵} فروختن، و^{۱۶} با سلیقه قلیان چاق کردن، و با رندی^{۱۷} نه بندی کردن، شهرتی نوک پیدا کردم * از^{۱۸} عمده مشتریانم قلندری بود، درویش سفر نام؛ و چنان شناسای تنباکوی خوب بود که جرأت تنباکوی بد بدو دادن نداشتم * همیشه قلیانم را به نیسه^{۱۹} میکشید و ادای

¹ The settlement of the matter.

² Here 'a box covered with leather.'

³ Sar-qaliyan; no izafat. Mathara is a water-vessel either of copper or of leather (Hind, *chhāgal*).

⁴ Qubbul and qabul, for qabar are properly "holsters" Atash-dan is a fire-pot of iron, full of holes: when the bearer walks the draught acts on the fire.

⁵ Ambur "tongs."

⁶ Pa-nihadarii (m.c.) hooks on a belt (such as that worn by a shikar-chi).

⁷ 'Adding to it,' i.e., adulterating it.

⁸ Hal-i shan, better hal-ash.

⁹ Kishavarz "cultivator."

¹⁰ Hama 'altogether.'

¹¹ "Perfumed."

¹² Ba saliqa chaq kardan is a common m.c. expression for 'preparing a good (water) pipe'; there are several points to be attended to in this rather delicate operation. Saliqa signifies "good taste."

¹³ Tah-bandl hero 'a foundation of burnt tobacco' (over which fresh tobacco is placed. Tah-bandi bi-kun also means "put some 'bang' under the tobacco"; a darvesh idiom for the same is earl ra bi-band: sari is the pipe head.

¹⁴ No izafat after 'umda.

قروض را هیچ قرض نمیدانست؛ اما از طرف دیگر مشتری کش بود و من هم^۱ به علیپ خاطر، به تطیبت خاطر او، میکوشیدم و دوستیش را نعمتی عظیم میشمردم *

این قلندر سودی بود عجیب هیأت، غریب صفت، قوی هیکل، بلند بالا، عقاب بینی، سیاه چشم، نیش نظری، انبوه ریش، گیسوان تا بشانه ریژان، تاجی^۲ هشت تری مکمل با آبات و ایات بر قارک^۳، پوست تختی مزعزین بر پشت،^۴ متقشایی هزار دندانه بردوش، کشکولی^۵ منببت با زنجیر برنجهین بر دست، خرقة و^۶ چلبزدیش با کمال اسقادی بخیه زده،^۷ رشمه پشمین با مهره از سنگ سلیمانی در میان، تسبیح^۸ هزار دانه بر گرد دست، در کوچه و بازار، بهیأتی قدم میزد و^۹ "شی الله"، میطایید که زهره بینندگان آب میشد * با این هیبت و هیأت، بعد از آنس و آلفت، معلوم شد که آنهمه آرائیش و پیرویه برای قریب مردمان^{۱۰}، سست مایه است * سودی بود، در باطن خوشخو، خوشگو، ظریف،^{۱۱} همه فن حریف، در زمانی اندک، سلسله دوستی ما، خیلی محکم شد * مرا^{۱۲} بسو دم درویشان بود * اگر از ایشان سودی نمی بردم (چه تذکاروی مخلوط بایشان نمیتوانستم داد و قلیان هم از^{۱۳} نوکشان نمی آنقاد) اما از گفتار و صحبت حالشان چنان خوشم میآمد که لاف می هم مافات میشد * برترت بر من - این قدر از من -

شبی، درویش سفر، از عادت خویش بیشتر سر گرم قلیان شده بود: روی

1 *Bi-taib-i khatir* "willingly."

2 "Eight pieces (shaped like the eighth division of an orange)."

3 *Pūst-takht*, generally *takht-i pūst* 'a flat skin': *marghuz* is said to be a kind of feather.

4 *Mantasha* a stick, thick and knotted, that is carried by dervishes.

5 "Carved."

6 *Jul-bandi* 'bedding of dervishes.' *Bakhiya zada* 'Hemmed' (?).

7 *Rishma* 'strands of hair' (gen. camel hair), black or brown, worn by dervishes round the waist or round the *kulah*. - *Muhra* "bead."

8 For the thousand names of God.

9 *Shay Ullah* (dervish begging cry) "something for the sake of God:" apparently incorrect m.c. for *شی الله*. *Shay** *'llah* in the dictionary is said to be a form of salutation.

10 *Sut maya* "weak minded, credulous"; also *sut* **unsar* *one who changes his mind much.'

11 *Hama farm harif* I think means 'all things to all men; sociable in every company.'

12 *Sar-i dam* *secret meeting-place.'

13 *Nuk-i shan* 'their beaks' (i.e. lips).

بمن نمود که "حاجی ا حیف نیست ، تو را ، با این عقل و شعورم دیدم باطن کور
باشد ؛ اینقدر پست پایه باشی که قایان فروشی را مایه گذران سازی ؟ میل آن داری
که بساک رندان مُسَلک شوی ، و بخلند خاغان در آنی یعنی آدم شوی ؟ راست
است لباس درویشی در ظاهر کم بها و چروکین نماست ، و گذران ایشان از درِ بوز و ریزش
خون دیگران ؛ اما این لقمه ، لقمه ایست رنگا رنگ ، نه در اندوختن آن ا بکد بدین
و ورق جبین احتیاجی نیست * زندگی درویشان تبدلی و تن آسایی است ، و این
دو سلطنت و حکمرانی * به بدن * شاعر چه خوب گفته :-

* نظم *

‘ رزق خلد برین خلوت درویشان است . مایه مُعاشی خدمت درویشان است
آنچه زر میشود از پیرز آن * قالب سیاه . * نیکبائی است که در صعبت درویشان است
دولتی را که نیابد غم از آسیب زوال . بی تکلف بشو ، دولت درویشان است
نصیر فردوس که رضوانش بدر بانی رفت . نظری از چمن بزهت درویشان است *
باری مردم زمانه ، باز بچه دست درویشان * است ؛ در سایه ضعف نفس و سستی
اعتقاد ایشان میزیم ، و بریش همه میخندیم * همانا تو با این استعداد و مایه ، فخر
دودمان درویشان بلکه * شبلی و جفید ایشان خواهی شد * ‘

همگنان این سخنان را تصدیق کنان بیکبار بشوق و ترغیم بخواستند ،
و من هم در باطن این کار را غیمنی شمردم ؛ اما از روی خاکساری و خفص
جذاج گفتم ‘ من کجا ؛ عالم درویشی کجا ؟ پوشیدن خرقة درویشی کار هر بیسو و پا
نیست * راست است مرا چندان سواد هست که بتوانم خواند و نوشت ، بلکه قاری
قرآن و حافظ اشعار سعدی و حافظ نیز هستم ، و بشهادت بی تمتع نیستم ؛ اما اینقدر
معرفت در طریقت ، نه گمانم که کافی باشد ، و با این ‘ جزئیات هنر ، ‘ بمقامات
اولیا یا نهادن نباید ‘ *

1 Bi-kadd i yamin ' » with the labour of the right hand."

2 From Hafiz.

3 Qalb-i siyah * counterfeit money ' (copper ?).

4 ' The alchymic drug.'

5 Should be pi. and.

6 Shibli is one of the Q'utb ; ditto Junaid.

7 Khafz "lowering, abasing."

8 Juziat hunar ; no izafat.

9 'High rank.'

درویش سفر گفت "ای یار، اعتقاد تو در حق درویشان بیش از آنست که
 میباشد: درویشی را مایه چندان لازم نیست * مایه امای درویشی که ما داریم
 گسفاخی و بیشرومی است * با پنجاه یک این هنر که تو داری، اگر اندکی گسفاخی
 و بیشرومی بیفزائی، بگردن من، که موشد تل و مالک مال و مثال همه مردم شوی *
 من با گسفاخی و بیشرومی چها که نکردم؟ نبوت نمودم؛ معجزه نمودم؛ موده زند
 کردم؛ از لدایند دنیوی چیزی بر جا نذاشتم * در سایه گسفاخی و بیشرومی، کسانیکه
 مانند تو از حقیقت من بیخبرند، مرا بچیزی میشمردند؛ از من میپرسیدند؛ از
 قلندران بزرگ و از ابدال و اولاد میشناسند * در واقع اگر خطرتی را که پیغمبر
 بیستم خود گرفت، من هم میگوئتم، پیغمبری اولوالعظم میشدم؛ و از او آسانتر
 شق القمر^۱ میکردم؛ همین بس بود که چهار نفر بمن^۲ بگردند * با گسفاخی و بیشرومی
 شارج اعظم و نبی منور می توانستم شد *"

سخنان درویش سفر را سایوبن تصدیق و بمن اصرار نمودند که "از قلیان فروش
 دست بردار، و بطریقت ما که معتبر تر و بلند تر از آنست، پاگذار *"
 پس برای^۳ انتباه و عبرت، وعده دادند که در نشست دیگر، هر یک سرگذشت خود را، که مایه
 حیرت من خواهد شد، بیان کند * من هم در واقع بمصاحبت ایشان، بیش از پیش،
 راضی و مشتاق شدم *

^۱ 'Stock-in-trade.'

^۲ *Abdāl* "substitutes," are certain persons on whose account God continues the existence of the world: their number is seventy.

^۳ *Awsād* "props"; a Sufi term for the four saints by whom the four corners of the world are supported.

^۴ *Bi-chashm-i khud girift* = 'undertook.'

^۵ Muhammad split the full moon; one-half entered his collar and coming out at his sleeve kissed his hand.

^۶ *Bi man bigravand*, become attached to me

^۷ *Intisubāh* = *āghāh*.

گفتار یازدهم

سرگذشت درویش سفر، و دو نفر، رفیق او *

روز دیگر، باز، بعد از معادت معهود، در یکجا جمع آمده در حجرت دو بیابانچه
 مر یک قلیان بدست، پشت بادیوار، نشسته بودیم * درویش سفر بحکم ریاست
 و دیگران پیشی جسته سرگذشت خود را بدین نوع شروع نمود:

" پدرم لوطی باشی حاکم شیراز، و مادرم چنده¹ بود، طاوس نام * از پدر
 و مادر قیاس نوزد نیک توان کرد مصرع² کاین نان فطیر از آن خیمه راست * همدم
 و هم باز زمان کودکم بوز بنگان و خرسگان پدرم و سایر³ همکارانش بود * بدست یاری
 معاشرت جانوران و⁴ بپایمردی مهاجرت لوطیان، نقلید و حیالی که در تمام عمر بکارم
 میخورد، آموختم * در پانزده سالگی،⁵ نوچه لوطی بودم با چشم همه بین
 و عقل همه دان * در آتش خوردن و آب از دهان افشاندن و کارد بلمیدن،⁶ از⁷ چنبر
 جستن، بر روی⁸ بند بازی کردن، و سایر⁹ نردستیهای و حقه بازیها،¹⁰ سر آمد اقربان
 گردیدم، و از همانگاه آثار ترقی و بزرگی از ناصیه ام پدیدار می بود * در روز

1 Ham-karan fellow -craftsman " (of my father),

2 Dast-yari " help."

pay-mardi " firm friendship."

Nau-cha (dimin.) " little, young."

5 Chambar " hoop, circle."

6 Bond-baz "a tight-rope dancer": here band "rope," and bazi kardan (comp. verb).

7 Tar-dasti ' blight-of-hand."

8 Sar-amad " chief " : aqran " peers."

نوروز در وقت بندبازی دختر زبورکچی باشی¹ پاسوزم شد * شور عشقش بواسطه
ساربانى که خواهرش باندرون زبورکچی باشی راه دشت بگوش من رسید * بنزد
"میرزائی دویدم که در میان بازار بر سکوی بساط مریضه داشت * با مرکب سرخ ،
بر کاغذ زد ،² با مظهر بند رومی ، محبت نامه³ نویساندم ، و در آخر آن گنجادم که
" اگر چه هنوز جمالت را ندیده ام اما عشقم ، ندیده بکمال است ، " والا زن تعشق
قبل المین : احیاناً ، * " زدی کاغذ بروی چهره و سرخی مرکب باشک خونین ، و کج محبت
مطور بدشواری و بیچ وقاب راه مشق اشارت بود : هم چنین موای چند از کاکل ، و چند
" مغز قلم در میان نامه نهادم یعنی مصرع " از مویه چرموئی شدم از ناله چوناى " : کتابه
و هلی یعنی مصرع " از فراق هم کبابم ، هم هلاک " : عذابی گذاشتم یعنی بیت
" عذاب لب لعل تو را⁴ قند توان گفت . چیزی که بجائی فرود ، چندان⁵ توان گفت ؟ " ،
زغالی یعنی " روی دشمن سیاه شود " : بادامی سفید⁶ یعنی بیت " بادام سفید سر برآورد
ز پوست : عالم خوردن من تو دارم دوست " * ختم نامه بر این شد " که آمدیدوارم
که از دیدارم محروم نسازي *⁷ ایوای ز محرومی دیدار ، و دگر هیچ ، والسلام " *
از ذوق نامه بدین آب و تاب ، چنان از خود بیخبر شدم که بی پروا بمورزا
اسم و رسم معشوقه را سراغ دادم * میرزا بهوای آنکه⁸ اُزد پائی گید ، آتش بجان ،

¹ Pa-suz (adj.) "enamoured."

² Mirza'i " a clerk " : saku " a bench; also a raised earthen seat, a seat let into a wall, etc. " : bisat-i 'ariza' spreading of arzis; bisat is anything spread out.

³ sutur-i bandi rumi " scalloped lines " : I cannot explain the expression.

⁴ Na dida=tura na-dida.

⁵ " And the ear loves before the eye, now and then " : ahyān pl. of hin.

⁶ khunin " of blood " Rangi chihra would be a simpler reading than ra-yi chihra.

⁷ Maghz-i qalam "pith of the reed (pen)." [When eaten the pith is supposed to increase knowledge].

⁸ Muya " lamenting."

⁹ Kababa « cubebs " : [hil " Cardamums"].

¹⁰ Qand is loaf sugar preferred by Persians to all other sugar: [they say crystallized sugar makes the tea smell]. The passage is a little obscure : perhaps Haji Baba enclosed a bit of loaf sugar and by a copyist's error the fact has been omitted. Orientals are expert in discovering the keys to such cypher-letters. For an interesting example of sign language and its interpretation see the pathetic story of 'Azeez and 'Azezeh in the first volume of the Arabian Nights.

¹¹ i.e., * the praise of your lips cannot be completed, it is boundless, etc'

¹² " Oh white almond, newly ripened," i.e. ' you my mistress.'

¹³ Ay way " alas."

¹⁴ Muzd-i pa-i (= haqq " Uqadam) ' a something for his trouble in going.

جده¹ بر دوش ، یکسر بختانده زنبورکچی باشی ناخت ، و قضیه را مرضه ساخت *
 زنبورکچی باشی را عشق بازی من با دخترش گران آمد : و سبک در همان روز ،
 فومانی باخراچ من از شیراز صادر نمود * پدرم هم از خشم شاهزاده میترسید ، و هم
 از هم - چشمی و رقابت من بجای چاره جوئی و اهمال ، برفتقم استعجال کرد *
 روز دیگر وقتی که بوداع یاران (یعنی جانوران پدرم) رفتیم ، پدر گفت ' فرزند ! سفر
 دور تو بر من ناگوار است ، اما چه چاره ؟ ' حکم حاکم و * مرگ مفاجات چاره ندارد *
 خدا را شکر ، تو با تربیت های من در هیچ جا گرسنه نمی مانی * چیزی هم بتو میدهم
 که بجای پدر به پسر ، کسی بکسی نهد : آهم میمون بزرگ است ، که سر آمد
 میمونان است ، او را دست مایه ساز : دست آموز خود کن : اما بجان من که
 بقدر من دوستش بدار : پدایت که من رسیده ام ، تو هم البته خواهی رسید *
 میمون طالعت همایون است * پس میمون را بر شانه ام جهانید ، و تا آن همراه
 از زان بوم خود بیرون آمدم *

" چون نمیدانستم که از سفر و حضر کدام یک بر من سودمند تر است ، نمکین
 و اندوهناک ، را اصفهان را پیش گرفتیم * مالک میمون چنان ، و مطلق العنان بودن ،
 سعادت بیکرانیست : اما مفارقت آنهم جانوران مأتوف ، و ترک شیراز معروف ،
 و علی الخصوص محرومی وصال بار نادیده ، که موافق قاعده² ، بایستی لیلی اول
 و شیرین ثانی باشد ، چنان بر من قذگ که چون در تنگ الله اکثر به پیروی³ تکیه ابدال
 رسیدم ، خار صدمتم در دل نشست ، و پای رفتارم بگل فرو رفت * با میمون
 خود بر سر سنگی نشستم و نا آه و ناله ، شروع کردم⁴ بهایهای گریه کردن که :

بیست

گرم باز آمدی محبوب سیم - اندام سنگین دل . گل ازخارم بر آوردی و خار از پا و پا از گل
 ملامت گوی عاشق را چه گوید مردم دانا . که حال غرقه در دریا نداند خفته بر ساحل *

1 *Jubba* "a long cloak."

2 A common saying.

3 *Dast may a* "stock."

4 'Should have been'(?).

5 *Takiya-yi abdal*, the name of a caravan serai near the *Tang i Allah Akbar* of Shiraz. It is stated that a miraculous *Qur un* weighing seventeen man is suspended in the *lang*, one leaf of which weighed separately weighs as much as the whole volume.

6 *Bi-hay hay giriya k*. "to weep loudly and bitterly."

«از آواز گویه‌ام درویشی از تکیه بدر آمد: سبب گویه‌ام پرسید * درد دل باو باز نمودم *
بدرویش تکیه بغز دوشی مو قرتو از خون مرد * آ درویش در سرو وضع بهیده مانند
من بود: حق این تاج که در سردارم ازوست: اما چشمانش چنان هول انگیز
و وحشت آمیز بود که زهره انسان را آب میکرد *

» از دیدار من چشمان درویش چار شد * تهری بایکدیگر سرگوشی کردند:
آنگاه درویش و هشت انگیز روی بمن آورد که 'من نیز باصفهان میروم:
اگر میخواهی باهم میرویم: و اگر بغلت یاری کند، تو از خاک بر میدارم *
بی تکلف تکلّفش را قبول نمودم، و بی گفتگو قلیانی کشیده براه افتادیم *
درویش بدین (ایک نام او) در راه با من از در یگامی و دلسوزی بر آمد:
و چون از کار و بارم اطلاعی کامل به‌م رسانید، احرّم و خندان گردید * پس از
ترجمه درویشی بلوغیگری، و فضل ذریزه بنفاید، مرا بقرب این طوبقه،
و صلیک بدان سلب تکلیف کرد، که 'اگر مرا بر شنی قبول کنی و کوچک ابدال من
شبی، تو از افتاد گروام چه خود از اقطیم * بعد از آن، از نجوم و سحر و زیجات،
سخن به‌من آورد: نسخه چند بمن داد که 'در تمام عمر اینها تو را کفایت * و با
اینها از همه چیز توانگر خواهی شد * میگفت: اگر دلم خرگوش را در زیر بالین کودک
نهی، خواب آورد: اگر خورین خرگوش با سب خورانی، باریک قوایم و لاغر میان و
تذدو گردد * چشم و استخوان کعب گری، اگر بپازوی طفلی بزدند، جرأت بخشد:
اگر روغن گری بلباس زن مالند، شوهر ازو دل سرد شود: زهره گری دافع لازائی زن
است * خون خروس میبچد * باه * ناخن * هدهد * زبان بندی، و چشم خفاش *
خواب بندی را شاید: اما بهترین نسخه مهر و صحبت * کس کفکار است، و در
حرم سرا، بخصم در اندرون شاهی، خریدارش بسیار: * بیروج الصنم پیش او دم

1 i.e. he became delighted,

2 *Kuchak abdal* is a term applied to the follower of a dervish; to one who is his votary, accomplice, servant and disciple. In inc., however, it has come to have an objectionable meaning and is applied to a boy kept for a certain purpose by the subscriptions of a confederacy formed of low fellows.

3 Persians think horses should have legs thin and fine as those of an antelope.

4 'Aphrodisiac.'

5 The Hoopoe, a bird revered by Muslims; (it is *not* the 'lapwing').

6 'Tongue-tying': a person so 'tongue-tied' can speak no ill of the charmer and believes all he says, *khwab bandi* "insomnia."

7- "Bat."

8 *Kus* is the *pudendum* of a female.

9 Possibly a made-up name.

نمی‌تواند زد : ۱ مهر گیاه پدش او سبز نمیشوند شد : ۲ ازین قبیل سخنان بسیار گفت
و چنان ۳ چم مرا دید که آخر بتکلیفی سخت ناگوار برخاست : و آن این بود *

" سفر ۱ باین میمون ، تو مالک گنج ۲ قانونی ، و خبر نداری : اما نه با زندۀ او ،
بلکه با مردۀ او : اگر این را بکشیم و با اعضا و اجزای او ادویه چند بسازیم ، به بهای
طلا ، بائدرونیان شاه ، توانیم فروخت . مگر نمیدانی که جگر میمون [علی الخصوص
میمونی ازین جنس که تو داری] اکسیر صحت است ؟ پوست بینی او ، پاد زهری
است ، تریاق همه ۳ صوم * خاکسترش را هر که ببلعد ، با تمام اوصاف میمونی ، از قبیل
تقلید و تردستی و چابکی و حیله و زیرکی مانند او میشود * بیا ، تا او را بکشیم
و خود را زندۀ سازیم *

" شهادت میمونی بدان همایونی ، که در تنگی و فراخی یار و همسار بود ، بر من
ناگوار نمود * بر ۱ تکلیف برخاستم * ناگاه چشمانش بر افروخت و ۲ بوگشت * پره های
بینیش پر باد ، و رگهای گردنش پر خون ، خیره خیره بر من نگریستن گرفت * حساب
کار خرد ۳ گرفتم که اگر سر رضا عرو لیاوردم ، پای زور بعیان میآورد ، و سرم بسر میمون
میبرد * ناچار ، دل بر هلاک میمون نهادم * دور از راه در درۀ خلوتی انگی افروخت *
بیچاره میمون را بی هیچ دغدغه خاطر سر برید ، و جگر و پوست بینیش را برداشته
باقی اندامش را بسوخت : و خاکسترش را تمام در گوشه ۴ دستمال ۵ بجوز-بندی
خود نهاد و براه افتادیم *

" چون باصفهان رسیدیم ، لباس ۱ لوطیگرو را بلباس درویشی بدل کرده روانه
طهران ۲ شدیم * بمنحض خبر ورود ما بظهران ، دعا جویان و دوا خواهان از هر سوی
بما روی آوردند * مادی برای فرزند خود دُعی چشم - زخم میخواست : زنی از برای

1 " *Mihr-i giyah* is nothing to it *mihr-i giyah* (m.c.) is the leaf ease of a certain chrysalis found in old mud walls; it is a potent love philtre.

2 *Chami mara diil* (m.c.) 'saw my inclination; saw which way the wind blew': in old Persian chant—*ma'ni*..

3 *Qārūn*, Korah is mentioned three times in the *Qur'an*; his opulence and avarice have become proverbial.

4 *Padzahr* "bezoar stone," an antidote against poison: (*pad* "protecting," *zahr* "poison").

5 "Turned over, rolled."

6 « I perceived.'

7 *Jauz bandi* is a small bag woven of thread and suspended by dervishes from the wrist.

8 'Misrelated participle'; 'I having changed my dress we started—.'

شهر دعای¹ مقدالسان میخواست : پهلوانان حوز قیغ - بندی : دختران دعای
کشادگی بهشت : میراث خواران دعای مرگ² وارثان میخواستند * اما مشغریان³ پایدار
و لقمه‌ای چرب و شیرین درویش ، اندرونیان پادشاهی بودند ، که همه محبت پادشاه را
بنفروزی سحر ، بخود منحصر میخواستند * دواخانه درویش مرکب بود از قبیل کُسی
کفتار ، موی گرگ ، پیه خرس ، استخوان بوم ، پر وبال هدهد و غیر ذلک * پیوه زنی
از اندرون شاهی میخواست که در رُبّه ، از همه بانوان برتر باشد : جگر میمون را
بدو داد * دیگویی با همه جدّ و جهد هنوز مورد یک نگاه شاه نشده بود : * یک پخت
از خاکستر میمون را بدو داد ، تا در شب جمعه ، مانند قهوه بنوشد * یکی علاج چین
صورت خواست : پیه خرس داد که⁴ بصورتی بمال ، اما زهار ! که نه در شادی بخند ،
و نه در اندوه روی درهم کش * باری⁵ لوله‌ای فند بسیار بباران ، بلکه⁶ بغای زنان ،
بست⁷ و جبهای گند بسیار بخلق مردان فرو کرد *

⁸ در این افسانه و افسونها من همه جا همراه ، و در وقت¹⁰ گیر کردن همدست
و هم پا بودم : اما دیناری بکسهم داخل نشد * میمون همایون بوابگان از دستم رفت *

⁹ با درویش بیدین ممالک و نواحی بسیار¹¹ پیمودیم ، و عرض هنوهای خود
نمودیم * در پارک جایها مارا بچشم اقطاب و اوتاد و در پارک جایها قلندر و¹² شیاد می‌نگریستند *
چون پیاده سفر میکردیم از مرجا و هر چیز نیک با خبر و مستعضر میشدیم *
از طهران باسقاویل و از آنجا بمصر و حلب و شام رفقیم * از¹³ بندر جدّه بکشتی سوار ،
روانّه بندر همت هند ، و از آنجا بمصر و کشور روان شدیم ، اما در این منازل

1 = *zaban bandi*.

2 *Varis* here = *irs dihandā*; better *muvarrisan*.

3 'Constant and paying customers.'

4 The *vulva* and *sumen* of a virgin sow were a favourite dish with the ancient Romans.

5 *Yak puhht* "one brew, cooking."

6 *surat* in m.c. "face."

7 *Lula* "a tube, pipe, etc."; here 'a roll of paper with a *du'a* written on it.' *Fand* vulgar for *fan*.

8 *Bi-nāf-i zanān* a joke = "to other parts."

9 *Habb* sing, but *hab-ha* Pers. pl.

10 *Gir-kardan* *getting himself into a fix.'

¹¹ Note this incorrect concord; a common error in Mod. Pers.

W Shayy'ad "impostor."

¹³ Note the *izafat* after *Jidda*: also *Bandar-i* * *Abbas* (not *Bandar* ' *Abbas* as in India).

آخرین نقش درویش^۱ نمیگرفت، چه مردم آنها را خیلی^۲ گفته اند بودند * وقت رخت بهرام کشیدیم * در سایه ابلهی افغانان^۳، گلفانی صفات لاهوریان و کشوریان نمودیم * درویش در هرات^۴ طرح آدعالی نبوت انداخت؛ اما هنوز در دستگاه معجزتش تمام شده و وعدۀ جوانمردی که به هزار کس داده بود بسر^۵ نرسیده، بسوی دیگر کوچید * منزل ما در سر کوهی در صومعه بود؛ و بمردم گفته بود که با ما گوسفه سبای بسوز میرود * از بخت بد، شبی یک بزرگ بویان بتمام با یک من^۶ پشمک خورد و از ۷ هیضه^۷ بمرد * من برای حفظ آبروی وی گفتم که بویان بوجود آدمی بدین کمال رشک بردند و امر را بروحانیان اشتباه نموده معجزه درویش را چنان از^۸ مائده روحانی انباشتند که جای نفس نداشته * روح را می جست و بد جست، و بهمراهی باد شمالی تند، با آسمان پیغم، بالا دست حضرت عیسی بشست (چه نمیخواست که پهلوی دست او برود) * این باد^۹ سراسر تابستان در هرات میوزد، و بی این باد، زندگانی هراتیان دشوار است * من چنان^{۱۰} تعجب داشتم که این باد را درویش بازی خوبی هراتیان، باعقاب و اخلاف ایشان، یادگار گذاشت * پیران جهانیده و این باد آزموده بانکار بوخاستند، اما با رسوم صفدان درویش کاری از پیش نبردند * درویش را با دبدبه و طخطفه دفن نمودند *^{۱۱} ایشک میرزا، تا آن هرات بلدات نعلش او را بر دوش تا بگور برد و بخورچ اولیا پیرستان، آغبدی قبرش بنه نهادند که تا قیامت زیارتگاه ابلهانست *

"من بعد از مرگ درویش، مدتی بنام کوچک - ابدالی او، بقیه^{۱۲} الحیشش را با طلسمات^{۱۳} و نیرنگات او تاراج و تاراج میکردم * در سایه صوبها و استخوانها که از^{۱۴} مزبلا جمع میکردم و بنام صو و صفدان او خرچ میکردم، بیشتر از

¹ 'His tricks didn't catch on.'

² *Kuhna-rind* "old hands and smart."

³ *Tarh afgandan* "to lay the foundation."

⁴ *Dastgah* "properties, machinery, 'plant,' etc."

⁵ 'Misrelated participle.'

⁶ *Pashmak* is a fine white sweetmeat like hair.

⁷ *Haiza* in m.c. seems to mean dysentery and not cholera.

⁸ ** So stuffed him with spiritual food.*

⁹ *Sar-sar-i tubistan* "the whole summer."

¹⁰ "Manifested, published."

¹¹ *Ishik* in Turkish means "ass, donkey"

¹² 'The remainder of the dervish's army,* etc., 'disciples.'

¹³ Arabicized plural of the Persian *nairang*.

¹⁴ *Mazbala* "dunghill"; in m.c. generally "w.c." because refuse is thrown there.

۱ کشمیشانی که بنام استغوان خر عیسی میلفها اندوختند ، اندوختم * بعد از آنکه بقدر یک جوال از صوی ریش مقدس ، و یک تونره ناختن اقدس او فروختم ، از ترس اینکه اگر در آن تجارت اصرار کنم ، خسارت و اضرار بوم ، و شاید اهل * بخیه بخیه را بروی کارم اندازند و * معجم گیر و مشتم و شود ، * سر دم را از آنجا بکنم : و نواهی بسهار ایوانوا سیاحت کفان آخوالامر بهمان قبایل هزاره رخت افکنم * کارم در آنجا ، بقدر از آنچه می پنداشتم ، بالا گرفت * بادعای پدغمبري (یعنی بانام کار نا تمام درویش) برخاستم * ”

پس دست بدوش درویشی که در پهلویش نشسته بود زد ، و گفت ” این * فقیر مراد در آن * کلک ، با من همدست بود : میداند که بچه استادی دیگ پادی پُغتم که با خوردن تمام نمیشد * عمه قبایل هزاره خاصه آنان که پلو آن دیگ را میخورند ، بین بگرویدند * خلاصه حضوت ایشان ^۱ که واقعه او در خراسان آنهمه شهرت دارد ، هلم * اگرچه باشکر پادشاهی که بکرات و مرات بر سر من ^۲ فرستاد مقاومت نتوانستم ، اما اینقدر ایله فریغتم که از کیسه آنان دو تمام عمر ^۳ راحت میتوانم زیست * اکنون چندبست که در مشهم ^۴ ، و در این روزها برای بیفا کردن نابینائی نقش زدم : در نگرفت : و ^۵ اعتبار مسدود شد * نمیدانم عقبت امر بکجا می انجامد * اینک سرگذشت من * ”

بعد از درویش سفر ، درویش دیگر که در پدغمبري هزاره از اصحاب او بوده است ، بدینگونه به بیان سرگذشت خود شروع نمود :—

” پدر من ملائی بود از ملایان مشهور شهر ^{۱۰} قم * در زهد و ^{۱۱} ورم چنان معروف ، و بمواظبت عبادت و طاعت چنان موصوف ، که آب وضویش را به نیت شفا میبردند ،

1 This hit at the Roman Catholics is not in the original English.

2 Bakhiyn lit. "hemming": *ahl-i bakhiya* (m.c.) "people who understand the business, experts."

3 Much "wrist" and *musht* "fist."

4 *Sar-i dam* "secret meeting-place."

5 *Faqir-i maula*, said to be a dervish title.

6 *Hadir bash tura kalak na-kunad* (m.c.) "Look out he doesn't trick you." *Hādīr* is perhaps *هافر* pronounced in imitation of the Arabic.

7 Note *Ya-yi mausul* after a proper name "that very Hazrat-i Ishan."

8 Example of 'pros to šemaimomen' construction, by which the noun *padishah* is understood for the adjective *padishahl*.

9 *Rahat* subs, used as an adverb.

10 *Qum* is the burial-place of *Ma'suma*.

و ا غساله‌اش را بنام دوا می‌فودردند * ما چند برادر بودیم ، و می‌خواست که ما ده
مالند او باشیم * اینقدر بر ما سخت گرفت که بفرب و ربأ معاند شدیم ، و این صفت
در ما طبعیت ثانویه شد * عاقبت در میان مردم چنان بدروغ زنی و دورویی مشهور گردیدیم
که در هیچ جا نمیتوانستیم سر بر آورد * ۲ من بنده بخصوصی چنان ۳ گلو سفید
بهشتانی در آمدم که از بوی خلاصی از ننگ آن باخته‌ها کسوت درویشان ناچار شدم ،
و باعث ۴ نامبرداریم این قضیه آفنده شد . *

” اولین سفرم بطهران ، و اولین منزل در طهران ، در بوابه خانه عطاری بود *
هنوز دوست در آنجا جایگیر ۵ نشده پیروز زنی بشدت هرچه تمام تر در بکوفت که
’ هسایه ما ! آسفان عطاری ۶ سده کرد و در کار مردن است * دوائی زکوده نماند ،
اما هیچ یک سودمند نیفتاد * مرا فرستادند تا از تو دعائی بگیرم ؛ بلکه از برکت
نفس تو ۷ فتوحی پیدا شود ‘ * چون در منزل خود قلمدان و کاغذ نداشتم ، قوار
نوشتن دعا بیدلین بیمار گذاشتم * پیروز زن مرا از حیاطی کوچک باطاقی بود ، بسفر
بیماری در میان آن * ازدحام زن و مرد چنانکه ، اگر ص ۸ سوزنی ۱۰ انداختی بزمین
نرسیدی * بیمار در آن میان فریاد کنان که ‘ ای وای ، مردم ؛ بفریادم رسید ‘ *
در پیرامون بسنریش شیشها و کاسهای بسیار پر از دوا * ۱۱ میگفت ‘ یا با اینها شفا
یا مرگ ‘ حکیم با شیشیه اماله و لگن قی ، در گوشه ، قلیان در نوک ،

1 *Ghusala* 'water with which anything has been washed.'

Once in a Persian bazar I came across an enraged Turk with a drawn sword who was exclaiming, "Oh you filthy Persians." He stated that he had complained of toothache, when a young mulla producing a paper from his turban, offered it as a sovereign remedy. The Turk was on the point of inserting into his tooth the snuff-like substance contained in the paper, when the young mulla reverently told him, that it was the excrement of "our master the—."

2 The first personal pronoun is not supposed to be followed by the *izafat* Persian Muslims generally say *man banda* but Afghans and Persian Zardushtis say *man-i banda*. All however say *man-i bichara*, *man-i bi-din*, etc.

3 *Gāv-i safid pishāni*, i.e. recognized everywhere. Cows with a 'blaze' are rare in Persia.

4 *Nam-bar dari* 'reputation.'

5 Misrelated participle.

6 *Sudda* "obstruction in the bowels, colic."

7 'A written charm.' *Balki* "perhaps."

8 *Futuh-i pi*. used as a sing.

9 Needle point.

10 The 2nd Pers, of the Past Habitual Tense; identical with the 2nd Pers, of Preterite.

11 The subject not clear: probably an error or *mi-guftand* or *gufti*.

گفت که 'کار این مرد از دوی من گذشته؛^۱ نادمای درویش چه کند، * دیدار درویش تازه را نأثیری تازه است * چون چشم تهماز - داران بر من افتاد، بهم * بر آمدند، و دیدها بر من دوخته شد * منهم با هیأت * مستجاب الدعواتی^۲ با قوت نفس و غلظت نفس قلمدان و کاغذ خواستم - و حال آنکه در تمام عمر قلم بدست نگرفته بودم *

"قلمدانی آوردند با ورقی بزرگ از کاغذ که همانا لغافه^۳ دوائی بوده است؛ و من سراپای آنکاغذ را خط خط و خانه خانه ساختم و میان خانها با نقوش مخترع و مختلف انباشتم * پس از آن، کاغذ را تماماً در میان شاه - کاسه^۴ در آب حل کردم و بمریض بهاانیدم * همگان بانتظار نأثیر دعای من، چشمها دریده و گردنها کشیده، تا * چه کند قوت بازوی من، * حکیم گفت، 'اگر عمر این مرد باقی است نأثیر این اسماء^۵ حسنی و این اشکال متبرک بشفا می آوگانی است؛ و گرنه، من نه، اگر بوعلی هم از گور در آید کاری ازو بر نمی آید، *

"بیمار دقیقه چند، مرده وار، مدهوش و بیوش افتاد * بعد از آن با حالتی * باعث حیرت همه، بلکه من و حکیم هم، آروغی^۶ چند زد و چشمان بگشود، و سر از بالین برداشت، و لکن خراست * گلاب بروی خوانندگان^۷ چندان قی کرد که اگر بوعلی کتاب قانون خود را بوی بلعاندۀ بود آنقدر قی نمیکرد * خلاصه خلط^۸ و ماده در شکم نماند، تا بیماری بر جا ماند *

"من در باطن باخبر اندیشیدم که آن کاغذ باید لغافه^۹ دوائی مثنوی بوده باشد،

1 Ta" Behold! or let us see."

2 Ba-ham bar amadand "collected together, made a stir." In m.c., however, this phrase only means * to get angry, be put out."

3 Note the Persian adjectival **ی** added to an Arabic phrase.

4 Ba quvvat-i nafa (or nafas?) * with an air of authority.' ghalzat-i-nafas (not nafs) means speaking from the throat in imitation of divines, clergyman's voice: in m.c., however, it means a " deep voice."

5 'A bigpot.'

6 Husna pl. fem of ahsan : "the excellent names,*" i.e. the ninety-nine attributes of God. Allah is the ism* * z-zat or essential name of God.

7 Short for Bu' Ali Sina Avicenna.

8 Note there is an ellipsis of the words ba'is-i hairat-i before man: such an ellipsis should be avoided.

9 ' Rose water for the hearers (or the assembly, etc.); a phrase used to preface something peculiarly nasty.

10 Madda—khilt. " matter, humour " : dast-am madda shuda (m.c.) " I have an abscess on my hand/ "

و اینده قی از تأثیر آن و از ^{تأثیر} ^{تأثیر} ^{تأثیر} مرگ^۱ و در ظاهر همه را بتأثیر دمای مجرب خود حمل کنان گفتم که 'اگر من نمی بودم، البته این مرد نا حال مرده بود.' از طرف دیگر حکیم اینحال را بتأثیر مداوات خود نسبت دهان گفت 'هیچ چیز بجز دوی من اینقدر قی نمیآورد؛ اگر دوی من نمی بود، این مرد هم نمی بود.' *

"(من) — 'حکیم! اگر تو حکیم خوبی بودی، چرا دوی تو پیش از دمای من تأثیر نکرده بود؟ این خیرت و برکت و آل و اشغال را بردار، و مردم را بحال خود بگذار.' *

"(حکیم) — 'درویش! بابا! در اینکه دمای خوب میتوان نوشت و حق القلم خوب میتوان گرفت، حرفی نیست؛ اما همه کس میدانند که درویشان کیستند و چیستند؟ اگر دعائی تأثیری کند، گمان نمیبرم که از برکت نفاس درویشان و از یمن مقدم ایشان باشد.' *

"(من) — 'تو سنگ کیستی که بمن باین هرزها دهان بیالائی؟ من غلام شاه مردان و صداح خاندانم؛ و از برکت اولیاء، معلوم لولین و آخرین آشنا؛ و حال آنکه چهل بیت حکیمان ضرب المثل است، با تقدیر، تدبیر، جهل خود می کنید؟ اگر بیماری شفا یابد، شما داده اید؛ و اگر بجزود، نقدیو چنین رفته است، اجل علاج ندارد.' * برو، هر وقت دیگر، مریضی دیگر بتعالیت نزع افتاد و دست از وی شستی، بیا، پای مرا بپوش، تا با دعا بغریب دوی تو^{۱۰} بوسم و پایۀ نادانیت را بدانی.' *

"(حکیم) — 'بمرگ خودم و بمرگ^{۱۱} خودت، من از آنان نیستم که مرشد تو هم

1 " Feeling of nausea."

2 *Khirt u pirt* "small belongings": *al u ashghal* (or *ashkhal*) "bits of paper, etc., litter; also small belongings not worth mentioning. *Ashhkāl* in m.c. also means 'refuse of a butcher's shop.'

3 * Leave people alone, mind your own business.'

4 *Hama kas* for *har kas*; better plural verb after *Kama kas*.

5 *Shah-i mardan*, i.e. 'Ali: 'the family,' i.e. All's descendants.

6 Should be *kunand*.

7 The aorist *yabad* to express doubt.

8 *Murd* the Preterite would be more cutting as it could assume the certainty of death. *Ajal* is the appointed time of death.

9 *Uftad* the Preterite assumes the completion of the condition; vide notes 7 and 8.

10 i.e., 'my *du'a* will then come to the assistance of your *dava*.'

11 *Tu bi-mirl* "may you die" is a common oath amongst the Persians. It probably originated in the polite notion that the speaker holds the life of the addressee dearer than his own.

بتواند این چنانکه را با من ا قالب بزند ، تا چه بوسد بدو نم^۱ قلندر ؛ خور گدا ؛
ماشق سؤال و درپوز ؛ دشمن نماز و روزه^۲ *

"یس برخاست و بعد از هزاره کلیتیه روی بمن آورد * منم با جوابهای آب ندیده
بمقابله پرداختم * گار از آب و تاب سخنان درشت ، بشپا شاپ سیلی و مشت کشید *
گیسوانم را گرفت ؛ ریشش را گوفتم ؛ گویانم را دیدم ؛ آستینش را دیدم ؛ دستم
را گزید ؛ صورتش را خراشیدم *^۳ ای بوس و مغز هم زدیم ، و هی ریش و گیس
یکدیگر را کشیدیم و بوباد دادیم * هرچه بیمار نعره زد ، و^۴ آنچه بیمار داران فریاد
کردند ، بجائی نرسید ؛ و کم مانده بود که خونی در میان واقع شود * عاقبت زنی
خود را ببیان انداخت که ' لعنت هم بحق القام تو ، و هم بحق القدم او ؛ کوتاه
کنید ، که^۵ شاگرد داروغه در خانه را میزند ، که^۶ این همه^۷ هاهو و واره چیست ، ؟ ' *
" از یکدیگر جدا شدیم ؛ و از یاری بخت دیدم که تقصیر را از وی^۸ می بینند ،
و بمن حق^۹ میدهند ؛ و حکیم را^{۱۰} بچشم کسی^{۱۱} میدیدند که کار نکرده مزدی
خواهد ؛ و مرا^{۱۲} بچشم کسیکه کوه^{۱۳} ابو قیس را با دعا از جا تواند کند *

" چون حکیم گار را برخلاف مراد خود دید دم در کشید * جده و^{۱۴} کلاهش را
برداشت تا برود ؛ اما پیش از رفتن موی ریش خود را با قدری از آن گیسوان من
جمع و^{۱۵} گندله کرد و در پیش چشم من^{۱۶} بجلوه^{۱۷} داشت که^{۱۸} ای^{۱۹} نره^{۲۰} خور جزو علی !

¹ *Qalib zadan* = 'to make to swallow; put inside one.' *Jafang* (m.c.) 'talking rot, rubbiSh.'

² " HOW much the less can you do so, you *buck qalandar*. * * *Khar gada* * 'ass of a beggar."

³ *Kalbira* (m.c.) is said to mean « 'angry looks' »; but in the dictionary *kalpatra* is " foolish sayings."

⁴ " Unwashed," i.e. plain and unvarnished (and of course obscene).

⁵ *Hay* a common m.c. particle that, prefixed to a verb, makes it continuous. Possibly it is connected with *hami* (and *hamisha*) but probably it is identical with the cry *hay, hay, hay*, etc., of the camel-man, used to keep camels in motion : the finally must be enunciated in this word. {*Hay* can precede the verbal prefix *ml*).

⁶ *Anchi*=*harchi* hero.

⁷ *Shagird darugha*, no izafat.

⁸ *Hayahu* 'uproar' : *valvala* "howling."

⁹ Note the slovenly change from the Historical Present to the Past.

¹⁰ *Abu Qubais*, said to be the name of a mountain near Mecca.

¹¹ Note *ash* for *khud*.

¹² *Gundala k.* « to make into a ball."

¹³ "To flaunt" (after the manner of the possessor of anew watch who is always looking at the time).

¹⁴ *Nara khar* (m.c.) "jackass" but *nar-i khar* "penis of a donkey." *Jauz* 'an empty nut': *jauz*-*Ali* (for *jauz-i 'Ali*) is a term applied by dervishes to a pretender.

هیچ میدانی که ادیه یکبار صوی داش در طهران بگفزان است ؟ به بینیم فودا در حضور آقای امام^۲ جمعه کبچ و کبچ و آهیا و شراهیانی^۳ تو از میدگ^۴ گد^۵ خوردنهای تو چه طور برمی آید^۶ *

”اگر چه میدانستم که از غرو کشتی^۷ عرو تیز بیدم^۸ جهنمی نمی رود ، اما بسیار دلم میخواست که بدر خانه امام^۹ جمعه درود ، و صرا آنها بنخوانند ، و این^{۱۰} بزنگاه مایه شهرت و صیت من شود . آواز شفا یابی عطار^{۱۱} که از^{۱۲} معتبران بود ، با دعای درویش تازه بهر صوی پیچید * نقل من ، نقل مجالس شد * پس ، از صبح تا شام ، بنوشتم^{۱۳} عزایم و ادعیه ، و بفرا خود حل هر کس بخدای کردن کیسه و تمدن جیب ، مشغول شدم * در اندک مدت مالک دینار بسیار شدم ؛ اما از شومی بخت ، عرق بیماران عطار سده دار ، و عرق کاغذ لغاده دوا می موی بود * عدل و علم از عطار تند و ز نکرده شهرتم^{۱۴} بوا ترقیدن روی نمود * ناچار از طهران بسباحات سایبر^{۱۵} لک^{۱۶} امرا روی نهادم * بهار^{۱۷} شهرها شهرتم پیش از من میرفت ، چه از عطار شهادت نامه عدل در دست داشتم ، و بهر کس می نمودم * تا اکنون هم در آنسابه زندگانی میکنم * با اینکه دایم در عدم تأثیر صحیح است و آزموده ، باز از حق القلم ناز می گیرم * همینکه در جانی ،^{۱۸} برواجی کار خود کسایتی می بینم و در نظر مردم خوار میشوم ،^{۱۹} سبک سفر میکنم و از آنجا بجای دیگر میروم * “

چون نوبت به یومین رسید ، گفت ، ”اگر چه انقلاب را^{۲۰} مدت آنست که رشته

1 *Diya* " blood money " ; *qisas* ' exact retaliation.'

2 Muslim Persians say *Imam Juma'h* but Zardushtis insert an *izafat* between the two words.

3 These four words have apparently no meaning.

* Note the plural of the (compound) Infinitive.

5 **Arr* is applied to the snorting or braying of a donkey and *tiz* " breaking wind."

6 When a man threatens to lodge a complaint, etc., the reply is *Khur hi-bich Jahannam-i namt-ravad*. i.e. he's not going to do anything very dreadful.

7 *Bazangah* " spot " (of an occurrence); here=*fursat*.

8 ' One of the persons of consequence.'

9 PL of '*azima* *' exorcism " (for devils): *ad'iya* pl. of *du'a*.

10 *Va taraqqidan* (vulg.) "to progress backwards," i.e. of course "to retrograde" *taraqqi-yi ma'kis k* (clas.)

11 *Ravaji* {m.c.}=pish raft: the final incorrect.

12 *Subuk safar kun az Inja; bi-rau bi-ja-yi digar* is a common quotation in m.o.

13 '*Adat Sn ast* or '*adati an ast*: without or with an *izafat*.

سختن را دراز سازند ، اما من ¹ افسانه خود را مختصر می‌سازم * من پسر مکتبداریم *
 چون قوت حافظه و قدرت لامذهام را دید ، از افسانه و حکایتی که در فارسی بیش از هر زبان
 است ، بیشتر می ² را بمن آموخت و از برگرداند * چون گنجینه سیئه ³ را از نقد این
 هنر مالا مال ، و بخرج ⁴ و صرف مستعد و قابل شدم ، لباس درویشی و سخجوری
 دربر ، بپایان مردم ، بلکه بجان مردم ، افتادم * پیشه ⁵ معرکه بدی و سخجوری و نقالی
 پیش گرفتم * در اوایل ، مردم مرا چسپید کار دیدند ؛ نقلهایم را گوش می‌کردند و از
 زیر بار 'شی الله ' می جستند ؛ اما رفته رفته ⁶ چکید کار شدم * پس با چکیدگی کار
 تلافی همه صاف را کردم * در ⁷ بزنگاه قصه می ایستادم و می‌گفتم 'حضرات ! هر کوا
 صبر علی در دل است ، دست بجیب کفد ' : می‌کردند * پس می‌گفتم ' هر که دست
 بریده عباس علی را دوست دارد چیزی از جیب بپرون آورد ' : می‌آوردند * در آخر
 می‌گفتم ' هر که ولد الزنا هست آنچه از جیب در آورده بپایان معرکه اندازد ' :
 کم آدم بود که ⁸ بیندازد * بدین سوال هر روز مبالغی میانداختم * بزنگاه قصه را نیک
 میدانستم که مردم تشنه کدام فقه اند : هم در آنجا ریششان را بچنگ می‌آوادم * صدای
 در افسانه شاهزاده ⁹ خنبا دختر نادشاه ختن چون بدیفا می‌رسیدم ، ¹⁰ با ¹¹ همراهان تکاوران
 و ¹² عزه دلاوران و ¹³ لاشخشنه ران پانان و ¹⁴ همه پهاوران و ¹⁵ جمجمه ¹⁶ جودو و ¹⁷ غمغه
 اجلاد و ¹⁸ قععه سلاح و ¹⁹ عصمه سلاح ، غول هزار فن با هزار شیخ هزار گز

1 *Afsana* prop. " fiction " ; here perhaps used as a joke.

2 = *b'shtar-i an ha ra*

3 This *rā* should be omitted : it is inserted owing to a confusion of thought. Persians reading this passage do not notice the mistake till it is pointed out to them.

4 i.e., spending the cash of stories from the treasury of his breast (memory).

5 " Collecting a crowd " : *ū marrika mi bunad* (m.c.) " he's getting a crowd round him " (by conjuring tricks, story-telling, etc., etc.).

6 *Chakida-yi har* (m.c.) " experienced."

7 "Spot."

8 Or *nayandakhtand*.

9 *khata* in China. *Khutan* 'Tartary'. also its capital. The two names always come together in poetry.

10 *Hardkar* " cloud of dust raised by the wind."

11 *Takavor* " horses, camels, etc., in war; cavalcade."

12 *Hazahaz* " tumult."

13 *Khashkhasha* clang " : *bad-pa* " steed."

14 *Hamhama* " murmuring."

15 *Jiyad* (pi. of *jawad*) " a fleet horse " : *jumiama* {m.c.} " the roar of a crowd."

16 *Ghumghuma* (m.c.) " talking to oneself, muttering."

17 *Qa'qa'h* " the clash of arms; also the sound of munching of teeth."

18 " Shaking."

دهن باز کرده است و شهزاده را بر دهن گرفته است و بانو، زانو بر زمین ، دست بر هوا، اشک از دیده ریزان ، خاک بر سر نيزان ، و خدم و حشم مسلحه و يراق را ريخته اند و مانند برگ بيد لرزان و هراسان گريخته اند ، برق ميديرخشيد رعد ميغريد ، ^{همه بوي باد} باد ^{همه بوي باد} ۱ وزوز ميورزيد ، غول کورو کورو کورو ميخروشيد ، مي ايستادم ؛ و ميگفتم ، اينک شي الله درويش برسد تا بگويم شاهزاده چگونه از کام غول رهايي يافت ، و چگونه غول را با يك ضربه گرز ۵ سر پاش مثل گنبد خشخاش خورد و خاش کرد ، * تذلّلن * باي صرکه و ديوانگان نقل، و افسانه از آن ۶ بيهاران نبودند که ناشنیده بودند * منهم از آن ۶ نادرستان نبودم که برايگان ۷ روانشان سازم * اين بود که اکثر اوقات وعده نقل ۸ بزنگاه را بشودا ميدانداختم و كيسه سومايه نقل را نهي لميساختم * اکنون هم بدناموال ۹ از پهلوی بيهاران اسباب گذرانی بهم مي بدم * و چون چوب و بغل بيهاران شهري خالي ميشود بشهري ديگر مي-روم مصرع ۱ بود تا ايله اندر دهر ، مفلس در نهي ماند ، ” .

1 Vizviz " whistling of the wind."

2 Kur-ru kur-ru kur-ru is a sound used to call an ass.

3 Sarpaśh " a huge mace." Oumbad** the head (dome-shaped) of the poppy."
* Pa—" near."

5 Bi-'ar " good for nothing, lazy and shameless."

6 Na-durust = * rogue ' or ' blackguard.'

7 Ravan-i akan sazam * ' let them go, send them off."

8 The ' spot' in the story.

9 Az pahluyi " by means of."

گفتار دوازدهم

در بیان در یافتن حاجی بابا که دنیا دار مکافات است ؛

بدکار بد می بیند ؛ و باندیشه کار دیگر افتادن *

بعد از استماع سرگذشت درویشان ، از حکایت مرغوب و مطلوب ایشان بهره مند و سپاسگذار گشتم * بدین خیال اقدام که بقدر امکان حیل و اِ دسایس ایشان بیاموزم ، و بحلقه ایشان در آیم * درویش سفر از افسانه و افسون کراهِت فروشی ؛ دعا نویسی ؛ از طلسمات و عزایم اطلاعی کامل داد * نقال نیز قدری از نقل و افسانه های خود با طریقه معرکه گیری و سخنوری و جیب و بغل آبی سازی بمن بیاموخت ؛ و کتابهای خود را بهاریت داد ، تا از آنها مستفید شوم ؛ اما با اینهمه باز قلیان فروشی را ترک نکردم * اینقدر بود که بجهت دوستی با یار ازرق پوش * بر خانمان انگشت نیل کشیده بودم * آنچه از های میانوخاتم بهوی میرفت ؛ درویشان تنباکوی خالص را برانگان جزو هوا می نمودند ، و من هم بذلفی مافات ،¹ شایگان دود سرگین و گاه ، و برگ خشک درختان² بخورد مشغریان میدادم *

¹ *Dasaia* (pl. of *dasia*) " tricks."

² *Yār-iazraq pūsh* evidently refers to Dervesh Safar and probably indicates that he was a Sayyid, *Khanuman* or *khan u man* is ' house and possessions ' : *angwhit-nil kashldan bar chizi* " to renounce utterly." The sentence is not quite clear. The Pluperfect appears incorrect.

³ *Hay* is ' the puffing of the smoke ' and *huy* refers to the dervish cry *Hu* " He."

⁴ *Sha igan* probably means " gratuitously " : (anything done for the Shah or for any Eastern potentate would be gratuitous).

⁵ *Khwurd* " food, feeding."

شبی در وقت بر چیدنی نگانها، پیوه زنی بخلافی صایر پیران کم گو، و پوشیده رو،
 واده پوش، کوژ پشت، چنان در چادر فرو نهفته که بزور آوازش بر میايد،¹ گریبانم را
 گرفت، و قلیانی خواست * من هم از مغلولت قلوب معمول خود قلیانی بدستش دادم *
 یف بقایان همان، و نریاد و آخ و توف همان * ناگاه پنج شش تن غول * قول چماق
 با چوبهای * قر در رسیدند، و بیمه بابا مرا بباد کونک گرفتند * پیوه زن از چادر * داروغه
 در آمد و روی من آورد که "ای * کهنه اسفحانی، دجال! طاقت خوب دمت
 ? بلکه فدان: پدر سوخته! تا کی مردم مشهد را زهر میجشانی؟ حالا بعدد * شاهپا
 که گرفته چوب بغور، تا * دنده ات نرم شود * بجایا! چوب و فلک بیاورید، و لاختهای
 این پدر سوخته را¹⁰ بربزید *

فی الفور پایم بفلک بر کشیده شد و باران چوب بر¹¹ سرم باریدن گرفت * گفنی
 ده هزار¹² زبانی که جنم بشکل داروغه و پیوه زن در برابر چشمم، با آهنگ چوب و نوای
 قالد،¹³ بشکن زنان میرقصیدند * هرچه داروغه را بر پیش خود، و بگور پدر و مادر،
 و بجان فرزندان عزیزش قسم دادم، و هرچه خدا و رسول و انبیاء و اولیاء و ائمه¹⁴ هدی
 را شفیع آوردم، سودی نکود * هرچه از حصار القماس و درخواست استرعام نمودم،
 فائده نبخشید * از رفقای خود، درویشان، استمداد نمودم؛ لب نچنبانیدند * عاقبت
 از ضرب چوب بی تاب و¹⁵ توش¹⁶ بدمهوش افتادم * وقتی که بهوش آمدم، سرخود را

1 i.e., " hindered me " (from going just as I was shutting up shop).

2 *Akh*, an exclamation of pain and *tuf* " spitting; " [*Tuf* is rather a vigorous word : the polite word for spittle by itself is *abi dahan*]

3 *Qulchumaq* (m.c.) ' sturdy dare-devils.' I am not sure of the derivation. *Chumaq* is an " iron mace."

4 " Freshly cut switches."

5 *Darugha*=*muhtasib*.

6 "Good old Isfahani": this use of *kuhna* common in m.c. *Dajjal* "• impostor; also Anti-Christ."

7 *Tala* " a gin " (sp. for jackals, etc.)

8 *Shahi*; there are twenty to one *qiran* or *qiranl*: fifty-two to fifty-five *qirans* now (in 1902-3) equal one pound sterling.

9 *Danda* " rib."

10 *Rikhtan* tr.: this is a common m.c. expression. *Nakhun* means nails of the toes, here.

11 *Sar-am* used figuratively.

12 Vulgar for *zabāna*.

13 *Bi-shikan zadan* is to snap the fingers to music (of dancing boy, etc.): corruption of *bi-shugun* ' as a good omen.'

14 *Huda* " the right way."

15 *Tush* " Power, strength, etc."

بدیوار و از تماشاخانه معیّوط دیدم؛ اما نه برای ترحّم و اظهار مروت، بلکه بنمایش و غارت * قلیانها و آنچه و سایر اسباب را بفراخ برده بودند و مرا - مرداده، تا بهر جا که بخواهیم برویم * خدا رحم کرد که منزل نزدیک بود؛ خود کُشان و بزمین کُشان با آه و ناله خود را بمنزل انداختیم *

با زخم پا و درد دل یکروز در منزل بیغوث اقدام * روز دیگر یکی از دره‌پشان * بسر - وقتیم آمدن جسامت یافته، بیامد؛ که ' اگر بیختر می‌آیدم، شاید مرا نه‌شریک تو میدانستند، و بروز تو می‌نشانند ' * * چون در وقتش + آنهم چنین نکلنی بنور بوده بود و از آنچه بسرش آمده حکیم شده، چاره و معالجه نمود، تا در اندک مدتی پرو پا بم و سلمه و پیغه یافت، و باز نوا اقدام *

در ایام 7 زمین گیری، با سر صبر به حالت خویش اندیشیده چنان بمقام رسید که "وردم بمشهد در ساعتی نخس بوده 8 است؛ مثل که صداند قهر در برج چه بوده است؟ اول 9 که در کم شکست، و بعد از آن ناختم ریخت * اگر قدری دیگر صافم، شاید خونم بریزد * چه به از آن که تا پا دارم، ازین ویران شده بگورزم؟ " پس قصد سفر طهران نمودم، و قیّت خود را بدرویشان بخشودم * پس دیدند * علاوه برین درویش مفر همسفریم خواست، که " علاوه از 10 هوای کار من بدهرآ شده اند و 11 خمیر مایه بدی بوانم بآب گرفته اند، چه با ما ملایان بچوال رفتن کار حضرت خرس است * مصرع 3 باید برون کشیدن زین و رطه رخت خویش، * "

1 *Chinta* a bag of carpet suspended from the wrist.

2 *Anglicé* "luckily."

3 *Sar-vaqt (m.c.) a hwal pursi,*

4 *An ham=u ham. Man in zin ra tuy burdam (m.c.)* * I suffered like this ':

takaltu "pad-saddle, etc."

5 *Par u pa* "feet, etc."

6 *P na* "a patch."

7 *Zamin-gir* "lying on the ground," (generally of an old man): Persians usually sleep on the floor; here "« bed ridden."

8 Note the Perfect (and not the Preterite) as the effect still continues.

9 *Kamarak (dimin.)* "my poor back."

10 *Hava=khiyal qasd, etc.: bad-hava—bad khayal.*

11 * Mixed leaven with water to cook bread for me'; they are brewing a fine broth for me; the idiom is common in m.c.

12 * To go into the same sack with a Mulla is a business for Master Bear (and none less rough)': a common m.c. idiom. I think for *chi*, *vav* should be substituted.

پس قرار بپوشیدن کسوت درویشان داد^۱ ، و خرقه و کشکول و تاج و پوست
تختی خرید^۲ ، با دوش ، مهبای سفر^۳ شدیم *

چنان هر دو مشتاق رفتن بودیم که خواستیم بی رفیق عزیم طریقی کنیم
اما از راه پیش بینی ، خواستیم از کلیات شیخ سعدی تغاوتی بزنیم * درویش سفر
بعد از وضو دمای فال امام جعفر^۴ صادق ، کلیات شیخ را بکشد * این عبارت
آمد که "خلاف رای خردمندان است بامید تریاق ، زهر خوردن ، و راه ندیده
بی کاروان رفتن " * این فال معجز مثال مانع خیال ما شد *

در هنگام نجس کاروان ، از قضا ، به علی قاطر برخوردیم ، که تازه
بمشهد رسیده بود ، و برای طهران^۵ بار گیری پوست بخارائی میخواست *
از دیدارم خرم و خندان ، قلیائی چاق کرد و بدستم داد و اسقفسار حال ایام جدائیم
نمود * شرح حال خود باز نموده ، او نیز از آن خود را بدینطریق بکشد که
" با پوست بخارائی بی ترس ترکمان از مشهد باصفهان رفتم * در اصفهان هنوز
گفتگوی شیخون کاروانسرا در دهانها بود * میگفتند که غارتیان هزار سوار بوده اند ،
و اصفهانیان با کمال مردانگی مقاومت نموده اند ؛ بخصوص کرلانی حسن^۶ دلا
بزرگ غارتیان را زخم دار کرده ، و بهزار مشقت از دستش گریخته است * " *

چون من از سرگذشت خود^۷ نکته کار پدر را از همه کسی پنهان میداشتم ،
نخواستیم به علی قاطر هم بروز دهم ؛ اما از درد دل^۸ یک پر - زوری بقایان زده دهان را
پر دود کردم و پف پر - زوری بصورت علی قاطر زدم ، چنانچه ریش و پشم او پر از
دود شد ، و دود آتش دل من اندکی فروکش کرد^۹ *

1 Tāj " crown " is the term by which dervishes style their peaked cap ; it is made of eight pieces and has verses (of poetry) embroidered on it.

2 Note the concord.

3 Sādiq may be an epithet or it may be the name of the father of Imām Ja'far. The latter is said to have written books on the interpretation of dreams and on omens. He paid dervishes certain sums to cry the name of 'Ali in the bazars; (the Sunnis were more numerous than the Shiah at that time).

4 Bar-girl " a loading " : bar alone might mean one load only.

5 Note the izafat after the name and before the trade. In India the izafat would be omitted.

6 Nukta-yi kar-i pidar ra * the little matter about my father.'

7 Puk ' an inhalation of the pipe.'

The subject of kard is " it " or ' this action ' understood.

علي قاطر در آخر گفت که " از اصفهان ا قدی و نایاکو و 2 تَدَکَه ، برنج ییزد
 بردم ، و از اینجا مال یزد نمشهد آوردم * حالا چنانچه گفتم ازینجا بطهران میروم ،
 و بگردن من که شما را بطهران برسانم * در راه هر وقت خسته میشوید ، اِرا خدا ،
 بروی قاطر خود سوار تان میکنم * "

1 *Qadak* is a stuff for a *qabā* woven in a size just sufficient to make one *qabā*. It is however a speciality of Yezd and not of Isfahan.

² *Tunuka* (—*takhta*) *' sheets of metal."

گفتار سیزدهم

بیرون آمدن حاجی بابا از مشهد و چگونگی مداوای درد
کمر و معرکه گیری او *

در وقت بیرون آمدن در ادم دروازه گفتیم " برو ای مشهد! ای * گفته فانی! الهی! مثل شهر قوم لوط زیر و زبر بشوی " * اما از ترس ، بدینسوی و آنسوی می نگریم که مبادا یکی از مقدسین بشوید و * بسزای بی ادبی بمشهد مقدس سنگسار بشوم * درویش سفر نیز با من هم لعنت بود * من از درد چوب و فلک ، و او از درد کوک و کلک ، هر دو بمشهدیان دعای خیر میکردیم *

میگفت " رفیق ! تو هنوز جوانی و ناپخته ؛ خیلی نان بابد بخوری تا پخته شوی * این صدمه صدمه نبود که از آن گله توان کرد * انشاء الله ازین صدمها خیلی خواهی دید : ولی چشم بشما که تجربه روزگار حاصل کنی * مثلاً ازین صدمه داروغه این تجربه را حاصل کردی که داروغه را با لباس دروغه بشناسی " * پس ریش خود گرفت که " مثل منی را باین سن و سال ، سفر ناچار بی خیلی سخت است " *

1 Dam " edge " ; " threshold."

2 'Ali was killed in a mosque in Kufa.

3 Note the concord with *yak-i. Bi-sazayi*— "in punishment of—; as a punishment for."

4 *Kuk u kalak* (m.c.) is said to mean "deceit." *Kuk k*, "to wind up a watch, tune an instrument; *tu-yi kuk-i kas-irafan* " to chaff, 'pull a person's leg." *Qulak zadan* "to lampoon, satirize." *Kalak bar sar-l kaa-i bastan* "to bring misfortune on any one." I cannot explain the origin of *Kuk u kalak*. In the English the word is "persecution."

5 *Mi-guft* signifies that the dervish repeated the speech, or words to the same effect, more than once- ' "

گفتم "رفیق! اگر - تو میخواستی در مشهد بمانی کار در دست خودت بود * در صورتیکه مواظب نماز و روزهات باشی و زیانت را از ناصایات وقت نگاهداری با تو چکار دارند؟"

گفت "راست است؛ اما می بینی که ماه رمضان در پیش است و ملایان در ایامه^۱ هار میشوند * من مرد روزه نیستم، و خدا نکند بشوم؛ قلبان^۲ ممد حیات و شواب عفر^۳ ذات من است، بی این دو نفس کشیدن بر من حرام است * اگر میخواستم مثل ایام پیشین، در خاوت روزه^۴ را بخورم، شاید ممکن میشد؛ اما با آن، دعوائی^۵ ولایت و کرامت، منافات^۶ داشت و انگهی مانند من آدم همیشه منظور نظرهاست * اما در سفر به بهانه^۷ "قَعْدَةً مِنْ أَيْامٍ أُخَرٍ"، بصفای خاطر روزه را میتوان خورد، و کسی اعتراض نمیتواند کند *"

ملاحظه^۸ تا به سمنان بی وقوع واقعه^۹ که قابل تذکره باشد، رسیدیم، مگر اینکه روزی دو، پیش از رسیدن در آنجا، در وقت^{۱۰} یاری^{۱۱} بهایی قاطع در باربوداری، از همانجایی که مرگ که سقا شکسته بود، صدای طراقی بوخاست، و دود غریبی عارض شد، بفریادهای چون سمنان رسیدیم، تا زمان^{۱۲} بهبودی آن بدو^{۱۳} ماندن از کاروان ناچار گردیدیم؛ و چون^{۱۴} قوس توکمان هم باقی نمانده بود، در ماندن^{۱۵} مخطوری ندیدیم * اما دویزش سفر برای اینکه از لحاظ طهارت باز نماند، در سمنان ماند *

1 *Hār* "mad" (of a dog).

2 *Imruz ruza nistam* (m.c.) "I'm not fasting to day." *Ruza ra khurdan* (m.c.) "to break the fast."

3 *Mumidd-i hayat* and *mufarrih-i zat* are expressions that occur in the *Gulistan* (Preface). During the fast, Muslims may not even smoke. Some Persians who are not strict about keeping the fast, will still abstain from wine during the month. A dervish told the writer that he daren't drink wine by day during Ramazan as his wife could detect the odour. But for the women, the custom of keeping the fast would rapidly die out in Persia. Nothing can be more dreary than a Persian city by day during the month of Ramazan: the shops are not opened till the afternoon; day is turned into night and every Muslim tries to pass as much of the month as possible in sleep.

4 *Vulayat* (= *vali budan*), usually applied to 'Alī only.

5 *Dasht* for *mī-dasht*: the imperfect of *داشتن* and *budan* seldom used in modern Persian.

6 *Sura-yi Baqra* (1st sura); 'count other days in place of them..'. Many Persians go on a journey to avoid the fast: they pretend that they will fast extra days at the end of the month (*qaza kardan*).

7 Note the *izafat* after, *yari*.

8 *Makhtur*. "danger, risk."

در نزدیکی شهر در مقبره^۱، تخت پوست خود را انداختم، و بعد از درویشان
۱ نفیر کشان و^۲ یا هو، یا من هو، یا من لیس،^۳ یا هو،^۴ از جایگاه مظهر المعجایب، گویان
بذای نعره کشیدن و نفیر زدن گذاشتم، تا مردم از ورودم خبردار شوند * چون
هیأت خود را قلندرانه و عجیب و غریب آراسته بودم، اعتقاد این بود که فرین
و نکرهای آموخته ام در آنجا خوب بخرچ میرود *

در سه زن بیش بدعا گرفتن و تمویذ نویساندن نیامدند، و هدیه آنان هم
از ماست و غسل و صیوه بیش نبود * درد کمرم بذوی^۵ شدت کرد که زمین - گور
شدم و به جستجوی طبیب افتادم * معلوم شد که در همان کسبکه مظهر طایبات
بدر رود، دو کس است، دلاکی و نعلبندی * دلاک بخون گیری و دندان کبی
و شکسته بندی مشهور بود: نعلبند بحکم سرور شده در بطاری، در معالجه
انسانی نیز مداخله میکرد * گیس سفیدی دیگر یعنی فرتوتی یو گوی و کم شوی
بود * بعد از قطع امید از هنر دلاک و دست و پنجه نعلبند، بار مراجعت
می نمودند، و اعمال او را از معجزات انبیا^۶ بنی اسرائیل میسر میدادند * این سه زن
هر سه بسر - وقت من بیچاره آمدند: هر سه متفق بر اینکه " این درد کمر از سرما
است: و چون گرما ضد سرماست، پس او را علاجی؟ بجز داغ نیست " *
نعلبند را بهجه آشفته ای آهون چراغ قرار دادند * چراغ، زنبیلی زغال، با دم
و سیخی چند بیاورد، و در گوشت^۷ قیوه سیخها را سرخ کرد * بعد از آن مرا وارونه
انداخت و با آتش هر چه نامر به مشق^۸ چارده معصوم، چارده جای کمرم را داغ کرد *

¹ *Nafr* * horn; also a blast on the horn."

² These are dervish cries: *ya hu* "Oh He," etc. *Nadi 'Ali* is a Shi'ah, amulet:—

" Call on Ali, the manifestation of wonders !

Help from trouble you will obtain from him !

For quickly does he remove grief and pain !

By Muhammad's mission and by his own sanctity! "

Nadi 'Ali Persian, for the Arabic *نادی علیا* " call on J Ali."

³ In m.c. *bistari* shudam. ~~~~~

⁴ *Ast* should be *and*; *kas-i hi* should be *kasan-i ki* and *bi-d'u* should be *bi-d-ishan*.

⁵ *Shikasta bandi* " setting broken bones."

⁶ The miracles of the Old Testament are mentioned in the Quran.

⁷ Persians, like Indians, have a passion for firing things. Horses with a Plimsoll line are not uncommon. If an official casts covetous eyes on a horse, it is sometimes branded for the sake of disfigurement.

⁸ *Chahardah*=the twelve Imams and Muhammad and Faiimah.

وقتیکه ^۱ داغ سوز سیخهای سرخرا بگردن من می چسباندند و من از نه دل نعره و فریاد بر می آوردم ، حاضران دهنم را میگرفتند که " صدا در میآورد که خصمیتش باطل میشود " * خلاصه تک و تنها در آنگوشه افتادم ، و از ترس بی پروتار ماندن ، پای بیرون نهادم * ^۲ مبالغی طول کشید تا جای داغها به نادم و من بهبودی یافتیم * سه را ^۳ افتاد اینکه بهبودی من بجهت موافقت اعدای سیخها با اعداد چهارده معصوم شد ؛ و کسی را شک نماند که آهن سرخ نیز از آلات معجزه است ؛ اما من خود نیک میدانستم که طایب دردم راحت در آن گوشه بود ؛ ولی از ترس ، نفسم در نیامد تا خصمیتش باطل نشود *

پس از آن ، باز راه خود پیش گرفتم ؛ اما بیش از راه افتادن خواصتم یک هنر آزمائی کردم * نداری معرکه دیدم * در دم دروازه دازار ، در میان راه ، در میدانچه که در وقت ظهر ^۴ دگ نیلان بود ، شال و دستمال خود را گسترده ، ^۵ باد بدوق ، هنگامه را گرم کردم * جمعی با گردنهای کشیده و چشملهای دریده ، دهانها باز ، پیرامونم را گرفتند ؛ و من در میان ، قدم زبان ، ^۶ تعلیمی در دست ، این حکایت که در زمان دلاکی خود آموخته بودم ، بدین گونه نقل کردم : —

" روایان اخبار و ناقلان آثار چنین روایت کرده اند که در ایام خلافت هارون الرشید در بغداد دلاکی بود ، علی سقال نام ؛ آمدادی ماهر و چیره دست که چشم بسته سر تراشیدی و مورچه بی زدی . هیچ کس نماند که سرش را تراشید * از کثرت مشتریان و ازدحام دکان ، گستاخی ^۷ بر آن عارض شده و غرورش بر آنداشت که بجز بزرگان کسی را ^۸ صالحی ندیکذاشت ، و بجز سر ^۹ سرفناسان و ^{۱۰} پول خرچ کمان صری ندیکذاشت * معلوم است ^{۱۱} هیزم همیشه در بغداد گران است * هیزم فروشان بدر

1 *Dāgh* is the branding iron; *sūz*, better omitted.

2 *Mabaligh'i* (pi.) " along time."

3 No *izafat* after *i'ttiqad*.

4 *Dakh* Ar. " A level place " ; in m.c. ' any meeting-place,' (for good or for bad purposes).

5 *Bad bi-buq* * blowing the horn."

6 *Ta'lim* " a swagger cane."

7 *Bar ū*. For *shuda* substitute *shud*, or else omit the *vāv*.

8 *Mahall guzashtan* " to pay attention to, to notice " : the *ی* here = * in the least bit'

9 *Sar-shinasan* " the notables."

10 *Pul-khirj-kun* " the open-handed; the money-spenders."

11 = *Mashhur* ask

دكان علي مَقَال میآمدند، که جمیعت از همه جا بیشتر بود، تا هینم را از دیگران
 اگرا تر بفروشد، از قضا روزی هینم گشی ناشی، از آسادی علی مَقَال بی خبر،
 بار هینمی بر خر، از راه دور بیامد و به علی مَقَال گفت: «بها، و این چوبها را بخور» *
 علی مَقَال را از شنیدن لفظ چوب، نادرستی بخاطر آمده هینم فروش گفت: «بسیار خوب
 فلان مبلغ میدهم، و هرچه چوب بر روی خر تست میخرم» * هینم فروش قبول
 کرد: «صیغه بیع جاری شد» * چون بار خر را بر زمین نهاد و بها خواست،
 علی مَقَال گفت: «تو همه چوبها را تحویل ندادی، تا بها بسفاتی: پالان خرت
 نیز از چوب، و آهم داخل معامله است» * هینم فروش سرساییده شد که چوب
 هینم کجا، و چوب پالان خر کجا؟ گفتگو دراز کشید: «مفاقشه عظمی برخاست» *
 آخر الامر علی مَقَال بار خر و پالان خر را گرفت، و هینم فروش را دست قبی
 روانه کرد که «هر کجا دلت میخواهد، برو» * هینم فروش بدش قاضی دود *
 قاضی از علی مَقَال واهمه داشت: «رویی نشان نداد» * بزد مفتی رفت * مفتی
 مشقرب علی مَقَال بود: حواله^۱ بشیخ الاسلام نمود * هینم فروش دست بدامان
 شیخ الاسلام زد: شیخ الاسلام گفت: «در آیات کتاب و اخبار سنت در این صاصله
 نص صریحی نیست تا بشرح و نقل^۲، حکم قطعی در این باب توان کرد» * هینم
 فروش از میدان در نرفت * عریضه نوشت و در روز جمعه، در وقت رفتن خلیفه
 بمسجد، بالذات، بدست خلیفه داد * دانرسی و عدالت خلیفه را شنیده اید: او را
 بحضور طلبید * هینم فروش بخاک افتاد و دست بر سینه، منتظر حکم خلیفه
 بایستاد * خلیفه گفت: «ایم—رد عزیز! درین دعوا^۳، لفظ حق با علی مَقَال
 و معنای باگست: اما چون احکام شریعت بلفظ قایم، و عقد بیع و شری با لفظ
 جاری میشود، پس لفظ صراط اعتبار است، و گرنه احکام شرح بی قوام، و اصول عامه
 بی نظام، بلکه معاملات مردم مهمل و معطل می ماند، و اعتماد افراد و احاد
 بیکدیگر از میان بر میخیزد» * در عقد بیع، لفظ همه چوبها، ذکر شده است، لهذا
 باید همه چوبها (از حیثیت اینکه لفظ همه چوبها ذکر شده است) از آن دلاک باشد:

1 Because of the notables.

2 *Nā-durustī* "a trick."

3 The one man says in Arabic, "I have sold," and the other "I have bought." Merchants observe this form in large transactions only.

4 'He didn't appear; didn't show his face (to the woodman).'

5 *Shaiikh* "T'Islām" a title given to a mulla in a city.

6 *Nass* "manifesting; text of the Quran."

7 *Naql*=precedent, i.e., *anchi az 'ulama naql abt.* * *for دعوی*.

و پالانِ خر تو چون چوب است ، پس از آن دلاک میشود ، * اما انگاه خلیفه
هیزم فروش را پیش خواند و بسرگوشی سخنی چند باو بگفت که کسی نشنید ؛
و هیزم فروش را خرّم و خرّمند با خر بی پالان روان کرد *

چون بدینجا رسیدم ، از نقلِ حکایت باز استفاده ، و کشکولِ خود را پیش
حضوران یگان یگان بهداشتم که " اکنون اشی الله فقیر صولا برسد ، تا تَمَمَّهٔ حکایت را
باز گویم " ، چون معرکه نشینان را سخت آشندهٔ تَمَمَّهٔ حکایت کرده بودم ، با قسمهای
غلیظ و شدید ، بلکه دشنامهای سخت ، بر آن داشتم چنان که چیزی نداده درمیانه
کم * ماند *

پس گفتم " آری ، خلیفه در باب ۳ نقاس بگوش هیزم فروش بنحوا سخنی
چند گفت ؛ و هیزم فروش زمین خدمت ببوسیده * افسار خر بی پالان خود
بگرفت و برفت * بعد از چندی ، مآذد کسبکه هیچ * نقار و شگر آبی نا دلاک
نداشته باشد ، بدکان دی آمد که ' خوب ، آستان دلاک ! الماضي لا یذکر ؛
اکنون نظر باشتهار و ناصدار تو ، من و یکی از رُذّایم میخواهیم لذت آستانی
و مهارت ترا دریابیم * سر ما را بچند میفراشی ؟ ' علی صقال ، بیخیال ، باو * بطی
مزد برخاست * چون سر هیزم فروش پاک و پاکیزه تراشیده شد ، دلاک پرسید
که رفیقت کز ؟ * هیزم فروش گفت ' اینک ، اینجاست ؛ میآورم * ' پس از دکان
بیرون آمد ، و افسار خر را که بدان نزدیکی بسته بود برگرفت ، و بدکان کشید که
' اینک ' رفیقم ؛ بیا ، سرش را بفراش ' * علی صقال بر آشفت که ' سر مثل توئی
تراشیدن برای من کم بود که باید سر خرت را هم بفراشم ؟ شوخیت گرفته است
یا ریشخند میکنی ؟ برو ، کم شو ؛ وگرنه ترا با همین خرت بدوک میفروسم * ' این
بگفت و هیزم فروش را از دکان برآورد *

هیزم فروش شکایت بخلیفه بُرد * خلیفه سرهنگی بفروشان و علی صقال

1 Shay Ullah-i faqir-i maula.

2 Or mândand.

3 Taqass "retaliating upon one another."

4 Afsar "halter, etc."

5 Niqar "stabbing with reproaches" : shakar-ab—ranjish.

6 Tayi muzd "settling the price": avval tay kun, ba'd para kun (m.c.)
"first fix the price and then tear (the cloth)."

را با امباب سر تراشی او فی الفور بیاوردند * خلیفه روی بدو نمود که
 "چرا سر رفیق این مرد را نمیتواشی ؟ مگر قوار نو بتراشیدن دو سر
 نبوده است ؟" علی زمین خدمت بدرسید که "ایر المومنین ! راست است
 اما تا کنون ، خر ، رفیق انسان نبوده است : رفاقت انسان (وانگی اعل
 ایمان) با خر که تصور میتوان کرد ؟ ، خلیفه بخندید که "راست است ؛
 اما تا کنون پالان کجا جزو همزم بوده است ؟ اشتمال چوب را بچوب پالان خر که
 تصور میتوان کرد ؟ سر این حیثیت که سر است ، داخل مقوله است ؛ و چون غرض
 اینمرد از سر رفیق ، سر خر اوست ، پس سر خرش را باید بتراشی ؛ وگرنه سزای
 خویش خواهی دید ، * پس علی مقال یا میآلفی صابون سر خر را در حضور خلیفه
 و سایر حضار ، با ریشخند و استنزای ایشان ، سراپا بتراشید ؛ و خلیفه همزم
 فروش را با انعامی فراخور حال وی روانه ساخت ؛ و آوازه عدالت و داد خلیفه
 بمه بغداد بهچید " *

گفتار چهار دهم

بر خوردن حاجی بابا بیکى، و تبعه آن

از سمنان شادان بیرون آمدم * در آن دم بهبودی پذیرفته : جوانی و جمال
 بها : بیست تومان، پس انداز مشد * در جیب : هزهای اندوخته در بغل : آهنگ
 آن داشتم که چون بظهران رسم، کسوت درویشی را بر اندازم، و با لباسی بهتر از آن
 بکاری بهتر ازین پردازم *

در یک منزلی ظهران با آواز بلند اشعار لیلی و مجنون خوانان، راه می پیمودم :
 ناگاه چاپاری از پشت سر در رسید * در صحبت کشودیم * تکلیف نمود که اندکی
 آرام کنیم، و غذائی بخوریم * چون هوا گرم بود، غنیمت شمردم * در کنار کشتزار
 بر لب آبی نشستیم : اسبش را بکشتزار مردم سر داد * پس : از قاشق زین کیسه
 ماست^۱ چکیده بکشود : و از یک جیب شلوار، دستمالی پُر از^۲ کته چلاو با دو سه
 نان. و از جیب دیگر کفش و قدح آبخوری و کیسه تنباکونی و چند چیز دیگر
 با شش هفت گله پیاز خام در آورد : و با اشتهای تمام همه را بخوردیم *
 بعد از آن، نوبت جواب و سؤال از کیفیت حال شد * حالت من از سر و وضعم
 معلوم بود : سرگذشتم دراز نکشید : اما او معلوم شد، که چاپار حاکم استرآباد
 است : و بموجب حیوت و شادی من خبر خلاصی ملک الشعراء را از اسارت ترکمانان
 بظهران میبرد * دلخوشی خود را ازین خبر بچاپار بروز ندادم : اینک یکی از

¹ Qash=qarbus (for Ar. qarabus) * the pommel or bow of the saddle *: (qaltaq is the whole of the saddle tree).

² Mast-i chaklda is most that is strained from water and is therefore hard.

³ Katta chilau or chulav or chilo is boiled rice without butter or ghl: boiled rice in Persia has ghl mixed in it.

تجربیهام که راز دل را بکس نباید گفت * بذا بویین بقجاهل چنان نمودم که گویا نمیدانم چنان کسی در دنیا هست یا نه *

چاپار گفت "ملک الشعراء تا با سترابان صمیم و سالم رسید ؛ و چون ¹ اوضاع درستی نداشت ، خبر بخانداد² او میدوم ، تا برای او بفروشد * " پس ، از بغل خود ، دستمال کاغذهای او را بر آورد ، چون بسواد بود ، از روی گنج ³ کاهی بهن داد تا بخوانم ، و از مضمونهاش مطلع شود *

کاغذ اول مریضه بود پیداشاه ، منشیانه و مضمون شرح حال گرفتاری و ایام اسارت او بدین مضمون :-

" تشکمی و گوسفندی بعد و پایان ، و رفقار وحشت آثار دهشت دثار ترکمانان بدین بزدگی نابود و ناچیز و ناتوان ، نه چندان صعب القاعل و دشوار بود ، که محرومی از فیض حضور ساطع ⁴ الذور ؛ و ظلم و جور آن گروه ⁵ نسیاس خدا شناس نه چندان ، و اثر که مهجوری و دوری از کرباس کوهی بی پاس عرش اساس در دریای سلطنت و شهریاری و گوهر کان عظمت و تاجداري شمساً للسلطنة والدولة و المعرفة والجلالة والعظمة و الإقبال ، شاهنشاه معظم ، قبله اعظم عالمیان و عالم ، که آفتاب معدنش کوان تا کران جهان بر مقارن جهانیان گسقرده و صیت شهریارش قاتی تا قاف باکنای و اطراف گیتی رسیده است ⁶ مریضه : از خاکپایی توئیلا آسا و عیون آرای شهناهی که محل الابصار ذوی الانظار است ، متوقع و امیدوار است که بحکم "وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ" ⁷ ، مانند سوابق ایام در سلک مقربان و خدام حضرت قدر-قدرت منخرط ⁸ و منسلک گردد و عندلیب خوش-طبع سخندان و سخنوری باز از سر نو در شاخسار مديحت و سقایش و گلزار ثناء و نیایش ذات همایون میبخت ، مقرون با نغمهای موزون و آهنگهای گوناگون تا انجام دهر بوقلمون بقراوه و ترانم در آید " * و ختم مریضه بدین بیت بود که

" شکر نغمهای شه چذ آنکه نعمتهای شه .: مژد تقصیرات من چند آنکه تقصیرات من " *

1 = asbab.

2 ' Raising up light ' : *nur sati' shud* " the sun has risen. " [" Monkey "

3 *Nasnd's* " ourang outang " ; (Sindbad's old man). In Egyptian colloquial

* This long and intricate sentence is merely a preliminary to the real *arzi*. Very few Persians even can disentangle a sentence like this and they care very little whether it is correct or not.

5 *Sura-yi Waqi'ah*: * The most remote are nearest to God'. (i.e. the companions of the Prophet, etc)

6 *Munkharit* lit. "strung" (as a pearl on a string).

کاغذ دوم خطاب بصدر اعظم بود، که با کفایت بشرة و عنق منکسره، او را سنارگ^۱ تابانی در میان ثوابت اشکوف و بی پایان سپهر عظمت و جلالت، و لنگر گوانی^۲ در میان دریای ژرف و بیگوان رفتی و رفتی امور دولت میسر شد، و التماس حمایت و جانبداری داشت * کاغذ سیم بمعیز الممالک قریب بهمین مضمون * کاغذ دیگر بنزدش؛ و دیگر بلله پسرش؛ و دیگر بنظرش بود * مضمون کاغذ زنش، بعد از پارگ تفصیل اندرونی، اینکه " امیدوارم که در وجه رخت و پخت، مانند ایام پیش، افراط و اسراف ننموده باشی؛ و کنیزان و غلامان را پوسقاری نیکو کرده باشی؛ برای من رخت و لباس حاضر کن، که سرتا پا برهنه ام " * مضمون کاغذ الله! بلکه " انشاء الله در قربت فرزندش نور چشمی دقت و تعلیم نشست و برخاست با مردم مواظبت نموده^۳ البقه نماز و روزه را ترک نکرده است؛ و تا کذن در سواری و تیر اندازی، خاصه تیر روی اسب، ماهر شده است " مضمون کاغذ ناظر اینکه " در ترتیب و تدبیر امور خانه و خانه داری، بیش از پیش، بکوش * هر روز بخدمت^۴ صدر اعظم رفته از جانب من در دامن - بوسی و چاپلوسی کوتاهی منما * بزنان و کنیزان متوجه شو^۵ بسیار بتمام ننوند * در گردش تو^۶ تعزیه همراشان باش؛ پدیده زنان خاصه^۷ بهودیلان را، باندرون راه مده؛ در دیوار اندرون را از شگافی و سوراخ محکم و معمور بدار؛ زنهار تا از پشت بام با همسایگان گفتگو و مراد^۸ نکنند * لاسیما^۹ چهره سیاه باندرون رفت و آمد بسیار نکند * اگر با کنیزی^{۱۰} معونه اند سخن گوید، پدر هر دو را با شلاق در آر * مردگانی درسنی بچاپار بده " *

¹ *Shigarf* "great, glorious."

² *Lala* "tutor."

³ *Rakht u pakht* "clothes, dress": *pakht* is 'a meaningless appositive' (تابع مهمل).

⁴ *Tir-andazi* "shooting with a gun" (not with bow and arrows).

⁵ *Dar ru-yi asp* "on horse-back." Note that *namuda* refers to the tutor and *karda ast* to the son; misrelated participle.

⁶ There is an *izafat* after *Sadar*. Possibly in Tehran the *izafat* is omitted.

⁷ *Ki* understood after *shau*. The omission of the conjunctions *ki* and *agar* is common in m.c.

⁸ *Ta'ziya*=*rauza-khwani* or *shabih*: not confined to the month of Muharram.

⁹ Jewesses sell needles, etc., and consequently have access to the women's apartments: they are therefore employed in intrigues.

¹⁰ "Johar the 'black'" (slave).

¹¹ *Mahramāna* "confidential, secret."

¹² "Misrelated participle"; note obscurity: *namuda* refers to the steward and *narkarda ast* to the son.

کافه‌ها را خواندم ، و باز پیچیده بچاپار دادم : بدستمال خود نهاد *
 از ذوق ایصالِ خبر سلامت ملک الشعراء و از گرفتنِ مزدگانی ، پایش بزمین * بند
 نبود * میگفت " که از ترس اینکه مبادا دیگری پیش دسني کفد و پیش از من این
 خبر را بود ، روز و شب اسب تلختم : اسبم لنگ شد * این اسب را که سوایم از
 بزرگتری * بزور گرفتم ، و اسب خود بدو دادم تا از عقب بیاورد " *

پس ازین صحبتها ، بر روی چمنِ نرم ، از شدتِ خستگی و کوفتگی بغوابِ گران
 رفت * در آنحال مرا بخیال آمد که " پیش دستی بدین چاپار دشوار نیست : از کاروبار
 ملک الشعراء سر رشته کامل دارم * اگر این مرده را من بزم و مزدگانی را من بگیرم ،
 چه ضرر * دارد ؟ اگر اسبش را میگوئی ، ایقدر که چاپار حق سواری بر او دارم ، من هم
 دارم : وانگهی اسب او را از عقب می آورند " * پس بی تأمل ، دستمال - کاغذ چاپار را
 کشوده کاغذ ناظر را برداشتم ، و باسب بزرگتر * سوار ، رکاب زنان از راه طهوان ، تا او بیدار
 شود ، خیلی پیموده بودم *

با خود تدبیر کار را فکر کردم که " از چاپار یکروز پیشم * بعد از بیداری ،
 ناچار است قدری پیاده رود ، تا اسب پیدا کند : آنهم بکند یا نکند * در صورت
 پیدا کردن بدهد ، یا ندهد : و چون پیاده است ، حکایتش را باور کفد یا نه کفد *
 پس بهتر این است که بمحض ورود بطهران ، اول ، اسب را بهر قیمت که بخرند ، بفروشم ؛
 و لباس خود را بلباس * متعارف تبدیل کرده بیهانه اینکه از سفر میآیم ، بدرِ خانه
 ملک الشعراء روم ، و کار خود را ، هر طور از پیش برود ، به بیزم " * با اعتماد رابطه
 ملک الشعراء و اطلاق از کار و بار او هیچ اشکالی در تدبیرم ندیدم *

¹ Muzhdagāni " money for good tidings."

² « He couldn't stand still. »

³ Barzgar or bazrgar.

⁴ In m.c. a guest, asked if he will have any refreshment, often replies *zarar nadārad* = ' I don't mind if I do. '

⁵ *Dastmal-kaghaz*. (m.c.); no *izafat*.

⁶ " Ordinary, usual " : he was in the habit of a dervish.

گفتار پانزدهم

ورود حاجی بابا بپهران و رفتن وی بخانه ملک الشعراء *

صبح^۱ زودی از در دروازه^۲ شاه عبدالعظیم داخل شدم، و فی الفور بمیدان اسب رفته، اسب خود را بدلال دادم * از تندی و تیزی او در راه معلوم شده بود که بد اسبی نیست؛ اما بروایت دلال اینقدر عیب داشت که اگر بمقت میدادم، باز خیلی اندوخته بودم * میگفت که "در آب - خسب و حروون^۳ و تگگران^۴ و قاپوغ زن^۵ سکندری خور، و کچ گول^۶، و کامل، و کمراه و چپ^۷ است، و ابلق^۸؟ هم دارد؛ دلدانهایش را هم داغ کرده اند" * خلاصه بقول او هر صفتی که باید اسب نداشته باشد، داشت،^۹ و بالعکس؛ اما چون با این صفات او را با زین و براق^{۱۰} پنج تومان

¹ " Very early."

² The railway (1905) now runs from this gate to the village of the same name about five miles off. This is the only railway in Persia.

³ *Harun* " restive " ; but in m.c. " hardmouthed, a puller."

⁴ *Tapugh zadan* " to brush." *Pa-mal* "brushing with the houghs" (of donkeys).

Tang-ran seems to mean in m.c. *shalwar baz niet*, i.e. 'with the hind legs too close together.'

⁵ *Sikandari khurdan* "to trip." *Kaj-kul* (adj.) "boring": {*kui* '• shoulder "}).

⁶ *Chap* «* with the off fore white and both hind white."

Agar du pa-yash safid uyak-i dast-i rast

Savari bar an asp kardan khata.

Du pa-yash safid u yak-i dast-i chap

Sazavar-i shahan-i 'Ali nasab.

and

Du pa-yi eafid u yak-i dast-i rast

Ma-rau nizz-i u ku nishan-i bala 'at

are common sayings.

⁷ *Ablaq*: I do not understand the application of this word : possibly it is a copyist's error.

⁸ *Vice versa*.

بها سنجیدم من منجیر شدم * چون من بیدارنگ قبول کردم او منجیر شد * نیمه بها را داد
و برای نیمه دیگر خری نیم مرده خواست بدهد * قبول نکردم و او قبول کرد که
باقی نسیده بماند * چون فرصت چانه زدن و چند و چون نداشتم ، بزودی
سر ۱ معامله را بهم بسته ۲ و راه بازار گفتم * کلاه ۳ پاپانی خریدم و تاج درویشی را
در بغل نهفته بصورت مسافران بسراغ خانه ملک الشعراء رفتم *

خانه ملک الشعراء در یکی از محلات پاکیزه طهران بود ؛ اطرافش باغچه ؛
باغچه‌هایش پر از درخت سفیدار و انار ؛ رو برویش خرابانی با آب روان و درختان بزرگ
چنار ؛ اما از زبان حال خانه ، غیبت صاحب خانه دانسته میشد * در خانه نیم - باز و
ناروخته و بی صدا ؛ در باز * آثار آبادانی کم ؛ و این معنی بامید مردگانی دلیلی
ناخوش * بدلا خانه سر در ۴ رفتم * مردی پنجاه ساله دیدم بر روی نمد ، قلیان
بر دست ؛ بنظرم همانکه می جستم (یعنی ناظر) آمد *

با آواز بلند گفتم ” مرده ! مرده ! خان می آید “ *

ناظر گفت ” یعنی چه ؟ چه میگوئی ؟ چه خان ؟ کی ؟ کجا ؟ کو ؟ “

چون صاحب را بیان کردم و کاغذ را نشان دادم ، با شادی دروغ ، باندو ۵ راستین
فرو رفت *

ناظر : — ” ترا بغداد ! راست است که خان زنده است ؟ “

من : — ” بلی ، و خیلی هم ؛ چنانچه فردا چاپاری دیگر با تفصیلی بیشتر از
آن من ، با عریضه از خان بهادشاه با نامه چند باعیان دولت مهربان ۶ “
پس سراسیمه دیوانه وار ، بقا کرد به حرفهای پا در هوا ۷ زدن که عجیب و غریب !
خدایا ، چه خاک بر سر کنم ؟ کجا بروم ؟ چه بکنم ؟ “

همینکه سراسیمه گیش ۸ اندکی فروکش کرد ، خیالی کوشیدم تا بفهم این خبر
شادی ، چرا سبب اندوه او شد * اینقدر گفت که ” همه کس را ۹ اعتقاد این بود که

1 Sar: ' lid. '

2 This is pleonastic.

3 In m.c. *pukh-pukh** a large black lambskin hat, barrel shaped; worn by farrashes.

4 *Dar baz*=' when the door was opened.' Also there is an ellipsis of the word *khana* before *na-rufta*.

5 *Sar-dar* is, I think, the garden gate or garden entrance.

6 *Harf'ha-yi pa dar hava* (m.c.) ' useless exclamations. "

7 *Sarasimagi-yash*.

8 No *izafat* after *i'titiqād*.

خان مرده است : حتی زنش هم در خواب دیده بود که دندان^۱ آسیایش (همانکه همیشه درد میکرد) افتاده است ؛ * لهذا حکماً بایستی مرده باشد ،^۲ که پادشاه نیز همین را گفته است * این که مرده است ، نمیدانم چرا مرده است " *^۳

گفتم " خوب ! حالا که میگوئی حکماً باید مرده باشد و پادشاه نیز گفته است ، حکماً مرده باشد * اما آنچه من میتوانم گفت این است که شش روز پیش ازین در استرپاد زنده^۴ بوده است * انشاء الله هفتۀ دیگر با پای خود باندۀ و اظهار حیات خواهد آمد " *^۵

پس ، متعجب و متفکر ، آهی کشید که " هرگاه حالت واقع اینجا را^۶ با یقینی مرگ او بشنوی ، هرآینه از سراسیمگی من متعجب نخواهی شد * اولاً پادشاه اموال او را ، از خانه و برگ^۷ و ساز ، حتی اموال جاندار مانند گنیزان ، گرجی به نوا^۸ - خور^۹ علی میرزای شاهزاده بخشید * ثانیاً دهشی^{۱۰} مصادره شد و با اعتماد ادوله رسید * ثالثاً منصبش بمیرزا فضولی^{۱۱} وعده داده شد *^{۱۲} قوز بالای قوز ایذکه زنش ، بعد از آن خواب ، لطف پسرش را شوهر کرد * حالا حقدارم که سراسیمه شوم یا نه ؟ " *^{۱۳}

گفتم " بلی ، تو حق داری ؛ اما مژدگانی من کو ؟ " *

گفت " اما درین باب دسقت از کیسه^{۱۴} من^{۱۵} بجائی بند نیست ، چرا که این خبر زندگی که تو آوردی برای من بدتر از خبر مرگست * وقتیکه می آید ، بیا ؛ از خودش بگیر " *

پس بامید ایذکه وقتیکه میآید بیایم ، از خودش بگیرم ، ناظر را مشغول بفکر و هیبت خود گذاشتم ، و از خانه بیرون آمدم *

بیت

مشکی از اشک بدوش مرده دارم شب و روز ،^{۱۶} داده^{۱۷} عشق تو بمن منصف-ب سفا-ایی را

¹ *Asiya-yash* " her back tooth, grinder." *Ki* " because."

² Should be *būd*.

³ *Ba*=" in consequence of."

⁴ *Barg u saz* " furniture and utensils."

⁵ *Narra khar*=" jackass."

⁶ *Musadara* " fining," here seems to mean ' confiscation.'

⁷ *Quz-i bala-yi guz* " to crown all " ; *lit.* a hump upon a hump.

⁸ « Your hand is tied to nothing from my purse.'

⁹ *Mashk-i az ashk* is a metaphor for ' tearful eye'; **ishq* is the subject to *dada*.

گفتار شانزدهم

تدبیر وی باستقبال حال و دوچار شدنش بدعا *

قرار بر آن دادم که منتظر ورود شاعر شوم و بهمت^۱ او کاری بدست آورم که با تقوی و پرهیزگاری لقمه نانی بکفم آورم : وی آنکه حیل و دسایس آموخته را بکار بوم ، به پیشرفت کار و بار خود پردازم ؛ چه از معاشرت بی^۲ سرو پایان و زندگی موامانه دلفزگ شده بودم * از امثال و اقربان خود ، کسانی را در درجات عالی و منصب بزرگ میدیدم ، که من در نزد آنان مردی بودم ؛ و پیش از آنکه بهیچ منصبی برسم ، طرح صدارت عظمی^۳ ریخته آنچه در وصول بان پایه یابد بکدم ، همه را ترتیب دادم *

با خود میگفتم که " خوب ؛ پیشخدمت باشی اسماعیل بگه ، طلائی^۴ با آن کذائی^۵ اول که بود ؟ مگر بجز یک فراش^۶ شلخته بود ؟ نه از من^۷ برانده تر است ، و نه از من زبان آور تر * اگر بسواریش بنازد ، غالب آنست که مثل من آدمی در زیر دست ترکمان بار^۸ آمده با او برابری میتواند^۹ * معبر الممالک که صندوقهای پادشاه را از طلا می انبارد ، و ظاهر^{۱۰} از خود را هم خالی نمیگذارد ، چیست ؟ البته پسر دلاک^{۱۱} بیای پسر بقال میبرد ؛ بلکه من بالنسبه^{۱۲} ازو بهترم ، چرا که من نوشتن و خواندن میدانم و^{۱۳} سرکار نقاب مدار ایشان (العهدة علی الراوی) هر را از پیر^{۱۴} فرق نمیکند *

1 "Help."

2 *Bi sar u pā* "not respectable."

I laid : با آنکه بهیچ منصب نرسیده بودم ، e. e. پیش از آنکه هیچ منصبی برسم ؛ (in my imagination) the foundation of the Prime Ministership.

* *Bā ān kazjū* "with his being so and so."

5 *Shalahhta* "a kick on the backside."

6 *Burāzanda tar* "superior."

7 *Bar amada* "brought up."

8 Correct but in such sentences modern Persians incorrectly use the 1st Pers, (mi-tavānam).

9 *Zahir* = 'as is evident': *az khud ra* = *az an i khudra* 'his own.'

10 Az incorrect for bi': a confusion of thought*

11 *Sarkar* = H.. E.

12 *Hirr ra az pirr na-danistan** not to know anything; not to know the right hand from the left.'

با وجود این ، هرچه دلش میخواهد میخورد و می نوشد ؛ و هر روز لباسی دیگر می پوشد * بعد از شام کسی بقدر او زن خوشگل ندارد * نصف نقد هنر ، و جنس خود من ، در او نیست ؛ و اگر بخواهی این ۱ و آن اعتماد بقوان ، نه خر ، بلکه خر با تشدید ۲ است * ”

غریب بصرین افکار ، و رُشت بدبواری ۳ لرک ، چنان ذهنم باین بزرگی موهوم منصرفی شد که یکبارگی اختیار صدم را ۴ تلذ زنان و دور پیش کدان براه افتادم ، چنانچه گفتی مردم بواسطه آن ۵ داعیه های جنون آمیز بصرمتم ناچار بودند * یکی بهدورت میگردست و دیگری فحش میداد ؛ و یکی بجشم دیوانگی نگاه میکرد * چون از آن بیخودی بغود آمدم ، رختهای خود را پاره پاره دیدم و بحالت خون خنده ام گریتم * رو به بازار کهنه فروشان رفتم تا لباسی نو کنم * گفتی در اولین قدم عمر ۶ خویشم * ناگاه در میان راه ازدحامی دیدم ؛ در میان ازدحام سه تن بشدت تمام بیکدیگر آویخته دشنام میدادند * صف تماشاگران را دریده بهمان ایشان خوریدم * چه دیدم ، من بخت کور ، که چایار رو دست ۷ زده ام با بزرگو و دلال در صراحت و زین و بواق نزاع میکنند *

بزرگو : — ” این اسب از من است * ”

دلال : — ” همه اینها از من است : بکسی دخلی ندارد * ”

دیدم که بسخت بالائی دو چار شدم ؛ خواستم آهسته بهم * ناگاه چشم دلال بمن افتاد * پر شلم گریتم که ” اینک فروشنده اسب * ” همینکه چایار مرا دید همه برق و ناراضی صراحت برفیق من ریخت ؛ و کم مانده بود که کلام ۸ را برنایند * صدای ” راهزن و دزد و نا کس ” پودگی گوشم را درید *

این می گفت ” اسبم را بده * ”

آه ، ” زین و بواق کو ؟ ”

1 In u an * this person and that.

2 Khar-i ba tashdid ' doubly an ass ; an emphatic ass."

3 Tana-zandh ' shouldering off."

4 " Pretentions."

5 In the English—" as the first step towards my change of life."

6 Whom I had outwitted?

7 ' My kulaht' i.e., ' all I had.' Kulaht-i kas-l bardashtan (m.c.) also means, "to get the better of anyone; to come off best " (in an argument; in an agreement, etc.).

آن دیگری، "پولم را پس بده" *

مردم همه "این پدر سوخته را بپرید یا بشرع یا بعرف" *

هرچه فریاد کردم و سوگند خوردم و انکار نمودم، فائده نکرد؛ هرچه القماس کردم و روی علامت نمودم، سودی نداد؛ در ده دقیقه اول محال بود کسی گوش بعرفم دهد؛ از هر ا سری صدائی برمیخواست *² چا پارک خیالی داغ دل داشت و حق هم داشت * بزرگو میگفت "ظلمیکه بمن شده بهیچ کس نشده است"، و راست میگفت * دلال با هزار زبان دشنام میداد که "مرا نریفتی؛" اما چندان حق نداشت * با اولی بغوی و مدارا برخاستم؛ و دومی را دلداري دادم؛ و با سومی³ مدعی شدم * بچاپار گفتم "آغا جان! دعوی تو سر چیست؟ زین و یراقمت میخواهی. اینک زین و یراق تو صحنج و سالم؛ نه کسی خورده، و نه کسی برده؛ بودار و برو" * بزرگو را گفتم "بابا! تو اسب را زنده جُسَته؛ باز شکر خدا را نمیکنی؟ برو کلافه را بهوا؛ بپنداز که دستت بدمش رسید * این اسب تو؛ بگیر و برو؛ صدایت در نیاید" * اما با دلال شروع کردم بمناقشه و منازعه؛ که "تو چرا میخواستی مرا گول بزنی و خوری نیم مرده بجای نیم اسب زاده بمن بدهی؟ اگر همه پول اسب را داده بودی حق دعوی داشتی؛ اما حالا حق دعوی نداري" *

خواستیم پولش را دهم، نخواست که "از دیروز تا کفون خرج اسب را کشیده ام؛ باید بدهی" * بنابراین این دعوی رنگ دیگر گرفت؛ و برهان قاطع هیچیک را، دیگری قبول⁴ ندهیدیم * در آخر قرار دادیم بمحض داروغه رویم، تا طی دعوی بروی قاعده شود *

داروغه در میان چارسو در سکوتی نشسته، و چونک داران بقصد جان مجرمان، توکهای بلند در دست، مهیای چوبکاری، در پیرامونش ایستاده * با نظّم تمام در دعوی کشودم، و صورت واقعه را بیان گمان پای افشردم که "این دلال میخواست

¹ Har sari = each person; each mouth.

² 'The poor *chapar*': *dāgh-i dil* "rage."

³ 'Quarrelled with.'

⁴ A common m.c. expression, i.e., 'to throw the hat into the air,' (from happiness).

⁵ Because half the price of the horse had been paid in cash.

⁶ Note concord: should be *namī-kard*.

⁷ *Ghubak'dar* (in m.c. *shagird chubaki*), "armed with a little stick."

⁸ Either *būdand* should be inserted here, or else *bud* should be inserted after *nishasta*.

مرا بفریدد ؛ و چشمها بچشم بجای اسب خر بمن بدهد : نیمه پول را نداده باز میگوید 'اسب دزدیست' ، و مخارج آنرا از من میخواهد " * دلال میگفت "در صورتیکه اسب دزدی در آمده است ، اگر چه نیمه پول را نداده ام ، اما معامله باطل است * من چرا خرج اسب دردی را کشیده باشم ؟ "

چون مسئله خیلی شاخ در شاخ بود اوقات داروغه تلخ شد و گفت " این عقدها در شرع کُشوده میشود " * ناگاه پیر ا مردی سر از گوشه بر آورد که " گریه که از دست کُشوده میشود چرا باید بدنمان زخمش داد ؟ هر وقت دلال نصف پول اسب را داد ، حاجی هم مخارج اسب را میدهد " * حاضران علی العمیا پسندیدند ، و صدای 'بارک الله ! بارک الله ! بلند شد * داروغه ، از طی دعوی خوشنود ، گفت " بروید ، صلح کنید " *

پس بچستی و چالاکی پول دلال را دادم و قبض رسیدم گرفتیم * آنوقت یارو سر حساب شده که چه خبر است ، فکری کرد و بیمن اقبال از من کشیده ، " بداروغه بفد کرد و گفت که " من این حساب را نفهمیدم : چه طور باید نصف پول اسب را بدهم تا او مخارجش را بدهد ؟ گور پدر این داروغه ! سگ بنشیند ؟ که اینقدر کار را زیر و رو میکند که آدم نمی فهمد چه گفت و چه شنید * خپلی مرد که احمدی است * این قدر که من طریقه راستی و درستی را میدانم او طریقه عدل و داد نمیداند " *

1 *Pir-i mard-i*: in m.c. there is always an *izafat* after *pir*.

2 A common saying.

3 *Har vaqt—dad* " when he shall have paid—."

4 " Blindly, i.e., without reflection."

5 *Yaru m.c.* (for *yar*) somewhat corresponds to the Irish " boy."

6 *Bi-darugha band kard* « fastened on to the Darugha."

7 In m.c. usually———*bi-ryad*.

8 *Zlr u ru*, m.c. for *zir u zabar* " upside down."

9 'He knows less of the administration of justice than T (a cop) do of honesty.'

گفتار هفدهم

دخت نو پوشیدن و بگرما به رفتن و بشکلی دیگر پدیدار

شدن حاجی بابا

پس گریبان خود را از دست بلایی که با دست خود تراشیده بودم خلاص کرده خود را تهنیت گفتن ، از نو ، بازار کهنه فروشان رفتم * در اولین دکان اُجبه^۱ سوخ دیدم * بگمان آنکه با آن جبه^۲ ، مانند صاحبانِ جبه^۳ ، صاحب اعتبار میشوم ، پرسیدم که ” این جبه^۴ بچند ؟ “

دکان دار سرا پایم را نگریست و گفت ” این جبه^۵ سوخ را میگوئی ؟ “

گفتم ” بلی “ *

گفت ” برای که ؟ “

گفتم ” برای خودم “ *

گفت ” بچند میخوری ؟ ترا با این هیئت^۶ جل-انبار با این جبه^۷ چه کار ؟

این جبه^۸ مخصوص خوانین است “ *

کم مانده بود بر آشوبم ، و بسر و مغز کهنه فروش بر گویم * نگاه دلالی با بقچه لباس مسنعل^۹ بگذشت : ^{۱۰} بوعم دکاندار اوزا صدا زد * پیش آمد * دکاندار از هرزگی^{۱۱} خویش پشیمان ، هر چه صدا زد جواب ندادم * دلال مرا بدالان

¹ Red jubbas, it is said, were worn as late as ten or twelve years ago.

² Julambar " bundle of clothes, ragged."

³ " To spite the shopman."

⁴ Harzagi "absurdity ; indecency."

مسجدی بود و بقعه را بشکوه: کلچند کمر چین^۱ سنباب کشمیری دوامه^۲ -
 زر- انضود دیدم: خوشم آمد، قیمتش پرسیدم * دلال اول^۳ سلوکه مرا، بعد از آن
 فاختری لباس را بستود: و قسم خورد که مال یکی از فرامان خاصه شاهي است،
 و بیش از یک دویار نبوده است * چون در برودم، نوید کدان گود سرم
 برآمد که "ماشا الله برزندگی و خوش آیدگی لباس! بنو ایشاخ گل
 این رنگ قبا میافند" * نخواستیم جلوه او را باطل کنیم * شالی کشمیری نیز خواستیم:
 شالی بیرون آورد، با همه رنو هزار سوراخ: و بهزار و یک نام خدا قسم خورد
 که "مال یکی از بانوان حرم شاه است، و از گوانی بخت ارزان^۴ میفروشد" * بغرور
 خریدن شالی بانوی حرم شاه، بقدیمی که بآن شالی نو کرمائی میخوانستیم
 خرید او را خریدیم * پس خنجری باقی ماند: او را هم دلال تحصیل کرد^۵ *
 چون بدان گونه معلول شدیم دلال اظهار خریدنی مکملی کردم و دلال هم قسم
 خورد که "امروزه در طهران^۶ بیرازندگی تو نیست" *

چون بر حساب آمدیم معامله رنگ دیگر گفت * دلال قسم خورد که "من
 آدم درستهم و از آنان نیستم که صد بخوایم و پنجاه بگیریم: خدا یکیست و حرف
 یکی * برای لباس پنجهتومان: برای شال پانزده تومان: و برای خنجر چار:
 همه باهم بیست و چهار تومان" *

از استماع بیست و چهار تومان همه حواش خوشنوی فروکش کرد * خود را
 سوزنش کدان خواستیم از خیال تغییر لباس بگذریم * شروع بکندن لباسها نمودم *
 دلال دستم را گرفت که "چه میکنی؟ مگر گران بظرت آمد؟ خیر یک غارشی
 را نه بینم که آنچه گفتیم سرمایه اش است * خوب! میخواهی چند بدهی؟"

1 Kamar-chin "pleated at the waist."

2 Satiqa "good taste."

3 When praising the beauty of a child or admiring a horse, etc., etc., a Persian says *ma sha Allah* to avoid the evil eye. Should the phrase be omitted (such an omission may cause offence) the owner will probably enjoin the speaker to add it, saying ' *ma sha Allah bi-gu, bi-gu*.'

4 For *an ra*.

5 "Procured."

6 *Bi* 'equal to.'

7 *Bi-giram* should be *bi-girand* and *bi-khwaham* should be *bi-khwahand*.

8 * May I never see the benefit of a single *ghaz*, if I have not asked you the stock price only.' A *ghaz* is five *dinars* (fifty *dinars* = one *shahl*): the *dinar* is an infinitesimal and imaginary coin.

9 A good example of *Tazadd u Tabaq* "Antithesis."

گفتم "با آن قسمه‌های تو چه بگویم که خدا را خویش آید؟ خوب، پنج تومان میدهم" * دلال با استغنا قبول نکرد: من هم با استغنا لباسها را واپس دادم *

چون بقیه خود را بست و در ظاهر از کار گذشت، روی بمن آورد که "رفیق! من از تو خوشم آمد * دلم میخواهد خدمتی بگو کنم که ببرانزم نمیکم * هرچه بادا باد، دلا قومان بده *"، باز قبول نکردم * عاقبت با چانه بسیار بشش تومان گذراندم که یک قومانش را برای خود قبائی بخود * گفتار با کردار بیدکار تمام شد *

وداعم کرد و من با خریدها در دستمال برای عوض کردن، بخدمت رفتم * در سر راه کفشی ساغری پاشنه بلند هم با زیر جامه و پیراهن قصب آبی خریدم * چون داخل حمام شدم کسی بمن امتحانی نکرد * گفتم "ای پدر سوختگان! نگذارید من از حمام با آن رخنهای نو بیرون آیم؛ بتملق خواهید دويد" * در حمام کسی بکسی نبود، و از هر صری صدائی درمیآمد * من نگاهی به پهنی سینۀ و بازویی کمر کرده، بخود ناایدم که "باز آفرین بخودم! همه چیزم بجاست *"، دلائی خواستم * نوره و حفا و رنگ آورد * دست و پا را حفا و زلف و ریش و سبیل را رنگ بستم * صفت و مال کاملی کرد و کیسۀ مکملی کشید * بهوای اینکه بعد از بیرون رفتن، و ختم نواست، هر ریشخندی که گرد خود را مستحق آن شهرمدم؛ یعنی "بریش خود خریدم" *

گفت "عجب ساعت مبارکی بخدمت آمدی؛ کسی از اصفهان خبر نداشت؟ گویایی برای شاه آورده بوده است؟ شاه خلعتی باو داده است * منجمان این ساعت را برای پوشیدن خلعت او اختیار کرده اند * خدمتش را من کردم؛ خیلی انعام داد" *

1 "With independence."

2 "I like you."

3 "Blue."

4 'No one was anything to another; all equal.' *Kas-i dar khiyal-i kas-i na-bud* (m.c.) — *Kas-i multafit-i kas-i na-bud*.

5 *Hinna**(vulg. hind.) dyes the hair a fine chesnut or copper colour. *Rang* is generally applied to the indigo dye which mixed with *hina* dyes the hair a blueblack. *Rang* however is used by people with grey hair.

6 *Bi-rish-i kh ud kharidan* (m.c.) "to take or to apply to oneself" (of praise, abuse, etc.).

7 The village of Gurgab is famous for its melons.

8 *Avurda buda ast*: note tense.

چون لُنگ خشک آورد و بسو^۱ بِنَهام برد با چه لذتی لباسهای
خود را تماشا میکردم ! هر پارچه که از آن می پوشیدم ، بکار از سو^۲ نو جوان
میشدم * هرگز لباس حریر نپوشیده بودم * زیر جامه قصب را خیلی
مشتغصانه پوشیدم ، و بهر طرف مینگریستم که به بنیم صدای^۳ خشخش
از آن میشنوند یا نه * کلاه قاجاری را^۴ شکسته بروی گوش نهام ، و شال را
جوزة گره بستم و سرش را از پشت روی آویختم * چون خنجر را بکمر زدم ،
دیدم راستی رختی به از رخت من ، و وضعی به از وضع من نیست * چون^۵ دلاک
آئینه بدستم داد که " یعنی پول باید داد " یکساعت تمام بردش و^۶ زلف خود
ورفت * مُزد حمام را^۷ بدک ندادم * پس لباسهای کهنه را بدلاک سپرده :—

پوست

' خود ز حمام آمدم بیرون . بطریقیکه از خُم^۸ اولایطون * '

i Ulna—*jama kan* " the place in the *hammam* where the clothing is removed.
Am —*marā*.

2 ' With an air of distinction, importance.'

3 *Frou frou*

4 *Shikasta* ' made a fashionable dent in it.'

5 *Jauza-girih* is a special knot.

6 In Persia it is the *jama-dar* and not the *dallak* who brings the glass. Tips
are placed on the glass. (The translator made this translation when in Turkey).
In Persia the *dallak* is usually tipped after the *jama-dar*, the tip being slipped
into his hand. The fee for the bath is paid to the *ustad* or manager as the
customer leaves, the fee being placed on the box at the door.

1 ' Was lost in the reflection of my beard and curls.' *Man bi-sar u kalla-yi
kh.ud var raftam* (m.c.) " I studied myself in the glass" : var = bar — bala.

8 *Badak* (dimin.) : " not bad, i.e., ' rather good. *Litotes* or *Meiosis*.

گفتار هجدهم

ورود ملک الشعراء بطهران و چگونگی رفتار آن با حاجی بابا *

پس بدر خان^۱ ملک الشعراء رفتم تا به بیضم چه خبر است * جمعی انجوه^۲ بر در خانه میگویند که ملک الشعرا با نودبان از پشت بام بغاه رفت ؛ چرا که خبر مرگش رسیده بود و هر ا کوا خبر مرگ برسد ، از در داخل شدن او را نشاید * مبارکباد قدومش گفتم : اولاً نشناخت * چون خود را شناساندم ، باور نکرد که ؟ کهند - مرقعی مثل من شیراز^۳ نو پذیرفته باشد *

خان^۴ شاعر از چاپلوسان و خوشامد گویان پیر ؛ و از آنجمله میوزا^۵ و فضل بود که منضمیش را با و وعده داده بودند * میگفت " چغاب^۶ ملک الشعراء جای شما خالی ؛ جای شما هزار مرتبه خالی ؛ چشم ما روشن * " ، ناگاه در بگشود ، و فرآشی از جانب پادشاه بیامد که " بعضور باید رفت * " ، شاعر با همان لباس سفر ، چکه در پا ، گرد آلود ، بعضور رفت *

حاضران از هم پاشیدند * من هم با نیت مراجعت فردا ، بیرون آمدم * بنظر^۷ محمود برخوردارم : چندان بنظرم شاد دل و خرم نیامد * گفتم " ترا بخدا ! دیدی که خان نموده است ؟ "

آهی کشید که " راست میگوینی ؛ خدا عمرش بدهد * برای ما هم خدا بزرگست * " ، این گفت و با دل پر درد بروفت *

^۱ Har Kira should be az har ki.

^۲ Kuhna - muraqqi'i " an old patched garment" (Haji Baba was in rags when with the Turkomans). Muraqqi* also means a portfolio. An example of the figure Ihm and Tawriya a form of Syllepsis.

^۳ Fuzul " meddling, officious; also a bore."

^۴ Ja-yi shuma khali (or sabz) bud " we missed you."

^۵ Ma'hud « known, i.e., previously mentioned."

من هم باقی روز را پهنای درازی کوچه را گز گزان بیزاران و مسجدها و بدر خانه که دگر تزلزل است رفتم * در در خانه ، سخن مراجعت شاعر و التفات شاه در حق او بود * بنا بروایتی ، پادشاه باز باور نکرده بود که او زنده است ، و گفته بود که بایستی مرده باشد * بروایتی دیگر ، از ورود او خوشنود ، ده تومان بقاصد مرده گانی داده بود . اما حقیقت ¹ انفس الامر اینکه ، چون قضیه مراجعت شاعر با معاملات سابقه پادشاه ² مانعة الجمع بود ازین معنی خوشی نداشت : اما پادشاه بشعر و شاعری صلی داشت و شاعر هم در ایام اسارت در میان ترکمانان ، با تفکر بسیار قصیده بدیهه در مدح شاه ساخته بمحض ورود خوانده بود * قضیه مانعة الخلو ³ شده ، پادشاه نتوانسته بود ازو در گذرد * پس امواج فیوضات ⁴ نامتناهی حضرت پادشاهی بار دیگر بظلم و تهاجم روی نهاده ، دهانش را از زر و گوهر آگنده و دوشش را با یکدست خلعت فاخر آراسته پرتو التفات بمزرع خاطر طارش پراگنده باز بسد اولیش بر نشانیده بود : و مال و منال و اهل و عیالش را رد گردانیده *

در رفت و آمد کوتاهی نکرده هر روز پیش از آفتاب بخانه اش رفتم * از التفات او در باره خود ، گستاخی پیدا نموده از حالت خود او را آگاهانیدم که از روی بنده پروری مرا از ملک بندگی خود شامرد ، یا اینکه ⁵ در نزد یکی از دوستان خود بر سرکاری گذارد * سبب نومیدی ناظر را از خواجه اش دریافتم ، که از ترس بروز پاره خیانتی او بوده است * بامید ⁶ جاگیری ناظر ، در نزد شاعر خیلی کوشیدم ، و از گوشه و کنار هر گونه رشقه بدست آورده در سخن چینی و کوک و کلک دریغ نکردم ، اما سودی نبخشید * نپذیرانم چرا شاعر نمیتوانست ازو در گذرد : یا سویی در میان بود ، و یا عادت بزرگان اینکه ایشان صرم را آتش زنند ، و یکی در خانه ایشان باشد که ایشان را آتش زند * ناظر بجای خود بر سر کار ماند ، و من با بی التفاتی ⁷ او بچاپلوسی ناچار ماندم ، تا اینکه روزی ملک الشعراء مرا پیش خواند که " حاجی

1 *Nafs* "l-amr * the essence or pith of anything."

2 *Mani* "af" l-jam* = zidd-i yak digar.

3 *Mani* "at" l-khulv " could not be hidden."

4 Or muntahd-yi ?

5 *Nazd-i yak-i* (not nazdiki).

6 *Jā-giri* " obtaining the place, situation." *Jā-glr*, in India, generally means a grant of land as a reward for services or in foe, etc.

7 *Ū* refers to the poet.

رفیق ! میدانی که من رهون جوانمردی تو ام ، و میخواهم شکوای آنرا بجای آرم *
 درباره تو سفارشی بلندی بحکیم باشی شاه ، میرزا احمد ، نمودم که آدمی لازم داشت *
 اگر از تو خوشنود شود هنر خود را بنو بهاموزد ، که راه مداخلی بآیت خواهد شد *
 برو همین قدر بگو که ' از جانب فلانی امدام ' : دیگر کار مدار *

من بعد از شنیدن حکایت درویش در حق طبیب ، طبابت را استعقار می نمودم ؛
 اما در آنحال ، حالت رد این تکلیف را اداشتم ، چه ! کیسه نه کشیده بود ،
 و دیناری نمیده * بغایرون روز دیگر باامدادان بخانه حکیم باشی رفتم *
 خانه اش در نزدیکی ارگ ؛ دالانش قاریک و دراز و نورفته * در میان حیاط
 بیماران بسیار ، پارچه تکیه بدیوار نشسته ، و پارچه سر بدوش تیماردار ایستاده :
 نسخه و قاروره در دست منتظر ^۲ جمال حکیم باشی بودند ، تا از اندرون در آید *
 بعد از مدتی بهرون آمد ، و بدم ^۳ اُرسی که لغها ، محرومان بد آنجا راه داشتند ،
 بنشست * پیش رفتم ؛ از آنجا بدرونم خواندند * در اطاق حکیم باشی چند
 حاشیه نشین ^۴ بود ، چه در ایوان هرکس در سر کاری است باندازه خود چاپلوس دارد *
 از اقوال و افعال ایشان معلوم شد که بوی پیشرفت کار بهر چیز اهل مناصب ،
 حتی بگان و گریگان ایشان هم ، چه قدر باید ملقفت و متعاقب شد * با خون
 حساب کردم که " تا من بدان پایه رسم و دیاداری بیاموزم خیلی طول دارد " *
 از توجه و چشم دزدی ایشان ، حکیم باشی را بشناختم *

در پهلوی ^۵ دست انداز اُرسی نشسته ، مردی بود کوژ پشت ، رخساره برآمده ،
 چشمان بگود ^۶ فرو رفته ، کوسه ریش ، چانه در پیش ، سر بقفا : و دستها از دو طرف
 بر کمر ، دو مثلث مرتسم میکرد ، که زاویه قائده اش ^۷ آرنجش بود * سوادش
 مختصر و با نرشی ، و جوابهایش با ^۸ تَنخَلَج و آهسته * چنان می نمود که

1 Kisa tah kashid " my purse is empty " (a common m.c. expression),

2 Jamal " beauty " ; here used satirically.

3 Urusi is a large window opening nearly down to the ground : it has stained glasses in sashes.

4 " Intimates " (friends or special servants).

5 Hoshiya-nishln " sitting on the edge of an assembly " = khush-amadgu. Būd should be būdand.

6 Dast-andāz is the window ledge just high enough from the ground to support the elbow of a person seated on the floor.

7 Chashm bi-gaud faru rafta " eyes sunk in."

8 Aranj elbow.

9 Tanakhnukk "clearing the throat, hawking." Ahista, Enallage.

ذهنش بهمه چیز مشغول بود مگر بعالتِ حاضران ، که ' خیر نداشت ازیشان
 که در جهان هستند ، * بعد از آنکه قدری از حالتِ بیمارِان پیوسته و مختصری
 با 1 حلقه-گیان خود گفت و شنود کرد ، فویت بمن رسید * چون معلوم شد که
 فوستاد ملک الشعرایم ، باری دو ، با آن چشمانِ کوچک ، با نگاهی تیزم بغواخت ،
 و گفت " باش ؛ با تو حرفی دارم " * پس از اندکی برخاست و مرا بهلولتی
 2 کوچک سه سوی بستند درش بسوی هوم کشوده بخوامست *

* " Those around him."

² *Bi-khilvat-i kuchak-i si-yi-haram-yi-dar-ash-bi-su-yi-haram-gushuda*: from *kūchak* to the end is one long compound adjective; or a comma could be inserted after *kūchak*, the compounds following being treated as compound adjectives in apposition.

گفتارِ نوزدهم

در آمدن حاجی بابا بخدمتِ حکیم و اولین کاریکه حکیم وی را
بر آن داشت *

چون حکیم مرا دید، بدرون خواند، و امر باشستن فرمود * با تواضع تمام بفشتم *
از سفارشِ شاعر و سَدایشِ او مرا بَدبیر و هوشیاری و جهان‌دیدی و راز داری
و گاردانی و کار گذاری، سخن کشود * من هم، دست بسینه، دوزانو نشسته،
دیده بر او دوختم * عاقبت گفت: «بنا بسفارشِ ملک الشعراء ترا بخدمتِ خود
قبول میکنم * اگر کار بامید من بر آید، تو هم از خاک برداشته میشوی؛
و اگر حقِ خدمت تو نشناسم، نمک نشناسم» *

پس پیش بخواند، و مانند کسیکه از مستمعین معترض باشد، نگاهی بدینسوی
و آنسوی انداخته با آوازی آهسته: «محرمانه گفت» حاجی! میدانی که این
روزها از فرنگستانِ ابلچی بایران آمده است و حکیمی بهمراد اوست * این کافر
درین شهر بهسهرت و بنامبرداری بنا کرده است بیماران را بطرزی خاص^۱ تداوی
کردن * بکصدوق^۲ دوا و درمان، که ما هیچ اسمشان را نمیدانیم، بهمراد آورده
است * ادعای چندی میکند که تا حال کسی در ایران ندیده و نشنیده است *
بخلاف رای جالینوس و بوعلی، حرارت و برودت و رطوبت و یخوست را، نه در امرجه
قبول دارد، و نه در ادویه * جیوة را بعنوان مبدءِ بکار مهبود * در استسقای^۳ طبای

¹ There appears to be some omission here: *marā* seems to be the object of the verbal noun *sitayiah*.

² *Ahista*: Enallagé.

³ *Tadāvl* "preparing medicines; healing."

⁴ *Sanduq dava*; no *izafat*.

⁵ *Hakims* distinguish two kinds of dropsy, one *tabli* and the other *ziqqi*.

و زَقِّي شکم را دریدهٔ اخراج^۱ میاه و ریاح میکند * از همه بد قریباً غُذَّه^۲ که از جگر
 هاومی گیرند، آبله میگویند که ' این از معتومات یکی از حکمای ماست ' *
 حاجی! مبدانی که آبله، یعنی پیوند هیچ آدم با گاو پیوند میشود؟ ما سالها
 از پهلوی^۳ آبله نان میخوریم * این مرد کافر^۴ بهمینکه فرنگی است، ما را بجای
 خر میگذارد؛ و نان را میخواند از خلق ما بود * اینها بر کفار: اصل کاریکه در آن
 همت تو لازمست، این است، که میگویم: چند روز پیش ازین معتمد الدوله خیار
 و^۵ سکنجبین بسیار و گاهو و^۶ سرکه-شیرک فراوانی خورده بود، و ناخوشی غربی
 گرفته * ایلچی در وقت خوردن آنها حاضر بوده است، و دانسته است
 و گفته است، که ناخوش خواهد شد * ایلچی بمحض شنیدن ناخوشی او
 حکیمش را بمعالجهٔ او فرستاد * درمیان ایلچی و معتمد الدوله اینروزها شکر آبی است
 چرا که ایلچی در رواج تجارت و گشودن مدارس و مکاتب در ایران اصرار داشت
 و معتمد الدوله میگفت که " این کارها مصلحت دولت نیست " * بهمانهٔ اینکه شاید
 قبول حکیم ایلچی رفع شر آنرا از سر ایرانیان میکند حکیم را قبول کرد * اگر
 آنوقت از ینمعنی خبردار شده بودم، یک کوک و کلکی میکردم^۷ که راجع معتمد را
 بزنم: اما حکیم فرصت بندبیر من نداده بزودی بمعالجه پرداخت * دواش
 از قراریکه شنیدم عبارت بوده است از حَبِّ سَقِید و بدمزه: ولی تأثیرش از قبیل
 معجزه * در مزاج معتمد الدوله طوفان کرده است * معتمد الدوله، که از قولنج
 و سدهٔ کم ماده بود که کارش ساخته شود، از تأثیر آن حَبِّ حیاتی تازه یافت،
 بنوعیکه شب و روز حرفِ نَأْثِرِ حَبِّ از دهانش نمیانفت * میگوید گویا این حَبِّ،
 از ناری سر تا نوک پا، در عروق و اعصاب و^۸ احشأ و امعایم، هرچه اختلاط و فضلات

1 Miyah (pl. o ma) " waters " : riyah (pi. of rih) " winds."

2 Ghudda Ar. (in India ghadd) is usually applied to a gland in the neck of sheep, etc.: it is supposed to have medicinal properties: also, any substance, hard and round, like a ghadd.

3 Abila (vulg. aula) " a blister; the smallpox " : ābila kūtan " to inoculate." * Chichak is obsolete.

4 Bi-hamin ki " because."

5 Sikanjabin. is a delicious Persian sherbet, something like raspberry vinegar but made of ordinary vinegar and white sugar, with a slight flavouring of mint.

6 Sirka-shira vinegar and grape juice, in which the lettuce (kahu) is dipped before being conveyed to the mouth. Note the Plup., in a condition, followed by the Imperf.

7 'Make him change his mind; divert him from his intention.'

8 Ahsha* (pi. of hash*) " the contents of the belly, bowels, etc." : am'a (pl. of mi'a معاء and ممل) " intestines, guts."

بود، همه را بیرون ریخت؛ و در خود اکلون نیروی جوانی در می یابم، و کم مالدۀ
بعداد زوجات یافزایم * بدبختی ما منحصر بتأثیر این حبّ نیست * شهرت
 حکیم بدریاز شاهی پیچیده است، و راز تأثیر حبّ نقل مجالس و محافل بزرگان
 گردیده * امروز، همه روز، در حضور، سخن حبّ میوت * قبلۀ عالم بمعتمد الدوله
 امر فرمودند که 'آنچه از آن حبّ مشاهده نمودی باز گوی که' هوالمسک ما کرنته
۱ یفزع * معتمد الدوله بلند تعریف حبّ را میکند، و مردم آهسته ۲
 آهسته تعریف حکیم را میگویند؛ و من در دل همه دشنام میدادم * پس قبلۀ عالم
 روی بمن آورد، که 'حکیم باشی! سببی نایب کوچکی مبینی بدان بزرگی
 چگونه میشود؟' من سر فرود آوردم که 'قبلۀ عالم سلامت! من هنوز دواى
 آن کافر را ندیده‌ام؛ همین که به بیام، عرض میکنم، که عبارت از چیست؛
 ولی ندیده‌ام میخوانم گفت که تأثیر آن باید از اعمال ارواح خبیثه باشد * چون ارواح
 خبیثه دشمن هستند، آلت دست مردمان ناحق میشوند * معلوم میشود که یکی
 از آنان در فرمان این کافر است که پیغمبر ما را مزور و افسونگار میدانند،
 و قضا و قدر را الکار میکند' *

"پس ازین سخنان، بفکر برهمزدن اوضاع شهرت حکیم افتادم * اکلون
 میاندیشم که چگونه باید بر اسرار این کافر نابکار، علی الخصوص بنسخۀ این حبّ
 معجزه آثار، اطلاع بهم رسانید * توه سخت بجا، بچنگم افتادی؛ روز من انگیزست
 باید بی فوت وقت، با او، طرح اخنائی اندازی * بنارزم * اگر چش را بگیري ۵
 و هنرش را بیاموزي. * اما چون نیت آن دارم که همان حبّ را، که بمعتمد الدوله
 داده است، بعینه بچنگ آرم، و فردا صبح تفصیلی در آن باب بخاکپای شهرتاری
 عرضه دارم، تو باید، از همین حالا، دست بکار شوی * ابتدای کار را از خیار و کاهو
 میکنی، بنوعیکه صداری ۶ مفرط خیار و کاهو میخوری؛ و خود را با ناخوشی
 معتمد الدوله ناخوش میسازی * آنکه پیش ۷ حکیم فرنگی میروی و میگوئی

A Lit. * that is musk which the more you stir it up, the more it diffuses odour.'

2 A ill-constructed antithesis: *past* is the antonym of *buland*.

3 *Sakht bi ja* "just in the nick of time."

4 From *nazidan*: there seems to be a copyist's omission, or else the sentence is too elliptical.

5 *Agar cham-i Ura bi-giri* if you get at him " : *cham-i ura bi-bin* " see which way the wind blows; what his inclination or intention is " ; (a would-be buyer of a horse might say this to a friend whom he asked to 'feel the way' for him and see what sum the seller would really accept).

6 No *izafat* after *mutrit*.

7 *Hakim-Frangi*; in m.c. no *izafat*.

‘ من با ناخوشی معتمد الدوله ناخوشم ’ حکیم نیز همان حَبّ را که بمعتمد الدوله داده است ، بنو میدهد ؛ و تو آنرا بمن میدهی ، و من بشاء میدهم * .

ازین تکلیف هراسان گفتم ” حکیمباشی ! چطور میتوانم بنزد آدام ناشناسا بدان تفهیل بروم ؟ وانگی از فرنگیان چیزهای عجیب و غریب نقل میکنند ؛ و مرا از کودار و حرکات ایشان هیچ سر رشته نیست * پس ، ترا بخدا ! اولاً سر رشته و دستور العملی بمن بده ، تا حقیقت حال او را بدانم ؛ و بدانم که با او چگونه باید رفتار کرد “ .

میرزا احمق گفت ” قاعدت کلیه درین باب این است : که رفتار و کردار فرنگان مطابق ¹ الذیل بالنعل با رفتار و کردار ما مغالفت * من بعضی را میگویم ؛ تو پاره ² را بر آن حمل و قیاس کن * فرنگان بجای اینکه موئی سر را بقواشند و ریش را بگذارند ، ریش را میتراشند ؛ این است که در چانه مو ندارند ؛ و سر شان چنان از مو انبوه است که گویا نذر کرده اند دست بآن نزنند * فرنگان بر روی ³ چوب می نشینند ، و ما بر روی زمین می نشینیم * فرنگان با کارد و چنگال غذا میخورند و ما با دست و پنجه میخوریم * آنان همیشه صحر کنند ؛ و ما همیشه ساکنیم * آنان لباس تنگ می پوشند ؛ و ما لباس فراخ می پوشیم * آنان ، نماز نمیگذارند ؛ و ما روزی پنج وقت نماز می کنیم * در ما اختیار با مرد است ؛ در ایشان اختیار با زن * زنان ما راست ، باسب سوار میشوند ؛ زنان آنان ⁴ بکوری * ما نشسته قضای حاجت می کنیم ؛ ایشان ایستاده می کنند * ایشان شرابرا حلال میدادند ، و کم میخورند ؛ و ما حرام میدانیم ، و بسیار میخوریم * اما آنچه مُسَلّم و جای انکار نیست ، اینست ، که فرنگان انجس تربین و کثیف ترین اهل روی ⁵ زمینند ، چرا که همه چیز را حلال میدادند و همه جور حیوانات میخورند ؛ حتی خوک و سگ-پشت

¹ 'Placing footprint on footprint; exactly': *na'I* is a man's shoe (not a horse's).

² *OR hama?*

³ *Chub*. In original " little platforms." The modern Persian word for chair is *sandall*.

⁴ *Rast* " straight," i.e., cross-legged like men.

⁵ *Yak-varior yak-bari* ' on one side.'

⁶ Persians cannot understand how an Englishman can write such remarks about his own countrymen, even though the words are supposed to be spoken by a Persian. Whatever modern Persians in a fit of petulance may say, they have at heart a certain admiration for Europeans: to style anyone, man or woman, *Farangi'ma-āb* is a genuine compliment.

و قور باغه^۱ را میخورند، بی آنکه دلشان بروه خورد * مرده را با دست شویع میکنند، بی آنکه بعد از آن غسل میّت بجا آرند * نه غسل^۲ جفاوت دارند و نه تیمم بدل از غسل^۳ *

حاجی: — " حکیمباشی! راست است که اگر کسی بخرفشان اعتماد نکند و آنان را^۴ دروغزن گوید، تا بهای مرگ میایستند و با آدم می جنگند ؟ "

حکیم: — " آری گویند مردمان، و مرا^۵ استوار نیست، چرا که اندیده ام * اما از یک چیز بر حذر باید بود: اگر یک فرنگی را از یک چیز تو خوشش آید، زنهار نگوئی که^۶ 'پیش-کش است' یا 'بشما تعلق دارد' که^۷ باخته^۸ گفتن تو همان و بردن مرده همان: با اینکه قول تو بیجاست، فعل او بجا خواهد بود * ولی باید با ایشان قول و فعل شخص مطابق باشد، چرا که ایشان این طور خوش دارند * "

حاجی: — " با این حال چگونه ممکن است مرا با آن دروغ علانیه^۹ بپذیرد؟ خود را با تندرستی بیمار بگویم؟ دوائی که از بهر دیگری است برای خود بگیرم؟ "

حکیم: — " نه، نه،^{۱۰} تاویل این درست خواهد شد: همینقدر گاهر و خیار را بافراط بخور، اگر ناخوش نشدی، بهای من: آنوقت دروغ تو عین راست خواهد شد * " پس حکیم دست برگردنم در آورد که " حاجی! قربانتم؛

• Qūrābagha, T. " frog-".

² Muslims must perform the *ghusl-i maiyit* after touching a dead body, i.e. they must wash the whole of their body. Zardushtis wash the whole body after even looking on the face of a corpse.

³ *Janabat* is ceremonial impurity (usually after a special action): *tayammum* is performing the ablution (*wasū' in P. vuzū'*) with sand when water cannot be obtained.

⁴ It is no insult to tell a Persian he is a liar: a Persian says *u darugh migūyad* where an Englishman says, "I don't think that can be quite the case."

⁵ "So people say—but I'm not quite certain." The story is too wonderful for him to believe it.

⁶ If you admire anything belonging to a Persian he at once says '*pish-kaah*, 'it is a present,' but you are not supposed to take him at his word. When a Governor admires a thing it means that he intends to take it by hook or by crook.

⁷ *Ki* = "because if you do."

⁸ "Evident."

⁹ "Interpretation," (i.e., you are to interpret my words literally and be really ill).

برو، خپار و کاهو را همین حاله بخور و خپلی بخور و امشب حبها را بیاور؛
 مبادا نادانی یا خلاف کنی، دبر بخوری، کم بخوری، که حب نیازی * بعد
 ازین صحنان با فزاکت تمام مرا از اطاق بیرون اداخت * من نیز بی آنکه
 بدانم باین صورت کار تازه باید بخندم یا بگیریم، راه پیش گرفتم * ^۱مزد طی ناکرده
 خود را ناخوش کردن کار عاقل ندیدم * بر گشتم تا با او مقوله کنم :
 بهترم رفقه بود *

¹ *Muzd ,tay nā-karda* " the reward not settled."

گفتار بیستم

در فریفتن حاجی بابا دو حکیم را از یکی حبی و از دیگری
دیناری گرفتن

ناچار بی مفاوله رفتم * برای دلخوشی حکیم ، بفکر سُراغ خانۀ ایلچی
افتادم ، باین قصد که تا بد آنجا رسم خود را ناخوش سازم * اما بعد از نامل
بسیار دیدم که شکم درد خوردن چندان آسان نیست * باخود اندیشیدم که
"اگرچه وزیر خیار و کاهو هضم نتواند کرد ، از کجا که معده من هم مثل معده
او باشد ؟ احتمال عدم هضم از صد یکیست * پس بهتر آنست با فادرستی حیلۀ
درستی بکار بوم * اگر نمارض کنم ، شاید حکیم دریابد و مرا بدام چاپ زن و قلاش
از خانۀ خود براند * بهتر آنست که خود را از عملۀ خاوت شاهي قرار دهم و بدان
فسون بگام دل بوسم * " نخست بمآزار کهنه فروشان رفتم * وجده و قبائی که
خاص میرزایان است کرایه نموده در بر کردم *

آنگاه دستور العملهای حکیم همه در پیش نظر ، با توس و بیم ، در خانۀ
ایلچی و بمنزل حکیم رفتم * راه و نیمه راه * از زنان فقیر ، که بچگان در بغل برای
آبله کوبی بمنزل حکیم می رفتند ، پُر بود : علی الخصوص بیماران تهی دست ،
که با دست خالی پیش حکیمان ایران نمیتوانستند سبزشد ، در خانۀ حکیم را
فرو گرفته بودند *

¹ Chap-zan " cheat " : qallash " cunning," etc.

² Jubba " a long Mirza's cloak": qabā* an under-coat, worn now under the sardar or *'pleated Napoleonic frock coat."

³ Rāh u nima rāh (m.c.) " all the way."

⁴ Sabz shudan " to appear, show up."

حکیم بر سر کوسلی، در پشت^۱ چار پایه بلند از چوب، نشسته بود؛ و در پیش
او قوطیا و کاسه و گوزها و کناها و انواع آلات و ادوات، که نمیدانم بچه کار
میشدند، چیده * لباسش غریب توپ و مضحکترین البسه که در عمو خود
دیده ام * زنجانش نمیدانم از بین تراشیده یا نوره کشیده * چنانچه بخواجهان
می ماند * از بی اعتدافی سرش برونه * در گرد گردن، * خالقه وار، دستمالی
باجرز گوسهای چم اندر چم بسته * گوشه گریبان پیروانش، از دو سوی عذارش،
مانند آنکه زخمی با لکه را میخواهد پنهان دارد، به بالا برآمده * لبش چنان
تنگ که گفتم * با سهرشم بدنش چسبانده اند * دامن کایچه اش تیز و تند.
مهل دم پرسنو * شلوارش چنان بی معنی و بد نما که ساقش عورت نه، کاشف
عورت بود؛ گویا ماهوت در ولایت * ایشان بساز گرانست * در اطاق هم، از
شست بی مبالائی، با چکمه راه روان قالپها را میسود و میفروشد؛ و این عادت
بنظر من خیلی گستاخی و نامردمی نمود *

نمیدانم از کجا با زبان ما حرف میزد * هنوز احوالم را نپرسیده گفت
"امروز هوا بسیار خوب است؛" و چون در حقیقت هوا بسیار خوب بود، نتوانستم
جواب بدهم، و نه جرأت کردم اعتراض بکنم * پس فکر کردم که باید با او
حرفهای خوش آید گفت: با کمال چاپلوسی گفتم "حکیم صاحب! ماشاء الله
نودر ایران شهرت و شأن عظیمی پیدا فرمود؛ با وجود نوکسی لقمانرا بهیچزی،
و بقواط را به پشیزی نپیشمارد * حکیمان معصرت قائل بوداشن دسته هارن
و پاک کردن شیشه * اماله ات نیستند" * حکیم فرنگی هیچ جواب نداد و نمیدانم
چرا نداد * بعد از آن گفتم که "اعلا حضرت شهریار میبکند قاتل دولی سرکار را
در مزاج معتدله شفیق، بوقایع نویسان امروصود تا آنرا در مصایف نوارین
درج سازند؛ و در حرمسرای پادشاهی این امر موجب حیرت * و هیجان گردید *
چهمی از بانوان حرم باشقیاق دیدار حکیم ناخوش شده اند * یکی از کنیزان

¹ Char-paya probably means "a table."

² Quti "box" (gen. of tin).

³ In original "like a bandage." I do not know what خالتهوار means. The usual word for a bandage is *takhta-band* (sp. for the bandage that binds a splinter on to a broken bone).

⁴ "Glue."

⁵ *Ighan* "they," i.e. "the Franks": substitute *u*: *pros* to *scmainomenon*.

⁶ *Imala* "enema": (*ab-duzdak* "syringe").

⁷ *Hayajan* "being raised (of dust); ebullition."

خاصهٔ اکذون در^۱ بستر بیمارست * ۲ آغا صبارک، بزرگِ خواجه سوابان، صرا
با حکیم شاهي فرستاده است تا دوائی بعینه مثل همان که بمقتدای دولت داده
بودید بگیرم و بزودی ببرم * ”

حکیم (بعد از تأمل) : — ” عادت من این نیست که بیمار را ندیده
دارو بدهم چرا که میشود ضررش بیش از فائده شود * اگر بدانم کدیزک را داروی
من در واقع^۳ ناگزیر است او را می بینم * ”

حاجي : — ” از دیدن کدیزک بگذرید که کار بس دشوار است * در ابواب
دیدن زنان، مختص شوهراين ایشان است، مگر اینکه کار خیلی تنگ شود، آنوقت
حکیم اذن گرفتن بعضی آنها دارد : انهم از روی^۴ چادر * ”

حکیم : — ” برای تشخیص مرض نبض گرفتن آنها نیست، باید زبان بیمار
را هم دید * ”

حاجي : — ” دیدن زبان درینجا خیلی نازکی دارد : معده ناخوش است
بزبان چه ؟ البته در حرم سرای شاهي این عمل هرگز بشما میسر نخواهد شد
حتی اگر بیمار یک خواجه سرا هم باشد، زبان نویدن را بشان دادن^۵ آن
بفرانگی ترجیح میدهند * ”

حکیم : — ” بسیار خوب : اما در نظر داشته باش که اگر من دوا را بدهم،
بعد از آن بر من^۶ حرجی نیست : شاید بجای شفا دادن، بکشد * ”

بسیار کوشیدم تا خاطر نشان وی نمودم که در آن باب چیزی بر آن وارد
نمیآید * پس صندوقی بزرگ، بقدر یک دکان عطاری، پیراز اندود، بکشد،
و خیلی خیلی کم، گردی سفید برداشت و با مغز نان گرد ساخت، و با کاعذی پهنچیده
با طریقه استعمال آن بمن داد * چون دیدم که هنرش از قبیل اسرار نیست گفتیم
” حکیم صاحب، ترا بفدا ! این چه جور دواست و خاصیت و طبیعتش چیست ؟ ”

¹ "Confined to bed."

² Agha sometimes means « a eunuch. ' Mubarak is probably the eunuch's name. The head eunuch is khwaja-bashi.

³ ' Necessary.'

⁴ ' From outside her chadar' (so as not to touch her skin).

⁵ The Translator has here mistaken the meaning of the English. Mi-dihand for passive.

⁶ Haraj " fault, crime "

حکیم ، نه بطریق حکیمان ایران با عبارت غایط و اصطلاحات اسانید خود ، بقرایط و جالینوس ، و علی سینا ، بلکه با کمال سادگی بی مضائقه جرابم داد *

همینکه مطلوب حکیم باشی بجایم آمد ، برخاستم ؛ و شاهانه بیرون آمدم ، تا اورا بیش از آن منظر نگذارم * نخست لباس عاریتی را بر انداختم و لباس اصلی را باز در بر کردم ؛ و بقولنج سازی و مریض بازی حاضر شدم ، چه میخواستم مقدار خدمت خود را بحکیم بفهمانم ، و حالی نغم که خیار و کاهو خیلی اثر کرده است * در حضور حکیم ، در هر کلمه ، چین و اسرو و اشکن رخسار با پیچ و تاب اظهار کفایت چنان نیک تقاید قولنج داران نمودم ، که احمق با آن سفکدلی مثل دلسوزان نمود ، و گفت ، " توا بخدا ! اندکی ریاسا ؛ شاید درد¹ دلت تصفیقی یابد " * من باز بر خود پیچان با آه و نغان گفتم " حکیم ! چنانچه باصریان گوش دادم ، بالتفاتیان چشم دارم " * او از یکسو در جد و جهد که دامن مقصود را رایگان بچنگ آورد ؛ و من بکوشش که برایگان از دست ندهم * عاقبت باور رسانیدم که زور و زاری² بیهوده است ؛ زر میداید * دیدم باز سخت گیویی میکند * صراحت³ گفتم که " اگر دلخواهم بعمل نیاید حبها را می بلعم " * با اندیشه سوال و جواب شاه و اشتیاق بتحصیل محمول ، فی الفور یک طلا بمشتم نهاد * هیچ عاشق برای وصال معشوق آنقدر نیاز و زاری نکرده است که حکیم برای گوشتن حب از من ؛ و هیچ معشوق آنقدر ناز و استغنا نموده است که من در آنحال نمودم * خواستم بتدبیر و تدبیر بیفزایم ، و اشرفی دیگر ازو ببرایم ؛ اما دیدم که برای علاج درد دلم ، خاکشی⁴ و ناچ-ریزی⁵ باشیشه⁶ دستور خواست ؛ درد دل را کونلا کردم و غنیمت شمردم ؛ و حبها را بخد سپردم *

بدقت نگریست و در کف همی غلطانید ؛ ولی یقین میدادیم که بمجبولش معلومی نیفزود * پس همه قیاس و براهین خود را در پیش خوی بکار برد ، تا اصل

¹ *Shikan-i rubhsār* "wrinkled face." *Shikan-i mu* "wavy hair" : -*mūkā yash pur shikan ast* (m.c.): also *shikanj*.

² *Dil* "stomach," m.c.

³ 'Force or coaxing.'

⁴ *Khakshl* (vulg. *khak-i shir*) a common seed used in medicine: it is boiled with sugar and eaten as a confection.

⁵ *Tajrizi* (= *aupash*), in the dict, "felon-wort."

⁶ *Dastur* "an enema" : *shuma ra dastur mi-kunam* is a vulgar joko to a Zardushti priest (*dastur*).

آلرا بداند : ندانست * گفتیم " حکیم ! زحمت اینجا مکش : حکیم فرنگی
حقیقت آلرا از من نهان نداشت * این دوا مرکب است از جیوه " *

میوزا احبب گفت " پره پره ! چنان میگوئی مرکب است از جیوه ؟ که گویا
من نمودانم مرکب است از جیوه ؟ بای این مردکه¹ تو را میبخواند با جیوه
² تخم مارا از روی زمین براندازد ، و کم مازده است که شهرت مرا تمام کند
و طریقه مصالحه مرا ، که پدر او هم در خواب ندیده است ، آلت مسخرگی کند *
خوب : هیچ شنیده که جیوه دوا باشد ؟ وانگی جیوه سرد : خیار سرد : کاهو سرد :
هیچ یخ را با یخ میخوان آب کود ؟ : تا جیوه³ رفع تأثیر برودت خیار و کاهو کند *
این خر هذوز از مبادی طب هم خبر ندارد * خیر ، حاجی ، خیر : این نشدنی است :
ما نمیتوانیم چشما چشم ریشخندی مردم شویم " *

پس بنا کرد بکندن ریش و بر باد دادن ، و دشنام و ناسزا بهریف خود
گفتن ، و احتمال کلی داشت⁴ که فردایی قیامت⁵ دست از گویان فرنگی
بردارد ، که خبر خواستنی پادشاه بحضور آمد * شب مکلا⁶ را از سر برداشت ،
و خرقة را از بر بر کزد : و با شال و کلاه ، حب را برداشته ، با قومی باعید
امیخته ، بشتاب رفت *

i Tarsa " Christian."

2 Tukhm " race."

3 Ta = 'how much the less.'

4 Impersonal verb.

5 Farda-yi qiyamat — farda ki qiyamat ast.

گفتار بیست و یکم

در بیان آداب دوا خوردن پادشاه ایران

حکیم ! عصر تنگی بخانه برگشت و نا * تلاش مرا بخواست * در دخول من بحضور ، دیگران را بطروح اشارت نمود ؛ و مرا پیش خوانده بگویم گفت که " حاجی باید تدبیری کرد ، و دم این حکیم را از اینجا گذد * هیچ میدانی چه شده است ؟ امروز بی اطلاع من پادشاه او را خواسته است ، و بقدر یکساعت با او گفتگو کرده * مرا طلبیده بود ، تا حاصل گفتگو شان را بگوید * معلوم میشود که کوزه حکیم خیلی آب * میگیرد * از قواریکه معلوم شد پادشاه در باب ضعف قوت و قوت + ضعف ، و تنگی نفس و سرفه ضم ، نا احوال زده است * باخشنودی تمام تعریف حداقت آن حرام زاده را میدود : گویا بعضی نگاه کردن زبان ، آنچه باید از حالت مریض بداند ، دانسته : و گفته است که ' گویا پادشاه بسیار بجمام میرود ؛ و در وقت قلیان کشیدن بسیار سرفه میکند * در غذا ، * ترشی و شیرینی و چربی خیلی میخورد ، * پادشاه سه روز باو مهلت داده است که نیک در باب امراض او بیندیشد ؛ و بکتب و اقوال اطباء فرنگ : مراجعت نماید ؛ و معجون چنان قوی بسازد که پادشاه را ، از سرنو ، جوان کند * قبله عالم از من در خصوص طبایع و اخلاق فرنگان ، علی الاطلاق سوال فرمود ، و جواب صریح خواست *

1 'Asr-i tang-l " late in the evening " ; compare subh-i zud-l.

2 Talash " agitation."

3 A common saying *impish i mardum khaili sha'n darad*.

4 *Zu'f-i quvvat ca quvvat-i zu'f*; an Oxymoron.

5 *Surfa kardan* ; vulg. *surf a kandan*.

6 The Persians are passionately fond of all kinds of pickles (*turshi*, vulg. *turushi*) and are experts in making them.

7 " Consult again, refer to."

8 ' Alq. "I-ttaq " in general."

من نخواستیم! بزنگاهی بدان خوبی را از دست بدهم * در آنچه باید گفت دروغ
نکرده، بعد از ادای خدمت بهمین عبارت گفتم: ^۱ اما در باب طبایع و اخلاق فوگان،
بر رأی منیر مہر ^۲ تفسیر پادشاهی واضح و هویدا است، که این قوم مستحق اللہ
نجس و کافرنند، چرا کہ تکذیب پیغمبر ما و استہزاء بدین ما میکنند * علی رؤس
^۳ الاشهاد شراب می نوشند و گوشت خوک میخورند * صورت زن دارند، و ^۴ باطن
خرس * باید ازین طایفه برہن بود کہ غرض عمدہ ایشان، چنانچہ در ہندوستان
صایفہ شد، تصرف ممالک و استیصال ملوک و ابذاء ملوک است * * آمدیم بوسر
معالجه و مداوات ایشان: ^۵ 'حضرت شافعی الامراض'، ^۶ دافع الاعراض، پادشاه را از شر
دوای این بی دینان محفوظ دارد! دوای ایشان در طبایع و امزجہ بہ الملقدر فاسد
است کہ خود در تدبیر سیاست خابن اند، * پس حب را از جیب در آورده بنمودم
کہ 'اینگ آنچه ما برای ہلاک بکار میبریم؛ فوگان در ما برای شفا بکار میبرند: جزو
اعظم ادویۃ شان زیبق است' * آنگاہ از سوء ترکیب و ضرر حب تصویر و تقریری
چنان نمودم کہ پادشاه تعجب نمود، تا ^۷ بی استغبار و استشارہ، دوای فرنگی
نخورد و چون حکیم فرنگی دوای ساختہ خود را بفروستد، مرا بوای کنگاہی
بطلبید * اکنون، حاجی! باید کاری کرد کہ پادشاه دست بدوای این ملعون
نزد * اگر احياناً از دوای او خاصیتی بیند، کار من تمام است: کسی بریش احمق
نخواهد خندید * لا، و لاہ! بمرگ تو حاجی! اگر باید ہمہ دوای او را خود
بخورم، میخورم، و پادشاه نمی خوراند *"

ختم سخن بر این شد کہ دوای حکیم را نگذاریم خاصیتی بخشد * سه روز
بعد از آن، پادشاه میرزا احمق را خواست تا دوای حکیم را بدو بفماید * دوا
عبارت بود از قوطی پر از حب * حکیم باشی انواع و اقسام اعتراضات و اشکالات
بمیان آورد و دلائل و براہین بی سر و بن در باب استعمال ادویہ از دست بیگانگان بر سر د،
و چنان داد ^۸ افادات بداد کہ پادشاه قرار داد تا در آن باب مجلس مشورتی برپا کند *

¹ Bi-zan-gāh " place of striking; spot; opportunity."

² Mihr-tanvir.

³ " Openly."

⁴ Surat—batin, an incomplete antithesis: the antonym of batin is zahir.

⁵ i.e., God.

⁶ latikhara ' seeking an omen from the Quran or from a rosary': tafa*ul seeking an omen from secular things (Hafiz, etc.).'

⁷ ' No one will come to joke with me, i.e., consult me.'

⁸ Ifāda " teaching " : ifāda na-kun (m.c.) " don't teach your grandmother ; shut up."

روز دیگر، در بار عام، پادشاه بر تخت (و معتمد الدوله و وزیر دول خارجه و معبر الممالک و دبیر الممالک و مسئولی الممالک و حاجب الدوله و سردار و میر آخور و ایشک آغاسی باشی و حکیم باشی و سایر ارکان و اعیان در حضور وی) روی بصحر اعظم - معتمد الدوله نمود، که "با حکیم فونگی، در باب اصلاح مزاج و تدبیر و علاج، انجمن منعقد، فمودیم * در نشست اول، بعد از تحقیق تمام و تدقیق با ترتیب و نظام، رای حکیم بر این قوار گرفت که مزاج مبارک ما را ضعف و کسالتی طاری شده است، و از جادگی استقامت انحرافی ورزیده * در نشست دوم عرضه داشت که "سه روز، تمام کتب و دفاتر خود را مصفح و بتفصیل مطالعه و دقت و برای و اعتقاد سایر حکمای فونستان مراجعت نموده، بغور مطلب و کده مقصد و ارسی نیک کرده، معجونی از مخلوق ادویه مخفاه الطبیعی و اجناس عقاقیر * صفاوتی القائیر، موافق دستور⁹ قوانینات ترکیب و ترتیب ساختم که داخل و خارجاً و ظاهراً و باطناً در مزاج همایون چنان تاثیر و فایده * عاجل و آجل بخشد که هیچ طلمس و تعویذی نگوید * آن نرسد * بعد از آن * گفت که "ذات اقدس ما، حل عقود این مسائل غامضه را بعهده ناخبر تدبیر محقر الخاقان، حکیم باشی، معقول ساخت * حکیم باشی از روی خیرخواهی دولت و دولتمخواهی عملت، با رای رزین اختلافات و اعتراضاتی تبیین نمود که "اولاً باید دانست که ممالک داخله، شخصی ساطعت را بکف کفایت اجانب و رفق و فلق آنها باوامر و نواهی بیگانه تسلیم نمیتوان نمود یا نه * ثانیاً¹⁰ بقهقوای مضمون حکمت مشعور، لیس فی العرام شفاء و النجس لیس بدوام آیا در دوائی این حکیم (که بحکم آلودگی دست خویش بدان¹¹، نجس و پلید

1 Kunh-i.

2 Pl. of 'aqqār "aromatic roots."

3 Qarabadin "compound medicines; pharmacopoeia."

* "عاجل" (آجل) fleet future; procrastinating. "عاجل" appears to be an error here. Possibly though the word is introduced to show the Shah's love of fine words, the application of which he doesn't rightly understand: "عاجلاً و آجلاً" "sooner or later."

5 Bi-gardi an namlrasad 'can't touch it; can't come near it': a common m.c. expression; lit. "can't reach its dust even." The idea is taken from chasing a gazelle.

6 The subject of *guft* is "padishah."

7 Ray-i razin "weighty counsel."

9 Mamalik-i dakhila is the subject to *mi-tavan namud* (usually an impersonal verb).

9 'To foreign regulations.

10 Fahwa "signification."

11 Davā understood.

است (شایسته شفا ملحوظ می تواند بود یا نه * ثالثاً ^۲ از کجا که درین دوا
 مجوز و مختار تأثیرات خفیه مصره و مفیده نباشد ، که بجای عمارت و آبادانی ،
 بغیر پادشاهی و بغیان مزاج شهریاری را اندک اندک رخنه دارد و رفته رفته ^۳ بالمره
 قلع و قمع ماده حیات نسازد ؟ ”

آنگاه گفت که ” رنج مبارک ما مناسب چنان دید که پیش از مباشرت ^۴ عمل
 گفتاشی برپا سازیم تا همگنان با اتفاق و اجماع ، جوانی دخیور مقام پادشاه بهیدید :
 و بوی اینکه از حقیقت ^۵ او سر رشته کاملی بهم رسانید ، رنج همایون ما بر این
 قرار گرفت ، که هر یک از بندگان خیرخواه و علازمان درگاه ، ^۶ بلا اشتباه ،
 در استعمال این دوا ، باذات اقدس ما اشتراک نمایند : تا اگر خیر است ، همگنان
 از خیر آن مستفاد گردند ، و اگر شر است ، بحکم ^۷ البلیه اذا عمت ^۸ طابت
 از ضرر آن چندان متأثر و مزالم نشویم و این معنی ^۹ ” نومه ” مایه تسلیت
 خاطر همایون گردد “ *

حضار مجلس متفق الکلمه ” کلام الملک ملوک الکلام ^{۱۰} ” گویند این
 سخنان را استعسان نمودند که ” خداوند ، ظلّ ظلیل پادشاه را بر مفارق بندگان
 ذلیل ، طویل سازد ! اطاعت ما ^{۱۱} بندگان با امر پادشاه جهان ، منحصر به بلعین
 یک حبّ نه ، بلکه اگر پادشاه ما را امر بنوشیدن سم قاتل و زهر هلاهل سازد ،
 حکمش مطاع و فرمانش واجب الانجاع است * ^{۱۲} نشأت و صدور این گونه اوامر
 از منشاء و مصادر حقیقی (یعنی از پادشاه جهان) بحال عبودیت- اِشتمال بندگان

1 Ast refers to *dava*.

2 Az, *kuja ki*—'How do you not know that—'vide also p. 36, note 8.

3 *Mujawwaz* "lawful or deemed lawful; tolerated," is here loosely coupled with *mukhtar* to mean "prescribed" or "selected."

4 *Bi'l-marra* "suddenly, all at once," in m.c. also means "completely."

5 "Commencing."

6 An.

7 *Bild-iahtibah* "without any qualms" : obviously a joke and not a copyist's error for *bilā iatiqā*.

8 A *ḥadiṣ* : "if a calamity be general, it is easy" (to bear it).

9 *نومه* for *دومه* (*yakūn* being understood). Better *In ma'ni nau-i māya-yi tasliyat*.

¹⁰ i.e., *Sukhanan-i padishahan padiahahan-i sukhānan ast* 'the speech of kings is the best kind of speech.'

11 Note there is here correctly no *izafat* after *ma* the pronoun of the 1st Pers. pl.

12 "Growing; anything produced."

هرچه زیاده تر^۱ باز کم است که مصرع^۲ بهرچه حکم کند بر وجود ما حکم^۳ است *
دولتخواهان را مال و جان صدقۀ سرو فدای راه پادشاهانست * خداوند پادشاه را
حیات جاوید بخشاد ؛ و دشمنانش را^۴ مغذول و^۵ منکوب گرداناد *

پس از آن ، پادشاه به پیش خدمت باشی امر فرمود تا قوطی حب^۶ را از اندرون
بیاورد ؛ و حکیم باشی را پیش خوانده امر فرمود که " ازین حبوب ، از صدر اعظم
گرفته همگی را پگان پگان در مرتبۀ خویش ببلعان " *

بعد از بلعیده شدن حب^۷ ، شربتی آوردند * بعد از آن ، استراحتی شد *
در انقضای استراحت ، پادشاه بروی همه مینگریست ، قانائیر^۸ دوا را بیذد *
اولاً همه نروش روی و متفکّر ماندند * چون چنین ای چپین اندکی
بخشود ، پادشاه از دره^۹ و تپه پارۀ سوالات کرد و آنان بفرارخور عقل خود^{۱۰} ، دست
و پای جواب دادن نمودند * آنگاه آهسته آهسته دوا بقانائیر آغازید * مهیر الممالک
که مردی^{۱۱} گنده و ستبر و پی^{۱۲} در پی بسوالات بود تنها جواب " بلی ، بلی قربانت
شوم " میگفت * همانا اخلاطش مجتمع و مزاجش مسعد بود : پیش از همه
متأثر گردید ؛ مزاجش برهم خورد * همگنان دیدلا برو دوختند ، و این معنی
برهم خوردگی مزاجش افزوده بر خود پیچیدن گرفت * مستوفی الممالک
بلند قد بود ، و ناتوان ، و زرد روی * بعد از آن ، او بنا کرد بخرق ریختن
و نگاه نیاز آموختن کردن که

' دست من و^{۱۳} دامنم ای پادشاه : ننگدلم ، زحمت جانم میخواه ' *

خلاصه دوا در مزاج هر یک نوع تأثیری کرد ، و هر یک بنوعی مسعود شدند ،
بجز صدر اعظم ، پیر کوتاه قد و^{۱۴} زحمت طبیعت که از دست پاچگی دیگران
شادان ، در زیر لب ، بهمه میغذدبد و بهمه مضمون^{۱۵} میگفت *

¹ Bashad, understood.

² Hakam "umpire; judge" : hikam, pl. of hikmat.

³ "Forsaken."

⁴ "Afflicted."

⁵ Az darra u lappa from 'hill and dale,' i.e., things here and there.

⁶ "Struggled to answer."

⁷ Gunda (m.c.) "corpulent."

⁸ I think *pay dar pay* should mean 'covered with muscle.' If it is read with *bi-sav'at* it can mean 'incessantly asking questions.' The omission of *būd* in the ms. makes the meaning obscure.

⁹ Vav-i luzum.

¹⁰ Zumukht lit. "astringent."

¹¹ * Something significant; something with a hidden meaning.*

چون پادشاه خاصیت آن دوا را برای العین بدید ، مجلس را نسخ نمود ،
و باحق امر فرمود تا درین باب چیزی مفصل بنویسد ؛ و خود باندرون رفت *
حکیم حیلہ ساز را فرصتی برای شکست کار فرنگی بدست افتاد ؛ در سر آندوا
آنقدر تفصیلات واهی داد کہ پادشاه ، بی تجربہ و آزمایش ، از سر استعمال آن
در گذشت و نسخہ آنرا بطاقی نسجان نهاد * حکیم در اظهار شادی دل بی اختیار ،
مرا بدید ؛ و از واقعہ مطلع گردانید کہ " حاجی ! ما کار خود را دیدیم * این
سرد کافر خیال میکرد کہ ما بی دست و پا و ریش ، گویم : من باو حالی خواهم کرد
کہ ما ایرانیان چه جانور " نادرستیم * فرنگی سگ کیست کہ دوا بشاه ایران بدهد ؟
بی نی ایذگوه ، مباحات مرا میباشد کہ الحب طیبیام * اختراعات فرنگیک " را
کجا میپزند ؟ پدران ما مردمانی بودند و ما پسر آن پدرانیم * از همان بل
کہ آنان گذشته اند ما نیز میگذریم * دوایکہ ، گذشتگان ما شفا میداد ، بما هم
میدهد : مگدر از حکمت لقمان و ابو علی سینا * تا احمق زندہ است ، قانون
و قانونچہ ، اورا پسندیده است " * پس مرا انرا داد تا در باب قلع و قمع حکیم
و برای استفوار و اعتماد خود تدبیری جدید اندیشد *

1 Vahi " without foundation, false."

2 Rish-gav " * foolish."

3 Na-durust ' blackguards, i.e., smart.'

4 " Contending for superiority ; boasting ; honour."

5 Diminutive (for contempt).

6 A common idiom. Vide note 8, p. 134.

7 Qanuncha is the name of a treatise on medicine.

گفتار بیست و دوم

سؤالِ مواجب حاجی بابا از حکیم و چگونگی پاسخ حکیم بوی

تا آنگاه با حکیم نه بطریق خادمی و مخدومی، بلکه بطریق دوستی، حرکت میکردم، بجهت اینکه دستوری هم نشینی و هم کاسه‌گی بلکه هم قلیانی با او داشتم - و حال آنکه با سایر نوکران نیز همین کار میکردم * دیدم که ازین حرکت برکنی نیست: نه با خیال من میسازد، و نه با امید من * فائده‌ام مُنحصَر ماند بهمان اولین اشرفی، که گویا آخرین بود: و آنهم در صابت دزد شکم * بر خود مضمهر کردم که هرچه بادا باد غالباً او را بر حکیم فونگی¹ دست آویز آلمان سر شکایتی باو باز بکنم * آنروز، در در خانه، باو خوش گذشت * چون برگشت، مرا بخواست که "امروز مورد عذایات بی‌غایات جهاننداری گشتم: بجای اینکه برسم عادت شش ساعت پای بوهنه در پهلوی حوضی مرمر بر سر پا وادارد، دو ساعت بیشتر و انداشت * عجب پادشاهی داریم! چه قدر مهربان و زیر دست-پرویز و خاطر-شفاس است! نمیدانم تا چه زبان شکر انعام و احسان او کنم * حکیم فونگی را دشنام داد، و تعریف فضل و حذاقت من نمود که 'فونگی قابلِ جُفت کردنِ کفش تو نیست' * * * بقراش خلوت امر فرمود تا دو کبک، که باز همایون شکار کرده بود، بمن انعام آورد * معنی پادشاهی این است " *

¹ "Whilst."

² *Mukhammar k* "to brew, concoct a plan."

³ *Dast-aviz* "opportunity." *Guzasht* impers. verb: subject is perhaps *awqat* understood.

⁴ *Farrash-khiliuat* (no *izafat*) is a head servant who looks after furniture and is generally present near the person of big officials.

⁶ *Baz* * *goshawk*' (sp. female).

گُفتم "پادشاه راست فرموده اند : امروز نظیر تو در ایران کیست ؟ یکقایی بی همتائی * زهی سعادت پادشاهی که مالند تو گنج باد آوردی ¹ دارد ! حکیم فرنگی چانه اش میچاید ، ² که در پیش تو ژاژ خاید * درس دانش ³ میخوانند ، اینک میرزا احمق : تجرید و آزمایش میخوانند ، اینک میرزا احمق *"

حکیم ازین سخنان ، بادی کرد و برونی تابید ، و دستی بریش کشید ؛ و قلیان را از دهان خود باز گرفته بمن داد * باز گفتم " امیدوارم که انشا الله بنده نیز ازین فیضها بی بهره نشوم * البته مرا هم ازین نهدما ⁴ کلاهی خواهد بود * اما نی نی ؛ من سگ که ام ، و " مرا کجا می برند ؟ همانا بقدر گلی که از هم نشیننی گل خوشبو شود ، هم کمترم *"

حکیم : — " آچه چي ؟ مگر دیوانه ؟ اینها چه هرست ؟ باین شدت که چرا ، ؟ حاجی : — " اگر مرخص بفرمائید حکایتی در این باب بیان کنم و شما خود ⁵ حکم بشوید " : —

حاجی : — " وقتی سگی بود ، در رفتار و کردار چنان گُرک وار ، که گُرکان او را در حلقه محبت و سلک جمعیت خود راه داده بودند : در خور و خواب با گُرکان هم نشست ، و در گرفتن و دریدن گوسفند با آنان همدست * همه تکالیف گُرکی را بجای میآورد و سنن و آداب آنان میگذارد ، با اینکه ⁶ در جزو با هم جنس خود ، سگان ¹⁰ ، نیز همین میکرد و در زمره آنان نیز ¹¹ نقیر و قطمیری از ایشان باز نمی ماند ؛ تا اینکه رفته رفته سگان را از حرکات و سکنات او شبهه عارض شد ، و چنان ¹² بی

¹ Bad-avard " windfall."

² Ki "so that." Lit " his chin will catch cold so that he will chatter foolishly before you " Ghana-ashml-chayad ki bi-tu bad bi-guyad = guh mi-khurd ki bi-tu bad bi-guyad = " He wont be able to say ill of you." The origin of this common m.c. saying is obscure.

³ The subject is "people," generally. There is the common m.c. ellipsis of "if."

⁴ Bad-i "a pride; a swagger." Burut-l tabid " gave a slight twist to his moustache." Dast-i kashid " gave a stroke."

⁵ A common idiom.

⁶ Mara kuja mi-barand " What sort of an opinion have they of me? " (i.e., none, I'm dirt): vide note 6, p. 132.

⁷ Chi chi vulg. for chi chu = " what ? "

⁸ Hakam as munshif.

⁹ Dar juzv (m.c.) " between whites; at the same time."

¹⁰ = Ya'ni sag an.

¹¹ Naqir u qilmir properly «' minutely " : in m.c. = kamu andak: here=zhich.

¹² Pe (or pay) burdan " to trace, track."

بودند که 'اورا با گرگان سروکار بلکه با اکلان دستیار است' * از جانب دیگر نیز گویان متشکک شدند که 'او کلب این کلب است، و زلیبیس میکند: باید اورا بعد از خود رالا نداد، و خارج النفس و اعنة الله علیه شمرد' * کار بجائی رسید که سگ بیچاره از دیو رانده از حرم مانده عذبذب در میان آندو گروه آواره ماند * چون از حالت تردد طاقش طاق شد و بیش از آن تحملش نماند، بر آن شد که با مجاهد تمام یا سگ سگ شود یا گری گری: و از آن بروز بدتر از دوزخ دستگاری یابد * اینک من آن سگ * تو بمن دستوری دادی که با تو، صبر خون، همکامه و هم قلیان شوم * با من شورا و صلاح میکنی، و با دوستانت هم نشینم * اما چه سود * که با سایر خدمتگاران نیز همینم؟ این التفات بر من چه سود دارد؟ تو کوی هضم بی عواجب؟ مانند؟ گدایان ارمی در دو دنیا رو سیاهم * بفابریں الفلاس آن دارم که در خدمت سروکار کارم معین، و مواجبم مشغص و بریده باشد *

حکیم (با آواز بلند): "چطور مواجب بریده؟ من هرگز نه آدم مواجب نمیدهم * گذران خدمتگاران من از پهلوی بیمارانست * تو نیز هرچه بقوانی بستان * بضلة غذايم را میخورند: تو نیز هرچه خواهی بخور * این نوروز خلعت، آن نوروز خلعت میگیرند: تو هم بگیر ¹⁰ * زیاده برین چه میخواهی؟ مرگ میخواهی برو بگیلان ¹¹ " *

1 Az *dāir rānda az haram mānda* (a proverb) is here a compound adjective. [*Dair* "convent"].

2 *Taq* "odd" (not even). When things are even they look well and work smoothly; hence the common m.c. idiom *tjaq shudan* "to be weak, not, to act." An example of *Tajnis-i za id* (or *naqis*) a kind of Parison or Annomination.

3 "He wished; intended."

4 *Sag-i sag* "a real dog." Compare Urdu *dudh ka dudh ya pani ka pant* "all milk or all water (not half and half): the real thing."

5 *Barzakh* "a thing that intervenes; the interval between death and the resurrection."

6 *Ki* "because or when."

7 *Gada-yi Armani* = *na dunya darad va na akhīrat*. The Armenians are Christians.

8 *Burida* "fixed, determined."

9 "By means of."

10 The servants of Persians have no fixed salary. They are well fed and well-clothed and get a yearly allowance of wheat. Servants consequently have to 'make' what they can.

11 A common saying: Gilan is unhealthy. The saying is equivalent to 'if you want more go to Hell.'

در این اثنا قرآشی، سینی و سفره در دست، دو تَبکِ شکار^۱ باز همایون را بیاورد؛ و با مژگان تمام در پیش روی حکیم نهاد * حکیم از جای برخاست و سینی را بر سر نهاد که «خانۀ احسان پادشاه آرد؛ عمر و دولتش مزید و جاوید باد» * پس دولت انعام بفراش، آمد * اول پنجقران با نیاز فرستاد؛ قرآش با؟ ناز رد کرد * بعد از آن یکقومان با کج خلقی فرستاد؛ قرآش نیز با کج خلقی نگرفت که «انعام» متعارف پنجقومان است «* آخر الامر، خواهی نخوانی، تا پنجقومان انعام متعارفی را نگرفت، نفرت * این حال پُر ملال همه لذت احسان پادشاه را + هَبَاءٌ مَذْذُورٌ^۲ کرد؛ و دعاهای خیر حکیم بهدر رفت * از خشم چشم پوشید و دهان بکشد و چنان دشنامهای شدید و غلیظ پادشاه بشنود که اگر بگوشش میرسید، البته گوش حکیم را میبرد * می گفت «احسان؟ احسان؟ میخوانم این جور احسانها هرگز و^۳ هفتاد سال نباشد * این القفلها^۴ بدرک اسفل بروم * ما اینجا را باید چه قدر این گرسنه چشم لقمه ربای بی شرم و حیاه را تملق کنیم؛ چیشانرا پُر کنیم، و خیلی هم! بلی مواجب نوکران شاهی را ما باید بدهیم * درد بی درمان اینکه اگر ندی و بکروز زیر چویشان بیفتی (از^۵ کجا که من نیفتم؟) تسمه از^۶ پشت آدم میکشند؛ پدر آدمرا از گور بیرون میآورند * هرکه چیشان پُر نمیکند کلاهش را پُر میکنند^۷ * بجای ده شاهی احسان، پنجقومان انعام میخوانند؛ و انگهی این احسانها از کجا که پایدار باشد^۸؟ سعدی مَثَرِ دُرُوغ گفته است که:—

تنمیه — 'برآوازِ خوشِ کودکان و در دوستی پادشاهان اعتماد نشاید که این بخوابی مغیّر گردد و آن بغیالی متبدّل شود' ؟

1 Vide note 5, p. 133.

2 Naz usually means 'declining a thing for the sake of being pressed; coquetry, etc'

3 "Ordinary, usual."

4 * "Haba^m mansur^m" (m.c.) "scattered dust."

5A common expression: *mi-khwaham haftad ml na-bashl pish-i man* (m.c.) = 'I never want to see you again (in this life).'

6 "Lowest Hell."

7 Note the plural termination added to the last only of these epithets. Also *tañiq-isifāt*.

8 'How do I know when I shant find myself there?' Vide p. 130, note 2.

9 'They take the very skin off one's back' *lit.* they draw straps out of one's back. This is of course figurative, as it is the sole² of the feet that are beaten

10 i.e., *az nijaeat*.

11 "How does one know even that they will continue?" Vide note 8.

پس از حدت و شدت بسیار، اندکی بخود آمد : و خیال تلخی چوب و فلک
فراشان، توشی پنجتومانرا شیرین ساخت *

دیدم با آنحال جای مقال نیست * از فقره مواجب، دم در کشیدم : اما آنچه
باید بفهمم فهمیدم، که باید هرچه زود تر ترک لقمان عصر^۱ شدن گویم : و بنقد،
بهالت نه گرگی و نه سگی بسازم *

¹ Shudan has to be coupled with tark; tark shudan-i Luqmān-i 'aṣr—. Shudan however might with advantage be omitted altogether.

گفتار بیست و سوم

نا خرسندی حاجی بابا از حال خود، و از بلای کسالت

بعشق مبتلا شدن *

از ۱ حال ناخوشنود و از استقبال مقردد، روز، همه روز بیطالت، و شب، همه شب، بکسالت میگذرانیدم * ببط و طبابت میلی نداشتم، با اینکه میدانستم کاری بیدارم نیست؛ و بسا کسان که با ۲ مایه اندک تراز آن من، نان میخورند: امروز احمدق در آن باب بگویم فرو نمیروفت * همه خیالم اینکه با وسیله نیک، مطای او را بلاقای او ببخشم * اناگاه واقعه چنان برگ و ریشه ام جایگزین شد، که با همه بی فایدگی، بخانه حکیم زمین گيوم ۳ ساخت * این قضیه چنان همه چیز را از لوح خاطرم بشدت و آتش مقاصد و ثباتم را فرو نشانده که خود را فراموش کردم * سلسله جانم چنان بجنبید که کفتمی مجنون بن عامری شاکر من بوده است * بعد ازین تفصیلات، لازم نیست بگویم عاشق شدم *

موسم بهار گذشته بود و ایام تابستان مردم را بالقجای پشت بامها ناچار ساخته * من نیز با این حال از هم خوابی و هم مذبذبی قرائشان و آتش پز، در اطاق پائین بسته، رخت خواب خود را به پشت بامی مشرقی باندرون حکیم کشیدم * باغچه اندرون، با گل، و لاله آراسته و با درختان چنار و اسفیدار پیوراسته، آرمیه و پنجههای متعدد

1 Hal " the present ; " istiqlal " the future."

2 Māya " stock," here means ' knowledge.'

3 This obviously ill-constructed sentence shows a looseness of thought not uncommon among Persians. The subject to *shud* is *vaqi' a-l: and chunan barg u risha am* standing by itself and alone gives no correct meaning; yet few Persians would in reading notice the inaccuracy. *Kard* would be better than *shud*.

+ Whether *lata* is really a " tulip" as rendered by translators I cannot say, but it is certainly a name applied to the common poppy.

رو بپاچه داشت * اتختی در میان باچه بود که در * قهر گرما ، زنان نوشی بر آن
الداخته می نشستند * در سراچه * حکیم یاره * زن میدیدم ولی هیچک چنگ بدل زن
نمودند ، و منهم نه جسارت میکردم ، و نه بغا طوم خطور میکرد که بدیشان لگامی
کشم ، برای آنکه بمحض دیدن آنچه بدهنشان میآمد می * گفتند *
از قضا ، روزی بعد از غروب آفتاب ، در وقت گسردن رختخواب ، از در دیواری
مشرق * بمقابی اندرون ، در روی مقابی دختری دیدم ، یگسردن برگ نخلکو مشغول ؛
چاقه کبودی باسغذا * بر سر * چون سر بلند کرد ، دو زلفش از دو سو بر روی افق
اما چندان * جای باقی بنهاد ، که دل مرا تواند ربود * این مشاهده مرا مشتاق
تماشای صابر اندامش نمود چه دیدم :—

بیت

"بدمت قدرت از آن خوبتر نشاید دوخت .: قباى لطاف ببالای صورت بشری" *
ندامش همه متناسب ، و هر یک بجمال و کمال ¹⁰ دیگری ؛ دست و پای حفاظ
کوچک و ظریف ؛ لب و دندان نازکی و لطیف ؛ چشمانش آهوانه ؛ نگاهش جادوانه *
آنقدر نگرستم که :—

بیت

* " نه نوشی ماند اندر تن ، نه هوشی ماند اندر سر *
* نه آبی ماند بر عارض ، نه تابى ماند در بیکر — " *
بی ¹¹ اختیار سرفه کردم : رو بمن نمود و نا فرصت روی پوشی کند چهره صبر آمایش
را نهک تماشا کردم * حاصل تماشا اینکه :—

1 Takht, a wooden platform, also a bench.

2 Qahr-i garma — ghalaba-yi garma " the overpowering heat of summer."

3 Saracha " the inner court" (gen. hayat).

4 Commoner para-yi zariha. The singular appears to be an error.

5 Note concord: compare the English solecism "none of them do" for "none of them does": "avaz-i u chang-l bi-dil nami-zanad (m.c.) "his voice (doesn't attract." Chang bi-dil-zan is here one compound word. [liked.

⁶ i.e., 'abuse.' "They opened their mouths and let them say what they

¹ Mahtabi is a flat roof (for sleeping on). Owing to the scarcity of wood, houses in Persia are usually domed. The Shah, in his Diary, uses this word to signify a "terrace" (of a big house).

9 " Carelessly."

9 Jay, i.e., 'of her face.'

10 'Her limbs were all beautifully proportioned and each equal to the other in its perfection of beauty.'

11 Bil ikhtiyar—'beside myself with infatuation': it doesn't mean 'I couldn't help coughing.'

بیت

”از کمان ابرویش تیری بجست . راست آمد بر دلم ، تا پرنشست *
رخ را با معجز پوشید ، ولی بعمد گوشه چشم سیاه را باز گذاشت و همانا سرنماشلی
سوزش دلم داشت * چون دید که دیده از دیدارش^۵ بر نمیدارم ، دست در کار ، زبان
بگفتار بکشد که ” بزین بیگانه این همه نگاه گناه نیست ؟ “ گفتیم ” حاشا و کلا :

بیت

* که گفته بر رخ خوبان نظر خطا باشد ؟ *
* خطا بُود که نه بیند روی زیبا را *
ترا بحق امام حسین ، و بجان پدر و مادرت^۶ نظر لطف ز حال دل من باز مگیر *
امان از آن چشمها ، امان از آن کوشمها که :—
مصرع

” که بُود بر دل و جان کارگر از خنجر و تیر “ *
با آوازی نرم گفت ” مگر تو محرم و نامحرم نمیشناسی ؟ پدر و مادرم نیستی ؛
برادرم نیستی ؛ شوهرم نیستی ؛ چرا رو بنمایم ؟ مگر حرام نیست “ ؟ پس بعمد
سهوی^۷ کرده چارقد از سر بیفداخت ؛ و من سرا پایش را ، چنانچه باید تماشا کرد . *

بیت

” حیوان شدم که تا بجه عضویش گُذم نگاه . زیرا که بود این یک از آن یک بدیعتر “
” مانا که حسن هر دو جهان آفریده بود . در جزو جزو صورت او واجب الصورة “
” معلوم من نشد که تنش بود یا حویر . معلوم من نشد که لبش بود یا شکر “ *
چشمانش سیاه و آهوانه ؛ نگاهش جانخواه و جادوانه ؛ مژگانش دراز ؛ ابروانش
نیر انداز ؛ بی حاجت مشاطه بهم پیوسته ، و بازوی کمانداران شکسته^۸ * خلاصه
سرایایش تفسیر اشعار شرای ایوان یعنی گُل و لاله و ریحان ، و سرو و صنوبر ، و شیر

^۱ *Ma' jar* (= *chādar*) is a word seldom used in m.c.

² *Sar* "intention."

³ An example of *san'at-i ishtiqaq*, a form of the figures Polyptolon o Paregmenon. Vide also p. 148, note 3.

⁴ "Accidentally on purpose."

⁵ Poet for *hamana*.

⁶ 'The Bestower of shapes,' i.e., God.

⁷ Joined eye-brows' are considered a great beauty amongst the Persians, and Arabs. Persian women often paint a join. *Bāzu-yi kamānāfān shikasta*, i.e., *tir-andazan ra maghlub sakht*. *Tir andaz* of the *tir-i ishara u kinaya*.

۱ و آهو، و مار، و گز، و طاووس، همه در وی جمع بود * اگر تا قیامت می نگریستم
سیر نمیشدم * در کار آن * بودم که حجاب از میان بردارم و از دیوار بگذرم * ناگاه
آوازی جانگزا بلند شد که "زینب، زینب" * نگریتم از عقب آن آواز، از بام پرواز
کرد، و من از حجره دهان باز ماندم، که شاید دوباره برگردد؛ اما برگشت *
هرچه ایستادم بجز آوازی که با در و دیوار در جنگ بود آوازی بگوشم نرسید * صاحب
آواز معلوم است باید زن حکیم باشد که (العهدۃ علی الراوی) فرمغوثین زنان نه،
بلکه بد خویشترین ایشان؛ و شوهرش مذکور سماعی او، چنانچه فرمایش بدو جاری
و حکمش ساری بود *

هم چنان بر سر پا ماندم، تا روشنائی روز در گذشت * بدو میدی بگستردن رخت
خواب مشغول شدم * ناگاه باز همان آواز بلند شد که "زینب، در کجائی؟" * چر
نمیروی بخوابی؟

جوابی شنیدم که تشخیص آن نتوانستم؛ اما چون صاحب جواب را در بام دیدم
معنی آنرا فهمیدم * دلم به تپیدن آغازید و باز مهبای جستن از دیوار بودم که سجد
برگ تنباکو بر سر، از نظر پنهان شد؛ و در وقت رفتن آهسته گفت "فردا شب
در همین جا باش" * شاید به از آن سخن در عزم بگوش نرسیده بود، بدو میکه
۱۰ طفیلین آن بهمه سوابیم پیچید * این سخن را تکرار کزان با یاد فردا شب، در تاب
و تب، تا صبح مدهوش، نیده برهم ندرختم *

مصرع

'عاشقی کار سوی نیست که بر بالین است' *

¹ Shir u āhū "lion and lamb"; the idea apparently is that the mistress's eye is a lion and the lover's heart a lamb. Also a lion is *giranda* and the m.c. phrase *chashm-ash giranda ast* signifies "her eyes are attractive."

² *Mār* refers to long plaits and *gāzh-dum* to the little curved side-locks over the ears.

³ Tuti, i.e., *shirin-zaban*; *ta us*, i.e., *dar qashangi*.

⁴ 'I was just in the act of—.'

⁵ 'It was evident must belong to —.'

⁶ *Muzakkar-i sama'i*="henpecked," i.e., *shauhar-i shunidani* (*na haqiqi*),

⁷ i.e., 'to him.' *Chunanchi*, "so that."

⁸ *Ghira nami-ravi bi'khwabi*? "Why don't you go to bed?"

⁹ *Sabad* "basket."

¹⁰ *Tanin* "a thrilling or tinkling noise; a buzzing."

گفتار بیست و چهارم

در ملاقات حاجی بابا با زینب ، و تفصیل حال زینب
در اندرون حکیم

چون چشم خود را نیک مانیدم دیدم که عاشقم * با خود گفتم " نتیجه این
عشق به بنم ، چه خواهد شد * امشب معلوم میشود که معشوقه چیست و کیست *
اگر از کزیزان حکیم خانه خواب باشد ، خواهم باو حالی کرد که چگونه کنیزانه
میدارد ، و گر نه هیچ چیزم درست نیست * اما اگر کسی دیگر است و پای گرفتن
در میان آرد ، این مسئله دیگر است * من کجا و زن گرفتن کجا ؟ بهای یک شلوار
زنانه ندارم ، تا چه رسد به خرج عروسی " * انشاء الله آنهم میشود در وقتش : ولی بفقد
باید حاجی با پول حکیم خوش بگذراند ، "

با این نیت برخاستم و لباس خود را با تکلفی بیشتر از رسم مهیود پوشیدم *
زلف را مو به مو شانه زدم : کمر را جوز-گره بستم : کلاه را کج نهادم * بعد از آن
رخت خواب خود را جمع کرده باطاق خدمتگاران بردم * برای گذراندن وقت
با مقدمانی چیدم * اولاً بقصد شست و شو و پاکیزگی برای شب ، بعمام رفتم ، و در
آنگاه با آواز ، اشعار مناسب بسیار خواندم * باقی روز را بیغرض و مقصود در کوچه
و بازار سرگردان گردیدم * بهزار معرکه روز شب و شکب من بنهایت ؟ اینجا امید *

¹ Niḡah.

² Ast; the subject is she. *Giriftan*, i.e. *zan giriftan*.

³ *Tā chi raḡad hi*—** How much the less—."

⁴ The Persians are justly vain of their curls. *Zalf-i Iran va chashmi-Kashmir* or *himmat-i Hindustan* is a common saying; *himmat* signifies here *ghairat*, i.e., 'jealousy about the honour of one's women folk.'

⁵ " Made preparations. "

⁶ *Ma'raka* here means "turmoil."

⁷ " Ended."

بیت

'وعدۀ وصل چون شود نزدیک : کنش شوق نهد قر گردد *'

گوشت همه بر اذان که بهانه درد سر بخوابگاه دوم * از شومی بخت ، کنشب حکیم
از هر شب دیو تو از در خانه بوگشت : و چون میبایست ما فضلۀ او را بخوریم ! شام
خیلی دیر کشید *

حمرۀ مغربی بر طرف شد و ماه از جانب مشرق نمایان گردید * رخت خواب¹ را
در زیر بغل بر بام مهوود شدم ، و بدیوار مقصود شقایق² : اما با نوبندی و تلخکامی
بجز برگهای تنباکوی پویشان ، که نشان ناامامی کار بود ، چیزی نیافتم * سرۀ
چند کردم : جواب نشادیم * بجز لُذ لُذ تیز³ و قند ، که هرگزینه⁴ از آن زن حکیم
بود و از نذدی و تیزی ، در و دیوار را سوراخ می نمود ، بگوش نموسید ، تا اینکه زنگ
صیحه را بلند تر و روشاق کرد ، که "تخم شیطان ! پدر سوخته ! زینب ! کار تو
بجائی رسیده که با من⁵ مکابره کنی ؟ تو روی من بایستی ؟ ترا که گفته بود ،
بسر خود ، بتمام روی ؟ در سر قبرستان کارت چه بود ؟ من کنیزم و تو خانم یا تو
کنیزی و من خانم ؟ مرچه دلت میخواند میکنی * چرا کارهایت را نا تمام گذاشته ؟
تا تمام نکنی خواب حرام است * زود باش ، برو ، کارهایت را تمام کن * اگر نیم کاره
گذاشتی وای بعات⁶ * واللہ باللہ ! اینقدر بکله است بزیم ؟ که چشمانت از⁷ چانه درآید *
پس آواز مشت و سیلی بلند ، و نگارینم با چهرۀ توش پدیدار شد ، ماه روئی ، که دقیقه
پیش از آن از وصالش محروم مانده بودم ، بام بر آمد * با خود گفتیم "ای عشق
عجب نسخه⁸ ، و غریب⁹ ماده¹⁰ : در تدبیر چه قدر چیره و چست ، و در تزویر چه قدر
نادرستی ! به بین معشوقه چه نیک اسباب¹⁰ اجاع یار و مانع اغیار چیده است ! " *

1 *Shām* 'the Persian evening meal' is eaten about four hours after sunset. The common people, however, eat it about two hours earlier.

2 The *ra* should be omitted *Rakht-i khwub-ra* is here the object of an imaginary verb "placing"; an example of 'absolute ellipsis.' This error of construction would probably pass unnoticed even by educated Persians.

3 *Lund lund* m.c. "grumbling."

4 *Az an-i zani hakim*; note *izafat* after *an*.

5 *Saiha* "shriek, cry."

6 *Ba man mukabara kuni* and *ruy-i man bi-isti* both mean the same, "do you answer me back ?"

7 *Mi-zanam* would not be idiomatic.

8 *Chala* "vault, repository for grain": in m.c.=gaudi

9 *Madda* here means *asl* or source of action.

10 'For collecting her lover and keeping off strangers.'

زیب مرا اندیده انگاشت ، تا جوش و خروش طوفان بالا فرو گذشت ، و آب از آسیا افتاد * پس از آن روی بجانب من گردانید ، و خوانند میزدند که من چگونه خود را باور سالم - آری کسانی که ذوق عشق چشیده اند ، میدانند که این مسئله وجدانی است ، نه بیانی * یکی از شعرها را مضمونی است که ابهای هستی ما اگر چه ^۳ از سر چشمه‌ای جداگانه است ، اما چون بهم می پیوندند سیلی چنان آید بر می انگیزند که آنرا پروای هیچ سد و بندی نیست ، و از هیچ نمی اندیشد *

با لفظ مبارک گفت که " من دختر شیعی کُردم : در کوچکی با مال و منال خود بدست ایرانیان افتادم ، و بتفصیل بیان آن خواهم کرد که بعد از آن چگونه بچنگ حکیم افتادم و اکنون کنیز آنم " *

بعد از اطفای نافر اولین - دیدار ، معشوقه از رفتار و گفتار این زن حکیم دلخور ، با غصه و اندوهی از حد افزون ، آهی کشید و شکایت سر کرد که " داد و بیداد ازین زن که گفتارش را شنیدی ، و دیدی که مرا بیدین و لا مذهب میسرود ! روز و شب همین آتش است و همین کاسه : دشنام میدهد : از ^۴ سنگ کتوم میگوید * همه اهل خانه مرا ریشخند میکنند : کسی با من الفت نمیکند : جگرم آب میشود : کم می ماند بقوکم : مرا تخم شیطان میگویند چرا که کُردم : ^۵ یزیدی میگویند با این که ایزدیم * راست است من از شیطان میترسم : و کیست ازو نفوسد ؟ اما تخم شیطان نیستم * اگر این ^۶ در کوهستان کردستان بدست می افتاد نشان می دادم که دختر کُرد یعنی چه : و تخم شیطان چها میتواند کرد " *

بقدر امکان بدلداری وی پرداختم و از روی دلسوزی گفتم که " اکنون صبر باید کرد : البته وقت انتقام میرسد " * اما می گفت که " از اخذ انتقام مایوسم چرا که خانم همه اطوار مرا گلی و جزئی ملقفت است : بفرویکه بی اطلاع او ، ازین اطاق بآن اطاق

i Also *na-dida girift* " pretended not to see me."

2 A common saying = ' everything was still.'

3 The thought is somewhat confused. Also the metaphor appears to be confused : ' the waters care nothing for dams and fear nothing.' Note false concords.

4 *Dil-khun* "grieved,"

5 " Begun"

6 *Az sag kamtar-am* : *am—mara*.

7 *Mara*, understood.

[God."

8 The Yazidis are supposed to worship the Devil. *Izidl* *' worshipper of

9 *In*, i.e., the Hakim's wife.

نمی‌توانم رفت * حکیم مردیست ^۱ پست پایه و تنگ مایه * این زن که از کنیزان شاهي بوده است و بسبب بدکاری از حرم سرا رانده شده با امر شاهي گرفته است *
 این زن بجز خوبی بد و حالِ تکبر یاد ایام گذشته (یعنی پادی که در اندرون شاهي بوده) ^۲ جهیزی ندارد؛ و با این بی‌جهز - زنی، حکیم را بجهز - زنی نمی‌شمارد، بلکه خانپای خود میانگارد؛ و بطوری با او حرکت می‌کند که حکیم محلّ ترحم بینندگان است * بی‌این (که آنم بسیار کم اتفاق می‌افتد) در پیش زنی نمی‌نشیند * بدتر از همه چنان ^۳ رشکین است که در اندرون هیچ کنیزی از تهمت او فرسته است * حکیم نیز با همه حرص جاه و توس پادشاه از دیدارِ کنیزان بی تأثیر نیست ^۴ و از هوا و هوس بشری بی‌خبر نه؛ و از تو چه پنهان؟ مطمح نظر خاص آرمزم * این است که محلّ رشک این زنم * اما از ترس زن جرات نگاهی و اشاره و یک کلمه حرفی بمن ندارد * در حرم حکیم فتنه و سخن ^۵ چندی بقدری است که دلت بخواهد * همینکه خانم بمسجد یا بهمام می‌روند، و از روی احتیاط و پیش بینی، ملاحظه زمان و مکان و وضع و فرصت همه می‌کند ^۶؛ و چنان هر یک از کنیزان را بکار را می‌دارد که گویا تدارک عروسی بزرگی در میان است *
 چون تا آنگاه بجز اندرونِ خانه خود اندرونی ندیده بودند ازین اوضاع متعجب مندم و ازین حکایت آید که معشوقه، که چگونه در خانه حکیم بسر می‌برد، حیرتم افزود:—

” مادر - رم پنج کنه - زیم - شیرین گرجی - نور جهان بمبای -

فاطمه آتش پز - لبالی ^۸ گیس سفید و من * کار من خدمات خاصه خانم است * قلبان و قهوه و غذا دادن؛ همراهی حمام؛ و دوخت و دوز؛ پوشاندن و کندن لباس او؛ و گستردن و خشک کردن و کوفتن و بیختن تذاکوی وی با من است؛ و همیشه دست بسینه رو برویش می‌ایستم * شیرین گوجی وکیل خرچ و صندوقدار؛ اسباب حمام

i Past-paya " of no family " : tang-maya "badly off, not well off."

2 " He has married her by the Shah's orders."

3 Jahiz " dowry or plenishing;" brought to the husband by the wife.

4 Rashkin " jealous."

5 ' Is not insensible to the charms of his fair slaves.'

6 "Fault-finding."

7 ' With respect to time, place and opportunity and all that, she takes precautions (as regards the female slaves).'

8 Gis-safid (lit. grey locks) " duenna, etc." : compare rish-safid and the Pushtu spin-girai.

شوهر و زن، بلکه لباس همه خانگیان را نگاه میدادند: خروج خانه و مطبخ از قبیل آورد و برنج و روغن با او: و سایر لوازمات و اسباب خانه، از آنچه در خانه گرانها و معتدله است، بدست او سپرده است * نور جهان بمباسی بمفرقه فراموش است: شست و شو و رفت و رو، چیدن و برچیدن اطاقها، آب پاشی حیاط و پادوی^۱ آتش پز بگردن اوست: ایفسو و آنسو میدود: و رفته خانم و حکیم را تا اینجا و آنجا میدرد: خلاصه محکوم اکثر حکماست * اما لیلای پدو، بگیس سفیدی و سر^۲ پوستی پرستاران جوان و خدمت بیرون نامزد است * امور مخصوص خانم را سرو صورت میدهد و (بگردن گویندگان) بتجسس حرکات حکیم هم متهم است * شب و روز ما بی تاخکامی و کشاکش نمیگذرد * ما نیز همیشه دوسه تن باهم میسازیم و بجان یک دیگر میافتیم * این روزها با شیرین گرجی در افتاده ایم^۳، که چندین پیش ازین بگمان اینکه^۴ بغضش را بسته اند، بوعم ما، از درویشی طلسم باطل السحری گرفت: فردای آنروز خانم باو^۵ چپکنی داد * ازین معنی غیوت من بجفتید: من نیز از همان درویش دعائی گرفتم، تا خدا شوهر خوبی نصیبم کند * تمام آنروز ترا در بام دیدم * دیگر قیاس خوش بخفتی کن * اما این کار دعا، رقابت سختی میان من و شیرین انداخت: هم چشمی بکیده کشید * اکنون دشمن جانی بکدیگریم * اما میشود که باز یکروز، خود بخود، میان ما سازگاری افتد * حالا من با نور جهان ساخته ام: او بتحریک من، در نزد خانم^۶ زیر آب شیرین را میزند * چند روز پیش ازین یکی از بانوان شاهی^۷ خوانچه شیرینی بخانم تعارف فرستاده بود: قدری از آنوا موش خورد * ما گفتیم "شیرین خورد": گرجی از دست نور جهان کُنگ معقولی خورد * بغض بد را به بین که شیرینی را موش میخورد، کُنگ را شیرین^۸ * گاه^۹ آبغوری خانم را من شکستم و بگردن شیرین

¹ *Pa-dau* is an 'understrapper, assistant,' etc., *pa-dam* 'the business of an understrapper.'

² *Sar-parasti* "overlooking: also watching the sick."

³ 'Conspire together.'

⁴ Note concord.

⁵ 'Her good luck had gone.' Note the *Passive*, sense of the 3rd Pers. pi. active.

⁶ *Chapkan* "a jacket for women."

⁷ *Zir-ab-i kas-i ra zadan* "to report against." Sometimes this expression gives the idea of 'to suck up to.'

⁸ *khwanča* *an enormous wooden tray' (as large as a rug); carried on the head.

⁹ An example of *ta'mīn-i zū'ūd* (or *naqis* or *mutarraḥ*),

انداختم : هم دشنام شنید ، و هم توان کشید * میدانم آنهم برای من صایه میگیرد ،
 بجهت اینکه همیشه با لایلا که حالا در پیش خانم کوزااش خیالی آب^۱ میگذرد ،
 سرگوشی دارد * از بیم آنکه صبا زهرم بدهد ، چیزی از دستش نمیگیرم : چیزیکه
 دستش باو میرسد نمیخورم * آنهم با من همین طور میکند * فوضم این نیست
 که بواسطی کار بزر مردن کشیده است : تنها^۲ میخواهم بگویم که در اندرونها این کارها
 رسم است * بلی یکبار کارمان از سخنان درشت بهشت و مشیت^۳ کشید * او مرا کج
 خلق کرد بواسی اینکه تف بزمین انداخت و گفت ' لعنت بشیطان ' ؛ میدانی که این کار
 در نزد یزدیان دشنام بزرگی است ؛ من بروی وی افتادم ؛ دشنامش دادم ؛
 گی-وانش را دسته دسته کردم ؛ اندامش با دندان ، تکه تکه کردم : لایلا بمیان افتاد ؛
 مارا از هم جدا کرد * تا حلقمان بدرد ، ونفسمان^۴ ببرد بهمدیگر فحش دادیم * بعد
 از آن سینه^۵ ، تیغ^۶ ما اندکی فروکش کرد ؛ اما باز باقی است ، بواسی اینکه شیون
 بغرض من هر^۷ لئی که میتواند بکار میزند ؛ و من هم چنین *
 بدینمنوال تا بصبح در گفتگو بودیم ؛ و چون صدای الله^۸ اکبر که نشان مفارقت
 از یکدیگر است^۹ بشنیدیم ، یکدیگر را وداع کردیم با این قواف^{۱۰} که هر وقت خوش
 که دست دهد ، مغفقم شماریم : " تدبیر اینکه هرگاه زیدب^{۱۱} چارقاش را بر
 شاخ درختی که از بام دیده میشود بپندازد ، من بدائم که ملاقات ممکن است ؛ وگرنه ،
 دیده ام برآه^{۱۱} نماند *"

¹ * She is making a brew for me ; she is plotting mischief.'

² *Kuza-ash khaill ab mi-griad* " she is much trusted by, high in favour with —."

³ *Tanha* " only."

⁴ *Huaht u musht* " boxing."

⁵ Pres. Subj. for past time.

⁶ *Limm-i ustadi-yi il khub ast* (m.c.) = /anrw ustadi-yi u —.

⁷ The beginning of every *azan*.

⁸ Note Pres. Tense for past time.

⁹ No *izafat* after *tadbir*.

¹⁰ *Charqad* is a large sort of handkerchief used as a head covering. The *chādar* envelopes the figure from the head to the feet.

¹¹ ' My eye should not be on the road.'

گفتار بیست و پنجم

ملاقات عاشق و معشوق بار دیگر بایکدیگر، و نغمه سازی حاجی بابا

شب دیگر، بخیال دیدار اشاره وصال، پیام بر آمدم : اما دبیغ، که چارقد بر شاخ
 نبود : نویدم بفشقم * نه تنباکو بود، و نه اسباب پاکب تنباکو : در زیر پایم سکوئی
 مستولی : آوازه ناخوش پی در پی خانم که در آن ایام از سرود باردا¹ خوشتر
 می نمود، * بُریده * تنها صدای گفش کهنه که گاه گاه بگوش می رسید علامت آن بود
 که در² دارد بار بست، و آنهم بیوه لیل است * صدای گوناگون شنیدم، اولاً صدای
 نقره³ * خانه : ثانیاً صدای اذان : پس از آن صدای طبل اول : پس از آن
 صدای طبل بر چین : بعد از آن صدای طبل بگروبه بند⁴ : بعد از آن آواز⁵ حاذق
 باش و بهدار باش⁶ : کشیکچیان بازار و پاسبانان برج و باروی ارگ * خلاصه شب
 حقیقی⁶ دریافت، و در خانه حکیم بجز خاموشی چیزی نبود *

1 Barbud, a famous musician ; a native of Jahrum, near Shiraz.

2 *Burlda* in m.c. " ceased ; also interrupted."

3 The rhetorical figure *ishtiqaq*. ' Vide' also p. 140, note 3.

4 Drums are beaten about half an hour or less before sunset; an ancient custom in Persia and possibly connected with sun-worship.

The *tabl-i avval* sounds about an hour after sunset; it is supposed to say ' *bi-rau bi-rau*.'

The *tabl-i bar-chin* is beaten two hours after sunset : it is the signal to close the shops : it says ' *bar-chin bar-chin*.'

The *naqāra-khāna* is also called *naqāra-yi āftāb-zard*.

5 *Tabl-i bi-gir u bi-band*, three hours after sunset; ' seize and bind anyone in the streets.' At the present time—in Kirman at least—this drum has no signification ; an hour later however a trumpet is sounded, after which no one should go out without the *ism-i shab*, the countersign,

6 *Dar-yaft* verb; the object is perhaps 'alam understood.

با خود گفتم "سبب اینهمه سکوتِ حرم چه میتواند بود؟ حمام اینقدر طول نمیکشد،
وانگهی حمام زنان اکثر مباحگاهان است * باید یا بعیادتِ ناخوش، یا بهرومی، و یا بسرا
کشی زن^۱ زاهر رفته باشند - یا اینکه حکیم چوب خورده باشد * " باری کم ماده بود
که از خیال بقویم، ناگاه طَراقِ سندان^۲ از در برخاست : در بکشد، و صحنِ خانه
از صدای نعلِ کفش زنانه پُر شد : اما صدای خانم بر هر صدای برتری و بدتری
داشت * چراغهای متعدد از اینسو و آنسو روان گردید * چون زنان^۳ رو بدها
بر افکندند، چشم بجمالِ زینب روشن گردید * بانظار وصال گمر بستم،
و در حقیقت زمانِ انتظار دیر نکشید * نا پیمش^۴ "ببینی امام خود را بمن رسانید
ربگوشم فرو خواند که "امشب^۵ حضـور میسر نخواهد بود، چرا که غیبت
میسر نخواهد شد : اما بزودی^۶ آنانی خواهم کرد * مختصر اینکه "خواهر خانم،
که در اندرون شاهی است، فجأة^۷ مُرد : گویا یکی از رقیبان زهرش داده *
خوانم همراهان خود را برده بود تا شور و غوغا بر آورد * از صبح تا بحال، در اندرون
شاهی آوازِ نوحه و زاری گوشِ گردون را کر میکرد * خانم، بعنوانِ گریبان - دیدن
بقه لباس^۸ نویش را بشکافت، و باصم گیسو برین سر زلف را^۹ زد : بزمِ خاک،
کلاه بسو پاشید * فردا روز کفن و دفن است : باید صبح زود آنجا حاضر باشیم *
باجرِ مزا داری یک چارقد سیاه با شیرینی خواهم گرفت * " پس بوقت و وعده
وصال، بشوئ مساهدتِ احوال، فردا شب داد : و گفت "حاذقِ اشارت باش *"
بامدادان چون سر از بالین برداشتم متعجب ماندم که اشارتِ بجااست، و زینب
بوسرِ پا، بشارت دهان که "بیا * " از نردبانیکه او قرا میآمد فرو رفتم : و خود را
در اندرون حکیم دیدم * بی اختیار لوزه بر من مستولی شد که بچنان جای، مرد
بیگانه بی آنکه "روش بود، پای نمیدارد : اما زینب بداداری و خنده روئی تسلیم داد

¹ Sar-kashl " looking after."

² Zan-i zāhu (m.c.) " a'woman in child-bed " : zāhu is perhaps a vulgar form of zā (زائر).

³ Sindan " anvil; also (as here) the iron on which the door knocker strikes."

⁴ Ru-band " veil."

⁵ Pish-bini (" precaution " in original) does not appear to be a very suitable word here. Substitute ihtiyāt.

⁶ Huzur here=hazir shudan- Ghibat (az khanum).

⁷ Nav-ash : yaqqa ' the collar of a garment.'

⁸ Zulf ' the side curls of women (but the hind curls, all round, of men)' sar-i-zulf ra zadan is to just clip the ends.

که "دل قومی دار که در خانه بجز زینب کسی نیست؛ اگر بغت یاری کند، تا شام بی^۱ سر خر زندگی خواهیم کرد." *

حاجی (با تعجب) : — "بچه معجز بدین حال دست یاقتی؟ خانم کجاست؟ زنان چه شدند؟ از دست حکیم چگونه در امان بودن میتوان؟" *

زینب : — "مقرس همه درها بسته است؛ اگر کسی بیاید، تا بکشوند آنها تو فرصت گریز داری، و بیم و باکی نداری. * زنان همه بعزا داری رفته اند؛ اما صبر را احکم، خانم کاری کرده است، که یک فرصتی خانه هم نزدیک نمیتواند شد. * باید از همه چیز ترا مخبر سازم چرا که می بینم ازین سعادت در حیوتی. * این روز اولین دیدار برای ما سخت مسعود شد. * همه چیز در خانه بیاری من برخاست. * رقیبم، شهرین، برای اینکه خانم مرا با خود نبرد، و از چارقد سیاه و انعام عزامه مردم مانم، خاطر نشان خانم کرد که 'لیلا از کودکی تا حال مشق گریه و زاری نموده، و در مائمه خلی کار کرده است؛ حدانّه و آنانّه اسقادی است. * مصلحت آنست که در چنین حال او را با خود بگیری و زینب را بگذاری که گود است، و ناشی؛ و از عادات ما بیخبر. * بظاہرین یکساعت است که مرا باز گذاشتند، و خود بماند سرا بسوگواری. * رفتند. * بساخنگی، خیلی اوقات تلخی کردم که 'چرا من ماندم و لیلا رفت؟' اما خدا را شکر که بکام من شد. * دم را غنیمت شماریم، که چنین دم کم افتد." *

پس او بعد از یک نهار رفت و من بزمایشایی چیزهایی^۳ مشغول شدم که حقیقت آنها بقویان مجهول است. *

نخست باطاق خانم رفتم. * آرسپهای او آعشق^۴ رو بداعچه بود. * در گوشه پهلوی آرسی، نوشکی با بالش بزرگ پر، با آسفگوله و روپوش^۵ پلاکدار. * رو بروی آنجا آئینه خانم با قوطی سوراخ و سفید-داب و وسه و سرمه و وزک^۶، با یک جفت

¹ *Sar i khar* is an intruder; anyone who is not wanted.

² *Sug'arl* "mourning."

³ Note the *ya-yi mausul* separated from the *kaf-i sila*.

⁴ *Aghishqa* (m.c.) a door with small window panes in the upper half; (this word does not appear to be in the dictionaries).

⁵ *Mangula* "tassels." *Ru-push* "a pillow case (of netting, *tur*); also "a light sheet for the body" (in hot weather). [sequin."

⁶ *Pulak dar* "covered with sequins": *pulak* "scale of a fish, etc.; a

⁷ *Vazak* « materials for making up the face."

بازو بند غلسم دار، و یک توی¹ زلفی با چاقو و مقرض و سایر آلات مشاطگی *
 در یک طاقچه² تازی و تندیکی : در یک گوشه رخت خروابی بچادر³ شب پیموده *
 چند صورت ، بی چار چونه ، بودیوار چسپانیده : ⁴ رفی اطاق پُر از⁵ بلور و بارفغن
 و چینی * در یک گوشه شیشه چند شراب حاضر ، که یکی سرش نازک کشوده و کلی نازک
 بر دوش نهاده ، علامت آن بود که صبح خانم برای گرمی هنگامه مواز نیمه آنرا نوشیده بود *
 باخود گفتیم " ترس خدا و رسول گویا در اینخانه چندان حکمی
 نداشته باشد : حالت مقدسین را دانستم ؟ * حکیم که در ظاهر تقدس خرج میدهد ،
 بجای آن آبهای ناب ، که در خارج می نوشد ، در داخل شراب خلط⁶ شیراز بکار میبرد *"
⁷ تا من از گنج کاوی اطاق خانم و تماشای حجرهای کدیزان فارغ شدم ، زینب
 در اطاق خانم سفوف را حاضر کرد * بروی نوشک در بهلولی هم بنشستیم *
 غذا عبارت بود از پلو ، و کباب پر درمیان نان ، با خاییده شب مانده ، و پنیر و دوغ ،
 و عسل ، و ⁸ و ⁹ خربوزه اصفهان و ¹⁰ امروز رز دالو *
 چون سفوف بدیدم برهنه تابیدم که " زینب بجان مادرت بگو ، به بیغم ،
 چگونه در این مدت اندک اینهمه نعمت فراهم آوردی ؟ اینک سفوف در حور شاهان *"
 گفت " غذا بخور و غصه مخور * خانم از شب سفارش¹¹ ناهار کرده بود :
 صبح رایش¹² بر گشت ، و خواست در خانه مرده غذا بخورد : زحمت چندان
¹³ بما نگذاشت * بخوریم و بخوریم *"

1 *Tūy-zulfi* a skewer for the hair, of gold or silver.

2 *Tār* is a stringed instrument: *tumbok* or *dumbak* is a drum played by the fingers.

3 *Chadar-shab* : no *izafat*.

4 *Surat* "picture": *char-chuba* "frame" (of wood).

6 *Raf* the upper narrow ledge that runs all round a Persian room.

6 *Bulur* "cut glass": *bar jalan* or *bar fitan* is coloured glassware that looks like china (probably a corruption of some Austrian word).

7 i.e., I have come to know.

8 *Khullar* a place near Shiraz; famous for its wine.

9 *Ta* "by the time that—."

'0 Isfahan is famous for its melons: the village of Gurgāb is specially noted.

11 *Umrud* "a sort of pear."

12 = *nahar*.

13 "She changed her mind."

14 'She left me but little to do.'

پس داد غذا^۱ بدادیم ، و بدآنان که بعد از ما بیایند چیزی بسیار
برجائده ندادیم * بعد از شستن دست ، شربت محمدی را بر کنار و شیشه شراب را
در کنار نهاده ،^۲ بطاقی ابروی^۳ دو معادتمند دوستکام ، به پیمودن^۴ سانگین و جام ،
مشغول شدیم *

مستی بعدی بر من غایب کرد که با آنهمه ترس^۵ حال و اندیشه استقبال
تار خالم را برداشتم و آهنگ نغمه خود را ، با آواز ساز ، دمساز نموده این غزل حافظ را ،
که در جوانی برای لذت افزائی مشغریان دکان پدر آموخته بودم ، شروع
بخواندن نمودم :—

- * خوشتر ز عیش و صحبت باغ و بهار چیست ؟ *
- * ساقی کجاست ، کو ؟ سبب انتظار چیست ؟ *
- * هر وقت خوش که دست دهد مقدم شمار *
- * کس را وقوف نیست که انجم کار چیست *
- * پیوند عمر بسته بموئیسیت ؛ هوشدار *
- * غمخوار خویش باش : غم روزگار چیست ؟ *
- * رازِ درون پرده ز دندان صفت برس *
- * ای مدعی ! نزاع تو با پرده دار چیست ؟ *
- * مستور و صفت هر دو چو از یک قبیله اند *
- * ما دل بهشود که دهیم اختیار چیست ؟ *
- * سهو و خطای نده چو گیرند اعتبار *
- * معنی عفو و رحمت پروردگار چیست ؟ *
- * زاهد شراب کوثر و حافظ پیاله خواست *
- * تا در میانه خواسته کردگار چیست ؟ *

زینب از شادی بیخود افتاد ، چه در عمر خویش نه شعری بدان خوشی
و نه آوازی بدان دلکشی ، و نه سازی بدان سازگاری ، شنیده بود * غافل از اینکه
هر دو بد بخنیم - (او انگیزی است سیاه روز ، و من بنده روسیاه) - گویا آنچه در جلو

1 - ' Did our duty to the food.

2 ' Bi-tjaqi abru sharab khurdan " to drink to the health of."

8 ' Two happy beings.'

4 ' Satgin ' a large bumper glass drunk to anyone's health.'

5 ' Hal• present."

ماست از این پدر و مادر هست ، و گویا مستی این شراب تا قیامت ^۱ بجاست •
 بعد از خواندن چندین غزل موزون و بیهوده—ودن چندین ساعز گلگون ، کشته
 اشعار خالی و شیشه شراب تمی گردید : و چون یار ساقی بود و وقت باقی ، گفتم
 ” زیدب قوبهمن وعده دادی تا سرگذشت خود را بگوئی : اکنون وقت است ؛ احتمال
 آن می—رود که بزودی اوضاع ما را برهم ^۲ زنند : فرصتی بدین خوشی و دلکشی کم
 بدست می آفتد : بهتر آنست که این فرصت را صوف گفت و شنید حال تو نمائیم “ •
 بخنده پذیرفت ، و شرح حال خود را بدینگونه گفت *

¹ " We (lid and felt as if all that surrounded us were our own, and that the wine and our love would last for ever." Note the present tenses ; • *Hypotyposis*' and *Metastasis*.

² ' They will interrupt, upset, us.'

گفتار بیست و ششم

در سرگذشت زینب

"من دختر او کوژ اما نام^۱ شپخیم که در کردستان مشهور است * مادرم را نمی دانم کیست * اینقدر شنیدم که^۲ محصول یکی از شبهای ' چراغ کُشان ' گرددم که گردان اینقدر مستور میگیرند که کسی را یارای پرسیدن چگونگی آن از ایشان نیست: این است آنچه که در باب نژاد من گفته اند، دروغ و راست آنرا ندیده‌ام؛ گستاخی نکردم که حقیقت آنرا بپرسم * آنچه واقع و نفس الامر^۴ است، این است که من هرگز بهیچ زنی به چشم مادری^۵ نگاه فکوده‌ام * در میان زنان قبیله، در دست بغت و اتفاق، بزرگ شدم * رفیق اولین گره^۶ اسبی بود که در چادر زنان پدرم، مثل همسفره^۷ ما، میزیست؛ و مادر او مادری بود عربی که نوزد ما، نه چون حیوان، بلکه مانند یکی از اعضای خاندان، بود * در واقع از همه زنان عربیزتر بود، و جایش از همه برتر و بهتر؛^۷ دیو و سازش هر چه گرانمایان: در سفرها از همه چیز بیشتر باو دقت و رعایت میکردیم * وقتی که مادبان بهرند، همه قبیله عزاداری و سوگواری نمودند * گره‌اش برای سواری روز جنگ پدرم بزیست و بزرگ شد؛ و هم امروز مایه اعتبار و افتخار گردانست * گاش

1 An *izafat* after *nām*; an awkward m.c. sentence.

2 *Mahsul* "product." The *Ghiragh-kush* or "Lamp-extinguishers" area religious sect: its rites are or were secret and obscene. Amongst the Waziris on the N. W. frontier of India, there is said to be a sect or class that calls itself *or-mur* or "fire extinguishers": I have failed to obtain any trustworthy information about its mysterious customs.

3 *Karrand* or *Karand* is in Kurdistan.

4 *Nafs* "I amr" "truth."

5 *Madari*, correct; not *dukhtar* as one might at first suppose.

6 *Kurra-asbi*, no *izafat*.

7 "Trappings."

ما آنکه مهر بد آن حیوان نبسته بودیم^۱ که آنهمه بلا بسبب یک مادیان بسو ما آمد *
چنانچه تفصیل آنرا^۲ دیگر بیشتر در ضمن حکایت خواهی شنید *

” باید دانست که گوردان با اینکه خون را زیر دست هیچ زیردستی نمیدانند،
اما نیاکان ما پدرم تا چندی پیش ازین هم باره و گله خود در گوهایی ممالک
کردستان، که اکنون در تصرف عثمانیان و در زیر اداره والی بغداد است، مانند
قبیله عثمانی چادر نشین بودند؛ و هرونث والی را با کسی جنگی و نزاعی بود،
از ما یاری سواره میخواست * سواران ما چون در عمق مشرق زمین بدیاری
و چابکی معروفند، اولین سوارانی بودند که مظهر این معنی^۳ میشدند * پدرم
بعجهت بهادری و سواری و عدل زیادی که در جنگها بدست خود کشفه بود امتیاز
پروچم^۴ زدن بر نوزده خود داشت؛ و پاشای بغداد او را وقتی آفر میگذاشت * قبیلۀ
وهابی بنزدیکی بغداد آمد و از دخول او^۵ بشهر میترسیدند * پاشا مصلحت دید که
پدوم را یاری طلبد * پدرم با جمعی از سواران خود بوقت، و از قضا، بروهابیها
شبهون^۶ بود و پسر شیخ وهابیان را بکشت؛ و غنیمت او را با مادیانی بی نظیر،
که سواری او بود، بیاررد * قدر آن مادیان و غدر تورکان^۷ ما میدانست که اگر خبر
شوند برای باز پس گرفتن آن از هیچ کوناهی نمیکند * این بود که او را پنهانی
بقبیلۀ فرستاد، و در چادر زنان بگرفت؛ اما سعی او بیهوده شد * صیت شجاعت
و آواز اخذ غنیمت پدرم به دهانها پیچید * خبر اسب بگوش پاشا رسید؛ اما بنا
بخاطر او و به ملاحظۀ وقت، بنقد چیزی نگفت * همینکه وهابیان را زدند، و گوردان
به نگاه برگشتند، روزی میر آخور پاشا با ده سوار مسلح، بجادر ما آمد * هر خدمتی
که چادر نشین بچغان گسان تواند کرد، در حق ایشان کردیم * پدرم، امض پدیدار
شدن ایشان، مرحله^۸ را دریافت؛ و از روی احتیاط مادیان را گریزانید * چادر ما

1 Note Plup. after *kāsh*.

2 *Digar* (adv.) "again; hereafter."

3 *Taba* «a (نَبَاطَة) pi. of *tabī*; generally used in m.c. for followers of *mujtahids*.

4 Note the *ya* of the relative pronoun after a plural.

5 i.e., *yarl*.

6 *Parchum* (and *tugh*) is ar) ox or horse tail used as a standard or mark of rank amongst the Turks. I think the tassel on the neck of a spear is also called *parcham*.

7 *Vaq* *nihadan* "to esteem."

8 *u* for *an*.

9 *Shab-i khun*, note *izafat*.

10 *Turkan-i ma*.

11 *Marhala* here = *matlab*

چنان واقع شده بود که ما زنان مردان را می دیدیم، و آنان ما را نمی دیدند * بعد از تعارفات رسمی میر آخور روی پدرم کرد و از زبان خود و زبان پاشا صداقت و غیرت و حمیت او را بستود و سایرین نیز تصدیق نمودند * عاقبت در مطالب بدین نوع بکشود :-

' او کوز آغا، و هابیان (علیهم السلام) آدمی به پاشا فرستاده اند و مادیانی که پسر شیخشان سوار بوده است، خواسته اند * اول میفرستد که خونبهای او خورن پاشاست؛ و پس، حالا، نیاز دادن مادیان راضی شده اند * این مادیان گویا پشت به پشت بمادیانی می پیوندند که پیغمبر در وقت هجرت از مکه بمدینه سوار شده است؛ و اینقدر پول در این راه خواهند شمرد که پاشا بگوید ' بس است ' * همه کس شجاعت ترا شنیده است * و میداند که تو پسر شیخ را کشته * پاشا در کار و هابیان مشورت کرد و مصلحت چنان دید که چون این کار دولتی شده است، از تو این مادیانرا در خواهند * تا فتنه و هابیان فرو نشیند * اینک سبب فرستادن من، * " پدرم جواب داد که ' چه بگویم و چه بگویم؟ هابیان اینجا نیست؛ و هابیان دروغ میگویند " *

" پس پدرم میر آخور را بکنار کشید؛ و پس از قدری سرگوشی، میر آخور خندان شد * بعد از غذا، میر آخور را با بیست و باچاقلو و یک تازی راضی بفرستاد، تا در نزد پاشا شفاعت او نماید، و کار مادیان را رفع و رجوع سازد؛ و نیز وعده داد که ' اگر پاشا در دنیا مالک حور عین شود :

نظم

به پرده درونم بود دختروی . . چه دختر بچرخ جمال اختروی
اگر چه بصورت بود بچه کرد . . بمعنی پری میخواستش شمرود
بکیش و نژاد و نهاده ایزدی . . چو شیطان شیطانی و بخردی
با اینکه ما ایرانیانرا با اصحاب سرو ملل داد و ستد دختر نشاید، اما میفرانم او را
بپاشا پیشکش فرستاد *

¹ "Compliments."

² Piura better after hama kas.

³ A good example of the Passive sense of the 3rd Pers. pl. active.

⁴ Oen. *bajughli* a European gold ducat, value about one tuman.

”بعد از ساعتی میر آخور برفت؛ و چون پخرم از رفتن او خاطر جمع شد، کس بفروستان و مادیانوا بیامرد؛ و ریش سفیدان قبیله را جمع آوری نموده گفت:—

’حضرات، کار ما گیر کرده است * مدتی است درین حدود، عثمانیان را از خراج و رشوت و پیشکش سیر می‌کنیم * در هر کار، بکارشان میخوریم * پاشا بمن اظهار دوستی میکند برای اینکه من در راه او جان فدا می‌کنم؛ اما چنان نشانه غلامت که دنیا را بدیناری میفروشد * این فرصت که بدست او افتاده است برایگان از دست نخت—واحد داد * اگر صاحب زن و بچه نبودم، میدانستم با این ترکان چه کنم * اما چه کنم که پای بست عیالم و کاری از دستم بر نیاید؟ باعتقاد من، باید بزودی ترک حدود عثمانی نمود، و به حدود ایران گریخت * البته آنجا پناهی خواهیم یافت *

”یکی از ریش سفیدان جواب داد که: ’او کوز آغا، من نیز بروانم، چرا که ترکان همیشه بی بهانه میگردند، تاراج خود را خراب سازند * اکنونکه بهانه مادیانی بدست پاشا افتاده است، زندگی بر ما حرام است! * فردا خواهند فروستان و از ما گرویی خواهند گرفت، ناچار سازند بدینجا بمانیم * پس از آن آنچه دلخواهشان است می‌کنند * پناه بغداد، و هرچه بادا باد! باز بکوهایی قدیم نمانیم، خون میرویم، و باصل خود رجوع می‌کنیم: اصل ما ایرانی است، و هم ایرانی حقیقی و از دست پرست مائیم *

”جمعی دیگر با او یکزبان گردیدند * آدمی شاهزاده کرمانشاهان فروستادند، تا بخیمه نشینان سرحد غدغن کند؛ اما کاری نداشته باشند؛ چه ایشان در باب دخل و تصرف بر سرحد خود بسیار غیورند“

”پس نیمه شب چادرها را کنده بارها بر گاو و شتران، گله و رمه در پیش، زن و مرد پیاده، رو بسرحد ایران نهادیم“

”من از یکوا دلخور بودم که چرا زن پاشا و محسود امثال و اقوان خود از دختران ایزدیان، نشدم؟“

”خلاصه از راه و بیوا، بمانع، بسرحد ایران رسیدیم، و در آنجا توقف نمودیم“

¹ = It would be better for us to die..

"پدرم نکرمانشاه رفت ، و چون در آنجا معروف بود ، شاهزاده اورا بخواست و خلعت و اطعینان بخشید که 'ملک خدا وسیعت : هر کس در هر جا میخواهد می نشیند * اگر پاشا بپناه ایذه ، اینان رعیت ما هستند و گریخته اند ، شما را باز پس خواهد ، پدرش را میسوزانیم ' * ده فرسخ دورتر از خاک عثمانی ، سه روزه راه خاک ، برای بیلاق و تشلاق ، بما دادند ؛ و بآسودگی آنجا قرار گرفتیم " *

"شاهزاده راست گفته بود * چند روز بعد از آن پاشای بغداد بشاهزاده نوشت که 'اوکو ، نغا دزد و راهزن و مفسد و سرکش است * مادیانی از ما بوده است بی نظیر ، که بعالمی میارزد * اگر اورا با قبیله اش بجانب ما برگردانید ، آماده کارزار باشید " *

"ازین خبر ترسان ، اضطراب عظیمی در میان ما افتاد * پدرم مادیان را برفت ، و بعدصت شاهزاده رفت * شاهزاده اورا اطعینان داد که 'در بغل شهنشاه ایران می باشی : از هیچ ، بای مدار * کسیکه دست توسل ، بداعیان قاجار زند ، از حوادث روزگار مصون است * تو برو ، آموده باش * ما میدانیم ، و پاشا تو رعیت پادشاهی ، و در امان خدا " *

"پدرم این خبر را بقبیله رسانید : همه خوشنود شدند مگر هموی پدر او ، که در اقامت نادر شاه خدمت ایران کرده بود * گفت 'ای یاران ! بایرانیان دل میندیند ، که وفا ندارند * سلاح جنگ و آلات صلح ایشان ، دروغ و خیانت است ' * بهنج و پوچ ، آدم ، ابدام میاندازند * هر چند ، بعمارش ایشان گویی ، بخوابی تو میکوشند * دروغ ناخوشی ملی و عیب فطری ایشان است ؛ و قسم شاهد بزرگ این معنی * قسمهای ایشان را بپذیرد : سخن راست را چه احتیاج بقسم است ؟ بجان تو ، بجان خودم ، بمرگ اولادم ، بروح پدر و مادرم ، بشاه ، بقبیله شاه ، بمرگ تو ، بریش تو ، بسلام و علیک ، بمان و نمک ، به پیغمبر ، باجداد طاهرین پیغمبر ، بقبیله ، بفرکان ، بحسن ، بحسین ، بجهاد معصوم ، بدوازده امام ⁷ ، از اصطلاحات سوگند ایشان است *

¹ *Si-rūza-rāh khāk* means a tract of country in extent about three day's journey across.

² *Tavaṣṣul* "being joined : seeking connection with."

³ *Irānī vafā na-dārad* is a common saying.

⁴ 'Their weapons are lying and treachery.'

⁶ '*Imārāt* "cultivating ; rendering habitable."

⁴ *Bi-salām* = 'by the greeting,' and *va* 'alaik by the answer to it.

⁷ This by no means exhausts the list of oaths used in daily conversation. A very common one is *tu bi-mīrī* "may you die !"

خلاصه از روح و جان موده و زنده گرفته ، تا سرو چشم مقدس¹ در پیش و سپید مبارک² و دندان³ شکسته و بازوی⁴ بریده⁵ تا با تش و چواغ و آب حمام⁶ ، همه را ، مایه میگذارند تا دروغ خود را راست نمایند * باین دروغها باور میکنید * باینحال شما را اعتقاد این است که مادیان بلائی را بشما باز خواهند گذاشت ؟ ایرانیان از عثمانیان طمعکار ترند * این مادیان مثل جوهر است : چگونه بدست شما میگذارند ؟ اگر شهرت این حیوان بگوش پادشاه ایشان برسد و بخواهد ، چه خاک بسر کنیم ؟ هرچه میخواهید بگوئید من با ایرانیان اعتقاد ندارم ؛ هرچه میخواهید بگوئید ” *

” کار ، چنانچه پیره⁷ مرد گفته بود ، واقع شد ؛ و صرا باین روز که می بینی انداخت ” *

” روزی صبحگاهان سگان قبيله شروع بنارس و شور و غوغا نمودند * پدرم برفت بیند چه خبر است * اول یک سوار پدید شد ؛ بعد از آن یکی دیگر ، و یکی دیگر ؛ معلوم شد که اطراف چادران را احاطه کرده اند ؛ پدرم حمله آورده * دو سه تن از ایشان بکشت * غرضشان مادیان بود ؛ بجادرها ریختند ، و مادیانرا ضبط کردند ” *

” چون روز روشن شد دانستیم که دشمنان ما ایرانیانند⁸ * پدرم از قضا بزرگشانرا کشته بود * معلوم است ما را اسیر کردند * قیاس حالت ما را تو خود بکن * پدرم را در پیش چشم ازواج واقسام اشکنجه کشند ؛ و اموال ما غارت و تاراج شد ” *

” زینب میخواست ناشر آفندان خود بدست مهرزا احمق گوید که ناچار بشدت در را زدند * ما دست پاچه * من از بام نوار کردم و زینب بکشدن در رفت * از صدای در دالت که مهرزا احمق است و بعد از خود بنهار اعتماد گذاشتن در را

1 *Sar-i muqaddas*, of Husain : *chashm-i muqaddas* 'Abbas.

2 *Risk u sabil-i mubarah* of any Imam or of the Shah.

3 *Dandan-i shikasta*. The Prophet had a front tooth broken by a stone at the battle of Uhud (**أُحُد**). Uhud is the name of a mountain at the foot of which the battle took place.

4 Of 'Abbās at Kerbela.

5 *Bi-in atash bi-suzam agar darugh guyam* (m.c.). *Ta* is here an error : it should occur only once after *az giritta*.

6 *Ab-i hammam*, this appears to be said in joke.

7 *Pira mard* appears to be so written to indicate the *izafat* (never written) in m.c. after *pit* : *pir-i mard* or *pir-i mard-i* (m.c.) " an old man."

8 *Iraniyan*, note the plural of definiteness " the Persians:" but *shuma sag* ' *d* " you are dogs."

بکشود، چه زه خور خوبی داشت * من از پشت بام تماشای ماجرا میکردم *
 زینب و او چنان با هم ربانی صحبت داشتند که آب از دهان من جاری شد * چشم
 حکیم از دور با وضاع زاهر افتاد، و یقین کرد که در خانه اغیار بوده است ۱ * در کار
 سوال و جواب بود، که خانم با هم راهان در رسید ۲، و چنان بفطرت داخل اطاق شد
 که حکیم و زینب فرصت جدا شدن از یکدیگر نکردند * حالت خانم را در آن حالت،
 تا قیامت فراموش نمیشود * با احتوا می که مبدائی گفت "سلام علیکم؟" کنیز شما
 هستم * انشاء الله مزاج شریفان را مکروهی نیست * لذت عیش و نوش عافیت باشد *
 وقت شریف، انشاء الله، بغیر و خوبی گذشته است؟ دروغ که قهری زود رسیدم *
 اما خون چشمانش را فرو گرفت: عقل از کله اش پرواز کرد * با ناخن و دندان
 روی عذران افتاد: —

".... و زاهر هم! در اطاق من هم! بروی - توشک من هم! * ماشاء الله! چشم
 بد دور! حالا معلوم شد که من هیچ مکی نیستم: در خانه من: در اطاق من:
 بروی توشک من: بروی مکتبی من: غلام ۳ من: کنیز من: ... ماشاء الله
 بمن! خداوند تو میدانم * عجیب و غریب! من کجا بودم: کجا افتادم؟ در
 آسمان بودم: بزمین افتادم" *

پس روی بشوهر کرد که "خوب، احق جان! سر بالا کن: بروی من نگاه کن *
 بجان من بگو به بینم، تریچه دلیل باید آدم گفت * تو کجا، اسم آدمی کجا؟
 اگر خدا بخواد تو هم باید سردرمیان سران آری؟ خود را آدم شماری، با این
 همه ریش، با این همه پشم؟ نف باین ریش! نف باین پشم! و انگهی حکیم،
 لقمان عصر، وحید دهر، با این صورت میمون: با این قوز ۴ موزون: با این هیأت
 ریشخندی: با این ریش بزقندی ۵: این طور عشقباری؟ زهی بازی! زهی بازی!
 من کیم که تو کنیزی را به از من شماری؟ چه کرده ام که مرا بجای هیچ

1 Should be *būda and*.

2 Note the correct concord.

3 Note the *tanwin* in the Persian m.c. salutation.

4 There is an indecent suggestion.

5 *Ghulam* here refers to the poor husband.

6 i.e., *'afarIn bi-man*.

7 « Do you count your head like other people's heads? » = *khar-i khud ra dar dakhil-i kharan-i 'allafar mi-rani?*

8 *Quz* "hump."

9 *Buz-i qandi* is a he-goat kept by *lutis* for show: it usually has its beard dyed with henna.

میگذاری؟ وقتی تو بودی و شیشه دستور و قوطی خاکشیت^۱، من از خاکت برداشتم؛
 آدمت کردم * شال کشمیوی بستنی؛ سر^۲ شناس شدی * ای آدم از سنگ کمتر!
 ای منگ کمترین آدم! تو و این^۳ حوکا^۴؟ این چه حکایت باشد؟ این چه معنی دارد؟
 حکیم بجز قسم، نرمان انکار نداشت * نرمانش قاطع نبود، و اکارش مجال نداشت *
 خلاصه خشم زن آتشی فرو شادای: سیای بود که پیش بستنی نداشت * دشنام
 بروی دشنام مهرداد، و سخط بروی سقط * از روی حکیم بروی زینب می افتاد -
 و از روی زینب بروی حکیم * از گیسوان دلارام زینب گوشت، و چنان بداندوسی
 و ایندوسی کشید که بند دل من برید؛ و کم ماند که ریشه جانم بگساید * یاری همراهن
 و برا بگوشه انداخت، و چندان بگوشت که خود از حال افتاد؛ *

دربخ که من اینها را میدیدم، و دلم میخواست که بیای روم؛ اما اگر پایم
 بحرم میرسید، لعشم بیرون میآمد * اگر میفرستم شاید کشته میشدم، و فائدۀ هم بعزل
 زینب نداشت، بلکه حالش بد تر میشد * چون طوفان بلا فرو کش کرد از بام فرود
 آمدم؛ و باین قضیه، که خود از ارکان آن بودم، * تفکر کزان بگوش رفتم * بدبوی
 است که بایستی همان وقت ترک آن مکان کنم، چه بعد از آن، عشق بازی من با
 زینب امکان نداشت * چون حالت او را بد نظر میآوردیم، دلم خون میشد، برای
 اینکه از حرمها تفصیلهای غریب شنیده بودم، و معامله عفرینی مثل زن حکیم،
 با بی نوائی مثل زینب معلوم بود *

1 ' When you had nothing hut yourself, your enema and your box of
 hhāhshl —.'

2 Sar-shinaṣ ' a somebody.'

3 Vav-i iftib*ad or vuv-i ta'ajjub ?

4 Pondering that I was one of the causes of it.'

5• This should be na-durad,

گفتار بیست و هفتم

در تدارک حکیم باقی برای مهمانی شاه و خرج هنگفتی
که بزور بگردنش افتاد

در هنگامِ گردش با خود معطر کردم که در آدم ترک خانه حکیم بلکه ترک شهر
طهران گویم که جای آمید نه ، بلکه ورطه خطر بود : اما

بیت

‘عشق چون زنده خیمه در درون . . . عقل را پراکنده میکند’

عشق زینب بعقل من غالب آمد و با مهر عطاى او ، بلقاي میرزا احمد متحمل
شدم ، که ” نه سگ و نه گرگ باز زحمت بزرگ اورا بکشم “ * مهرزا احمد از
رقابت من با او ، و از اینکه سبب آلهه شور و غوغای خاتم من خود بودم ، باخبر
نبود ؛ ولی ایذقدر میدانست که در زیر کاسه نیم کاسه ایست ؟ یعنی در این کار پای
اغیاری در میان است * بدینجهت چنان چشم دقت بکشود که من از حال زینب
باهراران تعب نتوانستم خبر شد ؛ و از نتیجه عذاب خام با هزاره زحمت نتوانستم سر
حساب گردید * دم ، همه دم ، چشمم بر در حرم ، که زینب با بانویش بیرون میآید
یا نه : اما هیچ اثری از در میان نبود ، بفروعه که گمان کردم یا در بستر بیماری است ،
و با در قید گرفتاری * طاقتم طاق شد ، تا اینکه روزی نور جهان را دیدم تنها بیزار
روان * نه پشت سر او افتادم و بحکم اعتمادی که بدوستی ایشان باهم ، داشتم ،
سلام دادم که ” نور جهان تنها بکجا میروی ؟ “

1 Dar dam * 'at once."

2 " There's something secret; no smoke without fire.*"

3 Or hazaran.

جواب سلام بداد که "آقا صاحب، میومم برای کنیز کرده^۱! دوا و درمان بخورم"
اهی کشیدم که "مگر زینب ناخوش است؟"

پاسخ داد که "نه تنها ناخوش، حالش بسیار خراب است * شما اهل ایران
(خدا خیرتان دهد) سخت بیرحم مردم مانند * سیاهان، سگمان بشما میازند *
همیشه دم از حدیث 'اکرم الضیف'^۲ میزنید و خیر از آنچه باین کنیز گزند گورید
ندارید؟"

گفتم "ترا بخدا! چه شد؟ مگر چه باو نرود اند؟ راستش را بگو *"
از دلسوزی من دلنرم، گفت "که خانم از روی رشک زینب را در پست-توئی
نهاده، و غدن کرده است که روی آفتاب نه بیند * از شدت بد رفتاری دا او،
تبی شدید بوی عارض شده است، بفوریکه در دم مرگ است * اما خدا برکت بدهد،
چوانی و قوتش به تپ غالب آمد؛ حالا رو بهبودیست * نهضت خانم هم اندکی فروکش
کرده است؛ این حنا و سرمه داد * بیش عطار میومم تا حنا و سوسه بگیرم *
اما یقین میدانم که اگر خانم خبر آمدن پادشاه را در این روزها بخاند، میوزا احمق نشاید
بود، مگر این اذن را نمیداد * چون پادشاه مخفی است که بخورم هر کسی داخل
شود و زنان را رو برهنه نماشا کند، خانم بواى خود فروشی و خود نمائی زینب را
از حبس بیرون آورد، تا در حضور پادشاه خدم و حشمش را زیاد تر نماید * اما هنوز
زینب اینقدر مأذون بیرون و تروتن و آمدن نیست *"

ازین خبر آسوده و دلگرم، بفکر و تدبیر ملاقات دیگر افتادم؛ ولی چون موانع
را سخت قوی میدیدم، و از باعث بدبختی نوشدن میترسیدم، آهنگ آن کردم
که بنقد از خیال ملاقات در گذرم؛ و نصیحت حکیمی را کار بندم که گفته است
"قرش هوس در نوردم، و گرد مصاحبت نگردم *"

اما روز یلاق- رفتن پادشاه نزدیک بود * برسم معبود بیش از رفتن بدیدن نجباء
و بزرگان میرفت، و بواى خود و اتباع خود پیشکشی از آنان میگرفت، و ایشان هم بمیل

1 Kaniz-kurda (m.c.) for kaniz-i Kurda; the is diminutive. Teheranis say yārū-kučhika and plri zana.

* Honour the guest, even though he be an infidel."

³ Past-tā * "a small back-room, or closet."

+ Should be bud. Persians, especially women, are careless about the sequence of tenses. Here the negress would probably use ast for the sake of dramatic effect.

خاطر این پیشکش دادن را مایهٔ مباحثات و افتخار می‌شمودند: و از جملهٔ کسانی که آن را مایهٔ مباحثات میدانستند، میرزا احمدی بود *

رندان^۱ از دیر گاهی^۲ باز، او را شکاری لایق سیمورغ شهریارِ دیده بودند، چه شهرت توانگری داشت * بنابراین روز تشریف مشخص شد، و خبر دادند که این مباحثات افزائی مانع مباحثات انزائیهای عادی معارف نه، بلکه با اطفی خاص، و شرفی باختصاص خواجه بود؛ چنانچه پادشاه یا شام یا نهار را، در خانهٔ احمدی خواهد خورد *

حکیم^۳ نیمی از مباحثات خشنود، و نیمی از طرف کیسه ناخوشنودن، بقدراری و تهیهٔ افتاد * اولین قدراری، تدارک پای انداز بود * میدانست که این فقره بدهیها افتاده و میباید که مهمانی او بخار چشم دشمنان و گل باغ دوستان شود، تا رایت سر افرازی از التفات شاه بر افرازد * از یک سو مرغی حب جاه گل کرده بود؛ از دیگر سو بغالتش بکمال دخالت میکرد * اگر دست از مال ششده بجوانوردی حرکت میکرد، برکت میشد * مدنی بود که بالتفات استشارهٔ او سرافراز فرموده بود * و عن طفیلی حقیقی شده بودم: اما چون کارش قذگ شد، چشم کشودگی من و تدبیر و ترویرم با حکیم فرنگی بخاطرش آمده، مرا بکنگاش خواست *

حکیم — " حاجی، کار ما گیر کرده است؛ نمیدانم چه باید کرد * شنیده ام قبلهٔ عالم از من توقع پای اندازی معقبانه دارد * معیر الممالک که در این کارها سر آمد اقران و محسود اعیان است، با زبان خود بمن گفت که تو با من هم چشمی نمیتوانی کرد * * اصرارش این است که سر تا سر^۴ راه شاهرا تا بجائی که از مرکب فرود میآید قماش ابریشمین، و تا در باغ انگلس، و از آنجا تا بشاه نشین خانه که محل نشستن شاه است شال کشمیری، بگستر^۵ * حاجی، مبدانی که من مرد اینهمه مخارج نیستم * راست است حکیم و حکیم باشی؛ اما شب و روز در جمع مال دنیا نیستم؛ و انگهی میدانم غرض معیر الممالک ازین حرفها این است که قدری حریر رشتی و شال دارد،

¹ Rindān = here zaringān, and probably refers to the Shah's touts.

² Az dir-gah-i baz — az Ishayli vaqt bi-ba'd.

³ Nim-i nim-i, "partly . . . partly."

⁴ This *vav* should be omitted. Instead of *utada* the future should be substituted.

⁵ Gul kardan "to blossom; commence."

⁶ *Bakhalat* and *dakhalat* are forms of doubtful accuracy; they do not appear to belong either in Persian or in Arabic.

⁷ "He had not deigned to consult me."

⁸ *Sar ta sar* "all the way."

از سروا کند، یعنی امن بفروشد * خورا، سرگِ خودش من رودست¹؛ او را نمیخورم
این نصیحتها را بدیگری بدهد * ولی به بیدم من چه باید بکنم * *

حاجی: — "راست است تو حکیمی، اما حکیم تنها نه؛ حکیم شاهي و صاحب
رأيه و جاه؛ و آنگهی بملاحظه آبروی خانم و حفظ شأن او اگر پادشاه را بخود فدوی گوی
پذیرائی نکلی، و پادشاه بداند که مال و جان خود را او فداست، اوقات خانم
تلخ میشود * *

حکیم: — "آری شاید حق داری اما من حکیمی بیش نیستم": نمی توانند
گفت که همه، شال زربفت در وقت لزوم بکار میبرم * *

حاجی: — "خوب، غیر این میخواهی چه بکنی؟ نمی توانی بگوئی: من
حکیم و برادر پادشاه بزرگ خطی، "میپوشم" یا ایذنه "مسدودش را بده" میگدارم * *"
حکیم: — "نه خیر؛ مثلا میتوانم برگ گل بپاشم؛ چندان گران نیست *
گاهی بسر راهش بکشم؛ شیشه های شربت فروان در زیر پای اسبش بشکنم * آیا
اینها کافی نخواهد بود؟"

حاجی: — "خیر، خیر؛ این گونه حرکت با پادشاه مناسب نیست؛ سر رشته
بدست دشمنان میدهی؛ و کاری میکنند که پشوات باب² میرسد * شاید با نظورهای
گزافی که معیر الممالک گفته است، خرج لازم نباشد؛ اما میشوند راه را چیت،
در باغ را مخمل، حیال را زربفت، و اطاق را شال بگستوی؛ و گویا این خرج چندان
نوفی نباشد * *

1 *Khair* "no."

2 *Ru-dast* a throw in wrestling (by placing the right hand in the opponent's
fork and throwing him over the head).

3 *Hakim-i blsh nistam* (m.c.) "I am no more than a doctor."

4 *Hama* — 'always.'

5 *Khatmi* "hollyhock"; the flower is used in medicine. The hollyhock
grows wild and is very common in Persia.

6 *Lappa* vulg. *lappu* is a cloth on which flat cakes are kneaded and then
cast on to the upright sides of the oven: the cake sticks and the cloth comes
away. *Sandall* or *sandall* "chair."

7 A *sheep's* throat is still cut in the road as a person of importance passes
on first arrival.

8 Better *risha at ra ta ab mi-rasanand* (m.c.) "they will follow your roots
up to the water" (i.e., to the extremities, digging them out).

حکیم: — "بد نمیدونی؛ خوبست اینطور سوش را بهم آریم^۱ * چیت در خانه حاضر داریم: میخواستند شلوار زنانه بدوزند * یک^۲ خوشی پوپروز^۳ دو توب مخمل اعفانی آورده است * خامت امساله را هم میفروشیم زر بفت میگیریم * شاهای خانگوان هم برای الخانی بسی است * بیاری شاه مردان * کار سرانجام میگیرد *"

حاجی: — "بسیار خوب اما در باب حرم چه میکنی؟ میدانی که شاه برای اظهار التفات، دیدنشان خواهد کرد * باید سو و وضعشان موافق حساب^۴ باشد *"

حکیم: — "کاش همه دواها برسر این بود که در خانه هرچه لازم باشد از جواهر آلات و چیکن و شلوار و چارقد و شال از دوست و آشنا و همسایگان عاریت میگیرم؛ غصه آن نداریم *"

چون تفصیل این تدبیر بخانم رسید، مکتوم برافراخت که "قبول ندارم * شوهرش را فرومایه و پست باید خواند که "قابل شوهری من نیستی * البته باید بطوری حرکت کنی که شایسته تشخصی باشد که بعد ازین باید پیدا کنی * با خانم چانه زدن کار حضرت آفیل است * بغایر این نداری خیلی مکلف تر از آن شد که حکیم پنداشته بود * پس همه اهل خانه معلوم شد که زبانی داشته اند * آنچه در سالهای سال^۵ حکیم بی آنکه از هیچ کوتاهی گذد^۶ از گرده این و آن بیرون آورده بود، در ظرف چند روز بی آنکه سر موئی کوتاهی کند، از حلقش بیرون آوردند *

¹ = *tamam-ash bi-kimim* "finish the matter."

² "Patient." In Persia patients often pay in kind, i.e., if they pay at all.

³ *Tup* is a "piece" generally of forty yards.

⁴ i.e., 'by the help of 'Ali.'

⁵ 'As it should be.'

⁶ *Jawāhir ālāt, no izafat.*

⁷ = *janab'i fil.*

گفتار بیست و هشتم

در آداب پذیرائی پادشاه و پیشکشا و گفتگوهای که واقع شد

مُذَمَّمان برای حرکتِ شاه روز مخصوصی از اسعد ایام و ساعتِ مخصوصی از اشرفِ ساعات برگزیدند * مدیح روزِ معبود در خانهٔ احمق سازِ تدارک چیده شد، یعنی مصراع * شد وحشی که روز قیامت ز پاد ۱ رفت * پیشخدمتان و فریشان در اطاقِ سلام پُر شدند: فروشهای نو گُستردند: شاه نشین را با شالی فرد و اعلا گُستردند: حیاط را جاروب و آب بپاشی کردند * فواره‌های حوض را گُشودند * بر روی حوض، رو بروی آرمی شاه، از برگ گل، شکلهای گوناگون ساختند * گلدانها و تِغاره‌های نارنج و نرنج بر اطرافِ حوضها چیدند، بذریکه طراوت ۲ بهار بنظرها نمودار شد *

جمعی نظیر از آتش پُزانِ یُوسف کن با دیگ و مجموعه ۳ و طشت ۴ و سینی و لنگری ۵ و دوری ۶ و بشقاب و کاسه و کوزه و قدح و فنجان شربت خوری و قهوه خوری در رسدند * حکیم دست و پا را گُم کرد که " شما را بخدا، مگر صیخواهید که همهٔ شهر را عذاب دیم؟ "

گفتند " خیر ولی نباید شعر املح الماکملین شیخ سعدی را فراموش کرد که

فرموده است :-

شعر

'اگر ز باغ رعیت ملک خورد سببی ۱، بر آورند غلامان او درخت از بیخ: ' ۲
'به پنبه بیضه چون سلطان ستم روا دارد ۳، زندگیش هزار مرغ بسینج * ۴

1 Az yād.

2 " Freshness.

3 'Round copper tray."

4 • Copper vessel for water and sherbet."

5 Langari, a kind of drinking-glass

6 Dauri « a big dish.*

مصطفی حکیم که گنجانش چار یک نذارکات آتش پزان را نداشت ، بدست آتش پزان
افتاد ، و ناچار باقی همسایگان التجاء بُردند * دنگهای پلو پربا شد * علاوه بر آتش پزان
یکدسته شربندار و شیرینی ساز در جاذب دیگر ، حاویات و مشروبات و بستنیها * و میوه لوتیب
میدادند * اینقدر چیزهای ندیده و نشنیده با قیمتهای گزاف خرواستند . که حکیم چون
سیاهه آنرا دید ، کم ماند که روح از بدنش پره از کند * بعد از آن لوطی باشی
با دسته مُقلدان و بازیگران ، و با بیست نفر نی زن ، و تَنبک زن ، از قبیل احمدي
و بافوي و اکبري و بابائي در رسید *

صاعت معین حرکت شاه طرف نماز پستین بود * چون صورت گرمی روز
گذشت و مردم طهران از گرما چشمی وا کردند ، پادشاه بقصد خانه حکیم از ارگ
بیرون آمد * راهها رفته بود ، و آب زده * در پیش پای خدم و حشم شهر باری
در هوجام ، گُلها نثار میشد * حکیم باقیه خبر حاضر بودن نهار را بود ، و در رکاب
* مایون ، با غلامان سواره ، پیاده برگشت * رویان پدشاپیش دوان ، و ساوالان با گُلها
و گزهای مخصوص ، از چپ و راست ، مشغول " سرو ، برو ، و دورباش " زن
با رو بدها بر داسها و در پشت دیوارهای سوراخ دار ، گروهی اندوه افزا شان و پیش
خدمتان ، با تَرکه و چوبهای بُلند ، مردم را بر سر و صورت زنان بدینسوی و آنسوی
میدوانیدند * بعد از قرآشان ، گروهی غاشیه * بدوش ، یک کش : پس از آن ،
مشتی غلامان ، با کمرهای زرین ، قلیان دار ، و کفش دار ، و آبدار ، و جبه دار ،
و چتر دار ، و افیون دار ، فلاندار و بهماندار * این گروه چون از خدام خاصند همه
پیشاپیش شاه میرفتند * بعد از ایشان گروهی بیادگان با لباسهای گوناگون ، جفت جفت ،
یاره بار خنهای زردوز و پُرکدار ، و یاره با کلیجهای مخملین و حریر ، یا از پاشنه پادشاه
بر نمیداشتند * میر آخر ، قمچی دسته مینا پر کمر ، در رکاب پادشاه ، و پادشاه
بر اسبی نر مرو و لباسهای ساده اما گواندها ، سوار سه نفر شاهزادگان در عقب ، نجابی
قاجار در عقب شاهزادگان : ابلخانی و ملک الشعراء و جمیع کثیری دیگر ، همه

¹ Ujaq " a temporary fire-place of mud or of bricks."

² Sharbat-dar is a man who looks after vessels and sweetmeats. No izafat after dasta.

³ Bastani-ha " ices."

⁴ In Teheran Ahmadi is vulgar for Ahmad: in Kirman Ahmadi. There appears to be no reason for the mention of these names, — except that they are common names.

⁵ Saurat " strength, fierceness."

⁶ Rika a man who precedes the Shah and clears the way.

⁷ Shāshiya " saddle-cloth " an insignia of royalty.

⁸ Ilkhani the title of the head of an ul; here the il of Qajar.

با خدمتگاران و نوکران ؛ خلاصه همه آنانکه بایستی بر سر سفره میرزا احق بشینند * اگر پانصد بگیریم کم گفته ام *

اسب شاه از در خانه حکیم درون میروفت * فرود آمد ، و بر روی پای اندازها رفته بمسندیکه آراسته بودند ، بنشست * بچهر شاهزادگان همه همراهان در حضور ایستادند * حکیم باشی بانفسه خدمتگذار میگرد ، و پیوسته میگفت ، * بیست * ” ناور از بخت ندارم که تو مهمان منی . خیمه سلطنت آنگاه فضائی درویش ؟ “

همینکه پادشاه بیاسود ، امین خلوت ، باصبر اخور ، پای برهنه در پهلوی حوض پیدا شدند * امین خلوت از بر شال اخود ، صد تومان اشرفی تازه سته بیرون بیاورد و باواز بلند گفت ” جان . نثار خاکسار و نمک پرور بی مقدمه حضرت شهروار ” انصافی میرزا احق حکیم ، بخاکپایی تو دنیا آسای قبله عالم و عالمیان ، سائبه یزدان ، شهنشاه تمام ممالک محروسه ایران ، بعرض این صد تومان پیشکش ، که بهمنابه پای ملج بسلیمان بردن است ، * اجتناسار مینماید “ *

پادشاه جواب داد که ” خانه آبادان ، حکیم ؛ معقول نوکر جانفاری بودی ؛ ما در حق تو انقاص خاصی داریم ؛ الحق با این جانفاری در نزد امثال و اقربان خود روسفید گشتی ؛ شکر خدای بجای آرد ، و سر افتخار بآسمان بسای که پادشاه به تفرل نزول خاندات را ارزانی فرمورد ؛ و پیشکش در عوض قبول مقبول نمود “ *

حکیم چنان کژنشی کرد که کم مائده بود بدیشر بخاک مالیده شود * پس پادشاه روی بابلیخانی کرد که ” سر شاه میرزا احق خوب آدمی است ؛ امروز در ایران ماند ، او کم است ؛ از لقمان دانا تر ؛ و از جالیفوس بالا تر است “ *

بابلیخانی جواب داد که ” بلی بلی ، قربانت شوم ؛ لقمان را کجا میفرزد ؟ جالیفوس سگ کیست ؟ این نیز از فیروزی بخت شاه است که چنین حکیم دارد * هرگز نه ایران را چنین شاهی ، و نه هرگز شاه ایران را چنین حکیمی بود ؛ است * بلی ، اگرچه در فرنگستان و هندوستان هم حکیم هست ، اما اسم بی مسماست

1 *Pari shal* " the end of his kamar-band."

2 " I mean."

3 *Misaba* " a place where one returns again and again ; likeness."

4 *Ijtisar* = *jasarat*.

5 *lsm-iba-musamma* is " worthy of the name borne: whose name is expressive of (its) qualities : " *bi-musamma* is the opposite.

بجز در ایران حکمت در کجا است ؟ حکمت هر مملکت بدست حاکم^۱ اوست
و حاکم علی الاطلاق، مانند پادشاه کجاست ؟ آری حقیقت اولین است، و صفت
وافر خدایرا که چنین است^۲ *

پادشاه :- " آری راحت گفتی ؛ سرزمین ایران از بدو خلقت دنیا تا زمان
شهبازی ما،^۳ مهد معارف و علوم ، و منبع عرفاء و علماء بوده است * مردم
ایران همیشه بدانش و دانش معروف و معروف و فرهنگ و خرد موصوف ؛ و سلاطین ایران
خواجهان دوران بوده اند * از زمان کدومرث که نخستین خدو کشور گشاست ، تا بعد
ما ، چه سلاطین نامدار از ایران بر آمده است ؛؟ بی در همد راجگان و جیدالان ؛^۴
و در چین و خطا مغفوران ؛ و در توران خانان ؛ و در عرب خلیفگان ؛ و در عثمانی
خونگاران^۵ بوده اند اما این فونگان ، نمیدانم از کجا پیدا شده اند * حمد خدا را
که ما پيله ور^۶ و هدیه آوری پیدا کردیم * صاحب^۷ مردگان خیلی پادشاهان هم
داشته اند ، که ما بممشان را نشنیده ایم " *

ایلخانی :- " بلی بلی قربانت شوم * بغیر از انگلیز و فرانسه ، که از قوت
معلوم چیز کیند^۸ ، سایرین را کالعدم هم نمیتوان شمرد * اگر اوس را میگوئی ، کن
فونگی نه ؛ از سب فونگی هم کمتر است " *

شاه (قهقهه کنان) :- " روس خورشید کلاه^۹ دارد ؛ اعتقاد روسیان این
است که این زن خیلی نقل^{۱۰} داشته است ، اما میدانیم که چون در کاری پای زن
بمیان میآید - پناه بر خدا ! و انگهی روسیان بطوری دارند که دیوانگ حسابی است^{۱۱} ؛

1 An {mulk}.

2 'The King is the first truth in the world'; the phrase seems to have no particular meaning. Muslims say *Paighambar haqlaqat-i avvalln ast*.

3 "Cradle."

4 Ast should be *and*.

[princes.

5 Jay-pal ** guardian of victory" is the name of several celebrated Hindu

6 khwan-kar for khwand-kar and khwand-gar is a title applied to the Turkish Emperors. Has this word any connection with the Persian khun-khwar "blood drinking"? Vide original English.

7 Fila-var "pedlar."

8 *Saḥībmurda* is a term of abuse usually applied to animals; «one whose master is dead.'

9 *Chlzak-i and*.

10 *Khrurshid Kulah* "Catherine II."

11 "Very smart, very clever."

12 ** A regular madman."

ترکان بیخود، دلِ ابطور، نگفته اند * برای دیوانگی او همین بس که میخواست لشکر بفرستد، مثل اینکه گویا تخم قزلباش از دنیا برافزاده است؟ روسیان خیال میکنند که بعضی کلاه فونگی نهاده، و رخت تنگ پوشیدن، و ریش و سبیل تراشیدن، آدم فونگی میشوند * خیر، هزار گفته باریکتر زمره ایجاب است * پس تو هم اگر دو بال قاز بدوش نه بندی، میخوانی فرشته بشوی؟

ایلهائی: — "احسنت احسنت! کلام الملوك، ملوك الکلام * مصراع *

"این نه تکلم که معجز است و کرامت *"

همه حضار: — "بلی دلی: چنین است * عمو و دولت شاه جاویدی و اندی باد!"
شاه: — "اما ز زنانشان چیزیای مریب نقل میکنند * میگویند که در میان روس بیرونی و اندرونی و محرم و نامحرم نیست * زنانشان مثل زنان المات ما روندند ندارند: زن و مرد باهم کار میکنند، و تویی هم راه میروند، و کار یکدیگر میکنند *
'چه خبری بداید از آن خاندان ... که بانگ خووس آید از ساتهای؟' "

پس بخنده و استهزاء، روی باحق کرد که "خوب، حکیم باشی: تو عردی هستی حکیم: بگو به بیزم چطور شده است که در دنیا ملکی که بزنان خود مسلط باشند تنها ما مسلمانان واقع شده ایم؟ علی الخصوص تو، که میگویند زنی داری بسیار فرمانبردار، حرف شنو، نرمخو، خنده رو، حد خود را خوب میداند و حق تو را میگذارد *"

اححق: — "از عزایت بی غایت پادشاه دوران، بنده خائسار مظهر سعادت دارین و عافیت کونین * گردیده ام: بنده غلامی از غلامانم و خانگیانم کنیزی از کنیزان: و همگان بحکم 'الهد و مافی یده کان له ولاه' تعلق بخانهای پادشاه داریم * اگر در بنده فضلی است از مولای * من است، که 'کل کلب یتبعه نباح' و اگر عیبی است در صورتیکه منظور همان گردیده ام: —

* مصراع *

'هر عیب که سلطان به پسندد هنر است'

1 Dili in Turkish "mad." In the English 'Paul' (Bulus Pers.) and not 'Peter.'

2 Ahsant Ar, "Bravo; thou hast well said."

3 "It is a sad house where the hen crows louder than the cock." Kng. Prover.

4 Mard-i hasti hakim "you are a philosopher."

5 "Both worlds."

6 i.e., the Shah.

7 "Every dog barks at his own door, i.e." the door helps the dog and the Shah helps me.

اما آنچه در باب زنان با لفظ کبر بار فرمودید بنظر بدد خکسار چنین می آید که در میان نونگان و حیوانات ممانعت و مشکلفتی تمام است ؛ و پستی فطرت و دنیوی خلقت آنان از اسلامیان اینجا ظاهر میگردد که حیوانات نرو ماده با هم بسر میبردند نونگان هم چنین ؛ حیوانات جنب اراة میروند؛ نونگان هم چنین ؛ حیوانات نماز نمیکنند؛ نونگان هم چنین * خلاصه حیوانات با خوک و گراز همدم و همرازند ؛ نونگان هم چنین ؛ چرا که بجای قطع نسل خوک و گراز نجس العین ، چنانچه ما میکنیم ، شایده ام که خوک چران خاص و طوبیله مخصوص دارند * اگر زنشانرا میگوئید ، خوب ؛ کدام سگ نر است که در توچه سگ ماده را به بیند و با استقبالش نرود کرمکشی نکند ؟ * نونگان نیز همین میکنند ؛ در مملکت ایشان نام مرد لغظی بیمعنی و اسمی بی مسماست چه یگوزن زن همه است ؛ و چنانچه در مذهب ما یکمرد میتواند چند زن بگیرد ، در مذهب نونگان یگوزن میتواند چند مرد بگیرد * *

شاه : — ” خوب گفتی ، حکیم ؛ معلوم است که بجز ما ، همه مردم حیوانند ؛ در این باب حدیث نبوی هم هست که ، *إنا افضل الایها و أمّتی افضل الامم* ، بیست ما * و دار النعیم و حور و قصور . . . کافران * و جحیم - م و نیرانا * ”
اما حکیم ، از قراریکه شنیده ام تو از حالا در بهشتی ؛ آن دنیای نوبدین دنیا آمده است * تفصیالش شنیدنی است یا ؟ ندیدی ؟ *

میرزا احمد : — ” زهی سعادت من بنده که پای فلک فرسای حضرت شهریار بی باندرون ذرّه - نمودم شاید ، تا اگر سر و عرش سایم شاید “ *

شاه : — ” خوب ! با چشم خود خواهیم دید ؛ نظر پادشاهان مبارک است * برو باندرون خبر بده * اگر در میان زنان بدماری شفا جوی ، یا قازة جوفی شوهر - خواه ، یا از شوهر سیر شده خلاصی طلب هست ، خود را بپا : شاه عرضه دارد ، که بنظر القات پادشاه دوائی همه این گونه دردها است “ *

شاعر (که نا آنگاه عرق نریای فکرت ایستاده بود) گفت ” فرمان پادشاهی محض

¹ Junub ' ceremonially unclean.'

² Kirm kushtan (m.c.) " to satisfy desire."

³ '• The Abode of Delights," i.e., Heaven; *vav-i luzūm*.

⁴ " Is it to be heard only or seen ? "

مهربانی و نیکو خواهی است ' * پس لوله ^۱ کاغذ را از کمر در آورده و بآوازی صرا *
این قصیده را شروع بخواندن نمود :—

”یکست مهر مغرور سپهر گردون را . بدین دلیل که یک شاه هست ایرانرا *
”حیات و پرورش کاینات و پرتو عیش . بود مطیع و منافع هم این و هم آنرا *
”علیب ! چند مہی بر علاج خود نازی ؟ . نظر نمایی شقای نگاہ سلطانرا *
”بدان زهر و بعثت و مومدائی خویش . مغاز : بیون نگہ پادشاه دورانرا *
”حکیمبـاشیکا ! ^۲ میرزای احمدکا ! . . که نیست چون تو مباحث هیچ انسانرا *
”بغله داری ، ایدر ، دوی ^۳ دردی . بدار عذمت از الشفـای ای یزدانرا *
”بہل بکنجی بقراط خویش و جالینوس ^۴ . تراخدای فوسفادہ هیچـ و لقمانرا *
”نگاہ شاه چو ^۵ کئی ، اخرا لدواء باشد . بگو بدرد کہ آمادہ باش ^۶ بھوانرا *
”خجستہ . بخت حکیمی ، کہ شد بغانہ او . نہاد مقدم میمون خویش احسانرا *
”برای آنکہ رسد دست میرزا احمدق . بذبح حق حرکت بر نہاد اشریانرا *
”همیشہ ^۷ تاکہ طبیب است میرزا احمدق . ہمارہ تاکہ حماقت بود علیدیانرا *
”عدای دشمن او باد ^۸ بقلۃ الحمۃ . خورد چوپیکان خصمش بجان ^۹ سپستانرا
دروقت الشاء قصیدہ : حاضران سرتا پا گوش ، مدھوش استادہ بودند * پادشاه
بآواز بلند گفت ”آفرین ! آفرین ! عجب مضامین بدیع ، و معانی غریب بنظم
آورده * حذیقہ شایستہ ملک الشعرانی ما هستی * فردوسی سگ کہ بودہ است ؟

¹ *Lula kaghaz.*, no *izafat*.

² *Gharra* (m.c.) "loud and clear."

³ These lines are said to be taken from the works of Fath 'Ali Khān, the real *Malik* " *sh-shu'ara**. *Mihr* "sun."

⁴ *Pad-zahr* (protecting from poison) is the 'bezoar stone.' *Masrud-i Tus* is a *ma'jūn* or 'electuary,' that is, an antidote against poison.

⁵ *Hakim bāshlyaka* and *Ahmaqaka* are both vocatives of the diminutive.

⁶ 'None but you is so honoured' (by the visit of the Shah).

⁷ 'You have here, now (*idar*) in your house a remedy (i.e., the Shah).'

⁸ Metonymy *majaz-i mursal*.

⁹ *Kayy* "cauterizing": *akhir*¹¹ *d-dawa*⁹ *al-kayy*; Arab saying.

¹⁰ *Buḥrān* ¹⁰ crisis of a disease"; here *cure.'

¹¹ 'God made the blood to course in man's veins merely that Mirza Ahmaq might feel the pulse.'

¹² *Ta ki* "as long as."

¹³ 'Beans.' *Har ki baqila ziyad bi-khurad khar mi-ahavad* is a common saying

¹⁴ *Sipistan* is a kind of medicine. 'May the medicine act on the life of his oosmies like an arrow.'

سلطان محمود غزنوی را کجا میدوند؟ ایلخانی! برو: دهانِ ملک الشعراء را ببوی ،
دهانش را پر ازین شیرینها بکن: دهانیکه از آن اینهمه سخنانِ شیرین در می آید
بشیرین خوشتر است * *

ایلخانی با ریشِ انبویه بوسهٔ سخنی بر دهانِ شاعر نوخت که دهانش پر از موی
ریش شد: و با مشتای شیرینی دهانِ او را چنان بهنباتت که سر و ریشش پُر اورد
و خائکند قند شد * *

در ظاهر شاعر از آن شیرینها تا حکام: آب از چشمان و شیر و شکر از گوشهٔ دهانش
بر روی سینه اش روان شد * جد و جهد بسیار کرد و حالت خود را از حاضران
مخفی داشت * *

آنگاه پادشاه ازین حاضر کردن قهار داد * *

گفتار بیست و نهم در تفصیل ناهار و واقعه که بعد از ناهار پشت پا ببساط عیش حاجی بابا زد¹

در اطاقِ ناهار شاه بجز پیشخدمتان، سه زن شاهزاده بودند و بس * شاهزادگان دور از شاه، دو زانو نشسته، پشت بدیوار، شمشیرها بر روی زانو * میوزا احمق در کفش کن منتظر فرمان * امیر خلوت، سفره از شال کشمیری زردوز بزمین بگسترد * پادشاه دست بشت و ظرفیکه در وقت بیرون آوردن از مطبخ، از قوس زهر-ریزی، آهی-پز-باشی مهر کرده بود، بگشود * همه اسقادی و طبخهای بکار رفته بود * پلو از هر گونه، مانند مزعفر پلو، باقلا پلو، عدس پلو، ماش پلو، سبزی پلو و شاه همه خوراک نارنج پلو پخته بودند : و بوی دیگر - افراز * آنها شام جان را معطر میساخت * ماهی قزل آلا * ماهی شور در طبخهای چینی : مرغهای بویان : فسنجان : ککوک : کباب شامی² : آبگوشت، با مغز بادام، و پسته، و فندق، و آلو، و نمر هندی : خاکینه با شکر : بادینجان³ مرغ - کرده و بقیه چه⁴ : و چندین غذای دیگر که بوصف نمایم * یک بره بویان درست، با دنبه⁵، و سر، و کبک⁶، و تذرو، و تیپو، و فرقاو⁷

1 *Pusht-i pa bichiz-i zadan* " to kick away."

2 *Muza'far* " coloured with saffron " (the name of a *pulao*).

-3 'The savour that their pots sent up.'

4 "Trout."

5 *Fisinjan* is a palatable Persian stew with pomegranate juice and walnuts in it. *Kuku* " savoury omelette " (with leeks in it).

6 In India *shami kabab* is a fish rissole, highly spiced, and flavoured with coriander, fenugreek, etc. : it is encased in gram flour and fried in butter. It is delicious.

7 *Kbāgīna* "sweet omelette."

8 *Badinjan* ' egg-plant: " *badinjan farangi*, " tomato."

9 *Yatlmcha* or *yattm badinjan* is the name of the egg-plant when cooked in a special manner.

io *Dumba* " the tail of the fat-tailed sheep " : in India the sheep itself is so called.

¹¹ See note ' next page.

مازندران، و گوشت گویز را، و آهو و غیموه و غیره * انزوت و زدرت اعاده چشم بینندگان و خورندگان را لذت می بخشد * این قدر دوری و کاسه در اطراف پادشاه بود که نمیدانست کدام دست برد * از جزئیات سفره، از قبیل توشیه و دبهچاها و صرباها و پذیر و کوزه و صبزی و بیز و نمک و قاقل در گذر، که سر درز دارد؛ اما از شرفها در نمیتوان گذشت؛ شاه کاسهای چینی با قاشوقهای شمشادی صفت¹ کار خوانساری² و شیرازی، پُر از شربت لیمو و نارنج و شکندیدین³ همه با گلاب، صقار⁴ صقار⁵ و بانغم شربت مبدل⁶؛ آخرین شربت افرا اردستان بود و بجز در همه شفا میکرد *

پادشاه ازین قاب و آن قاب تغفل⁷ کنار، و شاهزادگان و پیشخدمتان در برابر، دست بر سینه ایستاده * بخاموشی غذا خورد، و دست شست، و باطاق دیگر بقایان کشیدن رفت *

در صرغدا یک قاب پلو را امر فرمود تا پیشخدمتی حکیمه⁸ بشی برد * چون این اشارت نوعی از بشارت و التفات بود، صرغدا⁹ ناچار شد که انعامی بپزند و پلو دهد * التفاتی ازین قبیل هم بشاعر شد، و او نیز گویا چیزی¹⁰ بمایه گذاشت * یکی از دورها نیز که دست اقدس شهبازی رسیده بود، بزین حکیمه¹¹ فرستاد؛ او نیز انعامی صرغدا داد * بدینظریق دل دو کس همی¹² بدست میآید، احسان¹³ دلا و انعام گیر * خلاصه فضل شاه را شهنشاهان و فضلاء شاهزادگان را ایلخانی و صاحب الشعراء و میر آخور و آبداران و سایر صاحب منصبان و مقرب الخاقانان نوش جان فرمودند * عاقبت نوبت نوکران و شاگردان¹⁴ پُزان هم رسید *

پس از آن، حکیم پادشاه را قهلابادرو¹⁵ برد، و چون، اگر کسی میخواست¹⁶ گوش بزنگ

¹ *Kabk* "the red-legged partridge or *chukar* of India." *Tihu* is the "See-see" partridge of India: it is the desert or sand-partridge. *Tazjarv* and *Qarqa-vul* appear to be different names for the same species of pheasant. *Gur-ikhar* "wild ass." *Ahu* "gazelle."

² *Turshl* "pickles." *Richer* "dried cherries."

³ *Kjwansar* is noted for its wooden spoons.

* *Muqattar* "sprinkled."

[in medicine.

0 A seed sprinkled into sherbet to make its effects *Mkunuk*: it is also used

6 or

1 *Bi-māya guzāhtan* = *JsJiarj kardan*.

9 *Haml* or *hay* a continuative particle used in m.c.: *lira didam haml mi-khurd* (m.c.) "I saw him eating and eating away."

¹⁰ *Gūsh bi-zan* (or *bi-zanak*) *adj.* = *gūsh-hash* "eaves-dropping." It is a common saying *shai'ān istirāqi aam* * *mi-kunod*.

باشد، گوشش ا بقاپوق کوبیده میشد، از جای نجنبیدم * نفسم در نمی آمد
و سخت مشتاق بودم که تفصیل آنرا بدانم * چه قدر هول کردم وقتی که شنیدم حکیم
برای قدم پادشاه بالذرون، کفیز کردی را پای انداز کرد ا ازین خبر رنگ و * روی من
پرید، با اینکه میبایست از خلاصی او از دست زن حکیم دلشاد شوم * با یاد نتیجه
که در برابر چشم مصور بود، خون در رگ و پدم انسرد * چون مشق بیکدیگر زیاده
بر آن بود که گوش بعرف عقل دهم و اندیشه استقبال کنیم، * زمبده از صور هولناک
در نظرم مصور می نمود، که دست هیچ مصور مانند آن کشیدن نتوان * با خود
اندیشیدم که "در آن هر ج و مرج، خود زین را به بهنم و حقیقت حال را بفهمم *"
بیدرنگ به پشت بام بملاقات معهود رفتم * صدای زنان بد آنجا طنین انداز بود چرا که
علاوه بر خانان حکیم جمعی دیگر نیز تماشای آمده بودند ا اما منظور خود را در میان
ندیدم * بسبب نزدیکی شب، راه اشارت مسدود بود اما بحکم صهربانی "دوسری یقین
داشتیم که او هم در همین تلاش است * پشت بام معهود ما یکطرفش رو بکوچه بود،
که در وقت صبح و تماشای زنان بد آنجا جمع میشدند * شاهان اسپان و نعره مردان
و جلاوه * فانوسها که دلیل رفتن پادشاه است، در رسید * از یمن بخت و طالع
لق تق کفش و خش خش * تزیان بلند شد * معلوم شد که زنان به پشت بام میایند *
در پشت دیوار چنان نهنگم که بجز کسیکه سوش در حساب ¹⁰ باشد نداند و نه بیند *
و چشم آن داشتیم که زینب، خواهی نخواستی، نگافی بد آنسوی خواهد انداخت *
خدمت بجای بوده است * زینب در میان تماشاگران بود، نگافی بدن انداخت و آنچه
میخواستیم همان بود * باقی تدبیر و ترتیب ملاقات را برای او وا گذاشتم *

صدای "دور باش"، و "بروید"، "بروید"، بلند؛ و هر کسی حاضر رفتن شد * بجز

¹ I do not know what قاپوق is unless it is a vulgar form of تاپور or تاپی. T. "door."

² Vulg. for rang-i ū-yi man.

⁵ Zamina "background."

+ Note na-tavān for na-tavānad.

& Miqat "a place appointed."

⁶ Du-sari "mutual."

⁷ Shahna "neighing."

⁸ Fānūta is a kind of Chinese lantern made of cloth.

⁹ Tumbun in Modern Persian is the name of the short ballet-dancer outer skirt worn by Persian women in the house. The still shorter skirt worn under the turribun is called shalita.

¹⁰ Sar-ash dar hisab bashad (m.c.) "who was in the know."

چند نفر، باقی جمعیت، از همان راه که آمده بودند باز با همان ترقیب از همانرا برگشته
 بازگرفتند؛ و رونق خانه با پادشاه برفت * زنان از پشت بامها رفتند * صاحبشان همه
 چنگ و جدال اینکه پادشاه بکه بهتر و با دقت تر نگریست؛ و از همانگاه حسد ایشان
 بزیب نمودار بود *

یکی میگفت "نمودافتم شاه در این دُختر چه دید * گذشته از اینکه خوشگل
 نیست، بد گلت: دهن از آن بزرگ تر نمیشود، و جاذبه که هیچ ندارد *؛ دیگری
 میگفت "فوزش را چه بکنم؟" آن یکی میگفت "قد و بالاش را به بین؛
 خدا فیل را بیامرزد؛ و اگر پاهایش را میگوئی، خدا شتر را رحمت کند؛" آن دیگری
 میگفت "گدوم که خوشگل است، یزیدی است؛ البته شیطان او را بنظر انسان
 طاروس مینماید *، عاقبت قرار برین دادند که شیطان او را پادشاه خوراند و خوب
 خوراند * دین اتفاق من با آنان متفق نبودم و میگفتم: — * مصراع *

"گویند * مردمان و مرا استوار نیست"

صدای زنان بریده شد و بهانه تماشای کردن حالت رفتن شاه یکی پیش در پشت
 بام نهاد؛ آنهم زیب بود *

⁵ *Jāziba* "attraction." Noto the idiomatic use of *ki*.

² "Hump."

³ i.e., a third.

* 'God forgive the elephant' (which is much more elegant though it has been called the reverse). *Ū chi qadr bad-gil aat: Khudā ' Umar fā bi-yāmurzad* is a common m.c. expression. An effigy of Umar, hideous and indecent is, burnt on the 9th of *Bāḥv ' l-Avval*.

⁵ 'Another.' *Oham* * I admit."

⁶ * People say so but / don't feel sure.'

گفتار سیم

در رقابت شاه با حاجی بابا و بودن معشوقه او را

چون حجاب دیوار از میان من و زینب برخاست دست و پای می‌کردم که خطر ملحوظ را بزرغب بیان نمائیم * گفت " این دیدار آخرین است : پس ازین من مالِ شاعم * اگر مارا باهم بینند ، قتل هر دو حتمی ^۱ است " * خواستم نقضیل قبولِ او را از جانبِ پادشاه بدانم ، ولی گریه ، خواه از روی شادی قبولِ شاه و خلاصی اسارت ، و خواه از جدائی من ، ^۲ امانِ بدانش نداد * کمتر از یکدیگر گریه نکردیم : پشتِ بام حکیم تکیه ^۳ تعزیه ^۴ روز عاشورا شد *

زینب گفت که " چون پادشاه باندرون داخل شد ، یکدسته زنان ، سازنده و بازیده ، او را با ساز و نواز باطاقِ خانم بُردند * خانم ، بعد از پای-بوسی ، اعلیٰ زبانه پای اندازش کرد که بمحض رسیدنِ پادشاه بدان ، علامان سیاه ببهانه تبرک او را ^۵ پارچه پارچه کردند * پیشکشِ خانم عبارت بود از شش ^۶ عرقچین ، شش ^۷ سیفه بزد ، دو شلوارِ شال ، سه پیراهنِ ابریشم ، شش جفت جوراب * همه بمعرض قبول و تحسین در آمد * پس زنان از دو سوی صف آرا شدند * من در عقبِ همه ، حتی در عقبِ نور جهان بودم * جات ^۸ خالی بود

^۱ " Unavoidable."

^۲ *Aman* = *fürsat*.

^۳ *Takiya* is an open courtyard with rooms round it: used for celebrating the *raza-khwani*.

^۴ * Each took a piece.'

^۵ 'Araq-chin is a small cap worn by children : also by men under the *kulah*.

^۶ *Sina-band* "breast-cover" (not now worn). In m.c. *sina-band* is a jacket without sleeves worn by very small children.

^۷ Your place was empty to see it, i.e., ' would that you had been there to see it.'

به بدني؛ حتی لیلای پیر هم حاضر پسند خاطر شاه. افتادن بود * یکی مصمت
میفروخت، دیگری ناز خرچ میداد، آن دیگر جلوه گری میساخت * مصراع *

‘نا چه قبول افتد و کد در نظر آید’

”شاه بعد از تماشای همه نگاه بمن دوخت؛ حکیم گفت که ‘این دخترک بدقماش¹
نیست * بچینه شاه که جانورکی خوب بنظر میآید! حکیم باشی، ماشاء الله بی
سلیقه نبود!’ * پس روی بمن کرد که ‘قبحه!’

‘چشم گیر! رخ زید قد رعنا داری... و آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری’
”حکیم کرنشی عظیم کرد که ‘قربانت شوم! من غلام پادشاه و اینان همه
کنیزکافند * اگرچه این دخترک بهیچ روی لایق جان سپاری خاکپای حضرت شهریار
نیست، اما اگر طبع همایون پادشاه جهان پناه قبول و ارزانی تو نماید، پیشکش حضور
معدلت دستور است’ *

”شاه گفت ‘قبول کردیم’، خواجه باشی را خواست و گفت ‘باین دختر، بازوی
بیاورند و لباسش را درست کنند * همیکه قابل حضور شد بحضور آورند’ *

”امان از حالت زن حکیم! چون این بدید، نگاهی خشم-آلود بر من انداخت
که کم مانند با زیر نگاه مرا بکشد * گرچی بالمره مرد * نور جهان خوش حال بود چرا که
هوادار من است *

”خلاصه من در پیش پادشاه منظور نظرم و بعضی دور شدن شاه تبدیل
حرکات خانم با من تماشا داشت * نه ‘تخم شیطان’ نه ‘دختر ملعون’ بلکه
مظهر ‘خواهر-جان’ و ‘نور چشم’ و ‘فرزندم’ شدم * من که هرگز نام قلبایی²
پیش او بر زبان نمی توانستم آورد، تکلیف قلبیان کشیدم کرد * خواست ناخواه با دست
خود شمر-ریختی دهانم گذاشت * گرچی در گوشه بسوگواری مشغول شد *
سایرین همه ‘مبارکباد’ و ‘عاقبت بخیر’ گفتند که ‘در عشق و شراب و ساز و جواهر
گرازیها و لباسهای فاخر برایت گشوده شد * کاری بکن که مورد التفات پادشاه شوی :
بانوی حرم گردی : ما را هم فراموش مکن’ * آداب سخن گفتن و پاسخ دادن پادشاه،

1 ‘Is not a bad bit of stuff.’

2 Qahba “whore” (from a root signifying “to cough”) is a pleasantry on the part of the Shah; it would be taken as a compliment. Persian mothers sometimes address their small girls as “little whore,” much in the same manner as an English father affectionately styles his son ‘a young blackguard.’

3 The Shah apparently means that she alone has all the conventional points of beauty enumerated by the poets.

بهانم میدادند * خلاصه منکه در هیچ¹ حسابی نبودم ، در دم ، بانوی حسابی² شدم ” *

باری زیدب چنان از حال خود خرسند بود که من باز نمودن خطریکه پهای خود بدان میرفت ، مقاومت خیال آن³ نداشتم * هیچ واهمه آن نداشت که پادشاه او را بخواهد و قابل حضور نباشد ، و حال اینکه دیده و شنیده بود که در چنان حال بجز قتل-کاری کسی را مجال شفاعت نبود * بظاہر خود را شریک خرمندی او باز نمودم و با دلگیری جدائی ، بدان⁴ دلخوش بودیم که باز فرصت ملاقات خواهد افتاد *

میگفت که ” پس فردا یکی از خواجه سرایان خواهد آمد و مرا خواهد بُود ، تا فی الفور داخل دستک بازگران شوم ” .

پس ، بنام ، او را مکرر خواندند ، و با اظهار مهری چنان که گویا دیدار آخرین ماست ، از یکدیگر جدا شدیم *

1 Ya of unity.

² *Hisāb-i* ; adjective.

3 ' I did not dare to think of it. '

4 ' In spite of sorrow at our parting we were pleased that —

گفتار سی و یکم

در اندیشه حاجی بابا بجهت جدائی زینب و بناگاه حکیم-شدنش

چون آرام جان از برم رخت ، بی آرام ، بجای او نشسته ، مسفقر دریای
اندیشه ، با خود گفتیم " ایذک معنی دو دوست چون دو غمز در یک پوست ! اگر دنیا
عبادت ازین حالت بود (که مراد در دو ماه مشغول داشت) خواب است یا خیال *
مجانوی لیلایی شدم که تا زنده ام باید از آتش عشقش بسوزم و با درد دل بسازم *
باید آواره کوه و بهایان ، نارنج بی پایان ، با وحش و غلیر همراز ، و با دیو و دد دمساز
شوم ؛ که " عشق این کارها بسیار کرده است " * این قضیه گویا ریشخند فلک است
بر من * شاهی آمد : ماهی را دید : دو کلمه حرفی زد : کار از کار گذشت *
حاجی بابا فراموش شد ، و زینب با بال شاهی پریدن گرفت * باشد : برای من هم
قسط النساء نیست * ولی مزه دار نیست ؛ که خرما را حاجی خورد و قومه ، یعنی
جانش ، بشاه ماند ؟ و تکیه می بیند چه می بیند ؟ * شعر *
در دجله که مرغابی از اندیشه نرفتی . کشتی رود آنجا که سر جسر بریده است
از کوزه که بیگانه مکیده است فقام - بخورد تا چشمش کور شود ؛ * " .

شبى تبناک گذرانیدم و سحرگاهان با سوری پُر از اندیشه نو، از دالین برخاستم
و برای آسوده-خیال کردن به پشت باروی شهر رفتم * در وقت رفتن دیدم زینب

1 No izafut after kalima.

2 ' Is it not funny that — ? ' .

[dates.

3 Qausara is a basket of woven dwarf-palm leaves, etc., used for packing

+ The application of the quotation or quotations is not clear. Fuqā' is a drink made from barley. The Subject to bi khurad seems to be 'he,' i.e., the Shah (understood).

بر اسبی مجهول سوار، غلام سیاهی رکابدار، با جمعی دور نشن گن^۱، از خانه حکیم دور میشود * من باعتقاد این، که گوشه چشوی بما کُذد، اما عیبات! از توس ایذکه مبادا وضع سواریش برهم خورد،^۲ خودی^۳ هم نجنبانید * با اوقات تلخ خواستیم بالمره^۴ از خیالش بیفکنم؛ زور بواه آوردم * نمیدانم چه شد؛ بجای ایذکه از دروازه قزوين بیرون روم، خود را در ارگ دیدم *

میدان ارگ از سواره پُر و پادشاه در سردر^۵ دیوانخانه نشسته مشغول سان دیدن بود * زینب و سیاهش از پس قزولان بدینسو و آنسوی انداختند^۶؛ زینب از نظرم غائب و رنگ تماشا دیگرگون شد * فوج سان^۷، سواره^۸ نامرد خان نسقی^۹ باشی بود، که خود بر اسبی بسیار پاکیزه سوار، بر سر فوج نرمان میدان * کلبچه^{۱۰} سحاف^{۱۱} زربین درخشان در بر، نشان شیر و خورشید میدگاری در کلاهش شعاع انشان، دیده را خیره میکند * چون هرگز سان ندیده بودم، این تماشا بوی من تازگی داشت * تماشای اسبان و سواران و نیزه ها و ننگها، یاد ایام میان توکمان را، بغضام میآورد؛ چنانچه باز طریقه سپاهیان پیش گرفتن^{۱۲} در دلم میگذشت * فوج سان ده در یک گوشه میدان ایستاده؛ سردار با شش نفر^{۱۳} مشرف فوج درمیان میدان، نام و نشان سواران می پرسید * یک مشرف باواز بلند نام سواره را میدرد؛ دیگری^{۱۴} حاضر^{۱۵} و "غایب" میگفت * بهر آواز، سواره از فوج جدا شده با تندی هرچه تاملتر از اطراف میدان میگذشت، و از روی شاه، بعد از گزینی سخت، میگذشت * این قاعده تا باخوبن کس جاری شد * سوارگان گویا هر یک مشقی دیگر داشتند؛ حرکات پاره^{۱۶} نجنبانده و بنظر رسد^{۱۷} میآمدند؛ پاره دیگر (که اسبشان البته عاریتی بود) با اسب^{۱۸} شلی از جنگ بر گشته بنظر می نمودند * جمعی از کفان را هشیانختم؛ در آنمیان جوانی بود چست و چالاک، و موجب حیرت و تعجب *

1 *Dur-bash* "baton"; *dur-bash-kun* "the man who carries the baton (and cries 'dur-bash, dur-bash')."

2 'For fear Jest she should disarrange her seat/ [little."

3 *Khud-i m.c.* = *khud ra*. Possibly the *ya* gives the signification of "a"

4 *Sar-dar* "intel." [stood-

5 *khud-i-shan ra*, understood. The subject is Zainah and her slave under

6 *Izafat* after *Namard Khan*.

7 *sijaf* "piping." *Maghza* "piping on a military uniform."

8 'Adopting the profession of a soldier.'

9 *Mushrif* is a military clerk who keeps the nominal rolls, accounts, etc. There is one to each *fauj*.

10 *Shal-i az jang bar gashta* is one compound epithet.

اسب برانگیخت * از قضای آسمانی پای امیش^۱ بمیل میان میدان پیچیده بسر
 بفلطید، و جوانمرد بیچاره را بر روی میل پرانید * در دم برداشتند و از دحامش
 بیرون گذاشتند * یکی از آنمیان موا بشناخت که از بستگان حکیم شام^۲ *
 بمداوت^۳ طلبید * من هم بی آنکه پر کاهی از نادانی خود پروا کنم، قبول کردم *
 جوان را دیدم بر روی زمین دراز، و از قرار ظاهر مرده * و بدو امونیان، هریک بقواخو^۴
 عقل خود، طبابت مشغول * یکی هاد یکه^۵ تا * میدان کربلاء آب بعلفش میریخت،
 تا دهان گشاید * دیگری بحکم نجره دود قلیان بدماغش * میدمد تا بحال آید *
 یکی^۶ جوارح و اعضایش را بباد سیلی و مشت گرفته بود، تا خون فسرده اش در رگ
 و شریان جریان گیرد * این همه مداوت بمحض ورود من باطل شد * پیش رقوم و نا
 کمال وقار لبضش گرفتم * چون چشم هر کس بنحویز^۷ من دوخته بود، یا طمأنینه^۸ تمام
 گفتم که "باین جوان^۹ نظر خورده است و حیالت و صمات در سر او بچنگ اند، تا کدام
 غالب آید" * پس، بعبادت آستان خود، بعد از باز نمودن بحاضران که هرچه در دنیا
 بد تر از آن نیست ممکن است که بدین شخص رسد، گفتم "باید بنقد این نیم مرده
 را سخت چنبدانید، تا دانسته شود که هنوز جان در بدن دارد یا نه" * هرگز هیچ
 تجویز بدانگونه اجرا نشده است : حاضران هریک یکی اندام او را گرفته چنان تکانیدند
 که از هر بدش آوازی دیگر خاست * ناگاه آواز "سر حساب" و "را دهید"
 بلند شد * حکیم فرنگی که ذکر خیرش گذشت در رسید * همانا از جانب ایلچی
 انگلیس، که از تماشائیان قضا بود، آمد، و بی آنکه ناخوش را به پیفد فریاد برآورد
 که "زود خون بگیر" *

من روسیاه^{۱۰}، که برای روسفیدی ایرانیان در طبابت و هنر نمائی خود بد آنجا
 دعوت شده بودم، گفتم "چگونه خون گرفتن؟ زهی طبابت! مگر نمیدانی که مرگ

^۱ Mil here probably means a 'high pole.' The subject to *bi-ghaltid* and *parañid* is *asp* understood.

^۲ Indirect narration.

^۳ *Yakka-taz* (or *yakataz*) "single-champion."

^۴ "Nose."

^۵ "Limbs"; pi. of *jariha*.

^۶ *Tuma ninat* "repose, quiet of manner."

^۷ *Nazr* "evil eye."

^۸ *Sar-ihisab* (*bash*) (m.c.) "Look out;" gen. used by riders. This corresponds to the *posh posh* of Northern India and the *pusht pusht* of classical Persian Umar-i Khayyām, etc.).

^۹ *Ru-siyah* hero implies ignorance.

سود و خون گرم است ؟ قاعده کلیه در طبابت آن است که مرض بارد را باید با حار معالجه نمود * بقراط ، که رئیس الاطباءست ، همین اعتقاد است : و تو منکر اعتقاد او نمی توانی شد * خون گرفتهن همان و مردن این مرد همان : برو ، بهر که میخواهی بگو من این را گفته ام و میگویم “ * میزند که چشم فونگی بر قضا زده افتاد گفت ” دعوا کوتاه : نه از شما و نه از ما : و نه طعن و لعن ببقراط حکیم : مرده که سود و گرم با و علی السویه است “ * پس کلاه فرنگیش را بر سر نهاد و مرا با بقراط خود مدمخ نهاده برفت *

آنگاه گفتیم ” چون قضا آید طبیب ابله شود : با اجل ، حکیم کارزار نمیتواند کرد ، * ما معاشر اطباء با خواست خدا بیگار نمیتوانیم ، چنانچه آب گابز با رود سیل خهز مقابله نیارد ، * ملائی حاضر بود * ” انا لله و انا اليه راجعون “ گوین پاهای مرده رو بقبله کشید : ” شستهای پا را بهم بیوست : چشمان و زیر چانه اش با دستمالی به بهت * در این اثنا جمعی از صاحب مردگان در رسیده با شیون و شین ، مرده را بخانه بردند *

از قرار تحقیق دانستیم که مرده یکی از صد و پنجاه نسقجی ابواب جمعی نامرد خان بوده است ، که پیشاپیش شاه میدوید و مردم را می پراگند : نظم و نسق کارها میدهد : زندانبانی و کار و بار معنسبی با ایشان است * فی الفور خیال مرا برداشت که بمرگ آن نا کام ، شاد گام بغشینم * با خود گفتم که ” با واسطه آدم کشتن به از بواسطه کشتن است * با شمشیر و تیغ بران چه حاجت بناب و سپستان “ ؟ با اینخیال بخاطرم آمد که نسقجی باشی دوست یکنوگ میوزا احمق : و سخت در خیالی آن بود که با و خدمتی کند ، چه چند روز پیش از آن سوگند در حضور شاه خورده بود که ” با مغالفت شرح اگر نسقجی باشی شراب نخورد ، بوضع دولت بهم میخورد : و منع شراب با و شمول ندارد : چه از برای لذت نه ، بلکه برای حفظ صحت

PI. of *ma'shar* "companion." In the Quran occurs a passage *ya ma'shar^a i Ij inn^d wa * Uina**.

2 " Verily to God we belong and verily to him do we return : " said at death.

3 *Shast-i pa*(m.c.) " big toe."

4 " Relatives, connections."

5 *Shivan u shayn* (m.c.) = *giryā u zari*.

6 *Abvab jam'l* (m.c.) * subordinates, directly commanded by ' —.

7 " *Anab* " the Jujub, " *sipistan*, the name of a common drug.

8 Executioners in Persia, it is said, make themselves drunk before an execution.

9= *shamil-i hal-i u nist*.

میخورد" * این بود که نامرد^۱ استفتاء کرده بود : و با فتوای علماء بی پروا
 شبانه روز شراب میخورد * آهنگ آن کردم که بآن شربت ناگوار (که ساعرقضا
 * نسقچی را تلخکام کرد) با دستیاری میرزا احمدق از آن شیرین - کام کردم *

¹ Istifta asking for a fatwa from a mufti.

- i.e., the deceased sub-exerutioner.

گفتار سی و دوم

در آمدن حاجی بابا بخدمت دولت و نسقچی شدنش

فرمانی میجستیم تا پیش از رفتن حکیم پدر خانه ، التماس گرفتن جای نسقچی
مردوم از برای من کند * بسیار اصرار بقوت نمودن وقت نمودم * چون در آن روزها
شاه خیال سفر سلطانیه داشت و حکیم نیز از همراهان او بود ، تخفیف بار مرا از دوش
خود از خدا میخواست * وعدی مریع داد ؛ و قرار بدیدن نسقچی باشی دادیم * بعد
از سلام عام در دیوان خانه منتظر آمدن او بایستی بود * در اذان ظهر روی تالار
بزرگ دیوان خاله که معصومی نسقچی باشی است حاضر شدم * نسقچی باشی خود
در گوشه ایاق نماز ، و چهره دیگر با ملک الشعراء و ایشیک آغاسی باشی در صحبت *
ایشیک آغاسی بشاعر تفصیل مرگ نسقچی دیروز را با خیلی کم و زیاد و تعجب صحبت
میداشت * ناگاه نسقچی باشی (در میان نماز) فریاد برآورد که ” دروغ است ؛ صبر
بکنید ؛ من میگویم چه طور شد “ * بعد از نماز ، هنوز تشهد نخوانده مشغول
تفصیل شد ، با مبالغه بیشتر از مال دیگران ؛ و قضیه را بدین انجامانید که فونگی
خون بیچاره نسقچی را گرفت و نمود ؛ و حال آنکه اگر حکیم ایرانی تمام نکانش

1 Note the 1st Pers. of the impersonal verb *bayistan* : rare and of course ungrammatical.

2 *Kam u ziyād* "misrepresentation, exaggeration," i.e., he took away much from the truth and added much to it.

3 *Tashahhud*, the principal part of the prayer, is the "I testify that there is no God but God [to which the Shi'ahs add "who has no partner"]; and I testify that Muhammad is his servant and his messenger." The *tashahhud* is repeated in the sitting posture, both hands on the knees, the eyes lowered, the face to the front.

Persians, when reciting the *tashahhud*, do not raise the forefinger of the right hand.

4 In m.e., *bi-chara*, like *pir*, is often, when it precedes the noun it qualifies, followed by an *izafat*.

داده بود نمیرد * در اثنای این گفتگو میرزا احمدق داخل شد و ^۱ غیبت حکیم را بجای انکار بیشتر تصدیق کرد ؛ و حق * داشت * پس مرا با انگشت بنمود که " اینک آنکه اگر می گذاشتند، نمیگذاشت نسقچی بمیرد " * پس همه چشمها بر من دوخته ، تفصیل قضیه را چنانچه واقع شده به ، بلکه چنانچه گفته شده بود ، گفتم ؛ و هنوزهایکه انجا بخرج مردم داده بودم اینجا باسم حکیم خرج دادم * میرزا احمدق ازین مدایع سرفراز ، و برای خدمت نمودن بر من مهیا ، بفسق چي باشي گفت که " این جوان بسیار قابل و مستعد گرفتن جای نسقچی مرحوم است " * نسقچی باشي تعجب کنان که " * حکیم جالّدي خواهد ؟ این کار نازگی دارد " *

شاعر با گوشه چشم بمیرزا احمدق نگریست که " چندان نازگی ندارد ؛ طیب و جلال سیاه و زرد * برادر یکدیگر اند : * مرگ خواه آهسته آهسته از تاثیر حب باشد و خواه بیک ضرب گردد ، هر دو یکی است " *

میرزا احمدق جواب داد که " شما شعراء قیاسی * بنفس میکفید * این طایفه سرنگ و ناموس مردم را میبردند که مرگ روحانی است ؛ و بگردن من که این مرگ باعقاد همه بد تر از مرگ جسمانی باشد که از حکیم آید یا از نسقچی " *

نسقچی باشي : - " شما اطفال و شعراء و طرر میخواهند مردم را بکشید ؛ همین قدر نگار سرباز مداخله کنید * نفی را که باید در معرکه ، با یک ضرب شمشیر دو نیم ساخت ، و سری را که باید در جنگ با یک زخم خنجر جدا کرد ، امن بگذارید ؛ باقی را خود دانید * جناب حکیم ! گرز و گاو-سر * از من ؛ گل-گاو - زبان ؟ از تو * من تخم دشمن را از میان میدان بردارم ، و تو تخم ربحان و کدو * را از دکان عطاری * جناب شاعر ! بوی باروت و نعره توپ از من ؛ بوی گل و نغمه بلبل از تو ؛ گلوله تفنگ و سر نیزه از من ؛ تیر غمزه و بیگان نگاه از تو * از قانون جنون ، من این است ؛ شما خون دانید " *

¹ "Backbiting."

² * He had right on his side,' (as the Frank was spoiling the Hakīm's practice).

³ Ki " saying that."

⁴ Sag-i zard baradar-i shighal-i siyah (m.c.) " they are nearly allied."

⁶ — khiyal-i khud at mi-kunid ' judge others by yourselves.' Nafs also means " breath " —a hit at poetry.

⁶ Gav-sar is a large mallet used in execution : yurz is a roundish battle club.

⁷ Gul-i gav zaban is a medicinal herb with a violet coloured flower : in the dictionary it is said to be the plant " ox tongue or bugloss."

³ Pumpkin seed is used in medicine. * AU.cirl (adj.).

ایشیک آغاسی باشی روی بدیشان نمود: "بلی همه، هنرهای گوناگون شما را میداند، بخصوص پادشاه که از جلالت شما - ^۱ همگی بسیار اظهار اعتقاد می نماید که در اینون هیچ شهرپاری ^۲ مانند من سرداران و غلامان جان-نثار نداشته است: با این جاناناران تا بنای گرجستان اشکر خواهم راند،" * پس روی نسیقچی باشی آورد که "اگر دولت روس آهنگ جنگ - داشتن شما را بشنود، البته ازین دنیا نزار کرده، میرود در آن دنیا بدعای شما مشغول میشود" *

نسیقچی باشی اندکی سر خورده ^۳ شانه نیم - بلند کرد که "دخول روس بگرجستان مثل افتادن ^۴ تک است به قبان بدنه؛ اندکی زحمت میدهد اما اگر بکنم ریشه اش را میکنم * حرف روس منحوس، قابل زدن نیست" * آنگاه از برای قطع ^۵ دنباله کلام روی بمن کرد که "بسیار خوب تو را بخدمت قبول میکنم، بشرطیکه تو هم روی یاروت را بقدر من دوست داری؛ و باید بدانی که نسیقچی را قوت رستم و قدرت پشنگ ^۶ و دل شیر و زهره پلنگ میباشد،" * پس سراپایم را نگریست و از وضع و عوالم خشنود گفت "تو، نایب را بدین ^۷ همین حالا لباس را بپوشاند و تکلیف را معین کند" *

^۸ نایب نسیقچی مشغول تدارکات سفرشاه، ترتیب لوازمات میداد و از ^۹ نامیضان نوشته میگرفت * بعد از اظهار قضیه، اسب نسیقچی را با لباسی غریب بمن تسلیم، او غدغن بلیغ نمود که "خوب متوجه شو، و تا دم و پوست داغ ^{۱۰} شهرپاری او را نیاوی دیگری نخواهند داد: ^{۱۱} مواجب می توها، و خرج خود واسبت

¹ *Shumā-hamagly no izafat.*

² *Mānand-i u* (indirect narration) could be substituted.

³ *Sar-khurdan* or *sar-khurda shudan* ** to be disheartened; to be checked by fear or by shame," *u az raftani Tahrān sar khurd — zarar hard or sadma did.*

⁴ *Kak* vulg. for *kahk* or *kaik* "a flea"; also *kck.*

⁵ 'To end the topic under discussion; to change the subject.'

⁶ *Pashang* the father of Afrāsiyab. There are several Pashangs mentioned in the dictionaries.

⁷ *Hamin hala* "this very moment."

⁸ After *na ib* an *izafat* can in r.n.c. either be inserted or omitted.

⁹ *Tabin* = a *zir-dast*. *Navishta* = 'the reports.'

¹⁰ i.e., 'should it die you must bring its tail and the piece of skin branded with the royal brand.'

¹¹ Yearly stipend, not monthly as in India. Thirty *tumans* (a year) is about ninety rupees, not sufficient to buy flour for one man.

بأنتست * پس چنانچه باید ، ملبس و مسلح شدم * از آلات نسقچیکوری تهری باقی ماند که آن بایست از جانب دولت داده شود *

از مطلب پروردور نرفته اول قدری از حالت نامرد خان نسقچی باشی ، رئیس ما ، بشنوید * مودی بود بزرگ-اندام ، پهن شانه ، درشت استخوان ؛ سالش نزدیک بیست و نه هفتوز جوان ، و قابل گفتن * خوب جوانی است ؛ * سیمایش همناک ، و در سایه ابوی سیاه پر موی ^۱ مشکین و ریش ^۲ عنفون ؛ چهره اش نیره ؛ دستش بزرگ و پهن و رگ رگ ؛ و از موی بیچاپیم که از چاک پیراهنش می نمود قوم و خویش که بودند معلوم ^۳ بود * روی هم رفته صورتش مهیب و وضعت با ^۴ موضوع مطابق و موافق * شهرتش ^۵ آسایش شهر را کافی : دیدارش تنها نسق مفسدان را وافی * در خوش ^۶ گذرانی و عیش و عشرت مشهور زمان ؛ علی الروس ، بلکه با بانگ کوس ، شراب - خوار ؛ در خلا و ملا ملایان را اعنت گذار * باوجود آنکه او را ^۷ سیف الاسلام و یادگاری نبوی شمارند . باز با نام میرعصبی و جلادزی از اراذل ناس بود * خانه اش عشرت آباد یعنی بیت اللطف : شب تا صبح صدای قار بود و تدبک : رقص مرد بود و زن : اولیان وابسته او : مقلدان دسته او * با همه خیانت و ناگاری ، از ^۸ عنف و سختی ماضی خود سر مویی فرو گذار نمیگردد : اغلب اوقات با آواز دف و نی ، و دور عرق و می ، صدای چوب و فلک و تقصرع نسق و گنگ هم بلند بود * در سواری چست و چالاک ؛ در جرید نازی چیده و بی دای : با اینکه قالب و قواره مرد جنگی و پیر دل داشت ، در واقع کمدل و کم زهره نوین مردم بود * و عیوب ذاتی خود را در سایه شاه-اندازیها ^۹ و روباها ، بازیها می پوشید ؛ و با کسانی که از چند و چون وی خبر نگذاشتند ، سامی و افراسیابی و پهلوانان گری قدیم ایرانیان را ^{۱۰} میفروخت *

¹ *Mushkin* ' ' dark, jetty," is tautology (*hashv-i qabih*) : it has already been stated that his eyebrows were *siyah*. [here.

² *'Ambarin* is simply used to rhyme with *mushkin* . it is quite inappropriate

³ 'His being the relation of whom was evident.' Persians take this to mean he was rough and uncouth like a bear, but in the English he is likened to a monkey.

⁴ = *gahir ba batin mutabiq*.

⁵ Or *sharat-ash* ?

[' sensuality.'

⁶ *Khush-gugaran* means ' luxury' or rather ' being well to do' and not

⁷ *Saif* ' ' l-Islam is said to be a euphemistic title given to the Chief Executioner by people in conversation.

⁸ ' *Unf*, " severity."

⁹ *Shah-andazi* = " boasting."

¹⁰ ' Made himself out to be a Sam,' etc.

تا وقت رفتن شاه منزلش شبها در خانه حکیم ، و روزها کارم جمع آوری سیورسات * بنقد همه چیز را بی زحمت بنسبه میخریدم * در زمان اقامت خانه حکیم ، از آنچه از بیداران بزور اندوخته و از آنچه با هنر خود بدست آورده بودم ، از قبیل زبر الداز ، رو الداز ، اسباب منزل ، دست و پا کرده بودم * بیچاره - نسقچی که در دست ما سرود بخیرشاوندان او گفتیم که " باعقاد من اینچوان مسلمان پاک است و مرگش نقصیر ما نه * همه کس میدانند که تدبیر ما با تقدیر خدا ناساخت * رختخوابش ابریشمین است و استعمال حریر در شرع حرام ؛ و انگهی در این رخت خواب پایش را روی بقبله نیز کشیدند " * این رختخواب از چشم قبیله افتاد ؛ این بود که رخت خواب را بمن دادند که ' العبدانُ لا یخبیثون ' *

آئینه لازم داشتم : میرزائی ناخوشی^۱ یرقان داشت و صورتش را در آئینه زرد میدید * خاطر نشانش کردم که زردی در آئینه است و صورتش مثل گل شگفته * میرزا بر آشفت . آئینه را بمن داد که " * بجهنم : " من آئینه را بلعیدم *

در اعمال دینیه میرزا^۲ احمق خود سخت و در منهیات و محرمات بسیار^۳ موسومی بود * جفت یخدانی لازم داشتم و احمق دو جفت از آن در یک اطاق داشت * شب و روز دیده بر آنها دوخته بودم که " چه کنم یک جفتش را بربایم ؟ اگر نیمه تدبیر درویش سفر را داشتمی اکنون اسباب سفرم در این یخدانها نهفته بودمی " * تدبیری کردم : یکی از آن سگان که در طهران از شپش و شاهزاده^۴ ، شتر کمتر نیستند در نزدیکی خانه ما در زیر دیوار خوابه بچه نهاده بود * دور از چشم مردمان بچه گان او را آورده در یکی از آن یخدانها گذاشتم و دیگری را از استخوان انباشتم * در وقت سفر حکیم برای العین یخدانها را پو از بچه سگ ؟ دید که مادر شان آدم پاره پاره میکرد ، متعجب و متعجب آنرا بشگون خوب نگرفت ؛ معانی و تأویلات دادند ؛ یکی میگفت که " این دلیل بر آنست که از خانم یک خانه پو از حرامزاده متولد خواهد شد ؛ " دیگری میگفت

* Zir-andaz is anything to lie on, quilt, etc.

2 « Had struggled together (collected with difficulty) for myself. »

3 " Jaundice. "

4 i.e. ' Devil take the glass ! '

5 Muvasvis " superstitious. "

6 Teheran is famous for three things all beginning with the letter *shin* viz., lice, princes and camels: all three are equally common in Teheran. I have seen a *Shahzada* ploughing in the field.

7 Or *bachcha-sag*, without an *izafat*.

۱ بچه - سگان چشمشان وا نشده است ؛ خدا نکند که ما و حکیم مثل آنها بشویم !
 اما حکیم دلش بیعتدنیا میسوخت * قرار بنجاست بیعتدنیا داده ، قرار بیرون انداختن
 آنها با سگان نهز داد ؛ و من قرار بدرون آوردن آنها * بنابراین مردی شدم صاحب
 بیعتدنیا * اندکی پس از آن ایفقدرخوت و پیرت جمع کردم که بزحمت ۲ سیاهه گرفتن
 میارزید ؛ در هنگام سفر دیدم که اگر ۳ با خر - بندگان شاهی بر سر استری بنه - بودار
 بچنگم ، جا + دارد *

1 In m.c. *bachcha-sagan*, no *izafat*.

2 *Siyaha* " list."

3 *Khar-band* = *charva-dār* " a donkey man or a mule-man."

4 *ja darad* = *bi-ja ast*

گفتار سی و سیم

در همراهی حاجی بابا با اردوی شاهی و آموختن
مقدمات کار خود

روز حرکت شاه اردوی سلطانی از جاذب منجمین تعیین شد؛ و بیست و یکم
ربیع الاول چهار، و پنج دقیقه پیش از طلوع آفتاب برای افغان؛ و یکسر در ا کوشک
سلیمانیه که در آنه قوسخی در کنار کرج است فرود آمد * همراهان اردوی سلطانیه
همه در ساعت معین در آنجا حاضر شدند * همراهان شاه عبارت بود از یک فوج
سرباز و شقران زنبوری خانه و یکدسته سواره * وزراء و صاحب منصبان بزرگ
و مستوفیان همه بیکبار به حرکت آمده، شهر در یکروز از ثلث سکنه محروم ماند *
بظنم آمد ندیده * گویا مردم طهران، بلکه مردم ایران، مانند زنبور عسل کذب و تری
کرده با اتفاق بگندوی دیگر میروند * قطارهای استر و آشقر از بار و بده و رختخواب
و فرش و اسباب مطبخ و چادر و چل و پالس و آنوقه پر بار، با گرد و غبار و آواز نگوله
و دای * و غلغل و ولوله قاطرچیان و سوارانان، چشم و گوش را تیره و خیره میساخت *
صبح روز حرکت، مرا بر در دروازه گمشدند تا من از دحام سر راه شاه شوم *
دهقان که شهبه آنوقه و میوه بشهر می آوردند و تا کشودن در، پشت دروازه منتظر
میمانند، امر شد که از راه دیگر بروند * سقاییان راه را با دقت تمام چنان آب پاشی
و روفت و روپ کرده بودند که بهتر از آن تصور نمیشد * وجود پیره زن، بسبب بدواغوری
ایشان، در سر راه شاه غدن بود *

1 Kushk " villa, summer residence ; kiosk."

2 Bi-nazar-arn amad na-didal ' I think you have never seen such a sight.

3 Kandri "hive."

4 Dara or daray " bell."

5 An example of laff u nashr-i murattab.

6 Bad-ughuri " being ill-omened " : ughur bi-khair bashad is a road greeting
jn some parts of Persia, Ishn ' Kata sunesin' construction.

در آبروزِ دورباش¹ مردم ، در خود غیرتی دیدم که هرگز گمان آن بخود نمیبردیم زیرا که یادم آمد که در آن زمان که از اراذل و اوباش بودم چه قدر مردمان معتبر را اهانت می کردم ، چنان بی محابا و بی احتیاطی چماق بسرو و مهر مردم می نواختم که نسفچیان میگفتند "عجب ولد الزانی بزمره ما داخل شده" * بشهرت کار آمدی و جرات شتابان ، امیدوار بودم که رفته رفته بمناصب عالیّه برسم *

خلاصه اردو برآه افقاد * شبانه پیش ، یک قطار سُفر زنبوری-خانه بالنظار
شاه سلیمانیه رفت *² صدای توپ سواری شاه بلند ، و سکوتی بهر سوی مصغولی شده ، همه صامت و * ساکت صفظر ایستادند * اول تفنگداران : بعد از آن یكدداران با اسبان پاکیزه³ بواق - مریض و زین-بندهای کشمیری و اطلس زردوز اعلا : بعد از آن⁴ شاطران و ریکایان : بعد از آن ذیت اقدس شهریار و شاهزادگان و وزراء : بعد از آن یک⁵ قیپ سواره در رسیدند *

بزرگان و وابستگان ایشان ، و بسیاری از وابستگان وابستگان ، و میرزایان و نوکران و قلیانداران و آتش پزان و شاگرد-آتش پزان ، و فرّاشان ،⁶ یادوان ، صهغران ، قاطرچیان ، ساربانان ، و آردو-بازاریان و ده هزار دیگران : همراهان آردو را برای این میگویم که معشر و محشری تصور کنی که از پیش چشم من و دروازه-بازان دروازه قزوین میگذشت *⁷ سروکله پادشاه بارش ، از پهنای دوش و از درازی قاعه ، با چهری پر از علامت قهاری و جباری ، پدیدار شد * چشم و گوش و بینی من هر یک جداگانه ، از ترس ، تودیع یک دیگر میگرداند ، پیش از آنکه صدا توانم در آورد *

همگنان از دروازه بهرون رفتند ، و من با دروازه بانان برای⁸ خستگی در آوردن مشغول قلیان کشیدن بودم : ناگاه زن وزیر ، عاؤون همراهی شوهر بار دو ، آمد از آنجا

1 = *dur-bash kardan*.

[hopes that —.]

2 'Hastening to acquire a reputation for usefulness and courage, I was in

3 'The gun-fire announcing the mounting of the Shah.' *Sukut-i* 'a silence.'

4 Generally *sakit u samit*.

5 No *izafat* after *yaraq*; *zin-band* is in m.c. the cloth in which the saddle is wrapped when in the stable. اعلى for املا

6 *Shatir* is a running footman who runs just in front of the horse. A *rika* goes a little way ahead, gives notice of the approach of the Shah and clears the way.

7 *Tip T*. (m.c.) 'a body of troops, a division' in dictionary *top*.

8 *Pā-dav* a boy who is an assistant in a kitchen, a bakery, a, *hamnām*, or a stable.

9 *Sar u kalla yi fulan tshaJshs paida shud* (m.c.) 'so and so appeared in sight (gen. used for important people).

10 *Khastagi dar andakhtan* (m.c.), "to rest, refresh oneself."

بگذرد : زینب و شومی بخت آن بغاظم گذشت * شب پیش ، بذا بروایت نورجهان ،
 او را بقصر قاجار ^۱ شمران باصوختن سازندگی و بازیگری با سایبوطوبان فرستاده بودند :
 چه شاه خواسته بود که تا مراجعت او از اردو زینب قابل حضور او شده باشد * چشم
 بقصر قاجار و پایم راه - سپار ، اگر باردوی سلطانیه رفتن مامور نمی بودم احتمال
 داشت که بد آنجا بروم *

” باعیدیکه بدهم بوسه خاک آستانش را . ز من هرشب هزاران بوسه پای پاسبانش را “
 روز ^۲ نویتم بر رسید *

بخیمه گاه نسقی باشی رسیده ، بوی من ، با پنج نفر نسقی دیگر ،
 خیمه بر پا دیدم * در شهر بدهم آشنائی جزوی داشتیم : در آنجا کلی و تنگ ^۳ شد ،
 چه عرض و طول چادر زیاده از شش گز نبود * رفقا مرا ناشی و کوچک در میشمردند
 و من مصلحت وقت را تحمل مینمودم *

نسقی باشی علاوه بر نایب که ذکر خدوش لازم است و کیلی هم داشت که من
 بواسطه او باوچ اعلای معروفی و توانائی عروج کردم * این وکیل ، لقبش شیر علی
 و اسمش شیرازی ؛ و با آنکه او شیرازی و من اصفهانی با همه رقابت با یکدیگر دوست
 جایی شدیم * در روزی گرم ، او بمن ^۴ قاچ خوریده تعارف کرد ؛ من با دست خود
 قلبانی برای او چاق کردم * من ^۵ هیضه کرده بودم ؛ او با چاقوی خود خون از من
 گرفت * اسب او قولنج گوده بود ؛ من با آب تنباکو اماله اش کردم * دوستی از دو سو
 محکم شد ، و بقول حکماء نخل حدیثمان بیکدیگر پیوسته یک میوه داد * او سه سال
 از من پیشتر داشت و بزرگ همت و خوش صورت و قواخ شاه و کمر - باریک و نوپ -
 ریش ^۶ بود ؛ بروتهایش کلفت و ؟ گمزه ، و (مانند شاخ تاک ، که بر دیوار باغ پیچید
 پیدچان) از بغا گوشش در میگذاشت *

¹ Shimran is a district N. of Teheran and on the slopes of the Elburz : this word already plural has been arabicized by munshis into *shimranat*. Shamr Ar. is a mountain that supplies plains with water.

² 'My turn for duty.'

³ *Kulli va tang shud* = 'our acquaintance became complete and close.'

⁴ *Qach* or *qash* (T. ?) "a bit, a piece." A melon is divided into quarters; the pulp is then slashed across diagonally and a knife passed between the pulp and the rind: the cut pieces which are of a convenient size for eating are served on the rind. *Qach* may mean an entire quarter or one of these diagonal pieces.

⁵ "Indigestion."

⁶ *Tup-risk* = *rish-ash tupi* "thick-bearded" (not long bearded): opposed to *kūsa*.

شهر علی در خدمت^۱ چکیده بلکه صرا بود؛ چرا که در مجلس^۲ اول چشم -
بازیش معلوم شد * چشم مرا هم خیلی باز کرد *

میگفت "برادر! شاه مواجبی نمیدهد؛ اگر هم بدهد دوی درد مان
نمیشود * مزد ما بسته بخدایت ما، یا^۳ بقوللق یا برشوت یا نسق^۴ بها یا چو^۵
دیگر ازین قبیل هست * عبرت از رئیس خود گیریم که سگ را بخداوند میشناسند *
مواجب نسقچهباشی سالیان هزار تومان است : آلهم باسم نه رسم : بوسه یا
نرسد خدا میداند * اما اقل^۶ پنج یا شش مقابل آن خرج دارد * اگر از جای دیگر
نگذرد از کجا خرج میکند؟ خانی مغضوب و مستحق کتک و جریمه میشود؛ البته
حد کتک و جریمه بمبلغی وابسته است که بنسقی^۷ باشی باید بدهد : اگر پول هذغفنی
دان، ما چوب را بجای پای او بفک میزنیم * این روزها مستوفی باین بلا مبتلا
شد : برای حوصت^۸ نمدهی بزورش انداختیم : دو نفر نسقی^۹ فلک را گرفته بودند و
من با یکی دیگر چوب^{۱۰} میزدیم * عمامه شالی کشمیری را از سر و شال را از کمر
و جدهاش را از بر، چون حق صریح ما بود، بر می داشتیم که آهسته و چنان که
نه شاه و نه کسی دیگر بشنود گفت "اگر هیچ چوب نخوردم ده تومان میدهم" *
چون پایش فلک بر کشیده بود : مستغول کار شدیم برای اطعیان و خاطر جمعی وعده
اول^{۱۱} بذا کردیم مضروب حقیقی تا فریادش بلند شد * پس باستانی چقاچه شاه هم
نغمه میداد. خواه خرد بمقدار نقد مومن افزودیم تا آنکه بنا کردیم بزدن چوب بروی
فلک * مقابل^{۱۲} طرفین همانا بدین طریق شد ' ایوای ! امان ! صدم ! غلط کردم ! شما
را بخدا، به پیغمبر، دوازده تومان ! بجان پدر و مادران پانزده تومان ! بریش
شاه بیست تومان ! دوازده اصام سی تومان ! چهل تومان، پنجاه، شصت، صد

¹ *Chakida-yi kar* (m.c.) = *pukhta : murabba "jam"* is a joke depending on the word *chakidu*, 'anything dropped or distilled': the moaning is that he was thicker (and better) than *chakida*.

² *Majlis* "sitting:" *chashm-bazi* (m.c.) "being wide awake" for *chashm wāzi*.

³ *Qulluq* (قولق or قوَلق) a fee to any *ma'mur*. The proper fee is fixed but the *mo'mur* extracts all he can. The word "perquisite" is perhaps better expressed by *khurda manfa'at*.

⁴ *Nasaq-baha* a fee to those who execute *nasaq*. [After an execution, an executioner will demand a tip from the relatives of the deceased].

⁵ *Ibrat* here = *namuna*.

⁶ A common saying. People respect a dog only on account of its master also; as the master so the behaviour of his dog.

⁷ 'An accountant, secretary.'

⁸ Note false concord.

هزار تومان! به حضرت عباس هرچه بخواهید! قسم که به حضرت عباس رسید کار تمام شد * اما ناصر پدر سوخته، بهمان زودی که در شدت افزون در فراغت گشت، و از آنچه اول وعده داده بود زیاده ندان خواست: آنهم از نوس اینکه اگر باز دیگوشمش گیر بیاید سر سلامت نبرد، *

این حکایت شیو علی چنان رگ اشقهای هوا جذباتید که به جز چوب زدن و پول گرفتن هوس در دلم نماند * روز نا شام نرکه بدست، در گردش، هرچه شکل آدمی داشت میزدیم: بقوت ورزش و ممارست اگر می گفتند، هرچه در عالم پاست، همه را بیکبار چوب بزن، میزدیم * من که در خود هیچ سذگاری و سجاقت گمان نداشتم، نموداری چه شیو بی پیر شده بودم * اما حقیقه امر این است که این را از عبرت و معاشرت دیگران بود: -

* بیت *

* اسب نازی را دوروزی گره بندی پیش خر * *

* رنگشان همگون نکرد، طبعشان همگون شود * *

در آن اوقات، زندگانیم در علمی بود که به جز بیانی-بری، گوش-نوی، شقه کردن، داغ نهادن، چشم کردن، بدم توپ گذاشتن، از بام ادا کردن، چیزی دیگر نمی شنیدیم: میتوانم گفت که اگر پدرم را میدادند که "پوشش را بکن و پو از کاه کن"، ضایقه نداشتم *

* مصراع *

* گو بمصب برسی، هست انگودی، مری * *

1 Shiddat = sahkti : faraghat = asudagi.

2 Mumāṣṣat from maras^a Ar. "to soak, macerate:" māras¹ to exercise-oneself."

3 Shir-i bi-pir "desperado; a fellow without pity."

* A common proverb. Persians are easily elated and as easily depressed.

گفتار سی و چهارم

شمه از ظلم ایرانیان در هنگام ماموری حاجی بابا

یادشاه آهسته آهسته سلطانیه راه پویان بعد از چهارده روز در ساعتی معین و سعد-اندوز بکوشک تابستانی نو-ساخته خود فرود آمد * این کوشک در پهلوی خرابهای شهر قدیم، بر تلی واقع و بچمن سلطانیه مشرف، منظره خوش و خرم دارن * در زیر پای نظار-گیان تا چشم کار میکرد چادر سفید بر افراشته بود * من اینحالت نسفیه گری خود را با حالت اسیری خود در میان ترکمانان قیاس گذاشتم تا عظمت و شکوه بر خود نمایانم که "باری امروز آمدیم: وقتی مردم مرا میزدند و امروز من مردم را میزنم * اسم فاعل و مفعول را مثالی صحیحیم: مثلاً وقتی که آخوند چوب میزد تا مربی امروز، اسم مفعول و بمنزله لازم بودم: اکنون که فعلم میخواند بدیگری تجاوز کند، بمنزله اسم فاعل و متعدیم."

من در تصور و تصدیق این قضایای اتفاقیه، شیر علی داخل چادر شد که رفیق، چه نشسته؟ کار و بار چله شد، بهمراه من بیا و کار * مدار * برای اردو سیورسات باغراف و جوانب حواله شده است * سیورسات از ده قلی سوار که میانه اینجا و همدان است، بسبب اینکه چاد روز پیش شاهزاده بعزم شکار آنجا رفته

1 *Mard-i am.*

2 *Lazim* " intransitive (verb)."

3 *Ism-i fa'il* " active participle : " *ism i maf'ul* " passive participle." *Muta'addi'* transitive (verb)."

4 *Kar u bar-ash chaq u chilla* (m.c.) " this work is profitable;" *chilla* is here short for *chāq u chilla*.

5 *Kar ma-dar* (m.c.) " do nothing; ask no questions."

6 *Siyursat*—*duḍan-i siyursat*. The word *siyursat* " rations; provisions for a camp," to a Persian mind suggests articles taken by force and without payment. *Ḥavāḍa shuda ast* " was consigned."

و^۱ سیورسات را چرانیده، نرسیده است * تحصیل آن و تحقیق آن و آوردن ریش-سفیدان و کدخدایان آنجا را بخدمت نسقچی باشی^۲، بمن وا گذار کرده‌اند * چون رفیق منی، با همه گندلاند^۳ نسقچیان، که نوبت قوللق از دست ایشان گرفتم تو را بهمرهه میبوم * بعد از نماز عصر بهمرهه حاضر باشی که باید فردا صبح در آنجا باشیم * *

من از شادی بی تاب که باین زودی قوللق پیدا کردم، و با بی خبری^۴ از شالوده کارشیر علی، میدانستم که این چنین فرصتها امثال ما مودمان جا - جورا خیلی غنیمت است * با خود گفتم که "اگو شاهزاده از سیورسات چیزی برای ما بجا نگذاشته دریغ از زحمت ما" * اما باز خیال میکردم که "هرچه بجا نمانده باشد بقدر سیر کردن ما مانده" * چنانچه شاعر گفته است: —

"خوردند از مغز را بر جای ماند . . . اقللاً پوستی از غنچه‌خانه"

کند از چانه را ریش کسی را . . . ازو ماند بجا البته چانه * *

اسیم در پهلوی چادر^۵ در چدار بود: بشناختم: *

گشودم پای-بند از پای رهسوار . . . نهادم زین و برگش بر بکاهل^۶

بدو گفتم که ای پا بسته نا حال . . . هلا^۷ پابند خویش از پای بگسل

بچورت عنبرون بادا چرا گاه . . . بجوم^۸ کت آهنین بادا مفاصل

اگر ایوانی را بگسلانند . . . چو توپا-بند^۹ از پا (گرچه مشکل)

لگد اندازی و گردنفرازی . . . تماشاً کرد باید رب سہل^{۱۰} *

¹ *Siyursat chararanidan* (m.c.) "to eat up." *Ast* is understood after *rafta* and *charanida*.

² 'Bringing thorn before the N. Bashl.'

³ "In spite of all the grumbling of—."

⁴ *Shaluda rikhtan* (m.c.) — *tarh rikhtan* "to make a plan of operations; make a plan beforehand;" also *rang u rishta rikhtan* (m.c.)

⁵ *Harchi* "although."

⁶ *Chidar* or *chadar* "cord fetters for horses."

⁷ *Kahil* 'the spot between the shoulders' (of man or beast): *bar bi*—, a double preposition—by some sort of poetical license.

⁸ *Halā I* "come along; bravo; take care.*"

⁹ *Bi-cham—bi-khram. Chamidan*, "to walk affectedly, waving from side to side; to twist." *Maḥṣanl* "joints."

¹⁰ *Pā-band* '•fetter' (object),

il For *Rabbi* "my Lord": *Sahhil Ar.* "make easy" (its kicking, etc.).

فی الجملة من و او با یک قاطر بنه و بنه دار در وقت غروب از اردو بیرون
رفتمیم * در عالم نوکر بانی لقب یگی هم دست و پا * و از رفیقی و شمع نقره برای
سر اسب خود و کمری * نقره برای میان خویش و گزایه کوده بودند و بشرطیکه اگر گم
شود نتوانش بدیم : و اگر نه بکرایه سوقاتی برای او بوم *

با آن یراق و آن کمر، شب، شب، شب راه پیمایان، دو ساعت بهش در راه نخواستید،
در وقت بیرون رفتن گله و قلیان کشیدن صبحرا - روندگان به قاچ سوار میشدیم * از دین ما
معلوم است دست پاچه زنان رو پوشیدند * مردان بتواضع برخاستند * حالا بیابان
و برت میوه غضبانگی شیر علی را باش که با چه قارت و قوروت کدخدای آنجا را
خواست * مودی ریش سفید مقدم، بالایی از * عیش خود ساده تر، پیش آمد
و سلام داد و بایستاد که " کدخدا بغداد شما منم : خوش آمدید : صفا آوردید :
قدم بالایی چشم : بسم الله : از اسب فرود بیایید : بفرمائید * " یکی جلو
اسب را گشت و دیگری رکاب را : و یکی بزیر بغلش خزید : از اسب فرودش
آوردند * بزرگی فروشی ما دیدنی بود * بروی سکوی در خانه کدخدا، قالیچه
گسترده تا اطاق حاضر¹⁰ شود * تمام اهل ده در دنبال رفته بروی قالیچه نشستیم *
کدخدا با دست خود چکمه ما را از پای کند * از انواع تعارفات رسمی¹¹ که نسبت
ببزرگان بجای آوردند سر موئی فرو نگذاشت * شیر علی بیهیاض مثل کسیکه در واقع
مستحق آن احترامات است آنها را برایش خود میخورد * بعد از دمی چند بچپوق

¹ *Dar 'ulam-i nu'kar babi* ** in the days of my being a servant; " *az nu'kar bab-ba* 'st (m. c.) " he is a servant."

² After *dast u pa* the *karda budam* at the end of the clause is understood, but after *khud* the full compound verb *kirāya karda budam* is understood : such an elliptical sentence is impossible in English. *Beg* (pronounced like the English words 'beg' or 'big') is in Persian a title of respect added to the names of servants of a good class. In India descendants of the Mughals have *Beg* after their names.

³ *Rishma* is a picketing chain for a horse or donkey ; it is worn round the animal's neck : also a picketing rope of camel hair worn in the same way.

⁴ *Kamar-l* (m.c.) = *kamar-band-i*.

⁵ *Ū* i.e., the *rafiq*. *Baram* or *biyavaram*, both common.

⁶ This is addressed to the reader. *Bash* means 'be attentive to, consider ;' *vira bash* (m.c.) " just look at him ;" *65 shuma na-budam* (m.c.) " I wasn't with you, i.e., I wasn't addressing you."

⁷ *Qart u qurt* (m.c.) " commanding airs ; ordering about insolently."

⁸ *Manish* — *vaz*."

⁹ A Persian gentleman is lifted on to and off his horse.

¹⁰ *Hazir* " ready."

¹¹ *Rasmi* " usual."

¹² *Bi-rish-i khud kharidan* " not to reply, to accept as one's due " : *fuhs-ha-yi u ra bi-rish khud kharidam* (m.c.) " I did not reply to his abuse (either from fear or amusement.)"

زدن ، روی بکشد خدا نمود که " مرد که ! تو ، که کدخدای قباچ سواری ، بدان که من از جانب پادشاه آمده‌ام ، از جانب پادشاه ؛ و بعضی از برای اینکه بدانم چرا بحسب فرمان پادشاه که دو سال پیش ازین بوالی همدان فرستاده شده است مقرر می‌شود خود را بارودی سلطانیه فرستاده اید " *

کد خدا : — " اگر دروغ گویم چشمایم از چاله * در آید * " (مردم را نشان دهان) " این مردم همه میدانند که من قاحال دروغ نگفتم : هرچه گفتم باز همانا میکنیم * سرکار نستیجی باشی ، مرض میشود که تو (حمد خدا را) چشم حقیقت بین و گوش حقیقت شنو داری ؛ آدمی زیرک و هوشیاری : متدین و خدا پرست * من راست و پاکش را عرض بکنم ؛ بعد از آن تو هرچه میخواهی بکن ؛ خود دانی " *

شیر علی : — " من نوکر پادشاه فرموده آنرا میکنم " *

کد خدا : — " اختیار داری ؛ حالا بعضی من گوش ده * سه سال پیش ازین وقتی که گندمها پیش از یک گز قد کشیده بودند و برها در پشت سر مادران خود * مرمز میکردند و هر کس بکار گشت خود مشغول و با گاو و گوسفند خود * مشغوف بود ، کسی از جانب خراب قلی * میرزا آمد که ' ارباب فردا بدینجا بشکار گور خو و آهو و کبک میآید با امراء ؛ و باید خانها را برای خدم و حشم او خالی کنید ' * مردم را جمع کرد که ' تا وقت بودن او در اینجا ، خرج مطبخ و پول کاه و جو * مالهایش با شماست ' * ازین خبر مردم هراسان و ترسانند * کباد * شهبازگان کشیدن نه کاری است آسان * خواستیم با رشوت و القماس و انابت * دفع بلا کنیم : نشد * قرار بطلای

1 Muqarrar " that which was fixed for you."

2 Chala " socket; also the pit for the foot of shawl-weavers when weaving."

3 Better būd.

4 Mar-mar *4 bleating."

5 " Delighted."

6 Mirzu when it follows a name = " prince : " before the name * clerk "

7 Mal-ha " horse, mules, etc."

8 Kabada is an iron bow for gymnastic exercise: it has a loose chain instead of a string. During the exercise the left hand holds the bow and the right one the chain.

9 Inab at " penitence " signifies saying gkalat kardam, tauba kardam, etc., etc.

کردن ده و فرار کردن بکوهها دادیم تا ازین ستارهٔ اصداد رستگاری یابیم * سرکار
نسفتی باشی ! اگر آنوقت حالت آن بیچارگان ، و ریختن آنچه دارند و ندارند ،
و فرار کردن ایشان بکوهها میدیدی دلت کباب و جگوت آب میشد * ”

شیر علی (باواز بلند) : — ”بارک الله ! ده پادشاه را تقی و لق میاندازید تا
خراب شوند و توقع آنهم دارید که دلم کباب و جگرم آب شود ؟ چنین نیست ؟ اگر پادشاه
بفهمد همه را از شمشیر میگذرانند * ”

کد خدا : — ”سبحان الله ! تا آخر گوش بدید : از اوقات تلخی فرود خواهید
آمد * کار و کوشش خود را با آنچه می توانستیم بوداشتیم و بمیان ده و آیدند بکوهها
فرار کردیم * در ده بجز گورها و سه زن پیر ناخوش برای شاهزاده نماند * ”

شیر علی (روی بحاجی بابا) : — ”حاجی بیگ ! می بینی مال و اموال و آنچه
اشبای گرانها داشته اند بکوه بردند ، و برای شاهزاده گورها را با زبان پیر ناخوش
گذاشته اند ؟ ای کد خدا ! باقی را بگو * ”

کد خدا : — ”سرکار آقا ، ما در میان درها و کنار آنها چادر زدیم و آدمی چند
گماشتیم تا بما خبر آرند * روز دیگر در وقت ظهر خبر آوردند که شاهزاده با خدمت
بسیار آمد * از فرار اهل ده در غضب ، امر فرمود تا خدمتگاران درهای خانه را
بزور شکسته داخل و جایگیر شدند * می گفتند که برای اطاقی آتش غضب شاهزاده
یکی از زنان پیر چشم را بسفقه دهن را کشوده از فحش و دشنام بشاهزاده چیزی
باقی نگذاشت * پس شاهزاده امر فرمود تا کدو و علوفه از جای دیگر آوردند و در خانه
من بشت * همو هانش آنچه در خانه غله یافتند بردند * اول آلات و ادوات کشت
و زرع ، بعد از آن در و پنجره ، و در آخر تیرهای خانه را بجای هیزم و هیمه سوزاندند *
اسبان را در کشت زار بخصیل بستند : آنچه از پیش اسبان باز ماند چیدند و بردند * ”

1 A comet is a sign of calamity.

2 i.e., leaving all their belongings.

3 Laqq u daqq or laq u taq (m.c.) " a desert, a wilderness."

4 Ah-hand (m.c. a-kand) is any place where the water collects, or any place hollowed out by water during a torrent.

5 Blind people in Persia are noted for the carelessness of their speech, perhaps because they cannot see the effect of their words. When uttering angry abuse Persians often shut their eyes, partly to concentrate their attention and partly to avoid any feeling of shame at the sight of the face of the abused. Here the phrase *chashm ra basta* signifies, I think, * blind abuse,' and not ' shutting their eyes to the consequence.'

6 Adawat (pl. of adat) " instruments."

خلاصه مارا بختاک سیاه نشانندند * انکو خانه خواب ، بی پول ، بی لباس ، بی گاو و گوسفند ، نه خانه نه مایه نه زندگی ، بجز شما و خدا پناهی نداریم * ”

ازین سخنان شیر علی از جای برخاست و ریش پدر خود را گرفت که : ” هر که ! با این ریش و پشم سفید حیا نمیکنی ؟ اینطور دروغ میگوئی ؟ دو دقیقه پیش باقرار خودت هر چه گرانها داشته اید بکوه برده اید : و حالا خانه خواب شده اید ؟ این میشود ؟ ما این همه راه برای صُخرُوف و ناعمربوطه شنیدن نیامده ایم * اگر خیال ریشخند ما کرده اشتباه کرده * تو شیر علی را نمیشناسی : ما این چدر مردمان ، اگر یک چشمان در خواب باشد دیگری باز است * اگر تو روانی ، ما پدر رواییم : اگر تو کهنه-آبادی * ، ما کهنه-آبادی تویم * باید ریش تو خیلی سفید تر و ازینها ^۱ دراز تر باشد و چشمت خیلی دنیا دیده تر که مارا رودست بزنی * ”

کد خدا : — ” خدا نکند : من هرگز فریب تو نخواستم : من کجا ، این خیال کجا ؟ ما رعیت پادشاهیم : هر چه داریم و نداریم از پادشاهست : اما چه کنیم ؟ لُخْتمان ^۲ کرده اند : پوستمان گندواند : این تاپوهامان ^۳ این لقه‌ها مان : نه در خانه مان ^۴ حه است و نه در گشتمان خوشه * ”

شیر علی : — ” من این حرفها سرم نمیشود ^۵ : پوست گنده یا نکند حبه دار یا بی حبه ، ما یک کار کردنی داریم و یک حرفی گفتنی * حکم پادشاه باید بجا بیاید : یا سیورسات یا بدل سیورسات : یا تو و سابو ریش-سفیدان بسلطانیه بحضور حاکم * ”

پس کد خدا و ریش سفیدان بگوشه نوا نشیده با سر گوشی ، باستشاره ^۶ و استخاره

1 ' We are such that—' ki understood.

2 *Apari* T. "he took away" from *aparmaq* : *huh na a purdi* (m.c. = *bardar-u bi-dau* (m.c.).

3 *Inha* refers to the hairs in his beard.

4 *Luteht* (m.c.) "naked, bare."

5 Or *tapu-ha-yi-man*. *Tapii* (m.c.) is a wooden hut shaped like a *tcnte d'abris* and covered with mud. In the diet, *tapu* is said to be "an earthen vessel for baking bread."

6 "A grain."

7 *Turki sar-at mi-shavad* ? (m.c.) "do you know Turki ? is it in your head ?"

8 *Istishara u istikhara* "consultation." *Istikhara* by itself means seeking an augury by the beads or from the Quran.

پیدا کنند؛ و ما با کمال تشخص و کیف بی آنکه کمان گزند چپوق میکشیدیم
و نیس میکردیم *

تقیجند استشاره اینکه ما را بپزد * یکی شیر عالی را بکفاری کشید، و کد خدا
با کمال چوب زبانی و چاپلوسی بفرمود من آمد که "آغا! هم من و هم سایر اهل این
ده محبت غریبی بنویسد کردیم * همانا تو خضر و قنبر که خدا بخلاصی ما بپاوردگان
فروستاده است * کسیکه ما را ازین ورطه نجات دهد توئی * کد خدا این حرفهای
چاپلوسانه را میزد و من با وقار تمام با چپوق خود بی صدا بازی میکردم؛ اما راستش
بدویم همینکه حرف رشوت بمیان آمد طوری دیگر شدم * کد خدا گفت که "ما
مستوریت کردیم و محققیم بر اینکه چیزی که نداریم چگونه بفرستیم؟ این سلاهی^۵ است *
آمدیم^۶ بر سر اینکه اگر شما این بلا را از سر ما دفع کنید حاضریم؛ چیزی
بشما پیشکش کنیم *"

من: — "بسیار خوب، اما ما تنها نیستیم، بزرگی داریم * اگر چم بزرگ ما را
نیدمی این حرفها مفت است؛ ازین گذشته چربی دست او را روغن بمن باید، نه
بمقال *"

کد خدا: — "چه بکنیم؟ هرچه داریم ظاهر و باطن * اما تعذیل^۷ امساله
ما خیلی گران بود؛ بجز فرزندان زن چیزی نماند که بدهیم *"

من: — "رفیق! راستش این است که اگر پول نقد نداشتید بیهوده زحمت
مکشید؛ با پول نقد بالای سبیل شاه نفاره میتوان زد^۸؛ ولی بی پول بجز ضرب
چوب چیزی در میان نیست *"

i Bi anki kak-i man gazad ' without even the distraction of a flea-bite.'

2 Fis kardan = tashahhkhus farukhtan.

3 Bi-pazand = narm kunand.

4 The common people believe that ' Khizr dar khushki bi-faryad-i dar-man
dagān mi-rasad va Iliyās dar daryā' Khizr is confused with Elias and St. George
of England.

5 Musallami for muaallam.

6 " We now come to this matter, viz.—"

7 i.e., zāhir-i mā in ast va ham bāp.in-i mā in ast.

8 Tahmil " imposing a burden," perhaps refers to the revenue (māliyat),

9 A m.c expression = " you can do anything you like."

کدخدا : — "از کجا پول ؟ پول اینقدر کمیاب است ، که اگر زنان ما بیایند تعویذ گردن میکنند ؛ و اگر ما مردان پنجاه تومان بدست آریم خود را مالک کوه نور میشماریم و در زیر خاک پنهان میکنیم که " فاروینم " * . پس سر یگوشم فروز آورد که " تو عودی مدّیّنی ، احمق نیستی * اگر خلاصی ممکن است ما را بدهن شیر بدهداز " * رفیقم را نشان دهان گفت " به بینم چم این را چطور میتوان دید ؟ به پندرتومان نقد و یک شلوار قصب سُوخ میتوان دهفش را بست با نه ؟ " *

گفتم " این را نمیدانم ولی میدانم که معنی رحم نَرَد در دل او نیست *
تومان را ده ، و شلوار را دست رخت داد ، بلکه بگردن قبولش بگذاشتم " *

پیروز * مرد گفت " آه ! خیلی است ؛ همه ده ما باین مبلغ نیازند * تو اورا بایدکه میگویم راضی کن ، تعارف تو هم بالای چشمان ترا هم راضی خواهیم کرد " *
مجلس ما بدینجا انجامید * من مشتاق اینکه آن مرد دیگر یگوش شیر علی چه یا سینی ³ خوانده است ، و او مشتاقتر که کدخدا بمن چه آفسونی دمیده ، خود را بیکدیگر رساندیم * از فقرات گذشته بیکدیگر را مطلع ساختیم * معلوم شد که هر دو میخواسته اند بداند ما چند مرده حلاجیم * بشیر علی گفتم " رفیق ! من ترا جانوری قلم داده ام که سیر نمیشوی ؛ و چند آنکه شتر مرغ آهن میگذارد ⁴ تونفوسه و طلا میگزازی ؛ حرمت بحدیکه از آحاد و مشرات حرف زدن در نزد تو کفر است ؛ همه از ⁵ مبات و الوف باید گفت " *

شیر علی : — " راست ، گفته و خوب گفته * اگر ترا راضی نکنند ، با این نرمی ،
سه سختی از دست من بر میآید " * در آخر بعد از نچوای بسیار ، همه

¹ *Dast-i rakht* " a suit of clothes." *Balki* " perhaps."

² *Pira mard* is the translator's method of writing *pir-i mard*; an *izafat* is never written.

³ *Ya sin* is the 36th sura of the Quran. *Harchi bi-u bi-gu'i misl-i ya sin khwandan ast bi-gush-i kfrar* (m.c. saying). Sometimes the chapter *yd sin* is repeated into the ear of a refractory animal to subdue it.

⁴ ' Have been wishing ' ; Contin. Perf., a tense rarely used.

⁵ " Have given you out as—."

⁶ *Gavaridan* ' to digest.'

⁷ Pl. of *mi-at* " one hundred."

8 • In return for this, if the villagers do not reward you, I will in spite of my present mildness treat them roughly.

اهل ده با کدخدا هدیه بزرگی از سیب و آبرود^۱ و عسل و پنجه ناز در خوانچه آورد
با کمال فروتنی التماس پذیرفتن آن نمودند * کدخدا آهسته پنجه‌ها را و شلوار را
در پیش ما نهاده از بیچارگی اهل ده و ویرانی ده بنوعی سخن گفت که بجز دل
شیر علی هو دلی آب میشد *

ما باهم ساخته ، هدیه شان را رد کرده پیش ایشان انداختیم * دست
پاچه ، خوانچه میوه بر سر ، آهسته ، بی نواوار ، * برفاوند * بعد از نیم ساعت ،
کدخدا بحکم دستورالعمل با ده ترمان و یکدست رخت آمد ، بعد از خوردن میوه ها ،
و گذاشتن شیر علی ده ترمان را در جیب ، من بروی کدخدا نگران که " مال من ،
کو ؟ " اما بجز بعض اشارات و رموز وی چیزی در میان ندیدم .

از تنگی حوصله بی تابانه گفتم " آخر کو؟ وجه؟ وجه قدر؟ "

گفت " اندکی فاصل بفرمائید ؛ هنوز حاضر نیست " *

در آخر بعد از گذشتن بسیار دهقانان شلوار موده ریگ^۲ ، رد کوبه شیر علی را در
مجموعه بزرگی با سخنان اعتذاری خیلی از مجموعه بزرگ تر به‌طورم آوردند *
بانگ برآوردند که " این چه چیز است ؟ عجب مردمان بی شرمید * مگر
نمیدانید که من نسقچیم ؟ پدر آدم را میسوزانم ؟ بلائی بسزبان بیاورم که اگر بروی
نان بگذاری سنگ نخورد^۳ * کدخدا اینو خیال میکنی که همه کس مثل تو خر است ؟
با این شلیقه مادر ممد^۴ که هفت هشت پا را زیارت کرده میخواهی مرا احیا^۵ کنی ؟
می پنداری با این پیراهن^۶ یوسف چشم من روشن خواهد شد ؟ بیا ، بردار ؛ برو

¹ *Umrūd* a hard kind of pear like a winter pear : *natanz* is a somewhat softer kind, and *gulāb* is a good eating pear.

² *Khwanča* is a large (not small) oblong tray with legs three or four inches high.

³ *Bi-nava-var* " disappointedly."

⁴ *Murda-rig* " effects of a dead person ; anything hereditary ; worthless."

⁵ *Chunan fuhahha* - *I* *dad ki agar ru-yi nun bi-guzari sag namikhurad* (m.c)
" He gave me such abuse that were you to put the abuse on a bit of bread, a dog wouldn't eat it."

⁶ *Madar-i Samad* In Kirman they say *Madar-i Hasan* : no special person is referred to. *Shalita* is the short woman's petticoat worn under the *tumban* : the latter is a short ballet dancer kind of skirt (barely down to the knees) which is the modern indoor dress of Persian women.

⁷ *Ziyarat k.* is here a quaint term for ' visited ' (*pa* = the legs of seven or eight men).

⁸ = *Zinda k.* ' to revive, i.e., to delight.' The rhetorical figure *talmih*.

⁹ Joseph's shirt brought to Jacob and cast in his face restored his sight.

گم شو ؛ به یمن در عرضِ این شلوار نستعلیق چه ^۱ پاتابۀ برآی آدم میدوزد ! *
 بعد ازین سخنان کدخدا در کار دلجوئی من ، ناگه شیر علی شلوار را برداشت که
 ”به بینم چطور چیزیت“ * پس مانند کسیکه میخواست برآورد کند ، ^۲ روی با آفتاب
 گوفه نگریست و فا کرده ^۳ ”بپهلو نهاد“ که ”هیچ عیبی ندارد ؛ خوب چیزیت ؛
 من قبولش دارم * کدخدا ، خانۀ است آبادان “ *
 ازین سخن مردم ده انگشت بر دهان ، کسی را یاری دهان کشائی نماند *
 من با دست تہی (یعنی ^۴ با لنگ بی شلوار) چیزی که فهمیدم تجربۀ این بود
 که بعد ازین با همشویان و همکاران خود چگونه حرکت کنم ؛ و بکسیکه خود را
 درست من میگفت چگونه اعتماد نمایم *

1 *Pa-taba* 'putties' (which are sometimes lined).

2 'To make an estimate'

3 *Ta karda* "having folded them : " *i-pahlu nihad* "put them aside."

4 *Ling* "leg."

گفتار سی و پنجم

در تبدیل ترش روئی بخت به خنده روئی و رساندن

حاجی بابا را بدرجه وکیل نایب^۱ نسقچگری

دو بزرگ بزرگ که بقری قاطر بزم بسته بودیم تنها پیشکش بزرگ مان شد *
در ورود باره و اول پیش نایب رفته او ما را بفرد رئیس برد * رئیس در چادر با جمعی
از رفقا با اختلاط مشغول بشیر علی گفت " خوب : چه کردی ؟ سیورسات را
آوردی یا کدخدا را ؟ " *

شیر علی جواب داد که " خدمت سرکار عرض میشود که نه سیورسات را نه
کدخدا را * قاج سواربان دو بزرگ خدمت سرکار فوسفاده و ما بچشم خود دیدیم که
بیچارگان را بجز این دو بزرگ چیزی در عالم نماند ، بلکه جانی در جسد نبود * هر چه
داشتند و نداشته اند از دستشان گرفته اند * بالعکس اگر چیزی بایشان فوسفاده
نشود از گوسفندی گوشت یکدیگر را میخورند " *

ناصر خان : - " بسیار خوب : اگر گوسفند نداشتند ، بزرگ از کجا فوسفادند ؟ " *
شیر علی : - " راست است : حرف سرکار درست است : اما حرف من گزاف
بود ، نه گوسفند " *

خان : - " چرا بموجب فرمان ، کدخدا وریش سفیدان را نیاوردی ؟ اگر
آنجا میبود ، زنده زنده آتششان میزدیم : زانو بند^۳ میکردم تا اقرار چیزداری
نکنند * بگو به بیغم چرا نیاوردی ؟ " *

* Na'ib-nasaqchi is the 2nd in command and wakil-i na' ib-nasaqchi is the 3rd in command.

² Bisdt. " goods, wares, etc."

³ Zanu-band is a kind of nasaq ; the term is not now quite understood by Persians. In the English original the " Camel-tie." The foreleg of a kneeling camel is bound above the knee (fore-arm and shank) to prevent it rising.

شیر علی (بمن نگاه و استمشاد کفان) — ” ما خیلی جهد کردیم ؛ بستیم ؛ زدیم ؛ فحش دادیم * حاجی همه را دید و میداند و گفت که ‘ اگر پول ندیدید البته کسی بشما رحم نخواهد کرد ‘ * مرحمتی از ما بایشان نشد و حالی کردیم که ‘ خان مرحمت ندارد ؛ اگر یکبار بزیور دستش بیفتید دیگر خلاصی ندارید ‘ *
خان — ” اینها همه را گفتی ؟ ”

شیر علی — ” گفتیم و چنان تو میدند که اگر زمین میشکافت نرو میدویند “ *
خان — ” حاجی ، چه میگویند ؟ نمی فهمم چرا اینها را پیش من میاورد است “ *

من (با تواضع تمام) — ” راستی بفرم * نمی فهمم * نایب دوم او بود و همه کاره ، و من هیچکاره “ *

خان (خشمناک رو بهضامن) — ” این دو پدر سوخته بد نساخته اند ا *
شیر علی ! سر من ، بنان و نمک پادشاه ، بگو به بینم چه قدر گوفتی ؟ حاجی ! تو که یک ماه پیش نیست در خدمت صبی ، بگو به بینم چه اندوختی ؟ ”

هرچه قسم خوردیم و عذر آوردیم کسی گوش نه داد و باور نکرد * در آخر ما را از چادر بیرون کرده بدست نایب سپردند تا کدخدا را بیاورند و روبرو کنند *
چون با شیر علی تنها ماندیم ، فی الفور خواست آنچه گرفته بود با من قسمت کند *
نه تومان را از جیب در آورده و نصفش را بمن داد ؛ اما من رد کردم که ” رفیق ! حالا کار از کار گذشته است ؛ شراب را تو خوردی ؛ درک سر خمار را تو بکش * من چرا ناخوش شوم ؟ تو خود درس خوبی بمن دادی “ *

بسیار سعی کرد که در وقت روبرو شدن با کدخدا از بیخ * حاشا کند و هر نوع قسم بخورد ، و من شهادت بدهم ؛ اما قریب وی نخوردم * میگفت ” اگر پای من بغلک برود زندگی بومن حرام است ؛ بهمه چیز تن در میدهم الا بچوب : من چوب زنانرا چندان رنجانده ام و بیرحمی در حق ایشان کرده که اگر بدمنشان بیفتم زنده جان بدر نمیبرم “ * سوگندها یاد کرد ” بچوب خوردن تن در نخواهم داد “ *

1 Ironical = ' have well conspired together. '

2 Note concord.

3 Az bikh = az qsl.

بار دیگر که بحضور خواستند کسی از وی خبر نداشت؛ رفت بد آنجا که مرپ نی نکند * تحقیق حالش از من خواستند؛ گفتم "ایقدر میتوانم گفت که از چوب سخت میفرسود" * در ورود کد خدا و ریش سفیدان، مرا بروبرو کردن بودند؛ همه باتفاق گفتند که "حاجی چیزی نخواست و نگرفت؛ بلکه اصرار هم داشت که پیشکشی ناید بزرگ ما داد" * همه شکایتها را بجان شیر علی بستند که "استکمال بدبختی ما بدست او شد؛ دوست بدن مجروح ما را او کُشد" *

این وقایع همه آهسته آهسته بخیر من واقع میشد و راه پیشرفت ا من میکشود * قصه راستی و درستی من بهر سو پیچید و حکایت یگانگ روزگار بودم بدعاهای افتاد * یکی میگفت که "این در سایه دانستن حکمت و طبابت اوست که میداند آبرو بهر از مال است" *

دیگری میگفت "بواسطه ماقبت بینی اوست" *

دیگری هم میگفت که "کهنه اسفاهانی است؛ جایی نمیتواند که آب زرش در آید" *

خلاصه ناسفای و رندی مشهور شدم چرا که طالع نکام میگشت؛ و همه مسعودم میشمردند * نتیجتاً این جزو سرگذشتم ایفکه بجای شیر علی نایب دوم نسفجی باشی ابران شدم * اگرچه خواننده این را منصبی کوچک میشمارد، اما در ضمن * خواهد دید که منصبی بزرگ است *

¹ Piah-raft " promotion."

² i.e., at the time of rain. *Kuhna-isfahānist* " he's a real old Isfahani."

³ ' Mi-gasht = harakat mi-kard.

⁴ Dar- zimn ' in the contents ' (of this story), i.e., further on in the story.

گفتار سی و ششم

با صبر غضبش اظهار شفقت و جوانمردی و دیدن

اِزنی را در حالت بد

لشکرِ روس که با پادشاه ایران جنگ داشت در آنروزها در گرچستان بود * ترس آن بود که ، از حدود ، میدانه ارس و کور بگذرن * حاکم بیرون ملقب بسردار و مقرب شهروار از مدتی باز با چرخ چپهای روسیه بطریق جنک و گریز ، بسنیزو آویزا ، و دهها و قصبهای سر راه را بخواب کردن مشغول بود * ولیعهد ، حاکم تمبر ، در نزدیکی آنجا با آرنوئی قصد آن داشت که دشمن را تا تقلیس (و با اصطلاح اهل دیوار تا به پشت دیوار شهر مسکو) براند *

در آردی شامی هر روز مدطر ورود خبریورشی که بایست به قمشلو برد ، و در قدارک پذیرائی * سرن دشمنان بودند که برای نشان فتح و ظفر بایسنی بمفرصقت : تا اینکه چاپاری جلوترین بهرامی پنج بار سر بار دو آمده سرها را با طنطنه تمام در سر راه چادرها چیدند اما چون جبر استمداد مژگن میداشت معلوم میشد که حادثه تازه واقع شده است * ازینجهت ، بزری مان ناصر دخان را فردای همانروز با ده هزار وار برگماشتند تا بزودی بکنار ارس رود *

مین * باشی و یوز باشی و اون باشیان در آردو بدینسو و آنسو شتابان تپه و تدارک ناصر دخان را میددند ، و دستور العمل خویش میگرداند * چادر ناصر دخان پیر از سر کورگان ، باشیان دستور العمل و چگونگی حرکتشان میداد *

¹ All this means desultory skirmishes. *Charkhchi* is a scout sent ahead to spy upon the enemy. *Az muddat-i buz = az muddat-i bi-ba'd*.

² *Sardn* moans the decapitated heads (not captured chiefs).

³ *Jilav-riz* " at full gallop."

⁴ *Min* T. " one thousand;" *yuz* T. " one hundred " and *on* T. " ten." *Yuz-bfish-i* T. (lit. * one hundred, its head ') is ' a commander of one hundred, a centurion'; in Afghanistan *ṣad-bash-i*,

⁵ * " Being," understood : misrelated participle.

مأموریت من اینکه با یک فوج^۱ نسقچی یکروز پیشتر از همه، برای قریب سیورسات بروم * این کار غیرت و گوشش بسیار لازم داشت * اگر پُر کردن کیسه میخواستم فرصتی بود، اما از حرکت شیر علی^۲ متنبه، جرأت رشوت ندموده عهد کردم با آپ قناعت آتش حرص و طمع را فرو نشانم *

با ابوالجمعی^۳ خود بشقاب یکروز پیش از ورود اردو بایرون رسیدم * سردار هم بعد از هجوم بر قمشلو خود را بد آنجا کشوده منظر سواران نامرد خان میدود، و آردوی ولیعهد از سمت دیگر - رعد، بسر گنجه که نازا بدست دشمن افتاده بود میرفت : و چون ولیعهد نمیتوانست از لشکر خود کسی جدا کند سردار از آردوی شاهی استعانت میخواست *

بعد از ملاقات سردار با نامرد و کنکاش ایشان باهم قرار دادند که از برای اطلاع از حرکت روس بهر سوی جاسوس روانه دارند * من با بیست نفر از جانب نامرد خان مأمور بدین کار شدم * سردار نیز از برای داد بیست نفر همراهم کن *

در وقت غروب همه جمع شده در آذان^۴ الله اکبر برافه افتادیم * در نزدیکی ظلوع آفتاب بده اشتقر رسیدیم تا از آنجا بقرق کلیسا^۵ جایگاه * خلیفه برویم * در کنار پل اشتقر کلیسا^۶ خوابهای ارمغان بسیار است * ناگاه یکی از همراهان ناگه بر آورد که "ناد علیاً مظهر المعجایب^۷ ! این هیکل عجیب و غریب چیست ؟ آنچه من می بینم شما هم می بینید یا نه ؟"

یکی گفت "منهم می بینم : غول بیابانی است * این ساعت ساعت غولان است که می آیند و مردگان را میخورند * شاید حالا هم در آنجا مرده میخورند *"

منهم چیزی میدیدم اما تشخیص آن نمیتوانستم *

بر سر پل ایستادیم و چشمها بجانب سیاهی دوخته : همه باعقاد اینکه چیزی خارج از عادت و ماورای طبیعت است * همه پناه به پیغمبر و اعلم میبردند و کسی برای پیش رفتن نداشت * هر یک بنام دفع و گریزاندن غول آبتی و غریبتی

1 Fauj " body, detachment : " no izajat after fauj.

2 Abu 'l-'am*-l-yi kkud (m.e.) (also abwab-jam'i) refers to either things or people ; here to the latter, " detachment."

3 i.e. of that evening.

4 Khalifa is said to be the title of the Armenian Bishop. Usquf (pi. asaqif) is the ordinary word for a bishop.

5 Kalisa-kharaba (no izafa) " ruins of churches." A Christian church is also called kanūa ; Greek' ekklesia.

6 " Call on • All, the exhibitor of wonders.¹

7 Bi-nam -- bi-ism -- baray.

دیگر میخواند * پیروی عرافی گفت که " بند کتفها را بکشائید ، تا در رود : ما در اصفهان تجربه کرده ایم : این مجرب است " *

جوانی ترک گفت " این تجربه بند تنگانی برای گویزانیدن غول اصفهان است : غول کذربایجان باین چیزها از میدان بدر نمیرود * باید پاچه را رو مالید و او را بی کوه * " * این بگفت اصعب بر انگیزخت * خبر آورد که " غول زنی است ، چادر سفید : با مردی در پناه دیوار پنهان شده است " *

با پنج شش از همواریان برای تحقیق حال بخوابه رُقم چه وظیفه ام بود * در زیر طاقی شکسته زنی دیدم نیم مرده ، بر روی زمین دراز کشیده : و جوانی سرنگریبان در پهلویش نشسته : هر دو جوان و مرد و با لباس گرجی : و نا اینکه زن در پرده و زرد گونه بود ، آثار وجاهت ازو پیدا * جوان قهقهه در کمر ، تنگی بدیوار نهاده ، یکی از آن برازندگان که هرگز چون آن ندیده ام * رو بند زن سفید ، و جا بجا خونین و دریده *

پرسیدم که " آیدو ! در اینجا چه میکنید ؟ اگر رهگذرید ، چرا بده نمیرود ؟ " جوان سر برداشت که " ابجوانمرد ، روزی یاری و دستگیروست * اگر هم موفقم مأموری ، بحق مردی و مردانگی که این زن را از چنگ سردار برهان * " گفتیم " نی نی بگفتن تو مأمور نیستیم * تو خون بگو از کجا میانی و بکجا میروی ؟ "

جوان مرد جواب داد که : — * بیت *

" آن به که نپرسی تو ، و ما نیز نگوئیم . کاتسانه ما باعث صد گونه مالاست " اولاً از روی یاری و مددگاری این زن نیم مرده را به پناه گاهی نوسان تا نمیرد . چه مجروح است و نیمه داری لازم دارد * آنگاه من بدان حال خود خواهم کرد

1 *Tumbān* here means the old-fashioned wide trousers.

2 ' Turn up the trousers and run after him.'

3 " My duty " (m.c.).

4 ' Head hanging down.'

5 .. Oh, you two " (m.c.).

وهر آئینه دلت بهال من خواهد سوخت * همین بس که از اعلانِ سردار نباشی *
 مرا دل بهال او چندان سوخته بود که القاسمش لازم نداشت * با وعده یاری
 زنش را پوشیده روی ، با آه و زاری ، بخانه پیوره زنی برده ب تیماردار ماهری سپردم *
 چون جوانمرد گفت ” ارمیم ” و اهلِ اشترک هم ارمیند ، این کار سخت
 بجا افتاد *

¹ *Ghulām* is a Government servant, mounted and armed.

² 'The matter turned out very fortunate.'

گفتار سی و هفتم

سرگذشت یوسف ارمنی و زنش

عرضم این بود که برای استراحت خود و چریدن حیوانات بکوه اهرات روم ، ولی از قبیله که بایست سیورسات گرفت ، از ترس جنگ بکوهها گریخته بودند * ناچار بامید خبر گرفتن از روس ، در اشترک ماندیم *

بعد از دو ساعت خواب ، و صرف غذای ما حَضَر ، جوان مرد ارمنی را طلبیدم تا شرح حال خود ، و علی الخصوص فوارش را ، بیان سازد * چون روز روشن شده بود : از رجنات حال و حرکاتش چنان استغناء کردم که در سرگذشت او نباید دروغ و ساختگی باشد * او بدین گونه ، بیان حال خود نمود : —

" من اصلم ارمنی و اسمم یوسف ، و پدرم کدخدای ده قمشاو که در دوفرسختی اینجاست ؛ بجهت سرد-سیر و کوهستانی مکان تنومند و باتوان ، و از ظلم و جور حکام اندکی در امانیم * مو و خالویم در خدمت اوچ کلیسا بودند : مرا بد آنجا مربوط نمودن خواستند . بدمرسته آنجا رساندند * در کتابخانه مدرسه با اینکه اکثر کتابها متعلق بادیان بون ، کتابی در تاریخ ارمینیان مطالعه نمودم و فهمیدم که ما وقتی در دنیا قومی و ملتی و صاحب حکمرانی بوده ایم * ازین معنی سلسله غیرتم بنحید ، چنانچه ترکی رمانیت و اخذی سپه دیگر می کردیم * در آن اثنا جنگ میان روس و ایران ، و ده ما در راهگذار لشکریان واقع شد * برای یاری بخاندان خوش بد آنجا شفافتم و زراعتی را که سایه تعیش ، و زندگانی ماست پایمال ؛ سیول

¹ Az is incorrect: confusion of thought.

² 'Ammu** paternal uncle ; " khālū " maternal uncle."

³ A Persian Armenian informs me this is the name of a place now in Persian territory.

⁴ Ta'aiyush " procuring a livelihood by industry ; also leading a pleasant life rejoicing."

⁵ ' Floods of horse, of cavalry.

خیول دو سوی ، و آشنا و بیگانه را ترسان و پربشان ، یافتیم * اینک شرح حال
علی العموم *

" و از آن من علی الخصوص اینکه روزی مسلح در کشتزار سواری ایرانی دیدم
که زنی در تورک ، از میان درّهٔ ا پهلوانیم میگذرد * چشم زن از دور بر من افتاده
بیارایی اشارت نمود و من از روی غیرت دعویش را اجابت کنان ، تیغ بردستم
در درّهٔ سر راه بر سوار گرفتم * سوار بجبههٔ منگینی * سر راه ، دست بقفنگ و شمشیر
بازیدن * لقونست : باسب تازیدن آغازید * بروی تاختم و بسبب رسیدن * اسب ،
زن را از تورکش بیفداختم * خواست در آویزد ؛ حریف را سخت دید * از ترس
جان چارهٔ نتوانست جز اینکه بگریزد *

من بیاری زن دویدم : در لباس ارمیش دیدم * بهرستاری شناختم : بهترین
نانش یافتیم : —

* فظم *

سیم خد ، سرو قد ، پوشهٔ همال ، . . مشک مو ، ماه روستقارهٔ جبین
بدل سرمه ، در دو چشمهٔ ش ناز ، . . عوض شاه ، در دو زلفش چسبن
باد در زلف گانیش حلقهٔ شم - ار ، . . ناز در چشمهایش گوشهٔ نشین *
سالتش چهارده و بهتر از ماه چهارده * چشمهٔ برو افتاد ؛ از پای در افتادم * زانوم
لوزیدن گرفت و دلم طپیدن * عشقش چنان بسرپایم مستولی شد که * مصراع *
' گفتی ازین جهان بجهان دگوشتم * اگر چشم بر نمیکرد تا قیامت از دیدارش
دیده بر نمیکفتم * چون خویش را در بغل بیگانه دید ز عقل بیگانه گردید *
هراسان چه برخواستید ؟ که خواست با خیال ؟ من و بیگانه ارمیست محال *
اما مرا هم جاس دید : میانش بکشید * گدازهٔ من نه آن که او را از جنگ

1 Pahlū 'in (adj.).

2 Bar " load " and sar-bar " something extra on the top of the load, an extra* load or a person riding on tap of a load."

3 Yazidan (obs.) " to extend the hand to take anything.

4 i.e., " I made the horse to shy."

5 Hemal (old) " like, resembling."

6 An example of Tajnls-i kamil.

7 Scratching the fane is a sign of fear and sometimes of astorishment.

دشمن ربودم ، بلکه چرا نقابش آشودم ؟ چه در میان ارمیایان بجز شوهر هر کسی نقاب زن را کشودن نتواند * سوگند ما خوردم که کشودن برقع وی نه از روی هوا بود و هوس ، بلکه برای افاقت و خود یابی او بود و بس : و ¹ استوارش داشتم که این راز در میان من و او ماند و کسی دیگر نداند *

” پس از آرام گفت که ‘ من این مرد ایرانی را نمی شناختم ، اما چند روز پیش ازین جنگی در میان ایرانیان و گرجیان واقع شد * ایرانیان جمعی از گرجیان اسیر گرفتند * این مرد همانا در آب گل آلود ماهی گرفتن ، و مرا بجای اسیر گرجی گذراندن خواست * صبحی زود کوزه آب در دست ، بسر چشمه رفتم * اینمرد از پشت دیوار ، گارد بردست ، بر آمد و تهدید گفت ‘ اگر صدات بر آید شکست را میدرم ‘ * مرا بقری خون بفشاند و براند * دختری چند از دور اینحال را مشاهده نمودند و یحتمل که خبر بخانداده ام رسانیدند * مرا از راه و نیمه ² راه بدینجا رسانید ؛ با همه تهدیدات او ، از تو استمداد نمودم : باقی را تو دانی ‘ *

” در اینحال جمعی سواره و پیاده نازان و دوان در رسیدند * دخترک فریاد بر آورد که ‘ اینک خویشان من ‘ *

بکدیگر را شناختند و بدوس و کنار پرداختند * من از یکدوی هراسان و لرزان که صبا را نامزدی در آنمیان داشته باشد ؛ اما حمد خدا ! که نداشت * ایشان اظهار شکرانه نمودند و دختر مرا هوار خود ³ شمرد * پدرش نام و نسبم پرسید * بگفتم : شناسا در آمد * شادمان گردید و برای ادای شکرانه باصرار و ابرام بهمانیم برد *

” در نزدیکی ده مرد و زن بدیدن ما شتابان میگفتند : دیوی آهن-سری پیلاد- پنججی روئین-تری زره ⁴ دار بر اسبی سوار ، که در وقت پیوه زمین را شکافتی مانند رعد غریبی ، صریم را بر بود ؛ (اینک اسم آن) * همانا این دیو ⁵ دجال آن فرشته بود که در سر چشمه آمده صریم را حاصله ساخت * پس فرشته دیگر بصورت جوانی کشاورز از میان ابر بکوه ، و از کوه بدره ، فرود آمد ؛

1 " Made her assured."

2 Rah u riima rah = u bi-rah.

3 Shumurd = nishān dād.

4 These epithets are all connected to each other and to the noun they qualify by an *izafat*: this construction is called *tansiq-i sifāt*.

5 It is supposed that every *paighambar* has a *dajjal*.

با سلاحی^۱ اژدر - شکل آتش فشان مریم را از دست دیو خلاص ساخت ، و او را خاکستر وار بباد نویستی داد^۲ خود نا پدید گردید * همانا این فرشته روح القدس مجسم بود که بخلاصی مریم آمد * مرا نادیده فرشته الگاشنه بودند ، و سخت بر خود میبالیدم که بهمان اعتقاد باز ماندم ؛ و اما یکی از کودکان که مرا بارها در گله بانی و گاورانی دیده بود بشفاخت که ' ایذک این فرشته ، پسر فلان قمشلویی ' * با آنهمه ، مرا معجزه - کردار و کار مرا معجزه - دار میشدند - خویشان مریم از شکونه عاجز و دل من از عشق او صالامال * میسوخنم و میساختم ، چه دیگر لوزا بی نقاب ندیدم ؛ مگر آن لذت لذت یکدمه بود^۳ هست * بر خود مصمم کردم که

* پیست *

' دست از غلب ندارم تا کام من بر آید . - یا جان رسد بجانان یا جان زتن بر آید ' * اگر همه باید نا دجال بسازم آن فرشته مثال را میرایم * گاه گاهی مریم بر می خوردم ؛ ولو آنکه گفت و گوی زیادی نمی شد دانستم که مهرمانی از دوست * " اما فردای آنروز بخانه برگشته بدست و پای پدر افتادم و مادر را شقیع ساختم که ' مریم را بهر بها باشد بوایم خواستاری کن ' * پدر پوزش گدان ' این اوقات عروسی را نشاید ؛ من بی سروسامان ، جنگ در میان ، با این عرصات^۴ عروسی یعنی چه ؟ * خلاصه بزوری و زاری در انجام راضی شده بخواستاری رفتند ؛ پدر و مادر دختر نیز راضی شدند * نشان داده نامزد شد ؛ شیرینی خورد^۵ نذاری عروسی دیده شد ؛ و هم در آنروز ما با بدست روسیان افتاد * خانه ما بکمک ایذک^۶ خانه کدخداست مغزل سرهنگ روس شد * از ایرانیان بیش از روس میفرسیدم * - رهنگ روس را با ما دلگرمی بود ، اما از جانب مریم بیعتی نداشتم * این سرهنگ مردی بود در صورت بعینه نئاس ؛ رویش مانند رخسار^۷ بومیان ؛ سفید ، مویش مانند سوزن خار پشت و لونگ^۸ گاه ، چشمانش کوچک و گود و گود ، بلکه زاغ ، و در پشت تیغه عذار ، در دهنه^۹ کوه پیشانی ، در صغاک^{۱۰} ، درخشان ؛ بهنیش اندکی گوشت با دو سوراخ

¹ Azhdar = azhdahū.

² Hafiz.

³ ' Ararat (pi. of 'arsa) ; ' arasat-i 'ariisi a common m.c. saying = maidan or dast-gāh.

⁴ ' Lepers.'

⁵ Chashm-zayh, lit. " one who has eyes the colour of a crow," i.e., light bluish grey ; chashm-i zagh " eyes of this colour."

کوچک ، چانه اش ^۱ نوره کشیده ، و در لَوکِ آن موئی دوسه نمایان * مصراع *

مگس گفتی بَنوکِ تِهز * فخم مرغِ ریدستی *

" خلاصه شب زفاف شد و من در حجله ^۲ بودم که ناگه طوفانی برخاست * از یکسوی رعد و برق و باران ؛ از دیگر سوی عوْشِ توپ و تفنگ و شیههٔ اسبان * چیزهای درمیانِ حجره افتاد و گمان کردم که برق است * بمریم فریاد کردم که ' بگریز ' * او در کارِ چُسْتَنِ نقاب بود ؛ من بیهوش شدم *"

" چون بیهوش باز آمدم عروس بمن خهالی نمود * در روشنائیِ برق سرهنگ روس را خون چکان در دستِ سربازان ایران دیدم * روسیان را پی میگردند ؛ مردم از بام بیام میگریختند * دو سوار زنی بفرکِ اسب میرانند ؛ باد مریهم آمد * از پی ایشان دویدم ، اما پایم یارائی نکرده بیهوش افتادم * تا صبح بیهوش * فردای آنروز چون بعال آمدم بده رفتم * ده را خواب و مریم را باسیری رفته دیدم *"

" ایرانیان در کارِ شادیِ فتح که خبرِ ورودِ روس رسید * خیمه از آنجا کفده بایروان زدند *"

" چندی از مریم بی خبر ، در آخر شنیدم که در ایروان در سرای سردار است * بایروان رفتم و در پل * زنگی که دیوان خادم بد آنجا مشرف است پانزده روز پی در پی بایستادم ؛ اثری ندیدم *"

" عاقبت روزی ببالایِ بام آمده مرادید و بشاخت * بدستِ اشارت کردن گرفت * من خود را بفهر انداخته بپای بُرج رفتم * او از بالای برج خود را پائین انداخت ؟ اما بیماریِ بخت در نیمهٔ راه بشاختهٔ درختِ بیدی گیر کرده زخمدار شد و لی هلاک نگردید * او را برپوده شنا کفان بکنار آمدم و قبا اینجا توانستم آورد * اینک من و اینک او *"

^۱ i.e., clean shaved : the speaker concludes that the hair had been removed by a depilatory.

^۲ ' As though a fly had * * on the sharp end of an egg.'

^۳ Hajla " bridal chamber."

^۴ In original Zengui.

گفتار سی و هشتم

در قته سرگذشت یوسف ارمنی و نیت حاجی بابا

یوسف حکایت خود را باختصار تمام کرد و من متعجب ماندم * دستوری خواست تا برو و زن خود را دیده از حالت وی بمن خبر آورد *

چون تنها ماندم با خود گفتم " اینچوان ، چنین حکایتی در حضور من نمیتوانست بسازد ، البته واقعیت دارد * زن خون آلود گواه صادق پوست : اما اگر بگذارم فرار کند ، در پیش سردار چه گویم ؟ رفیق منصب از دست سهل است : حرف در سر گوش و بیخی است * رها نباید کرد که منافی نسق پیگریست * لقمان حکیم چه خوب گفته که ' اگر پلنگی ، براسی باشی ' تا سایر جانوران بدانند سرکارشان با کیست ، اما اگر دراز گوش باشی در زیر پوست پلنگ ، پوست را بد تو از آن میکنند نه خرواقی باشی " ، *

من در تردد به پلنگ واقعی باشم یا خری در پوست پلنگ که یوسف خبر آورد که " مریم بخون آمده و راحت یافته ؛ اما از کثرت ریختن خون ضعفی بر او طاریست ، و بجهت صدمه ساق پایش در اضطرابست ، و تا چند روز از بیجا حرکت نمیتواند کرد ، مگر اینکه سردار تعاقب کند و بزور حرکتان دهد " ، و هم گفت که " از وقت بیرون آمدن از ایروان تا حال حالت شرح حال خود را نداشت ، اما اکنون گفت که ' چون از حجله گاه با نقاب بیرون دودیم ، دستگیر سر بازی ایروانی شدم * در روشنائی برق صاحب جمال دیدم * از ده دور تر ، و با یاری دیگری ، باریدم برده بسردارم فروخت ، و سردار مرا بالندرون فرستاد * با آنحال در نظر سردار جلوه نمودم ، بلکه جلوه نمودن هم نخواستیم ، چه حرکات و اظوار وحشیانه او را بالندرونش شنیده بودم * گفتم زنی شوهر دارم ، و نام شوهرم فلان است ، و چون در خانه

1 ' If you are a leopard be one in truth so that the other animals may know with whom and with what they are dealing.' Sar-i kar or sar u kar.

2 ' In the state I was then in.'

مسلمانان زن شوهر دار محترّم است ^۱، محترّم داشتند و کسی بخيال من نهفتاد *
 اما از شومي بخت باמיד رهائي ييکي و از دل کشودم * او برای خود نمائي خبر بسودار
 دان * سردار خواست که اقرار بدگنري ^۲ خود کنم، و حاضر شدنم امر فرمود،
 تا در حال بوصال رسد * بخيال فرار افتادم : راهها بسته بود * ناآنگاه ملافت پرتابگاه ^۳
 پای پنجره اطاعت خود نشده بودم * چون آنجا را دیدم خيال کردم که خود را از آنجا
 پراختن بهتر، که ناصوس خود را بباد دادن * دو سه ساعت پيش از آن که تورا ^۴ بینم
 سردار خبر فرستاد که حمام روم ^۵ و مهياي پذيرائي او شوم * بيهانه اينکه دو سه
 دقيقه کار خلوت دارم زنان را بيرون فرستادم * در را بسته پنجره را کشودم : و کردم
 آنچه کردم تا بگو رسيدم، “ *
 يوسف بعد از اتمام سرگذشت متعير، ياري من النملاس و التجاه نمود *

چون ^۶ روز بالا آمده بود و همزيان برای برزوهش، سوار و منتظر من مي بودند،
 خيالي بخطا طرم رسيد که ^۷ بايد دفع همه دشوارها کرد *

يوسف را طلبيدم که “ بعد از اين حکايت من تورا رهائي نميتوانم * باقرار خود زني
 از اندرون سودار گرفتارنده که در مسلمانان بالا تر از بن خطائي نيست * ناچار بايستي ترا
 بايروان بفروسم، اما نمي فرستم : تو با ما نيا و در جاهائي نا بلد بلدي نما * اگر
 غيرتي درست و خدمتي بزرگ کودي، مورد مکافات ميشوي و من هم در خدمت
 سردار طرفداري و کاري ميکنم که شايد بازنت بي دغدغه خلاص شوي ^۸ * بالفعل زنت
 در اينجا آسوده است : و تا بوقت برگشتن تو البته از تاثير صدمات راحت مييابد، “ *
 جوان از بن سخنان شادان دستم بپوسيد، و بموجب دستور العمل من،
 وداع زن کوده مسلح بهمواء ما روانه شد، و مانند گوزن کوهي، ييک چشم بر همزدن،
 تا بنوک کوه پيش روي ما فرا رفت *

1 This is not correct in those days—though according to Muslim law stoning is the punishment for adultery (*ziria-yi muhsina*).

2 " Virginity."

3 *Partāb-gāh* = *part-gah* " precipice."

4 Note this modern use of the Present Subjunctive. In classical and in Indian Persian *dildam*, the Preterite, would be used here.

5 *Ravam* is the indirect narration, and not as might easily be at first supposed the direct.

6 *Ruz* " the sun " (m.c.)

7 *Bayad* = "should or would."

8 *Shavid* incorrect for *shavi*.

گفتار سی و نهم

در احتمال حاجی بابا بیوسف ارمینی

از عیان دره و کوچه‌های خلوت و راه‌های دزدانه با راهبري بیوسف، که از قوار ظاهر^۱ بلد بود، روی سرحد گرجستان نهادیم * اذن رفتن بده خود نخواست که "بی زن بدانجا نخواستم رفتن" * خبر رسیدن روس در کنار^۲ بمبای بود، و حاملو را تصرف کرده با مستحکام قرا کلیسا می پیداختند * چون از قرا کلیسا چندان دور نبودیم؛ بسیار مشتاق بودم که از چند و چون روس اطلاعاتی بهم رسانم * با خود اندیشیدم که "با^۳ مجمع‌ی خود این ارمینی را بکشتن می‌دهم با رستگار می‌کنم؟ چه به از این که او را بحاملو فرستیم؟ اگر خبری بدخواه آورد، اشکالی بخلافی او و زنش باقی نمی ماند، و اگر خیانت کند، بلائی از سر خود دفع می‌کنم و از سردار انعامی می‌طلبم که^۴ بند^۵ و گریخته‌ها را آورده ام" *

عربی خود را بدو بیان کردم * در دم تبعیض قضیه را استنباط کرده بی فردن پذیرفت * کمر را تنگ بست و دامن بر میان، کلاه را کج نهاده، تفنگ بشانه، راه کوه فوا گرفت، و بیک طرفه العین در میان چاهل دامنه کوه نا پدید شد *
 "دلبران می گفت "۶ رفتم که رفتم، وعده ما و او بقیامت ماند" *
 گفتیم "چرا" مگر دُشمن در دست ما نیست؟ مگر ارمینی که شد^۷ از زنش دست بر میدارد؟

دلبران جواب داد که "چون او ترسا و روسیان هم ترسا هستند، اگر^۸ بمیرد

1 " Apparently."

2 The Pembaki River.

3 Mujma' and mujamma' " collected; resolved upon." Here the word appears to be mujamma' (with the Persian formative) " resolution," etc

4 Or kamz ?

5 "The young delikhan " in the original English; refers to the youth in Chapter 36 who made a facetious remark on the supposed ghul Persians, do not understand the term dalikhan. In Tur-kish dall means " mad, also a kind of trooper."

6 Raft ki raft (m.c) " gone clean; gone and doubly gone."

7 Armani ki shud (m.c) Armenian though he be; Armenian, grant him."

8 ' Even if ho were to die by .staying---.'

اینها گذاشته بمیان مسلمة ازان بر نمیگردد * با این اسب سواری خود نذر^۱ می بندم که اگر او خود^۲ یوسف کفعلان و زنش^۳ بلخانی مصر باشد ما ایشانرا بخواهیم دید * ”

پیره عودی با روی پر چین ، از آفتاب میله و سوخته ، با ریشی انبوه ، و ابووش از ریش انبوه تر ، روی بدلیخان کرد که ” حرف مفت مزین : اسب سواری تو شاهی است * چه طور بر سر آن نذر می بندی ؟ ”

دلیخان گفت ” به بخشید : اسب از من ست ، از شاه نیست * ”

مرا بمذبحگیری خواستند و مباحثه دراز کشید تا در چمن زاری از اسبان پیاده شدیم * بهر سوی پراگنده ، از جل اسبان و بالا پوش خود هر یک آفتاب گردانی ساختیم ، و اسبان را بمنزله بچراندن و بر جستن و فرو جستن سر دادیم * خیال داشتم که اگر یوسف تا شب نیاید شب در آنجا بمانم * دو تن از همراهان فرستادم تا از گوسفند و مرغ و چیز دیگر برای شام دست و پائی کنند ، بعد از ساعتی گوسفندی از گله دهقانان بزور بیاوردند * فی الفور سرش را بریده بسیج کشیدیم * همگان باتفاق بر او تاختند ، اما قسمت مرا از روی احترام جدا گانه دادند *

تا انعام روز از یوسف خبری نشد ، و ما آماده خواب شدیم * دو نفر کشیکچی قرار دادیم * تقریباً بزم ساعت از شب گذشته و ما در حالت غروب بود : ناگه صدائی چدید پشت سر * هم شنیدیم * مراجعت یوسف شکی نماند * صدا را جواب دادیم : بعد از اندکی صاحبش پیدا شد : با همه خستگی و کوفتگی راه ، واقعه را بدینمضمون گفت : —

” چون بهما ملو داخل شدم ، یکی از^۴ سالدات روس که از ده ماه از دست ایرانیان گریخته بود ، مرا بشناخت * از در دوستی در آمد * مرا نزد سردار خود برد * سردار با کمال دقت بچسبجوی حاتم بر آمد * ببانگ جستن زن ، گریبانها خلاص کردم ، و انگهی اطلاع از خراب شدن ده و حمله ایرانیان و غیره شاهد راست گوئی من بود * ” از اطلاعات و استحضارات^۵ آنچه می خواستم آورده بود ، چنانچه با قیاس و احتمال ، حرکات دشمن بعد از آن و قوت ، و تعداد ایشان را هم استنباط کردم *

1 Nazr " gift," here = " bet."

*2 « Were he as true as Joseph of Canaan and were his wife as beautiful as Zuleikha."

³ Kishl'kchl T. is the ordinary word for a " sentry, guard, etc."

⁴ Pusht-i sar-i ham "one behind the other, one after the other, in quick succession."

⁵ 5 saldat (R.) " soldier."

یوسف را اذن استراحت دادم * چون براسنی و معتمدی یوسف شکی نداشتیم
 بدست خود امر برگشتن بایروان دادم * بعد کم خستگی یوسف را بتوکی دیگوان سوار ،
 و از کوتاهترین راهها پی-سپار در نزدیکی دهی قدیمی استراحت نمودیم ، تا از حرکت
 سردار و نسقی باشی خبری گیریم * و یوسف را هم اذن دادم تا برود ، و زنِ خود را
 ببرد * از شادی بیخود برفت ، و خبر بهبودی او را باز آورد *

سردار و نسقی باشی از ابوالوان نزدیک منزلِ خلیفه ارمینان آمده بودند * با
 یوسف روی بد آنجا رفتیم *

گفتار چهلّم

در رفتار حاجی بابا با رئیسان خود و خود را یارِ بد-بختان نمودن

۱ اوچ کلیسا در صحرائی وسیع و معمور و پر آب در پای کوه^۱ آغری واقع است که با اعتقاد عیویان، خاصه ارمنیان، کوه^۲ جودی مقو کشتی نوح است^۳ * کلیسای آنجا که در مشرق - زمین بنمول مشهور است، در میان دیوار های بلند است و با در های آهنین * خلیفه^۴ بزرگ ارمنیان با توابع و خدم و حشم از رُهبان و سایر کشیشان در آنجا می نشیند * ایرانیان او را خلیفه لقب میدهند و ارمنیان با احترام تمام گروه گروه از هر جانب بزیارت او می روند *

ما روی بد آنجا نهادیم * دیدم که سردار و نسفچی باشی در اطراف کلیسه با چادرهای سفید اردوی بی نظامی نظام داده بودند^۵ * پیش از آنکه آنجا برسیم^۶ شنیدیم که هر دو سر کرده همان خلیفه آمد *

دایمغان ازین خبر شادمان اسب بسوی من تاخت " که پدر^۷ ارمنیان را سوزانیده از شر ایشان^۸ خستگی خوبی در میکنیم "

گفتم زهی " مسلمانی ! تو کجا و شراب کجا ؟ پس پدر سوخته توئی " *

¹ ' The three churches ' : T.

² In the English Agri Dagh. Mount Ararat (on the confines of Georgia and Armenia) is by the Western Turks called آغری طاغی.

³ *Al-Juddi* according to the Muslims is the name of the mountain on which the Ark rested : by some it is supposed to be in Shām.

⁴ Ast here is m.c. : better than *bud*.

⁵ In the original " in an irregular figure." The meaning of the Persian is not quite clear : the sentence is capable of two constructions, neither of which, however, is a correct rendering of the English.

⁶ " Before we reached there ; " note the Pre* Subj.

⁷ The Armenians being Christians would naturally have wine. The Jews also in Persia usually sell wine. The Zardushtis make excellent wine but only for their own consumption.

⁸ *Khastagl dar kardan* « ' to get rid of one's weariness."

گفت " به بخشید ، من پیرو بزرگانِ خویشم : سوارِ خود شراب را مثلِ خرا میخورم * من چرا ندورم ؟ خریکه از خری باز ماند بال و دمش باید برید " ۸ *

در نزدیکی کلیسا یوسف را خواسته تعلیم دادم که " اگر در فلان و فلان باب قسم لازم آید ، بخور ، که فایده تودر آنت * زنهار زنهار ۹ خدمتِ خود را شاخ و برگ بسیار بگذار ؛ و خرج خود را باصفای ۱۰ مضاعف خرج ده ؛ و پا نشوده بادای آن البته قبض و مولى بگیر تا وسیله وصول بزنت شود " ۱۱ *

پس از ایفقرار داد داخل بار بند ۱۲ کلیسا شدیم که از بند و اغروق ۱۳ و اتباع سردار و نسقچی باشی مالا مال بود * اسپان در هر سو در پابند ، مهتران در میان ، زین ۱۴ و برگها و کشیده : یکسو قاطران با زنگ ۱۵ و درای ، و از یکسو قاطرچیان در جنگ و ۱۶ هرایی * اسپان نوکران بزرگ در حیاط دوم ، و خود در حجرهای آن *

در بارند پائین آمدیم * بچار نسقچی باشی و قلم * وقت نهار بود ، و او در پیش سردار * بی درنگ با چکمه و شلوار مرا آنجا خواستند *

گویا مالک حرم ۱۱ مبارک خلیفه بودند * آنان در حجره نشسته ، خلیفه بدینسوی و آنسوی نگاہ میکرد : ۱۲ همانا از تصرف آنان بمال خود شرم داشت * اسپان خاصه سردار و نسقچی باشی بدیوار کلیسا بسته ، بحالت استراحت و آسودگی آنها بیشتر از حالت ارمیان دقت میکردند *

یغوانندگان کباب پیش ازین گفتیم که نسقچی باشی که و چه بود * اکنون دوکلمه از سردار بگویم * هرگز صورتی بشومی و نحوس صورت او دیده نشده * چشمش زاغ

1 ' To eat or drink like a donkey ' is a common m.c. expression to signify ' greedily.'

2 *Baz manad* ' is beaten in going.' In m.c. *gush u dum-ash bayad burld* is the usual expression.

3 *Zinhār zinhār* (with the verb in the affirmative) " mind you do."

4 *Az'af* (pi. of *zi'*) " doubles," and *muza'if* " double; doubled."

5 The translator has here missed a point in the English.

6 *Bar-band* is an open yard for stabling, etc.

7 *Ughrug* " tent, camp."

8 *Zln u barg* (m.c.) " horse furniture."

9 *Zang* is a cattlo bell hung from the neck ; *daray* is a large bell suspended (one on each side) from the loads of a camel or of a mule ; one or two animals only in each *kafila* have *daray*.

10 *Haray* " an incoherent speech ; foolishness, etc."

11 *Harim* " sanctuary, sacred place."

12 *Hamānā* means " apparently " as well as " certainly."

مانند توتیا¹، و مثل چشم گریه در شب تار درخشان، و با هیبت، بلکه آتش فشان، و گفتنی از² حدقه در³ بارقیده بود * صاحب مرده بعد از نگاه، تبسمی⁴ داشت که ملک الشعراء در آن باب گفته بود "صورت حسن مردار بکوه آغری داغ می ماند؛ و قتی که کله اش پُر از ابرو عیغ است و در پای آن آفتاب می تابد، میتوان گفت که نشان طوفان است"⁵ * از دست بر⁶ بدر پیر فلک، دو چین در دو رخسارش، که ریش کوسه اش با همه تخلخل⁷ آنها را نمی انباشت * پیر بی⁸ پیر از دندهایش چیزی برجای نمانده مگر یکی، که مانند⁹ کل گراز از دهانش بیرون بود * دو آوردش دره وار سخت بگون فرو رفته، و مویهای¹⁰ تفکش خاشاک گودار آینه ای را پُر میکرد * بسیار مشکل بود، که تشخیص توان داد ببلنگ شبیه تر است، یا بفسناس، اما آنچه محقق است این است که هرگز صورت آدمی بد آنطور نمیشود * سیرتش بعینه صورتش، چنانچه هیچ رسم و آئین انسانی، جلوه شنوات حیوانی او را نمیدانست گرفت، چون سلسله هوا و موسش می جنبید، سنگدلی و تهورش را کرانه¹¹ و کران نمیتوان قرار داد * اما با این همه، خصایص و خصایل مخصوص داشت: زیر دستافش را میدنواخت، دستگیری میکرد، خذده رولی تحویل میداد، دلداری میکرد و با اُمضاء¹² چنان حرکت میکرد که در نزد شاه معتمد تر و محترمتر از همه بود * مثل شاه بعیش و عشرت گذران می نمود، و با دانگ سفره مردم را بدام میکشید * از فسق و فجور مانند مسلمانان پاک ترس و باک نداشت، و پوشیده و پنهان نمیدانست، رو¹³ در راستی نمیکرد: در پنهان هر چه بود در میدان همان بود * زیر دستافش را انبسی، و هم ساعتان را چلیسی خوب بود * بجز رفیقش نسقچی باشی کسی از دایم العمران، بی دغدغه از خشم و غیظ پادشاه، عهد بد با میدانی¹⁴ می و ادای نی نبسته بود *

¹ "Blue stone."

² *Hadaqa* in the diet. ³ the pupil of the eye "but in m.c., the "eye-socket."

³ *Qulupldan* or *dar buluqidan* "to bulge out suddenly" (m.c.).

¹ 'Had a kind of smile after looking at one, had a habit of smiling after looking at one.'

⁵ *Daat-burd* "victory, getting the better of,"

⁶ *Tabhalkhul* "to be displaced."

⁷ *Bi-pir* = *bl-dln*. Does *pir* refer to the Sardar?

⁸ *Kal-i guraz* "boar's tusk."

⁹ *Tunuk kardan* is "to spread out, scatter: " *thashak-kirdar* "like chips."

¹⁰ *Kir ana va kiran* "end."

¹¹ "Ministers."

¹² *Ru dar vasti* (it *vasi*) *kardan* in c. = *takalluf kardan* and *khijalat kashidan*; here the latter.

¹³ *Mina* "decanter, etc."

با دوسه تن از تابان خود بحضور آن دو بزرگوار در آمده دردم در بایستادم *
 نسقچی باشی روشن کرد که " حاجی ، رسیدن¹ بخیر * مرگ من ، بگو به بینم
 چند روس کشنی ؟ سر آوردی یا نه ؟ "

سردار: — " بگو به بینم ، چه کردی ؟ روس تا سرحد آمده یا نه ؟ کدو بزیر
 چنگ ما میافند ؟ "

من: — " بلی سرکار ، آنچه میبایست بکنم کردم * از یمن طالع سرکار ساعت
 سفر ما ساعت سعدی بوده است * بقدر دلخواه اطلاع حاصل نمودیم : خدمت شما
 عرض خواهم نمود * بدیعی است که بخت بلند سردار و سرکار نسقچی باشی خدای یار
 است که مانند من بذهن خاکساری ، مورد خدمت بایشان توانسته است بشود : "

سردار (چشمها را گردانیده ، با چهره خندان ، رو بنسقچی باشی) : — " راستی
 بخت خوب چیزی است ، اما پشت گرمی ما بشمسیر ما است نه ؟ بخت ما " *

نسقچی باشی: — " بلی گلوله و باروت و تیغ و تبر ، اینک سهم الغیب ، اینک
 سهم " السعادت * ساعت سعد ، ساعتیکه سر کافوری بریم * اگر مرا میگویی قزلباشم
 و هژوم همین کافی است * اسب عربی در زیر ، تیغ هندی در دست ، نیزه بر آف ،
 میدانی بر ز روس منحوس ، از خدا همین میخواهم و بس " *

سردار: — " اما از شراب خوب هم مگذر * اعتقاد من این است که شراب
 خوب هیچ کم ازینها نیست * خلیفه را بگوئید بیاید ، و یک تیشه از آن شرابهایی اعلی
 به حاجی به بیدماید * اما حاجی ، پیش از همه بگو به بینم چه دیدی و چه کردی ؟
 لشکر روس در کجا آرد زده است ؟ چه قدر است ؟ توپی چیزی دارند یا نه ؟ سردار
 شان کیست ؟ قزاقشان کجاست ؟ از گرچیان هیچ حرفی شنیدی ؟ سپهسالار روس
 در کجا است ؟ لژگوان چه میکنند ؟ اسمعیل خان مرتد در کجا است ؟ زود باش همه
 اینهارا درست بیان کن " * پس روی بمغشی خود کرد که " میرزا ، تو هم زود باش ؛
 هر چه حاجی مهوید ، بنویس " *

1 " May your arrival be good ; well come."

2 Notice that the preposition bi is not repeated before bakht.

3 "The arrow of the invisible " and " the arrow of good fortune " are said to be two lucky stars : in the dictionary, however, the former means ' death ' and the latter * wealth '

پس من نکمال وقار و تشخص آماز گفتگو نمودم بدینطریق : —

” بچان سردار ، بذان و نمک نسقچی باشی که لشکر روس هیچ هیچ نیست * نسبت بلشکر ایرانی مگ حسایند * من ته چکیده کارم میفروانم گلت که یک ایرانی ، بی آنکه شمشیر بکشد ، میتواند ده روس را بکشد “ *

نسقچی باشی ازین گفتگو شادان بی تابانه فوریاد بر آورد که ” های شیره نرم ، حاجی ، های ! من میدانستم که تو کاری خواهی کرد * آفرین ، کُهاه اصفهانی ! باید خیلی دجالی بکار زده باشی “ *

حاجی : — ” در سرحد روس خیلی کم است ، پانصد ، ششصد ، هفتصد یا هشتصد ، شاید هزار ، نه دو هزار : البته بیش ازینها نیست * ده ، بیست ، هفتاد ، چهل یا پنجاه توپ دارند * قزاقشان را میگوئی هیچند ، پوچ * بسیار کم است که آدم ایشانرا در جائیکه گمان میبرد ، ببند * با آن نیزهای کلفت که ا بدکنک گاو - میش - رانی می ماند نه بغیزد جنگی ، نمی دانم چه میفروانند کرد * آن نیزها ^۱ دارند ، نه مردم - ” او بار “ * آمدیم بر سر اسبشان : ” یابویی حسابی است ، هرگز بگوید اسبان چهل پنجاه تومان مانده بود ، که نا دشمن چشم باز کند ، از نظر غائب میشوند “ *

نسقچی باشی : — ” چرا زحمت میکشی ، و نام قزاق واسب قزاق میبری ؟ بگو ” میموند بر خرس سوار ، رئیسشان هم گفتار “ *

حاجی : — ” رئیسشان گفتار نیست او را ^۲ دلی مایور ^۳ ، میگویند * چیزهای غریب ازو نقل میکنند * از آنجمله میگویند قرآن ^۴ بغلی سردار را برده همه کس مثل علامت ظفر بزرگ میاماید “ *

سردار : — ” آه راست است ، این مگ - پدران ^۵ لالت و اوت ، سال گذشته مرا غافل گیر آوردند در پنجفرونگی همین جا چادر زده بودیم * موا فرصت شانه و رخت ندادند * یگنا - پیروان وزیر جامه ، یا اسب بی زین ، دو رنتم * چادرم

1 *Dakanak* ^۱ an ox goad."

2 *And here better than ast.*

3 *Aubarldan* " to worry, be a nuisance ; stir up (a wasp's nest): " in diet. " to swallow, engulph."

4 " The mad major : ' *doli* T. " mad. "

5 " *Pookot* Qoran."

6 *Lat u lift* (m.e.) " poverty-stricken." *Tajnis-i muhartrat.*

را یغما کردند ، و از میان قراکم را هم دزدیدند . اما من هم تلانی را خوب در می اوردم * در قمشلو کردم آنچه کردم و هنوز هم بر روی قبر پدر شان کار کردنی خیلی دارم . گفتی چه قدر توپ دارند ؟

حاجی :- ” پنج یا شش “ *

میرزا :- ” من حالا سی یا چهل نوشتم . کدام یک راست است ؟

سردار (با چشم دریده) :- ” بما هم دروغ ؟ اگر آنچه میگوئی ، بخلاف آن در آید ، با میرالمومنین که خواهی دید ما بمقتی ریشخندی امپشوریم “ *

حاجی :- ” راست این است که این اطلاعات از من نیست * از یمن طالع سردار و نسقچی باشی وسیله غیرا مترقبی جُستم و این استحضارات در سابقه اوست * جوانی ارمنی جان خود را براه ما نهاده بواسطه وعده التفاتی که من از جانب سرکار سردار باو دادم “ *

پس حکایت یوسف را از اول تا آخر نقل کرده چشم آن داشتم که با آن رندی و آشکار - گوئی قدیم مفید فائده شود ؛ و با خود میگویم که محالست سردار در حق جوان ارمنی با بی اعتدالی رفتار کند و زنش را واپس ندهد *

بعد از سخنان من سردار چیزی نگفت * حاضرین گاه گاه ” لا اله الا الله ولا حول ولا قوة الا بالله “ می گفتند * آنگاه سردار باطراف نظر کنان با دهان کج و مسج گفت ” ارمنی صحره کرده است * بچها ! قلیان “ *

بعد از دو سه پف دراز بقلیان ، گفت ” این ارمنی کجا است ؟ خلیفه را هم بگوئید بیاید اینجا “ *

پس برسمیکه اکثر اوقات ارمنیان را بزور بحضور بزرگان ابوان پیش میرانند ، یوسف را پیش راندند * با جمالی که در مردان بالا تر از آن تصور نمیتوان ، * بحضور آمد و هیات بیجاکنش البته بعضار تاثیر بزرگی کرد ؛ علی الخصوص بسردار که با چشم خوردار * نگاهی باو اندوخته رو به نسقچی باشی ، با آن اشارتهای مخصوص ابرائی آنچه باید حالی بگوید کرد *

1 " Unexpected." Justam * " I found " (m.e).

2 Note this method of forming the superlative.

3 I am not sure of the meaning of *kharidar* here ; it may mean * with the eye of approval of a person who is desirous of purchasing an article ' or it may have a secondary and more objectionable moaning.

آنگاه خلیفه با دوسه تن راهب بیامد * مردی بود درشت اندام ، فربه ، خندان
چهره ، گلوگون روی ، با لباس مخصوص کشیشان ارمینی * بعد از اندکی توقف بسریا ،
سردار اشارت بنشستن کرد * با ادب تمام بدو زانو بنشست * پس سردار رو بدوی
کرد که " خلیفه ! راستی ما مسلمانان در ایوان از سگ هم کمزوریم * ارمینیان بهرم
ما داخل میشوند : زن و کدیز ما را می کشند و بگور پدر ما میریزند * اینها چه معنی
دارد ؟ این کار خدائیت یا کار شما ؟ "

خلیفه ازین سخنان نا شنیده ،^۱ در تلاش ، هراسان بقا کرد عرق ریختن : و بتجربه
دانسته بود که این گونه :^۲ تشرها عقده جرمه بزرگست * بمدافعه برخاست که
" اینها چه فرمایش است ؟ ما سگ کیستیم که نسبت بسرکار بی ادبی از ما سرزند ؟
ما رعیت شاهیم : پشت و پناه ما شمائید * ارمینیان در زور سایه سرکار آسوده اند *
که چنین خاکی بسر ما ریخته است ؟ "

سردار (یوسف را نشان دهان) : — " این پسر * بگو به بنیم تو یک کدیزی
نذر دیدی ؟ "

یوسف : — " اگر زنی بغیر از زن خود برداشته ام مقصّر و مستحق هر جزائی که
میفرمائید هستم * اما زنی که از پنجره خود را به بغل من انداخته ، پیش از اینکه
کنیز شما شود ، زن من بوده است * من و زنم هر دو رعیت شاهیم : شما از همه
کس بهتر میدانید که بما اسیر میتوان گفت یا نه * راست است ما ارمینییم ، اما آدمییم *
همه کس میداند که پادشاه ما ، که ولی نعمت ماست ، هرگز ، خود ، دست بهرم
کمترین خدمش دراز نکرده است * چگونه میشود که سردار کل ، حاکم ما ،
این عنایت را در حق ما دریغ دارد ؟ کسیکه بخدمت شما عرض کرده که آن
زن اسیر گرجی است البته خلاف عرض کرده است * اگر سرکار شما میدانستید که
این زن یکی از رعیتان شما است هرگز بکدیزی قبول نمیفرمودید " *

خلیفه از گفتار یوسف نوسان باو بر آشفت : اما سردار بجای اینکه از بی
پروائی او بر آشود (چه هرگز چنان حرفهایی بی پروا و گشوش نغورده بود) اثر
خشنودی از چهره اش نمایان شد ، با اینکه در چهره نامبارکی اش اثر خشنودی از قبیل

¹ *Dar talāsh* " in agitation."

² Threatening words ; frightenings."

³ *Shavad* Pres. Subj. for classical *shud*.

⁴ *Sarkar-i ahuma* " you."

کرامات است * پس دیدهٔ خیره^۱ بجوانمرد دوخت ، چنانچه گویا سبب احضار او را فراموش کرده * خشونت اولین را بناگاه بدل بملاطمت نمود ، و از روی طی دعا باو گفت " پس است ، پس است : تو زنت را بگیر و آه و فرباد را کوتاه کن * چون در حواصل خدمت کرده ، در خدمت من بمان و خاصهٔ بهر راه من باشی * برو : فراتر باشی تکلیف را معین میکند * همینکه رخت بتو پوشاند ، بجا بحضور * هم در خاطر داشته باشی که التفات من در بارهٔ تو بوقت^۲ بعد از زنت وابسته است " * یوسف ازین سخنان شادان ، از دل و جان بحضور سردار دويد و در میان آن شادی ، ای آنکه بداند چه میگوید و چه میکند ، زمین خدمت بوسید *

همه حضار اظهار حیرت و تعجب نمودند * نسقچی باشی شانهٔ برافراخت * و خمیازه بزرگی کشید * خلیفه مثل اینکه باری گران از دوشش آفتاده است دست و پایی را کرد^۳ : قطره‌ای خوی جیبش چکید ، و دماغش^۴ تر شد * همه کس سردار را ، در مردمی و نیکوکاری و داد ، بنوشیروان عادل معادل نمودند * دهانها از " بارک الله " پر ، و آوازه " احسنت احسنت " ^۵ به بیرون پیچید ، و در همهٔ اردو نقل مجلس شد * من نمی توانم ادعا کنم که غرض اصلی سردار بدانچون مرد برای چه بود ، اما آنان که سردار را خوب میشناختند یقین کردند که این نیکوئی و نوشیروانی از از راه درستی و خوبی نمیتوانست بود *

* مصراع *

" درخت " مقل نه خرما دهد نه شفا لو ، *

1 " Fixed a staring eye on—."

2 *Taklif* "duties" (m.c.): never as in India "trouble, wrong, exertion."

3 *Raftār-i ha'd az In-at*.

4 " Gave a slight shrug."

5 " Stretched himself."

6 *Dimagh-ashtar shud* "he recovered" (from *dimayh-khushki* "imbecility").

7 *Ahsant* "well done!" (classical A. *ahsant* thou hast done well"): in m.c. usually contracted to *ahsan ahnan*.

8 *Muql* "bdellium," an Arabian shrub.

گفتار چهل یکم

در لشکر کشی ایرانیان بر سر روس و نامردی نامرد خان

چون سپه‌داران ایران از یوسف ارمغی استحضاری نام بحال و محال روسیان حاصل کردند ، قرار بقاخذ بردن بهیاملو داده سیاه را بحرکت امر فرمودند *

در دم همه براه افتادند : توپ خانه از میان کوه با حرکتی خسته وار و دشوار ، روانه گردید ، و پیادگان بدلیخواه خود راه سپار ، و سواران دسته دسته بواگنده و تار و مار از هر سوی هاجون پدید آمدند * بدش از آنکه فراموش شود ، این را هم بگویم که من بدش از حرکت ، نا ارمغی ملاقات کردم * دیدم که او آنکوهستانی با اقلیاق کذائی و کمر-چین کوتاه گوجی و نقش پاشه دار ، با قمه دراز در کمر ، و نقنگ چپ و راست انداخته بدوش ، نیست * قبای اطلس سرخ سنجاب تورمه و زربن نکه در بر ، شال اعلای کشمیری با جوڑ و کوه در کمر ، کلاه بخارائی فود اعلا کج نهاده ، و زلفگان دراز را با نهایت مشاطگی و سلیقه شانه زده و تاب داده ، و عروس کسا ، عطوسا : و از بس اندام نازنینش در لباسهای گوناگون نهفته بود ، تشخیص زن و مردش دشوار می نمود * از مشاطگان بینی اگر نگرانی ترسای دادگری ورزی ذات حوی * چون مرابدید از آن * استعجاله و انتقال در شرم و حجاب بدش آمد و بهر زبان و بیان که می توانست اظهار شکوانه و امتنان بجای آورد ، گفت " بجای ایذکه خود را بسردار لین : ازمویکه نمایم باخود مختصر نموده ام که از زن بلکه از جان در گذرم ! یا او دست از جان شسته سخن گفتم * با این تغییر اوضاع مرکز تنگ پیشخدمتی سردار را بر خود هموار نه میتوانم کرد : اگر هرچه زود تر ترقی سعادت خدمت سردار نکند نامردم * نا زیم را بجای امین ندیم این تنگ را بر خون میزنیم ، اما بعد از آن دیگر نه * در کوهستان گرجستان

1 " Fur cap : " kata Ar. " such like, such and such " and kaza i (Pers. adj.) = " before mentioned, well known."

2 *Hirr* or *hir* = *pudenda mulieris*. *Dād-girl varzī* " you would decide."

3 *Islihala* " undergoing a change of state."

4 *Arlka* " nature, disposition."

5 *Ba* " in spite of."

بوهنه و بی خانمان گرازچراغدن بهتر که در پرنیان و حریر، زیندست و بیچار بودن -
اگر چه در بار خسر و پرویز¹ ایران باشد * ”

اگر دیگر بر ما محرم میساخت کمال سعادت من میبود، چه در قرار، پای مواخذة
را در میان میدیدم؛ اما از استعسان خیال و همت او نتوانستم گذشت *

باری لشکر راه می پیمود * در پهلوی اشقرک یوسف دستوری خواست تا مریم
را با خود آورد، چه در آنحال مریم زن مردی بود مشخص و مورد نظر النقات
سردار، سواره و معتوم و معتبر، و یکی از آنان که در آردوی ایرانی اغلب در سر کارند *
آردو در میان قمشلو و بهران خیمه زد، و غدغن شد که بجوز² نا گزیر بهایی جنگ
آنچه هست تا وقت برگشتن در آنجا باشد؛ و قرار اینکه سردار و ناصر خان هر یک
با توابع خود و دو فوج توپچی بجنگ پردازند * در دم آفتاب بدای افتادیم *

چون به بژنگاه رسیدیم، سردار از دیری جنگ تنگ ماند، و مثل سایه ایرانیان
که بدو پخانه اعتقاد³ ندارند گفت ” دلم میخواهد با سواره خود پیش رانم “ * من
نمیگویم که آرزوی رئیس ما هم کمتر از آرزوی سردار بود * منتهای⁴ شاه اندازی
و غرابی⁵ را خرج میداد و میخواست بهر تس بنماید که بمحض دیدار او دشمن
از مهرکه کارزار رو بفوار خواهد نهاد * در آخر، بخواهش سردار قرار بر این شد که سردار
با سواران گزیده خون بهماملو قازد⁶، و او با⁷ دمداران لشکر از دنبال در رسد * سردار
بداعیه⁸ ایفکه پیش از آفتاب بهماملو رسد، و راهها را بدشمن تنگ سازد، از راه جدا
شد، تا از گذار رود پدک⁹ بگذرد * ما بایستی در سر آفتاب بهماملو برسیم که اگر
(خدایی نکوده) سوار را⁷ و هنی عارض شود بآسانی او را⁹ دریابیم *

چون بکنار رود رسیدیم آفتاب تیغ⁹ کشید * در دور نسفچی باشی قریب پانصد
سوار بودند و بدایه بمیل خاطر از عقب می آمدند * خواستیم از گذار بگذریم *

1 The son of Nushirvan and a contemporary of the Prophet.

2 " Necessities: " *anchi hast* = ' all else.'

3 Persians say *marđānagi bā-shamsblr ast na bā tūp u tufang.*

4 " Utmost limit."

5 *Ghurabi* (m.c.) = *bi-baki.*

6 *Ū* is the chief executioner. *Dum-dar* may mean " roar-guard ; also camp-followers " and in m.c. " a blackguard." *Dam-dar* in m.c. signifies " adherents." The translator has probably selected the word on account of its obscurity.

7 *Wahan* " being unequal to."

8 " Assist him."

9 i.e. ' had just risen.'

ناگاه از آن سویی رود آوازی و دو سه کلمه با زبانی غیر معروف سخنی شنیدم که بلاوا معروف تفنگ تفسیر شد * این معنی ما را از حرکت باز داشت ؛ و موجب تلاش رئیس شده ، با رنگی از رنگ مرده پرموده تر نزدیک من دوید ، و با آوازی از آواز معنادار خود بلند تر ، گفت " چه باید کرد ؟ کجا باید رفت ؟ حاجی ! تو بودی " تفنگ انداختی ؟

من از او توسفاک تو گفتم " نه ، من چکار دارم تفنگ بپندازم ؟ بلکه چنانچه در اشترک ارمغان غول دارند ، روسپان هم اینجا دارند " *

یک دقیقه دیگر آوازی غریب تر در آمد و تفنگی دیگر خالی شد * در سایه تبغ آفتاب ، دو نفر سالدات روس در آنطرف رود دیدیم * چون سر کرده ما به چشم خط را (بهائی دشمن را) رو برو دید چهره اش بشگفت * موبدانه روی لشکریان کودویی در پی میگفت " بروید ، بگریزید ، لغت کنید ، بکشید ؛ سرشان را برای من بیاورید " *

پس سواری چند شمشیر دست خود را بدون انداختن و آندو سالدات خود را به تپه کشیده پشت به پشت بر روی همرومیان چنان بی پروا گلوله باریدن گرفتند که ما متحیر ماندیم * دو سوار مارا بکشند و باقی به پیش سر کرده باز آمده کسی یاری خود گشتی نکرد * نسقچی باشی بیپوده دشمنها وعدها وعیدها القوا بسا " کرد که " بروند ، سر این دو نفر را بیاورید " * کسی پیش رفتن نخواست * عاقبت خود بهادرانه فریاد بر آورد که " من میروم ، خود نیآورم ، راه بدهید * کسی همراهِ من میآید یا نه ؟ " پس روی بمن کرد که " حاجی ، مرگ من ! برو ، سر این دو سالدات بیاور ، هرچه دلت میخواهد میدهم " : پس دست بشانۀ من زد که " برو ، برو : خاطرم جمع است که این دو سر در دست تو است " *

ما در این گفتگو که گلوله برکاب نسقچی باشی خورد : سخت تومید و بنا کرد * بهرچه بدتر تفنگ و باروت و روس فحش دادن * طبل باز کشت زده ، اسب قازان ، فریاد برآورد که " لعنت بپدر و مادر شان ! بگله پدرشان سگ ...⁶ ایضا هم جنگ میشود ؟ آدم را

¹ Izafat after ghair : in India no izafat.

² Tu būdi—? " was it you who fired the shot ? "

³ Asyndeton.

⁴ Bi-harchi bad-tar-i tufang = zbi-kun-i tufang. Harchi bai-tar-i khud-ash u Jshāna-ash u māil-ash karda (m.c.) "I abused him by the sharmgah of himself, of his house and of his property" = "I abused him as much as it was possible to do, I covered him with filthy abuse."

⁵ The verb is for the sake of decency omitted, even in the original Persian.

مثل گراز میکشد * عجب جانورند ! هرگار ميکني فرا نمي کنند * ار جانور هم بدترند :
جانور اقلًا شعور دارند : ايمان شعور هم ندارند * خدايا ! تو بهتر ميداني که اگر پاي
مړگ درميان نمي بود ، ايرانيان عجب جنگاور مي بودند “ *

باري چون قدرمي راه برفت ، باز ايستاد * خيال داشت که در پاي هر خار - بُني
دو سالدارت روس پشت بيکديگر داده نشسته اند : نيمدانست چه کند تا اينکه ورود لشکر
سردار دعوا را طي کرد * ديديم سردار با جنگ و گريز از پيش دشمن برگشته است ،
و معلوم شد که حمله اش بجز بازگشت اثري نبخشیده بود *

حال پُر ملال لشکر سردار را بيان کردن زحمت يهوده است * بيچارگان کوفته
و خسته ، خنده بر لبها و رنگ بر روها نمائند (ولي در دل خرسند) بي آنکه بک نگاه
بقفا کنند رو بديار خود نهانند * اما هر قدر دماغ سردار سوخته بود ، دماغ نسقجي
باشي کوی ا بود * از مبهات و افتخار هذر پرو - داده ، از زخم برداشته ، از تدبير
خيال کرده خود لاف زنان بي ناب نيژه بگرفت : و چار نعل رو بآش پز خون ، که سوار
اسب آشپز خنده اش بود ، بتاخت : و با گرمي غيوت نيژه را چنان بو پشت بيچاره
آش پز نواخت که کموش سوراخ شد *

باري لشکر کشي ، که سردار آنها هم اميد افتخار و غنيمت - اندوذي و پدر دشمن
سوزي از آن داشت ، باین طريق پايان انجاميد : و نسقجي باشي شهرت و اعتبار
عظيمي تا با خر عمر اندوخت *

وقتيکه کور و “ کچالان او (که من هم جزو ايشان بودم) اطراف او را گرفته بودند
و او خود فروشي مي نمود ، قاصدي از سردار رسيد که “ حاجي را زود بمن بفروست “ *
با قاصد برفتم * سردار چون چشمش بر من افتاد اولين سوالش اينکه “ يوسف کو
و زنش کجاست ؟ “

فی الفور در يافتم که يارو * گريخته است * با کمال صافي و صادقي
و اظهار بي خبري گفتم “ چه مي دانم ؟ من اصلا از حرکت او خبر ندارم “ *
پس چشمها را در کامه * بفريره انداخت ، و دهان خود را کج مي گفان ، و دندان

¹ Lit. " wound up " (like a watch).

² Mubahat " disputing for superiority, vain glory."

³ • His blind and scald-headed beggars' ; a joking terra for ' his adherents.'

⁴ Yaru (m.c.) " the friend " somewhat corresponds to the Irish " boy."

⁵ Firfira or firfuru (m.c.) is a child's paper wind-mill and also sometimes a spinning-top. [This word also signifies ' breaking-wind.'

خایان ، دشمنهای شدید و غلیظ دادن گرفت ؛ و قسم یاد کرد که دهم از روزگار یوسف و خاندان و خاندان و ده و برگ و ساز : خانه و آنچه که رابطه و پیوندی باو داشته باشد در آن آورد ؛ و روی بمن کرد که " هنوز از عدم معاونت تو باو خاطر جمع نیستم ؛ و بدانکه اگر دست تو در کار بودن گوش زدم بشود ، صفتی زمین را از لوث وجود خبیثت پاک میگردانم " *

بعد از آن شنیدم جمعی به قمشاق فرستاد تا پدر و مادر یوسف را با آنچه دارند بحضور آورند ؛ و خانم اش را عازم کنند ، و بسوزانند : اما یوسف از رفتن همه را فهمیده بود و چنان خوب " دست پدش را گرفته بود که دست سوادار بهیچ " بند نشد ، خون و زن و پدر و مادر و خویشان و دوستان و اموالش بجز کشتزار خود همه را بر داشته بخاک روس گذشته بودند ؛ و دولت روس و سایر هم ملکانشان آنانرا بجان و دل پدیرفته ، آنقدر ملک و مال که تلافی مافات بشود بایشان داده بودند *

¹ *Barg u sazi khana* " furniture ; plenishing."

² Indirect narration. Note the direct narration immediately afterwards.

³ *Dast-i pish girifta bud — puh-dastl karda bud* " had anticipated."

⁴ 'Was tied to nothing' i.e. got nothing.

گفتار چهل و دوم

رفتن حاجی بابا باردوی شاهي و اثبات کردن وی

که درونگویی بزرگست

از تهدیدات سردار سواپایم لوزیدن گرفت و چون رفتار زبودستان ایوانرا با زیو
دستان میدانستم قضیه را باسقیچی باشی کشودم * آتشی گرفت که اثر اندکی
داهن میزدیم ^۱ در میان ایشان نزاع بزرگی برپا میشد : اما چون ضرر سودار یقیني ،
و یاری نسقیچی باشی مشکوک بود مناسب دیدم که مسئله را کوتاه گرفته آن برگشت
بطهران گیرم * از ثروت مدح و ستایشم در نزد نسقیچی باشی که " مثل تو کسی
با زیو دستان خود خوشوفنار نیست " به قصد خود واصل گردیده آن رجوع
و دستور العمل آن داد که در باب سفر جنگ به صدر اعظم چه گویم و شرح حال
صودانگی او را چگونه بزمایم *

گفت " حاجی ، تو خود آنجا بروی و قضیه را به چشم خود دیدی : مثل من
نقل ^۲ میتوانی کن * در واقع ما نمیتوانیم گفت که غالب آمدیم ، اما مغلوب هم
نشدیم * سردار مثل خر واقعی ، بجای آنکه منتظر قوپ و نوبخانه شود و با پیاده
جنگ کند ، با سواره بشهر مستحکم حمله بُرد * مستحفظین درها را بسته
و از برج و بارو گلوله بارانش کردند : کاری از پیش نبرد : شرمند واپس
برگشت * باوجود اینکه کسب با دشمن دست ^۳ و گریبان شد و زخم
بوداشت ، من بودم * اگر رون حایله حایله نمی بود یگروسی را زنده نهدگذاشیم تا
بهملکت خون خبر برد . اینجا را همه میگوئی و آنچه مناسب میدانی از شاخ و برگ
میافزایی " * پس یک دستمال کاغذ از برای صدر اعظم و سایر بزرگان و عریضه
بشاه داده مرخص نمود *

1 Dāman zadan to fan a flame (with one's skirt).

2 " Explain."

3 Dast u giriban shudan " to come hand to hand."

4 ' If the intervening river had not intervened.'

5 * Embellishing.*

تابستان گذشته و وقت رجعت بطهران رسیده اما باز پادشاه در سلطنت بود * با چند تن از قاصدان ولایت دیگر، وقت صبح، کاغذ های خود را بحضور صدر اعظم نمود * او بعد از مطالعه مرا خواسته باواز بلند گفت "خوش آمدی ! تو هم در حماملو بودی ؟"

حاجی :- " بلای ، بلای ، آقا " *

صدر اعظم :- " روس منحوس با اقبالش جرأت مقابله و مقابله که نکرد ؟"

حاجی :- " خیر ، خیر ، آقا " *

صدر اعظم :- " معلوم میشود که خان شما زخمدار شده است : او از فدویان شاه و از جاسپاران دولت است * خدا رحم کرده است - الحمد لله ضرری چندان بوجودش نرسيده ؟"

حاجی :- " خیر ، خیر ، آقا " *

صدر اعظم :- " در کنار آب پیلک جنگ پر زوری کرده اید ؟"

حاجی :- " بلای ، بلای ، آقا " *

بهمه سؤالاتها ، جواب " بلای بلای " یا " خیر خیر " گفتم : و خوشم می آمد که مرا به چشم آدمی از جنگ برگشته می دیدند * وزیر یکی از میرزایان خود را طلبید که " پیش بیا و فتوحنامه بنویس که بهر جا ، و بخصوص بخراسان ، فرستاده شود تا فتنه خاندان عاصی فرو نشیند و قدر پادشاه مظهر و منصور ، معلوم نزدیک و دور گردد * در حقیقت ما را این فتح لازم بود اما ملتفت باش که این فتح خیلی عمده و خونی است " *

میرزا روی بمن کرد که " خوب عدد دشمن چه قدر بود ؟"

من :- (متردد چه گویم که موافق طبع ایشان بشود) گفتم " بسیار بسیار " *

وزیر (آهسته در بینی) :- " بنویس پنجاه هزار " *

میرزا :- " چه قدر شان کشته شد ؟"

وزیر :- " بنویس ده پانزده هزار : شان : و ملتفت باش که فتوحنامه بخواه دور

1 Qizil-bāsh or « red-head » is by Turks and others a term applied to the Persians and it means simply " Persian." The Qizil-bāsh were also a separate class.

2 An izaḡat after ḡazār.

میرود * شآن پادشاه اجل از آن است که دست بخون پنج شش بلکه ده هزار دشمن بیالاید * پادشاه کجاش از رستم و افروسیاب کمتر است ؟ خیر خیر؛ تا پادشاه خونخوار و خونریز و دشمن کش قلم نرود ، رعایای دور دست از او حساب نمی برد * میرزا نوشتی یا نه ؟

میرزا : — " بلی سرکار وزیر " *

پس فتحنامه را بخواند بدیغمضمون : —

مورث فتحنامه : — آنکه حکام دور و نزدیک و تبعه ترک و تازیک ذات اقدس ملوکانه ما بدانند که درین اوقات روس محسوس خورشید کلاه معکوس چون ادبار طالع ناسازگار و برگشتنی بخت نامیمون بی فتنجار بمخاصمت ذات اقدس همایون ما ، که سایه آفریدگار و سایه رحمت شامله بروردگاریم ، برانگیخته سپاهی گمراه شقاوت ایداه با چند عراده توپ بلا اراده راه رود پس بصفتات آذربایجان از بلان عینو نژاد ایران حرکت داد * از آنجا که همواره تائیدات الهی و فیوضات و تفضلات نا مذلهای در خاطر دریا صائر ما مکنون و مکنون است ، امر و مقرر فرمودیم تا مقرب الحاکمان معتمد السلطان ناصر خان ، با سپاهی شیر افکن و تفتیه لشکر شکن ، بمداغه و مقابله آن گروه شقاوت-انیره ناصرد گردیده بیمن بخت بلذد و کوکب ارجمند فیروزی - موکب حضرت شهریار ما ، که همه جا فتح و ظفر همعدان دارد و نصرت و شوکت همدست ، ناصرد خان صومی الیه در یک حمله ، چون مردان شیر - شکار و شیران دلیر در میدان کارزار ، آن فرقه نابکار را غار و مار نموده و مانند طومار بهم پیچیده ؛ و در یک حمله مردانه با نروده هزار پانصد و شصت نفر از آن نابکاران را بر خاک هلاک افکنده و آئین را شکست داده پست نمود ؛ و بقیه السیف ایشانرا تعاقب کرد * بلی گور و کوزن را همیذکه اجل نزدیک شود و مرگ بسر رسد خود را هموزن شیر نریان خواهد ، و هم سگ پانگ میزند * لهذا بر حسب این فرمان جهان-مطاع همایون معلوم ممالک فسیح البساک ملوکانه خود امر و مقرر میداریم که باسم جرک لشکر بسیاری از دور و نزدیک با سیورسات بسیار و سایر لوازم سفر و جنگ گود آورده جمع -

¹ .. Misfortune."

² Katiba " army."

³ ' Those who escaped from the sword.'

⁴ ' Wishes to make itself equal.'

⁵ Obeyed by the World."

⁶ Or charik, " volunteers enlisted by force and lent arms and uniforms."

آوردی نمایند ؛ و بطرف رود ارس سوق و اعزام^۱ دارند ؛ تا اینکه ماه بکلیه ریشه عداوت پیشه این قوم مستحق اللوم بخت برگشته را با تیشه قهر و تبر انقام از بیخ و بن بر آورده و عالمی از لوٹ و کذافت روس منخوس پای و پاکیزه گشته ؛ قاطبه رعایا و^۲ برایا در کشف^۳ امن و امان و کف راحت و آسایش در سایه خدیوانه حضرت ماکداری ما بیمارامند *^۴ المقرر آنکه مضمون حکم مطاع و فرمان واجب الاتباع را مستوفیان عظام^۵ ثبت دارند و در عهده شناسند * فی فلان^۶ *

و زیر :- " باری الله ! خوب نوشته * اگر هم قضیه چندان واقعیت ندارند ؛ بزم همت پادشاه ؛ انشاء الله ؛ واقعیت بهم میرساند * فال نیک بزیم تا انشایی نو بهدر نروند * حقیقت وقتی^۷ خوب است که را عیال شخصی مطابق باشد ؛ و گونه چه فایده از آن ؟ "

میرزا (سرازانو برداشت که) " برای همین شیخ سعدی فرموده است : دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز " *

پس وزیر کفش خواست و سوار شده^۸ بهژدق فتح بحضور شاه رفت * من هم بهمره نوکران هیرفدم * روی بمن نمود که " تو برگرد ؛ برواستراحت کن ؛ آمدنت لازم نیست " *

¹ *Suq dashtan* = *ravana hardan*: *i'izam* — *azimat dadan* (cause.). These unusual expressions occur in *farmans*"

² There is no finite verb to *mā*: construction faulty.

³ Pl. of *bariyat*; "creatures, people."

⁴ *Kanf* lit. "edge."

⁵ From *al-muqarrar* to the end of this *far man* is the usual wording of the close of every *farman*.

⁶ Pl. of 'azim.

⁷ 'Dated such and such.'

⁸ *Vaqt-l* = *an vaqt*.

⁹ *Bi*, colloquial for 65.

گفتار چهل و سوم

وقوع واقعه هولناک که حاجی را سخت دردناک ساخت

چند روز بعد از آن ، آردو از سلطانیة بَطهران در گذشتی شد * من باز در سوکار خود مأمور بنظم و نسق راهگذر شاه ، ناگاه قصدی خبر آورد که باز یگوان ، پیش از ورود شاه در قصر سلیمانیة ، حاضر شوند * این قصر چنانچه گفتم در نه فوسنگی طهران ، در کنار رود کرج ، واقعست *

از یغچور ، یاد فراموش شده زیفیم نو شد : هندوسان بیاد فیل¹ افتاد * از اول آشنائی تا آنگاه ، یعنی از هفتماه ، همد را با مردم دلسنگ و بیمروت و فراموش ساز مهربانی و مودت بسر میبردیم ، اما از یاد آن کار هولناک و هراس آمیز (که سبب آن خردم بودم ، دود از نهادم بر می آمد ، و با خود می گفتم " اگر ترسم را واقعیتی است موعده² ظهور آن شده است * در سلیمانیة بوی آن بلند میشود ") *

در روز ورود بقصر ، بر سر دسته ، متوجه بودم هر چیزی بجای خون باشد : در وصول بدیوار حرمسرا صدای آلات و ادوات موسیقی شنیده میشد * اگر با زیغب از دور گفتار و دنداری ممکن میشد ، چپا که نمیدانم و چه که نمیکردم ! جویای حالش از کسی موافق مصلحت نبود ، چه خوف عروض شبهه داشت ، و رفتن هر دو بانجا که میباشد * در حقیقت اگر درین باب سعی هم میکردم بجای نمیرسید ، چه بسی نگذشت که صدای قوپ سلام ، از پشت شتران زنبورکخانه بلند ، و آمدن شاه معلوم شد *

پادشاه ، بعد از قلیان و روانه کردن همراهان ، داخل اندرون ، و مقارن دخول او آواز زنان و صدای ساز و تنبک بآسمان بلند شد * من اگرچه سوا پا گوش بودم

¹ A common m.c. saying.

² " Fixed time."

³ * Will spread abroad.

* Death.

اما مدای زینب را نمی شنودم : سعیم بیپوده بود ؛ ازین سبب در میان بیم و امید
معلق ماندم * پس فی الفور خواجه سرائی بیرون آمد که "مهرا احمق حکیم باشی را حاضر
کنند" * قیاسات عقل در موادی^۱ که مارا بدن علاقه و مدخل کلی است ، مانند
وحي و الهام نبوت وقوع می یابد * ازین خبر لرزه برانداختم افغان ؛ و غرقِ عرق
سرد با خود گفتم "ایوای " که کار زینب تمام شد " *

مهرا احمق زود باندرون رفت و زون بیرون آمد ، و در آنحال مرا در دم در دید *
بکناری کشید و گفت " حاجی ! شاه آتش گرفته است * در خاطر داری که من در
نوروز کایزی بشاه پیشکش کردم ؟ با بازیگران بدینجا فیاضه است و خود را بناخوشی
زده است " * شاه مرا برای تحقیق خواسته بود ، چنانچه گویا من لاله آن تخم جن
بودم * قسم خورم که " اگر در آگ او را صحیح و نندوست و قشنگ نه بینم ، ریش
را از بیخ میکنم " * خدا لعنت کند ساعتی را که آن دختر کزین من شد . و لعنت بدان
روز که من شاه را بغانه خود مهمان خواستم + " *

این بگفت و زود جدا شد تا بظهران رود * من خود را بچادر رسانیده در صحر
بخت وارون دخترک ناندیشه خیلی نوشیدم نه نا خوش بدنش را باور کنم اما نشد *
تسلیمت بدین یانتم که اگر در واقع ترسم بجاست ، شاید دل حکیم بهالش بسوزد
و بروز کار نهد ؛ یا کاری کند که شاه نفهمد ؛ دیدم نمیشود * عاقبت ، بتکوار این
اشعار ؛ دلخوش شدم *

- * نه در جهان گل روئی و سبزه زنجبی است "
- * درختها همه سبز است و بوستان گلزار *
- * چه لازم است یکی شادمان و من غمگین *
- * یکی بخواب و من انسدر خیال او بیدار ؟ *
- * خنک کسیکه بسبب در کنار گیرد دوست *
- * چنانچه شرط وصال است و بامداد کفار *

1 Muwadd (pi. of madda) " matters."

2 Ayyāy " alas."

3 " Made herself out to be ill."

4 A figure of speech as the Shah invited himself.

5 ' There is not one charmer in the world (there are many).

6 Kinār = dūrl.

آری باین اشعار خواندنِها و حکمت¹ راندنِها میخواستیم کار را² سرسوی
گیرم و بعد از مسلمانان زن را جزو آدم نشانم؛ اما بهر دنده که غلطیدم و اغلطیدم،
و بهر جا که خیالم رفت و باز آمد، یان زینب و نعش، پاره پاره اش در پیش چشم
+ مجسم شده خیالم را از همه جا باز میداشت *

خلاصه روز نا فیروز دخول شاه در رسید؛ با احتشام تمام از میان تماشا لیان و پیش باز
آمدگان³ داخل طهران شد * ⁴ هم واحددم ایفکه حکیم را به بیغم و از حال زینب
اطلاعی گرفته از شک و شبهه در ایم⁵ *

بخت بد من! در همان شب ورود، آرزویم بجا آمد، اما بغویکه مسلمان نشود،
کافر نه بیفتد⁶ * به یک نسقچی در کار فرمان دادن بودم؛ نگاه حکیم از خلوت شاهي
بیرون آمد، یکدست به پر شال، یکدست بر دل؛ قوزش از سایر اوقات برآمده تر؛
دیده اش بر زمین دوخته * بر سر راهش بایستادم، سلام دادم، سر بالا کرد و گفت *
" حاجی خوب شد، ترا در آسمان میجستیم. در زمین یافتم " * بیا اینجا *

بگوشه رفتیم *

حکیم :- " هیچ خبر داری که این گدیز گود خای عالم بر سر من ریخت ؟
والله و بالله که شاه دیوانه شده است ! میگوید هر مردی که در حرمسرا وغیره است،
از وزیر گرفته تا خواجه سرا؛ همه را قتل میکنم " ⁷ او بیغمیو قسم خورد که اثر
مقصر را نجویم ⁸ از همه پیشتر سرسرا میبرد " *

حاجی :- " چه مقصر؟ مگر چه شده است ؟ "

حکیم :- " این شده است که زینب آبستن است " *

¹ Note the plural Infinitive.

² Sar-sari " an easy business ; a perfunctory carrying out of a duty."

³ Should be jai ki.

⁴ Mujassam "embodied," i.e. * the thought took shape and appeared vividly before my eyes.

⁵ Pish-baz-amadagan = itiqbaliyan.

⁶ Hamm * anxiety, solicitude."

⁷ Az——dar amadan " to come out of."

⁸ Musalman na-shinavad, kafir na-binad (m.c. saying) * alas how fatally.'

⁹ A common m.c. saying.

¹⁰ Mi-kunam, direct narration, the speaker being the Shah.

¹¹ Na-juyam " if I (thefactor) do not discover;" indirect narration. Note that the indirect narration here gives rise to an obscurity as the subject to na-juyam could grammatically (and idiomatically) be the Shah.

حاجي :- ” ها فهميدم * آنكه ا تو اينقدر خاطرش ميخواستني *
 حكيم (نوسناك مانند كسيكه از خود شبهه ناك باشد) :- ” من ؟ استغفر الله !
 حاجي ، ترا بخدا اين حرفها را مزن ، براي اينكه اگر چنين شبهه در حق من بشود ،
 پادشاه ، در دم ، قول خود را بفعل ميآورد * خوب ، تو كي شنيدي من خاطرش
 را ميخواستم ؟ ”

حاجي :- ” آنروز ها در حق شما چيزها ميگفتند . و همه كس تعجب ميكرد
 كه چگونه آدمي مثل شما ، لقمان عصر و جالينوس دهر ، بچنان مقام غروري و شيطان -
 زاده حسابي دل دهد كه بجز - عيون بدبختي نيست ؛ و نه تنها خرابي خالمان
 مثل ترا ، بلكه خرابي مملكتي را ، كافي است * ”

حكيم سوي جذبايند و دستي بر دل زد ” كه راست مي گويي ، حاجي ، كه ديور
 غريبي كه معنون چشم ميافش شدم * در واقع آنها چشم نبود ؛ دام بلا بود *
 شيطان خود در آنها آسيان داشت * انگاه او نگاه خود شيطان بود كه بجزاي
 او ” قرصاق ايندي شدم * اما بعد از همه ، حالا چه بايد كرد ؟ ”

حاجي :- ” چه بگويم ؟ چيزي بعقلم نميرسد * پادشاه چه ميتواند بار بگذد ؟ ”
 حكيم :- ” هرچه ميخواهد بگذد ؛ بجهنم برون ، پهلوي دست پدرش ؛ من درد
 خون دارم * ”

انگاه بادل نرم روي من كرد كه ” حاجي ! ميداني من چه طور هميشه ترا
 دوست ميدارم ؛ و تفكيك در بيرون مانده بودي ، در خاندام جا دادم ؛ رُبعت دادم *
 مگر بواسطه من بدین منصب نرسيد ؟ اگر اعتقاد داري باينكه در دنيا چيزي
 به از حق - گذاري و نمك - شناسي نيست ، اينك وقت آنست كه باعتقاد خود
 عمل كني * ” پس قدری باريش خون بازي كنان گفت ” يا فتحي چه گفتم ؟ ”

حاجي :- ” نه خير ؛ درست نفهميدم * ”

حكيم :- ” خوب ، مختصر اينكه ، بيا بگو اين دختر از من حامله است ، *
 فايده و اعتبار اينحرف بمن خيلي است و بگو ضرري ندارد * جوافه دردي ؛ چه عيب
 دارد بگويند فلان زن از فلان جوان حامله است ؟ ”

¹ " She whom."

² 'Ain probably means " spring" here.

³ Qurramsaq T., is properly kas-i ki zan-i khud ra bi-harif mi-baracL

حاجي :- ” راستي، راست ميگوئي ؟ جان عزيز تو راست دي اعتبار ؟ مگر دهرانه ؟
 حکيم باشي ! مرا چه پنداشتي ؟ چرا خود را بکشتن بدهم ؟ جاده فدائي سر تو بکنم ؟
 بعشق چه ؛ بياد که ؟ آنچه از من بر ميآيد اينست که اگر از من بپرسند ،
 ميگويم ’ از حکيم باشي نيست ؛ حکيم باشي خيلي از خانم ميپرسيد ؛ اما اينکه
 تقصير را بگورن خود گيرم هرگز نميشود ؛ نه آنجوانمردي ، نه اين جوانمردي “ *
 درين اثناء حواجه سرائي بزرگ آمد که ” بخواجه باشي امر داده اند که
 تا نصف شب معذوبيد ، تا وقتيکه وکيل مير غضب باشي . يعني تو ، با پنج نفر
 جلاد در زير برج پشت حرم نمائي ؛ و تابوتي با خود بياوري که اجازة ايست بايد
 بغيرستان بديري “ *

بجز ’ بچشم ‘ چيزي نتوانستم گفت * از يمين طالع زود برفت * احمق نيز
 رفته بود * نارنجي شدم . بفريادم زديد و گريه باختن رنگ و دمت پاچگي و ” تالاش
 بخظرم ميانداخت * عرق سردی از سرا پايم جاري شد ، و کم ماند که دردم
 حرم سرا غش کنم *

با خود گفتم ” سبب قلش ، شدم کم نبود که بايد قاتلش هم بشوم ؟ قبر
 بچشم را بدست خود بکنم ؟ خون مادرش را بپزم ؟ يا رب ! بچه عذابي
 معذب شده ام ؟ اي طالع نحس و اختر زشت ! اين خط به جبين من که بنوشته ؟
 از بين حال برملاال کو خلاصي و مجال ؟ بجاي اين کار بهتر اينکه ” دشنة
 آبدار بر سينه خود فرو کنم ؛ اما نه ؛ معلوم است تقدير چنين بوده است * تا سر
 نوشت چه چاره ؟ اي قضاي بي تدبير ! اي تقدير بي تدبير ! کوشش من
 بي فايده است ؛ خطايي که آغاز شده ام ، بايد بيانجامم * نف بر تو ايدنيا اگر هرکس
 پرده از کار خود بر ميداشتي و چنانچه هست مي نمودی ، انوقت معلوم شدي که
 دينا چيست و اهلش که “ *

با اين اعتقاد ، با حالتي که گفتم کوه دماوند را بر پشتم بار کرده اند با پنج

¹ Janāza " a corpse."

² i.e. * helped me."

³ Talash in m.c. often = *iztirab*.

⁴ " Was not my being the cause of her being killed sufficient that I must also be her actual killer ? "

⁵ Dishna "dagger."

نفر که بایستی شریک آن مصیبتِ خونِ الوده شوند، ننگِ خود را بکمال رساندم *
 آنان را پروائی نبود، چه مُرده بودن و زنده کشن در نزد ایشان نازگی نداشت *
 آن شبِ ناز و مناسبِ این کار دهشتِ آثار، بر خلقِ صابروقات، اتفاق در میانِ
 ابرهای خونی و رنگِ فرو مانده * هرچه از شبِ زیاده تر میگذشت، ابرها انبوه
 تر و تار تر؛ و از نوکِ کوهِ البرز صدای رعد از روشنائی برق دیده میشد * ماه * هالدار
 گاه از میانِ ابرهای تَنگ سر بر میگرد و عالم را مَنور میکند؛ گاه یکبار می نهفت
 و عالم را بظلمت می نهفت * من در گوشهٔ اطاقِ جلادچی قصر نشستم تا صدای شب
 خوابان * گلدستها، که باوازه عواب الیون * رحمت میخواند، و آوازِ پاسبانان پشتِ
 باصهای بازار، که * بزوزِ شغال و کفتار می ماند خبر شوم نیمه شب (یعنی آوازِ پیدش -
 آهنگِ قافلهٔ مرغِ بیچارهٔ زینب) بلده شد * لوزه سراییم را فرو گرفت * بیش از آن
 مالدن نتوانستم * از جان نومید، روان شدم و در جای موعود رفقای خود را،
 بیش از خود، در کنار تابوتی، که بایست نعشِ زینب را در آن نهاد، نشسته دیدم *
 آنها سختی که توانستم گفت، پرسیدم: "شد؟" گفتند "هانوز نشد"، همه ساکت
 و صامت ماندیم * مرا گمان که آن تماشا بی من تمام شده است و بجز بودن نعشِ
 چیزی نخواهم دید اما کار هنوز نا تمام بود و مرا قدرت واپس کشیدن نه *
 در گوشهٔ حرمسرای شاهي بُرجیست، * هشت پنج: چاند نَر از عمارت بلند تر،
 از همه جای طهران نمایان * در بالای آن اُطاقیست تفرجگاه شاه: اطرافِ آن برج،

1 Nang "disgrace."

2 Hula "halo."

3 Shab-khwani gul-dasta; paid singers (generally one in each mosque) that three or four hours before dawn commence singing sacred verses in Arabic and Persian. Here the translator makes them chant before midnight, probably by an oversight.

Gul-dasta is the place between two minarets and over the gate of the mosque. Mī-Wiwānd; a false concord.

4 In m.c. rahmat khwandan = guftan ki lu az man bihtar hasti: in kitab bi-kitabi 'Mveh u Gurba' rahmat ml-khwān in m.c. = "the book * Mush u Gurba' is far better."

5 Zuza kashidan "to howl" (of jackals).

6 In caravans a lightly laden horse with bells on its sides precedes the line of mules; this horse is called *pish-āhang*: it is a quick ambler and the mules try to keep up with it.

7 "The only word I could utter—."

8 Hasht-pabh "octagonal." In m.c. p a k h is used only in compounds and with reference to buildings as *chahār-pakh* "with four sides;" if, however, the angles were right-angles *murabba* '(which properly means "square") would be substituted.

زمین خالی که اکثر درهای حرم بد آنجا کشوده میشود و بامی بد آنجا مشرف است ؛ هرگز فواششم نمیشود ؛ همه چشم بدان بام دوختیم * در بالای بام بروشنائی مهتاب گاه گاهی دو مرد و یکن می دیدیم * مردان ، معلوم بود که زن را بزور می کشیدند ؛ وزن بالتماس و التماس بزانو افتاده با وضع جان کندن ، که بد تر از آن نمیشود ، دست و پا میزد * چون بلب بام رسیدند آواز زن بلند شد ، اما از اثر بادیکه از طرف عمارت میوزید چنان در هم برهم و بزور وحشت انگیز ، که بقیه خنده دیوانگان میزدود * ما با خاموشی تمام نگران ، و بگشودن دهان هراسان ؛ حتی آن پنج نامرد که با من بودند متأثر می نمودند * من مانند پارچه چوبی بر جای خشک * اگر از حال پیرمی از خود بیخبر ؛ در واقع مرده بودم ، اما بچشم سر آنچه میگذشت میدیدم * در آخر یکبار آواز سخت هول افزا و جانگزا در نهایت شدت برخاست و با صدای ² خره خره فرو نشست ؛ و از انداختن نفس از بام دانستیم که کار گشت * من از اندیشه بغود باز آمدم ؛ سوم از خیالات درهم و برهم پر * واقعه را میدیدم و باور نمیکردم * روی بجانبی که نفس خفه شده * (یعنی بجای نه زینب خود با طعل من در شکم) افتاده بود دیدم * هنوز نفس باقی ولی در کشاکش مرگ بود ؛ و با اینکه از دهانش خون مانند فواره فرو میریخت * لبانش بهم میخورد ، چنانچه گفتم حرف میزد * ولی در آنحالت از غرغرهایش چیزی مفهوم نشد مگر آنکه آوازش باوای "فوزندم ! فوزندم !" گفتن می ماند - اما شاید این خیال من بود * با کمال نومیدی بروی نفس متعذر ، اندیشه خویش از یادم رفت و چنان بیخود شدم که اگر همراهانم اندکی از حال با خبر می بودند ، ادراک هائی از منم می نمودند ، و مرا از پدجه مرگ بدج روی خلاصی نمی بود * عالم بخیرتی را بجائی رساندم که دستمال خود را از جیب آورده بخونش آلودم و بغل نهفتم که "لا اقل نا آخر عمر بادگارم باشد" * باری از صدای وحشت افزای یکی از جلادان که از بالای بام مانند زبانه دوزخ فریاد برآورد که "مرد یا نه ؟" بخون آمدم * یکی از پنج نابکاران گفت "آری ، مثل سگ" * گفت "پس ببرید" * نا بکاری دیگر آهسته گفت "بجهنم با تو" * پس نفس را بر درش گرفتند و در بیرون شهر بقبوسهائی که قبرش

1 *Pārcha* " piece."

2 *Khara khara*, also *khir khir* " breathing heavily at the time of death ; the deatti rattle in the throat of a slaughtered sheep. *Khur khur* " snoring ; also the purring of a cat."

3 *Khafa shuda* " strangled," Zainab however was not strangled.

4 *Nafas* not *nafs*.

5 Generally *labha*.

6 *Zdbāna* seems to be a copyist's error.

را در آنجا آماده کرده بودند بودند * من با فکرهای تیرا و تار و با خواها همراهی نمودم * چون بقبرستان رسیدیم بیخود بر روی مزاری در نزدیکی نشستم ; و آنچه می گذشت ؟ بزور می فهمیدم ، و با نظری بی عافی ملقفت ؟ آداب نسقچهان بودم * نمش را نهفتند و قبر را از خاک انباشتند * دو سنگ بر سر و پای قبر نهادند * پس نزد من آمدند که "تمام شد " * گفتم " شما بروید بخانه ; من می آیم " * مرا در قبرستان گذاشته خرد برهفتند *

هفتوز تار یکی شب بجا ، و رعد و برق از کوههای دور هویدا بود * بجای آواز شغالان که گاهی همه باهم ، و گاهی جدا جدا ، در اطراف قبرستان مانند مرده کسان میگردیدند ، آوازی شنیده نمیشد *

هر چه بیشتر در آنجا نشستم دلم از شغل خود بیشتر ^۱ وازده گردید و بیشتر بهخیال توی آن کار بد ^۲ فرجام افتادم * از زندگی سحر ، هر چه زود تر دلم میخواست توی دنیا و ما فیها کفم : تنها خواهم اینکه لباس درویشان پوشم و باقی عمر در گوشه عزت و خلوت ، با توبه و انابه ، دور از مردم بسر برم * از همه گذشته ، خیال اینکه آبادان رفتار و گفتار من نسبت به حالت مرده رفتار را شک زده ساخته باشد ، مرا با این اندیشه استوار ساخت *

خلاصه در دم آفتاب از خطر ملحوظ و بآرزوی دوری از جانی بدان شومی و مکروهی ، عزمم بر آن جزم شد که بکاره گردوم و از آنجا با اولین کاروان خود با اصحابان رسانم *

با خود گفتم " میروم و در پهلوی پدر و مادر می نشینم ، و به بیغم چه شده اند * شاید پیش از مرگ پدر برسم ، و مورد دعای خیر او شوم * شاید در پیوی چشمش بدیدار پسر گم رفته روشن شود * با این بار آسامت بجای خود بر کشتم نمیتوانم * گناهکاری بس است : دیگر وقت توبه است " *

باری این قضیه هابله چنان تأثیری در ذهنم کرد که اگر آن تأثیر برجا می ماند هر آینه یکی از اولیاء و ارباب کرامات میشدم *

1 " Gloomy. "

2 Bi-zur (m.c.) better bi-mushkili.

3 Adah ' rites. "

4 Murda-kashan is here probably slip for murda-hhurun.

5 Va-zadan (m.c.) " to cause loathing, etc. " in khurak mira va zad " this food has disgusted me ; " man in tankhwah ra va zadam (m.c.) " I separated and rejected these goods. "

6 Far jam " end, conclusion, etc. "

7 Bar-i sharnat " load of misfortune. "

In Teheran ja-yi khud = "profession. "

گفتار چهل و چهارم

در ملاقات حاجی بابا بایکی از دوستان قدیم خود و نصیحت دادن و از خطر رها کردن وی حاجی را

دستمالی که هنوز از خون زینب تر بود از بغل بدر آوردم و بروی قبر گسترده نمازیکه مدتها نگوده بودم کردم * ازین روی دلم اندکی تسلی یافت و بفرک طهران مصمم ، از سو قبر رو باصفهان نهادم *

چون بکفاره گرد رسیدم اثر کاروان نبود ؛ اما در من قدرت پیش رفتن بود ؛ غزم آن کردم که تا حوض سلطان رفته شب را در آنجا مانم *

در نزدیکی کاروانسرای حوض سلطان ، در صبح ، صردی دیدم با وضعی غریب ، بچیزی در زمین خطاب کنان ؛ گفتم مسخرگی و بازی میکرد * چون نزدیک وی رسیدم دیدم کلاه خود مخاطب اوست * نزدیکتر رفتم ، آشنا بظنم آمد * گفتم این نمی تواند بود مگر یکی از درویشان رفیق شهید * در واقع رفیق نقالم بود ؛ حکایتی تازه ساخته ، برای زیر چاقی بکلاه خود نقل میکرد * بمحض دیدن بشناخت ؛ و با شادی تمام ، بزم مصافحه * پیش دود که " حاجی ، جمال " دیدیم ! اینهمه سال در کجا بودی ؟ جایث در حلقه رندان خالی " * پس از مدتی دراز از این قبیل تعارفات ، بسر گفتگو آمدیم *

1 Zirchaqi (ra.c.) "quickness in anything, facility."

2 Musafaha. "Taking by the hand; joining hands, etc." Each person closes the two hands palm to palm and then presents them in that attitude till their finger-tips meet those of the other person ; the hands are then opened and conveyed to the chin and forehead. This action perhaps signifies ' I kiss your hands, and your step {i.e., coming} is on my head.'

3 A darvish idiom. Darvishes on meeting after a long absence say *jamal didim* (= *jamal-i yak digar didim*).

او سرگذشت خود را از ایام جدائی تا آنگاه^۱ که عبارت بود از سفرهای دور و دراز با زحمت و تدابیر متعدده برای اندوختن نان، نقل کرد؛ و معلوم شد که پیاده از استانبول میآید و خیال داشت که به همان پا^۲ باصفهان و از آنجا بدهلی^۳ هذدوسقان رود *

اگرچه با آنحال بر ملال دماغ گفته و چندان نداشتیم، ولی باصطلاح ابرام وی تاب نیاورده شرح حال خود را از وقتی که با درویش سفر از مشهد بیرون آمدیم تا بدانگاه بیان کردم *

نمایش داشت که هرچه در ایام سرگذشت من عزت و احترام من بیشتر میشد، عزت و احترام او در ظاهر من بیشتر میشد * چون بد آنجا رسیدیم که وکیل نسقچی باشی شدم، از کثرت تجربه که در چگونگی حرکت باین طایفه داشت، کم ماند که بمن سجده بود؛ اما همینکه دنباله کار دید که من بجهت خاطر زنی توبی پیشرفت کار نموده ام، بیکبار توبی عزت و حرمت کرد؛ و باواز بلند گفت "رفیق! قابل تشریفی که دست قدر بر^۴ بالابیت دوخته بوده است نبوده *

* سالها باید که تا یک مشت پشم از پشت میش *

* زاه—دی را خرقه گردد یا حم—اری را رسن *

خوب! پادشاه خواست از بی رحمی کنونی را، که در تقصیر او توأ داخل بود است، بکشد؛ و بفرجه^۵ بگذارد بکشد * تو چرا باید از راهیکه دولت برویت گشوده بر گردی، و باز راه دربوزه و سرگردانی (که بواه من هم نمایارزد^۶) پیش گیری؟ پس اندکی توقفت نمود و گفت "آری راه طلب سعادت مردم مختلف است: یکی شاه راه میگیرد، یکی کوره^۷ راه؛ یکی از راه نو میروند، دیگری هر چه بان بباد گویان پیش میروند؛ اما من تا حال کسی را بجز توندیده ام که از همه راهها که در پیش او گشوده بر گردد، و با میل خود چنان راه را کم کند که دیگر روی بازگشت بدان

¹ Ki refers to sar-guzashi and not to āngāh.

² Bi-hamān pā = yak rāst "without stopping."

³ Note the izafat after Dihli.

⁴ Amadlm note idiom; pi. for grammatical sing. This idiom (or grammatical error?) occurs in the Gulistan.

⁵ Tamāshā dāsh "it was amusing to see—."

⁶ Bala-yat = qamat-at.

⁷ "Which is not even as profitable as my means of livelihood."

⁸ Kura rah "short cut, by-path."

نداشته " * آخوالا مریبای تسلیمت من این بیت فرودوسی بخواند *
 " چنین است رسم سرای دُرشت ^۱ . گهی بِشْت زین و گهی زین به بِشْت " *
 ما درین گفتگو که کاروان اصفهان بد آنجا رسیده بار انداخت *

درویش از روی خنده روئی و خوش صحبتی گفت " رفیق ! گذشته گذشته
 است + ایقدر اندوه گذشته را فراموش کن * با اینکه در بهاران بی آب و علفیم .
 شبنم خوش میگذرانیم * بگذار مسافران و چاروا داران جمع شوند ؛ بعد از شام
 حکایتی تازه نقل میکنم که در استانبول واقع شده است . و البته نا حال بابان
 نیامده است " *

ازین گفتار بسیار خشنود شدم ، چو که بسیار دلم دفع ملال میخواست *

هرچه بود و بهر طور ^۲ بود با هم به کاروانسرا رفیقیم *

راهروان هر یک بکاری مشغول بودند : یکی بار فرود می آورد ، یکی حجره
 خود را میروفت ؛ یکی چای می پخت ، یکی قلیان چاق میکرد * درویش وانگهی
 نقال ^۳ سرایشان را نعمتی بود * بعد از خستگی و توفیقی آن صحرای نمکزار ، بر روی
 مهتابی کاروانسرا جمع شدند ، و درویش حکایت ^۴ + معهود را نقل کرد *

خیلی میخواستیم گوش دهیم ، اما چنان حواسم پربشان بود که بی اختیار
 در میان قصه نهم بجای دیگر میروفت ؛ و رشقه سخن را گم میکردم ، بلکه نمیدانستم
 چه میگوید * با خود می گفتم : —

* بیت *

" من از وجود برنجم : مرا چه غم بودی . اگر وجود پربشان من عدم بودی
 همه عذاب وجود است هرچه می بینم . اگر وجود نه بودی عذاب کم بودی
 بلی وجود که در رنج و بیم و ترس بود . اگر نبودی خود غایت کرم بودی " *

اما میدیدم که شنوندگان نهایت لذت دارند ، چه در عین اندیشه ^۵ من یکبار صدای
 خنده و کف ^۶ زدن بلند میشد ، و من از جا بر می جستم * قرار بر این دادم که
 در وقت دیگر آن حکایت را ازو بشنوم و بفقد فارغ البال بغیال خود پردازم *

¹ " This rough world."

² Bi-harchi bud or bi-har taur bud " somehow or other." Here it probably means " somehow or other that I need not detail."

³ Mar whan ra: mar is still used in writing.

⁴ " Promised above."

⁵ " While plunged in melancholy."

⁶ The Persians clap their hands as an expression of joy.

قدر حسرت سبکروحي رفقا میبرد که پی در پی صحن کاروانسرا را از خندۀ شادی پُر صدا میگردند * با خود میگویم " کی میشود که من نیز مانند ایشان با دلی بیغم و جانی خرم از زندگی بر خورم ؟ " اما غم نیز مانند سایر قاتلرات نفسانی نوبت خویش دارد ؛ و بهمان گونه که آب تَدَد از بالای سنگ ریزان آهسته آهسته چوئی زمرد میشود ، غم و اندوه نیز باید بتدریج بکاهد تا خیال معقل گردد ، و کم کم جزو هوای ادنیا میشود . "

در انجام قصۀ درویش ، روز نیز انجامید * سقف پیروزة گون آسمان از سفارگان روشن تابناک شده بود و باران شب دوشین بآن آب و قابی تازه داده * صاع درگار آن که : بروشنان فلک رونقی افزاید ؛ ناگاه سواری سراپا مسلح بدهلین کاروانسرا در آمد *

چاروا داران بسپرستنی چاربايان ، خدمتگاران بسرپرستی خواجگان ، و خواجگان قلاینها در دست ، بروی مهتابی بمباحثۀ " کم و کیف قصۀ مشغول بودند * من از زنج راه خورد و خمیر ، در خیال آن بودم که سر بر سنگ ، بروی خاک بخواهم * چون چشمم بسوای آفتاد ، خیالم دیگر شد * دیدم یکی از نسقچیان است که بر شهادۀ زیبای بیچاره با من بود *

پرسید که " این کاروان از طهران می آید ، یا بطهران میرود ؛ و آدمی با فلان و فلان نشان در این میان هست یا نه ؟ " من دیدم که خودهم *

رفیقم درویش فی الفور استغیاط کرد که چه خبر است ، و عاقلانه بیچارۀ کارگوشان ، و با دهن همۀ همراهان بجواب شنایان ، گفت " همه بطهران میروند مگر من و یک نفر که از استانبول می آئیم * مردی چنانچه میگوئی دیدیم ، اندوهناک ، دردمند ، روی به بیابان نهاده میرفت " * پاره چیزهایی دیگر مطابق علامات و نشانه من بیفزود ، تا سوار را شکی نماند که مطلوب او بوده است * چار نعل بجاییکه درویش سواغ داده بشکافت و معلوم است که درویش راه خلافی نشان داده بود *

چون نسقچی برفت درویش سرا بکناری کشید و گفت که " اثر میخواستی از شر این جانور در امان باشی ، باید همین حالا رفت ، برای آنکه او میرود و میگرد

¹ khaya! juzv-i hava asl (m.c. saying): hava " air."

² " Lights of the sky," i.e., the stars.

³ Kam it kaif (m.c.): kam Ar. " how much?" and kail Ar. " how?"

و خسته میشود : چون چندی نمی یابد باز بدینجا بر میگردد * آنگاه کیست که ضامن نذموند تو شود ؟

گفتم " من هرچه باید بکنم میکنم - مگر نمودنِ خون * البته او را بگرفتند من فرستاده اند * از چندان خبیث چشم مرحمت نباید داشت : وانگهی نقدی هم ندارم که باو دهم : چه زبان-بند او نقد است * پس کجا بروم ؟ "

درویش قدری فکر کرده گفت " بقم : پیش از صبح بآنجا میرسی : و بی فوت وقت یکسر بصحن معصومه به بست ^۱ میروی : آنوقت از شر شاه هم در پناهی * وگرنه اگر در بیرون دیوار قم هم بگیرند امید خلاصی نداری * دستهایت را می بندند و خدا حافظ " *

گفتم " خوب ! در بست از کجا گذران کنم ؟ "

گفت " آن با من * من از عقب می آیم و چون اندر سگان آنجا را میشناسم ، کاری میکنم که بد بوجدوت نگذرد : متوس * من بکدغه به بست رفته ام برای اینکه بجهت یکی از زنان شاه زهر تحصیل کردم : رقیبش را بکشت * مرا گرفتن خواستند ، اما پنج دقیقه پیش از آنکه قواش بمن رسید ، من خود را بشاه عبدالعظیم ^۲ رساندم * در عرم هوگن چنان خوش نگذراندم که در آنجا : چرا که زواران مقوجه من میشدند * زنانیکه یا برای زیارت و یا برای عیش و عشرت " بد آنجا می آمدند ، هر یک بواسطه دستگیریم میکردند * یک تری هست و بس ، که شاه امر کند کسی چیزی بفرماید تا از گرسنگی بمیری یا تسلیم شوی * آنوقت پناه بر خدا ! ولی نقصیر تو چندان بزرگ نیست که کار با اینجاست * شاه را از مورک یک کفیژک چندان غم نباشد که در ^۳ خلیش به ازو کم نباشد * و مردم چنان که ما ایرانیان می پذیریم بدان آسانی نمی مبرند * نمی بینی شیخ چه میگوید : -- * قطعه *

ابرو باد و مه و خورشید و فلک درکارند . تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار . شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری * *

1 Ma'suma, i.e., the sister of Imam Raza: she is buried at Mash had.

Bast " * sanctuary " : in m.c. bast nishastan " to take sanctuary."

2 Shah 'Abd' 'I—'Azim (an imam-zada of sorts) is within four miles of Tehran. Nasir¹¹ 'd—din Shah is said to have gilded the dome.

3 There are gardens by the shrine.

4 khayl " (troop " (prop, of horses)•

گفتم " من از آنان نیستم که خوبیِ ترا فراموش کنم * شاید باز آبی بروی کارم آید ، آنوقت ثلاثی خوب میکنم * خلاصه ریش حاجی بابا بدست قست * او را میشناسی : از آنایکه * دهرها را بکف دست و عیبها را در زیر بغل می اندهد ، نیست * حالا همانم که در مشهد بودم : قلیان فروش با تندکوبی ساخته ، با وکیل میر غضب باشی ، در معنا یکبست : هو ؟ دو آدم را میکشدد " *

پس مرا بکفار گرفت و گفت " دست علی بهمرامت ! اما در صحرائی نمکزار از غول مردم-آزما بر حذر باش : بو ، بخدا سپردیم " *

در دم طلوع آفتاب گنبد زرین معصومه¹ قم از دور نمایان شد : اما من هنوز صیقلی راه پیمودنی داشتم * ولی ازین نشان اطمینان و برای طی یابان زانویم قوتی تازه گرفتم * چون به پشت باروی قم رسیدم ، از دور سوار جوینده خود را دیدم : بنا بر این نه براست نگاه کردم و نه بچپ ، تا اینکه زنجیر در بزرگ صحن درمیان من و سواره حایل شد * آنگاه نفس کشیدم که " الحمد لله و صلی الله علی سیدنا محمد " و آله ! " آستانه در معصومه را بوسه دادم و نمازی از سر صدق و خلوص ، مانند نماز نجات یافتگان از طوفان ، کردم *

اول دیداری که دیدم روی نسقچی بود * پیش آمد که " بحکم شاه هرجا تو را دیدم باید بیوم " *

حاجی : — " اگر چه بحکم شاه بی ادبی است ، اما میخواهم از فایده این سرزمین محترم و معزز مستفید و مستفیض شوم * تو مرا از اینجا بیرون نمیتوانی برد * وانگهی از این بست که را بارای بیرون بردن من هست " ؟

نسقچی : — " حاجی ! پس چه کنم ؟ این اول دفعه ایست که مرا بآدم گرفتن فرستاده اند " *

حاجی : — " مرگ تو ! منهم این اول دفعه ایست که به بست آمده ام تا مرا نگیرند " *

1 More or less a quotation from Sa'di.

² i.e., the tobacco and the executioner.

3 "Praise be to God" and "may God bestow blessings on our Lord Muhammad and his descendants" —salawat firistadan. The following, however, is a commoner expression: —

اللهم صل علی محمد و آله الطیبین الطاهرین

نَسَقِجِي :- ” میدانی مضمونِ فرمان این است که اگر من بی تو بروم پادشاه گوشم را می بُرد؟ “

حاجی :- ” هر که نخواهد چشمش کور شود “ *

نَسَقِجِي :- ” عجیب و غریب ! پس من اینهمه راه آمده‌ام که تو مرا بجای خر بگذاری ؟ اگر ترا نبرم آدم نیستم “ *

حاجی :- ” اگر بیری آدمی “ * پس دعوا دراز کشید ، شدتی که چند نفر از متولیان از حجب‌ها بیرون آمدند که ” چه خبر است ؟ “

فریاد بر آوردم که ” ای مسلمانان ! این مرد میخواهد بست را بشکند * من باینجا پناه آورده‌ام ؛ میخواهد بزور ببرد * شما که دیندار و پرهیزگارید ، روا میدارید ؟ “

همه طرف مرا گرفتند که ” این در ایران نا حال شایده نشده است * اگر بخوای بست را بشکني ، نه تنها صاحبِ بست بکمرت * میزنند ، بلکه همه کس بسرت میزنند “ *
نَسَقِجِي لال ماند و نمیدانست چه کند * عاقبت ناچار از در معقولي در آمد که ” ترا نبرم چه میدمی ؟ “

من نمیگویم که نَسَقِجِي حقِ قوللق نداشت : اگر مذهب می بودم همین میکردم *
مذتهای * تفکدسني خود اظهار نمودم و خود هم میدانست که بچه حال از طهران گرفته‌ام ؛ پرگاهی با خود بر نداشته بودم *

گفت ” آنچه در طهران باز گذاشته بمن ببخش “ *

گفتم ” ترا بخدا ! از راهی که آمده‌ی بر گرد ؛ و نمودگان را بحال خود بگذار ؛ جواب من این است و بس “ *

1 Often the lobe only is cut off.

2 *Mutavalli*: assistants to the *mutavalli bashi*; they attend to the shrine, the hospital, the cook-house, etc., etc.

3 *Kamar-at mizanad* : it is related that once at Najaf (in Turkey) the hand of Ali came out of the tomb and a finger struck a certain sinner on the waist, and severed the body in two.

Bisar at mi-zanand " will beat you on the head." *Mi-rizand* would be better.

4 "Excess."

اما در واقع و نفس الامر^۱ یارو^۲ پیش از همه آنچه از رخت و صندوق و قلیان
و نهیره داشتم همه را ضبط کرده ، و خیر را هم خود بشالا داده بود که ” از نائیر مری
کنیزی^۳ بار معلوم شد که مایه کار اوست “ : و نهی^۴ کرده بود که مرا^۴ بگیرد ، و در موی
بمنصب من سرافراز گردد *

چون بیقدرتی خود و بی عرضگی نورمان شاه را در بست دید ، به برگشتن طهران
مصمم گردید ؛ اما در وقت رفتن نورمان را بحاکم قم داده غدغن بلیغ کرد که ملتفت
من شود و اگر از بست بیرون آیم دست بسته بطهران بفرستد *

¹ " Essence, pith " : *fi nafsi 'I—amr* " in fact, in truth, "

² *Yāru* = " the fellow ; the rogue. "

³ *Bi-u*, i.e., to Haji Baba.

⁴ *Mara* ; note change from the third to the first person and apparently from direct to indirect narration.

گفتار چهل و پنجم

در بست نشستن حاجی بابا و دفع ملال وی
از شنیدن قصه عجیب

بعد از دست بسر کردن نسقی ، صدای درویش بلند شده ، و مدح خوانان
داخل صحن گردید *

بنزد من آمد که " چشمه روشن ! جان مقلی ؟ بدر بردی که بشر نسقی
گرفتار نشدی " *

قرار بر این شد که صدای با هم بسر ببریم * در صحن امام زاده ، حجره گرفتیم *
از یاری بخت نفوذ را (یعنی بیست طلا) و چند قران نقره (با خود آورده بودم *
قدری از آنرا ، بلوازم ضروریه از قبیل حصیر و کاسه و کوزه و جاروب و گلک ، *
خرج کردیم *

اما پیش از تکمیل اثاث الحجوه درویش پیش آمد که " رفیق ! پیش
از همه بگو ، به بیضم ، نماز و روزه و غسل و وضویت بقاعده است ؟ یا اینکه باز
همانی که در مشهد بودی ؟ "

حاجی : — " اینها چه حرف است ؟ خوب ! نو قاض نماز و روزه من نیستی :
بنوچه و بنوچه دخلی دارد ؟ "

درویش : — " بمن چه ؟ یعنی چه ؟ اگر بمن دخلی ندارد بنو خیلی دارد * این

1 *Dast bi-sar kardam* (m.c.) " to get rid of somehow or other."

2 " You bought your life for nothing, " i.e., " you've got off cheaply.",

3 i.e. " Pieces of gold."

4 *Galak* (m.c.) " an earthen brazier " [for *gilak* (?)].

5 "Keeper, " i.e. *zamin*.

[mean ? "

6 *Bi-man chi* ? " « what is that to me ?—you say : " *ya'ni chi* " what do you

شهر قم جائیست که حریفِ دیگر غیر از ثواب و عقاب^۱ و حلال و حرام و نجس و طاهر ، در میان نیست * ساکنین ، همه ، یا سر میزنند (یعنی جذابِ سید) یا سر سفید (یعنی سرگرا بخوند) * ۲ عملک شروعند یعنی طلب ؛ عملک دین یعنی مقدّس : همه زرد رنگ ، دراز صورت ، عبوس رو ؛ اگر کسی را بچه‌رو پرآب و قاب و خندان به بینند ، مذافق و فاسق میگویند * این است که من بعد از ورود بدینجا پیش از تبدیل آب و هوا تبدیل صورت و سیما میکنم * بمقتضای وقت و مقام ، ملاحظه طهارت و نجاست و کثافت و نظافت همه میکنم * کبوم که هیچ وقت خم نمیشد ، از رکوع ، و سرم که بزمین نمی‌رسید ، از سجده بر نه میخیزد ؛ یکی می شکند و یکی^۳ پیذه می بندد * میدانی که من در سایر اوقات^۴ روی نیاز از همه سو تا قدم قبله نغمیده مسلمانم ؟ در وقت خواب هم رو قبله میخوابم و راه قبله اینجارا از انحراف و هیل به یسار و یمن و جنوب و شمال بهتر از راهِ خود میدانم “

حاجی : — “ خوب ! اینها ، که میگوئی صحیح ، اما بچه کار میخورد ؟ من مسلمانم ؛ بخدا و پیغمبر و قیامت اعتقاد دارم ؛ بس است * باین شدت و باین درجه چرا ؟ “ خیر ، هرگز “

درویش : — “ چه طور بکار میخورد ؟ باینکار میخورد که نمیگذارند تو از گرسنگی بمیری ، یا سنگسار بشوی * این مآلایان حدّ وسط را نمیدانند ؛ باید بدانند که نوراستی موعنی یا نه ؛ اگر موعنی ، باید که سر صوئی از سنن شرع فرو نگذاری ، مثلاً اگر بدانند که قرآن را معجزه و غیر^۵ مخلوق ندانی ، و خوله معنیش را بفهمی خواه نفهمی ، با احترام^۶ و تجوید تلاوت و قرأت نمائی ، ریشه‌ات را بآب^۷ میرسانند * خدا نکند ، اگر بفهمند تو صوئی ، بجان پدر و مادرت که باندان تکه تکه‌ات می کنند ، باین اعتقاد که بوی هدایت بصراط مستقیم مستقیمتر ازین راهی نیست * رفیق !

¹ 'Iqab " Coming behind ; chastisement, torment."

² 'Amala here properly used as a plural is in m.c. treated as a singular noun.

³ Pina " acorn " ; (produced on his forehead from its constant pressure on the muhra-namaz the little block of sacred earth).

⁴ Khair " no " (rn,c).

⁵ i.e., part of the Creator and not created.

⁶ Tajwid is a special way of reading the Quran. A treatise exists on 'tajwid' qirasat.

⁷ i.e., they will utterly uproot and destroy you (by digging up your roots and following thorn up to the place whence they drink their water, deep down in the ground).

اینجا راقم میگویند: * مصراع * سوزمیز نیست که ایمان فلک رفته بداد^۱ *
 اینجا نشهین میوزا — * معجده است که اگر همت کند. هر دینی را بخواند به مردم
 تلقین تواند کرد * در پیش رفت^۲ خوف، اعتقاد همه ایفک با پادشاه سرگده^۳ + میزند
 و فرمان شاه را مردم بیش از پارچه کاغذ^۴ قلم ندهد * حقیقتاً آدم خوبی است،
 اما عیدش ایفک دشمن درویش و صوفی است، و ما را سخت خوار میدارد *
 بجز این هیچ عیبی ندارد“ *

بعد از استماع این سخنان اگرچه بسبب بعد^۵ عهد نماز کردن بمن زور^۶ و دشوار
 بود، اما برای مصلحت وقت و بخصوص بجهت قبول عامه لازم آمد * بنای طهارت
 و وضو و نماز گذاشتم، بشدتی که گفنی از برای همین^۷ زندام * فی الواقع در اول تکلف
 و معطل^۸ می پنداشتم، در آخر دیدم بد مشغولیتی نیست: برای دفع ملال و وقت
 گذرانی معقول بکار میخورم * وقت اذان صبح بر میخاستم و در سر حوض، با^۹ بی
 معنی و سخت ترین تکلفات شیعه وضو میساختم * پس از آن در محضر همه
 انتظار، با قرائت^{۱۰} چهار، که از چهار جانب شنیده میشد، نماز میخواندم باین
 امید که آهسته آهسته^{۱۱} گوش زد همه بشود * هیچ صورت مثل صورت من منحوس
 و نامیمون و پرمعنیت و بی^{۱۲} آغور نبود * درویش خود نیز در تقدس فروشی و ظاهر
 سازی^{۱۳} از قبیل بد زمین نگرستن و آه سوز کشیدن و بپوده لب^{۱۴} جنبایی

¹ Sar-zamin-i 'st ki iman-i falak rafta bi-bad.

Har-ki Shirin talabad tiha khurad chun Farhad.

Farhad killed himself on receiving false intelligence of Shirin's death.

The first line, commonly quoted aptly or inaptly, signifies *īnch kas imān na-dārad* or else *falak ĥairān* ast.

² I have been requested to omit the name.

³ Pish-raft-i harf "advancing his own word," i.e. "influence."

⁴ Sar-kalla zadan (rn.c.) "to fight, dispute, stand up to, etc."

⁵ Parcha-yi kayhaz "a scrap of paper." Qalam dadan "to give out."

⁶ 'Ahd "time": perhaps 'adat would be clearer.

⁷ Zur "a lie." etc in m.C. is often used as an adjective "difficult," etc.

⁸ Takalluf here "inconvenience," etc.: mukhill (in P. also *mukhill*) "disturbing, a nuisance."

⁹ In the English original "strictest" is the only epithet used.

¹⁰ Jahr "speaking loud" (a word used in the Quran). Az *chahār jānib* "on all sides."

¹¹ Gush-zad "renowned." Bi-shavad or bishavam?

¹² Uyhur T. "omen"; (=shugun which latter is a either a good or an evil omen, but generally the former).

¹³ An izafat after qabil.

¹⁴ Should be *jumbānidan*, to avoid a change of construction.

و سکر^۱ ساختن و ترشی رو و کج خلفی و بیمزگی پارسانی (بگردن من نبرسید *
 بهشانی را داغ * نهادم و سبیلها را از بیخ برچیدم : چشمها را^۲ سرمه کشیدم *^۳ مهر
 در بغل، تسبیح در دست ،^۴ مصواک در کمر ، با پای بی جوراب و نفیس^۵ شلختن، پاشنه
 تخته^۶ ،^۷ صلحی شدم حسابی ، *

عذریب معلوم شد که از بستیانم^۸ * خاصیت زهد فروشی که درویش بیان کرده
 برای همین مشاهده نمودم * آواز^۹ بد یختم باطبع بمیل دلم بهرجا پیچید که مجرم
 مجرم دیگریم و بجد و یقین می گفتند که " خطا از حکیم است و این بیچاره
 محکوم شده است " *

با معارف و مشاهیر آشنا شدم و کار بجائی رسید که می گفتند " اگر در بست
 نبودی هرآینه ثورا در مسجد خون پیش نماز میکردیم " * دیدم این زهد ریائی بهترین
 وسیله آکساب شهرت دانشمندی و دانائی است ، و در سایه شمار پی در پی تسبیح ،
 و جنبش لا یفقطع حنک و^{۱۰} پیوزه و آله اندوهناک گاه گاهی ، شاه راه اعتبار و احترام
 بررویم گشوده شد *

از کثرت وصول لقمه صفت ، من و درویش ، بی آنکه دیناری مایه^{۱۱} گذاریم
 وقتی خوش میگذرانیدیم * زنان از میوه و عمل و نان روغنی آوردن کوتاهی نمیکردند *
 من هم گاهی نمودی بجازوی ایشان می بستم و طلسمی بگردنشان میانداختم *

1 *Sukūt* perhaps refers to sitting still pondering on the *shari'at*.

2 "I branded ray forehead (with the impression of the *muhra-namdā*) ;""
 vide note 3 on *pina*, p. 259.

3 To make the eyes look ' hollow.'

4 i.e., *muhr-i namaz*.

5 *Miawāk* is a fibrous stick used as a tooth brush. There is a *hadis* that the teeth should be cleansed with a *miswak*.

6 *Kafah-i shalakhta* a kind of shoe down trodden at the heel ; it makes a slipshod noise in walking; this shoe is used by milling as it can be easily removed for ablutions.

Pāshna takhia is much the same, perhaps even identical with, the above : the second word is used here for the sake of rhyme.

7 A *mulla* is often styled a *mulhid* " infidel " in the sense of "hypocrite:""
misli- akhund-ha dost az mulhid-garī bar naml dari? (m.c. saying).

Banda rā niz Khudā marḡ dihad multa-yam.

Man az in ta ifa yak mulhid-i pa bar ja-yam (is a joke by irreligious mullas).

8 *Az bastiyān-am* " I am (was) one of the refugees of the sanctuary."

9 *Mahkum* "judicially condemned."

10 *Hanak* " chin " : *puza* is " nose, chin and mouth ; snout."

11 *Maya guaashtan* " to spend (out of our capital)."

علامه با اینکه گذران مان در ظاهر موافق طبع شد اما در معنی خیلی خفک بود
و بیمزه * از اتفاقات ، خفده روئی رفیقم نیز کم کم بکم شدن بلکه بنمادن روی گرفت *
عاقبت برای گذراندن پارک از آن ساعتی سال نما او را ^۱ داشتند تا قصای
از بر کرده خود را یگان یگان بگوید ، و قصه را ، که در مهتابی حوض سلطان
با آن حسن نتیجه بیان کرده بود ، فراموش نکند ، که گذران وقت را دست آویز
خوبی دیدم *

ای مستمع ! می بینم تو هم مانند من دافنگ شده ؛ برای این بهمان گونه
که درویش از من رفع دل تنگی کند ، من از تو کنم * یکی از قصه های او را بتو
باز میگویم ، خواه خوشت آید خواه نباید * خواهی دانست که ذهن بیچاره بست
نشین با چه چیزها از اندوه و ملال رهائی می یابد :-

حکایت سربریان

" خونگار : امروزه ^۲ روم سنی است پاک ، منشرح ، متدین ؛ در راه ایمان سخت
پایدار ، و در حفظ ناموس شروع استوار * چون بر تخت سلطنت استقرار یافت آوازه
نداخت * که بسیاری از رسوم و عادات خاصه کفار را که بملکت باسم ^۳ ' آلا فرانک ' ،
راه یافته ، باید بر انداخت * بر دقت ما واجب است که همه اشیاء را بحالت اصلی
و بسادگی طبیعی برگردانیم و طریقه حکمرانی توکان و یاسای ^۴ قدیم خود را که متروک
شده مجدداً باید ساخت * بقابریں عادت تبدیل گردی ^۵ و تجسس احوال و افکار را ،
که از دیرگاهی باز فراموش شده بود ، نو کند * در باب لباس تبدیلی خود و همراهان
بسیار سخت گیری می نمود ؛ و بنوعی پوشیده میداشت که کسی از حرکات ایشان سر
موئی و قوف نمی یافت *

1 U ra va dashtam ta—(causal) " 1 made him relate—."

2 khun kar, for khwand-kar, a title of the Turkish Emperor; khwand " lord, prince." This word should not be Mkun-kkwdr " blood-drinker; bloodthirsty."

3 " Announced openly. "

4 'A la Frank.'

5 Yam " rule " = qanun.

6 " Wandering about in disguise"

” چندی پیش از این در ممالک ترک، خاصه در استانبول، نا خوشنودی بسیار و آثارِ شورش در مردم پدیدار گردید * خونکار اطلاع حال مردم را بنفسه خواست :- آهنگ آن کرد که تبدیل گردی خود را از ندیمانِ خاصی و همرازان خود نیز پنهان دارد * بنابراین خیاطهای مختلف آوردن و لباسهای مختلف ساختن گرفت *

” یکبار از غلامانِ خاصِ خود، خواجه منصوری را برگماشت تا خیاطی غیر معروف با کمال احتیاط برای دوختن لباس نو آورد *

” غلام زمین خدمت بوسیله بهو جانب شرافتن گرفت * در بهنوی بوستان پدوره مردی، خمیده قدر چشمانش از شدتِ نظر بکار، بتعمیل بار عینک دو چار، دیده * در دکانی که گنجایش اندام او بیشتر نداشت مشغول وصله کاری دیده گفت ” اینک وصله - کار من “ * سلامی داد و دست ا مریزاد، گفت * پدوره مرد اول از شدتِ التفات بدوخت و دوز، ملتفت او نشد ؛ در آخر بهوای صدا، سری بلند کرد : مردی موقر دید : محلی نگذاشت ” چه خود را قابل خطاب او نمی پنداشت *

” چون خود را منظورِ نظرِ آن مرد موقر دید، عینک از چشمان برداشت ؛ و کار بکار گذاشته خواست بوانوی اداب بنشیند * منصوری دست بشانه ای نهاد که زحمت مکش ؛ از کار همان * سمت چیست ؟ “

خطا — ” غلام شما عبد الله ؛ اما دوستان و یکجهقان بابا عبدل میگویند “ * ” منصوری :- ” تو خیاطی ؟ “

بابا عبدل :- ” هم خیاط و هم مودن مسجد بازار ماهی * چه باید کرد ؟ “

” منصوری :- ” خوب ! میدوانی برای ما زحمتی بکشی ؟ “ حملاتی بکنی ؟ “

” بابا عبدل :- ” کارم چه چیز است ؟ برای همین اینجا نشسته ام * بفرمائید : چه خدمتی است ؟ “

” منصوری :- ” رفیق ! آهسته : بر دند نرویم مبادا بیفتیم * آبا بدین

1 *Dast ma-rizad* (m.c.) is a greeting to anyone who is labouring with his hands : = *dast-i shumā na-rizad* = *dast-i shumā hamīsha bāshad*.

2 *Sar-i buland hard* " raised his head a little "

3 " Paid no attention. "

4 i.e., *zahmat-i buzurg-l*.

مسئله راضی هستی که نیم شب آمده چشمان تو را به بندم و برای حمایتی که گفتم همواره من بیانی ؟ *

”بابا عبدل:—“ این مسئله دیگر است : وقت قدری نازک و نا هموار و سوهایی پیران بسیار است * سرخیاط بیهوا از سر وزیر و اقبودان پاشا متشخص تر نیست * مزد درست بده : اگر بخوامی برای ابلیس هم لباس تبلیسی توانم دوخت ، *

”منصوری:—“ از اینقرار راضی هستی ؟ ” و دو طلا بر مشت او نهاد *

بابا عبدل:—“ راضیم * خدمت را بفرمائید * ” پس قرار بر این شد که منصوری نیم شب بدکان بابا عبدل بیاید و او را چشم بسته ببرد *

”چون بابا عبدل تنها ماند مشغول بکار ، سراسیمه وار با خود میگفت ‘ حمایتی من با چشم پوشیده چه میتواند بود ؟ ’ پس برای اینکه مزه این سعادت تازه را بزن خود برد ، از سایر اوقات زود تر در دکان خود به بست و در پهلوی مسجد بازار ماهی بخانه خود رفت *

”دلفریب زن بابا عبدل ، در خمیدگی قد ، جفت با شوهر و همسر بود * بدیدار آن دو طلا و باصید عقبه او * صفره را از کباب و سبزیها و میوه و صربا بیاراست : قهوه تلخی بر پشت آن نهاده وزن و شوهر بذای شکم * بآب زنی گذاشتند *

”در نیم شب بابا عبدل صادق الوعدۀ ، و منصوری ازو صادق الوعدۀ تر ، در دکان بابا عبدل یکدیگر را جستند * بی آنکه بابا عبدل سخنی گوید ، منصوری چشمش را به بست و از کوجه و پس کوجه بعرضرای پادشاهی برده از در کوچکی بخلوت خاص سلطانی درون برد * چون چشمش بکشود اطاقی دید زمینه اش از انواع قالیهای نفیس گسترده و * صفه های از قماشهای گوناگون آراسته : اما بجای یک چراغ دودی روشنائی نه * منصوری بابا عبدل را در آنجا نشاند و برفت : و با بچه شال کشمیری برگشت * از میان بچه لباس درویشی در آورد و ببابا عبدل نشان داد که نیک

1 apparently the English word 'Captain' or the French equivalent.

2 ū for ān.

3 Biriayi shikam bi-ab-zanl guzashtan or shikam bi-ab-zanl kardan ' to give oneself up to gobbling all that comes to hand.'

4 " Sofas."

5 Chiragh-i duzd is any lamp that gives insufficient light; sometimes a lamp closed on three sides. [For chiragh-i mushi "vide" chapter V.]

بیازمای و ببین که برای دوختن لباسی بدین قسم چه قدر وقت لازم است ؛ و درست پیچیده باز به بقچه بگذارد ؛ و از جای مجنب تا من برگردم * ”

” بابا عبدل لباس را بدین سوی و آنسوی گردانیده نیک بیازمود ، و آنچه باید نیک حساب باموز و بموجب امر باز به بقچه نهاد * ناگهاردی مهیب ، بلند قامت ، که از دیدارش بابا عبدل را سراپا لرزه گرفت ، داخل شد ؛ و بی آنکه سخنی گوید بقچه را برداشت و بیرون رفت * ”

” دقیقه دیگر ، هنوز بابا عبدل از حیرت حال اول بخود نیامده در دیگری بگشود ، و مردی با لباس فاخر ، بقچه کشمیری بوضع و بزرگی بقچه اول بیاروده به پیش پای بابا عبدل نهاد ؛ و بی آنکه لب بسخن و یا چشم بروی بابا عبدل گشاید ، زمین بمسید و برفت * ”

” بابا عبدل با خون در اندیشه که ” این کار بد نباید بود و من باید آدمی بزرگ شوم ؛ اما از همه بهتر این بود که در گوشه دکان باز بهمان وصله کاری مشغول باشم ، و این حمالتی را با همه سود بگردن لگدوم * که میداند مرا برای چه بد اینجا آورده اند ؟ دخول و خروج این مردمان غریب که بزبان بسته می مانند ، هیچ خوب نمی نماید * اگر قواعد نمی نمودند و سخن می گفتند همانا بهتر می بود ؛ و من می دانستم چرا بدینجا آمده ام * شفیده ام یارگ زنان را بچوال میدوزند و آب میآندازند * محتمل برای آنگونه خیاطی مرا بدینجا آورده اند * ”

” بابا عبدل با خود درین سخنان که مصوری داخل شد ؛ و بی آنکه حرفی دیگر بزند گفت ” بقچه را بردار ؛ و باز چشم او را بسته از جای که آورده بود بد آنجا رسانید * بابا عبدل در عهد خود استوار ، بی هیچ جواب و سوال وعده داد که ” بعد از سه روز حاضر است ، ده طلا بیار از دکان بگیر * ”

” بابا عبدل بدانکه خود برگشت تا زن خود را از انتظار بدر آورد * در راه با خود میفکشت ، راستی این کار بزمختش میارزد ، آسمان در این آخر عمر خوب نانی برآیم پخت * ” دو سه ساعت بصبح مانده بود که در خانه را بزد * زنش با عزت و احترام بگشود ؛ و بقچه را دو دستی بگرفت * بابا عبدل فریاد برآورد که

1 Zaban-basta "tongue-tied" usually signifies "animal, brute."

2 " Promise, agreement."

‘دلفریب جان! مژده! کار، این را میگویند: تمام شود، بین چه قدر مزد میدهند؟’
 “صورت دلفریب بخندید و دماغش چاق شد * خواست سر بقیچه را بگشاید” *
 “بابا عبدالله گفت ‘ حالا بیا بخوابیم: وقت گشودن او نیست ’

” دلفریب گفت ‘ تا آن نگشایم و نه بیلیم چه آوردی راحت نمیشوم،
 و خوابم نمیبرد ‘ * پس بقیچه را گشوده بدم روشنائی برد * چه دید و چه شد تو خود
 قیاس کن * به بدن، خیاط و زنش که بجای لباس در بقیچه، سر آدمی درهم¹ و برهم
 کشیده در دستمالی به بیفند، چه حالتی بایشان دست میدهد! ”

” سر بریده از دست زن غلطان بیفناد * اول زن و شوهر هر دو چشم پوشیده
 قدری تفکر کردند * بعد از آن ساکت و صامت، قدری بر روی یکدیگر نگریستند بطوریکه
 بهیچ زبان و بیان نمی آید ” *

” پس دلفریب نحوه بزد که عجب کاری آوردی؛ مثلا جان آدم قربان کارت
 بروی * مردکه! این چه کار است؟ مگر بدبختی درون خانۀ من کم بود که این
 همه راه رفتی و از بیرون آوردی؟ سر مرده آوردی که لباس بدوزی؟ خاک بر سر
 مرده ات! ”

” بابا عبدالله: — ‘ ای! اناسنه بابا * منه بگله پدر و مادر آنکه این بلا را بر من
 انداخت! همان وقت که آن سگ سیاه چشم مرا می بست و میگفت ‘ صدادر میاور’
 دلم می طپید و گواهی میداد که بی چیزی نیست * ” با همه توکی و خری میدانستم
 که حمالی - گفتن او معنی ‘ لباس دوزی نباید باشد * پدر سوخته بجای
 لباس سر آدمی² جا زده است * خداوندا! حالا چه باید کرد؟ راه خانۀ اش را
 نمیدانم تا سر را بدم³ بهورزش بزنم که ‘ نه نه؟ سگ! بیا لباست بگیر ‘ * حالا است

1 ' With wrinkled up face.'

2 *Anā T.* " mother; " *bābā T.* father; " generally *la'nat anasena bābā aenc.*
 The Persians say *bar pidar-anh*, *bar mādar ash*, the word *UCnah* being understood.

³ " With all my « Turkishness ' and ' asininity ; " The Persians laugh at the
 Turks for their stupidity.

4 *Mahz* in mod. Pers. = *baray*.

5 *Ja zadan* " to substitute, put in the place of."

6 *surat* in m.c. " face."

7 *Nana-sag* = *madarsag* or *aag-madar* ar 'his mother is a dog.' Children
 call their mother *wan?*", or *nana* or *nana jan* (and not *madar*).

که ۱ *Bustanji bashi* با هزار باشی دیگر بخانه ام میریزند که ۲ *bidā* و خونهای ۳ *ibin* سر را بده * ۴ *āzghā* خر بیار و مهر که ۵ *bar kun* ! احتمال است که سر یا یلو بزنند ، یا خفه سازند . یا پوستم از گاه پُر کنند . دلفریب جان ! بیا و تدبیری نما ، *

”دلفریب : — ” باید گویان خود را از شر این سر خلاص کنیم * مگر غیر از ما آدم قحط + بود که باید این سر بگردن ما بیفتد ، ؟

”بابا عبدال — ” خوب ! حالا روز روشن میشود ، هر کار ۶ *kordnibim* زود بکنیم * ”

”دلفریب : — ” یک تدبیری بخاطر من میسرند * *mesaiyā* ما حسن نالوا . حالا نفورش را عیافوروزد * اکثر اوقات همسایگان دیزی و کماجدان ۷ *midend* بپزند * عادتشان این است که در اول شب آنها را می بزنند ، در دم نفور میدارند * چه طور است این سر را در دیزی ببریم ؛ در دم نفور او بگذاریم تا بپزد و چه لازم که بعد از آن برویم بیاوریم ؟ گور پدر ۸ *dizi* ! بگذار بگردن حسن ۹ *bidend* * ”

”بابا عبدال بعقل زنک ماشاءالله گویان درون خلوت سر را در دیزی بده در بهلولی ظرفهای دیگر (که آورده بودند بپزند) بگذاشت ۱۰ *ubijest* * پس زن و مرد در را محکم چفت کرده ، بغنیمت شال و دستمال خرسند ، بخوابیدند *

”حسن پسری داشت ، محمود نام * پدر و پسر هر دو ببقدس معروف * در آنحال نفور میافروختند ، ناگاه سگی (که برای ریزه چینی نان اکثر بد آنجا میآمد و بسیار عزیز میداشتند) بیامد و بطوری غریب عجیب ۱۱ *paris* گردن گرفت * حسن روی به پسر کرد که ، آبا این سگ را چه شده است ؟ باید چیزی غریب

¹ *Hustanj bashi* is said to be the Superintendent of the Police on the Bosphorus. *Bustan-ji* of course means "gardener."

² The *kun-baha* or *diya* for a Muslim is a thousand *misqal* of gold.

³ Fetch a donkey and carry away (load up) the *ma'rika* * is a common m.c. saying = "then the fat will be in the fire;" *ma'rika* = *jinjal*. Oil *biyār va ushturū durust kun* has the same application ; *ushturū isdimin*, "a small camel."

⁴ Aet would perhaps be better than *bud* here.

⁵ *Kardani-im*.

⁶ *Dizi* is a pot of baked clay for cooking meat; used by Muslims and not by Parsis. *Kumādān* is a copper pot for cooking; (it is not shaped like the Indian *degchi*).

⁷ *Qūr-i pidar-i dizi* = 'damn the cost of the *dizi*; let it go.'

⁸ The subject to *bi-yuftad* is the "matter" or else *kalla*.

⁹ *Bi-jast* = "cleared off, departed."

¹⁰ *Pars k.* (m.c., corrupt.) "to bark."

دیده باشد * محمود بدینسوی و آنسوی نگران سبب پارس سک را ندید * گفت
'بر شیء^۱ یوق' (چیزی نیست) و برفت *

اما سگ چندان پارس کرد که حسن ناچار به جستجوی سبب افتاد *
سگ دیوانه وار بوی همی کشیدی و پیروان دیزی بابا عبدل همی گشتی و بر روی
حسن چستی، تا اینکه حسن را یقین شد که در دیزی چیزی است * سر پوشش
را برداشت * سر بریده * در دیزی چشم باز * و لازم نیست که بگویم
حالش * چون شد *

"فریاد برآورد 'لا اله الا الله' * و چون آدمی کم جگر نبود سر پوش را از دست
نیزداشت * بلکه باز بجای خود نهاده پسر را طلبید که * نروند محمود! دنیا بد دنیایی
شده است و مردم دنیا بد مردمی * نابکاری سر انسانی را برای پختن در قنور
فرستاده است * اما از یمن طالع ما و بدرکت شعور سگ قنور ما ملوث نشد * درین
باب آسوده باشیم * اما چون پای شیطان در میان است بگذار آنچه ما باید به بینیم
دیگری بیند * اگر بدانند در قنور ما سر آدم پخته میشود * دیگر کسی از ما نان
نمیکشد * باید از گوسفندی بپزیم * بسمان بدین در میآید که نان را با روغن آدم
چرب * میکنند * اگر باتفاق صوفی از نان ما در آید میگوید صوفی ریش انسان است" *

"محمود جوانی بود بیست ساله * و در خشک * مغزی پسر پدرش * اما اندک
زود - تدبیر و شوخ * این قضیه را اسباب شوخی دید و بهیات غریب و زشت
سر نظر کرده سخت بخندید که * این سر را بدکان علی کور دلاک یا علی دلاک کور
که رو بروی ماست میپزیم * علی در کار و کودن است * با یک چشمی خوب
نمیخواند دید * ما خوب می توانیم کار خود را به بینیم * بابا * ترا بخند! چنین کنیم" *
"پدر به تکلیف پسر راضی شده * و قتی که علی کور بسر * آب رفته بود محمود

¹ Bir shay yoq T. "there's nothing."

² The street dogs in Constantinople are protected; they are, in consequence, civilised and friendly, even with strangers. In Baghdad, however, they are vicious and attack strangers.

³ Chūn 'o how."

⁴ La ilah^a ilia 'liah wa Muhammad"* rasul" 'liah, the fundamental doctrine of Islam.

⁵ Or ml-kunim.

⁶ Kkush-maghzi in m.c. signifies "being cracked, insane," but here it seems to mean "insensibility" or "dullness."

⁷ Binar-i ab raftan (m.c. and polite) "to go to the lavatory."

سر را بُرد و در دکان او بطاقچهٔ پشت بر دیوار نهاد ؛ و در اطراف^۱ او پارچه کهنه چند پیهید مثل ابدکه مشربست ، و حاضر سر تراشاندن نشسته است * پس با حجلهٔ مخصوص اطفال بجای خود آمد تا از تأثیر تدبیر خود بمالی کور ، کیف کند * ”

” علی کور عصا زنان داخل دکان شد ؛ باطراف نظر گزنان ، از عکس شعاع آفتاب که ناز به بر پنجره‌های گامدین دکان نافه بود ، آنصورت را بدید ؛ و در حقیقت مشغولی پنداشته گفت ’ سلام ’ * علیکم ، خوش آمدید ؛ صبح خیزی خوبی کرده‌اید ؛ چشم درصت نه می بیند ، اما موی سر تن خیلی بلند شده^۲ بوده است و تراشیدن لازم داشته است * چرا پیش از وقت کلاهقان را بر داشته آرید ؟ بلکه زکام بشوید * * چون چرابی نشدید با خود گفت ’ معلوم است یا گنگ است یا کُر * مذهب که کورم با هم^۳ جفته توانیم رفت * * پس روی بدو کرد که ’ عمو ! بیک چشمی من ببین ؛ اگر بالمره^۴ کور شوم باز سر ترا توانم تراشید ؛ تیغ من در سر تراشی از چاقوی گوش بران^۵ تیزتر است * ”

” آنگاه با ادب تمام لکن و صابون حاضر کرد ؛ و تیغ^۶ بفسان زده روی بمشغولی برفت * همینکه دست بدان سر افسرده زد ، چنان زود واپس کشید که گفتی سوخت * گفت ’ رفیق ! سخت سرت سرد است ؛ گویا یخ کرده است * * بار دیگر دست پیش بُرد ؛ سر از جای بغلطید و بزمین افتاد ؛ و علی هم ، شش گز از آن دور تو ، فریاد میکرد که ’ خداوند ا پناه بر تو ! ‘ و جراثیم بیرون آمدن از گنج دکان نمیکرد ؛ و میگفت ’ ای سر ! این دکان ، این تیغها ، این^۷ فوطها ، هر چه دارم از آن تو ؛ بگیر و دمست از گریبان من بردار * اگر جوی با شیطانی بسخت درآ ؛ و مرا معذوردار که میخواستم سر ترا صابون مالی کنم * ”

” چون از سر بریده صدا بونامد و دید که جای قوس نیست ، پیش آمد و از کاکلش

^۱ No *izafat* (m.c.) after *pāra*.

^۲ *Salām* = *alai kum* ; note that the Persians (Shi'ahs) insert the *tanwin* in the greeting ; also the reply differs slightly from that of the Indians and Arabs.

^۳ Should be *shuda ast*.

^۴ *Jufta* (adj. or adv.) ; generally applied to a pair of horses that go in a carriage.

^۵ *Kūr shavām*, i.e., blind in both eyes.

^۶ Compare *gūahi-i fulān rā imrūz khāile buridam* (m.c.) = “ I got goods on credit from so and so.

^۷ *Fasān* “ whet-stone.”

^۸ *Pūka* “ an apron ; a bath wrapper.”

^۹ *Kākul* is a top-knot left on a head that is otherwise clean shaven.

گفته از زمین برداشت ؛ و نگاهی درست کرد و گفت ' راستی سر بریده بوده ؛ اما بچه باب بدینجا آمده ؟ ای لقمه گوشت نجس ! چه تدبیری در زیر سر داشته ؟ نی ؛ علی بکچشم است اما با آن چشم دیگر هر چه در : نیا میشود دیدن میتواند * ترا بدکان حسن نالوا می انداختم ، اما پسرش پر شیطان و نادرست است : سر حساب میشود * خوب ! حالا که چنین است ترا بچئی ببرم که کسی بسر² وقت نیفتد * ترا بدکان کبابی یا نقوی یونانی میبرم تا بجای³ مزه عرق به مشغوبان بدهد ، * پس بیکدست چپوق⁴ و بدست دیگر سر بریده ، در زیر دامن ، در کوچه پهلوی بدکان یونانی رفت *
 " علی کور این دکان را بسایر دکانهای کبابی مسلمانان ترجیح میداد ، چه در آنجا بی سر⁵ خور شراب نیز میتوانست خورد * در دکان⁶ دولابی بود که کبابی گوشنهای ناپخته را در آنجا نگاه میداشت * علی نگاه بدینسوی و آنسوی کرد ؛ چون کسی را ملاحظت خود ندید سر را در پشت⁷ شقه گوشت انداخت که بایست آنروز کباب شود * چون⁸ اول روز بود و جمیعت کم ، کسی ندید ، پس چپوق خرد را با آتش آجاق⁹ یانقو بر افروخت ؛ و برای گم کردن بی ، کبابی را برای نهار خود سفارش کرد و برفت *
 " یانقو بعد از آنکه ظرفهای ناشسته خود بشست و سیغهای کباب را بقریب به¹⁰ پیچید ، آتش بر افروخت شربت بساخت ، دکان را جاروب کرد ؛ رفت از دولاب برای کباب علی کور پارچه گوشتی بیلورد * این یانقو مردی بود یونانی¹¹ خالص ؛ زبک و حیلہ کار¹² و وقام¹³ نسبت به بزرگان مملوک و مظلوم¹⁴ و نسبت بخودان معتکبر و ظالم *
 با اینکه¹⁵ شغریان عثمانی بودند یاغیان خود کینه¹⁶ شتری دشمن ؛ و برای چاپلوسی ایشان از هیچ دروغ نمیداشت ؛ هر چند پست پایه هم بودند بایشان از روی احترام

1 ' He would trace it out, perceive.'

2 Sar vaqt uftddan (m.c.) = fahmidan.

3 Maza-yi 'araq, a relish eaten with 'araq.

4 Anja should beinja as the shop is referred to as in dukan.

5 Sari khar (m.c.) "intruder:" zamin bi-shigaft, sar i khar paidd shud and yak damna-shud kibl-sar-i-Jshar zindagl kunam are common m.c. quotations or sayings

6 Dūlāb "cupboard."

1 Shaqqa ' a split (a half) of any carcase.'

8 Awal-i rūz not avval rūz.

* Note the three Preterite tenses after ba'd azanki as the actions closely followed each other. In English these three first verbs would be in the Pluperfect.

10 " A true Greek, a real Greek."

" Vahhām " suspicious ; cunning."

[pressed."

12 Mazlum in m.c. means "quiet, subdued" (of a horse, etc.) and not "op-

13 Shulur-bdn, i.e. nisbat bi 'Usmaniyotn misl-i shuturban-i-bud.

14 The camel in India and in Persia is proverbial for bearing malice.

سر فرود میآورد * باری یانقو گوشنها را برهم زدن گرفت ، تا پارچه گوشتی گندیده برای علی کور جوید ؛ و با خود میگفت 'زه رمار بمار گوارا ؛ بشکم توکی ، که قابل دریدن با خنجر و تیغ است ، گوشت گورم و پشت : مازه دریغ است ، * گوشتها را می آرمود و میگفت 'خیر ، هنوز عالی کور خور نشده است ، * ناگاه گوشه چشمش به سر بیده آدمی افتاد ؛ دلش از جای برآمد ؛ و چند قدم دور ترکی جسته گفت 'ماشاءالله ، عجب چشمهای درخشان ، دست فرا کود و از میان کله پاچها و گوشتهای گندیده سورا جیون آورد ؛ و مانند آنکه باو ضروری برساند دور از خود بگرفت ؛ اما از هیأت او سر مسلمان بودنش بشناخت ؛ گفت 'لعنت خدا بر تو ! چرا سر همه پیروان عمو باین طور نمیشود ، تا من کباب کدم و سنگهای استانبول را رایگان فونه سازم ؟ کاش عاقبت همه ایشان ایفطور شود ؛ کاش همه یوناتها امروز مثل من خوش بخت شوند ، ! پس با غیظه ، سر را بر زمین انداخت و با نوک پا بفلطانید * بعد ازین بازیها و هزگیها با خود گفت 'خوب ! حالا چه باید کرد ؟ اگر این سر را اینجا به بینند ، کار من تمام است ؛ می پذیرند که من مسلمانی کشته ام ، *

" ناگاه شیطانیقی بخاطرش رسید : بحالتی نابکارانه ^۱ گفت 'زهی طالع ! یهودی خوب یادام آمد : برای این سر از آنجا بهتر جائی نمیشود * ای اندام خبیث ملت محمد ، برو پیش دست اندام خبیث ملت موسی ! "

" پس سر را بر زیر دامن گرفته بجائیکه نمشی یهودی سر درمیان پا بود دید * " درویش گفت 'باید دانست که در مالک ترک وقتی که سر ترکی را میبُرنند ، سر را بر روی بازوی او میگذارند تا اینکه مرده او از مرده یهود و نصاری فوق شود : اما سر نصاری و یهود را بمیان پا ، نزدیک موضع ^۲ معناد شان میگذارند " *

" یانقو فرصتی جست ، و سر را بمیان پای یهودی در پهلوی سر او گذاشت * چون هنوز کوچها خلوت ^۳ بود ، کسی او را ندید * در باطن دلشاد از اینکه بیکی از

¹ *Gusht-i gorm* (m.c.) is a butcher's term for the neck of a slaughtered animal.

² *Māza* "back-bone."

³ 'Ali-Kur *kkur* is one compound word = 'Ali-Kur-eatable,' i.e. fit for Ali Kur to eat. In m.c. *hanūz mullā Ishwār na-shuda ast* signifies that anything in a shop has not yet become cheap and worthless ('suitable for a mulla').

⁴ *Kalla pacha* (m.c.) "head and legs of a slaughtered animal."

⁵ Note the Pres. Subj. *titer hash*.

⁶ Better *ba vajd-i mufsidana*.

⁷ *Mauza-i mu'tad* (m.c.) = "penis" and not "nishin-gah."

⁸ " = The streets were empty."

۱ ظلمت خود ظلم نمود، و بکین خواهی؟ سرش را بهرچه بدتر یهودی گذاشته
بدگان برگشت *

۲ "یهودی کشته شده، صمیم شده بود بر ایذک که کودک مسلمان را دزدیده و کشته است.
(توگان و ایرانیان را اعتقاد ایذک برآستی یهودین این کار را میکنند) * از این قہمت
نفقت غریبی برپا شده و هنوز فرو نه نشسته بود * این گشتار بعد در دیم در یونانی
متمول واقع شده بود، تا نعل چن روز در آنجا باشد، و یونانی برای استخلاص
از شر، مبلغی گزاف بجلاد دهد * یونانی هم بر غم میر غضب در و پنجره خانه خود
را بسته، از خانه بیرون نمی آمد؛ و نعل یهودی در همانجا بود * بجز مسلمانان
کمتر کسی جرئت پیرامون گردی آن نعل * میکرد، از ترس ایذک مجاد مسلمانان
بنور ایشانرا بسته گشی^۳ و دارند * چون روز قدری بالا آمد مردم بآمد و شد
شروع کردند؛ ازدحامی در آنجا شد و آواز برسو پیچید که امشب معجزه شده، و نعل
یهودی دو سر پیدا کرده است * از اینخبر همه اهل شهر بمشامش دویدند * کعب^۴
الاحبار یهود خبر داد که چون چیزی خارج عادت در میان قوم بنی اسرائیل بظهور
پیوسته است البته صاحبی برای ایشان ظهور خواهد کرد * دانشمندان یهود ابرسو بنگایو،
مردم میدادند که حالا این مرد بر میخیزد، و با دو سر، یهودان پویشان را از پنجه
ستمگران میرهاند *

۳ "اما همانا این پیچ و^۵ واپس کار، برای بدبختی ایشان بوده است * یکی از
یذکیچریان^۶ از میان تماشاگران بظهور فریاد و فغان برداشت که 'سبحان الله! یکی از این
دو سر، سو بزرگ و رئیس ما، آعای یذکیچریان است' * یذکیچری دیگر شهادت داد *
رگ غیرتشان بجنبید: بنزد^۷ آورنگ خود دویدند *

۴ "خبر همگانی، و آتشی بجان یذکیچریان شد * این طایفه هول انگیز یکبار از

^۱ Pl. of *galim*.

^۲ *Sar-ash rā*, i.e. 'the head of one of his oppressions.'

Guzāshā should apparently be *guzāsh*: the sentence is incorrect in construction.

^۳ In Kerman the Jews are (it is said) obliged to keep watch over the corpse of a Muelim that is executed, and under the directions of the executioner to bury it next day—no prayers being said over the body.

^۴ A title given by the Persians (and the Arabs ?) to a Rabbi. *Ahōdār* is the pl. of *hadr* "a learned man, a Jewish doctor."

^۵ *Pich u vā-pich* "tangle (of events)."

^۶ *Yanqichehri* "Janissary."

^۷ *Orta* is a regiment of Janissaries.

جای برخاستند و معلوم شد که در پای تخت هنوز قتل آغای منتخب خود، خبر نداشتند * می گفتند 'فریب ما و قتل بزرگ ما کافی نیست که باید باینخواری و بی‌مقداری سرش را در میان پای یهودی گزارند ؟ این اهانت نه تنها بر ما شد بلکه بیضه اسلام ملوث گردید * هرگز چنین معامله نسبت بهما نشده است و تلاشی این نمیشود مگر بقطع نسل یهود * این کار کدام سگ است ؟ این سر با چه یا بدینجا آمده است ؟ یا کار وزیر است * یا کار رئیس افندی * یا اینکه باز کار پدر سوخته ایلچیان فونگست * و الله و بالله به پیغمبر، بقبله، بکعبه، بدری، عمر، و تیغ * حیدر مقدر که ما کین خود خواهیم خواست !"

بگذاریم ازدهام زیاد تر * شود : ما قدری حرف بزنیم * ای مستعین ! تصور کنید که یهودان در آنجا چه حال داشتند * هر یک بعضی دویا با چهار یا بسورخ خود میدویدند : نوکان غضب آلود با فحش و قسم و طعنه و کارد و خنجر و شمشیر فریاد می کنند ، ' بگوئید ، به بندید ، بزنید ، بکشید ، * شهری بنظر آ آورید با زاههای تنگ و خانهای دیوار کوتاه ، و کوچهای پر ازدهام با مرد می با لباسهای گونا گون * و رنگا رنگ ناموزون * و شفاف و نواق ؟ همه میفرسند و نمی دانند چرا : همه سخن میگویند و نمی دانند چه می گویند : گویا حالا قیامت برپا میشود : آسمان و زمین برهم میخورند * شما را این شهر بمیان این مردم رها میکنم * و میگویم ' ازینجا نگاهی بسوای سلطانی بیندازین تا معلوم شود با اینحال در اینحال چنان شوکتآب * افندی میزد در چه کارند *

" در شب آوردن خیاط بسوای شاهي ، پادشاه امر فرموده بود سر آغای یکپچردان

¹ A spear made of the sword of a sword-fist ; still carried by some dervishes.

² *Haïdar* Ar. "lion." The Arabs style 'Ali, *Asad* 'Uth, etc.; the Persians style him *Shîr-i Khudâ*.

By the Persians Ali is also styled *Haïdar i karrâr* or "the lion of repeated attack." When only four months old he slew an *azhdahâ* or python. According to some accounts he, for this reason, was given the epithet *hanya-dar* ('snake-tearer') which has been corrupted into *haïdar*.

Saj-dar "breaking the ranks of the enemy," from *saff* and *daridan*. Note the omission of the *tashdid* in the compound.

³ *Shavad* is perhaps a clerical error for *shûrad*.

⁴ 'Imagine, oh hearers.'

⁵ *Gûnâgûn* "of different shapes" and *rangârang* "of different colours."

⁶ *Nâ-mauzûn*: better *kaj u kûr* 'put on anyhow.'

⁷ "Bright coloured."

⁸ *Effendî-mâz* T. "our effendî."

را که در آنروزها فساد بزرگ میکرد بپرند * از کثرت اعتقانی او درین باب نایستی بمحض
بریدن ، سرشرا بهصور آوردند * مأمور این امر ، در وقت آوردن سرباطاق (چون جرئت
نگاه بر روی سلطان نداشت) بالطیع خیاط را سلطان فوض نمود ؛ و سررا به پیش
پای او نهاد و برفت * سلطان برای اینکه منصوروی خواجه خود را هم فریبد و لباسی
تبدیلی را جای زند ، یکدقیقه پیش از آن باطاق داخل شد و بقیقه لباس را
برد تا لباس دیگر آورد * در این اثنا منصوروی آمد ؛ و خیاط بقیقه سر را که آنجا بود
بجای بقیقه لباس برداشت و بیرون برد * پادشاه از قضیه سر را و بودن خیاط
آنها بیخبر ؛ چون باز گشت خیاط را در آنجا ندید * آدم فرستادن و خیاط را
باز آوردن منافعی تدبیر وی بود * بی اطلاع از حقیقت حال ، ناچار ، منظور
بر گشتن منصوروی شد * میدانست که خیاط بی لباس نمیرفت و لباس هنوز
در نزد او بود * از طرف دیگر در باب انتظار سر بی ثباتی داشت * مأمور کشتن
آغای بکیچریان را بخواست * حالا بیا و حیوت آمر و مأمور هر دو را ببین *

” سلطان دست دژنوی حیوت میزد که ” اگر خیاط سر را ^۱ نبرده من
این ریش را میتراشم !“

” سلطان در انتظار منصوروی بی تاب شد * هر چه آشوب کرد و دست و پا زد ،
و خود کُشی نمود و ” الله الله ! “ گفت ، منصوروی برنگشت * فحش هم داد ؛
باز برنگشت * اگر آدم نمی فرستاد و منصوروی را از رخنه خواب بیرون نمی کشیدند ،
باز بر نمی گشت * آنوقت منصوروی خیلی خواب هم دیده ^۲ بود *

” بمحض پدیدار شدن وی ، سلطان فریاد کرد که ” زهار ، ای منصوروی
باز خیاط بدو که سر آنها را بجای لباس دوش برده است * تا زود است ، نایست ، برو ،
بگیر ، بیاور ؛ و گونه قیاضی بپوش خواهد شد “ * پس قضیه را حالی منصوروی کرد *
نوبت حیوت بمنصوروی رسید * دکان خیاط را میدانست ، اما خانه اش را نمیدانست *
پیش از صبح بود ، و برستان باز نشده * ^۳ یکقهوه باز دید : از آنجا هم فائده نشد *
دستش از همه جا نبرد * عاقبت بخاطرش آمد که خیاط میگفت مؤذن مسجد

1 Note that *an ra* is the object of the Infinitive *burdan*.

2 M.c. for *na-burda bashad*.

3 I.e., he had been asleep a long time.

4 *Ta zud ast* 'while the matter is fresh, while there is still time.'

5 *Qahvah* (often pronounced *gahvah*) is used by the Arabs and Turks or "coffee house": the Persians say *qahva-khana*.

باوازماهی است ؛ بد آنجا دوید ؛ خیاط را دید دست ^۱ در گوش ، چشم بسته ،
با دهانی بک گز باز ، بالای فروموشی حالت شب بالک نماز صبح مهرداد *

” منصوری نفس زنان بالای مناره رفت * چون چشم خیاط منصوری افتاد ،
از قوس استنطاق در باب سر ، اذان در گلویش گره شد ؛ و کم ماند که سگته کند *
بی آنکه فرصت حرف زدن کند بگر بیان منصوری آویخت که ‘ مردکه ! ‘ با شویقی
مثل من این چه بازی بود ؟ مگر خانه من قبرستان است ، یا کله پر خانه ‘ ؟

” منصوری — ‘ رفیق ! داد و بیداد مکن ؛ مگر نمی بینی که در کار
اشتباهی است ‘ ؟

” خیاط — ‘ اشتباه کجا ؟ عمداً سهو کودکی که بیچاره را بپلا بیدازنی *
هرایشخند می کنی که ‘ لباس خواهم ساخت ‘ ؟ تو نمونه می آوری ، دیگری میبرد ؛
دیگری سری بجای او میگذارد * صبحان الله ! در میان عجب گروهی گیر کرده بودم *
آنجا کجا بود ؟ آشیانه حرامزادگان یا سوراخ شیطان ‘ ؟ *

” منصوری (دهن او را گرفته) — ‘ مردکه ! خفه شو . بس است ، پر بیش
صرو * میدانی از که حرف میزنی ‘ ؟ *

” خیاط — ‘ نمیدانم و نمیخواهم هم بدانم * این قدر میدانم که **** ‘

” منصوری (دیوانه وار) — ‘ مردکه ، سایه خدا را سگ میخوانی ؟
خدا رحمت را بشکند ! پادشاه عالمفا اسلام را کافر خطاب می کنی ؟ ‘ چه ... میغوری ؟
رود باش ، خفه شو ؛ لگو سر کجا است ؟ وگرنه سورترا بجای او مبرد *

” ازین سخنان دهان خیاط بسته شده بجای منصوری افتاد که ‘ زنهار زنهار !
خط کردم غلط کردم ؛ هرچه میگوئی خوردم ؛ خرم ، دیوانه ام ؛ از نصیرم در گذر *
بیا بخانه ؛ قدمت بالای چشم ‘ *

1 A *muazzin* usually places the tips of his fingers in his ears when calling the *azān*.

2 *sharif* " noble " is one whose mother only is a *sayyid*.

3 *Anjā ku-jā būd* (m.c.) " what place was that ? "

4 *Pur pish ma-rau* (m.c.) " don't go so fast " = *tund tna-rau, oar mi-kubi var as bar*: note that *pur* in intensive.

5 *Chi * * * mi-khuri*: *guh* understood.

”منصوری: — ‘خانه ات آبادان! زود باش؛ من کاردارم * بگو به بیغم
سر آغای یکی بریان کجا است؟‘

”چون خیاط دانست که سراز کیست و دید که او و زنش با آنسر چه کرده اند،
قوت زانوش بُرد و سراپا غرقِ عرق شد؛ و گفت: ‘نمیدانم کجا است * خداوند
عجب طالع بد و بخت شومی داشته ایم!’

”منصوری: — ‘کجا است؟ آخر کجا است؟ زود باش بگو *

”خیاط (با اضطراب): — ‘نمیدانم، خبر ندارم *

”منصوری: — ‘سوزاندي؟‘

”خیاط: — ‘نه *

”منصوری: — ‘انداختي؟‘

”خیاط: — ‘نه *

”منصوری: — ‘پس چه کودي؟ ترا به پیغمبر بگو! خوردي؟‘

”خیاط: — ‘نه *

”منصوری: — ‘درخانه تو است؟‘

”خیاط: — ‘نه *

”منصوری: — ‘درجائی پنهان کودي؟‘

”خیاط: — ‘نه *

”منصوری بی تاب، ریش خیاط را گرفته، دیوانه وار، نوید بر آورد که

‘مرد که! پسر مرده شو! آخر به بیغم چه کرده؟‘

”خیاط نیم مرده و با آوازی در گلو گره شده گفت: ‘در قنور بریان شد *

”منصوری: — ‘چه بریان؟ مگر میخواستني بخوري *

”خیاط: — ‘نمیخواستم بخورم اما بریان شد * حالا در قنور است *

دیگر چه میخواهي؟ پس تفصیل ماجرا را باز گفت *

"منصوری :- ' حالا خانهٔ نانوا را بمن نشان ده ، و گر نه مارا آتش میزنند *
 سبحان الله ! بعقل که میرسد که آغای یکجوریان را در فنور بریان سازند ؟ * "

"پس بنزد حسن نانوا رفتند ؛ و او بی تلاش تفصیل بودن سر را بدکان
 علی کور باز گفت ؛ خوشا بهال * آنکه از تهمت که بر او وارد می آید بجهد * "

"منصوری و خیاط و نانوا بدکان علی کور رفتند که ' سر مشتری صبح ' کو ، ؟ * "

"علی کور اول قدری تردد کرد ، اما در آخر اقرار نمود که ' او را بجای سر شیطان
 گرفتیم و بنزد یاقوی کبابی بودم که البته تا کنون از آن قبیل سرها برای مشتریان
 خیلی کباب کرده است * ' عافیت همه ' علی خدا و پیغمبر ، گوین ، بنزد کبابی شفافند * "

"چون چشم کبابی یونانی بدان دستهٔ مسلمان افتاد ، دانست که مشتری
 کباب نه ، بلکه مامور کباب بودن جگر او هستند * چون پای چگونگی سر بمیان آمد ،
 بانکار بز خامت که ' ندیده ام و هیچ اطلاعی ندارم * "

"دلاک چنانکه سر را انداخته بود بنمود ؛ و بقوان قسم خورد * کبابی
 انکار کرد ، و با تفصیل قسم خورد ، تا آنگاه معجزهٔ یهودی دوسر در میان یکجوریان
 برپا شده بود * منصوری هنوز در تجسس و تلهٔ ص که یکبار از شورش و آشوب
 خبردار شد * "

"پس ، منصوری و خیاط و نانوا و دلاک در عقب ، بجانب نعلش یهودی دویدند *
 با حیوت تمام سر را شناختند ، اما کبابی ' مرحله را فهمید ؛ و آنچه برش بایستی آمد
 از پیش بدید * نقود حاضر خود را برداشت و از شهر بگریخت * "

"منصوری خیال میکرد که کبابی نیز همراه اوست ؛ روی واپس کرد که
 ' همه باید منصور پادشاه برویم ؛ یونانی را ندید * پرسید کبابی کو ؟ * "

"دلاک گفت ' بیشک بگریخت * من اگرچه کورم اما چشم شافخن
 یونانی دارم * "

1 Bi-talash (m.c.) "without pain, effort, hesitation."

2 Khusha bi-hal-i-bi-jihad .should perhaps be khush-hal az an ki-, other-
 wise the words appear to be a blessing from the story-teller to his audience

3 ' Your earliest customer. '

4 Marḥala in m.c. = matlab ; " ovent."

”منصوری خواست سر را بر دارد، اما هوداران سر را دید و مقصودشان را فهمید و گفتارشان را بشنید * مصلحت در بر داشتن آن ندانست * با سه تن شاهد بفرست سلطان برگشت *

”چون سلطان دانست که سر را در کجا یافته اند و چگونه بد آنجا رفته است و چگونه شورش برپا شده، خواننده میداند که نویسنده صورت حالت او را نتواند نوشت * سلطان دید که بیان واقع حال مخالفشان، و مایه ریشخندی است؛ و از طرف دیگر البته باید پیش این کار گرفته شود، و گرنه منجر به از گونی تخت و وارونی تخت او خواهد شد *

”متعجبتر بنظر فرو رفت؛ و لا حول گفان وزیر و شیخ الاسلام را بخواست *

”نرسان و هراسان، با حالتیکه جای رشک نیست، آمدند * پادشاه شوح شورش شهر را بایشان بیان کرد *

”بعد از استغاره و استشارة قرار برین دادند که خطای و نالوا و دلاک و کبابی را بمحاکمه کشند، چنانچه گویا آنان را در قتل آغا مدخلی بوده است و ایشانرا متهم سازند که سر را پخته و ترشیده و کباب کرده اند؛ و باید خونهای او را بدهند * و هم قرار دادند که چون علت غائی شورش کبابی است، و با سر آغا آنطور بی ادبی کرده (و آنهمی نرسان و یونانی است) شورش را باید بود؛ و بهمانجا که سر آغا را نهاده بوده است گذاشت * تمهیدی نیز نمودند که برای تسکین هیجان و غلیان یکپوریان، باید آغائی از نو، ایشان خود، انتخاب کنند؛ و آغای مرده را بعزت و احترام دفن سازند * همه اینها شد، مگر قتل یونانی که دست کسی باو نرسید؛ و شهر آسود * اما بهمت سلطان این را نیز باید افزود که نه تنها ثلاثی مافات خطای و نالوا و دلاک کرد، بلکه انعامی بفرما خور حال هریک بایشان بداد، تا کفاره زحمت ایشان شود *

من این قصه را خیلی کوتاه گرفتم بخصوص جائی را که منصوری حالت سرور را بسلطان بیان کرد * اگر مثل درویش شاخ و برگ امی نهادم خیلی دراز میشد؛ و بیم آن بود که کتاب حاجی بابا هفتاد من کاغذ شود * قصه (چنانچه قصه خوانان و قصه شنان دقت می کنند) باید دراز باشد اما موجب ملال نشود؛ بلکه هرچه بیشتر

¹ Shakh u barg nihadan (m.c.) 'to embellish with details, etc.'

بیشتر رود ، شنونده را مشتاقتر سازد * و آنگهی درویش قسم میخورد که ” با سرمایه
 همین حکایت سی روز متوالی میتوانم جیب مردم را خالی کنم ، و باز چیزی از آن
 باقی نماند باشد “ *

1 *An* refers to " story."

گفتار چهل و ششم

در تقدّس حاجی بابا و آشنائیش با مشهور ترین مجتهدان

عاقب میرزا * * * * قمی اخوند آوازۀ تقدّس و زهدم بشفید * روزی در وقت رفتن بزیارت حرم کسی بعقب من فرستاد * این فقره را ترسناک دیدم * ترسیدم که عالم و فاضل (که عبارت از مبادی شریعت بود و بس) در مقام امتحان بخیه ام بر وی کار * اندازد * بنابراین مسایل لازمه را روان و زیر چاق کردم و آنها عبارت بود از اینها :-

اول : هر کس به نبوت محمد و امامت علی نگردد، کافر و واجب القتل است *

دوم : بجز امت محمد (آنها شیعه علی) همه مردم بدوزخ میروند *

سوم : لعنت بر عمر از جمله واجبات است ؛ و کسانی که پیرو عمرند از اهل جهنم اند *

چهارم : همه نصاری و یهود و سایر ملل از اهل کتاب و غیره نجس اند *

پنجم : شراب نوشیدن و گوشت خوک خوردن حرام است *

ششم : کافر و خوک و سگ نجس العین اند *

هفتم : نماز و روزه و زکوة و حج و خمس بر همه کس واجب است *

هشتم : وضو از واجبات نماز است ؛ اما باید آب را از * مرفوق روی بسو انگشتان ریخت ؛ و مرفوق باید شست که * غایت داخل صغیا است * * هر که مانند * سفیان بعکس این کند ، کافر و بدبین است *

1 Vide p. 260, note 2 ; Chap. xlv. The teacher whose name is omitted is the author of a work in *usul*, so profound that few have ever grasped its meaning.

Qumli a man of *Qum* is in m.c. *Qummi*.

2 An idiom, = *musht vā kardan* or *par da az rū-yi kār bar dāshan*.

3 *Ravān* k. "to learn by heart; to repeat to oneself;" *zir-thāq* "ready, quick," etc.

4 *Mirfaq* "elbow." *Sar-angusht* no *izafat*.

5 Mulla saying : * is the further end, the extremity ; and * is what is fixed as the extremity. The meaning is that as the elbow is the limit, its further edge must be included, i.e. taken as the limit.

6 The Shi'ahs of course perform the *wuzu* * differently from the Sunnis.

در این کار بودم که باین فضیلتها پادشاه چیزهای دیگر نیز بپوشیم که درویش در آمد * بی پروا اظهار نادانی خود ، بوی نمودم *

درویش : — ” درینمه مدت عمر خود نفهمیدی که در دنیا هیچ کاری بی گستاخی نمیشود ؟ و حکایتهای من و درویش سفر را فراموش کردی ؟ “

حاجی : — ” من حکایات شما را فراموش نمی کنم : در سایه آن حکایات چونی خوردم که لذت قیامت از دماغ بیرون نمیروود * چوب و فلک حافظه را زیاد میکند * حالا بقول خود تو اگر قسم برو : کذب جای چوب و فلک خوف سدسارست : این معنی برای تو علی السویه است ، اما نه برای من * درویش جان ! حالا بگو چه باید کرد “ *

درویش : — ” اگر آن قدر توبه کنی ، که معتمد را خر کنی ، توانی بکار بری ، حاجی : اصفهانی نیستی * سکوت ، و حرمت ، و قوز ، و بزمین نگاه کردن ، و داغ پيشاني ، و زدن شارب ، و خود را احمق نمودن از دست مده : دیگر کار مدار * منم بیش ازینها نمی توانم “ .

حاجی : — ” در این باب خدا کریم است ، اما بی شام خوابیدن بهتر که بهمانی رفتن و نامربوط خوردن “ *

پس با چهری عبوس و چشمی بزمین دوخته بدیدن معتمد رفتم * در عالم مصیبت خود در شهر قم ، همانا کسی صورت تقصیر مرا نداشت * در وقت آهسته آهسته راه رفتن ، این حکایت شیخ سعدی در باب فضیلت درویشان بخاطرم میآمد (و سخت بهال خود مناسب میدادم) که ” یکی از بزرگان پارسائی را پرسید که چه گوئی در حق فلان عابد که دیگران در حق او سخنها بطعنه گفته اند * گفت در ظاهرش عیبی نمی بینم و از باطنش غیب نمیدانم “ *

” هر که را جامه پارسا بینی . . . پارسا دان و نیکم مرد انگار
ور ندانی که در نهادش چیست . . . معتمد را درون خانه چه کار ؟ “

¹ Na-marbut, khurdan = chiz-i khurdan, i.e. guh khurdan : there is an imu^s here.

و هم از شیخ مرحوم فقرات دیگر بخاطر آمد که اگر فرصت ^۱ بجویم بمنازعت
مقام برای مجتهد بخوانم * از آنجمله " اِنْعَمَ بِي مَا اَنْتَ اَهْلُهُ وَلَا تَفْعَلْ
بِي مَا اَنَا اَهْلُهُ * بیست *

گوشی و رجم بخشی روی و سر برآستانم . . . بنده را فرمان نباشد هر چه فرمانی برآزم
آغا نماز ظهر را تمام کرده ، سر بدوش راست و چپ خمان ، سلام میداد
که بر میدیدم * مقلدان و مرده ^۲ پشت سر او ، همه خشب مسند ^۳ دیده بر او دوخته
بودند * چون از اوراد و اذکار ^۴ پرداخت یکی از ملایان پیش رفته مرا معرفی
کرد * آغا اشارت نشستن فرمود * دامن عبايش بوسیده بنشستم * گفت " حاجی
خوش آمدی ؛ مشرف ؛ مزین ؛ ما مدح ترا خیلی شنیدیم ؛ بالا تو بفروماید " *
با توقف و اعتذار بسیار ، از صف ^۵ نعال ، با هزار اصرار ، زانو زانو مرا بجائی
نزدیک خود کشانید * دستها را در آستین عبا و پاها را در آستان مقعد نهفتم *

مجتهد : — " شنیدیم شما مردی مؤمن و متعبدید ، قول و فعلتان یکست :
۷ ریش دو ندارید یعنی مانند رباکاران در ظاهر مؤمن و در باطن منافق نیستید " *
حاجی : — " سایه سرکار ^۸ آقا از سر ما کم نشود ! کمترین خاکپایی آغا و سگ
آستان سرکار شریعتدارم " *

¹ *Justan* in m.c. means " to find."

² There are two recording angels, the *Kirām* " *H-kātibin* or " illustrious writers " : one is on the right to record man's good actions, and one on the left to record his bad actions. (Muslims ought to spit to the *left* hand). The *salām* at the end of the prayer " the peace of God be with you " is supposed to be said to these angels : —

Looking to the front the suppliant says *Assalām* " , and then ' over the right shoulder ' *alaykum* ; then while turning the head to the left shoulder *va rahmat* ' *liah* ' , the final short vowel being enunciated just as the face is over the left shoulder ; next while the face is being turned again to the right shoulder *va harakat* " , the final—ⁿ being said just as the face reaches the shoulder.

3 *Muqallidan* " his imitators " : *marada* pi. of *murid*.

4 A saying from the Q u *کانهم خشب مسندة* like dry sticks propped against a wall.

⁵ Pl. of *wird* " a portion of the Quran : *azjcar* (pl. of *zikr*) ' telling over beads or any religious repetition as an exercise.'

6 Pl. of *nan*."

⁷ *Rish-i du* : this idiom is not in use ; probably there is a clerical error. In the original « —not wearing a beard of two colours, like—."

Du-ru nistid " you're not double faced " is a common m.c. expression.

8 An *izafat* after *sarkar* in both cases.

معتمد (خودی جمع کرد که) "حاجی! راست است، توفیق الهی چرایی فواید تو داشته است که مجاور قم شده؟ ما، مدتی است تری دنیا گفته ایم: سؤال من برای این است که به یزید نسبت بهال تو از دست من خدمتی بر میآید یا نه: 'تعاونوا و تهاابوا' * حدیث شریف لبوی است 'مَنْ يَبْصُرْ يَهْدِ مَنْ لَا يَبْصُرُ وَمَنْ يَسُدْ يَعْنِ مَنْ لَا يَسُدْ' *"

ازین سخنان جرأتی پیدا کردم و حکایت شیخ سعدی را بکار زدم و سوگندست خود را با تعدیل، بلکه با تبدیل بیان کردم که حصار بنظر شهیدم نگر یستند *

معتمد: — "از ایقرار روز یک بیماری خدا اصلاح گارت شود، نزدیک است * شایه بزیارت معصومه قم میآید * چون بمن یک نوع ارادت دارد، یقین داشته باش که در استخلاص تو هیچوجه کوتاهی نخواهم کرد" *

حاجی: — "بندۀ خاکساری مانند این مقدار در ازای القات سرکار شریفمقدار چه می تواند گفت؟ هر احساسی که در حق حقیر بفرمائید معض عنایت و القات است؛ و گر نه من کجا و لطف سرکار کجا؟"

معتمد (پاداشی تملقات من): — "معلوم است تو از مائی بهکم المومنون اخوة؛ مومنین پاک یکدیگر را بعض ملاقات میشناسند، چنانچه میگویند طایفه از نوگان هستند بنام اهل فراهوش؛ خانه که یکدیگر را در میان هزار نفر بعض یکنظر تشخیص میدهند" *

همه حصار "لا اله الا الله" و "لا حول" گویان استعسان کردند * معتمد: — "حاجی! قلندری با قوت که درویشش میگویند * شایداهم گفته است داهم آشنا و همراه بوده اید * راست است؟"

حاجی: — "چه عرض کنم؟" (متفردانه) "بلی فقیر و مریدی بی نویست در پهلوی خود جا دادم * خدمتی جزوی در حق من کرده است، بآن ملاحظه رعایتش میکنم" *

¹ Tu'awinii wa tahabbu, "help each other and love each other."

² 'Let him that sees, help him that does not see, and let him who is fortunate help him who is unfortunate.' [Man apocopates two verbs].

³ Mahz here = faqat.

⁴ Farumush kh'dna 'a lodge of freemasons.'

مجتهد دست پر شال¹ کرد و مریدان میدانستند که در آنجا سر افاده² دارد ؛ همه گوش شدند * " اینان همه نام خود را درویش می گذارند خواجه نور علی شاهي ، خواجه نعمت³ الهي ، خواجه ذهبي ، خواجه نقشبندی ، خواجه سلسله ملهون⁴ ، ابوبی ، همه کافران و مرتد⁵ ؛ و واجب القتل * هر که بدینها معتقد باشد ، کشتنی و سوختنی و گردن زدنی است * پاره⁶ از اینان می گویند که " روزی رمضان صوفیه⁷ نان است ، و نماز گار بیوه زنان و حج تماشای جهان ؛ اما دل بدست آوردن کار نیکان ، * پاره دیگر میگویند : —

* بیت *

'طاعت آن نیست که بر خاک نهی پیداشی . صدق پیش آر که اخلاص به پیداشی نیست . *

یکی میگوید : — * بیت *

'گر کسی از سجدها رهبر شدی . دنگ هر روز از پیغمبر شدی ' ،

دیگر میگوید : — * بیت *

'نسق من و زهد تو فلک را چه تفاوت ؟ . آنجا که بصر نیست چه خوبی و چه زشتی ؟

'یس حسن و قبح اعمال و افعال باعتبار مامت : در حقیقت حسن و قبح نیست ' * خلاصه عبارت⁸ انهم شتی⁹ آ و معادها واحد * حقیقت این است که بقوان و احادیث و اخبار و سنن اعتقاد ندارند ؛ میگویند 'قرآن رطب¹⁰ و یابس است و احادیث و اخبار مجهول و ساخته * ما را بسنن آداب گذشتگان پیروی بچه کار آید ؟ ' قومی ' یا هو یا من هو ، یا من لیس إلا هو ' گویان ایفقد سر می جذباند که دهانشان مانند دهان شتر کف¹¹

1 *Dast par-i shal hard* ' stuck his hand into the front of his *katnarband*,' a not uncommon attitude amongst orientals when standing at their ease.

2 *Ifāda* " instruction, speech: " *ifāda na kun(m.c.)*— don't teach your grand-mother.'

3 *Na'mal Ullah Shah* was from India: he is buried at *Mahan* (always pronounced *Māhūn*) near Kirrnan.

4 *Uvais-i Qaran* is said to have lived in the time of Muhammad. Dervishes claim that he was the first dervish.

5 *Sarfa* " gain, economy."

6 ' If anyone could become a spiritual guide by doing *sijda*, the *ding* o ja rice cleaner would become a prophet.' The *ding* is an instrument (like a hammer) for husking rice ; it falls down on the ground into a hole.

7 *shatta*, pi. of *shatl* "scattered, divided, dispersed."

8 *Ratjb* " moist " and *yabis* " dry : " the meaning is obscure.

9 The Persian translator is probably referring to the sect of " howling dervishes " of Cairo, Constantinople, etc.

می کند و اسمِ ایفرا^۱ ذکر، میگویدند * قومی دیگر میگویند که 'ما اهل حقیقتیم و برتر از همه مردم * پیروانِ ما اهل طریقتند و باقی مردم اهل شریعت * حقیقت اعتقاد محمد است و طریقت افعال او، و شریعت اقوال * ما را با معنی محمدی کار است و بافعال و اقوال او کاری نیست * ما اهل باطنیم و بس * پیروی افعال و اقوال کار اهل ظاهر و افشری است * حرکات و سکانات این قوم بیشتر بهحرکات و سکانات نود و قلایش و بوالفضول و اوباش می زند، نه بهحرکات و سکانات مردمان معقول * رایجی هم دارند که میگویند 'ما با ذات واجب الوجود متحدیم یعنی وحدت وجودیم * شطحیاتی چند از قبیل 'ایس فی جفنی سری * الله * و' انا الحق' بقالب زده اند * خرقه و زده می پوشند و نعمتهای الهی را خوار می شمارند که 'پشت پا بدنیا زده ایم * از جذبۀ و شوقِ سماع و خلصه و مراقبه * و خلوت و وصول بالله و فناء فی الله، و ازین قبیل مزخرفات و ذرهات سخن می رانند؛ و معانی ایفرا را نه خود می فهمند و نه دیگری می فهمد * پاک و پلید و حرام و حلال و مباح و مکروه نمی دانند * لعنهم الله، لعنهم الله ! هرچه بدمنشان می آید میخورند؛ و هر چه بزبانشان میگردن می گویند * یهود و نصاری و کبکرو^۲ نرسا در نزدشان مساوی است * کیش و آئین و مذهب و دین نمی شناسند * خدا هم الله، خدا هم الله ! یکی از رؤسای ایشان گفته است :—

* بیت *

'نه در آئین مسلمان و نه در کیش کشیشم، نه در تری میبوم از خود که من آخرت کیشم،
'آن پدر سوخته ملای روم را نمی بینی با آن غوغو و کورکهای^۳ بی معنی چه

i Qishri — pusti.

2 Shath " the ravings of ecstasies."

2 " There is a nothing in my garment except God ; " a saying of the Dervish Mansūr, for which he was executed.

4 Qalib means a brick mould (which makes about a thousand bricks a day): ū darūgh bi-qalib mi-zanad = ' he manufactures lies.

* These are dervish idioms. Jazba "the attraction of God;" shauq "the desire for God;" simā (also raqx-i sirnā*) " the dance of dervishes" (during which they hear a voice from the unseen ana then attain the two states first mentioned); kljalsa (lit. "carrying off") is a state betwixt sleeping and waking in which revelations are made; mu'raqaba = 'dar chilla nishastan. etc'

6 Gabr, vulgarly gawr is a Parsee.

7* God forsake them !

8 Mulla-yi Rum, celebrated mystic and poet and founder of the sect of whirling dervishes uses, it is said, these words {ghu ghu and kn ku the cooing of doves, etc.) about Shams-i Tabrizi.

نامربوط و چه جفتگما قالب زده است ؟ در متفودش هم میگوید :- * بیت *

هر کرا خلقتش نکو نیکش شهر :- خواه از نسل علی خواه از مهر *
 در آن عطار بیمزگان ، که پیر دور افتاده است ، با وحدت و کثرت و ریاضت و مجاهده
 و مشاهده و سلوک و مهرش باز چیز نیست ؛ اما از طرف دیر خدا میشود ، گداه میشود ،
 آب ، آتش ، زمین ، زمان ، بوه ، ترو ، زردالو ، نالقالو ، میشود ، میشود ، میشود *
 ایشان همه خود را اهل معنی و صوفی و عاقل و حکیم و راهنما و راهبر می دانند *
 زهی رعنا ! زهی راهبر ! زهی راهرو ! زهی راهجوی !¹ اذا كان الغراب دليل قوم
 سید بهیم بودی : الهالکیفا *
 از نوالنون مصری ، و حسن بصری ، و حبیب عجمی ، معروف کرخی ،
 شبلی بغدادی ، مصلح در حالج ، و ابیس قون گرفته تا بهرسی و بفکیان *
 امروز همه باید لعنت کرد " * حاضران همه لعنت کردند و من ملعون
 هم با ایشان لعنت کردم *

چون سخنان مجتهد تمام شد ، حاضران از استحضار واطلاع او متعجب و از طریقه
 و اعتقاد او متعجب ، ملتفت بودند که این سخنان در من چه تأثیر کرده است *
 من هم در اظهار حیرت و تعجب هیچ از ایشان واپس نماندم ؛ و در تمدق *
 و مزاج گوئی اسفادی و بدسخنگی بسیار خرج دادم ؛ چنانچه مورد آفرین
 و تحسین همه گشتم *

مجتهد از حیث حیرت حاضران سرگرم ، چنان داد تقبیح و توبیخ صوفیان بداد که اگر
 من صوفی میبودم البته او را با دست خود میکشتم * اما از حسن نتیجه تقدس -
 فروشی خود ، بر خود بالیدم و تم مانده بود که امر بر خودم نیز مشبیه شود
 که در واقع مفسد هم *

¹ i.e., *pur dur az shari'at*

2 A quotation from an Arab poet, " when a raven is the guide of a tribe, 'it will guide them to the valley of them that perish.' " The final *alif* in ... is a poetical license.

3 Note the plural termination added to the second noun only.

4 *Mizaj-gu* 'is' saying something suitable to a person's temperament, i.e., something merely to please him, 'blarney'; *mizaj-guH ma-kun, haqiqat-rd bi-gu*, " don't say this to please me, tell me the truth " is a common m.c. saying.

باخود گفتیم " اگر زهد ریائی مایه اش همین است، این چیزى نیست * با اینحال
چرا باید زحمت کشید و سهر ستمگران و متحمل ناملازمات دنیا شد ، و علاوه
بر حالتِ حالیه هدف هزار^۱ و یک تیر بالا گردید ؟ " *

نا نیت مواظبت بعمل تقدس ، بمنزلِ خود برگشتم * چون با درویش تنها
ماندیم ، آنچه در حق درویشانِ علی العموم ، و در حق او علی الخصوص ، گفته
بود باو اظهار نمودم ؛ و گفتیم " مناسب است که تو که بودنِ محلِ مظنه سوء گوئی :
همه را دیده برونست * اگر فرصتى یابزد دمار از روزگار بر میآوردند " *

درویش تند شد که " سرشان را سنگ میزنند !^۲ قورساقان تشنه خون شده اند !
از کشتن بیچاره بى اذیت چه ثوابى حاصل خواهند کرد ؟ من در اینخانه کاری بطر بقت
دارم نه بشریعت : نه بصوفی میپردازم نه به مُشترَم * بنا بخاطر ایشان سرم را که روی
خاک نمیدید ؟ پنجه گرفته بسجده میروم : ایقدر برای ایشان بس نیست که میخواهند
اینها نباشم ؟ من میروم * این درک * بدان ریاکاران اوزانی ! اگر دیگر سرم سر
صهر یا رویم روی وضو دید ، لعنتی که سزای ایشان است بمن داد ! " *

از شما چه ؟ اینها ؟ از نیت درویش بدم نهامد * برخاست ؛ " رشمه و جوز بند^۳
بر کمر ، و تسبیحها بر گردن دست ، نخه پوست و کشکول بردوش ، و منقشا در^۴
دست روان شد : و ودام یکدیگر گوده خلوت را بمن باز گذاشت * با آنکه بجز دو پای
دنیا کوب بهره از دنیا نداشت ، با شادائی که گویا مال دنیا همه از اوست ، بوقت *
از دفع شوآن بالا خندان گفتیم " دستِ علی بهمراست ! پایت از گیوه نو برهنه ،
و چننهات^۵ از قصه نو نهی مماند ! که^۶ با این حال میتوانی بکام خود و بکام دیگران

1 *Hazār tir-i balā* is commoner in m.c. *Hazār u yak* is popularly supposed to be the number of the names of the deity, and hence to be the limit in counting. Ali is said to have a thousand names and God a thousand and one.

² *Māndlm* incorrect for *mādam*.

3 Or *sar-i shan bisang bi-khura* ?

4 *Darah* ⁽ⁱ⁾ lower Hell."

5 *Shuma*, i.e., the reader, the audience.

⁶ⁱ *Rishma* ' the strings on the head and waist of a dervish ' (gen. of camel hair).

7 *Jauz-band* a small bag, generally of carpet, suspended from the *kamar-band*.

8 *Mantasha* is a knotted stick carried by dervishes.

9 *Chinta* is said to be a dervish's bag (rather larger than a *jauz-band*), or a wallet suspended from the shoulder ; also a small nose-bag for a donkey.

¹⁰ *Ki* " because."

طراف جهان را بگردی و لذتی که بخایا با اسارت هزار گونه ما یلزم و ما یحقاچ
نمی بوند ، تو با بی احتیاجی و بی ضرورتی بپوی “ !

گفتار چهل و هفتم

در اطلاع حاجی بابا باینکه درویش او را بی برگ و نوا ساخته ،
و خلاصی وی از بست

در باب خلاصی از بست همه خیالم صرف وعدهٔ معجزه بود و چنان گوش ا زدم شد
که برای اطمینان از وعدهٔ او باید بقدر امکان هدیهٔ باو داد که هر کار در ایوان
بی مایهٔ فطیر است ^۲ : پس بایستی پیش از وقت بدین امر بیندیشم * بجز جزئی
و جبهی که بالفعل مایهٔ گذرانم بود چیزی نداشتم ؛ و از روی احتیاط او را در یک
گوشهٔ زیر خاک نهفته بدم *

خیالم بر آن قرار گرفت که جانماز برای پیش نماز * بخورم ، و سفارش کردم
بیایوند به پیغم *

با خود می گفتم که ” جانماز همیشه در حضور معجزهٔ مرا بخاطر او میآورد “ *
بگوشهٔ دفتهٔ دویدم * اذن ^۴ بده تا من قدری بایستم * تو هم تفکر بکن
گر به پیغم که جاهست و کیسه نیست ، حیرت و نومیدی و حدت و خشونت و از
اجابر آمدگیم چه قدر میشود *

جگرم بدهانم آمد ؛ بی تأمل بر سر زدم و فریاد بر آوردم که ” ای نوره
فلندر سگ صوفی ^۵ ! عجب ، کشتی مرا بلنکرگاه آوردی و بی لنگر گذاشتی *
الهی ! از تاهکامی خلاص نشوی ، و از گدائی و دربرگی رهائی نیابی که مرا بخاک
سیاه نشاندی و گدایم کردی “ *

1Gush-zad-am.

2 Maya is 'leaven' and fatir is 'dough without leaven. Nothing can be done without a tip.

3 Pish-namaz, i.e., the Mulla.

4 These words are addressed to the reader.

5 Sag-sufi and aag-aunnli; no izafat.

پس بنا کردم بهاییایی گریه و زاری نمودن ؛ چه ترس آن داشتم که اهل قم یاریم نکنند ، و از گرسنگی بمهرم * چون نوییدی ناخوشی است که هرچه باورو¹ بدهی زور آور تر میگردد ، بنا کردم باندیشه نمودن ؛ اولاً بدیدن قتل زیناب بدان حالت ؛ بعد از آن بحالت بست که نوعی از زندان است ؛ بعد از آن بدزدیده شدن پول که سایه امیدواریم بود * نوییدی خود را بمرتبه دیدم که اگر زهر میداشتم هر آینه میخوردم *

در اینحال پیره آخوندی از پیره آخوندان که در نزد مجتهد مرا باجتناب از درویش تهریص می نمود داخل شد * حال دل بگشودم ، با سوز و گدازي که دلش بسوخت *

گفتم " جناب ! راست گفتی که باید از آن درویش ملعون بر حذر بود * بولم بود و مرا بدر درویشی نشاند * خود را دوست من میگفت و در واقع دشمنم بوده² است * اکنون کجا روم ؟ چه چاره سازم ؟ "

گفت " غم مخور ، خدائی هست ؛ اگر مشیت الهی بزندگانی تو با ذلت فرار گرفته است ، هرچه سعی کنی بیهوده است * پولت رفت ؛ بروم * جانم بسلامت که سلامت نفس مسرور همه چیزهاست * "

گفتم " ترا بخدا ! اینها چه حرف است ؟ از جان خشک و خالی چه فائده ؟ سلامت نفس پول مرا از درویش پس نمیگیرد * "

پس التماس کردم که حال مرا بجهت باز نماید و عذر حال هدیه ندادن بخواهد * ملا با تعهد درست بودن کارم برفت و هم در آنروز خبر نزدیکی ورود شاه بقم بواسطه فرمایشی ، که برای تهیه و تدارک آمده بود ، برسید *

خیابانهای صحن آراسته ، و صحن شسته و رفته ، و قنارها جاری ، و احاط مخصوصی پادشاه فرش شد * جمعی از ملایان مأمور به پیش باز³ رفتن شدند * خلاصه از رسوم استقبال ، و پذیرائی پادشاه سر موئی فروگذار نکردند *

¹ Harchi bi-ū rū bi-dihl = * the more you think about it, encourage it.

² Bāda oat, indefinite time " has been all along and still is: " bād (definite time) would signify that the dervish was an enemy at a particular time.

³ Pish baz " going out to meet a personage."

⁴ The first utiqbal signifies ' reception by going out some distance to meet a person/ and the second istiqbal (on p. 291) signifies " future."

پس من باندیشه استقبال اقدام چه مدتی بود از طهران خبر نداشتم ،
و نمیدانستم که ^۱مغضوبیم تا بچه درجه است * چون کار را از جایی بدش ملاحظه
میکردم ، میدیدم که استیضایی عظیم شاه فریدن سر من است و بس : از طرف دیگر
با خود میگفتم مصراع " من کیم تا که بیایم بشماري باري ^۲ ، با همت شاه
و علوجاه او ؟ " مصراع " آنچه در هیچ حساسی نبود خون من است " *
و انگهی احمد خود را بر روی شفاعت و وساطت مجتهد مقبلی میساختم *

فرشادبازی دوست قدیم بود ، و در میان همراهانش چند تا از آشنایانم
بودند * با اینکه گفته اند

* بیت *

" هر کرا پادشاه بپندازد . . . کشش از * خیل خانه نواز " *

باز اظهار آشنائی با ایشان شد * تازه رسیدگان آنچه در غیبت من روی داده بود ،
باز گفتند * با اینکه بقرک دنیا مصمم شده بودم ، باز خوف دنیائی ایشان بگوشم
خوش آید من می نمود * گفتند که تسبیحی باشی از جنگ روس برگشت : هدایای بسیار
برای شاه آورد * از جمله هدایا و علامت غیرت و شجاعت او کفیزان و علامان
گرجی فراوان بود * هدایایش مستحسن افتاد ، و شاه برای اظهار القات خلعتی
باو بخشید ، باین شرط که من بعد از شرب خواری توبه کند * هم ، چندین
شدیدم که با فهمیدن شاه که مرا در تصویر زینب دخل است ، و با اینکه حکیم
باشی پیشکش بسیار داده بود ، شاه بجهت محرومی خود از خواندگی و سازندگی
زینب ریش حکیمباشی را کنده بود * خشمش فروکش نکرده بود تا اینکه تسبیحی باشی
کفیزی گرجی آورده که بافق همه اهل خبره بعد از طومس ، زنی بدان برانندگی
و گوهری بدان ارزندگی دیده نشده بود ، بلکه هرگز از پشت انسانی مغزی بدان
کمال و از چرخ ^۳ حسن ماهی بدان جمال نیامده * از قواریکه فرشادبازی نشان
میداد چشمهش بقدر مایه کف دست او ، و قدش مثل همان سرو که در ^۴ باغچه صحن

1 Mayhuzbi-yam " my being the object of wrath."

2 " Who am I that I should ever be counted as anything 1 "

3 Khcayl-i khana = ahl-i-dar-i' khaana-yi shahl.

4 Ahl-i khibra " experts."

5 Charhh-i husn " heaven of beauty."

6 Mayayi kaf-i dast (m.c.) = kaf-i dast: kaff in Ar.

7 There is a famous cypress in the garden of the shrine at Qum. Mash-had, lit. " place of martyrdom " is often applied to any place where a holy person has died. Masuma was not martyred.

مشهد قم است (اما بشرطیکه روان باشد) * در آخر گفت که " سر همه و سایل
اطفای فصب شاهي مایه گذاشتن چند تومان است و بس " *

از سم تومان باز درویش بیادم افتاد و باز دشنامش دادم که " خیر نیلبي ،
قلندر ! اگر مال مرا نبرده بودی ، اکنون مبالغی کارسازی نمیتوانست کنی " *
باری دله بدان خویش شد که گفت " کار تو نه بدان دشواریست که می پذیری " *
بنابراین بر سر حصیر صبر ، قلیان انتظار برآب ، با ورد " الصبر مفتاح الفرج " *
و " من صبر ظفر " ، منتظر عاقبت کار ، نشستم *

روز دیگر پادشاه رسید و در بیرون شهر در چادر منزل کرد * تفصیل پذیراوی
او درد سر آرد * پادشاه بقدر امکان آنرا مختصر گرفت تا ثوب زیارت بیشتر شود *

نذیر پادشاه خویش رفقاری با ملایان قم بود ، چه از ایشان در ناطن
واحه داشت * ازین سبب ده * * * * خدای اظهار ارادت نمود : پیاده
به دیدنش رفت ؛ او را در پیالوی خویش بنشاند * این القفات بکمره ملائی شده است *
در ایام مجاورت در شهر پیاده میگشت ؛ بفقر ، و لا سیما بسادات ، صدقه
زیاد میداد * همراهایش نیز بحکم " الناس علی دین ملوکهم " زهد و ورع
میورزیدند ؛ و من چون ایشانرا در ریاء هم رنگ خود میدیدم خوشم میآمد * در ایام
ظلمگی * شنیده بودم که پادشاه در باطن صوفی و اهل حال ، و در ظاهر مفسر و اهل
قال * است * از بزرگان بی دین یکی را می شناختم که هیچ کم از بزرگ نبود ؛
او را هم دیدم لباس ایوان ظاهری در بر کرده است *

روز زیارت عرض لحظه نمودم تا وعده مجتهد از خاتوش نرود *

نزدیک بظهر ، شاه پیاده ، عاری از همه لباس و جواهر حشمت ، 7 تعلیمی
مدقش در دست ، با بزرگان و ملایان داخل حرم شد * از مال گزینهای دنیا تسبیحی

1 The subject is mal.

2 M.c. for kam bi-mulla i dada shuda ast.

3 zalamagi " being an official: " ahl-i zalama is a term applied by Mullas to all Government officials.

4 Ahl-i hal is a term applied to a sect of free-living dervishes ; opposed to ahl-i qal a term applied to bigoted mullas. Hal also means a state of religious ecstasy.

5 Yazid who caused the death of Husayn.

6 " I showed my beard (lahya)," i.e., face: " I appeared in public."

7 Ta'lim (m.c.) "a swaggar-cane."

در دست داشت و بس * این تسبیح از مروارید بزرگ دانه آبدار ، پیشکشی بود که از بحرین^۱ آورده بودند و از دست فرو نمیگذاشت *

مجتهد سه قدم عقب تر بسوالات شاه محقرمانه جواب میداد و شاه ازین معنی بادکنان نیک ملتفت گفتارش بود *

چون ازدحام بایستی از در حجره من بگذرد ، همینکه پادشاه بدم حجره رسید ، اطرافش را از موانع خالی و فرصت را غنیمت دیدم * بپایش افتادم که " ای یغاه ضعیف ! ای پادشاه عالم پناه ! بحق همین معصومه قم که بحال من * ناتوان رحمت فرما " *

پادشاه روی بمجتهد کرد که " این کیست ؟ از شما ست ؟ "

مجتهد جواب داد که " مردی هست بسنی ، و عادتست که بسقیان بیچاره در چنین وقت از پادشاهان تظلم و استغاثه می نمایند * خداوند سایه پادشاه را از سر فقراء و ضعیفاء کم نگرداند ! " *

پس شاه روی بمن کرد که " کیستی ، و برای چه به بست نشسته ؟ "

گفتم " تصدقت شوم ! کمترین وکیل نسقچی باشی بوم : اسم حاجی بابا است * با بی گداهی به تهمت هم چشمان گرفتار شدم " *

بعد از اندکی سکوت گفت " یافتیم ! مبارکی : حاجی بابایی معهود تو بود ؟ " پس روی بمجتهد نمود :-

پادشاه :- " خواجه نسقچی باشی ، خواجه وکیلش ، خواجه سکی دیگر ، هر که خطا کرده ، کرده باشد : حرف در سر این است که مال پادشاه را آتش زده اند * سوکار آما غیر این است ؟ "

آغای مقدس :- " خیر ، بسر شاه همین طور است : اما اغلب در چنین

¹ Bahrein, an island in the Persian Gulf near the Arab Coast, is still noted for its pearl fishery : the trade is chiefly in the hands of Hindus from Bombay.

2 No *izafat* after *man* though *na-tavan* qualifies it.

³ *Yaftim* "we have it; we've grasped it; understood it."

4 *Khair* in m.c. means " no " and not " yes."

مواورد (یعنی در مسائل متعلق مرد وزن) مناط اعتبار قول طرفین است نه قول خارج * ”

پادشاه : — ” اما سوگوار آغا چه میفرمائید در صورتیکه این چنین مواورد متعلق بشاه داشته باشد ؟ کفیزی از شاه هلاک شد * ادنی نفس را هم دیت لازم است : روس با همه بدیدنی از چنین عمل بمقت نمیگذرد * ما چرا برای لذت نفس حکیمباشی ، یا برای استیغای شہوت وکیل نسفچی باشی بمقت از مال خود بگذریم ؟ ”

محقق : — ” راست است هر نفسی را دینی است ، و حفظ نفس از واجبات است ؛ اما عفو خطایا نیز از صفات است * اگر چه انتقام را در این احوال لذت نیست اما لذت عفو بیش از لذت انتقام است ؛ و انگهی حدیث است کہ ” عفو معصومین را ثواب بیش از عفو سایرین را است “ * اگر حضرت ظلّ الهی از خطای این مجرم معکون در گذرد ، ثواب آن دارد کہ بمقت روس با دست خود کشته ، یا قبر فرنگی را آتش زده ، یا صوفی را مدگسار نموده باشند * ”

پادشاه روی بمن کرد کہ ” مرخصی “ ؛ و (دست بشانہ محقق گذاشت کہ) ” برو دعا بجان این مرد بکن ؛ وگرنہ روز روشن در جهان نیابستی دید * برو ! چشمت را وا کن : برو ! دیگر ترا چشم نه بیند “ *

¹ *Manat*. " place of suspension ; cause."

² 'Pardoning the besieged (who are in a corner and can't, escape) is better than pardoning others.'

³ *Na-bāyietī did*, lit. " you ought not to have seen ; you would not have seen."

گفتار چهل و هشتم

در رفتن حاجی بابا باصفهان و ^۱ تصادف ورود وی با وفات پدر

احتیاج به گزارش این ^۲ لفظها نبود: بی آنکه یکبار بعقب بنگرم و بی هیچ ^۳ دلنگرانی از قم و معتمد قم و باصفهان نهدم * دو سه قرانی که مرا باصفهان رساند در جیب داشتم: اگر مغزل را بگوئی، در ایوان بهمت شاه عباس ^۴ این قدر کاروانسرا در راهها هست که سرمسافر محتاج بهالین خانگی نباشد * با همه جوانی ^۵ از دنیا سیر شده بودم؛ شاید اگر در قم مانده بودم باصصواب * * * مواظب تشریف و تلخی زهد شده، عاقبت هم می ترشیدم هم می تلخیدم: اما میدان عمر هنوز وسیع و ^۶ سمند امید مغز از نکه و تاز جهان خسته و ناتوان نشده * بخاطر هم آمد که این بلاها که بد آنها مبتلا شدم باید بجهة فراموشی پدر و مادر و عدم مراعات حق والدین باشد *

با خود گفتم "وای بر من که بد پسری بوده ام! وقتی که در سرکار و آماسیده ^۷ باد افتخار بودم، یاد دلاکی بیچاره اصفهانی هیچ در پیروانم خاتوم نگشت و حالا که سرم بساگی حوادث خورد، و دستم از خوش گذرانی کوتاه گردید، بیان پدر و مادر افتادم * بیت *

گنج قاروننت از بود جهان ... نقوان دوستی خرید ندان "

1 *Tasaduf* " meeting by chance ; happening by chance."

2 I.e., the last words of the Shah.

3 *Dil-nigarani* " sorrow; regret."

4 *Himmat* " magnanimity, ability." Most of the fine caravanserais in Persia are said to have been built by Shah 'Abbās.

5 No *izafat* after *karna*, here. "• In spith of my youth. "

6 *Samand* " charger, etc.; also dun-coloured."

7 *Amasida* "• swollen ; puffed up."

گفتم "کو دوستی بهتر از پدر و مادر" ؟ با نکوای این کلمات رقتی^۱ دست داد *
 در دل گفتم که "بگذار پدر و مادر به بینند که پسری داشته اند : چون بخانه بوسم
 می بیند که ناخلف نبوده ام" * اما گویا یکی بگوش جانم میگفت که "وقتی
 انیاصبی که بیانی بکار دل" * * حدسی^۲ که با تأسف زینب در حال بیرون آمدن
 از طهران با آنحالت تقوی زده بودم بخاطر میآمد *

چون چشم بگشود کوه قاضی^۳ که علامت نزدیکی اصفهان است افتاد ، دلم
 در سینه طپیدن گرفت * در هر قدم اضطرابم میافزود که "خاندان خود را در چه
 حالی خواهم دید ؟ آیا آخوند بهرم هنوز امامت هدایتش در سراسر است یا کفری معاش
 در بر ؟ بقال^۴ همسایه دکانان (که پول سیاهپای دزدیده از دخل پدر را همه در دکان
 و بشیرنی آب میگردم) ، دکان زنده گیش نخفته^۵ شده است یا هنوز کشاده ؟ پدر
 کاروانسرداری که در شب الاصل نوکمانان چادان ترساندم ، دروازه عمرش باز است
 یا دست اجل آن را برویش بسته است " ؟

نا بدیدار صابراهای شهر ، ازین قبیل خیالات همیکردم * از دیدار خاک پاک^۶
 شادمان بشکوائی اینکه باد وطن با اینهمه سفر هنوز در خاطرم مانده دو رکعت^۷ نماز
 کردم و سجده شکری بجای آوردم * بعد از آن ، دو سنگ بر روی هم گذاشتم و ند
 امام رضا کردم که "یا امام ناهن ضامن^۸ ! اگر ضامن ورود من بسلامت به دودمان
 بشوی ، نذر کردم که در راه تو یک گوسفند بکشم ، و پلاو پخته بدوستان
 و اقربای خون بدهم" *

¹ Riqqat "tenderness."

² "Dar ruz-i-marg amadi, ay qham-gusar-i dit!

Rūz-i niyāmadi ki bi-jāy bi-kar-i-dil"

³ Hada "imagining; conjecturing."

⁴ Name of a hill about seven miles from Isfahan.

⁵ Izafat after baqqal.

⁶ Dukan-ash takhta ast (m.c.) "his shop is shut."

⁷ Man bachcha-yi khak-i-pak-am is a luti phrase = "I am a Shirazi." The Shirazis call their town *Kfak-i pak* and the Isfahanis have borrowed the expression.

⁸ No Izafat after raka't.

⁹ When out riding one day Imam Raza met a hunter leading in a leash a hind to the slaughter. The hind besought the Iman and the Imam besought the hunter to let her go free for a time to visit her young. The hunter demanded security for the hind's return and Imam Raza gave his riding animal. The hind returned in due course attended by her two young and also by a wolf that had tended them in the hind's absence. [All ended happily.] From the previous circumstance Imam Raza is styled *Imam-i zamin-i Ahū*. He is also styled *Imam Razai-gharib* because he was a *stronger* in *Khurasān* where he suffered martyrdom.

از دهانهای اطراف شهر با دل ظهان گذشتم ، و هرجا را که میدیدم یاد حال قدیمی وی ^۱ بذهنم میآمد ، تا اینکه در بازارهای روبروی دکان پدر ، بدر کاروانسرای شاه ، رسیدم *

در دکان بسته بود * هیچ علامتی از سکونی ری ^۲ پدیدار نه * چون این حالت را بشگون ذیك نمیگرفتم ، پیش از پیش رفتن خیلی ملاحظه ^۳ کردم ؛ اما در آخر بغضم آمد که " شب جمعه امت شاید چنانچه عادت است پدرم در پیروی مقدس شده و شب جمعه را به تخت ^۴ فولاد بربارت اهل قبور ^۵ رفته است " *

خلاصه کاروانسرا باز ، و بذظر من همان بود که بود * لنگهای ^۶ بازوگان بدینسوی و آنسوی افتاد ؛ در هر گوشه استرو اشتر چارواناران و مسافران ؛ و مردمان دیگر بالباسهای رنگا رنگ ، همه با هابو ؟ صحبت کفان ؛ پارچه مردهوار در تماشا ؛ پارچه بی هیچ خیال با کفشهای ^۷ پاشنه نخسته بر روی ساگ-فرشها ^۸ با صدای بلند ، تند تند در رفت و آمد ، روها همه عمداً و درهم ؛ سرها همه پُر از سودا و حساب * دوست ایام کودکی خود دروازه بانرا جستم ، ندیدم ؛ ترسیدم که دروازه کاروانسرای حیاتش کلید شده باشد ؛ ناگاه دیدم قلیانش را چاق کوبه ^۹ سرش را میزدن آتش بگذارد *

سر بیچاره همچان شالها فرو رفته بود ، و از خمیدگی قدش معلوم میشد که ^{۱۱} در پشت ، بار سال بسیار دارد *

¹ Vay seems to refer to *jā* and not to *pidar*.

² Vay for *ān*.

³ "Thought; contemplation."

⁴ *Takhti-fulad* is the name of the old graveyard of Isfahan.

⁵ On their Friday evening (Thursday evening according to English computation), the Persians visit the graves of their dead, give alms to the poor and pour water on the graves. When asked why they pour water they reply, "*ruh-i-murda tāza mī-shavad*." There seems to be some special belief attached to the custom of pouring water. Many Persians believe that from the morning of Thursday to the noon of Friday, the souls of the dead are free to revisit this earth.

⁶ *Linga-ha* "bales," etc. All shops are shut on Fridays, but the carpet-weavers work till noon.

⁷ *Ba hay u hu* ; such as *u,i, biya bibar, bi-rau*, etc., etc.

⁸ *Kafsh-i pashna takhta*, (now almost confined to Mullas) were formerly generally worn, as shoes of European pattern were not then obtainable.

⁹ *Sang-farsh*.

¹⁰ *Sar-ash*, head of the pipe : *atash bu-guzarad* "put fire on the top of it."

¹¹ Or *bar*.

گفتم "آری! اخوند علی محمد است؛ آن بیغی را من در میان هزار
تینی می‌شناسم، چرا که سیل زیر او را بارها درست کرده ام" *

من با او در کشودن¹ سرسلام و کلام، و او چنان با صحبت آینده و رونده
مألف و چنان بترتیب قلیان سرگرم که دنیا در نظرش نبود: سر نیز بالا نکرد *
گفتم "عمو! علی محمد! مرا می‌شناسی؟" صوی بالا کرد و مانند کسی که از تک
چاه نگاه کند بروی من نگریست که "رفیق! کاروانسرا نمونه دنیا است؛ مردم
ازین درش می‌آیند و از آن بیرون می‌روند؛ کسی مملکت ایشان نیست * چگونه
ترا بشناسم؟ علی محمد بیر شده، و چشمانش بدنیا شب خوش² گفته است" *
حاجی بابا:—"اما باید حاجی بابا، آن حاجی بابای کوچک که بارها سرت را
تراشید و شاربیت³ را زد، بشناسی" *

علی محمد:—"لا اله الا الله! عجیب و غریب! راستی تو حاجی بابائی؟
فرزند، جات⁴ خالی * آخر آمدی؛ خوب کردی آمدی: مولا را⁵ شکر *
کر بلائی حسن در دم مرگ چشمی بدیدار⁶ فرزند روشن میکند" *
حاجی:—"چه طور؟ مگر پدرم کجا است؟ چرا دکانش بسته است؟
دم مرگ یعنی چه؟"

علی محمد:—"بی حاجی! پدرت، دلاک پدر، سرآخرینش را تراشید *
فرست را فوت مکن؛ برو بخانه، شاید در دم آخر دربابی و دعای خیرش بگیري *
او در حال نزع است، دنیا فانی است: ما همه مهمیروم * من، بهفجاء سال است

¹ Izafat after khud.

² Sar "beginning."

³ Ayanda va ravanda "the comer and goer; traveller."

⁴ 'Ammii' = "paternal uncle." Persians, like Arabs, often address strangers of almost any age as 'ammfi, but by the Persians this is now considered vulgar. A father will address his son as pidar and a paternal uncle his nephew as 'ammu, using the same address that the younger rightly uses to the elder.

⁵ Shab-khush "good night."

⁶ Sharib (also ab-leh war) is that portion of the moustacho that overhangs the mouth. *

⁷ "Your place is empty" = "you are missed:" "so and so's place is empty" can also mean "he ought to be here (to see this, etc.); I wish he were here."

⁸ Maula, i.e., Ali.

که در این کاروانسرا را صدکشایم و می نندم ؛ حالا می بینم که همه درها ^۱ بروی من بسته است * کلید های درها از سائیدین دستها روز بروز شفافتر و پاکیزه تر میشود و من از فرسودگی دست روزگار زندگار شدم ۲ * ما کاروانیان ، و جهان کاروانسرا : در کاروانسرا نکند کاروان ۳ سرا * *

فرست انعام گفتگو نداده بسرعت تمام بخانه پدر شفافتم *

در دم در دو مالا دیدم : با خون گفتم ” ایقان بوم شومند که بجو خبر مرگ خبری نمی آورند * هر کجا دست اجل کوس رحلت صیقلزد ایقان بار اقامت می اندازند “ *

بی آنکه بایشان سخنی بگویم داخل اطاق شدم * پیر مردی دیدم بر روی بستر افتاده و جمعی کثیر پیرامونش را گرفته * اینک پدرم *

کسی مرا نشناخت ، و چون در چنان حال همه کس بی مانع نزد بیمار داخل تواند شد ، کسی مانعم نشد * حکیم در یکطرف بیمار ، در طرف دیگر پیر مردی که اخوند قدیم بود بقسلی بیمار می پرداخت ، و سخنانش همانا ایفکه ” کربلائی عتروس : انشاء الله هنوز امید عمر هست * و شاید دیدار پسر نصیب میشود : شاید حاجی در همین نزدیکیها ست * اما در هر حال وصیت مبارک است * بهتر این است که برای خود وعیثی تعیین کنی * یکی از حاضران را وصی کن “ *

پدرم آهی کشید که ” انسوس ! حاجی چنان دست از من برداشت که در من امید باز دید خود نگذاشت * میگویند از نام پدر و مادر خود عار دارد * همراه من قابل او نیست “ *

این سخنان تأثیری عظیم در من کرد * بیش از آن قاب ناشناسایی نیاوردم : بیخودانه فویاد بر آوردم که ” حاجی ایفجاست ؛ حاجی بامید دعای خیر تو بیا بوسه + آمده است ؛ دیده باز کن ؛ پدر من ! قوزند قوام “ *

¹ Dar-hā i.e., darhā-yi umrūd.

² /e. ' My keys get brighter by use but] more rusty.'

Sara 'staying.'

Pa-bus, m.c. for pa-bus'u

پس در پای بستر بدو زانو نشسته دست پدر را بوسیدم ؛ و نشان مهر پیری ،
اشکم ، ریخت و گریه ^۲ در گلویم گره شد *

حاضران از آن حالت در حیرت * دیدم یارۀ را خوش نیامده است و یارۀ این حال
را باور ندارند و بعضی ^۳ مات مانده اند *

چشمان پدرم که دیگر قاب گشادن نداشت دقیقه چاند بر رویم دوخته شد ،
گویا جهد میکرد تا مرا نیک بشناسد * پس دستی برداشت که " الحمد لله ! نمردم
تا پسر را دیدم : اینک وصی من " * بعد از آن روی بمن کرد که " فرزندی !
چگونه دلت تاب آورد که این همه وقت نرک ما گفتی ؟ چرا اندکی پیشتر نیامدی " ؟
خواست بیش ازین سختی گوید ؛ اما ضعف بیماری از یک سو و شادی دیدار من
ز یکسو عنان طاقت و توانش را از دست گرفت : بهپوش بیفتاد *

آخوند مرا بشناخت و گفت " حاجی ! دست * مزین ؛ بگذار پدرت بحال آید ،
هفوز وصیت نکرده است " ؛ و جوانی که بنظر دشمنی بمن میفرست گفت " آری وانگهی
باید بشناسیم که این حاجی است یا نه " * بعد از آن دانستم که او برادر ^۴ زن اول
پدرم بود و امید میراث بردن داشت ؛ میفرستید از گلویش ^۵ بپود ؛ و معلوم شد که
سایرین نیز از همان قبیل بودند ؛ ^۶ بدوی میراثی که من از آن محرومشان میکردم
در آنجا جمع شده بودند *

در ظاهر همه در تودۀ که من حاجی بابا میباشم * اگر آخوند حاضر نمی بود ،
همه متفق الکلمه ساحر و چشم بدم میزدند ؛ اما با اقرار او جای انکار نبود *

1 Ya'ni understood before ashk-am.

2 Giriya dar gulu girih shudan (ra.c.) = ' to sob with inarticulate sobbings. '

3 Mat Ar. " he is dead " (hence English " mate " in chess); mat-ash mi-harad (m.c.) " he is struck dumb from amazement."

4 Dost ma-zan "'don't interfere, don't touch him."

5 In m.c. haradarzan and madar-zan, without any izafat: here, however, as avval qualifies the word zan alone, an izafat after haradar is necessary; haradar-zan-i-avval would signify " the first brother-in-law " and not " the brother of the first wife."

6 Bi-harand is passive; hiharam would be better. Azgultuburdan (m.c.) " to deprive a person of a thing at the last moment (as he is about to swallow); to snatch from the lips (throat)."

7 Bu " hope."

در آن حال مادرم پیدا و دفع همه شبهات گردید * از خبر ورود من تاب مانند
در اندرون نیامرد * بغل کشوده بمیان مردن دويد که "کو فرزندم ؟ کوحاجي بابايم ؟
تو ؟ مادر جان ! کجائي ؟"

بمحض دیدن دست در گودنم انداخت و در کنارم گفت : و با اصطلاحات
و تعبیراتی که بهجز مادران قابل ترکیب و تزیین آن نیستند بنای شادمانی
و مهریانی گذاشت *

حکیم شرفی برای بهوش آوردن پدرم ترتیب نمود ، خواست بعقلش ریزد *
چون نا خویش را از جای حرکت دادند عطسه کرد * حاضران گفتند " صبر آمد ۱ ؛
باید تا دو ساعت صبر کرد " * بنابر این ، دوا دو ساعت در کاسه بماند *

بعد از دو ساعت خواستند بیمار را بر خیزانند ؛ سرد شده بود *

پیره ملا هر چه گفت " بر خیز تا حالا وصیت نامه ات را بفروسم " و خیلی
زور کرد که سوس را از بالین بردارد ، کار از کار گذشته بود *

پس دهانش را بستند ؛ پایهایش را روبقیله کشیدند ؛ " کاسه آبی بر بالینش نهادند ؛
انگشتان بزرگ پایش را بهم پیوستند : همه " إنا لله و إنا اليه راجعون " خواندند *

این مقدمات با همگی تمهید یافت " ؛ پس از آن کسانی که بنام خویش
و پیوندی گرد آمده بودند همه بیکبار بنعوه و نوباد جانگاه شروع نمودند ؛ و شیون
بلند شد * ازین نشان دو نفر آخوند که ذکر خیرشان بگذشت بنام خانه فرا رفتند
و برای اخبار مردم از سوگ یکی از مؤمنین ، بنای گلستانگ و خواندن آیات
و اخبار گذاشتند *

انگاه شیون همگانی شد * زنان نیز از اندرون بشیون و شهن بر خاستند *

1 Sabr amad a sign of patience has come (as one sneeze is unlucky), i.e., we must wait."

2 Kasa-ab-l (m.c.) " a glass of water " also kasa-yi abi.

Some Persians place water or *pillo* at night near the spot where the person died under the idea that the spirit revisits that spot.

3 Tarnhid yuft " were performed."

4 For khwishi u paivandi.

5 Hamagānl (adj.) ' general, " from pi. of hamā.

پدرم بجهت نیک صردی و خوشخوئی، مطبوع طبع همه کس بوده است * مادرم، که در اصل از گریه کنان مشهور و تعزیه^۱ گیوان معروف بود، جمعی از زنان همکار خویش بر سر خود جمع آورده معشری بر پا کرد، که میتوان گفت در مرگ هیچ امیری آن قدر عزاداری نشده است *

من تازه خانه^۲ دیده، نودودمان یافته، در گریه حقیقی رشک امثال و اقران شدم^۳: یاد اعمال گذشته و فراموش نمودن اهل و عیال خود میکردم و میدیدم که باید بحال من گریه کند *

در گوشه تنها، آواز گریه راستین را با گریه ساخته دیگران دمساز نموده^۴ بودم؛ ناگاه آخوندی پیش آمد که "گریبان بدرقا پدر مرگیت^۵ معلوم شود؛ اما زینهار پرو صدر و بد صدر *"

گفتم "این ثواب را تو بجای آر" * درزی^۶ از گریبانم بشکانت و سه پارچه^۷ از لباسم بیاویخت و کفش و کلاه را بیرون^۸ آورد که "اقلاً قا بسو مزار سرو پا برهنه رو" *

درد مادرم بی درمان بود؛ چارقد سیاه بر سر، موی کنان، فویاد کنان، "حسن! حسن!" گویان، خانه را از جا میکند *

در آن حال همسایگان و راهگذران، آشنا و بیگانه، خویش و اقوام، در دور خانه جمع شدند: پاره قران خوان، پاره گوش دهان، این اعمال را ثواب میشمردند * پاره هم بنام تسلی بخشی آمده بودند و هر یک با اصطلاحی خاص تسلی ماتم-زدگان میکردند *

1 *Nauha-gar* is the usual term for professional mourners: *matam-gar* and *giriya-kun* are terms applied to any mourner. *Taziya-gir* — *matam-diir*, etc.

2 *Man taza'khana-dida*; it is better to omit the *izafat* after *man* (the 1st Pers.) but it can be inserted.

3 'I became the envy of my companions (whose simulated grief was eclipsed by my emotion).'

4 *Dam-saz* "reciting together; in harmony, etc.": *namuda budam*, the Imperfect might be expected here and not the Pluperfect.

5 *Pidar-murdagiya*.

6 *Darz-i* "seam." [In India *darzi* is a "tailor".]

7 This custom is not now general—at least Persians do not seem to understand this passage.

8 "Took off"; this does not seem to be a modern custom.

* *Mi-kard*, sing.

آخوند قدیم از روی دلاوازی دست مرا بگرفت و در پهلویم نشسته بدین عبارات بقتلای پرداخت :—

” بلی پدرت مُرد : مُرده باشد * چه شد ؟ مگر ما همه نمیدوریم ؟ زندگانی کرد : اولاد پیدا کرد : در آخر مُرد * چه می توان کرد ؟ یادگارش در دنیا قوتی ؟ تو خوشه آن ساقه گندمی ؛ از تو هزاران خوشه تواند حاصل شد * اگر ساقه خشک شد و بویخت ، این مسئله باید موجب شادی تو باشد ، نه موجب اندوه تو * بجای اینکه پدرت درین دنیا بسر تویشی این و آن پردازد ، اکنون در آن دنیا با حور در قصور ، شراب ا ظهور با مزاج زنجبیل و کافور میخورد * چرا باید گریه کنی ؟ خیر ؛ گریه بر آن کن که اگر تو همی مردی چه میشد * اما از گریه چه سود ؟ چیزهای دیگر بخاطر بیاور * به بین که این حالت صایقه شادی است : مثلاً احتمال داشت پدرت کافر باشد - و حال آنکه مسلمان است ؛ احتمال داشت ترک باشد و حال آنکه تاجیک است ؛ سنی باشد و حال آنکه شیعه است ؛ عیسوی باشد و حال آنکه معمدی است * کلمه شهادت در دهان مُرد که اولین سعادت دارین است “ *

باری از این قبیل چیزها بسیار گفت ؛ و بعد از تمام افادات ، مرا بگریه خود باز گذاشت و رفت *

مُرد شوی مُرده را روی را خواستند : ثابتی آورد * پرسیدند ” عماری لازم است یا نه ؟ “ حواله بواهی ؟ آنان کردم * آخوند و سابوین مُرده را با آب

1 *Sheafab-i t.uhūr* : the phrase *شراباً ظهوراً* occurs in the Quran, but its meaning is not quite clear. *Tuhūr* = "purification, cleansing."

2 The phrase *مزاجاً زنجبیل* occurs in the Quran, but the application of the word *mizaj* is obscure. The old tutor is of course using set and conventional phrases which he does not in the least understand.

3 *Itimal dasht* = "perhaps ; or he might have (been)."

4 The *kalima-yi shahadat* or creed is the same as the *tashahhud* ; the *Shi'ah* formula varies slightly from the *Sunni* formula. The *Shi'ahs*, or at least the *Persian Shi'ahs*, add the name of *Ali*.

5 *Murdaruy* = *nahs*: only one washer is referred to. In the whole of *Kirman* there are but two; one for men, one for women.

6 *Imdāl* is an arched canopy with a bottom to it, used as a hand bier,

7 'I told them to act as they (the askers) thought fit.'

ا قراح شستند و با * سدر و کافور * حفوظ کردند ؛ و در کفّی که ۴ با تربت تمام قرآن با نوشته بود پیچیدند ؛ و با نحمید و تمجید بگورستان بُردند *

از اژدهام * مرده کشان معلوم میشد که پدرم خیلی محبوب القلوب بوده است * بیگانگان نیز هریک برای ثواب گوشه زادوت را می گوفتند : تا بهزار سالان جمعیت بسیار شد *

من نیز با آنان که خود را متعلقان ما می گفتند همراه رفتم * با ۵ افن ، نماز صیّت شد * مرده را بگور سپردند و با عربی تلقین نمودند که " یا عبد الله و این عبد الله اذا جاءك الملكان المقربان ویسألانک من ربک قل الله ربی و محمد نبیی و علی امامی و الکعبة قبلتی و القرآن کتابی و الله حق و النبی حق و الکعبة حق و القرآن حق و الصراط حق و الجنة حق و النار حق و القبر حق و سؤال المنکر و النکیر حق و البرزخ حق و الثواب حق و العقاب حق " * پس فاتحه خوانده قبر را پوشانیدند و آب بر آن پاشیدند و حاضران بخانه مرده برگشتند * تنها آخوندی در آنجا برای قراَن خواندن گذاشتند *

در برگشت ۶ بخانه چون خود را یگانه وارث پدر دیدم ، ناچار از روی خود نمایی دو اطاق فرش کردم ؛ یکی مردانه یکی زنانه * جنازه کشان و آینده و رنده را غذا دادم * نداری که در راه کوده بودم بخاطرم آمد : گوسفند و پلاو هم بخورچ رفت * سه مُلا کوايه کردم برای قراَن خواندن در خانه ؛ و دو برای قراَن خواندن در چادر کوچکی که بر سر قبر برپا کوده بودم * تعزیه دارائی که از سه روز تا هفت روز

1 *Qarāḥ* " pure."

2 *Sidr* in the dict, the " lote tree." Whatever *sidr* may be it is a loaf used for sprinkling the dead.

The corpse is first washed, generally with *sidr* or with camphor, and lastly with pure water *āb-i qarāḥ* ; in m.c. called *āb-i āfahirat*.

3 *Hanūf. kardan*, " to sprinkle the dead with sweet herbs "

4 *Turbat*, i.e. the earth of Karbala. *Tamam-i Qur-an* is used for the sake of exaggeration.

5 *Murda-kash* " the bearer of a bier," (generally a professional). It is, however, a *sawab* to carry a bier.

6 The *Mujtahid* asks the heir if he will permit the prayers to be read over the dead.

7 *Talqin* ' instruction as to the replies to be made to the angels *Nakir* and *Munkir*.'

8 *Izafat* after *bar-gasht*.

طول میکشد برپا داشتیم * روز آخر چند تن از ریش و گیس سفیدان¹ آمده
 مجلس² ختم را برداشتند * گردان دریده ام را دوختند * در آنروز هم ناچار
 غذا دادم و آنان نیز در عوض هر یک جزوی از سی³ پارچه قرآن خواندند *
 بعد از آن مادرم بهمراهی چند زن دیگر بر سر قبر رفت : حلوا و نان⁴ فطیر
 بفقراء داد و با گریه و زاری برگشت *

چندی بعد از آن ما را بحمام بردند : خدا بسلمیم و من سو تراشیدم * آداب
 ماتم داری تمام شد : و من بحال خود ماندم تا کار پدر را صورتی دهم : و برای
 آیفنده نزار و صداری دهم *

¹ I.o. *rish-safidan va gis-safidan*.

² *Majlis i khatm* is a sitting for reading through the entire Quran.

³ *Slpara* in m.c. is a Quran in thirty parts, well written in large bold writing. Each *para* is subdivided into two, so that the whole volume can be *shast para*. Such a Quran is usually *vaqf* 'church property' and is borrowed when necessity arises. Anyone coming to a *fatiha-khwanl* can take a *para* or a *nlm-para* and read by himself, but the *akhunds* read aloud.

As a sign that a *majlis-i fatiha-fehwahi* is taking place, a chair is covered with a cloth and at the foot of the chair is placed a tray with two empty sherbet bottles and a little dry coffee in a coffee-pot. Amongst the better classes unsweetened black coffee in little cups and a *girtab-pash* (containing rose water for sprinkling the person) is handed round. *Qaliyans* are smoked but tea or sherbet being sweet are never served.

⁴ *Nan-i fatir* " unleavened bread ; " not now used.

گفتار چهل و نهم

در اطلاع حاجی بابا بمیراثی که فتوانستند یافت و سوطن

وی در این باب

چون پدرم بی وصیت مُرد شرعاً من وارث مغفود^۱ او شدم ؛ و آنالیکه دندان
بمال او قیز کرده بودند محرومی نصیب ایشان شد * برای نرو نشاندن آتش دل
بدشنام من پرداختند که «ناکس» نامردم^۲ ، بی دین^۳ هرجائی ، عاق پدر ، با لوطیان
هم نشست ، با درویشان هم مشرب ، خانه بدوش^۴ ، بی سرو پا است *
هم نشیده بودند *

چون مقصود من ماندن در اسقهان نبود محل سگ هم با این حرفها
نگذاشتم * خوار شان شمردم و بهریک دشنام ده دشنام جواب میدادم با اصطلاحاتی
قازق محصول سفرهای بی اندازه ، و یادگار قلندران و میر غضبان که پدر و جدّ شان
هم نشیده بودند *

چون با مادر از تعزیه داری و سوگواری فارغ شدیم ، در گفتگو بدین
طریق باز شد :-

من :- « مادر جان ! بیا به بنم ، در میان مادر و پسر چیزی پنهان و پوشیده

¹ *Munfarid* " sole." His mother, having a child, would be entitled to one-eighth of the inheritance.

² *Nā-mardum*.

³ *Har-jaH*, " of every place, vagabond, adventurer " ; * *aq-i-pidar* " « undutiful disowned by one's father."

⁴ *Bi sar u pa* (m.c.) " not respectable."

⁵ *Mahall guzashtan* " to take notice of,"

نباید بود * کار مرحوم^۱ ا کربلایی حسن چه طور شد ؟ تو دوستدار و محرم اسرارش بودی ؛ بنابراین باید از کار و بار او سر رشته^۲ کاملی داشته باشی * ”

مادرم (با دست پاچگی) : — ” فرزند ! من چه می دانم ؟ ”

من (بی تاب) : — ” میدانی که شوعاً باید وارث قرض میت را بدهد ؛ قرضهایش را باید دانست ؛ وانگهی ایفای خرج کفن و دفن کردیم ؛ من امروزه^۳ لخت مادر زادم ، هیچ در دست ندارم * ^۴ دست خالی هیچکار نمیتوان کرد ؛ در میان مردم سر نمیتوان در آورد * ” برای اظهار^۵ جهالت در پیش این و آن پول لازم است ، وگرنه اسم من و پدرم هر دو آلوده میشود ؛ زبان دشمنان و سرزنش کنان دراز میگردد * در ظاهر پدرم باید توانگر بونه باشد ، وگرنه آئینه زانو^۶ که در وقت مرگ بمکیدن خون منظور بودند و از دیدار من از هم پاشیدند ، دورش را نمی گرفتند * مادر جان بگو به بینم پول نقدش را کجا می گذاشت ؟ بده کارانش^۷ کیانند ؟ تخمیناً مالش چه قدر میشود ؟ بغیر از آنچه در میان است دیگر چه دارد ؟ ”

مادرم : — ” خدایا ! پناه بر تو ! اینها چه حرف است ؟ بدارت مردی بود لات^۸ و لوت ؛ نقد چه ؟ تاخواه چه ؟ نان خشک را بهزار جلد و بلا بدهد ! میگردیم * اگر آینده و رونده^۹ دگانش بسیار میشد ، ما روی گوشت و برنجی میدیدیم ؛ و الا^{۱۰} زندگانی ما منحصراً بود بنان و پیبر * از ماست^{۱۱} و پیداز بستوة آمده بودیم * با اینحال از من پول بر میدن (و آنهمی پول نقد) یعنی چه ؟ مال پدرت عبارت بود ازین خانه ، از این دکان ، ازین اسباب خانه که می بینی و میدانی ؛ هست و نیست اینها ، و آخر سخن^{۱۲} این * فرزند ! تو خوب بجا و بوقت آمده ؛ در سکوی دکان

1 *Marhūm-i Kārbalā* \ *Hasan* ; (m.c.) note the incorrect *izāfat*, generally in ra.c. inserted after *marhum* when it precedes its substantive: compare *pitr-imard*.

2 *Dast-i khali* (m.c.).

3 The subject is *dast-i khālī*.

4 *Izhar-i hay at* " avoiding disgrace ; showing oneself respectable."

5 *Zalu* " leech."

6 *Bi-dih-kar* subs. " debtor."

7 *Kiyān-and* or *kihā-yand* (m.c.)

8 *Lat u lut* (m.c.) " destitute."

9 *Mast* and onions are cheap.

10 *Akhir sukhān* " the last word."

پدر بفتن : پیشه او را پیش گیر * اگر خدا بخواند دست مبارک است ^۱ ، از اینسر سال تا آن سر سال خالی و بیکار نخواهد ماند * ”

من : — ” خیلی عجیب است ! بعد از پنججاه سال کسب ^۲ و کار نه یکدرم ، نه یک دینار ! این بعقل هیچ آدمی نمی گنجد * باید فالگیر و رمال آورد * ”

مادر (باتلاش ^۳) : — ” فالگیر و رمال برای چه ؟ بیایند چه بکنند ؟ بلی ، فال گیر و رمال را وقتی می آورند که بخوانند دزدیده یا گمشده ^۴ پیدا کنند * تو مادرت را دزد نمیگویی ؛ اگر بگویی میگویم دروغ ^۵ میگویی * برو ؛ از آخوند رفیق مرحوم پدرت ^۶ بپرس : او از همه کار و بارش خبردار است : یقین دارم که او قدر همینها را می گوید * ”

من : — ” بلی حق داری مادر ؛ آخوند باید از تمامی حالت پدرم مطلع باشد چه ترتیب امور پدرم را ظاهر او میداد ؛ و اگر پدرم پول نداشت یا داشت ، و در کجا است او بمن میگوید * ”

بنابراین راست پیش آخوند رفتم * آخوند ، در همان گوشه بیست سال پیش ازین ، در میان شاگردان بود * چون چشمش بمن افتاد شاگردان را آزاد کرد که ” بروید ، دعا بفرکت قدم حاجی کنید ، که بهرجا میروند شادی پیشاپیش او می رود * ”

من : — ” آخوند ، تو را بخدا دست بردار ! ربشخند مکن : مبارکی قدم بجا ؟ طالع یکباره روی از من گردانیده * موا گمان که اگر آسمان پدری از دستم گرفت ، میرانی از وی بادگار نهاد تا تلاقی ما فات شود ، و حال آنکه نزدیک است

¹ Note *ast* and not *bashad* : she assumes that *is* or *will be* (and not *may be*) fortunate.

² *Panjāh mī kasb u kār* ; no *izafat* alter *sāl*.

³ *Talash* (m.c.) " agitation."

⁴ *Duyldā-l ya gum-shuda-i*, "something stolen or lost."

⁵ A common m.c. phrase ; " you wont, I know, call me a thief, and if you do I'll tell you that you are a liar."

⁶ *Rafiq-i marhm-i pidar-at* (m.c); note the faulty collocation; *mahrum* ought from its position to qualify *rafiq*, whereas it is intended to qualify *pidar*. Substitute *raliq-i-pidar-i marhum-at*.

شیراز^۱ ! کارم از عم بگسلد چنانچه دیگر انظمام نپذیرد، و بیش از پیش لات و لوت مانم * ”

آخوند (روی بآسمان و دستها کشاده^۲) : — ” اِنَّ اللّٰهَ یَفْعَلُ مَا یُرِیدُ ، یُعْزَمُ مِنْ یَشَاءُ وَ یَذَلُّ مَنْ یَشَاءُ بِغَیْرِ حِسَابٍ ! آری فزند چنین است، دنیا همین است^۳ ؛ و نا آدمی تری دنیا و صافها نکند همین خواهد بود * چه می، لازم نداشته باش ؛ چه می مطلب ، چیزی ترا نمی طلبد^۴ ! ” *

من : — ” آخوند ! از کی تا حال تو این صلیک را اختیار کرده ؟ پدر - صوفیانه حرف می زنی * منمم وقتی شومی بخت یا پیچم شد و بقم راند ، همین حرفها را می زدم ؛ اما حالا بخیرال دیگرم * ” پس سر مطلب کشودم و التماس کردم که ” در باب کار و بار پدر بمن استحضاری^۵ ؟ ” *

آخوند سُرفه کرد و با وضعی حکیمانه اولاً چقد قسم خورد ؛ بعد از آن بعینه همان حرفها که مادرم گفته گفت ؛ یعنی اعتقادش اینکه پدرم نقدی ندانسته و چیزی صیوات نگذاشته است ، ما بملکش عبارت بوده است از آنچه من دیدم و میدانستم *
اولاً قدری سکوت کردم ؛ پس از آن با شدت تمام اظهار حیرت نمودم که ” میدانم پدرم بسیار مقدس بود^۶ ، پولش را^۷ برواء نمی داد ، چرا که در کوچکی من ، این قضیه مدلل شد ؛ عثمان آغا ، خواجه اولینم ، پولی از پدرم بقرض خواست و من بستیاری^۸ ؟ عرضه کرد * پدرم آیت ” وَ حَرَّمَ الرِّبَا ” بخواند و سون نخواست *

1 Shiraza " binding of a book ; " specially the two outside cords in an Eastern binding on which the solidity of the binding depends.

2 This probably means the attitude in which the hands are placed on the knees, palm upwards ; an attitude adopted after the *tashahhud*, in the *ta'qib-i namāz*, a voluntary or extra prayer said at the end of each *namāz*. (Each *namāz* has a special *ta'qib*).

3 *Dunya hamin ast* " such is the world."

4 *Chiz-i tura nami-talabad* ; there is no special meaning in this speech of the garrulous old man.

5 *Istihzar* " calling, summoning; information."

6 In the text *bar ḥad*, evidently a copyist's error for *bi-riḥā*.*

7 Modern Persians, though Muslims, have seldom any objection to taking interest.

8 In the *Sura-yi Baqara*:—

وَ اَحَلَّ اللّٰهُ الْبَیْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا

" And he made lawful to you merchandise and he made unlawful to you usury." The ordinary term for " usury " is *riba*.*

اگر از آن بعد سود خوار شد آنرا نمی دانم ، اما یقین دارم پدرم مؤمن پاک ،
 بو صفتی^۱ از اعمال ناپاک مرد *

از مسجد بیرون آمدم ؛ و با کج خلقی تمام بدک^۲ : او این کسب و کار (یعنی
 بدکار پدر) رفتم ، سرم از این سودا پر که " چه کنم ؟ در اصفهان ماندنم محال
 است چه لعنت با اصفهان و بر هر چه اصفهانی است^۳ ! بنابرین چاره نیست مگر اینکه
 هست و نیست خود را فروخته باز بپای تخت برگردم که جای مردمان بیگوار و بیچاره آنجا
 است " * اما از اینخیال هم نمیتوانستم گذشت که " پدرم را البته نقدی بوده
 است " * : اینخیال گریبانم را رها نکرد * ماندم معطل و مشوش : خواستم کار را
 بدرگاه قاضی اندازم : بدرکاروانسرا رسیدم * پدر^۴ دربان سلام داد : سر^۵ سلامتی
 گفت : درازی و برکت عمر از خدا خواست * گفتم " بابا " ^۶ علی محمد ! بنظرم
 ذهنت کور شده است ؛ با این حرفها چه سلامتی بسر ، چه درازی عمر ؟ این سر
 بسلامت نباشد ؟ ! این عمر را مرده شو بدون ! برکتی^۷ که میگوئی در رحمت
 من است * پس آهی کشیدم که " افسوس ، افسوس ! دلم اب است و جگرم
 آتش گرفت " *

پدر متعجب^۸ گفت " اینجا چه حرف است ؟ پدر مرده است فوت شد * تنها
 وارثش هستی ، جوانی داری ، ماشاء الله بوازنده^۹ و خوش اندامی ؛ عقلت هم کم
 نیست * دیگر چه میخواهی ؟ اگر مرگ میخواهی^{۱۰} برو بگیلان " *

¹ Munazzah " blameless, free, holy."

² Dak (m.c.) = bi-zan-gāh " place, spot."

³ i.e. ' I hate all that is in Isfahan or is Isfahani.'

⁴ Pir-i darban; izafat after plr.

⁵ Sar-salamat! is greeting to the bereaved after the death of a relation, as Sar-i shuma bisalamat bashad; Khudawand sabr bi-shumabi-dihad; Khudawand tul-i 'umr-i bi-dihad; Khuda kunad gham-i akhir-i tan bashad, etc., etc. Such expressions take the place of the English phrase, " You have my sympathy." A European might say Sharik-i gham-i shumā hastam, but such a phrase would not be used by a Muslim to a Muslim.

⁶ Baba is used in addressing very old people; also by the latter to the very young.

⁷ ' May it not be !'

⁸ ' The barkat is for my zahmat, not for my rahat'

⁹ Barazanda " superior accomplished: " in kulah bi-tu ml barazad (m.c.) " this kulah suits you."

¹⁰ A common saying, ' You have everything but death, and that you get by going to Gilan.'

من: — " آری، تنها وارثش هستم؛ کو اِث؟ از یک خانۀ گلین و چار پارچہ
گلیم کهنہ و کاسہ و اکوزہ شکستہ چہ فایدہ؟ دور از جفاب * لعنت برین مردہ
ریگ * صاحب مردہ ۴! "

علی محمد: — " اما کو پولہا؟ حاجی! کو پولہا؟ پدرِ رحمتیت ۶ بقدری کہ در
خروج صابون دست کشادہ بود در خرج نقد کف بستہ بود: ارزن ۷ از لای انگشانش
نمیروخت * ہمہ کس میداند کہ خیالی اندوخت و پس انداخت ۷: ہمہ میداند کہ
روزی نگذشت کہ چیزی بمایہ نیفزاید * کو آنها کو؟ "

من: — " احوال کہ راست باشد، اما در صورتیکہ بکدینارشی در میان نیست،
نمیدانم از آن چہ طوفی می ۵ بادم * مادرم میگوید ' پدرت چہی نداشت '؛
آخوند شہادت میدہد: منہم غیب نخواستہام ۸ * رمال ہم نیستم کہ بہ بینم
راست است یا نہ، و اگر راست است نجا است * میخواستہم پیشِ حاکم
شرع بروم * "

علی محمد: — " حاکم شرع! خدا نکند! بچنہم برو و آنجا مرو * رفتن
آنجا مثل این است کہ من اینجا نباشم و تو در کاروانسرای بونی: آن وقت کہ
بفریادت میروند؟ در در خانہ حاکم شرع فریاد رسی میجوئی وانگہی خبر از خروجش
نداری: حاکم شرع حکم را بمثقال میفروشد و رشوہ را ۹ بفطار میگوید، و حکمش
یکجو نمی‌ارزد * اگر چہول قرآن از طلا نمی بود نمیگشود * از ہمہ گذشتہ کسانیکہ

1 In m.c. *kuẓashikaata*, without an *izafat*, is also used.

2 *Dur az janab* (m.c.) = 'present company excepted.' In the *Gulistan* the expression *dūr az dūstān* occurs with a similar application. *Bi-nisbat-i ħazirān* has the same signification but is less common.

3 *Murda-rlg* or *murda-rlk* "effects of a dead person"; often used in the sense of "worthless."

4 *Sahib-murda* — *sahib-ash murda ast* "its owner is dead" is generally used of animals; also abuse to an animal.

5 *Rahmati-* = *marhum*.

6 'Millet couldn't escape between his fingers, he kept them so tight.' In m.c. generally "water could not escape between his fingers."

7 "Saved"; better *pas-andāz hard*.

8 *Taraf bastan* (class and m.c.) "to derive advantage, profit."

9 'I have not learnt how to read the invisible.'

10 *Qintar* *a weight of forty *uqiyat* (ounces) of gold: the hide of an ox full of gold or silver." In m.c. used in an indeterminate sense, "an enormous amount."

پولِ پدرت را از میان برده اند و پندار که بحکم حاکم بتو پس دهند ؛ نه نه ،
 تو بمیری بعقلِ حاکم میروند تا از خلق تو ببرد “ *

من : — ” پس چه کنم ؟ از فالگیر و رمال فائده هست یا نه ؟ “

علی محمد : — ” باز فالگیر نیست و رمال * از وقتی که در این کاروانسرا
 هستم خیالی چیزها از ایشان شنیده ام * بازرگانان بارها پول گم کردند و بواسطه ایشان
 جستند * بلی ، مالی که رفت و پیدا نشد آن بود که ترکمانان بردند * هیهات ! هیهات !
 آنوقت عجب و غریب بود * چه بلاها بر ما آورد ، پدر سرخشان بسیار بودند که
 صرا هم دستیار ترکمانان می گفتند : از همه غریب تر اینکه پای تو در میان بود ؛
 بنام تو در را بمن باز گردانیدند و آنچه غوغا برپا شد “ *

خدا رحم کرد که علی محمد نیم کور بود و تأثیری که حرفهای او در رنگ و روی
 من میکرد نمودید ؛ وگرنه : فسق من بر روی دایره میافتاد “ * خلاصه سخن بویین
 و مدد انجامید که بفروشد و ماهر ترین طاس گردانان اصفهان را بخواهد ، تا میراث
 پدرم را بیاید * مهگفت که ” این طاس گردان آدمی است که اگر یکذره طلا بیست
 گذر زبر زمین ، بلکه اگر در طاس مشهور کاشان هم باشد ، باز در میآورد “ *

¹ *Bāz* " well ! " In vulgar m.c. *bāz* and *bā'z* are often used for *bih az 'ān*, the origin of the corruption being forgotten.

² *Fisq* is any immoral or vicious conduct.

³ *Bar rū-yi dā' tra ujtādan* is a common m.c. expression ; I am uncertain of its exact signification.

⁴ *Mahir-tarin- tas gardanan* or *mahir-tarin tas-gardan* (sing.).

⁵ There was, and still may be, a well in Kashan celebrated for its depth.

گفتار پنجاهم

در ندبیر حاجی بابا برای یافتن مال پدر و چگونگی حال
تمیز نگاه طاس گردان

روز دیگر بعد نماز صبح مردکی^۱ داخل شد : دانستم که طاس گردان است *
کوز پشت : بغایت سر - بزرگ : چشمانش آتشین و چنان نفوذ و تیز که گفتم بیک نگاه
هر چه هستم خواهم دانست و تاج کلاه^۲ : با عمامه کوچک بر سر : مویهای قلندر وار *
بر شانه ریخته : ریشش پهن و مایه هیبت و مهابت * از چشمان تیزش ، که خوله ساخته
خوله راستین^۳ : با حوالت پی در پی می درخشید ، معلوم میشد که آن جانور ، نه از قبیل
آدمیان ، بلکه نوعی از شیاطین و جانیاست *

صرا بزیر سؤال کشید : اکثر وقایع عمر ، لا میما وقایع بعد از عودتم باصفهان را ،
پرسید و دانست که دوست حقیقی پدرم که بوده ، و بکه گمانم می رود * خلاصه
مانند حکیمی که از بیمار کیفیت درد مشکل - فهمش را استنباط کند همه را از من
استمراج کرد *^۴

همینکه تمام گفتاریم را بدهن^۵ سپرد جانی را که پدرم اکثر اوقات می نشست

1 *Mardak-l* " a little man."

2 *Taj-kulahis* a dervish's tall cap, generally of eight pieces, verses being worked on it in silk.

Tas-kulah is a common Persian felt hat (so called while fairly new and still in shape).

3 A dervish may be well dressed and quiet in manner but a *qalandar* always has long hair, an axe, etc., etc., and a wild appearance.

4 *Khivah sakhta khipah rastin* " real or affected."

5 *Istimzaj* " asking after a person's health ; asking one's opinion."

6 *Bi-zihn sipurd — bi-khatir sabt kard.*

پرسید * اتفاقاً مادرم بتمام رفته بود : من او را باندرون بردم و بکام دل همه چاره دید : القماس کرد که او را تنها بحال خود گذارم ، تا از راه و چاه خبردار گردد و بقدری آن یزداد * ^۱ یک چهار یک تمام آنجا ماند : و چون بیرون آمد گفت که " یاران عزیز و مراد کذذگانت را جمع کن : بعد از آن ، من آمده کار خود می یذم " *

بی آنکه ازین مسئله صحنی بمادر گشایم ، از وی خواستم تا یاران پدر مرا " بنهار طلبد : صغیر آخوند و دربان و متعلقان زن اول و خالوی خود و کسانی که بخانه ما راهی داشتند همه را طلبیدم *

" بی تخلف آمدند " بعد از نهار سر مسئله را گشودم که " غاس گردان آورده ام تا جا و چند و چون پول پدر را که همه میدادند بوده است بفهمم " * با این سخن بسیمای همه حاضرین نگاه میکردم تا علامتی که بدردم دوائی بخشد می توانم دریافت یا نه : اما همه را مستعد یاری بخود ، بی غرض ^۲ دیدم *

باری درویش قیوژ نگاه (ایفک اسم او) بهمراهی شاگردی که پاره چیزها در دستمال بلخود داشت بیآمد * زنان روی پوشیدند و درویش دست بکار شد *

اول همه حاضرین را از نظر ^۳ گذرانید ، اما بیشقربروی آخوند نگریست * آخوند تاپ آنهمه نگاه تیز نگاه نیاورده ، در زیولب " لا اله الا الله " و " اللهم " وقفی شرم " لا یخافک " خوانده و بااعراف خود دمید ، و دست بر شانها مالید چنانچه گفتی شیاطین میگریزند * مردم قدری بدو خذیدند اما خذد هیچک را بریش نگرفت ^۴ *

پس درویش شاگرد خود را پیش خواند و از دستمال غاسی مسین بیرون آورد ، بر اعراف او آیاتی مذاسب دزدی مال یتیم نوشته : از قبیل " السارق والسارقة فاقطعوا ايديهما " ^۵ — " فلا تقربوا مال " ^۶ الیتیم " * این مرد کم حرف همین قدر گناات

1 Yakchahār-yak-i tamārī, " a full quarter of an hour " : this expression is incorrect. Yak rubH Sa'at-i tantam.

2 Pidar-am-rā.

3 Bi-takhalluf " without disappointing us ; without breaking their word."

4 Bi-gharaz without self-interest.

5 " Looked at, scrutinized " : not " made them pass before him."

" to protect."

7 Bi-rish 'na-girifl — ' he did not respond to ; apply to himself.'

8 " The man-thief and the woman-thief, sever the hands of the twain." From the Quran.

9 " Do not appropriate to yourselves the property of the orphan." From the Quran.

” إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الصُّدُورِ وَ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ “ *
پس طاس را بر زمین گذاشت و قدری عزائم مناسب بخواند *

آنگاه روی به‌حاضری نمود که ” این طاس ما را بجائی که پول مرحوم کربلائی حسن بوده است یا هست خواهد بود “ *

پاره با سستی اعتقاد ، و پاره با اعتقاد کامل بر روی او نگران و چوبی از گل (که باطراف او پاره اشکال کشیده بود) در دست ، بذا کرد بطاس زدن * حمله بطاس * آورد و او را با دست حرکت داد که ” به بیضم کجا میرود ؟ چیزی در دم این طاس بند ؟ نه بشود ؛ راهش را کسی نمیتواند بست ؛ بزور خواهد رفت ؛ انشا الله ؛ ماشا الله ؛ ای طاس ! مال را پیدا کن ؛ دزد را رسوا کن “ *

بمواهی اورتقیم تا طاس را بدر اندرون رسانید * در را بزدم * بعد از مشورت کشوندند : جمعی گفتو از زنان بود . پاره روی بسته ، پاره نیم باز ¹ ، هه بمعجزه طاس بی شکیب *

زنان را امر کرد تا از سر طاس واپس کشیدند ” که رهبر مرا چیزی نتوانست باز داشت “ ، تا طاس را بکنجی که روزنه ² اطاق بد آنجا مشرف بود براند *

زنی که مهادنسم مادر من است بارها جلو طاس را بگرفت تا اینکه نیز نگاه بانگاه نیز و آواز تفتد او را واپس راند که ” مگر کوزه که نمی بینی ما کار خدائی می کنیم ؟ خواه مخلوق بخواد خواه نخواهد ، خالق کار خرد خواهد کرد “ * عاقبت طاس بکنجی رسید که معلوم بود خاکش تازه کدده شده است . و بایستاد *

طاس گردان آستین بالا زد که ” بفام ایزد اکنون همه خواهند دید که چه خواهم کرد “ * زمین را بشکافت ؛ نیمه-کوزه بیرون آمد و معلوم بود که در پهلوئی آن نیمه-کوزه ، کوزه دیگر بوده است *

¹ = Khiyanat Icnanda-yi chashmha = nigahzir-i chashm kaardan = nigah duzdi.

² Hamla bi-tas avarad " he rushed at the cup."

³ DAM " edge " ; ; nothing will stick to and stop this tas.¹

⁴ Nim-baz, i.e., ruy nim-baz " half-unveiled."

⁵ Rauzana is any light-hole, glazed or unglazed : any skylight, covered or uncovered.

گفت "پول اینجا بوده است، اما حالا اینجا نیست" * پس طاس را برداشت
 ۱ و بفروخت که "جانمی، طاس! عمرمی، طاس!" *

همه به معجب بدو نگران گفتند "العجب ثم العجب! زهی معجزه! کرامت!"
 غوزک * را مردی خارج از عادت و از قبیل معجزه و کرامت شمرند *

نظرا دربان که ازین کارها بسیار دیده بود و حدنی * ذهنی داشت از آنمیانه
 گفت که "اما دزد کو؟ آنچه نمودی شکارگاهست؟ شکار کجا است؟ ما را شکار
 می باید، یا دزد با پول یا پول بی دزد؛ اینک آنچه ما را لازم است" *

درویش گفت "آمده رفیق، باین زودی از گناه بگناهکار مجبه * ما درمان
 همه درد را میدانیم اما هر چیزی را مقامی و هر کاری را هنگامی است" *

پس گاهی تند بهضار کرد که "امید دارم همه شمارا از شبهه بیرون آرم؛
 تکلیفی میکنم، قبول بفرمائید * عمل خیلی ساده و آسان است" *

همه گفتند "بچشم"؛ و من از درویش خواستم تا عمل را بجای آرد *

باز از شاگرد خود چنده * را خواست و کیسه از آن بیرون آورد که "این کیسه
 بر از برنج کهنه است * هر کس را مشتقی از آن در دهان میریزم، بجاود و بخابد
 و بجاءد * هر که نتواند، ملنفت باشد که پای شیطان در میان است" *

پس ما را قطار کرد و مشتقی برنج در دهان هر کس ریخت * همه بنای جاویدن
 گذاشتند * چون من مدعی بودم مرا مستقنا داشت * مادرم نیز خود را شریک
 من قلم داد؛ خواست مستقنا ایستد * قبول نکرد که "مالی که میجوئیم از آن
 بستر تو است نه از آن تو * اگر بستر تو هورت بود چه ضایقه؟ اما شوهرت نیست *
 ترا هم باید آزمود" * مادرم نیز با ترش رویی پذیرفت و برنج را در دهان گرفت *
 آرواره * همه بجنیش افتاد؛ باره این آزمون ^۷ را بازچه شمرند و باره برنج را

¹ "Caressed it."

² Ghuzak "the little hunchback."

³ Hiddat-l zihni "quick understanding."

⁴ "Amal" operation, etc.

⁵ Ghanta (m.c.) "a small bag."

⁶ Ar vārā (for ilvārā) "jaw."

⁷ Azmiin "proof, trial."

مستحيل^۱ المضح مي گنجد يعني "جاويدانش ممکن نیست" * هر نه مي جاويد
و مي خائيد دهان را بدرويش بامرد *

همه بيگناهي خود را اثبات نمودند مگر آخوند و مادرم * آن * با خندند مجازي
و ترس حقيقي دهان را بسنه برنج را در دهان مي گردانيد : عاقبت با شکايت فرياد کرد
که " اين چه لجن * بود بدهان من اداخند ؟ مرا دندان پالوده * خوردن نيست ،
برنج چهل ساله چه طور خورد کذب ؟ اين دانه باب * دندان من نيست " *
برونجا را بريخت * مادرم نيز از سختي برنج ، شکايت کان همين کرد * همه خاموش
شديم * راه شده از هر سو کشود * رفع خاموشي موجب التفاتي شد در حق مادرم :
بيده زني فغان بر داشت " نه اين بازيجهاي کودکان چيست ؟ هيچ کس ديده يکي
با صادر و اسفادش اين نوع گسقاخي و بي ادبي کند ؟ تف بر شما ، تف ! برويم
بي کار خودمان : شايد دزد ، خودش است " *

درويش گفت " مگر ما ديوانه ايم يا خر ، که اين طور حرف مي زنيد ؟
در اين گوشه پول بوده است يا نه ؟ در عالم دزد هست يانه ؟ " آخوند و مادرم را
نمود که " ايفان آنچه ديگران کردند نکردند : شايد بدروستي پيوند و ينجويه * نمي آيند *
کسي نمي گويد که دزدند " * پس نگاهي کاشفانه بديشان نمود که " اينان خود
ميدانند که طلاس گردان مشهور که هزار فن ميگويند (و برادر کوچک دب آتور *
و يار غار * زحل لقب داشت و آنچه هريکي ايت ميکورد يا کرده بود همه را ميدانست)
او گفته است که براي شناختن مجرم از معصوم عملي بهتر از عمل بونج نيست *
حالا رفيقان ، مي بينم که هيچک از شما شهر افکن نيستيد ؛ شما را توسايندن کاري
ندارد * اگر در اين هنر من شكي داريد تکليفي ديگر ساده تر و آسان تر ميکنم
که بکسي ضرر نرساند و کسي را دزد قلم نهد ؛ مثل سحر ، بر اذهان * کار ميکند

¹ Muatahil " impossible, absurd " : mazgh "• chewing, mastication."

² An "• the former" (the more remotely mentioned).

³ Lajan is the black mud at the bottom of a stream, well, or marsh.

⁴ Pallida is a drink made of starch-water, rose-water, syrup, ice, etc.

⁵ In tankjiivafi bab-i Iran wist (m.e.) ' these goods are not suitable for the Persian market: would not sell in Persia."

⁶ Bi-tajribanuṁi-āyand " ctirmotbe (justly) tried " : In qalambi-tajriba namī-āyad (m.c).

⁷ Dubb-i akbar " The Great Boar " ; dubb-i asghar " the Little Hear."

⁸ Zuḥal " Saturn."

⁹ " Consciences, minds ; " pi. of zihn.

و دزد را بپای^۱ خود می آورد : و از مشغول نمایی و مان مردم خوردن فارغ
 میسازد : و همه اینها^۲ از روی اختیار و رضا میشود * این تکلیف ، خاک ریزی
 بطاس است * در این گوشه طاس میگذارم و امشب چنان بشدت و سختی
 عزائم میخوانم که بیاری خدا ، حاجی بمراد خود میرسد یعنی پول که برده اند
 بجایش میآورند : و فردا هر که میخواهد به بینه ، بیاید * اگر اتیری و آزاری ندیدند یک
 متقال از صوی ریش من بگرو^۳ *

پس طاس را در گوشه ، در زیر قالی ، از خاک نهفت : و مردم در اطراف اوجم ،
 هر یک از کار او سختی میگفتند : پاره مرا مانند دوش^۴ از ارواح خبیثه و تابع
 سوء " همن میسوزند ، و پاره این گمان را در حق صادره آوردند می برند * بعد از آن
 همه از هم پاشیدند و بیشتر وعده رجعت فردا و تماشای طاس نهفته نمودند *

^۱ *Bi-pū-yi khud* " of his own accord."

^۲ " Frees his conscience and frees him from having obtained other people's goods." *Mashghūl-zimmagī* (subs.) " occupying the conscience." *Man mashghūl-zimma-yi khumā hastam* (m.c.) " my conscience pricks me about something that has reference to you."

^۳ *Hama-yi inā* " all these acts ; all this."

^۴ In m.c. *yak shākhā az rēgh-i man bi-girav* is a common expression.

^۵ " Considered me as they considered the dervish."

^۶ " A follower up of my own evil thought."

گفتار پنجاه و یکم

در میسر شدن مراد طاس گردان و نیت حاجی بابا

بعد از پیدا شدن مال^۱ مسروق

از شما * چه پنهان ؟ من از پیدا شدن گم شده مایوس و نومید ماندم * اخبار غیبی طاس گردان همیشه در فایده داد که ما انستم در خانه پدرم در حقیقت پول بوده است ؛ و همان بدی در حق مادرم و اخوند حاصل شد ؛ بیش از آن امید نداشتم کاری کند * ولیکن فردا او با دربان و جمعی از دیروزیان باز آمدند * اما اخوند پیدا نشد ؛ و مادرم نیز بیهانه عیادت^۲ یکی از دوستان غایب گردید * با جمعیت بکنج طاس لهفته رفتم * درویش عزائم چند با صهابت بخواند و با حرمتی خاص و رمز آمیز پوش رفت که " به بیغم دیشب جفایان و پریان کاری کرده اند یا نه " *

بقام خدا زمین را بشکافت * سنگی بزرگ نمودار و د زبر سنگ بشادی دل من ، و بحیرت بینندگان ، کیسه پر ، آشکار شد *

فریاد برآورد که " هی جانم می آفرین تو پری و جَنّی ! " کیسه را برداشت تا به بید * " درویش تیز نگاه صوی ریش در گرو^۳ نمیگذارند " * کیسه را بمشت من نهاد که " بفرما ، شکر خدا کن که بدست من افتادی ؛ " حق سعی مرا فراموش مکن " *

¹ In m.c. *māl-i masrūq*.

² *Shuma*, i.e., the reader.

³ '*Iyādat* " visiting the sick."

⁴ ' Wont let that hair of his beard remain any longer in pawn.'

⁵ *Bi-farma* = " please."

⁶ *Haqqi sa'i*, *haqq-i qadam*, *haqq-i qalam*, etc., and their Arabic equivalents all signify " commission," according to the nature of the service rendered.

همه بر دور من ریختند تا " از کیسه چه بر آید " من با امید طلا کشودم ؛
 نقره در آمد * رنگ غم ، رنگ چه را ام را تا ، و دلم را تیره ساخت * پانصد ریال در کیسه
 بود ؛ پنجاه عددش را نیاز چشمان نیز نگاه کردم که " بگو ، خانه آبادان ! اگر بیشتر
 می بود بیشتر میدادم ؛ با اینکه این ده یک نهاده پدرم نیست اما باز خانه آبادان !
 بیسار بسیار ممنون و متشکرم * "

درویش از حرکت من خشنود ، با سائیرین ؛ بدرود نمود * دربان بماند و روی
 بمن کرد که " راستی امروز سحر کردم * من بقو نگفتم این درویش خیلی ؛ نقش
 است ؟ مرد که اعجاز * دارد " * گفتم " آری هرگز مرا باو این امید نبود " *

چون چشمم بفقود افتاد رگ طعمم بحرکت آمد * علی محمد گفتم " باید
 کار را بمرافعه کشایند ؛ بهمین طور که پانصد بدستم رسید باقی نیز بدستم خواهد
 آمد ؛ تو نیز شهادت میدهی که این اقل قلیل ؛ ارث کربلائی حسن است " *

علی محمد گفت " رفیق ! آنچه بدست افتاد غنیمت شمار " * آمدیم بر سر شرم
 اولاً یقین را باید بدهی شک بخوری ؛ آنهم بدست آید یا نیاید * یقین بدان که بعد
 از مخارج ، خواهند گفت " بروید صلح بکنید ؛ سر مردم را بدرد میاورید " *
 وانگهی مگر نشنیده که همه کس را دندان بفروشی کفد شون مگر قاضی را که
 بشیرینی کفد گردد ؟ "

بعد از استخاره و استشارة ، قرار بر شنیدن نصیحت دربان دادم و چه تا مدتی
 مادر و آخوند بودند ؛ و در تعاقب آن احمال داشت که مبلغی دشمن بهم رسانم و در
 آخر مورد طعن و اهن همه کردم *

باصبح خود گفتم " هرچه در اصفهان دارم میفروشم ، باین نیت که دیگر
 بدینجا برنگردم ؛ مگر اینکه وقت و حال خیلی مساعد باشد * اصفهان مرا دیگر
 نخواهد دید مگر با قوت و قدرت باشد " *

1 *Dah-yak-i nihādayi pidar-am* " a tenth of that put by, by my father " :
 note the *izafat* after the fraction.

2 *Bidrud* (m.c.) for *padrud* " good-bye."

3 IN m.c. *naqsh* or *numra* = " smart, clever " : *numrat* Ar. (" a spot of any
 kind ") is in m.c. supposed to be the European word " number, *numera*" etc.

4 *I ijaz* " miracle."

5 *Aqalli qalil* (m.c.) " the least part."

6 A violation of the * rule of suspense: the causal clause should come first.

من این سخنان را با حدت و خشم می‌گفتم و خبر نداشتم که طالع چگونه برای
بجا آوردن آرزویم میکوشد *

دربان نفتم را پسندید چه پسری داشت دلاک : بهتو و با رواج تر از دکان
ما جانی برای او نبود *

تکلیف خریدن دکانم کرد و با استصواب^۱ اهل خبره دکان و اسباب
دکانرا باو فروختم *

در باب خانه ، چون خواستم نام نیکی بگذارم (و خیلی هم لازم داشتم)
تمسکش را نگاه داشتم و خانه با اسباب بعد از سپردم *

پول دکان را از دربان ، که او نیز مانند پدرم اندوخته بود ، گرفتم * همه کسی میداند
که با آن پول ، به از آن دکان از حیثیت جا و مکان ، جانی خریدن ممکن نبود * همه
با هم صد تومان پول شد : بطلا بدل کردم قاسمیانی نکند * قدری را بویخت و لباس خرج
کردم : استری نیز خریدم نه اسب ، بجهت اینکه از طریقت شمشیر بندان سیر شده بودم *
بعد از همه زحمات در آنراه و بعد از قضیه^۲ قم ، طویقت خور^۳ سواران را توجیه میدادم
که " اسب و شمشیر و طپانچه و تفنگ دیگر بکار نمی‌خورد : * و " کلاه را نمی‌شکنم :
زلف را می‌تراشیم : بجای شال با جور گره شال شل و مل^۴ ، و عمامه می‌بندیم : بجای
قبای کمر چین ، قبای بقلی^۵ می‌پوشیم تا خلایق همه دانند که موافق شده‌ام :
بجای طپانچه^۶ " لوله کاغذ بر کمر می‌زنیم : بجای^۷ پالاسقه ، قرآن حمایل^۸ می‌اندازیم :

¹ Istisvab here " taking the opinion of " : *ahl-i khibra* " experts."

² Mullas generally ride donkeys and mules.

³ *Kulāh rā shikastan* " to indent the cap " : the pattern of cap that used to be indented is not now worn but the idiom is still in use.

⁴ *Shui u mul* " loose."

⁵ *Qaba-yibayhali*, the *qaba* with a flap over the breast; still worn by Zardushtis

⁶ *Lula-lcaghaz*, no izafat.

⁷ Or *faliaqa*: said to be a leathern cartridge case carried, slung from the shoulder, by gunners or by soldiers.

⁸ *Himayil andakhtan*, (m.c.) " to suspend from the neck (as field glasses)"; also *qur-āni himayil* is a small Qoran (of course with a cover) for such suspension. [The Qoran should be read in the *du-zan* position and with clean hands : the *ivaza* should be performed before reading. Should the volume fall to the ground it is raised, kissed and its weight in sweetmeats given to the poor: should the donor himself be poor, salt is substituted. However, the generality of modern Persians omit these ceremonies—as a rule.]

بجای آرسی کفشِ پاشنه^۱ خوابیده بها میکنم ؛ بجای^۲ * لوطی اجلانی
و قشنگی، ژولیده^۳، کوریده^۴، خمیده قد، دیده بر زمین، دست^۵ بر پرشال^۶.
بی جوراب^۷، * پا بر زمین کشان^۸، در رفتار بی تبحر^۹، * میشوم : چشم
بدم همه بظاهر است ؛ ظاهر خود را عوام پسند میآریم ؛ آنوقت اگر
نامربوطی^{۱۰} هم بگویم . بجای مربوط بخرچ میرود — علی الخصوص از دهن مودی
مرتانی^{۱۱}، ریا خو^{۱۲}، با دسغار و شال بزرگ^{۱۳}، و با آه و ناله^{۱۴}، و ذکر^{۱۵} سبحان الله^{۱۶} باشد ؛
اگر حیاً در مقابل مودی دانا آغتم خود را با سکوت^{۱۷}، عالم قلم میدهم^{۱۸} : * چو در
بسته باشد چه داند کسی-که جوهر فرویش است یا پدله^{۱۹} ور^{۲۰}؟ و انگهی خواندن میتوانم ؛
در سابقه مواظبت^{۲۱}، در اندک مدّت خوش نویسی هم میآموزم : بنای قرآن نوشتن
میگذارم و بدین سبب شهرت میاندوزم * ”

بدین فکر می بودم تا اینکه وقت سفر رسید * همه چیز بگوش دلم میگفت
” از نائیریکه در دل میراز * ” * قمی کرده استفاده و استفاده کن که از همه کس بهتر درین
عالم نو بکارت میخورد : او قابل این است که تو^{۲۲} بیکى از مجتهدین سفارش کند
با معرّ یا نوکرش باشی و راه و چاه ملائی را نیک بیاموزی * ” * و انگهی بعد از
رهائی از بست چنان زود ازو جدا شده بودم که گفتم دیدنش بر من قرض بلکه
فرض است * گفتم ” هدیه بدم تا نگویید فداوشم کرده * ” * بعد از خیالی اندیشه
رایم بخوریدن * جانمازی قرار گرفت * خریدم و در حقیقت د. راه و بر روی
قاطر زیر^{۲۳} انداز خوبی بود *

1 *Ursi*, now the term applied to shoes of European pattern: *pashna-kfiw-bida*: the 'down at heel' pattern of shoe is worn by mullas. The big mullas, however, wear green *na'lain*.

2 *Lut'i ijlafi* " swaggering in walk " (with the elbows apart from the body and the shoulders raised, something in the London music-hall style).

3 *Zholida* means unkempt, slovenly ; *k u r i d a* " slack (without spring in the limbs), slouching."

4 *Dast bar par-i shal* : Mullas never swing the arms ; they usually put their hands in the *kamarband*.

5 *Pa bar zamln kashan* refers to the shuffling walk in the down at heel shoes.

6 *Tabafehtur* " walking in a stately manner ; strutting."

7 *Na-marbut* " confused, disconnected, foolish ; " *marbutharf zadan* (m.c.) " to speak Persian grammatically and correctly."

8 In Persia a prayer carpet is generally called *sujjada*, but in India *ja-namd*.

In England people erroneously think that any small Persian rug is a prayer-carpet.

9 *Zlr-andaz* ; a prayer-carpet should be kept clean, but Haji Baba was any thing but a good *Musalman*.

همه بسیج سفر ساز شد * ظاهر مالائی از سرکه هفت ساله ترشتر * بستن
آن لقب را بر خود ، بوقت مرهون * گذاشتم چه لقب حاجیگری صادرزادی ،
کفایتم میکرد *

یک کار باقی مانده بود : ادای وجهه * کفن و دفن پدر * راستی تصور کردم
که " با آن نهب و غارت خویشان ، اینخروج سخت دشوار است " * بارها در دلم
آمد که بیخبر از اصفهان بروم و این بار را بدوش مادر و آخوند اندازم : اما حسن
نیت و پاکدلی نگذاشت : گفتم " با این حرکت البتّه موجب دشنام پدر سوختگی اصفهانیان
میشوم که بد دشنامی است " * * بنابرین بی تاب بفرد ملا و گریه کن و مرده شو
و گور کن رفته مؤد * همه را دادم و از همه حلالیت طلبیدم *

1 *Saz shudan* " to be arranged, prepared."

2 *Bi-vaqt marhūn guzāshdam* "• I left it to time (or circumstances)."

3' *Vajh-i* (not *vajh-yi*).

4 Especially bad then, as his father was just dead.

5 In Kirman these gentry require ready money.

6 *Ḥalāliyat*, i.e., *marā bihil bi-kunid* : *marā bī-bafekhīd*, etc.

گفتار پندجاه و دوم

در وداع حاجی بابا با مادر و ' بحرری یکی از علمای

مشهور رفق

مادر را بی دل واپسی * وداع کردم * آنهم گویا چندان دلگواران نمازد چه
او در خیال خود بود و من در خیال خود * از خدا میخواستیم که بکار یکدیگر
مداخله نداشته باشیم *

بامدادی سوار بر استر، تا یک نیمه آفتاب بلند شود بمالغی راه قم را پیروده بودم *
دلم بسیار میخواست که قدری در راه لنگ * کذب بخصوص در کاشان : اما از ترس
تضییع وقت به بیهودگی ، روز نهم بار دوم باز با گنبد معصومه قم دیدار تازه کردم *
قاطر را بکاروانسرا بستم * پس از * واوسی بگاه و جرش پیشکشی * را در زیر
بغل روبخانه مجتهد نهادم * در خانه مجتهد باز بود ، و مانند در خانه سایر
بزرگان ، کبر * و ناز و حاجب و دربان نداشت : هر کسی میخواست میآمد :
هر که میخواست صبرفت * چنانکه را در کفش کن نهاده باطاقی که مجتهد
در گوشه اش نشسته بود داخل شدم *

فی الغر بشناخت : نواضعی نمودم : با اعزاز و اکرام در زیر دست ⁷ خود نشاند

¹ Muharriri " the being a writer ; the office of writership."

² Dil-vāpasl' looking back, regret."

³ Lang " a halt."

⁴ Varasi " looking after."

⁵ Better omit ra.

⁶ Kibr u naz means parade of servants.

Har ki khwahad gu biya va har ki khwahad gu bi-rau.

Kibr u naz u hajib u darban dar in dargah nist (common quotation from Hafiz)".

⁷ The mujtahid was seated in the sadr = bala dast : anyone sitting nearer to the sadr (whether on the right or on the left) is bala-dast of anyone sitting further off ; and the further off person is ziri dast or payln-dast of anyone who is nearer to the sadr.

و از شدت میلی که بکیفیت کار و بارم داشت ، بتفصیل ،¹ استعلام و پرسش حال نمود ؛ و منهم نقیر² و قطمیر جواب دادم ؛ و استخلاصم را در سایه او ، اظهار امتنان کردم و گفتم که " اکنون دلم از همه راه سیر شده ، طریقه عبّاد و زهاد پیشه گرفتن ، و از امور دنیوی بامور آخروی پرداختن ، و در ملک علماء عمر گذرانیدن میخواهم * اگر بجای سرکار چندی معین شود که بقیه عمر را در خدمت شریف بدر بوم اجر این مسئول عذد الله و عذد الرسول ضائع نخواهد ماند " *

صاحب قدری بتأمل فرو رفت : پس از آن گفت که " امروز صبح از ملا نادان که یکی از عاملی مشهور طهرانست کاغذی بمن رسید ؛ آدعی لازم دارد که هم محو او باشد و هم نوکر ؛ یعنی هم سواد داشته باشد و هم کار دان باشد : امر درس و تربیت و ترقیش را هم متعهّد³ است " *

از استماع این * نوید دلم به نپیدن آغازید که مفتضای آرزویم همین بود * با خود گفتم " بگذاو دستم بگوشه دامن ملائی بند شود ، بعد از آن من میدانم چه میشوم " *

بی هیچ تردّد اظهار شکرانه و التماس⁴ همتی نمودم * با دست خود سفارش نامه نوشت و مهر کرد و بدستم داد که " زود بظهران رو ، مبدا قاتو برسی⁵ دیگری این اقمه را ربنده باشد * ملا نادان عماد⁶ الاسلام است و پهلویش خیالی⁷ چرب " *

شادمان ، دستش ببوسیدم و با شکر گذاری گفتم " اکنون التماس دیگر دارم ؛ پر ملخی⁸ برسم نیاز آورده ام که در هنگام نماز بروی آن از گوشه خاطر عالی محو نشوم " *

گفت " حاجی خانه آبادان ؛ همین قدر که مارا فراموش نکردی ؛ احتیاج

¹ Isti'laḥ, " wishing to know ; asking for news or for information."

² Naqir u qapmir " minutely."

³ Muta'ahhid " attentive to ; undertaking, engaging in."

⁴ Navid * « Good tidings."

⁵ * Entreating for help, good offices."

⁶ Or na rasi or na-rasida bashi

⁷ 'Imad' 'l-Islam, now the title of certain mullas.

⁸ Pahlū-ash charb ast used in either a good or in a bad sense, generally the former : •• there is much gain by being with him."

⁹ Par-i tnalakh lit. " wing of a locust," i.e., " a trifling offering " : pa-yi malaJsh. and ran-l malakh are also used.

باين زحمتها نبود * اگر رضایت مرا میخواهي امر بمعروف ، نهی از منکر را از دست
آمده : علماء را دوست بدار : عرفا را² : خوار شمار : بیش ازین از تو نمی خواهم ، *

پس : اذن خواسته بکاروانسرا رفتم و بی آلکه بزیارت حرم³ ، یا ملاقات دوستان
روم سوار شدم : و در همان شب ایل دلاک و از آنجا بطهران رفتم *

شامگاهی بطهران رسیدم و برای ندیدن قبر زینب از دروازه شاه عبدالعظیم نه ،
از دروازه قزوین داخل شدم * بیهمن اقبال دربانان نشاخشند و مانند سایر اوقات
مأمورینم بسلام نایستادند * در حقیقت نسفچی را در لباس آخوندی دیدن
بی تمایز نیست * از میدان و بازار که وقتی بجز صورت تن صورتی دیگر در آنجا جلو
نمی بود بی آنکه کسی بصورت⁴ مبارکم ملاحظت شود بگذشتم * راه خانه ملا نادان
را پرسیدم : بیش از آن مشهور بود که نشناسند * شب را در همسایگیهای در کاروانسرائی
ماندم و برای تهیه حضور ، صبح را بتمام رفته دست و پا و ریش را حذا بستم :
و رختی عوض کردم ، و بدر خانه اش رفتم *

خانه ملا نادان در پشت مسجد شاه نزدیک خانه زنجیرکچی پاشی و عائد * مصراع *

‘ در سواي همان رفته بود و آب زده ‘

دهلیز و حیاطش سنگ فرش : اطابقها نه پر محشمخانه ، و نه پر فقیرانه ، گسترده *
در تالار روبروي حوضی ، آخوندی نشسته بود ، پیرمرده رخسار بیمار وار *
پنداشتم ملا نادان است : اما چون نوکران گفتند : ” آقا در اندرون است ، حالا بیرون
می آید “ ، دانستم نه آنست *

داخل تالار شدم و برای اینکه بآخوند خود را برتر شأن لوکری بنمایم ، بفشستم *
در صحبت باز شد * من با دو کلمه دانستم که آخوند از وابستگان ملا نادان است :
اما آخوند بسیار کوشید که بداند من کیستم : نتوانست : سوالهای عجیب و غریب
و موجب خیرت در میان واقع شد *

1 " Don't cease to counsel what is right and warn from what is wrong."

2 Pl. of ' arif which seems here to mean 'irfan baf or auri,

3 'Izn ' permission to go ' ; in India generally ijazat.

4 Haram is the sacred portion of the shrine (i.e., the inside portion where the tomb is).

5 A joke as he was a mulla.

i.e., utaqqa gusturda ; the rooms were spread with carpets or felts.

- آخوند — "گویا شما تازه بطهران آمده اید ؟"
- من — "بلی جفاب" *
- آخوند — "البته اینجا خیلی وقت خواهید ماند ؟"
- من — "خدا میداند" *
- آخوند — "طهران چای خوش گذرانیهست : چنین نیست ؟"
- من — "هم چنین شنیده ام" *
- آخوند — "اما در طهران تنها بآدم بد میگذرد ؟"
- من — "همه جا همین طور است" *
- آخوند — "اگر خدمتی نسبت به بنده دارید حاضریم" *
- من — "خیر لطف شما زیاد * خود آقا را میخواهم به بینم" *
- آخوند — "چه آقا چه من ، تفاوت نمیکند * حمد خدا را دست شکسته نیستیم"
- بدخواه شما بهر طور و بهر بها میخواهید ممکن است" *
- من — "بنده تاجر بیستم" *
- آخوند — "تاجر بودن لازم ندارد ؛ همین قدر که مردی هستی غریب ؛ و راه و چاه را نمی دانید ؛ خدمت کردن بشما بر ما فوض است * مگر غرض وقت گذرانی است ؛ خواه یکساله خواه یکماهه * برای یک هفته و یکساعت هم هست" *
- ازین سخن شک زده شدم ، چه خیالی گوشه دار بظنم آمد ، و دست و پا میزدیم که بگویم "زدنی بیانا" که ناگاه سر و کله ملا دادان پدیدار شد *
- ملا دادان مردی بود پا^۱ بچهل ، خوس اندام ؛ تازه رو ، ریشش از شدتِ حفا^۲ و رنگ نغابت سیاه و مثل پر بر سر^۳ و شان زده ؛ چشمانش سرمه کشیده ؛

1 Note the Pres. Indie.: in India the Aor. or Pres-Subj. would be used, the equivalent of *KJiiidd jāne*.

2 *Gnsha dar* — *ma'ni-dar*, i.e., * with hidden meaning.

3 From the Quran ; = *ziyad kun mara bayan ra* " make clearer to mo."

4 *Fa bi-chihil* " rising forty or just forty."

5 *Kina baatan* is to dye the hair (a beautiful chestnut colour) with henna *rang bastan* is to dye the hair a purple black with indigo leaves ; as a rule, the hair is first dyed with henna.

6 *Misl'i par-i piristu shanazada*, i.e., glossy and smooth from combing, like the plumage of a swallow.

عماصه بزرگ با پیچشی غریب بر سر : عباي ا شوشتری لطیف در بر : قالب و قواره اش
قابل توپچه‌گری و فرّاشي : اما بعد از گفتگو ، از نصاحت بیان و نرمی سخنانش
معلوم شد که در شفی و تفدی نوکر بابان : ندارد *

بجایاکی بر خاستم و کاغذ معتمد را بدستش داده بایستادم * نگاهی بعنوان
کاغذ کرد و نگاهی بصورت من ، تا مفاسدت رسول و مراسم را در یابد *

چون نامه را بخواند چهره اش بشگفت و گفت " خوش آمدی * سرکار آغا
چه می‌کردند ؟ انشاء الله مکروهی نداشتند ؟ " عثم بی تکلف گفتم " الحمد لله
معصم و سالم بودند ، سلام بسیار رساندند " * نامه را با دقت تمام مطالعه فرمود
اما از مضمونش چیزی نگشود * بعد از آن عذر قلیان نیاوردن خواست که
' من خود قلیان نمی کشم ، و غدغن گزیده ام بمهمان هم ندهم * تکلیف * ما اهل
شرع این است که از آنچه مشایبه نمی و منع رود ، کف * نفس نمانیم * اگر چه
در حرمت قلیان نص صریحی نیست و از مسکرات بودنش مشکوک است و در نزد
اهل ذمّه و تشیع ، هر دو ، استعمال آن مقدول ، اما چون احیاناً کیفیتی خمار وار
میدهد و باعث نوعی " دوار " میشود ، لهذا احوط " اجتناب از آنست " *

پس ، از موم و صلاوة و از سایر عبادات و طاعات خود سخن گشود : و من
با خود گفتم که " اقمه که معتمد قم گفته بود چندان هم چرب نباید باشد " : اما وقتی که
نور و تازگی صورتش را با آنچه گفته بود موازنه کردم گفتم " آقا نباید چندان پابند
قوانین پرهیزگاری خود هم باشد ؛ البته با تاویل شرعی راه کار خود را میجوید و با این
ظاهر سازی ، در معنی ، باید خدای نقش باشد " *

1 A Shuster ' *aba* is made of pure camel hair and is somewhat costly : camel hair is considered holy. Silk is of course forbidden, but modern Persians evade the law by mixing silk with the wool, or wool with the silk.

3 *Naukar-bab* Government officials of the lower ranks, farrashes mirzas, etc.

3 Note, no *izafat* after *mā* the 1st Pers. Pl.

4 *Kaff* " abstaining from, refraining from."

5 *Duwar* " giddiness, lightheadedness "

6 *Ahmat* " most comprehensive " ; in m.c. " most prudent "

7 *Naqsh* = *rind* or *numra* (m.c.).

گفتار پنجاه و سیم

دو تدبیر ملا نادان برای پول اندوختن و مردم آسوده ساختن

آخوند از اطاق بیرون رفت و همیشه ملا نادان را با خود تنها دید گاهد مجتهد قم را از جیب بر آورد که "بموجب این سفارش نامه ترا در نزد خود نگاه میدارم" * از حال کیفیتم سوالی چند نمود ، و از جوابهای خیلی حظ کرد *

پس سر مسئله کشود باینطور که "مدعی بود مانند تولی می جستم اما نمی یافتم * این آخوند که حالا از اطاق بیرون رفت معارون و دستیار من است اما بسیار ناپاک ؟ است * آدمی دلم می خواهد که مال مرا مثل مال خود بداند و با لقمه لانی که می خورد قناعت کند و زیاده طلب نباشد " *

چون غرض من (چنانچه بمجتهد قم گفته بودم) با زهد و پارسائی در زیر دست ملما مالمین بود تا بر جائی پا بر "جا شوم جواب دادم که "سوکار اما ، من آدمی جهان گشته و جهان دیده ام ؛ تکلیف خود را میدانم و الشاء الله شما در خدمت خود مرا آدمی راستکار و دوست رفتار ، و بدلتخواه فرمانبردار خواهید دید " *

گفت "نورهم آسوده باش که در خانه من سعادت دارین نصیب میشود * اولاً بدانکه من صادق الاسلام و قدوة الانام ، نخبه ملت حنیف و شرم شریف ، نمودج دین احمدی و ملت محمدیم * اجتهاد بهم جاری ، و فتاوی و احکام بهمه ساری

1 Muddat-i 'st—ml-jvyam would also be correct.

2 Nāpak, properly "impure, polluted; lewd, licentious," is in m.c. often applied to a woman in a sense by no means bad, much in the same way as "wicked" might be used. Here the Word seems to mean "intriguer."

3 Pa bar ja shudan = muataqill shudan.

4 Qidvat 'o pattern, exemplar."

5 Nukhba-yi millat-i hanif "chosen of the orthodox faith."

* Anmuzaj or anmudaj "a sample, model"; also namudaj and namudish.

است * شاربین خمر را حد میزنم : زانیان مَعْنَه را رجم می کنم * در امر معروف⁵ و نهی از منکر، و تالیف قلوب، و موعظه و خطابت، و جحد و فیردم * حامی بیضه اسلام⁶، و راهنمای خواص و عوام : آیت صائم النهار : معنی قائم الهل * غسل و وضویم عبوداً للناظرین : و صوم و صلواتم اسوة⁷ للساوین است * بحکم اجتهاد خود، از استعمال آلات و آوازی مفضض و مطلا⁸ معترزم، و از اکتسابی تسوۃ اقمشه و حریر معقنب : مواظب تبعید، ملتزم تهجد⁹ * از قلیان و انقیه معذوم، و بازی نرد و گنجینه و شطرنج و سایر ملاعب و ملاحی را منکر : چه این گونه مناهی و مکاره¹⁰ مضر آداب دیانت¹¹ و مشغله¹² اوقات طاعت و عبادت است * یارک اجامه¹³ او نایش و رنود در باب تخفیف نکالیف روزه از قبیل تجویز¹⁴ قلیان کشیدن و مصطکی¹⁵ خائیدن از من استغفا نمودند : اما از من بجز جواب 'لا' چیزی نشنودند * سرشان را داعی 'لا' شکستم که روزه¹⁶ خوردن (دور از جذاب!) که خوردن است : و باید روزه را گوشت و نماز را کرد تا چشمان کور شود، * اگر شارع مقدس¹⁷ حکم فرموده بود که مدت افطار یک هفته باید باشد، هرآنکه اولین روزه گیر و آخرین روزه گشا من می بودم : و حاشا و کلا اگر دهان بلا و ثعل میگذشودم *

اگرچه این قدر شدت در پرهیزگاری بمذاق¹⁸ من گوارا نمی نمود اصلاً باز از

1 Eighty stripes. *Mi-zanam* and *mi-kunam* are futures to signify desire intention, etc., since the Mujtahid has never yet delivered such a *falva*.

2 Though stoning is the punishment for adultery fixed by Muslim law, it is not inflicted in Persia.

8 *Ma'ruf* " what is known ; good " : a word used in the Quran.

9 *Usvatu* " a paragon." *Sa irin* " all " (also " walkers ").

6 I.e., even silver-plated or gold-plated vessels.

7 *Tahajjud* "repeating prayers during the night": [*shah zinda-dāri* — " watching]."

8 Pl. of *makruh*.

9 = *rusum-i diyanat* (*din-dari*).

10 *Muhtaghil* * employs, takes up the time for holy meditation.'

11 *Ajamirāt* " turbulent fellows."

12 *Tajwiz* " permitting."

13 *Masfakl* (in diet, *mastaka* " gum mastie ") is a gum that does not melt and is lawful for weak persons during the Fast.

14 *Riiza Mkurdan* (m.c.) " to eat during the Fast."

15 "•The expounder of the Law/'

16 *Mazaq* " tasting ; palate."

استعسان ظاهر دریغ نداشتیم ؛ و بمناسبت مقام اظهار استغوابی^۱ می نمودم که خیلی حظ میکرد *

از نشاء^۲ استعسان و استغراب من سرگرم ، شروع بسخنان آشنا کرد که " پارسائی من بدین تا بچه حد است که از زن گرفتن اجتناب کرده‌ام و کمال نفس^۳ من درین باب از درجه کمال نفس حضوت^۴ ختمی مآب گذشته است : آنجناب در تعدد زوجات از حضرت سلیمان گذشت و من در ترک تزوج انو در گذشتم که یکی هم ندارم * درین باب بعدیت شریف^۵ خیر اُمتی بعدی رجل حُطَّ^۶ ، و عمل کرده‌ام * اگرچه خود صمت نکاح بجا نیاورده‌ام اما از ثواب این سنت محروم نیستم : دیگران را بمنافعت و مزاحمت می پردازم و ترا میخواهم درین ثواب شریک سازم " *

اگرچه در گفتار این هنر از کشاورزان چغندر و گز هم کم سر رشته تر بودم اما باز سخنانش را تصدیق کفان روی رضا نمودم و او دنباله سخن را بدین نوع کشیدن گرفت :—

" بدان و آگاه باش که بخلاف شرع انور و بوعم قوانین مطهر^۷ به ننگ ناموس و بفاوس ننگ^۸ ، کار بچه بازی و غلام بارگی^۹ چندان افشار و اشتهار یافته که نام زن گرفتن ، کم مانده از صفحه روزگار سزده شود ؛ و همه مردم به پشت بی ریشان می افتند * بیچاره زنان بخت^{۱۰} مینالند * پادشاه از آلجانهکه محب ملای اسلام و مروج شعائر^{۱۱} ایمان است ، درین باب شکایت بملأ باشی کرده سرزنش دی نمود که ' تدیو و چاره این ناخوشی عام البلوی^{۱۲} در دمت تسب ، * در میان خودمان^{۱۳} باشد ملا باشی مردنه خیلی خریست ؛ از وظایف^{۱۴} اسلام بقدر یک فرنگی هم

^۱ Istighrab " wonder, admiration."

^۲ Nashā " intoxication " : a doubtful form; vide diet.

^۳ " Spirit, self."

^۴ khatmi-ma-ab : from khatm.

^۵ Has not the Persian translator misquoted this ḥadīṣ ?

^۶ Bi-nang-i namus va bi-namus-i nang { = bad-nami) is a saying without any special meaning.

^۷ This is not in the original English.

^۸ Sha'ā'ir (pl. of shā'ira) " signs."

^۹ " Which is a common affliction."

^{۱۰} " Between you and me, between ourselves"

^{۱۱} " Duties, observances."

خبر ندارد، تا چه رسد بقلع و قمع این گونه مواد مهم در هم^۱؟ نداده شما ملا نادان، بلی ملا نادان، منافع موالم را با قوانین و اساس شرع مطابق و موافق کرده بقوت تتبع احادیث و اخبار، اجتهادی^۲ نمودم که بی ضرر و ضرار^۳، منافع عرف با قوانین شرع جمع آیند، میدانی که در مذهب شیعه اثنتی^۴ مشرب^۵، منته (یعنی نکاح موثقت) بهر قدر مدت باشد، جایز است. در نزد ملا باشی زمزمه^۶ کردم که^۷ در شریعت سمعته^۸ سهلته ما، چرا باید^۹ یا تجویز مسمعه، از عهده^{۱۰} پیشگیری این فسق و فجور بر نیامد؟ چاره این درد آسان، و مرد میدان این چاره ملا نادان، ملا باشی، که در هر کار خیر حسابی است، در حساب کار خود خیلی روانه است؛ تکلیف مرا پسندید، چه خیر خود را در آن دید. بغایبون خانه کوچکی چند خرید و میفروخته خانه ساخت. در آنجا جمعی از زنان^{۱۱} یا لسه و غیر یا لسه باشند، تا هر مرد که خواست تمتع از ایشان بتواند، و ملا باشی هم از طرفین، حق تمع میگیرد. این است که برابگان مالک گنج شایگان شده است. هجوم عام بدرجه ایست که ده دوازده آخوند از صبح تا شام از عهده میفروخواندن بر نمی آیند. راه این شریعه را دست اجتهاد من کشاد، این فکر از خیال بگرم من زان، و ملا باشی هیچ بهره از آن بمن نداد و این تدبیر هم باسم او بقلم رفت. من هم رغماً^{۱۲} لافته^{۱۳} قصد آن کرده ام که زمام حل و عقد این کار خانه ابداع^{۱۴} را بالذات بدست گیرم و خدمتی خاصی بعام کنم. ولی زینهار این راز را سر بسته دار که اگر ملا باشی بویی بود آنچه از دستش بر آید فرو نمی گذارد و شاید، عاقبت، مارا اخراج بلد کند.“

ملا نادان مشغول این سخنان و من سرپای او را لگوان، با خود میگفتم “آیا این گونه آدم میتواند عماد الاسلام شود؟ مجتهد قم کدائی^{۱۵} در حق این یارو، الخویبها که گفت آیا راست گفت؟ اما چون در جاده شرم ها—وز پای

¹ *Darham* “intricate.”

² Legal or theological decision.

³ *Zarūr* “hurting each other.”

⁴ *Shī‘ah-yi aṭṭā‘ ashariya*, i.e., followers of the 12 Imams.

⁵ *Bāyad* = should.

⁶ *Pish-gīrī* = *jīlav-gīrī* “stopping.”

⁷ *Yāsīs* “despairing”; of an age when the *ḥāṣ* stops. Sayyid women are supposed to continue their courses, and consequently their *hope* of offspring, up to the age of sixty.

⁸ *Raḥman bi-anfih* (= *bi-zidd-i ān*) “for rubbing his nose on the ground.”

⁹ *Ibdā‘* “publishing something new.”

¹⁰ *Kazū‘ī* = *hamchunānī* = *ba fulān va fulān nifā‘*; also “important” (m.c.).

بر جا نشده از مراتب متشرعین^۱ بیخبر بودم * ناچار تصدیق سخنان وی نمودم
و او مطلب را بدین طریق پی کرد:—

”از همین حالا سه زن ندادک کوده^۲ درین همسایگی در خانه کوچکی نشاند ام *
ترا میفروشم—واهم برای آنها آدم بیازوی * راه پیدا کردن آدم آسان است *
هر صبح میروی بکاروانسرا؛ همیشه تاجری یا مسافری وارد میشود آهسته بپهلوش
خریده میگویی که ‘اگر زن بخوای، من دارم خوشگل و ارزان و بی ترس’ * اما
زینهار که نرخ آنان را از نرخ زنان ملا باشی گرانتر نکنی که باعث کسادی است:
در تجارت، ارزانی و رواج شرط است * بفراخور هر کس مزد خود را هم میگیری:
من موجب علیحدگی^۳ بتو نمیدهم، اما هر چه دلت بخواهد در خانه ام موجود
است * تنگی نمی بینی؛ مزد پائی^۴ هم میگیری صفت چنگ^۵ تو * وقتی که مهمان
دارم بسریا میایستی، نوکری^۶؛ و در سایر اوقات می نشینی و معرّری^۷“ *

ملا دادن از افادات باز ایستاد و منتظر که من چه جواب خواهم داد * بحکم
غامض بودن و خیلی آب برداشتن مسئله^۸، تأملی میبایست * مرا هوای^۹ آنکه از
مردم کذارة گزینم و در کنج عبادت بکار نماز و روزه پردازم و زیلوی^۷ مدارس
و بوربای مساجد شوم؛ و امیدوار بودم که مخدومی تازی دنیا و طالب عقیدتی پیدا
کرده ام: معلوم شد که مخدوم در حرص جاه و حب مال و مغال دنیا از هیچ
ناهی ننگ ندارد و ننگ نام و ناعوس بر شرم میگذارد * مال دنیا بیابد از هر راه و از
هر روی که باشد، شهرت دست بدهد بهر اسم و بهر رسم که بخواهد * ”من هم
خادم چنین مخدومی و سالک چنین مسلکی شوم“ * اما چون حالم پویشان تر
از آن بود که ترک این تکلیف بآسانی گفتن بتوانم، و معرّری^۷ مردی که در
پای تخت بعماد اسلامی شهرت داشته باشد خیلی نقل است، ناچار دنده بقضا
و تن برضا دادم *

پس ازان گفت که ”انشاء الله تعالی درین باب عریض و عمیق، صحبت^۸

1 'The ranks of the holy.'

* Muzd-i pā "fee for the trouble of going, an errand-fee."

3 Muft-i chang-i tu = for your own pocket.

4 "You will be a servant."

5 In masfala tyayli ab mi-grad (m.c.) "this requires much thought, consideration," [i.e., sucks up a lot of water (thought) like a sponge].

6 Hava = khiyal.

7 Zilu is a cotton stuff used for the floors of schools and mosques.

8 Suhbat" conversation, speech."

خواهیم داشت : اگذون صوا ملا باشی خواسته است ، باید بروم “ و در وقت بیرون رفتن گفت که ” من ^۱ از جاه و جلال خوشم نمیآید ؛ زیاده از لزوم ، نوکر لگه نمیدارم “ - و راست میگفت * خدّم و حشم آغا ، عبارت بود از یک آتش پز و یک نوکر با صد اسم ، ناظر و فواش و میر آخور * در سر طویله آتش بیدش از یک خر سفید نبود ، که میگفت ” بهزار مشقت گیر آورده ام چونکه خر سفید نشانِ تشخص و اعتبار است ، و مشقورش بهار ، و بدست آوردنش دشوار * چون کار و بارم روز بروز در نوقی و اعتبار در نژاید است ، انشا الله بعد از - تحمّر، تبّخل هم خواهم کرد ؛ استبری هیچم - “ * من این فرصت را غنیمت شمرده گفتم که ” اگر سرکار آغا میل داشتم باشند بنده قاطر ^۲ حاضر است ، و موافق دلخواه ایشان “ * بعد از گفتگوئی ، قرار بر این شد که او بسمت مسخودومی بر قاطر ^۳ من و من بسمت خادمی بر خر او سوار شوم ، و چنین کردیم *

¹ Note that there is no verb to *man* ; this construction not uncommon in modern Persian.

² *Tahammur* — *kharsavarl* and *tabagh ghul* = *qafir-savarl*.

³ *Banda-qatir* : compare *banda-manzil*.

گفتار پنجاه و چهارم

در مهمساز گردیدن حاجی بابا و دفتردار متعه خانه شدن وی

همچنانکه دستور العمل معین گردید ملا نادان شخص مرا بزنان و شخص زنان را بمن معرفی کردن خواست ، تا سر رشته کاری از کار و بار شای پیدا کنم ؛ و بآینده و رونده در توسیف و تعریفشان نامه عملی بنویسم ، و چند و چون ارزش و مقدار شان را معین سازم *

نخست بازار رقم و با دستار و عبا و شال ، خود را بصورت آخوندان آراستم * بعد از آن بمتعه خانه رقم * چون از پیش خبردار بودند سرزده * داخل شدم * متعه خانه محقر خرابه بود منجوس ، و خراباتیان ببقایان کشیدن مشغول * از دیدارم رویها پوشیدند *

سلام دادم که " ای بانوان حرمسرای عفت ! ملا نادان مرا بخدمت شما فوسقاده ، و معلوم است از برای چه * این رو گرفتن پس از برای چیست و از که ؟ از در التفات بر آمدند که " خوش آمدی ؛ صایهات از سر ما کم نشود ! انشاء الله قدمت مبارک است ، و آغورت بخیر " *

پس دو تن پرده از رخسار بر انداختند و گل زار جمال را عرضه ساختند * دیدم که شاخ گل نسریشان * از گودش ایام خزانست و^۱ چراغ لاله شان را از دم سر

¹ *Arziah* " cost, value."

² *Sar-zada* " suddenly, without warning."

³ There is a play on the words *kharaba* and *kharabati*.

⁴ *Shahh-i gul-i nasrin-i shan*—a common m.c. phrase for " their youth had gone " : the word *shākh*, though redundant, is used in this phrase; *nastaran* (and not *nasriri*) is the usual form of the word in m.c.

⁵ *Chiragh* = *nur* and is here used on account of the word *lata* " a poppy ; a pink cheek; and in m.c. a (European) candlestick with a globe."

روزگار آنها * با همه وسه و سرمه و خط و خال ، شکنج^۱ عذار شه
از دور نمایان بود *

با گشایش رو ، چنان نذوق قهقهه بر رویم^۲ طوفانیدند که کم مانده !
پرتاب شوم * بی اختیار گفتم " روی بپوشید ای قمران خالگی که عقل بدیوانگی
چشم بد دور ! این چه ، چشمان نیکو ! چشم زخمی باید " * این چه خ
عنبرین است اسپند^۳ بسوزانیم : باطل السحری لازم است * آتش نه تنها بجان من
بجهان زدید * بیش ازین منگورید که چیزیم^۴ میشود * اما شمارا بخدا ! ناز آ
سه دیگر از کجا ؟ و آن همه استغنا چرا ؟
* مصراع

' حیف نبود که رخ خوب بپرقع باشد ، ؟ '

آن دو روی بازان بر او تازان که " حق دارد : این درگاه کبر و ناز بر نمیدارد : در
نیاز است * هیچ چیز ما نباید از آینده و رونده پنهان باشد ، تا چه رسد برومان
و انگهی نهنگی دیدار باعث کساد بازاری و مایه سرکوب^۵ یار و اعتبار است " *

گفتم " شاید چشم من شوز است — یا اینکه قابل دیدار نیستم * رخساره^۶
ماه افلاک از شوم او بهیچ است از آخوندی مفلوک پوشیدن دریغ است " *

بالتماس من و اصرار آن دو تن تاب نیاورده گفت " خوب حالا که باید پر
از کار برداشته شود ، بگذار تا آنچه در دیگست بچمچه آید " * با هزار غنج و دلا
نقاب از جمال برداشت * چه دیدم ؟ مخدر^۷ عصمت سزای حکیم باشی شاهي
مخدوم قدیم زندگان - پهلای^۸ ، صبرزا احمدی *

1 Aftat'ha = sadma-ha.

2 Shikanj «' a fold, wrinkle."

3 " Bubbled over with laughter in my face." Tanura is the tunnel through
hich the water rushes on to the mill-wheel. Also note the rhet. figure *Talmih*
Allusion.*

4 Pariah shudan " to fall away from (a horse, etc.): partab k. " to cast to a
istance." Hamln faur ki rni-david partab shud (m.c.). " As he was running, he
11.'

^{۱۱} I.e. du'ā yi chaahm-zafehml.

6 Ispand or sipand seed is burnt to remove the effect of the evil eye.

1 * " I shall think something " : An zan chiz-i-ash ml shavad (m.c.) = khayāl-i
tad) karda ast.

8 Sar-kob " reproaching."

9 Mukhaddara " matron, virtuous woman."

10 Bandagan pano hi is an epithet jokingly applied to the Hakim.

خروشی خبرت آمیز بر آوردم که "سبحان الله! * * * آنچه می بینم
نه بیدار نیست، یا رب بخواب؟" چشم مالیدم "که منم و او، یا کار پویی و جادو؟"
گفت "عجب مدار، من همانم که میدانی: اما ترا که قاتل شوهر منی با این
لباس زهد و تقوی چه کار؟"

من: — "مگر شوهرت را چه شد؟ مرا از مرگ شوهرت چه خبر؟ وقتی خادم
و منخدوم بودیم، آنوقت گذشت: یادش بخیر * او مرد: خدای بیاءزد:
شما زنده اید، خدا عمرتان دهد!"

خانم: — "تجامل و ندانم! گاری مفروش * تو باعث مرگ زینب شدی:
مرگ زینب سبب ریش کندن، ریش کندن سبب فلاکت، و فلاکت سبب مرگ حکیم *
پس سبب مرگ حکیم تو شدی، یعنی تو او را کشتی *"

من: — "من چه تقصیر دارم؟ چه خاک بر سر کام؟ صد فوسنگ از شوهرت
دورتر بودم * از صد فوسنگی چه گونه می توانستم او را کشت؟ * مصرع *
خری زاد و خری زید و خری مرد *² * گناه این همه را از چشم من باید دید؟"
خلاصه گفتگوی ما دراز کشید * زنان گویا از قفس گذشتن وقت رواج * بر آشفتند
که "بس است: دعوی را کوتاه کنید * مصرع * همانا فوسن تو زین کار داریم *
چه درد سر! "پیش از آنکه دست بکار زنم زن حکیم را گفتم که "از حال و کیفیت
خود مرا آگاه گردان *"

گفت "میدانی که من وقتی در اندرون شاهي خیلی نقل داشتم: پادشاه
برایم می مرد: حُسنم از همه بدش و رُند ام از همه بدش * اما از بازی نالک غافل
نقوان بود * زنی نوباندرن آمد و بذیری کش * و نش و بقوت فند * و فعل، پادشاه
را از دست من برود و از قفس اینکه مجاد آپ رفته ام باز بچوی آید، تا از
اندرون بیرونم نکرده، نیارایید * پادشاه مرا بحکیم باشی بخشید — از بهشت بچهنم،
یعنی از میان مشک و عنبر بهمان معجون و صوم افقادم * از حکایت زینب

¹ *Na-dānam hāri* is a compound substantive = "saying 'I do not know.'"

² *Zad-za ida shud* and *zid = zist hard*. "He was born an ass, lived an ass and died an ass."

³ *Ravaj* "selling well."

⁴ *Kish u fish* a meaningless phrase that signifies *qir* or *qirr*.

⁵ *Fand* vulgar for *fan* (Ar. *fann*): *fand u fa'l* (m.c.) "tricks, artifices.*"

در گذریم ؛ من حوصله روضه ¹ جوانی ندارم * حکیم باثباتی هم مُرد * بعد ازان
خیلی کوشیدم که باز راهی باندرون پیدا کنم و نامم بگوش شاه برسد ؛ اما هیئات !
زن فغانه ² نه چنان راه چشم و گوش شاه را بسته بود که ممکن باشد * ای صبرزا
حاجی بابا من که بکندن ریش پادشاه مقتدر بودم ، ریش شوهرم را کفندند *
ناچار در کوچه و بازار سراغ "خوبدارم افگندند" *

پس از طالع زشت و وارونی سر نوشت شروع کرد بهانه‌های گریه کردن *
دلداریش دادم که "غم مخور ؛ جوانی بو نمیگردد - اما ایام آن توان بر گشت *
این کلبه احزان ³ روزی توبت گلساق میشود * بهاری خدا جدّ و جهد میکنم تا
شوهری خوب توبت بجویم ⁴ و تو را ازین رنج و اندوه رستگار سازم " *

آنگاه رویش خندیدن گرفت و بشوخی گفت " نادرست ! ⁵ عیدانی که هنوز
وقت من نگذشته است ؛ آهوی چشم نمیده ؛ گمان ایویم زه نزد ، آئینه بلورینم
از طاق نیفتاده ، کوزه ناقص هنوز خیلی آب میگیرد " *

او مو به مو شرح حسن و جمال خود میکرد و من با چار چشم حیرت ، بحال
جمال و جوانی او نگران ، او را از نحوست ⁶ برچی و از ملامت درچی پش نیفیدم *
خیلی دلم میخواست که انتقام زینب از وی بکشم که خیلی خونابه اش چشاندیده بود *

آن دو زن نیز شرح حال خود بگفتند * یکی زن زنگری بوده است که شوهرش
را بجهت دیدنی چند عقال - طلا از شهدان پادشاه ، بدم توپ گذاشته بوده اند * دیگری
را ، شوهرش بجهت خلاصی از پنجه شاه گذاشته ، خود به ملکیت بوس فرار کرده بود *

1 *Rauza-khwani* is the funereal-speeches or narratives of the death of the Martyrs (declaimed during the Muharrarn, etc.).

2 *Fattān* " a great tempter; seductive."⁷

3 *Surath* " mark, etc.; inquiry; a thing cried for or searched for publicly. "

4 " Cell of sorrowing."

5 An imperfect quotation from Hafiz,

6 " Find " (in.c).

7 *Nā-durust* " sly; naughty one " (m.c).

8 *Hugqa-yi nāf* = *nāf* (*huqqa* " a small box"). " My navel is still beautiful and open (large). " In old age the navel is supposed to close up.

9 *Nuhsat-iburji* == *nahs budan-i burj*: *durj* " a small box; a casket (contents unknown), and honce = *taqdir*."

Ūra, the object of *nami didam*, refers to the lady, and *bish az* = *ghair az* : " I saw nothing more than her wretchedness."

در آخر سینه و ناف و ساق خود را نشان دهان زیبائی و رعنائی و هنر خود را عرضه داشتند و من هم اسم و رسم و خواص^۱ و قیمت ایشان را در جریده عمل خود ثبت کرده ایفائی خدمت هر یک را جداگانه بگردن گرفتم *

در وقت بیرون آمدن از خانه یکی از دور فویان بر میآورد که "فراموشی نکنی که من هجده سال پیش ندارم" * دیگری میگفت "قر و قر^۲ من از یادش نرو" * زن حکیم میگفت "پهوسنگی ابرویم را فراموش میکن" *

گفتم "ای بچشم؛ ای بچشم؛ خاطر جمع باشید * خواهان پیدا بشود، من حدیثم همه از سر و گل و لاله میروم" * در دل خود گفتم "ثلاثة غسلات^۳ مرده - شو - برده" * پس بکذافت بشو و عنق صابون^۴ ایشان خدان و برای خفگی دل بآن سه گنده تهور دوزخ و متوسل^۵ بسدن برزخ^۶ دشنام دهان بی کار خود گرفتم *

^۱ Pl. of خاصة

^۲ Qir u fir : fir is the ' meaningless appositive ' tabi-i muhmal.

^۳ salasa is said to be " the three washings of the dead body " : yhassala (fern.) " body-washer " : murda-shii burda is a common term of abuse. Can the translator have meant to say " three body-washers " ? If so, paleis should be substituted for satasa.

^۴ ' Unuq-i munkasira (— gardan-ishikaata) means, I think, na-tavuna i or badgili and not " old wrinkled necks."

^۵ Si ganda tanur-i-duzakh " three evil-smelling ovens of hell."

Ma-tars " a scare-crow " (the thing).

Bustān = khiyārīstan = a bed of melons or cucumbers.

^۶ BarzakJk is the interval between death and the resurrection, etc. : in m.c. used in a bad sense, as: an shakhs hamisha barzakh darad (m.c.) = hamisha turushru^u ast.

گفتار پنبجاه و پنبجم

در ملاقات حاجی بابا با کسیکه مرده می انگاشت و زن
دادن وی او را

بعد از ترتیب مقدّمات کار خود برای آگندن کسّه ملا نادان ، بجانب کاروانسرائی
که بیشتر از همه جا محلّ آینه و رونده بود ، روان شدم * در نزدیکی کاروانسرا
شتران و استران گرانبار بسیار و جمعی دسّار بند بصورت زوّار دیدم * چون از آمدن
کاروان خراسان خبر داشتم دانستم که زوّار مشهدند * در گوشه بایسقام قا غلفله
و هایهوی کاروانیان فرونشست * داخل صحن کاروانسرا شدم ؛ و بامید اینکه بیاری
بخت بیکي از آشنایان مشهد بر خورم ، چشم بهر جانب میچرانیدم و بدقت همه را
می نگریتم * اگرچه بعد از کتک و ترک کردن من مشهد را ، بسبب دست ظلم
روّگار باید خیلی تفاوت کرده باشد ، اما در شناختن آدم ماهر بودم ، و هیولا
و هیأت مشغریان مشهد چنان در نظرم بود که بهضّ دیدن ، هر کدام باشد
می شناختم *

از شکار نومیدوار در کار بر گشتن بودم ، ناگاه بینلی بزرگ و غوزی^۱ عظیم و شکمی
گنده ، خیال عثمان آغا خواجه اولّینم را ، در برابرم جلوه گر ساخت *

با خود گفتم که این هیأت مقّوس بنظرم خیلی آشنا نیاید " * اگرچه یقین
داشتم که عثمان آغا تا ناگاه فدایی سخت گیوبهایی ترکمانان شده است ، اما باز
دیده از دیدارش بر نداشتم * هر چه زیاد تر نگریستم خیالم بیشتر قوت گرفت که

1 Hayula " matter " here = rikht or kaikal.

2 " Hump. "

”عثمان آغا یا برادرش یا سیاهی اوست“¹ * بهوای شنیدن صدایش نزدیکتر رفتم
اما باز، بارو سراز قلیان بر نمیداشت تا صدا در آورد * بعد از عطش بسیار عاقبت
سوی بالا کود و از ناجری که از در حجره اش میگذشت پرسید که ”ترا بخدا! هیچ
میدانی نرخ پوست بخارایی در استانبول چه طور بوده است؟“

بعضی شنیدن این سخن گفتم ”والله! خود عثمان آغا است؛ بالله! خود
عثمان آغاست“ * پیش رفتم و آشنائی دادم * او در شناسائی بیش از من
متردد شد *

بعد از گفتگوی بسیار یکدیگر را بشناختم و در کنار گرفتیم * من میگفتم ”ریش
تو چو گندم“ شده است“ و او می گفت ”مجبب ریش سیاه خوبی بهم زده“
و می خندیدیم *

پس با کمال آهستگی و وقار، از ایام گذشته و دنیای ناپایدار سخن کشودم *
دیدم که اعتقادش بقضا و قدر همان است که بود؛ و بجای اینکه از مصیبت کمر
شود افزاید و استوار شده است * پس بطریق اجمال، از وقت مفارقت تا زمان
مواصلت، سرگذشت خود را بدین گونه بیان کرد: —

”چون تلخی ابتدای ایام آسارت را گذاشتم، روزگاری به ازان شد که می پنداشتم *
همدم و هم نفسم شقرانی بودند، در بُرداری و شوخوئی هم مزاج و هم خوی *
از خورای بگذر اما آبهای گوارا آشامیدم * از چیزی که تفکی می کشیدم توتون بود *
سالها با محال بودن آید خلاصی گذشت * ناگاه چرخ بازیگر یکی از آن
بازیچهها که بغاوت کسی خطور نمی کند باخت * و مرا باعید نجات انداخت *
رندی پاچه بر مالیده * درمیان ترکمانان بادهای پیغمبری برخاست و پیش * بود *
بفرستنی دو سه معجزه، تنگ صفزان⁶ دور و برش را گرفتند⁷ * ترکمانانی که مال خدا
و رسول را میدزدند هرچه داشتند نثار پای او نمودند؛ و سر از خط فرمانش

1 *Siyahi* here means "spectre."

2 *Jau-gandum* "grizzled, half black and half white (of hair)."

3 *Bāhūt* = *bāzi kard*.

* *Pacha bar malida* here = *na-kharashida*. The expression lit. signifies * to roll up the bottom of the trousers."

5 *Pish burd* "was successful."

6 *Tang-maghz* "foolish, credulous."

7 *Diur u bar-ash ra giriftand* "collected round him"

نمیکشیدند * عن بسایهٔ سفت و سهادت باو پناهمدم * بزم خدمت بهین مبین ،
 بی سر بها ، از دست ترکمانانم خلاصی داد * آزاد شده بمشهد شادقم و از برکت
 رضا در عیان نخار بغداد از یکی از خوبشاونانم سر مایهٔ جزوی گرفتم *
 رواجی متاع بخارا را در ممالک عثمانی شنیدم و ببخارا رفتم * در سایهٔ
 الفت آیرانیان و تجارت ترکمانان ، در میان بخارا و ایران راه سوداگری کشودم ؛
 و چندان نقد اندوختم که مرا بدیار خود تواند رسانید ، هم با چیزی زاید * اکنون
 با چند سرا استوا از اصلهٔ بخارا و کشمیر محمول ، باستانبول میروم ؛ و بعد
 از فروختن اموال ، ببغداد بسر خانه و اهل و عیال خود بر میگردم “ *
 پس گفت “ اما تا جمع آمدن کاروان بهار ، در طهران خواهم ماند ؛ و داد دلی
 از خوش گذرانی در پای تخت ایران خواهم داد * در آن مدت در میان ترکمانان
 از لذایذ جهان معرور ماندم * راه خوش گذرانی در طهران چه طور است ؟ میدانی ؟ ”
 دیدم که شاعره بخت زن حکیم و جادهٔ کار من باز شد * از اول ، طبیعت
 عثمان آغا را میدانستم * گفتم “ لذت طهران عبارت از زن بودن است و آوردن
 اکهم در دست من “ *

ازین قضیه عوا محقق شد که “ هر آینه در دنیا قضا و قدری است : بیهوده
 سخن بدین “ درازی نمیشود * چنانچه دست قضا از شرق ، یعنی از اقصای خراسان ،
 با آرزوی خوشگذرانی بد پشت سر عثمان آغا میزند و بجانب غرب میدواند * خواجهٔ
 دوم را ، برای اینکه خواجهٔ اولم با زنش خوشگذراند ، در آن اوقات در طهران
 می میراند * مرا در همان اوقات برای زحمت کشیدن در این کار ، از جنوب بشمال
 یعنی از اصفهان بری * میکشاند * اِذَا ارَادَ اللّٰهُ شَيْئًا فَاَنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “ *

زن حکیم از سایر زنان گندهٔ تر و عمدان آغا هم گنده * عرضه کردم ، قبول کرد ؛
 و وافق شدقهٔ طبعهٔ آفزون * بد خوئی زک را با اندی اعتدالی ماستمالی^۱ و تعریف

1 Sar aslar : no izafat.

2 Zan burdan¹ to marry. " Usman Agha was a Sunni and the Sunnis hold that marriages by mut'ah are unlawful. However, Sunnis in Persia generally shed these scruples.

3 Sukhun " sayings of men. " ' People would not talk of it at such length were there not something in it.'

4 Ray is the city of Tehran.

5 The Arab saying is
 and Tabaqah a woman's.

Māsmālī k. "to whiten by rubbing on curds."

پیدوستگی ابوبیش را فواصوش نموده تا بقوس قزح رساندم * خلاصه از سرپایش
چنان تعریفی به عثمان آغا نمودم که آب در دهانش آمد *

پس دوان بفرزد ملا نادان رفتم * از نوید این فتح و ظفر چهره اش بشکفت
و از شرح حال آندو گاده با بیان واقع حظی برد و گفت " اما بیش از کار باید
تو صیغه متعه خواندن را بیاموزی تا عمل عقدت بر وفق شوع باشد * بدینکه
در متعه در وکیل لازم است یکی از طرف مرد و دیگری از طرف زن : وصیغه
1 ایجاب و قبول آن ، باید به عربی جاری شود * مثلاً بعد از تعیین مدت و مبلغ
و وکالت ، وکیل زن بطریق ایجاب میگوید ' متعت نفسي موکلتی - لموکلک علی الذمن
المعلوم فی المدة المعلومه ' * وکیل مرد بطریق قبول میگوید ' قبلتها لموکلتي علی الذمن
المعلوم فی المدة المعلومه ' و چون احوط آنست که صیغه ' متعت ' و ' قبلت ' با هم
حروف تعدی 2 مذهب شود وکیل زن میگوید ' متعت موکلتی لموکلک بموکلک
من موکلک من موکلک علی الذمن المعلوم فی المدة المعلومه ' *
وکیل مرد میگوید ' قبلتها لک به عنک و عنه و علیه علی الذمن المعلوم فی المدة
المعلومه ' 3 * پس قرار بر این دادیم که ملا نادان همیشه طرف ایجاب و من طرف قبول
واقع شوم و بدن حالی کرد که " این چنین فرصتها را برایگان از دست نباید داد
و از طرفین بقدر امکان باید تمتعی گرفت " *

چون این مرده را بگوش خانم رساندم معلوم است رگ غیرت و حسد
دیگران را جذباندم * گفتند " بلی ما را فاز شست * نیست : ابویی پیدوست نیست " *
باری بر راضقان 4 داسقان پوشیده و پنهان هماناد که زن حکیم برای جلوه گری
و دلربائی به عثمان آغا ، بی اضطراب بود و در خون سراغ هفزی که استیقانی میل ترکی
نماید داشت ؛ و من یزکان بودم که با همگ و سه و سه و بزور 6 کمان ابو و بغوغ
چشم آهر ، نباید مغرور شود *

از نزد خانم بفرزد عثمان آغا رفتم : دیدم که حاضر - بواق ایستاده است *

¹ *I jab* is the first proposal in negotiating a bargain.

² Le., prepositions; making a verb transitive with two propositions. In Arabic an intransitive verb with a preposition may be equivalent to a transitive verb.

³ The Arabic is intentionally inaccurate.

⁴ *Naz-i shast* " a tip; douceur ": [*shast* " thumb "].

⁵ *Rastan* (*rast* " true ") here means ' readers.'

⁶ *Zur* " power."

چون دیرگاهی میان کمیز^۱ و سرگین حیوانات بسر برده بود صفای سر و صورتی و استعمال عطر و طیبی لازم داشت * بجمام رفت : دست و پا را حفا و ریش را رنگ بست : لباسی عوضی کرد : بروت خود را بخلاف عادت مستمره چاقماقی^۲ : تانید * پس با گرگ^۳ براق خود یعنی من نزد ملا نادان آمدم * راستی عثمان آغا با آن هیأت ، هیچ نها شد + پانزده شافزده سال کوچکتر از خانم مینمود *

قرآن نرو ماده تماشا داشت * عثمان آغا بحکم آنکه یکبار^۴ حق الرویه^۵ دارد خیلی کردن دراز کرد تا رازی از پرده بداند : و لی خانم نه از آن استادان فن بود که از پرده رازی بدر اندازد * در زیر روبند عشوه و کوشمهایی چند اظهار کرد که دل سنگ آب شد * من از دور در تماشا ، و در دل بی دریافت ، ذوق بنمودم اما این را هم خیال میکردم که اگر عثمان آغا از فقره پنجاه اشرفی مطلع شده باشد و بخواهد او را بجای حق مده بگیرد ، من چه خاک بر سر کنم *

باری صیغه شرعی جاری شد و بجزایر قسم میتوانم خورد که تا آنگاه با همه کردن - درازی و کوشش ، عثمان آغا سر صوفی از اندام خانم ندید : و هم سوگند میخورم که بعد از دیدن هم غش نه کرد * همینکه دید ، که ما بها الذمعهش^۶ زلیخایی مصرو لیلی عصر نیست ، صرا بکناری کشید که " حاجی رویت سقید ! با من هم ؟ خوش گلیمش بچشم ، کاش جوان میدود و رویش بوش از گردن شتر چین و شکنج نهیداشت ! "

من بقلاش افتادم و برای تزکیه نفس خود گفتم " این زن وقعی چشم و چراغ اندرون پادشاه قاجار بوده است * واهی در زن چندان جوانی و زیبائی شرط نیست : سازگاری و مطابقت سناره شرط است * گذشته از اینها کار بخت و طالع است " *

گفت " بلی بخت و طالع بد جوابی نیست * اما نه هرگز یک و یک سه ، نه هرگز پدر جوان میشود " *

1 Kumlz (rare in m.c.) " dung."

2 Sabil-i chaqmaqli "moustaches stiff like the cock of a gun," i.e., twisted and curled upwards.

3 Ourg-yaraq is said to mean hamakar-kun "a stand-by in every difficulty (either servant or friend)." Ourg is said to be a corruption of the Turkish gal " come."

4 Hich na-bashad — " at least; nothing if not~."

5 Yak-bar " at least once."

6 " Seeing."

7 Ma bi-ha at-tamattu' ash " what he had to enjoy."

میفرسیدم که آنچه داده بود باز خواهد ؛ *أما ملاحظه اینکه از زن منم جمال*
خواستن از جیب سگ اچاقو خواستن را ماند و زنی که با عمر و زید بهشت
و خیز یکساعت و دو ساعت راضی شود باید از چه قماش باشد ، و نا یائسه و کهنه
*اسقاطی² نباشد تن بدین کارها در نمی دهد ، صدایش در نیامد * ما منتظر اینکه*
عثمان آغا شکار خود را عقاب وار بریاید ؛ برخلاف پندار ما ، با کمال طمانینه³ روزنکه
*کرد که " هر وقت دلت میخواهد بیا ، مرا ببین " ؛ و را گاروانسرا پیش گرفت **

¹ A common saying.

² *Kuhna-isqat* " goods that are worn out or of little value."

³ *Tamanina* " tranquillity, serenity."

گفتار پینجاه و ششم

در حُبّ جاه و حرص ملا نادان و پریشانی اوضاع وی

بعد از راز داری ملا نادان دانستم که نه تنها نا خوشی مال پرستی بلکه ناخوشی جاه پرستی هم دارد * همّ واحدش شب و روز اینکه ملا باشی طهران شود * درین باب از هیچ تدبیر و تدویر کوتاهی نمیکرد * در مسجد جمعه اصامت داشت و در مدرسه شاه مدرّس بود * در میان مردم دعا می انداخت تا خود مرافعه کند * در روز بار، خاصه در نوروز، بالای دست همه علما میایستاد و از همه بیشتر دعا و ثنا و قیل و قال و ولوله میکرد *

با این وسیله قبول عامه پیدا کرده بود ولی آنان که از آنروی^۱ کارش خبردار بودند گاه * هم بازش نمیکردند * برای اثبات این مدعا و دگر گونی اوضاع من، این^۲ قضیه روی داد:—

سرمای زمستان از سرما دست برداشته بود و تابستان پای پیش گذاشته * از جانب جنوب ایوان، خاصه از لار و فارس خبر خشکی و آثار فحطی بهر سوی پروانند: و در جالب شمال هم بیم اینمعنی میرفت * پادشاه بملا باشی امر دمای باران داده بود، و ملا باشی در تلاش افتاده *

ملا نادان این فرصت را دعت آویز خوشی ساخت و برای اظهار دینداری و غیرت دین پرستی بهم چشمی پرداخت * بقبول عامه فریفتن، خواست تا در میدان رقابت گودی بر انگیزد * با جمعی ساده دلان در میدان خارج نمازی گذارد * ولی خدا نمیخواست؛ خشکی افزود و نکاست * پادشاه امر فرموده بود که مردم طهران

i " Knew the other side of—"

2 Kah chopped straw (bhusa) is generally transported on asses.

3 In " following."

از هر صنف با ملا نادان بنماز باران روند * ملا نادان ازینمعنی مباهی ، نصارا و یهود و گبران را نیز بهمراه بود * باز فائده حاصل نشد *
 * نظم *

چنان آسمان بر زمین شد بغیال .: که لب تر نکردند زرع و نخیل
 بخوشید سرچشمه - ای قدیم .: نماد آب جز آب چشم - یثیم
 نه باران فرود آمدی ز آسمان .: نه بر میشدی بانگ فریاد خوان^۱ *
 خلاصه در روزیکه هوا از همه روز خشکتر بود بهحریرک^۲ او جمع می بدر خانه اش
 آمدند * ملا نادان روی بدانان نمود که " ای مردم طهران ! می بینید که * نظم *
 " حقیقت پا کشیده است * از میانه .: محبت بر طوف شد از زمانه
 ز بس کردند مردم رو سیاهی .: بدل شد با غضب لطف الهی
 بمیخانه چنان روی نیاز است .: که خشت فرش او صبر نماز است
 ز مسجد نموه مستان مالم زد^۳ .: موذن بانگ از آنجا بر قدم زد *
 " آیا سبب این بلا بجز فسق بر ملا و رونق معابد خارج مذهب و رواج بازار

شیرکچیان^۴ و شیرک خانهای ترسایان چیزبی دیگر تواند بود ؟ این ملاعین^۵ بیضه
 اسلام را ملوک ساخته اند * در دیوار دار الخلافه^۶ را به پلیدی آلوده اند * کوچه
 و محلات طهران دکه^۷ خماران شده است * مردم شراب را بجای آب می نوشند *
 قوموا ! انسروا الدنان^۸ - یا ز صوة المؤمنین ! این کار دیگر مانده است بکفیم *
 برویم ، برویم * داخل قرقه غزات و مجاهدین شویم * هرکه با من سر همراهی
 دارد ، بسم الله : برویم خمهای میخانه را مثل توبه بدکاران بشکنیم * شرابها را مثل
 خون منافقان برویزیم * انشاء الله بنواب این عمل ، خداوند عزوجل این بلا را از
 ما دور میگرداند " *

ازین سخنان در مردم هیجان و غلیانی^۹ پدید آمد * ملا نادان از پیش ، ومن
 از عقب ، و هزار نادان از پی ما ، روی بمحله ارمغان نهادیم *

1) Khwān = supra or Far'yad-khwān.

2) " Truth has departed."

3) 'Alam zad = buland shad.

4) Bang bar qadam zadam = tark kurdan-i azan. The Muazzim fled from the mosque.

5) Shir-chi (m..) * wine maker."

6) PL of mal'un.

7) Tehran.

8) Dakk or dakka ⁽ⁱ⁾ place of meeting."

9) Dinan pi. of daun * wine jar "

10) Ghalayān " boiling."

بیچاره ارمیهان چون از دهام مسلمانان دیدند ، دست و پای خود گم کردند *
 یارو در خانها را استوار بسته بدرون خریدند * یارو رو بگرویز نهادند * یارو دیگر ، خشک
 پر جای ، منحصر ایستادند تا به بینند که چیست * اما بزودی رفع حیرتشان شد *
 بمحض تقرب شروع بسنگ انداختن و دشمنهای غلیظ و شدید دادن نمودیم *
 گمان کردند که بقتل عام ایشان آمده ایم *

نادان بغالهای جمعی از رؤسای ایشان رفت ، و بی ملاحظه اندرون و بدرون ،
 بهر در که رسید شکست و بهر جا سر زن داخل شد * همراهان بی سرو پایش ، همیشه
 شیشه یا خمی شراب می جسدند خواننده قیاس توان کرد چه میکردند * نظم *

میخندانه در ، سنگ بردن ^۱ زدند . . . صبر را نشانند و گردن زدند
 می لاله گون از بط سرنگسور . . . چنان ریختی که از بط گشته خون
 شکم تا بزافش دریند ^۲ مشک . . . قدح را برو چشم خونین پُر اشک
 عجب نیست بالوعه ^۳ گر شد خراب . . . که خورد اندر آنروز چندان شوب

بعد از ادای این مذاصک ^۴ هیجان مردم افزون * از میخندها رو بکلیسا نهادند
 و از ^۵ خاچ و شمعدان و قذیل و الواح و توریة و انجیل ، آنچه یافتند شکستند ،
 و ریختند ، و دریدند ، و پایمال کردند * معلوم است این قبیل بازار های آشفته
 باب کار دزدان است * جیب و بغلها را از غنیمت و یغما پُر کردند *

کم عانده بود که تاثیر هیجان عام بقتل عام ارمیهان منجر شود ؛ ناگاه
 فراشی از جانب شاه با یکی از بزرگان ازامنه پیدا شد *

از ورود ایشان عقل از سرها و رنگ از روها پرید * پیروان ملا نادان از قوی
 تنبیه گستاخی خود ، همه روی بگرویز نهادند * در حضور فرارش ، نادان ماند و من *
 و قذی که فرارش گفت " پادشاه شما را خواسته است " ، ما حالتی پیدا کردیم که گویا
 رشک کسی نبود * نادان بها کرد بمن نگریستن ، و من باو * هرگز درویش - دار

¹ Bar dann=on jar.

² Balu at " a filth hole."

³ Ceremonies and sacrifices prescribed in the Mecca pilgrimage.

⁴ khaj " the Cross."

⁵ Taurat or Taurit " the Books of Moses" here means the Old Testament.

دیوانه چنان بویی هم نگاه نکرده اند * ملا نادان بحیص و بیص^۱ ولایت و لعل
خواست راه دغلی^۲ جوید * روی بفراش کرد که "بخانه روم چاقشور^۳ بودارم *"
فراش گفت "لکلف ضرور نیست : همین طور بفرمائید *"

این سخن بملا نادان خیلی کار گر افتاد * فربان بر آورد که "خوب پس
چه باید کرد ؟ خم شرابرا نباید شکست ؟ شوئرا نباید ریخت ؟ دشمن دین را
نباید آزد ؟ من چه خلاف شرع کردم ؟ سنگ بخانه خدا نیانداخته ام * خون
شهاد را نریخته ام : از قوریکه شما گرفته اید سنگ اصحاب کف را چخ * نباید کرد
و گرنه ابو حرب^۴ را پشت نباید گفت * ؟ چنین نیست ؟"
فراش گفت "خواهید دید *"

چون بدیوانخانه رسیدیم صدر اعظم با ملا باشی نشسته بود ، و نسقچی
باشی با چوماقش ایستاده *

رو بروی آرسی ایستادیم * صدر اعظم روی بملا نادان کرد که "آخوند ،
ترا بخدا ! توا بامیر المومنین ! این چه اوضاع است ؟ دیوانه شدی ؟ پادشاه
مرده است ؟ چه خبر است ؟"

ملا باشی گفت "خوب مگر من مرده بودم که تو باید اینگونه امریم معروف ،
و نهی از منکر را بجای آوری ؟"

نسقچی باشی روی بنسقچیان کرد که "این دو مرد را بحضور قبله عالم ببرید ،
منتظر است *"

مارا نیم مرده از دالانی قاریک و باریک بخلوتی بردند *

پادشاه در دم آرسی نشسته بود از روی غضب برونها را می تابود * ملا نادان
را دیدم عرق از همه مسامانش جاری است * کفتها کنده بدم حوض ایستادیم *
ملا باشی و نسقچی باشی و بزرگ ارمنیان هم حاضر بودند *

1 Haya-bays or his-bis "perplexed business, etc."

2 Dagkal āvardan "to cheat at a game."

3 chaqshur T. "red hose" (formerly worn in the presence of the Shah).

4 Chikh is a sound made to drive off a dog, and pishe the same for a cat.

5 This common saying = 'must not one do such things' = khun ki na-shuda ast.

نسقیچی باشی چوماش را بر زمین نهاده گرنشی کرد که " قربانت شوم ،
اینگ مالا نادان و معرّش " *

پادشاه با صدائی سهمناک روی بمالا نادان کرد که " آخوند ! از کی تا بحال
رتق و رفق مملکت را بعد از تو معول کرده اند ؟ که بغو اعتراض و ناز داده
است ؟ ادعای نبوت میکنی ؟ دعوی سلطنت داری ؟ مرده که ! چه که میخوری ؟ "

نادان رو سیاه که در سایر اوقات سلس القول داشت بلس البول گرفتار شد .
شکسته و بسته ، لفظی چند از قبیل بدین و شراب و گناه و ثواب و باران و خراب در زیر
دندان جاوید و نفسش بگرفت *

پادشاه روی بمالا باشی کرد که " چه میگوید ؟ من نمی فهم * برای چه این
که را خورده است " ؟

مالا باشی گفت " برای خیر عامه * میگوید با وجود شراب باران نمی بارد " *

پادشاه گفت " پس باید در لذن ابر هم نباشد * پس باید نصف مردم را کشت
تا برای نصف دیگر باران بیارد " * باز روی بنادان کرد که " خوب نادان ، ترا بغدا !
بگو به بینم من چه کاره ام * در دم یعنی ، مشتی رعیت بیچاره ام را بهیچ و بیوچ
این طور سوزاندن و داغ کردن چه معنی دارد ؟ مرده که ! بنگ خورده بودی ؟
چرم کشیده بودی ؟ دماغ خشک شده بود ؟ نفست بالا بیاید ، جواب بده * دیشب
چه خواب دیدی ؟ سگ هارث ! گزیده بود " ؟ پس با آواز بلند گفت " آری
مردم ایران هر کس که میخواهد باشد ، مسلمان و کافر ، باید بدانند که پادشاهی دارند ؛
و در زیر سایه کسی زندگی می کنند * فراش ! علامه این * خره را بردار ؛ ریشش
را مو بمو بکن ؛ دستش را از قفا بده بند ؛ وارونه بر خر سوارش کن ؛ در کوچه
و بازارش بگردان ؛ بعد از آن از شهر بیرونش بپنداز " و مرا هم نشان دهان
" بود با این معرّش بجهنم " *

خدایا شکر که در آنحال مسئله زینب بخاطرش نیامد و دیگر شکر تر که فرمان
درین باب مطابق الذل بالذل بجای آمد * گویا تا آنحال هیچ امری بدان
درستی و واقعی بجای نیامده باشد * من نسبت بنادان از اهل بهشت بودم *

¹ *Sag-i kār* (m.c.) " mad dog."

² Diminutive.

بعسب فرمان عمامه خره را از سرش برداشتند : ریشش را مویمو کردند :
 دستپایش را از قفا بستند : وارونه بوخروش سوار کردند : و بامن بنده ، مهرش ،
 که سرو پا برهنه از عقبش میدویدم ، از دروازه بیرون انداختند بجهنم * در آن وقت

بیست

” موجی بچنیش آمد و برخاست کوه کوه . ابری بهارش آمد و بگوییست زار زار “ *
 شهر طهران را سیل باران و یون کرد * گفتی این همه خشکی و سخت گیری
 آسمان در طلب نکال مادی بدفعال بود و گردون منتظر انتقام ارضیان از نادان بی ایمان *

گفتار پینجاه و هفتم

در وقوع واقعه غریب که در حمام بجاجی بابا روی داد و ثوابت
رستن او از خطر

چون با رفیق خویش تنها ماندیم^۱ گفتیم "آغا جان! این دولت بندۀ هم در سایه
دولت سرکار است * اگر این طور میدانستم با سفارش معتمد قم نه با حکم
پهتوبر هم پیرامون خانه نو نمی گشتم * و تو بشرف شناسی من سرفراز نمیشدی *
میخواهد باران ببارد میخواهد نیارد میخواهد مسلمانان پاک باشند و ارمغان نجس
یا ارمغان پاک و مسلمان نجس: میخواهد طهران پُر از شهرک خانه باشد میخواهد پُر از کینه
و صومعه: خواه مردم هست خواه^۲ هشیار خواه بیدین خواه دیندار - مرد که! آخر تو
چه کاره؟ ترا بکجا می برند^۳؟ وکیل کالنتی؟ قایض بهشت و جهنمی؟ در جهنم
مردم بر روی هم بخوابند یا در بهشت رویه و شغال بچه بگذارند بفرجه؟ ای فضل^۴
آغا! دستت درد نکند؟ * خودت بجهنم من هم باید بآتش درد دین تو بسوزم؟"

در آنحالت درد و اندوه بیش ازین نخواستم طعن و لعن کش کنم * مغموم
و ماکت و صامت دوش بدوش راه پیمودیم: و در اولین جلسه باستشاره
و استفساره نشستیم * بیچاره نادان با آنحالت اخراج بلدی پیش از گذشتن
آن طوفان بلا روی بر گشتن بطهران نداشت * هر دو بدین اندیشه که بهست و نیست

1 Note concord.

2 *Mi-khwahad* " whether."

3 " Sober."

4 " What has it to do with you ? "

5 *Tura bi-kuja mi-barand* (m.c.) = " what are you about ? "

6 *Fuzul* " meddler."

7 *Dast-at dard na-kunad* (m.c.) is said to any one who has done or made some thing well. Here of course the application is ironical.

ما چه رسد ؛ او بفکر خانمان و مال ، و من بفکر رخت و قاطر ؛ قرار دادیم که من بشهر بر گردم و خبر ماجرای ا بعد از ما را باو ببرم *

عصر تنگی داخل شهر شدم و بی آنکه خود را بکسی بشناسانم از کوچه و پس کوچه تا نزدیکی خانه ملا نادان آمدم * در اول چه دیدم ! قبه و باگلا * خانه نادان از دست بود نسقچهان زیر و زیر ؛ درها و پنجرهها شکسته ؛ تا ناودان بام بیغمان رفته * اول کسیکه باو راست * آمدم قراش معهود ما بود بر قاطر من سوار ؛ و بقچه که بیشک کهنه های من بانوهای ملا نادان در آن بود در پیش روی میرفت *

از ترس ، نزدیکی نکردم * مصرع *

‘ که در دست تو جامه بهتر که من ‘

سرگردان و حذران بهر سو پویان ، عاقبت در نزدیکی خانه ملا باشی دشمن ما ، بهحماسی داخل شدم *

بی آنکه کسی ملتفت شود رخت کفده بگوشهخانه رفته در گوشه بفکوهایی دور و دراز مشغول شدم *

با خود میفکتم که ” خوب ، بعد ازین چکنم ؟ آسمان باز بچه ام ساخت و دورم انداخت * عاشق شدم ، پادشاه رقیبم شد ، عزلم کرد ؛ میراث پدر خواستم نویب خوردم ؛ بجای توناری گدا گودیدم * معتمد قم خواست از خاکم بر دارد ؛ * بغاکتسوم نشاند * مهنادان بجای علم آوزی جاکشیدم * آموخت * رفنیم رحمت بطلبیم ، عذاب طلبیدیم ؛ اخراج بادمان کردند ؛ سالمان بقاراج رفت * آیا کسی صافند من درین گوشه حمام فلاکت خویش تواند شمرد ؟ آیا کسی بقدر من بدلا مبتلا شده است “ ؟ اینهارا می گفتم و آرزوی مرگ میکردم *

در حمام مشتری نمانده بود * ناگاه آواز پائی بلند ، شخصی با عظمت و جلال داخل حمام شد * بروشنائی چراغ حمام ، تشخیص ملا باشی بودنش توانستم داد ؛ اما او و خدمتگارش تشخیص من نتوانستند داد *

1 Note izafat.

2 These terms are usually applied to a shrine.

3 " | met."

4 Az khak bar-baehtan (m.c.) " to raise, exalt."

6 Ja-kashi (m.c.) "pimping."

داخل خزینه حمام شد و بعد از آن صدای فشافش^۲ و غراغری^۳ چند شنیدم که باواز لطیفه^۴ می ماند. نه باواز آدم معقول^۵ گفتم " شاید مانند مضربه و غرغره و استشفاش و تلخنج^۶ اینها هم از سنن شرع باشد " آواز غراغری ازود چنانچه تاب زیارستم : آهسته آهسته سری از خزینه بگو بودم تا به دیدم چیست * دیدم نعلن ملا باشی بر روی آب در حال نزع شناوری میکند : مگو که " گرمی حمام بر سرش زده نفس نتوانسته بود بر آورد و خفه شده بود *

شوعی فرجام این قضیه هایل سوایم را استیلا نمود * باخود گفتم " اگر مرگ این^۷ بابا را از چشم^۸ من بدانند (و جای باور هم هست) چه خاک بسر کنم ؟ شکر آب میان دادن را با این همه کسی میداند * منم که محرر نادانم البته مرا واسطه قتل او میدانند * من در پلک خزینه داین لادیشه که ناگاه آدم ملا باشی با حمامی^۹ رنگ و قطیفه^{۱۰} او را آوردند : مرا ملا بشی پنداشته لنگم را بگشودند و قطیفه را بدوشم انداخته از زیر بغلم گرفتند. تا بسر پینه^{۱۱} آوردند * چون بدشستم بمشامالم^{۱۲} مشغول شدند * آنگاه بسر صبر بتفکر افتادم : دیدم که این قضیه موجب نجات من ازین محل قهمت^{۱۳} بلکه موجب خیری هم بر من می تواند شد * دل بدریا^{۱۴} زده گفتم " هرچه بادا باد من خود بجای ملا باشی نیگزیدم. " تا خود فلک از پرده چادر بیرون^{۱۵} *

چراغ حمام عبارت بود از قندیلی کوچک : آنهم کور کورانه میوخت :

¹ khazhia "tank of water:" generally there are two, one hot and one warm; if there are three, the third is cold.

² Generally fish-fish a noise such as that of a rocket.

³ In m.c. usually *fakir fakir* " heavy breathing in sleep ; the rattle in the throat of a dying sheep when its throat is cut."

* *Latfa* " playful."

⁵ *Mazmaza* " rinsing the mouth : " *gharghara*** gargling : " *istinshaq* " drawing up water into the nostril " : *tanakhnukfi*. " clearing the throat."

⁶ *Ma-gu ki* (m.c) = *zahir ant*.

⁷ *Baba* = *shafah* ; here something like *yaru*.

⁸ *Az chashm-i man* (m.c.) = *az dewt-i man*.

⁹ *Qattfa* is a towel or sheet (generally of *qalam-kar*) used in the bath, or for the covering of a corpse.

¹⁰ *Bina* (in diet.) the place in a *hammam* where people undrewa: in m.c. this place is called *fama-kan*.

¹¹ *Musht u māi*.

¹² ' Plunging into the difficulty, the adventure.'

باشگاه کاری بردگران یازی میخوانست کرد * چون در قد و بالا و چنه و تنه و ریش و پشم شبیه ملا باشی بودم حمامی و نوکران مرا بجای او گرفتند * در سایه رفت و آمد با ملا نادان بخانه او ، از حرکات و سکناتش چندان سر زشنه پیدا کرده بودم که تقلیدش بتوانم تا از حمام خود را بخانه بوسانم * اشکال امر در دخول بهرم بود که رهاش نمیدانستم و از طریق حرکت ملا باشی در حرم ، ناشی بودم * ولی شذیده بودم که در حرم با ابداعیان ^۱ گن فیکون ، خیلی ناسازگار است و خبر چندان + از روی چاپلوسی بفرد ملا نادان تفصیل حال او و رشک زنش و ستیزشان را با یکدیگر ، بارها بیان میکردند ؛ و هم میدانستم که مردی بود کم گو ، بدگو ، کم کننده ، پر شدت * عبارات غلیظ با الفاظ مغلق می گفت و بخلاف فارسی گویان همه حروف را از صخر ^۲ ادایکورد و اکثر حروف خلق بکار میدرد *

بذابوبین در وقت رخت پوشیدن دستوری گشود بدهان ، و این بیان زبان ندادم * صورت خود را بقدر امکان دور از روشنائی گرفتم * غلیان را مانند او بآن قدر شدید و جزر ^۳ مدید کشیدم *

از خداحافظ گفتنم به حمامی ، یکی از نوکران شبیه عارض شد : اما گواهی جده ام در وقت سواری باستور ، رفع شبیه اش شد *

یکراست در در خانه مرحوم از استر پالین امدم * اگرچه من را را نمیدانستم اما ریش سفید حرم بعاتد همیشگی بی صدا پیشا پیش میرفت تا فریاد چواغ آوردن کود و خود بوگشت * دو کایز جوان ، بوقابت یکدیگر دوان چواغ آوردند *

تلاز خانه مذکور بود ، و از زن پُر * دانستم که شمیم خانم است * میفرسیدم پذیران مرا آنجا برند ، پا سست کردم * از قضا در آنروزها در میان ملا باشی و زنش بر سر کنیزی نزاع بوده است * کنیزک از سست کردن پا حدس زد که بد آنجا رفتن میل ندارم ؛ بخلوئی کوچکم برد *

1 The Persians are good mimics and make a study of mimicry.

2 Nāhi, Ar., "growing, a growing lad; in Persian inexperienced, ignorant."

3 F r o m to invent." The word in the text is a Persian plural with the ya-yi nisbat, Mid signified "creators" (i.e., women who bring children into the world). The word is coined in joke.

4 khabarchln • * gossip."

5 That is from the throat, in imitation of the gutturals of the Arabs.

6 Jaw "ebb of the tide, reflux."

7 • Conjectured."

کار باشکال خلاصی از دست کفیژک رسید * چون پیش از من میرفت رویم
را نمیدید : ترسیدم که اگر با من داخل اطاق شود پوده از روی کار بر افتد * شمع
را از دستش گرفته با اشارت ، دست ^۱ بسرش کردم * اگر مانند اوایل جوانی لایالی
میبودم ، شاید حرکتی مثل حرکت با زینب میکردم : اما در آن حال از قوس و بیم ،
برکتی در وجود نبود تا حرکتی شود * زهی ساعتی که مرا تنها گذاشت ! چون پشت
به من کرد دولت روی بمن نمود * ازین واقعه غور مقرب نمی دانستم در زمینم
یا در هوا * تصور کردم که نصف تعزیه ^۲ بی دغدغه دو آمده است : خرسند شدم * پس
بقصور اینکه اگر دنباله کار بد در آید ، چه باید کرد ، شروع کردم بفرسیدن و لوزیدن *

^۱ *Dast bi-sar kardan* = *az sar-i khand vā kardan* "to get rid of."

^۲ That is *tavānāʿi*.

^۳ *Ta'ziya*, i.e. "act, drama."

گفتار پنجاه و هشتم

در نتیجه قضیه که خطرناک مینمود و بخوشی گذشت

بعد از رهایی از دست کنیزک در را اوستوار بستم و چراغرا بگوشه نهادم که اگر کسی از روی پژوهش از بیرون بگذرد مرا شناختن نتواند *

پس با خود اندیشیدم که "ازین قضیه میتوان نتیجه دیگر گرفت * پیش از همه قدری جیب بغل مرحوم را بگشایم و بلواه کاغذش نگاه کنم؛ شاید برای بعد ازینم چیزی نافع در میان باشد." * در جیب راستش دورقه بود و یک تسبیح و یک مهر؛ و در چپ قلمدانی با آئینه کوچک و یک شانه * در بغلش ساعتی و کیسه پولی * پیش از همه کیسه پول را کشودم؛ پنجتومان اشرفی بود با ده قران * ساعتش انگلیسی و طلا؛ قلمدانش میناکاری و گوانها * در قلمدان قلم تراش و قطرن * و قاشق * و قلم؛ همه اینها را تصرف مالکانه کردم چه می خواستم تعزیه را عکس در آورده باشم * هر چیز را برجای خود نهادم * آمدم بر سر رقه ها * یکی کشوده بود و مضمونش این:—

"دوستا مهربانا [دانشم یکی از همشأنان اوست] معلوم ملای زمان سامی است که راقم حروف را شکی در علو حسب و رفعت نسب سوکار نیست؛ و سوکار را، در مسند شریعت، جا نشین حضرت رسول و جامع معقول و منقول میدانم؛ و همیشه از خداوند دوام دوستی را خواهان و جویانم * بعد از طی مراسم اخلاص، مبروض میشود که شش عدد خربزه فرد⁶ اعلای گریبان اصفهان (که درین اوقات آسمان بدست

¹ Ba'd az m-am.

² In m.c. *qad-zan* a piece of horn on which pens are nibbed.

³ A small spoon, generally silver, for adding water to the Indian ink.

⁴ Better *dar araram*.

⁵ *Sami* is intended to qualify *mulla* and not *zaman*; *ma'lum-i mulla-yi sâmi-i zamañ* would also be incorrect.

⁶ *Fard-a'ala* (m.c.) "choice (adj)."

پوریدن نتوان) ارسال خدمت شد؛ و ریش سرکار را بخون ا دیده ام اگر خلاف واقع باشد * حکم حکیم و امر حاکم است که بده شراب بخورم؛ اگر نظورم از مبدء ماموریت خود، که قاع و قمع کفار و تائبیه و آزار نساق و فجّار است، بر نتوانم آمد * مصراع ۱: ' آری شتر مست کشد بار گران را ' ۲. امیدوارم که درین باب از التفات فرمودن فتوای شرعی دریغ مدارد که عیدانید و می دانم که گفته اند * بیت *

' ای حکم شرع آب خوردن خطاست ۱. و گو خون بقول بریزی رواست ' ۲

' اگر شرع فقه وی دهد بر هلاک ۳. الا تا نداری ز کشتنش بک ' ۴

و السلام * ۵

بی شک، دانستم که از نسقچی باشی است چه مردی بود کوتاه سخن و چاپلوس و دائم الخمر و جرأت فروش و مناسب گوی * گفتم " بد نیست، ازین تمنعی میتوان؛ ولی آن دیگری را به بینم " * در آن یک نوشته بود :-

" سرور! بزرگوار! معلوم ملازمان جناب حاجت الاسلام حامی الانام محیی الاسلام بوده باشد که بهزار مشقت و زحمت، از رعایای قریه سرکاری صد تومان نقد و یفجاء خروار جنس و مول گردید * حسینعلی بده خود را نمیتوانست بدهد * دو بار بفک بستم چوب زدم؛ فائده نکرد * عاقبت جفت گاوش را در عوض بده از دستش گرفتم * از چوب کاری و شکنجه دریغ نخواهد شد تا همه بده دیگران وصول شود * هر کس قبض سرکار را بیاورد صد تومان نقد موجود و بخدگی * خواهد شد * رقعۀ خائسارانه تمام "؛ و بنام عبد الکرم مهر بود *

گفتم " زهی طالع یار و اختر سازگار! باید این عبد الکرم و آن ده را یاد گرفت و صد تومان را زود برد " * این رقعۀ را به کناری گذارده بعد از بذل تأمل بنسقچی باشی جوابی نوشتم بدین مضمون :-

" دوست جانی من مکتوب بدیع الاسلوب رسیده * مضمونش مفهوم گردید * در صورتی که اعلی علم ایمان بسته با وجود صافد شما، لئنی^۱ عارب^۲ و غضنفری^۳ ?

1 A form of oath.

2 i.e., what he is about to say.

3 Sarvarū / (voc.).

4 Bandagi = i'ā'at.

5 Laj Ar. "lion."

6 A joke?

7 Ghaganfar Ar. "lion."

غالب است، برای تقویت ذات و پرورش وجود سرگاز بچه قوی نتوان¹ و از چه مضائقه بقوان؟

* پیست *

شراب نساب بقف - وای من هنیا لک . تو می بذوش و بهل خون دل خوردن کفار
خوبه های افغانی رسید * خانه آبادان : در باب خوبه دو بقی مناصب در خاطر بود
عرض افتاد *

* نظم *

هست تیکو بهمنی نزدیک دانا خوبه . نعمت خلدست در دنیا همانا خوبه²
همچنان که انبیا همانا ندارد مصطفی . هم ندارد نیز از هر مدوه همانا خوبه³ *
باری ، الاکوام بالانعام * اسپی براق مرصع صبح زود لازم است * در ورود مراسله با جل
آن اوصال شود که به بیرون شهر عزیمت⁴ شده : بعد از رجعت ارسال خدمت
خواهد شد * زیاده مرضی نیست *

مهر مرحوم را پهای گاف زده قرار دادم که صبحگاهان خود بدست خود رسانم *
بدان دیگر نیز جوابی نوشتم بدین مضمون :—

” معتمدی عبدالکریم سلامت باشد * کاغذت رسید : مضمونش مفهوم شد *
حامل بکتوب دوست و محرم من حاجی بابا بگ است * صد تومان که حاضر
است باو تسلیم کن * در باره سایر امور وقت دیگر دستور العمل ارسال خواهد شد :
اما تو بهر حال از کنگ و صفت گیری دست مدار : السلام “ *

پس از نوشتن اینها بفرصتی اقدام تا بجهم ، بذو که دهم گیر نیاید * همه در
خواب برفتند و شب از نیمه گذشت : و من در تدارک چشمت که دیدم در را آهسته آهسته
میخواهند بکشایند * زهره ام آب شد که ” دیدی “ که گویان را بدست داروغه
دادم ؟ “ در این حال نزع و منتظر که چه بدم میآید ، صدایی مرمر زنی شنیدم :
اما از اضطراب نه دانستم چه گفت * بعضی همه جواب بذای خو خوه کشیدن نهادم
یعنی ” حالت پذیرائی ندارم “ *

چون اندکی بگذشت و عطش شدم که همه نس بخور و جای نرس نماند ، آهسته
آهسته دروازه خانه را بکشادم و مانند کدیکه سره پیش⁵ گذاشته داشتم بنا کردم بدویدن *

1 Bi-chi fatwq na-tavān dād.

2 'I have intended to go outside the city.'

3 Didi : Haji is addressing himself. This idiomatic use of *didi* is common in m.c. Note change to 1st Person, *dā dam*.

4 'All answers that I ought to give.'

5 Pay-ash. Sar bi-pay guzashtan " to pursue."

از گوشه و کنارها و پای دیوارها از آنجا دور شدم و کشیکچیان و شب گردان ندیدند *
 سپیده بر آمد و بازارها بپا شدند آغازید * برادر دکان کهنه فروش رفتم * رخت و لباس
 ملا باشی را که در برم بود تعدیل و تبدیل کردم تا کسی شناسد * اینک اولین کارم ؛
 اما از لوازم گرانبها چیزی کم نکردم *

پس یکسر بدر خانه نسجهی باشی رفتم و کاغذ را بنوکری تا شناسا دانه گفتم
 " ملا باشی جواب میخواهد ؛ برای کاری لازم زود بیرون رفتنی است " *

بیاری بخت نسجهی باشی هنوز در اندرون بود و برای جواب تأملی
 می بایست ؛ اما بقد حکم بهاضر کردن اسپ دانه شد *

چون چشمم باسپ و براق طلای صرّعش افتاد دیدم چندان خوب است که
 اگر دیگری میباشد کار من بهتر می آمد ، و کم مانده بود که دیگری ساده تر بطلبم *
 با خود گفتم " آه ! خوش دولتی است و خورش میدرخشد اما حیف که مستعجل !
 است * از ترس اینکه اگر منظور گرفتن جواب شوم شاید قضائی پیش آید ، با لذه
 آنها یافتن نکبت سوار بر مرکب شده ، تا بگوئی " چه " از شهر بیرون رفتم *

بی آنکه پشت سر بنگرم یکنکسی تا بنگار رود کرج راندم * شنیده بودم
 که دهام ملا باشی در طرف همدان است ؛ بغابر این روی بدانسوی نهادم * اما
 راستی و قلیکه نفی گرفتم و نشستم ، از آنحال غریب خود و از آن احوال عجیب
 دنیا و از بازی خود و بازیچه گردون ، چنان هراس بر من مستولی شد که کم ماند
 که بر گردم و خود را بجزئی اعمال خود مواخذ سازم * با خود گفتم که " خوب ،
 دزد شاخ و دم ندارد ، اینک من دزد * اگر بگیرندم آساقوین عذابم بدم خمپاره
 گذاشتن ؛ اما بیا به بدم مرا نه چنین کرد ؟ البته این کار کار تقدیر است و در صورتیکه
 کار تقدیر است بر من چه نصیر است ؟ ملا باشی را تقدیر آورد و در پهلویم گشت *
 تقدیر مرا بجای او گذرانید و شناساید * هرچه کردم بجا کردم * اگر غیر آن میکردم
 بخلاف تقدیر حرکت کرده بودم * پس این رخت از آن من و آن مد توامان از من
 است * هرچه باسم او نوشتم بجانوشتم ؛ المقدر کائن ؛ بر من حرجی نیست " *

ترتیب این مقدمات گستاخیم افزود * اسپ راندم تا از ده پیش روی ببرسم

1 " Fleeting."

2 Al-rnuqaddar" kaHn " what is fated must be."

3 Haraj " sin, fault, etc."

که ده ملا باشي که عبد الکريم مباشر او باشد در انحوالي هست با نه * گفتي بواسطه
 اين کارها را تقدیر برای خاطر من مقرر و این قوعه^۱ را بنام من انداخته بود *

یک فرسنگ دور ترک بدهي رسیدم ؛ از آن ملا باشي : مباشرش عبد الکريم ،
 کدخدا و ملاي آنجا * با خود گفتم که ” این مرد ملاست و کاندیکه نوشتم باین
 مناسب نیست ؛ باید عوض شود و القابی مناسب شأن او نوشت “ * از اسب فرود
 آمدم و با قلم و دوات و لوله کاند خود ملا باشي ، رقعه از نو فواخور حال ملائي
 نوشتم ؛ و براه افتادم باین ایت ، که ابر صد تومان را بگیرم هرچه زود تر با * راهي
 هرچه کوتاه تر بسرحدي هرچه نزدیکتر خود را برسانم *

^۱ “ Lot.”

^۲ Or az.

گفتار پنجاه و نهم

جلوه نکردن حاجی بابا در درست کاری و سرگذشت ملا نادان

با سواری آن اسپ آنقدر باد کردم که مصراع گنبد سلطان خدا^۱ بنده شدم *
چون بسعید آباد رسیدم (اینک نام ده ملا باشی) از کوچها با عطوفتی تمام گذشتم *
روستائیان بدیدنم دویدند و همه بسلام و تعظیم ایستادند *

از اسپ فروم آمدم و اسپ را بدست کسی داده پرسیدم " ملا عبد الکريم
کجا ست ؟ "

مردم بدینسو و آنسو دویدند آوردند *

بعد از تعارفات^۲ متعارف کاغذ را بدستش دادم که " برای آن کار ملا باشی که
میدانید آمده ام " *

عبد الکريم آدمی بود تیز نگاه ، و تیز نگاهی او عذافی با کار من * دلم طپیدن
گرفت اما بعد از مطالعۀ رقعہ بیچشمی^۳ گفت که " پول حاضر است ولی باید که قدری
استراحت بکنید " *

از تیزی نگاهش تورمان ، درازی زمان اختلاطش را چندان طالب نبودم ؛
ولی برای آنکه شک زده نشود بقدر خوردن میوه و نوشیدن آب ، دومی خواستم تا
ببهانه خنکی^۴ ، از آتش آن چشمان محفوظ مانم *

¹ *Ratqān Ebudā Bandā* near Tabriz is said to be famous for the size of its dome.

² " The usual compliments."

³ " After (saying) a ' bi-ehaem.' "

⁴ i.e. *kkunak shtidan*.

چون قاج¹ اولین خربزه بدهان بدم عبد الکريم گفت " من شما را هيچ در نزد ملا باشي نديدم ؛ همه وابستگانش را ميشناسم " *

من خودي جمع كوده گفتم " آدم لو نيسنم * آدم نسقي باشيم ؛ گویا با ملا باشي حسابی دارد . از آنجهت مرا فرستاد " *

این جواب رفع شبهه او کرد اما خدا پدر اسپ و زین و یواقی را بیاورد که بیشتر بفروید رسید *

چون صد تومان عجیب رفت با دلي آسوده روان شدم ؛ و بعد راه طهران پيش گرفتیم * در بیرون ، سر اسپ را برگردانیده رکاب زنان براه کومانشاهان افتادم نا خود را بد آنجا رسانیده اسپ و زین را بهر قیمت که باشد بفروشم و هرچه زودتر خود را بدارالسلام² بغداد رسانده سلامت مانم *

بعد از طی پنج شش فرسنگ ، از دور مردي دیدم عجیب ، تندرو ، آوازه خوان ، کلاه بر سر ، کفش بر پا ، چانه و صورت³ بسته * نزدیکتر شدم که گویا از پيش دیده ام : بلندي بالا و فراخي شانه و باريكي مینانش آشنا بفطرم آمد * اگر آوازه نميخواند مي گفتم که ملا نادان است اما آوازه اش مرا معطل کرده بود * از آن مرد سنگین این حرکت سبک زور⁴ مي نمود * باری پيش از آنکه او مرا بشناسد من او را شناختم *

سراسر را کشیدم که " بشناسم یا نشناسم ؟ اگر بی آشنائي بگذرم ظلم است ؛ گر آشنائي بدم بار دوش پیدا کرده ام * وانگهي اگر بی آشنائي بگذرم و بشناسد او مراغ گیرند⁵ از روي دشمني خبر میدهد " *

شب نزدیک بود : هر دو بایستی بيگ ده وارد شویم * از شدت خستگی اسپ ، گریز هم ممکن نبود * گفتیم " بحکم خير الامور اوسطها⁶ از میان راه بچروم نمیروم ؛

1 Qach ' vide ' p. 195, note 4.

12 Dar^u-s-Salam " the Mansion of Peace " is a name for Baghdad.

³ Surat " face " (m.c.).

⁴ Zur Ar. " false " here = mushkil: inhar zur aat (m.c.) " this is difficult " ; zur (or mushkil) aat ki u bashed (m.c.) " it can't be he; it can hardly be he."

⁵ The subject is mardum understood.

⁶ " A middle course is best."

داده راست را میگیریم : اگر بشناخت منبهم او را می شناسم ، و گر نه از دستش میجهم “ * اسب را راندم * چون نزدیک رسیدم روی بمن گود و هراپایم را نگریسته ظاهراً بی آنکه بشناسد گفت ” آغا ، ترا بخدا ! رحمتی بمن بیناوا بکن که بجز تو پناهی ندارم “ *

ناب این التماس نیاورده بایستادم تا دیگر چه گوید و بنا کردم بقیفۀ خنده * چون خنده من بقدر آوزۀ او نا بجا بود متعجب ماندم * همینکه سلام آغازیدم رفیع شبهه اش شده مرا بشناخت ؛ مانند کسیکه هیچ عم در او نمانده باشد روی بمن دوید که ” حاجی جان ! عزم ! چشم ! از آسمان میرسی یا از زمین ؟ چه نقشی زده ؟ این چگونه اسب ؟ این چه زین و یوق ؟ از کجا نسخیر جن و پری کرده ؟ میراث خور معشوقی دولتمزد شده ؟ چه شده است “ *

من از خنده خود داری نتوانستم از بس ازین سخنان خوشم آمد * پس گفت ” حاجی ، قاطر منحوسست چه طور اسب عربی ، و پالان و پالاش چه طور زین و یوق مرصع شده ؟ خوب از خانه و زندگی من چه خبر ؟ ترا بمحاسن¹ پیغمبر حقیقت واقع را بیان کن “ *

خیال کردم ” اگر بیان واقع را نگویم شاید گمان کند که اموال او را متصرف شده ام “ * گفتم ” چنانچه میگوئی نقش زده ام * بیان واقع را میگویم بشروط آنکه زود-باور شوی و بدروغ حمل نکنی که قضیه هم متعجب است ، و هم مضحک ؛ هم ز عقل دور ، و هم بدروغ نزدیک “ *

خلاصه باهم ، بده ، و در ده بکاروانسرا رفتیم تا شب در آنجا بمانیم *

معلوم است من با آن سر و وضع مردی مشار الیه بودم * کدخدایی ده بففسه بغداد مت پرداخت *

سرگذشت خود را بملا نادان بیان کردم * چون سعادت را در نکت ملا باشی دید ، بسیار خرسند شد * از صحبت یکدیگر بسیار حظ می گودیم چه شرح پرباشانی دیگران موجب تالیفات است * دیدم که ملا نادان نه آن بوده است که من می پنداشتم *

¹ khaana u zindagi = bhana u kashana = kkan-u man.

² Muhasin here = ; ' mustachios."

گفتم "از خلوص و صفای تو معلوم میشود که در باطن نه آنی که در ظاهری *
با آنهمه رنگ، این یکرنگی^۱ در تو گمان نمیدرند" *

گفت "حاجی! نکبت بزرگ چیزی است * بلغه‌ی و پستی ایام عمر من
بسیار است * من خود را بدولاب بازی^۲ نشبیده کرده‌ام؛ اما از بد بختی هیچگاه بمقاد
این مثل عمل نکرده‌ام که گفته اند 'جائی محبوب که از زیر آب در آید'،^۳ *

گفتم "ترا بخدا! سرگذشت را بمن نقل کن که اسباب گذرانی وقت به از آن
نمیشود؛ و امیدوارم که اینقدر اعتماد بمن داشته باشی که چیزی پنهان نداری" *
گفت "سرگذشت من تا زگی ندارد؛ سرایا عبارت است از حالتی که اکثر ایرانیان
را دست میدهد، چنانچه یکروز بادشاه مملکتند و دیگر روز گدای محلت؛^۴ اما بنا
بغافل پرورش تو نقل میکنم:—

"من همدانم * پدرم ملائی بزرگ بود * از برای اجتهاد چنان میداد؛ اما در مسائل
اجتهاد خود، چندان از طوبی^۵ تعارف انحراف ورزید که جمعی از علماء بمخالفت
بر خاسته رد اجتهادات او کردند * هنر بزرگ پدرم رواج تشیع و سبب تسنن بود * یکی
از اجدادم، گویند، در حین تربیت اطفال، برای انتشار بغض و عداوت اهل سنت، اختراعی
کرده است که تا قیامت باقی خواهد بود؛ یعنی در مکتب وقتی که قضاء حاجت
بطفلی زور آور می شود نشان اذن خواستن را این قرار داده بود که طفل پیش معلم
بیاید و بگوید 'لعنت بعمو' * از نتیجه این، باقیات صالحانست^۶ که من یا تو
یا دیگری هیچ ایرانی نیست که اقلاً روزی یک دفعه عمر را با بدترین دشنام فحش
نداده باشد، و بدترین صفت لعن نذوده" *

گفتم "آری بر پدرش لعنت که ایرانیان حق دارند او را لعنت کنند" *

پس از آن گفت "احداث عداوت دینی پدرم منحصراً بعل سنت نماند، بلکه
شامل همه خارج - مذهبان از یهود و نرسا و گبر و بت پرست شد * جدّم این کار را
بول وسیله تحصیل جاه و مال کرده اما رفته رفته در او این حکم طبیعت ثانویه گرفته

¹ Yak-rangi "amiability, unceremoniousness."

² Dūlāb is a Persian wheel (in a well) and dūlāb-bāzz = gardidan. Bettor
hhud rā bi-charth'i dulaḥ tashbih Jcarda am.

³ ar kār-i ma-kun ki iḥtimāl-i Jshalal dāhta bāshad.

⁴ This custom has nearly if not quite died out, but elderly men still recollect it. Persian boys now place the right hand over the heart and say * adab.'

⁵ شایسته = صالح؛ "always" signifies باقیات صالحات

است چنانچه وایسگانش اکنون مثل فرائض و واجبات می‌شمارند : اعتقاد شان اینکه اگر کسی مشغول لعمرو باشد سلام باو نیاید داد تا از ثواب مشغول نشود اما اگر مشغول صلوات به پیغمبر باشد سلام اشتغال او باکی ندارد * همه خاندان او بخصوص من ، در زیر سایه او با این اعتقاد بیار آمدیم و چنان با وصف این اعتقاد متصف بودیم که مردم مارا از سر دیگر می‌شمردند و مارا طائفه کفر برانداز و ایمان فواز می‌گفتند ، * ” بعد از این سخنان حرکت پربروز مرا تعجب مدار * تحریک فساد من معصوم باین نیست * در کوچکی نیز مایه فساد بزرگ گودیدم که شنیدنی است *

” والی بغداد کار پردازی بهمدان فرستاده بود که روزها از در خانه ما بدینخانه والی میرفت * یکی از درسهای پدر را عمل کردن خواستم * گروهی طفل را با خطبه باوغ تحریک نمودم تا به عثمانیان بفهمانیم بغض ما بعمرو تا بچه درجه است ؛ و ایشانرا از راه باطل تسفین برداشتند تشیع دعوت کنیم * ما نمیدانستیم کار پرداز که ، و حرمت باو یعنی چه * سلیمان افندی را (اینک نام آن) مردی سخت شیعه گداز¹ و سنی نواز میدانستم و بس * روزی در مراجعت لواز در خانه ، بر سر اورینتیم و با اجماع با آواز بلند فریاد کردیم که ” لعنت بر عمرو “ * همراهانش خشمناک بجای جواب چوبی چند بما زدند * سنگسار شان کردیم ، دستار سلیمان افندی از سرش افتاد ؛ بریشش تف انداختیم ؛ لباسش را دریدیم و نگفته چیزی ” نگذاشتیم “ *

” معلوم است آن گونه گستاخیا بی پاداش نمی ماند * کار پرداز ازین حرکت از جای در رفت * * خواست در دم ، چاپاری بهپهران فرستد و خود ببغداد رود * والی همدان از عقبه کار ترسان و هراسان ، برای خاطر جوئی و استمالت ، به تسلیم ما بدو ، و انتقام او از ما ، تعهد نمود “ *

” من باعتبار پدر ناژان ، و از مصدر فعل چنان شدید شادان باغفرها گوش نمیدادم ؛ اما والی از عزل خود میفرسید ؛ و انگهی مردی بود که حب علی و بغض عمر در نزد او هر دو بی معنی می نمود ؛ نه این را غالب² ، کل غالب³ ، و نه آنرا غاصب حق این میدانست * مرا با رفیقان بکار پرداز سپرد “ *

¹ Gudaz here = aziyat-kun.

² Chiz-l na-gufta would be better.

³ Az jay dor-raft " was beside himself, furious."

⁴ An epithet of ' Ali.'

"چون مرا بحضور سلیمان افندی بردند سخت بر آشفتم و چوب خوردن هیچ بخاطرم نیامید : همه را مشق الفاظ رکبک¹ در جواب می نمودم *"

"ترکان در این خیال که سرمایه تلانی را با سود از ما در آورند ، و چنان فرصتی گویا از خدا میخواستند اعماض و مسامحه سرشان نشد * اعتبار پدرم نیزگاری نکرد * با چنان بغض و عداوت دینی ، ما را چوبکاری کردند که گمان می کردم چنان عداوت بجز در دل من در هیچ دلی نمیتواند بود * باری رضای خاطر ترکان بجا آمد : و این کار بنقد چند سالی آتش عیوت دینیم را فرو نشاند *

"چون خطم رسید باصفهان رفتم تا در آنجا تکمیل تحصیل و اظهار² فضلی نمایم * چنان شد حتی ایذه بجزئیات مقاصد خود رسیدم : اما برای شهرت فرصت می جستم * ناگاه آنهم بدینطور روی نمود *

"شاه صفی³ چون نیمچه زندگی بوده است وقتی بخارج مذهبان خاصه بفرونگان بیهانه رواج تجارت و داد و ستد روی داده جمعی را باصفهان کوچانیده بود : و اختیار اجرای آئین و بنای کلیسا و آوردن رهبان ، حتی زدن ناقوس هم ، که بالله⁴ خلافی شریعت اسلام است ، بایشان داده * فرونگان خلیفه بزرگ ، پایا⁵ نام ، دارند که مثل بزرگان دین ما بنشر دین محمدی ، او هم بنشر دین عیسی مأمور است * پایا از صفویه باطایف⁶ الحیل اذن گرفته بود که فرونگان در نفس اصفهان⁶ و در جلقا صوامع و دیوبی چند سازند ، تا فرستادگانش در آنجا نشینند * ساخته بودند ، اما آنوقت خراب شده و تنها یکی مانده بود * من بفکر خرابی آن یک اقدام *

"در آن دیو راهب بود : یکی از آنان کار دیده و جهان گشته ، دانشمند و زیرک ، چنانچه شیطان را درس میدهد⁷ * در هیات و صورت هم بلند بالا ، باریک اندام ، قوی دل ، چشمانش مثل زغال افروخته ، و صدایش مثل رعد : در هر جا با علمای ما در میان می افتاد ، و بی پروا میگفت که 'پیشبر شما دروغ زن و تلبیسگر

1 *Alfafri rakt* "abuse (filthy)."

2 *Tahqil* = 'iim.

3 *Shah Safi*, grandfather of *Shah Isma'il*.

4 *Papa* "' Pope."

5 "Fine pretexts."

6 *Dar nafs-i Isfahān* (m.c.) = *dar hhud-i Isfahān*: *nafs* should only be used for rational beings.

7 A common saying : comp. *pā-pūsh baray-i Shaiiān dujētan*.

بوده است * بمباحثات تقریری اکتفا نکرده است ^۱ کتابی نوشته و چاپ کرده تا خطاهای خود را صواب نماید * یکی از معجزندین ما ، خواسته بود جوابی ردی بآن کتاب نویسد * در آن کتاب مثل کتاب بحار ^۲ مجلسی بجز آنچه نباید نوشته باشد نوشته ؛ چنانچه در حقیقت تقویت اقوال معترض ^۳ نموده بود * در وقت بودن من در اصفهان ، در همه جا ذکر آن کتاب همرفت * من بداعیه ^۴ این برخاستم که در فلان روز در مدرسه ^۵ نو شاه ، فرنگی بیاید تا مباحثه کنیم * هر کس دعوا و دلیل خود بپدیدان گذارد و هر که مجاب ^۶ شود بحقیقت دین دیگری اقرار کند * راهب این تکلیف را قبول کرد * ما علمای اسلامی اتفاق کریم که آن خارا را از پهلوی خویش بدر آریم * همه جمع شدیم برای اثبات حقانیت اسلام * ”

” چنان از دهامی هرگز نشده است * در و یام مدرسه از منتظران غلبه اسلام پر ، عمامه بر روی عمامه : من بر روی سر * راهب تک و تنها در آمد و چون از دهام را بدید حساب کار خود کرد و باغواف و جوانب نگرستن گرفت * از داو ^۷ - طلبان علماء سه تن در پیش ، و من در پیش ایشان * سوال و جواب را زیر چاق ^۸ کرده بودیم * در راهب آلت کارزاری بجز زبانش ندیدیم * ”

” از جمعیت علماء متوحش شد ، و ما بی آنکه فرصتی بدو بدهیم بیکبار شروع بسؤال کردیم * ”

” یکی گفت : تو اعتقاد این است که خداوند بشکل آدمی از آسمان بر زمین فرود آمده است ؟ ” دیگری گفت : ” تو اعتقاد این است خدا مرکب است از سه ، و سه باز یکیست ؟ ” دیگری گفت : ” تو اعتقاد این است که روح القدس از آسمان بشکل کبوتر آمد و مردم را حمله کرد ؟ ”

” چون راهب اسنادی را بنابر این گذاشته بود که اولاً می پرسید ؟ آیا با اعتقاد شما و بحکم کتاب شما عیسی بر حقست یا نه ؟ ” البته مسلمان را واجب این است که

¹ Or bud?

² Majlisi is the takhallus, of the first Persian author of a book on *rauza*. *kkwāni*. Under the title *Bakār* there are included 25 books of this author, but each book has also a special title.

³ " Objector, opposer."

⁴ " Answered."

⁵ *Dav-tflab*, " volunteer."

⁶ *Zir-chaq k.* (m.c.) " to prepare beforehand."

⁷ Chun " since, because."

بگوید 'آری' : آنگاه ، می گفت 'همان عیسی که شما به برحق بودن او اعتراف دارید حکم بطلان دین شما فرموده و گفته است که 'بعد از من پیغمبری نیست' * من جواب این مسئله را چنان ساخته بودم که بگویم 'اگر آن عیسی را که میگوئی همان عیسی است که کتاب ما بما حکم باقرار نبوت او نموده است و او خود بآمدن پیغمبر ما و بر حق بودنش وعده داده آنرا میگوئی، برحق است : و گر نه آن عیسی که شما نصاری ساخته اید و پدر و مادر و کتاب دروغ و آئین شرک و هزار مزخرف باو بسته اید ما آن عیسی را هرگز به نبوت قبول نداریم' * اما گار باینجاها نکشید : ازین قبیل مسئله ها مباحثه نشد *

" یاران سؤالهای خود را بزوعی درهم و برهم کردند که راهب دست و پا را گم کرد : و هوای کار را فهمیده سراسیمه گفت 'که اگر عرض شما کشتن من است مباحثه هیچ لزومی ندارد : اگر میخواهید مباحثه کنید ، طریقه مباحثه این نیست * با این هاپو و قیل و قال جواب مرا چگونه خواهید داد ؟ و همه کس خواهند گفت که گو با شما از جواب حسابی عاجزید ، *

" ما ازین جواب مدفع بلکه محاب شدیم * مردم بگمان این افتادند که حق بطرف راهب است * برای زنوی گار ، ازل کسیکه بنای کولیگری ! گذاشت من بودم * فوریاد بر آوردم که 'وا شریعتا ! ای مسلمانان ! کو دین ؟ کو ایمان ؟ اسلام از میان رفت ! داد اسلام را از کفر بگوید' *

" ناگاه در مردم هیجان و غلیانی پدید آمد و از هر سو صدای برخاست که 'بگیرید و بکشید و پاره پاره کنید !' * دریای ازدهام بتلاطم آمد * راهب خود را در گرداب خطر دید و سلامت را بر کنار * بتخیال فرار افتاد * یکی از ملایان ، عبای خون را بر او پوشانیده از میان مردم بخانه ارمینگی گریز کنید *

" ما از نخبه چور خویش نومید بدیوانخانه رفتیم و افزون هیجان مردم خواستیم *

" چون بیکلری یکی اسقفان مریدی بود مقدس ، گمان کردیم که با ما یار خواهد شد * گفتیم که 'این راهب مشرب اسلام است : مردم را بکفر دعوت می کند : باسلام

1 Kauli-gari "uproar" from kauli "a gypay."

رده^۱ میگوید * علماء را بجهل نسبت میدهد و تکفیر میکند * بازی خیلی تهمت بدو بستیم و دفع آن بلا از بیگلربیگی خواستیم *

” بیگلربیگی که چه کند ؟ میدانست که با فرنگان و علی الخصوص با راهبشان بجهل نمیتوان رفت ؛ وانگهی از جانب پادشاه حمایت آنان را ملتزم میشد * لهذا با ما همواهی نکرد و گفت ’ شما که نمی توانید براهب جواب بدهید چرا می روید و صباخته میکنید ؟ اینرا^۲ و اعتواض نمی توانید * با زور میخواستید حق را باطل کنید ؟ بلی اگر دلایل میخواستید آورد و او را میتوانستید معجای ساخت و آنهم بجهل شما مقتدر نمیشد ، آنگه در حقیقت کافر و واجب القتل بود * اما حالا باین فهم و فضل شما ، با او حرفی نتوان زد *

” ما مخدول و مذکور کینه جویان و انتقام خواهان بیرون آمدیم * اگر در آنوقت راهب بدست ما میافتاد پیرچته^۳ بزرگش بقدر گوشش میشد * راهب شبانه چنان فرار کرد که تا چند سال کس او را در اصفهان ندید *

” درین کار من ید بیضا^۴ نموده بودم * در شهر اولین مجتهد قلم رفتم ، اما این شهرتی بود خشک و خالی : چیززی نیندوختم * غرض تحصیل جاه و مقامی بود که از وی نقدی حاصل شود * بقصد اجازه^۵ اجتهاد گرفتن ، بقم بنزد میرزا * * * قمی رفتم که اجازه^۶ آن از هر سوسایه بهتر بود * آغای قمی بهوای شهرت نامم ، نیک پذیرفت * چندی بدروسش مداومت کردم : استعدادم را پسندید * چون دشمن صوفی بود ، منم با صوفیان در افتادم * در ازاء آن ، لقب عماد الاسلامی با سفارش نامه^۷ باباب در خانه^۸ طهران خواستم * اگرچه مفارقم نمی خواست اما با اظهار کدورت خواهش را بجای آورد *

” در طهران هم از ارکان شمرده شدم - اما از قوچه پنهان^۹ ؟ هرچه سعی کردم دستم به در خانه^{۱۰} شاهي بند نشد * رقیبانم خیلی گُرگ بودند ، و در چاپلوسی و دنیا^{۱۱} داری خیلی ماهر تر از من * بماللق و چرب زبانی به مجلس ملا^{۱۲} باشی راه پیدا نمودم *

¹ Radda " repelling, rejection."

² Irād " objection."

³ Usually in m.c. *khurda-yi buzurg-ash gūsh-ash mi-shud*.

⁴ *Yad-i baiza* " white hand (of Moses) i.e., a miracle" : *yad* P. for *yadd* Ar. The translator might have substituted *shaqq* "I-qamar."

⁵ I have been requested to omit the name.

⁶ *Dunva dart* " time serving."

در آنجا معروف صدر اعظم و معیر الممالک و وزیر دول خارجه و نسقچی باشی شدم * هر صبح پیش از آفتاب بخانه شان و هر شب بمجلسشان میروتم ، اما باز پیش از قلاشی نبودم * چشمم در قبول عامه بود ، تا شاید با آن کاری کنم — و با آن خیلی کار می توان کرد * صدر اعظم بمن التفات پیدا کرد چراکه روزی در خانه اش روضه میخواندند ؛ من موعظه بلهفی کردم و روضه خواندم که او را گریاندم ؛ و در عمر خود نگریسته بود * حاضران متعجب و من مورد تحسین شدم *

” قبول عامه که نیز مطلوبم بود میسر شد اما همه اینها با بی التفاتی شاه هیچ مقابله نتوانست کرد * بلی *

هرکرا پادشاه بپندارد . . . کشش از خهل^۱ خانه کنوازد *

به پشت گرمی آن التفاتها و قبول عامه ، آن بلا که دیدی بسرم آمد * اکنون رو بمملکت خود میروم برهفته تر از روزیکه بیرون آمدم ؛ و بعلاوه ، ریشی کنده هم سوقات میبرم “ *

¹ Jhayl-i khana = ahl-i dar-i bhana.

گفتار شصتم

تدبیر های حاجی و ملا نادان در خور حال ایشان ، و معلوم شدن
اینکه نابکارانرا بیکدیگر امتداد نیست

بعد از انجام سرگذشت ملا نادان گفتم " چون دولت و نکیت ما هر دو بسته
بهتدبیر آسمانیست ، باقتضای همان تقدیر از کجا که باز سعادت اولین نرسمی ؟

* بیت *

' روزگار است اینکه که عوّت دهد که خوار دارد . - چرخ بازیگر ازین بازیچهها بسیار دارد * '
هر دو ، ازین پست و بلندیا بسیار دیده ایم * در صورتیکه در ایران اختیار همه مردم
بدست یک کس است امروز ریش یکپرا می کند ، فواد مورد محاسنش میکند * بمقاد
' میسی اُن نکورها کُیا و هو خیر لکم ' ازین قضیه دل تنگ مباشی که * مصراع *
' شاید که چووا بینی خیر تو در این باشد ' * نمی بینی که آهنگر چون بزغال
افروخته آبی باشد و شعله را اندک زمانی فرو نشاند ، همیشه باز در دمد
افروخته تر گردد ، ؟

گفت " منهم بهمدن دلخوشی آوازه میخواندم که شاید پادشاه خواست در ظاهر
بمردم عدالتی و بطائفه نصاری عنایتی فرماید ؛ اما روزی میرسد که بدین و مردمان
دیندار بدو صفتی ناچار شود ؛ آنگاه قدر مانند منی را که مورد قبول عامه شده ام
میداند * بارها درین اندیشه افتادم که ترکی چُبه و دستار و طریقت طائفه مفت
خوار کنم ، و راه سوداگری و بازرگانی پیشه گیرم ؛ اما بعد از تفکر و تدبیر دیدم که
المقدّر کائن *
* بیت *

قضای کن فیکون است ، حکم باز خدای . - بدین سخن سخنی در نمیتوان افزود *

1 " I t may be that you dislike a tiling and it is good for you."

2 " The order of God is ' be and it will be.' "

میدانی که اکنون خود را شهید زنده قلم خواهم داد ، و این نام ، بخصوص نام ریش کدده شدن ، از تمام مال و منال حتی از خرسفید و متعگان نهزیشتر بکارم خواهد خورد *

* بیت *

سالها باید که تا یکمشت پشم از پشت میش : عابدی را خرقه گردن یا حماری را رسن *

گفتم "بسیار خوب ، شهیدان راستین را چه کردند که تو با نام شهادت چه کنی ؟ اکنون با من بغداد میانی و یا اینکه در اینجا منتظر عقبه کار می نشینی ؟"

گفت "غرض اینکه بزان بوم خود همدان روم باز پدر خون : بواسطه شهرت او و با وساطتش باز بتهران سرکار برگردم * اما تو چه اندیشیده و چه مناسب حال خود دیده ؟ اگر خدا بخواهد و من آب و تاب اولین را پیدا کنم میدانی که منته خانه من بیتو نشود *

* بیت *

چون ۱ فو پیری ببساید اندر دیر : دیر بی پیورا نباشد خور *

گفتم "رفیق ، من در این طریق از تورانده تر و مانده ترم * دست قضا مرا بخواهی بجای قاتل و سارق نشاند * طالع لباس ملا باشی در بر ، با مال او مالدار ، و بر اسب نسقچی باشی سوارم کرد *

* مصراع *

* اگر همراهی اختر نمیگردد چه میگویم ؟ * همه دانند که اگر در همدان مانم لاشه منخوسم زیب دروازه شهر و حالت معکوسم عیوت اهل دهر خواهد شد * وقتی خود را آسوده خواهم دید که خود را در خاک عثمانی بینم ، و در گوشه آزادی فارغبال نشینم *

پس برای استمالت ، خواستم که نیمه آنچه دستگیرم شده نیازش کنم * بیش از ده تومان بر نداشت و باقی را بن و گذاشت که "این مرا بس و قرض باشد : انشاء الله در وقت قدرت پس میدهم " * اما بعد از گرفتن نقد باز بهمدان رفتم را تکلیف کرد که "رفیق راه را اندیشیده و خطاوش را نیندیشیده * تا تو بسرحد ممالک شمالی برسی چها بسرت آید * قضیه ملا باشی و نسقچی باشی کاری کرد که آدم بعقب ما خواهند فرستاد * ترا که گاو سفید پیشانی خواهد گرفت * اما اگر نا آهبا

1 "Like."

2 "What could I have done had I not followed my destiny ? (i.e., I was obliged to follow my destiny)."

از اسيا افتد^۱ با من باشي، در دهی از آن پدرم در نزدیکی همدان ترا ناشناسا
نگه میدارم و برای اسب و لباس هم فکری میکنم که بوی بد شان بلند نشود *
از اینجا تا همدان راهی نیست: اگر نصف شب دو پشه هم سوار شویم صبح نزد
بدانجا میرویم * اما سرحد خیلی دور است و اسب خام: اگر در راه بماند
و گرفتار آئی، کرا غم تخلص تو باشد؟“

سخنانش را سنجیده دیدم * با خود بسنجیدم که “از صفحات ایران اطلاعی
ندارم: نه فقط کوره راه، شاهراه را هم نمیدانم: کار بدان آسانی که فرض کرده بودم
نیست * اگر آخوند با من خیال خیانت داشته باشد چه بگیریم چه نگیریم میتوانم *
پس بهتر اینکه باو تسلیم شوم” * باری بهمراهیش قرار دادم و نیمه شب براه افتادیم *

تا طلوع آفتاب مبالغی راه پیهم‌رویم * همینکه به تلی مشرف بشهر رسیدیم، در آنجا
از نوطرح دخول شهر را ریختیم * ملا نادان با انگشت دهی کوچک بنمود که “ایفک
ده پدرم: تا آوازگ مرگ ملا باشی بخوابد در آنجا می مانی: و من با لباس تو،
بعد از آن رسوائیها، اعتباری میفروشم * تو از شبهه و میوهی و من از خوارگی
میجهم: بیک کوشه دو کار بر میآید: * البته خبر انتضاح من بگوشی اهل شهر
و خانواده ام می‌رسد و موجب کسر شان^۲ میشود: اما چون اعتبار بظاهر است،
وقتی که مرا با این لباس و اسب به بیفند اندکی صاست مالی رسوائی میشود *
با این دست آواز چند روز شات و شوتی^۳ می‌کنم: بعد از آن بدهانه^۴ اسب را
نروخته بهایش را بغو میدهم” *

من ازین تدبیر خرسند نمی‌نمودم که در مقابل آنهمه مال بجز امید و خیال
چیزی در میان نبود * اما از راه دیگر دیدم که راست می‌گوید * با آن لباس بدنه نمیتوان
رفت * ریشم بدست ملا افتاده بود * شاید خیر خود را در شر من بیند *

گفتم “خوب فرضاً نسقچی باشی اسب را جست، شما چه می‌کنید؟ آنوقت
هم ریش کنده شما و هم ریش کنده من هر دو در معرض خطر است” *

1 " All is still; the matter has blown over."

2 " Kill two birds with one stone."

Chi khush buvad ki bar-ay ad bi-yag kiriahma du kar.

Ziyarat-i Shah 'Abd' 'l-'Azim u didan-i yar : (Teheran song).

3 ' Will cause my family to be lowered in the eyes of the people.'

4 *Shat u shut* (m.c.) " noise."

گفت " خدا بزرگست : بیش از ما کسی بهمدان نرفته * تا بیاید من بخانه پدر رفد کار خود را دیده ام 1 * بعد ازان کار مدار " *

سخن بدین تمام ، و لباس سراپا عوض شد * نادان با مدامه ملا باشی معمم و من با کلاه کلانگه : او مکلا : پول و ساعت و مهر ملا باشی در پیش من و قلمدان و تسبیح و آئینه و شانه کوچکش در پیش او * لوله کاغذش را بکمر زد * چون باسب بر نشست چنان شبیه بود بملا باشی که خود از حیرت می خندید *

با دلگروانی از یکدیگر جدا شدیم * عهد نمود که از ارسال خبر دریغ ندارد و گفت که " تو در باب اقامت ده هر قصه که میتوانی بساز " *

پس او خشنود ، راه همدان گرفت و من راه ده ، متروک تا در آنجا با چه لباس نمودم * راستی است مثل کسی بودم ، که از آسمان بزمین افتاده باشد : چه آدم معقول ، کلاه در سر ، کفش در پا ، با قبای بی شال خیلی نا معقول می نمودم * بعد از تفکر قوار بر آن دادم که سوداگر گرد لغت 4 کوه و نا خوش قلم روم ، و برای مداومت چند روز در آن ده بمانم *

از یمن عالم خداوند چندان باهل آن ده بلاهت 5 عطا فرموده بود که هرچه گفتم قبول شد * چیزیکه رنجه 6م میدادست پیره زنی حکیمم واقع شده بود : و هر روز نیم من 6 خاکشی و تاجریزی بعلقم فرو میکرد و نفسم در نمی آمد 7 " *

1 Note this use of the Perfect for the Future Perfect.

2 *Kilata* (m.c.) = *puck*, " useless."

3 *Mukalla*: an Aiabieised word from the Persian *kulah* : *an siiakhş mukalla bud, na mu'ammam* (m.c.) " he wore a *kulah*, not an " *ammama*."

4 *Kurd-luhht-karda* (one compound adjective) "robbed by the Kurds."

5 *Balahat* " stupidity."

6 The Persian *man* (Ar. *mann*) varies in every district. The Tabriz 'man' is about 7½ lb.: the *Hashimz* 'man' is about 116 lb. The Indian 'maund' is about 80 lb,

7 " I could say nothing."

گفتار شصت و یکم

در کشیدن ملا نادان جزای حاجی بابا را

ده روز تمام که هر روزی سالی بود بگذشت و از نادان خبری نشد * در عالم نادانی همه را میفرسیدم که باز آبی بروی کارش آید و مقله خانه اش بی من برپا شود * رفت و آمد چنان از ده بشهر کم که کم مانده بود من از بیصبری بیوم تا صبح از ده به کار در شهر پیدا نکرده خشمناک بفرشته خبری رافع شک و دافع شبهه آورده *

خبرش اینکه "یک نسجهی آمد و پسر آغا را با اسبش بگرفت و بپهران برد" * ای خوانندگان و شذوندگان! قیاس حالت من بکنید * معلوم شد که چو ملا نادان خبر بمن نمیداد * از حالت حال خاطر جمع ، و از استقبال در نبودن باهل ده بدروود کردم که ناخوشی من تا همین جا بود * برای اطلاع از ده بهمدان رفتم * پدر نادان نه از آنان بود که خانه اش مجهول ماند * اما بدانجا رفتم و برای اطلاع در پیرامونش هم نگشتم که مصراع پیر خردم بگوش میگفت * مصراع * با خبر باش که سرمیشکند دیوارش * بدانگی رفتم * اولاً برای اصلاح سر و ریش ثانیاً برای اینکه درانجاها خبر از همه جا بهتر و بیشتر است *

بمحض اینکه گفتم "آستا ، چه هست و چه نیست ؟" دو قدم واپس رفته برویم نگریست که "از کجا میائی ؟ گویا از کار نادان" * سگ و سگ نادان خبرنداری ؟ ملعون بقتل ملا باشی گفتا نکرده رختش را هم پوشیده و اسب نسجهی باشی را سوار شده بود * چه قدر که خورده است *

1 Hama rā = " all the time."

2 Ustā m.c. for ustād.

3 Nadan-i sag; izafat- i.e. ki mial-i sag nadan ast.

پس نجاهل کفان آنچه دلم میخواست از ندانستها ، از او دانستم ؛ و جای القاس دوباره پرسید نگذاشت * بدین نوع گفت که :-

" ده روز پیش ازین ملا نادان با اسبی لایق سوهنگان ، نه شایسته قرآن خوانان ، با لباسی فاخر آمد * عمامه و شالش کشمیری ، عظیم خانی ، بعینه مثل ملا باشی * ظاهرش موجب حیرت ما شد ، چرا که اول خبرهای بد او میآمد * با غرور از اسب فرود آمد و احوال طهوان را بسر جواب دهان ¹ چنان بخروج داد که آن اسب و یواق برای دلجوئی یار داده شده است *

" ما باور کردیم * او هم در خانه با احتیاط بدشست * روز دیگر در در خانه حاضر بیرون آمدن و در شهر خود نمائی کردن بود ، که ناگاه نسقچی از طهوان در رسید ، و او در خانه او گذشته چشمش باسب افتاد * نعره زد که ' سبحان الله ! این اسب از کیست ' ؟ گفتند " از ملا نادان است " *

" گفت ' ملا نادان سگ کیست ؟ او را چه ، باین گه خوردنها ' ؟ این اسب از نسقچی باشی ، ارباب ماست * هر که گفته ' از من است ' دروغ گفته است ، میخواهد نادان باشد میخواهد دانا * "

" در این اثنا نادان خود از خانه بیرون آمد : چشمش بدسقچی افتاد ؛ دانست چه خبر است * از قضا بابای ² نسقچی یکی از خر سوار کنندگان نادان در طهوان بود *

" نادان را چون عمامه ملا باشی در سر و قبایش در بر بود دانست بچه خطر افتاده است * خواست طویل ³ گذارد ؛ نشد * نسقچی دان و بیداد بر آورد که ' بگیرد ؛ به بندید ؛ خودش است ؛ خوب گیر آمد ؛ طاعمان یار بوده است ؛ قاتل ملا باشی ؛ دزد ملا باشی ؛ بخدا ، به پیغمبر ! همین است ' *

" از اسب فرود آمد ، و با یاران خود ، نادان را با لایق ⁴ و انابه و انکار داد و بیداد و قسمهایش بگرفتند " *

¹ ' Replying with his head to enquiries about the news for Teheran ' i.e. making light of, etc. '

2 = U chi fraqq darad az In guh-ha bi-kkurad.

3 Bdba ' vide ' p. 354, note 7, chap. 57.

4 ' He wished to leave the stable ' (like a donkey ?).

⁵ Lābū "supplication."

خلاصه گفتگوئی که در میان نسقی و ملا نادان شده بود، دلاک همه را بگفت
و معلوم شد که با همه وساطت پدر و احباب، نادان را دست بسته^۱ بپهلوان برده بودند.*
از این حکایت دلم چاک و زهره آب شد، بفروغی که گویا بهیچ کس چنان حالتی
هرگز روی نداده است.* در اول دلم بگم کوردهای خود سوخت؛ اما در آخر فکر کردم
که قضاهاى من بر سر نادان میترکد؛ و چون از سر برده شده؛ در نمی آید کار من
در پرده می ماند.* و بخود نگوان، دیدم که سقارک من همیشه یار، و از آن نادان همیشه
بویال دو چار بوده است؛ اگر چنین نبودى رخت خود با من عوض نمیکردی.*
سزای مرا او کشید، و دیدم که در ایران مانند من کار عقل نیست.* باز کما فی
السابق به نیت ترک ایران افتادم.* اگرچه اسب و یواق نداشتم اما آن قدر نقد که قا
سرخدم رساند مانده بود.* با لفظ مجاری خدا بزرگ است، آسوده، از قضا و بلاهای
دیده و ندیده، خود را بخدا سپردم.*

¹ Dast-basta; compound adjective and not past participle.

گفتار شصت و دوم

در شنیدن حاجي بابا حکایت غریب حمام را،
و دریافتن تقصیر خود

از شامت آخوندي مقالو، لباسش را از بر انداختن و خود را بصورت سوداگران
آرامتن خواستم * قافله کرمانشاهان را سراغ کردم * حاضر بود * استري خالي
و سر نشيني¹ بي بار باهم آخت افقاد² *

روز هفتم بکرمانشاهان رسیدیم * در آنجا از نوبجستجوی قافله بغداد ناچار
شدم * راهها از گردان نا امن بود : نا قافله سنگین³ نمیشد نمیرفت : بایستی
چند روز توقف کنیم * شنیدم که روز پیش یکدسته زوار و نعلش-کش رو بکربلا
رفته اند * اگر اندکی زور بیاورم بدیشان خواهم رسید *

چون دقیقه از ترس خالي نبودم، دقیقه فوت کردن نمیخواستم * پای پیاده
بانگ⁴ بر قدم، در دستم بجز یک چماق چیزی نه (ولی در کمرم نود و پنج طلا)
از کرمانشاه بیرون رفتم *

روزانه سیوم، عصر تنگ، خسته و کوفته، از دور دودي دیدم : دانستم که
کاروانست * نزدیک رفتم تا از بار⁵ خانه سراغ جلودار گیرم * چادر سفید کوچکی
برافراشته، کجاوه و تخت روانی در پهلوي ری، زنی چند در میان، نشان زوار
متشخص دیدم *

1 Sar-nishin is the rider of an unloaded mule ; the sar-nishin is Haji : perhaps the words ya'ni man are understood after bi-bar.

² Ukht uftadan (m.c.) " to fall opportune." An du ta ukht-i ham and (m.c.) they are a pair (i.e., both bad) " : uhht Ar. " sister."

³ Sangln (= ziyad) is generally used of a qafilā.

⁴ Bang bar qadam zadan " to walk swiftly."

⁵ Bar-kkana in the diet, is said to be a tent or covering for the protection of baggage.

با^۱ جلودار کرایه قاطر را با هم در رفتیم * با آن حال ، شناسائی^۲ بی معنی بود
اما از افتخار عجمانه نتوانستم گذشت *

باری چند دراز^۳ بنم پیچیده دیدم * گفتند که نعش است بکربلا میبرند * جلودار
ایشان ، مانند سایر جلوداران ، روده^۴ درازی گرفت که "گویا غریبی؟ تا حال نعش
ندیده؟ چیز عزیز را بجای عزیز میبریم : این نعشها بکربلا نه ، یکسر به بهشت^۵
میروند " *

گفتم " به بخشید ؛ غریب کور میشود * آیا این نعشها از کیست ؟ "

جلودار : — " نعش ملا باشی است * مگر از مردن غریب او خبر نداری که چه طور
در حمام مرد و^۶ همرازش بر اسبش سوار شده به کرمش و بر در خانه نسجی باشی
و بدعش^۷ رفت " * پس دستي جنبانید که " او هو !^۸ تا حالا کجا بودی " ؟

از این سخنان ترسان ، تعامل تمامی نمودم و جلودار حکایت را بلوئی نقل کرد
که با اینکه خود موسس و رکن اعظم قضیه بودم باز تعجب و حظ کردم *

گفت " میدانی که آنچه میگویم راست است بجهت آنکه خود در آنجا بودم *
گفتند که ملا باشی بعد از نماز عصر ، با نوکران خود به حمام رفت * بخانه برگشت : در
خلوت خانه نشست *

" میدانی که در ایران بعضی حمامها صبح زنانه ، و بعد از ظهر مردانه میشود
زن ملا باشی روز دیگر در اولین صدای^۹ بوق ، با کنیزان ، به حمامی که دوش شوهرش

1 i.e., *Man va jalav-dār*. *Bā-ham dar raftim* " we settled together " ; *kirāya ra* " for the hire."

2 = *shindsa'i dadan*.

3 i.e., long things.

4 *Ruda-darazi* (m.c.) "loquacity."

6 At the time this was written whole corpses enclosed in 'tin,' with an outer covering of scented leather (*bulgjiār*), used to be conveyed to Kerbela.

The Turkish Government now allows the hones only to be transported, and levies a duty.

6 *Ham-zad* *' a twin "; here— " ghostly double."

7 i.e., to the village of the *nasaqchi bāshl*.

8 *O-ho* ! an exclamation of surprise.

9 *Buq**"bugle, etc." It is said that in Teheran, usually during the month of Ramazftn, a conch is blown at dawn to give notice that the *hammām* is open.

رفته بود ، رفت * بجهت جاسنگینی¹ او ، حمامرا² قوروغ کرده بودند ؛ و هنوز تاریک بوده است * خواست بغزینۀ داخل شود ؛ دستش بهارچۀ گوشنی خورد *

» فریاد کنان بیهوش شد * همراهانش بی اختیار و بی سر رشته از کار ، نمره کشیدند * فریاد کردند و داخل حمام نتوانستند شد *

» در آخر ، پیرۀ زنی ، دل بدریا ، داخل خرینۀ حمام شد * لاشۀ در روی آب شناور دید * از فریاد و فغان او ، زن ملا باشی بیهوش آمد و می³ بیند که نعش ملا باشی است *

» باز بیهوش میشود * کنیزان فریاد و فغان کنان ، یکی میگوید⁴ : باعالی مامی ماند اما نمی شود او باشد ، چرا که بچشم خود دیدم از حمام برگشت * رخت خوابش را انداخته بودم ؛ زود خوابید * صدای خور خورش را هم شنیدم * چه غور میشود که یکی هم در رختخواب بخوابد ، هم خره بکشد ، هم در حمام خفه شود ؟⁵

» ازین دلیل ، حیرت حاضران افزود و معلوم شد که آنکه کنیز دیده ملا باشی نه ، همراهش بوده است * زن ملا باشی باز بیهوش آمد و با انگشت خود نشان داد که «شهرم است ؛ خودش است ؛ از رویش که دیروز خواشیدم معلوم است » * کنیزی دیگر گفت که : آری بدین دلیل که یکطرف ریشش هم که کندی معلوم است ، *

نشانها بجا⁶ ، گریه وزاری برپا شد * می گویند که اگر دست زنکه را نمی گرفتند خود را می کشت * کنیزک گفت که : آخر چراغ را خود از دست من گرفت و خود در را بست و خود خرخر کشید * بروم به بینم در خانه چه خبر است ؛ خوابش را میآورم ، *

» یکی گفت که خوب ، گیرم تورفتنی و دیدنی که در خانه است ، پس این کیست ؟

» دیگری گفت که : این همراه او میشود ، چرا که یک روح در دو بدن نمیشود *

بدن که رخت⁷ عوضی نیست که هر ساعت تبدیل کنی ، *

¹ Ja-sangini = buzurg-martabagi.

² Qurugh k. (قُرُوحْ) to forbid " : bore it means the exclusive occupancy of the hammām while the noble lady is in it. Only very big people can exercise qurugh : a special fee is of course paid. To reserve a railway carriage would be quruyh kardan.

³ Note change of tense from Preterite to Historical Present.

⁴ 'The marks were correct.'

⁵ 'A change of clothes.'

”یکی دیگر گفت که : این حکایت خیلی نازگی دارد ، بعینه مثل همان است که کسی دو خانه داشته باشد ، یکی در ییلاق ، یکی در قشلاق ، *

”درین اثنا مشتریان دیگر رسیدند و هر کسی چیزی گفت * زن ملا باشی از گریه و زاری دست بر نمیداشت تا کذبک از خانه برگشت و خبر آورد که ، ملا باشی در رحمت خوابش نیست ، *

”واقعۀ به بیرون سرایت کرد * زنان بیرون نرفته مردان داخل حمام شدند : گویا در ایران حمام بازی زنانه^۱ به از آن نشده * صدای مرد وزن گوش فلک را کر میکند * ” در انجام کار ، اقارب و اقوامش نعش را بردند و بعد از غسل و جنوط^۲ و کفن قرار بگزیلا - بردن دادن *

”زنش هم برخاست که ، من نیز میروم ، * استرهای مرا گزاید کردند * آن چادر که می بینی از اوست ؛ و در آن دیگر نعش شوهر او * جمعی کثیر هم که نعش فرستادنی داشتند این فرصت را از دست نداده خواستند که مردگان ایشان با عالمی معشور^۳ شود “ *

از فقرۀ آخرین حکایت جلودار ، چندان ترسیدم که کم مانده بود من نیز از معشورین^۴ با ملا باشی شوم * معلوم شد که از بلائی که میگریختم با پایی خود بمیانش افتادم^۵ * اگر از خدمتگاران ملا باشی کسی مرا میشناخت کارم تمام بود *

روی بجلو دار نمودم که ” خوب ! بعد از در آوردن نعش ملا باشی از حمام چها شد ؟ “ - تا فقرۀ رختهای خود را که در گوشۀ حمام انداخته بودم بدانم چه شده *

گفت ” بسر امیر المومنین درست در خاطر ندارم * اینقدر میدانم که در این باب روایات متخالف بود * یکی میگفت که ملا باشی بعد از خفه شدن در حمام ، در اندرون خود دیده شده است ؛ و دیگر میگفت که فردای آنروز ، از در خانه نسجی^۶ باشی ، بهترین^۶ اسبش را گرفته و رفته ؛ و به نسجی باشی با دست خط خود فتوی

¹ *Hartimām-i zanāna*, an idiom for an uproar.

² *Hanut* " sweet herbs sprinkled over a corpse."

³ *Mahshur* "raised from the dead." "Such a learned man." *Ba Rasul mahshur shavi* is a blessing, and *ba 'Umar mahshur shavi* is a curse.

⁴ An *izafat* after *mahshur in*.

⁵ Confusion of metaphor; should be *amadam*.

⁶ *Bih-tarIn ash-ash* ; note the superlative qualifying a noun (and preceding it without an *izafat*).

شراب خوردن داده * باری این قدر اختلاف بود که چیزی حالیم نشد * هرگز از همه اینکه بشهادت نوکران، زنده‌اش از حمام بیرون آمده است و مرده اش در حمام مانده * اما چیزی دیگر بروز کرد که قدری موجب رفع اشتباه مردم شد * در گوشه حمام پاره رخت کنه پیدا شد و بعدس دانسته بودند که رخت حاجی بابا نامی آدم ملانادان عفسد است * ای! بر پدر هر دو لعنت! همه کس میگفتند که قاتل حاجی بابا است، و در بدر ولا^۱ بلا، پی او میگشتند * پاره هم میگفتند که ملانادان هم بی مداخله نیست * باری بهر طرف آدم بگرفتند و دو فرستادند * کاش یکی از ایشان بدست من^۲ میافتاد! اینقدر مرده گانی می گرفتم^۳ که ازین مرده کشی خلاص میشدم^۴ * “

ای خواننده کتاب، من چیزی نمیگویم؛ تو خود قیاس عالم کن * منکه هرگز مرد روبرو شدن با خطر نبودم و همیشه از خطر روی میگردانیدم، با پای خود بیایم و جان خود را بخطر اندازم؟ نه پای واپس رفتن، نه یاری یابیداری، میبایست چه کنم؟ فکر کردم که “باز پیش رفتن بهتر است، بلکه خود را بسرحد^۴ توانم رسانید و از بلا^۴ میتوانم رست * با خود قرار دادم که خود را بعیا پیچیده مانند کسیکه چار سویی را قضا و بلا احاطه کرده بانجام حال خود نگران باز مانم *

¹ *RaJsht-kuhna* (m.c.); no *izafat*.

² *La bi-la* lit. "fold to fold." In 'Iraq *la-yi last = plsh-i tust*.

³ Note that the Imperfects here after *kash* give a Future sense.

⁴ Note this change of tense: incorrect but m.c.

گفتار شصت و سیم

گفتاری حاجی بابا و خلامی او

فردا کاروان براه افتاد، تخت روان از پیش، شتران مرده کش در عقب آنان، و قاطران با سر نشینان در عقب همه * من در پهلوی جلودار پنهان پنهان روان * چون چشمم بآدمی زشت و بد لباس میافکاد که کسی برویش نمینگریست بعالتش رشک میبودم و حسرت میخوردم * بیشتر ترسم از اینکه صبادا در میان همراهان زن ملا باشی، کسی مرا بشناسد * چون یکی از ایشان بعقب می نگریست زهره ام آب میشد و زود سر را بر میگردانیدم *

روز اول بسلامت گذشت : شب، در بارخانه، بر روی بارها خوابیدم * روز دیگر هم بد نبود * بنا کردم اندکی آسوده شدن : میل و کردن در گفتگو باین و آن کردم *

اولین آشنایم راهبی ارضی بود : خواستم بدو بفهمانم که سخت مسعود بوده است که طرف 1 صحبت مسلمانی واقع شده است : ناگاه یکی پهلویم گذشت * دیدم آخوندی بود که در خانه ملا نادان میخواست میغه بمن دهد * جگرم بدهم آمد * اگر خود روح ملا باشی را میدیدم چندان نمیترسیدم * بزودی سر را برگردانیدم * او هم مرا ندید و بالای رسیده بغیر گذشت : و بجز ترس چیزی مایه نگذاشتم * باز خود را پهلوی جلودار کشیدم و از آشنائی راهب در گذشتم *

روز سیم می بایست از دهنه بگذریم که گردان بسته بودند * هر کسی بفکر خود بیش از فکر من بود * اگر از آنجا می گذشتم بسرحد رسیده بودم در صورت ظهور غائله بفرکان النجا بدن میفوانستم *

1 Taraf = muqabil, i.e., yak taraf-i suhtbat man, va yak faraf u.

2 Māya gutSshtan = kharj kardan.

آنروز کذائی را هرگز فراموش نمیکنم * در آنروز قافله هیأت لشکری داشت *
 هر کس از سلاح معنی^۱ چیزی داشت بیرون آوردند * روز ایلغار ترکمانان در سفر با عثمان
 آغا بغلعلوم آمد * دیدم همان تروس در همین جا هم هست * در میان خودمان^۲ باشد
 بنده را نیز مرور دهوز چندان ازدها افکن و شیر اوژن نساخته بود *

قافله با نظام تمام در پی هم ؛ چالوش و بلدی با وابستگان ملا باشی چرخه -
 چي وار^۳ در پیش * مرا برای آسودگی ، بجای یک دلیل ، دلائل متعدده بود * بجز
 درد سر خود ، درد چیزی نداشتم ؛ و دستگیری بجز تومانهایی * در کمر نبود *
 قافله ساکت و صامت ، بجز آواز درای^۴ چیزی در میان نه ؛ من در تفکر که بود
 تومن را در بغداد بچکار اندازیم ، ناگه بلد با مردمی خوش سر و وضع ،^۵ روی بمن تاخت
 و با انگشت بنمود که " همین است " *

خدا میداند که تمام شدم^۶ *

همراه بلد را دیدم که عبدالکریم صد تومانیست * گفتم " ایوایی که گرفتار شدم ،"
 اما بلد روی بمن کرد که " تو از همه عقبتر آمدی : هیچ نشنیدی که کلب علی خان
 درد در کدام سمتها بوده است ؟ "

آنگاه اندکی دلم بجای آمد و شکسته بسته جوانی دادم ، اما چشم من به
 عبدالکریم و چشم او بر من * دلم درهم و برهم شد * از نگاه تند و تیزش تاب از زانو
 و رنگ از رویم پرید * او برای تشخیص تمام ، زیر چشمی همی مینگریست و^۷ من
 برای کوچه غلطی ،^۸ پهلوی^۹ می^{۱۰} تپي کردم تا اینکه عاقبت بشناخت و نعره برد که

1 *Silah-ma'nq* " anything in the nature of a weapon."

2 i e., ' between you (the reader) and me (the writer).'

3 *Charfflia-chi T.* " skirmisher, scout; " *charfeha* ' a wheeling about, skirmish ing.'

4 Note the *izafat*. Were it omitted *dast-gir-i* would naturally be read with *dar kamar*.

5 It is the usual custom to remove the bells when passing near a dangerous spot.

6 ' Well turned out as to head dress and apparel.'

7 = *halak t'fudam*.

8 Note the double prefix, i.e., the continuative particle and the prefix.

9 *Kucha-gkalati* (m.c.) = *tajahul* ; (' I knowingly went into a wrong street to avoid him').

Compare *Fulan has kh ud ra bi-kvchayi Hasan chapmi-zanad* (m.c.) ' he is pretending ignorance ; saying " why " and " where " as though ignorant of the matter.'

10 *Pahlu tuhl (tahl) kardan* (m.c.) = 'agab kashidan. Note position of همی .

”آري خودش است! اينكه بويش من خنديد و صد تومان را گرفت و جست،
همين است“ *

پس روی به‌راهان کرد ”که اگر دزد مي‌خواهيد اينک دزدي که پدر کلبعلی‌خان
است؛ شمارا به پيغمبر، با ميرالمومنين اين پدر سوخته را بگيريد“ *

من بانکار و اصرار برخاستم و شايد هم پيش مي‌توانستم برد، اما آخوند معهود
ملا نادان، از جاني در آمد و مرا باسم بخواند * رفع همه شبهه و ماجري شد * همه
يقين کردند که قاتل ملا باشي و مرتکب آنهمه فسق و فجور من بوده‌ام * همهٔ
و آشوبي درکاروان بخاست و بنقد، چند دقيقه، حرف کردن از عيان رفت * هرکس بمن
چشم دوخت *

عاقبت بگرفتند و دستم را از قفا بستند و درکار بردن نبرد زي ملا باشي بودند که
ناگاه ستارهٔ ميمون و طالع همايون باز بمددگاري برخاست * از دور نعره بلند شد:
جمعي سوار از کوه روي بدره سرازير شدند * خدا پدر گور را پياييزاد! کردن در
رسيدند * کاروانيان از هم پاشيدند * گو دست، کودل تا مقاومت کند؟ سواران
گريختند * قاطر چپان برای خلاصی خود و حيواناتشان بند بارها را بریده بعين صحرا
ريختند * شترنان نعره‌ها از شتران بدبلسوی و آنسوی انداختند * بچشم خویش ديدم
که نعره ملا باشي بجويي بزرگ افتاد، گویا در خوانه حمام افتادن و خفه شدن
کم بوده است * خلاصه بگويز بگويز، همگاني شد *

من بحال خود باز ماندم * بعد و جهد دست خود را کشودم * چشم کردن
همه برتخت روان بود * بمن اقبال ديدم کسانیکه مرا بدان روز انداختند بوز من
افتادند * همراهان زن خيلي فرياد کردند اما در چنان روز و در چنان جا * مصراع *

”آنچه البته بجائي نرسد فرياد است“: گود فرياد نميشنود * بهانه سلامت بها *
همه را سلامت لغت کردند * تيمنا و تبرگا، ژندگي، لباس، مرا از برهنه شدن رهايدند
و من، بوسيله لباس، قاطر را رهايدم * نه مرا بيچري و قاطرم را بيشيزي شمرند *
معجربى اندیشه، نه فکر مال بوده، و نه در خيال نعره مرده، مانند باد آزاد،
و مانند هوا بی پروا، بقاطر مردکه جلودار سوار، تنها با زمره * * پيت *

”باز شد رفع بلا از سر حاجي بابا ... بارک الله! زهي اختر حاجي بابا!“
روی براه نهادم *

1 Hamhama " murmuring."

2 Salāmat bahā " fees for safe conduct."

3 Tayammun " being fortunate."

4 Zhandagl " raggedness."

گفتار شصت و چهارم

در وصول حاجی بابا بغداد و ملاقات وی با خواجه اولین،
و سلوک وی بطریق تجارت

زن و بچه و غلام و کنیز ملا باشی بدست گردان، و من بصوب مقصود شتابان برای
نَفی^۱ وجود، اظهار حیات بهیچ کس نمیکردم، و دور از راه بیمردم *

گروهی از فرزندان بدین سویی و آنسویی همی دویدند، و چون بیش و کم، هر
یک را دردی از قبیل درد آشنا یا مال بود، بر دور نرفته بامید چاره بر گشتند *
من بی درد، آزاده ترین همه، بعد از علی دو فرسنگ راه، خود را تنها و وارسته
دیدم * چون ماجرای خود را پیش چشم آوردم، بجز یاری بخت بهیچ حمل
نقوانستم کرد *

بالخود گفتم که " با این طالع سازگار، وقت^۲ آن است که شاه راه حب جاه پیش
گیرم * این همه مصیبت برای حصول سعادت من بود: **وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا مِنْ شَأْنِهِ** *
با نود و پنجاه تومان در میان، و با این وسعت راه جهان، چه نمیتوان ؟ نادان را بدم
خمپاره * نهادند، بمن چه ؟ زن و بچه ملا باشی بدست گردان افتادند، بمن چه ؟
چرا کلاه خود را کی نگذارم و باد بوی بغل نیندازم ؟ "

خلاصه باليمن والسعادت والاقبال به بغداد رسیدم، و غریب الغریب داخل شهر شدم *
در بغداد کاروانسرا بسیار است، وای خود را باختیار قاطر سپردم * بحکم بلدی، زبان
بسته مرا بر در کاروانسرائی بزرگ بود که گویا **نحط رجال^۳ رجال^۴ قافلۀ ایوان^۵** بود *

1 saub = taraf.

2 Nafi-yi wujud zalzchud ra riist saMktan.

3 Izafat after vaqt.

4 Khum-para or qumbara () " a mortar."

5 Rihal pi. of rahl " baggage for a journey."

6 There are many Persians in Baghdad.

در دم در، از فراق یاران و عزیزان بنای عرو و مرا گذاشت * اگر میتوان خوش بخفتی گفت، خوش بخت شدم که در صحن کاروانسرا مشتی از هم‌شهریان دیدم، و گمان کردم که مرا نخواهند شناخت، اما چه چاره؟ کار بعکس شد *

بعض دیدار من منتظران زوار و قافله بر سرم ریختند * من بایجاز،^۱ بجواب سوءالات ایشان پرداختم * عاقبت قاطر را در همانجا انداختم که «البنه به صاحبش می‌رسد»، و خود بجانب دیگر شهر رفتم تا دور از شر خفته خواب آشفته نه بینم *

در اولین قدم اجتناب، از روی احتیاط، تغییر سرو وضعی^۲ دادم * توبره^۳ سرخ بنام فیس^۴ بر سر، جوالی^۵ فراخ بنام قبا در بر، تنگی^۶ دراز بنام شال در کمر، عثمانی حسابی شدم * از پا^۷ افراز سرخ هم نتوانستم گذشت که ترکی بی خفا^۸ احمر، خریست * پس از آن بفکر اهل و عیال عثمان آغا اقدام، تا بواسطه ایشان خود را بکاری^۹ وا دارم *

بطرف راسته بازار پوست فروشان، که برنگاه تجارت عثمان بود، رفتم؛ و از نشانهایی که در ایام رفاقت، از جا و مکان خود داده بود گمان می‌کردم که بی سوال هم توانستم جست *

خدا راست آورد * بی‌رحمت، دکان پوست فروش بزرگی در راه دیدم * سر بدارون بردم که «عثمان آغائی بود، بغدادی؛ پوست بخارائی خریدن رفته بود؛ چیزی ازو ندارید؟» از گنج دکان صدای آشنا بگوشم رسید که «ترا به پیغمبر کیستی؟ بیا به بینم؛ عثمان آغا منم» *

با حیرت تمام دیدم که پیره مرد خود اوست * ازین ملاقات تعجبها کردم * من از حالت خود آنچه گفتنی بود گفتم؛ و او نیز حکایت خود را بدین نوع بیان کرد: —
«از طهران بقصد استانبول بیرون آمدم * راه میان ارض روم^۹ و ایروان^{۱۰} بسته بود:

¹ Or 'arr 'arr " braying."

² i.e. with short answers.

³ Ya of unity.

⁴ Fis (for T.) " a fez."

⁵ Tang " a girth for a horse or mulo."

⁶ Pa-afraz " slippers."

⁷ Khuff Ar. " hoof,"

⁸ Arz Rum.

⁹ Erivan.

بهتر آن دیدم که به بغداد بگذرم و بعد از غیبت^۱ دراز بمسقط الرأس خود باز گشتم *
پسرم بزرگ شده بود و بنا بخبر مرگم تعزیه ام گرفته * میراثم را قسمت کرده حق مادر
و خواهر را داده بود * اما بحکم مسلمانی پاک ، از دیدارم هراسان نشد و حق پدری
و پسری فراموش نکرد * زخم زنده است و دخترم پا بر بخت^۲ و من بهروز^۳ * *

پس نگاهی غریب بمن کرد که " خوب حاجی ! آن متعنه^۴ طهرانی که بود ،
و بچه خیال بگردن منش بستنی ؟ بنان و نمکی که باهم خورده ایم آن پنجروز^۵ با آن
زن بودن بد تر از چند سال با ترکمانان در اسارت بودن گذشت * کسی با دوست دیوینه
اینگار را میکند ؟ "

قسم خوردم که " غرضم از آن ، تمتع تو و خوشگذرانیت بود * آن ملعونه را
همبخوابه^۶ خاص شاه گفته بودند * با این خیال هر قدر ساسش کهنه باشد باز از آثار
منادید^۷ عجم است ؛ و در نظر کسیکه سالها با شتر بسر برده باشد جلوه تواند کرد " *

عثمان گفت " چه شتران ! بحق خدا که شتران با آن لب و لنج^۸ در نزد
او رفته و از مشک و عنبر سوشته اند * کاشکی شتری بتمتع گرفته بودم ! افلا راحتم
میگذاشت ؛ آن اردهایی مردم اوبار^۹ آن افعی هرده^{۱۰} نشان ؛ " هر دم صفت میگذاشت
که " سخت بختیاری که مرا در کنار گرفتی ؛ من همانم که ریش شاه را می کندم ، *
علاوه بر این هر ساعت سیلی بصورتم میرزد و مشتتی از ریشم می کند " * پس رخساره
مایلیدن گرفت که " اکنون نیز صدای سیلی بگوשמ میاید " *

در آخر با قسم و آیه^{۱۱} خاطر نشانش نمودم که " غرضم خوشبختی تو بود " *
پس با کمال مردانگی گفت " تا در بغدادی مهمان منی ؛ بیا و در خانه من منزل
کن " * منم معلوم است از خدا میخواستم *

1 Ghaibubal " absence."

2 Pā bar bakht " of a marriageable ago."

3 Bihrrnz = Ichush-bakht.

4 Panj ruz is an idiom for " a few days," and often " the span of a human life."

5 " Chiefs j kings " ; pi. of sindid.

6 Lunj " cheek ; lip."

7 Note Pluperfect after kashki.

8 AubQrldan (rare) ** to swallow, engulph."

9 Hizhdah nishan is a common and vague term of abuse for women : one ni'-shān is said to be its horns, a second its wings, and a third fire instead of breath.

10 A common m.c. expression.

این صحبتها در میان دکان بود و هنوز بهر دو قاز¹ قهوه صرف نشده * پس از آن بدکان پسرش رفتیم * دکان او نیز در آن نزدیکی بود * اسمش سلیمان ، کونا قد فریده اندام ، کوژ پشت ، شکم گنده ، تخم پدرش * بمحض معرفی پدر که " این حاجی بابا ست " مرحبا² گفته قلیان را از دهان خود باز گرفت و بدهان من داد *

پس ازین حالات ، خیال کردم که با آن مردمان خوب ساده در بغداد با راحت و استراحت توانم زیست ؛ اما برای خود نمائی که بار شایرم نه بار خاطر گفتم " مرا صد تومان نقد است ؛ با آن چه میتوانم کرد ؟ از دایه زندگی³ و آوارگی بسته آیدم * غرض اینکه بعد ازین ، آدم زار لغت نانی بکف آرم و براحات عمر گذارم * بسا که با عایه کمتر از آن من بحال و دولت رسیده اند " * هر دو تصدیق نمودند و عثمان آغا که بموکت سفر بایران و مباشرت بایرانیان تک و توک⁴ نظمی هم داخل نثر میکند گفت " بلی * مصراع⁵ قطره قطره جمع گردد و انگهی دریا شود " *

پس با عثمان آغا روی بخانه او رفتیم *

1 *Du qaz qahva* "two ghaz worth of coffee": ten *dinar* equal one *ghaz* (nominal money).

² *Marhaba* () "welcome ! also bravo !"

3 *Dila-zindagi* = *harzagl* or *Iv't-garl* : *ān shateht*; *dila ast* (m.c.) "that man is a bad lot and keeps low company." *Data* is "a marten ; a coarse habit of a dervish ; a deceitful woman" and *dalla* ** a marten : fraud ; false ; a whirlwind."

⁴ *Tak u tuk* (m.c.) "one or two."

⁵ A misquotation from *Sa'di*.

گفتار شصت و پنجم

در چپوق خریدن و مهر بی ثمر بدل دختر خواجه خود افکندن

خانه عثمان آغا در کوچه تنگ رو بجاده بزرگ بود * در در خانه اش تلی از خاکروب^۱؛ بر روی تل، یکسوی چند بچه گریه اموا^۲ و از یکسوی چند توله سگ^۳ در حاو^۴؛ * در خانه درمیان ایندو دسته سازنده * صحن خانه کوچک، و اطافها از پاکي و پیرایه خالی^۵ * چون برگ و ساز من منحصر باحرامی^۶ بود و بس، کوچ نمودن از کاروان سرا بخانه چندان دشوار ننمود * احرام را در گوشه اطاق بزرگ انداختم که رخت خواب عثمان آغا هم در گوشه دیگرش بود *

بمبارک باد قدوم شیلانی کشید * برف بریان با پلاو فراوان و خرما و بیاز از حومسرا بر آمد، دست پخت زن و دختر، و یک تن کنیز منحصر بقدر^۷ که هنوز بجهته دیررسی، رویشان ندیده بودم و برای حرمت و ادب، احوالشان نپرسیده *

یکی از رفقای راه بخارایش نیز موعود بود * تا نصف شب سخن از تجارت رفت * من از بی سوشنگی دهان نکشودم ولی چون نیت تجارت داشتم بگفتگو^۸ شان نیک دقت مینمودم *

1 *Bachcha-gurba* (m.c.); no *izafat*.

2 *Māw māw* "• mewing."

3 *Tula-sag* (prop. *tuZa*) "pup: " *tula* is also a term applied to sporting dogs other than greyhounds (*fazl*).

4 *Haw haw*. The correct Ar. verb is

5 The Persians keep their houses neat and tidy.

6 "Blanket."

7 "Limited to one: " *aulad-ash munhasir bi-fard ast* (m.c.) "he has only one child."

8 *Ouft-u-gu-shUn* or *guft u gu-yirshan*.

از نکات و دقائق موضوع^۱ چيزي فرو گذار نکردم * هر کس گفتگوي ايشان مي شنيد گمان بر خاستن قيامت مي نمود چه از استانبول خبر کساد در پوست بخاري بايشان رسیده بود * پس مصلحت چنان دیدند که من سرمایه خود را بتجارت پوست نگذارم بلکه چپوق بخرم که هرگز قيمت او را تئوئي نيست و عادت چپوق کشتي را تبدلي نه *

بعد از بن قيل و قالها و رفتن مهمان، با اندیشه شنیدهها،^۲ همه ذهمن بچپوق رفت * شب، همه شب، در اين فکر که چند چپوق بيک تومان توان خريد و از هر چپوقي چند توان اندوخت * از نشاء شراب اين خيالات مست، باندیشههای بازل افتادم * حکايت سعدي با تاجر جريره کيش در پيش حکايت من افسانه بود * در سر آن بودم که "انجير از ميري بفرنگستان برم و فیس فرنگي بمصر آورم * از مصر پول بافريقا برم؛ و از آنجا اسير قبيمن آرم؛ ببهاي گران بفروشم * از يمن بکنه روم؛ از کنه يمن برگردم * تهوه يمنی بايوان برم * در آبران بسوداگري پردازم؛ از سود سوداگري (تبه و منصب بگيرم؛ از پای نه نشينم تا صدر اعظم و شخص اول ايران شوم" *

با تئوره^۳ و استواري ابخيلات، بخريدن متاع پرداختم با کسيکه بکوهستان بخنياري و لرستان ميرفت، تا چوب مهلب^۴ آرد * قرار داديم که فلانقدر چوب چپوق در بغداد تسليم من کند و من آنها را سوراخ نموده بار استانبول ببندم *

بعد از بن مقدمات، در ايّام انتظار چوب چپوق، ببلاي زخم خرما يا دمل بغدادی که در انجام عام البلوی است دوچار شدم * از قضا اين زخم از ميان رخسارم بر آمد بنوعیکه یک گوشه ريش مبارک را نيز خرابکاري کرد *

شب و روز بي شکيب و نالان و بابخت سقيزه کزان که "ای زخم بي پيرمگر جاي ديگر قطع^۵ بود که بايد از رخسار من در آئي و مرا روی ديدن اين و آن نگذاري؟" پس آهي از جگر بر کشيدم که "چه بايد کرد؟ حکماء راست گفته اند، اگر آنچه ميخواستني ميشدی همه سنگها الماس ميشدی، * هم چنين اگر هر کس دمل را از جاي دلخواه خود در ميآوردی در بغداد صورت زشت پيدا نمیشدی" *

¹ "Placed before, brought forward, i.e., mazkur: ' the subject of discourse.

² From pondering on the things I had heard.'

³ " Prisoners (i.e. slaves)."

⁴ Taqarrur " being settled."

⁵ Mihlab is said to be another name for the lablaba. Can the latter therefore be the ivy? Can the cherry P. Mahaleb have any correction with mihlab?

⁶ Magar ja-yi digar qahat bfid? (m.c.) " was there a dearth of other places? "

با اینحال باز جای شکوش خالی بود^۱ چه عثمان آغا با اینکه آنندمل را از طرف دیگر در آورده بود^۲ باز صورتش آینه زشتی درست مینمود؛ و او بجای دلسوزی بومس ریشخند مینمود که «با آن بلاها که بر سر تو آمده است، زخم بغدادی دارو و صرم است * اگر یکطرف صورتت نا درست میشود، طرف دیگرش درست است * نمی بینی که فیروزه با آن گوانبهای، یک طرفش احسن الوان و طرف دیگرش با خر صره^۳ یکسان است، و باز گرانبها است؟ تو در میان مردم همیشه طرف درست را بنما و از نادرستی بپرهیز»

دیدم که با آن کثافت بشرف خود خوشروئی کسی را نمیخواهد، مانند نا پرهیزگاران که روی پرهیزگاران نمیتوانند دید؛ و مانند سگان بازاری که چون سگ شکاری بیلند فریاد و مشغله بر آرند * *

با همان صورت دلکش، مطبوع طبع دلارام، دختر عثمان آغا، شدم * دلارام با عمره و کرشمه اظهار عشقنازی نمود و با مادر که در معالجه این زخم یکتا بود بمداواتم پرداخت * جای تعجب اینکه تاریخ سر زدن این ریش با تاریخ گل کردن عشق دلارام مطابق افتاد یعنی در یکروز واقع شد * شش ماه روزگار^۴ هر دو روز افزون؛ هرچه زخم بزرگتر میشد عشق قلنبه^۵ تر میگردد * راستی را این علت ساریه عشق، از جانب من سر نرد چرا که دختر آغا با پدرش سببی بود، بدو نیم شده * عجبتو اینکه در همان نظر اول، این دختر بصورت شتر پیری بمن جلوه نمود؛ و هر وقت او را میدیدم شکل شتر بنظرم میآمد و این اشعار فوق الدین یردیی بخاطرم میآورد * **قطعه ***

ای عزیزان ز لب و لعل شتر فیض برید ... خاصه وقتی که بود مست اداها اشتر
گرزند فیل به پهنای شکم طعنه بغرس ... میکند ناز بغر از قد و بالا اشتر
بودش جای ز منزلت خور بالا تر ... جلی خرداشتی از حضرت عیسی اشتر
ایخوش آندم که شود مست نواخواهی و من ... گویم از ذوق که جان وقف لبث با اشتر *

چون وزم ریش بسرحد کمال انجامید عشق دلارام هم کمال یافت یعنی

¹ *Ja-yi ahukr-i dumbāl Jshālī būd — bayist ahukr bi-kunam. Ja yishumā bhālī būd (m.c.)* " your place was empty " = " zoa were missed ; also you should have been here."

² There is a *kināya* here.

³ *ghar-muhra* " a (valueless) bead."

⁴ *Shush mah riltgar (m.c.)*; a saying.

⁵ *Qulutyba (m.c.)* " coarse (of texture or of speech)."

بهرزگی اُلنجر شد * از این روی چون وقتِ سفر نزدیک شد ، بحکم آنکه * و العشق داء
و دواؤه السفر ، خوشوقت شدم * بازهای چپوق را بستم و تدارک راه را دیده در
ساعتی که سکن یلدوز در عقب و رجال الغیب در پیش رو بود رو برآه نهادیم * بینوا دلآرام
از فراق من بی آرام ماند ؛ و چون فروکشی باد ریش مرا میدید آه سرد میکشید ،
گویا آن زخم بنظر او سر رشته تنهایی بود که با من وصل او می توانست بشود *
* مصراع * افسوس که آن رشته بزودی بگسست * * بیت *

نه زخم من نیک فرجام ماند . . نه عشق دلآرام ناکام ماند

I Harzagi " indecency."

گفتار شصت و ششم

بسوداگری رفتن روی باستانبول

در روزی از روزهای خوش نوبهار، از دروازه استانبول بغداد، بیرون رفتیم *
 لحافم را بروی بار قاطر گسترده و با کمال وقار چارزانو بر روی آن نشسته
 با ساز درای کاروان، خود را سوداگری معتبر می‌شمردم *

همراهانم، بجز عثمان آغا، چند تن پوست فروش، و یارۀ ایرانی * حکایت ملا باشی
 طهرانم اندکی کهنه شده * سر و وضعم بغدادی چنانچه بغدادی قلم می‌رقم و از
 ایرانی گری چندان علامتی نداشتم *

اگر بخوایم تفصیل راه را چنانچه معلوم است، از قبیل ترس دزدان و نزاع
 کاروانیان و هیهویی مسافران تفصیل بیان کنم درد سر آورد؛ لهذا بتفصیل تأثیر
 اولین استانبول بر خود اکتفا می‌کنم *

من ایرانی و اصفهانی و باین اعتقاد که

جهان را اگر اصفهانی نبود ... جهان آفرین را جهانی نبود ¹
 اگر کسی می‌گفت پای تخت روم از پای تخت ایران بهتر است، دندانش را
 می شکستم * همینکه سواد اعظم و بلد معظم استانبول را دیدم نه تنها متعجب بلکه

دلگیر و متأثر گردیدم چه دیدم

سواد او بمثل چون پزند ² مینا رنگ ... هوای او بصفحت چون نسیم جان پرور
 بخصایت همه سنگش عقیق و لولو خیز ... بمنقبت ³ همه خاکش عبیر ⁴ فالیه بر ⁵

¹ A common saying about Isfahan.

² Par and "any thing lofty; the sky."

³ Manqabat "praise."

⁴ 'Abir "ambergris."

⁵ Qhaliya is a perfumed powder.

صبا سرشته بخاکش طراوت طوبی ... هوا نهفته در آبش حلاوت کوثر *
مسجد شاه اصفهان را بهترین مساجد دنیا میدانستم : صد مسجد شاه دیدم ،
همه از یکدیگر بهتر و اولی تر * در اصفهان یک آئینه خانه ^۱ است ، و استانبول
با آن دریا همه آئینه خانه * اگر اصفهان را یک هشت بهشت ^۲ است استانبول
همه جا بهشت است * اصفهان را بزرگترین شهرها میدانستم : دیدم هر محله
استانبول اصفهانی ، و در هر اصفهانی کوهی ، و در هر کوهی بناهایی که چشم را خیره
می ساخت :—

* مثنوی *

عمارت عايش هر يك دلبراني ... خواجه كشور و خراج سوالي
گرفته جاي در آغوش كهسار ... عماراتش همه همروش كهسار
بدريا روی دارد پشت بر كوه ... ز هر كوهش ويران كوه اندوه
گل اندامي چنين نبود بعالم ... كه باشد پشت و رویش بهتر از هم
بناهائي كه باشد رو بدريا ... قوي گرديده ز آنها پشت دنيا *

با خود گفتم كه « اگر اصفهان نصف جهان است ، پس اينجا همه جهان است ؛
وانگهي بجای اينكه مثل اصفهان از كوههاي خشك و خالي و كثيف و پُرسن ، محبوط
باشد ، بر لب چندين دريا واقع است * در هر دريائي او را بمثابته خياباني عكس ميكند
آنهمه زيبائي و جمال ، و وقتي كه در آب دريا ديده ميشود ، دو چندان مي نمايد *
خود بالطبع دلبرا است ، على الخصوص كه پيمايه هم بر او بستند * كشتيها از هر نوع
و با هر اندازه از بالا بپائين ، از پائين ببالا ، از راست بچپ ، از چپ بر راست ، پويان
و شنا كنان ، و در لنگر اندازش بيشتر از درختان جنگل مازندران دگلهاي ^۳ كشتيهاي
بزرگ ، همه سر بآسمان » *

* نظم *

ز زورقها كه هر جانب روانه است ... بدريا بيشتر از شهر خانه است
دربن اندیشه حيرانست درآك ... بذابر آب و سر رفته بافلاك

گفتم « پروردگارا ! بهشت موعود تو البته همين جا است * اگر حضرت آدم درين
بهشت مي بود هرگز بديون نميرفت » * اما همينكه بغاغوم آمد كه مملكت بدبن

¹ Saba " the morning breeze : " sirisht " mixed."

² A building of the Seffaviyan kings.

³ Haalit-bihi*ht is the name of an old building surrounded by a garden, in Isfahan.

⁴ Sinn " a blight (on crops)"/

⁵ Dag al " mast."

زیبائی در دست کسانی است که ریششان جاروب مرطوبی چنین شهر را نشاید^۱ گفتیم "زهی افتخار این قوم که باز مانند منی در میان خود خواهند داشت: من نسبت باینان مردی^۲، و ما ایرانیان در پهلوی ایشان مردمیم * بوی پیاز در نزد بوی سیربوی عنبر و عیبر است * نَعَمْ الْمَسْكُنُ وَ بَيْتُ السَّائِكِ " * عاقبت تسلیت خود را بدین دادیم که " اینقوم با این دنیا در آندنیا چگونه محسوس خواهند شد و با این ملک در حضور پادشاه لَمَّا الْمَلِكُ^۳ چه جواب خواهند داد ؟ " خلاصه اگر بخوایم تفصیل آنچه بنظر و بعقل آمد بگویم، و بشرح آنچه در اطراف و حوالی خود دیدیم بدهم، خدا میداند * مصراع * بکجا میرود این اشتر بگسسته مَهار؟

بعد از گذراندن بوزخ گمرک، از اسکدار^۴ با زورقی باستانبول گذشتیم و در کاروانسرای والدۀ که گویا مال پدر ایرانیان است منزل کردیم * چون امتعه و اقمشۀ دکانها و مغازها^۵ و دبدبه و غنظۀ پاشایان و افندیان استانبول را، با آن خدم و حشم و اسب و عرابه و زینت دیدیم، باد غرور ایرانیم فروکش کرده آهسته با خود گفتیم " ما کجا و ایشان کجا؟ اگر اینجا جاست، پس ایران کجا است؟ اینجا دارالنعیم است، اینجا دار الجعیم: اینجا دارالصفاء، اینجا دارالعرفا: اینجا عزت است و گنج، اینجا ذلت و رنج: اینجا سلطنت است و نظافت، اینجا درویشی و کثافت: اینجا تماشا خانه، آنجا نکیه خانه: اینجا بازی، آنجا شبیه: ^۶ اینجا عیش، آنجا تعزیه: اینجا آواز، آنجا روضه * خوش گذرانی و عیش و نوش ترکان با آن عزاداری شبانه روز ایرانیان بغلغر آورده بر بخت بد گریستم *

باری با عثمان آغا در کاروانسرا الحاقی گرفتیم و مال التجاره^۷ خود بدانجا نهادیم * من دو روز، چپوهارا بر روی تخته چیده، بجهت گونه گونه و خوش نمونه بودنش

1 Haji Baba (like his Persian Translator) was a Shiah. The Turks are Sunziis.

2 "Am a -man."

3 ^{الله} God.

At the Resurrection God will ask ** To whom

does the kingdom belong to-day? (li-rnan al-mnlk" l-yau,m" ?)."

4 Scutari.

5 The French word *magazin*.

6 *Sluibih* — *ta'ziya*.

7 Note this ' after an Arabic compound: the find *i* is treated not as *o* but as a silent *h*.

هم فراش بسیار میکردم و هم سود بسیار * هر چند اندوخته بیشتر میشد سر تشقیص
بیشتر درد میکرد * چلبندی را عوض کردم : دستمالی بچیب نهادم : جورابی * بپا کردم :
حمام پاکي * رفتم * چپوق را دهنده کبرا نهادم : کیسه تباکو را از شال کشمیری
دوزاندم : از صوفه * رزد هم نگذشتم * هر چه را میدیدم دلم خریدن میخواست : لذت
خرید و فروش را در مییافتم و فکر میکردم که راستی در عالم زندگانی که بکار بخورد هم
است * تماشا گاه و محل سیر بیحد و حساب بود ، اما من برای خود نمائی
مصطفی قهوه خانه را گزیدم * چپوق در دهن فنجان قهوه در دست ، با تحقیر و نفیر *
چپوق میکشیدم و قهوه میخوردم و آینده و زنده را تماشا میکردم *

بعکم آنکه * مصراع * : ز ریسمان متغیر بود گزیده مار ، بقدر امکان از ایرانیان
کفازة جوی و با ترکان آمیزش مینمودم * اما بمقتضای فطرت و جبلت خود ایرانیان
بیژ و هشکار و کنچ کار ، که بودند و چه بودند را بزودی فهمیدند * بنابر این با ایشان مدارا *
میکردم ولی نه مرا با ایشان کاری بود و نه ایشان را با من * در پاره جایها ببرکت سر
و صورت ظاهری ، خود را سوداگري بغدادی معتبر خرچ داده بودم ، و برای فریب
ترکان بهتر از صورت ظاهری چیزی نیست * تقلید کم گوئی و سنگینی و آهستگی قدم
ترکان نموده باسانی و بزودی در اندک زمان ترکی قیام * شدم * سلام را به " صبا حلو
و اخشاملو و وقت شریف لر خیر اولسون " * و بسم الله را به " بیورک ، " * سرفرو
آوردن و کرنش را بتمظیم ¹⁰ دستي ، سر تراشیدن را بوش نقراشیدن و ریش نقراشیدن
بسر تراشیدن بدل کردم ¹¹ * وضو را بنا کردم بوازونه گرفتن : نماز را با بی طهارت
و دست بسته نمودن مبدل کردم *

¹ " Old clothes (lit. rags tied on)."

² " Stockings."

³ " I took a good bath."

⁴ " Shoes."

⁵ *Tahrir = gardenlan-i saut dar awaz.*

Nafir is literally a blast on a *harrā*.

⁶ " Civility."

⁷ *Quhh* " real, genuine."

⁸ *Sabak-lar khair olsun* T. = " good morning " (Jar pi. termin.); *akhshmn* T. "evening."

⁹ Pron. *buyurin* = *bi-farma*vid*. The Persian Turks say *buyur*.

¹⁰ i.e., raising the hand to the head in a *salām* (and not, as in Persia, bowing and placing the right hand on the left breast) Strict Muslims, and Sunnis generally, consider that the body should not be bent except to the Deity.

H In Persia Haji kept his locks long and shaved his chin but in Turkey he shaved his head and didn't shave his chin.

خلاصه حرکات و سکونات ترکان را خوب تقلیدی نمودم و گاه گاه لفظ " ماشاء الله
و انشاء الله والله الله " نیز با مخرج در کلام خود داخل مینمودم * تسبیح از دستم
نمی افتاد * این بود که در اندک مدت در قهوه خانه قبول عامه را پیدا کردم * قهوه چي
قهوه ام را بدست خود مي بُخت و با لفظ " سلطانم و افندم " بقدم میبویخت *
هم چنین در سائیکه صورت ظاهر، آدیمی شده بودم که هرگاه در قهوه خانه سخن از
اسب و سلاح و سگ و تمباکو میکشود (و اکثر هم جز این نبود) مرا حکم اقرار میدادند
و من با یک لفظ " بلی " یا خیر " قطع و نصل دعوا می نمودم *

گفتار شصت و هفتم در گرفتن او زن شیخی را، و ترسیدن او در اول و آلام شدنش در آخر

مَدَنِي بدینمَنوال گذراندم تا اینکه سه شب پی در پی در وقت بیرون آمدن از قهوه خانه در سر راه خود، پیره زنی دیدم بر من تگزان و آشنائی خواهان، و پهنجره که در زیرش ایستاده بود اشارت کنان *

شب اول به بی اعتنائی، و شب دوم بتعجب و حیرت، و شب سوم بتحقیق و تدقیق گذشت * شب چهارم بر خود مصمم کردم که "اگر به بینم،" ¹ سبب سر راه گرفتنش بیروسم *

بخیال اینکه فراخی درکارم پیدا خواهد شد و عالم در سازگاری است، با سر وضعی از سایر اوقات پاکیزه تر، همینکه از قهوه خانه بیرون آمدم، آهسته آهسته روی به پیره زنک رفتم * در خم گردش * کوچه همینکه از نظر قهوه گیان پنهان شدم، قفسه * بالا رفتم * زنی زیبا، کشاده روی، گلی در دست، بر دل چسپانید و بوسید و بمن انداخت؛ و با شتاب تمام قفسه را فرود آورد * دهانم باز، چشمانم بقفسه دوخته متعیر تا اینکه پیره زن از آستینم کشیده گل را برداشت و بدستم داد *

¹ " If I see her."

² In m.c. *hham gard* " angle."

³ *Qafaaa* (uncommon) " a lattice " (*qa/as* or *qafaft*, Ar. " a cage ").

گفتم "ترا بخدا این چیست ؟ این کوچه کوچه بریان و سرزمین جنیان است ؟ کجا است ؟ آن گلو که بود ، و این گل خود چیست ؟"

پیره زن : — " تو احمقی ؟ سقیمی ؟ چه چیزی ؟ با این ریش و پشم بادم جهان دیده میمائی ؛ اما گویا از کار جهان همین سر و وضع را میداری و بس * مگر نمیدانی که اگر زنی بمردی گل بادم اندازد یعنی چه ؟ "

من : — " میدانم میخواد بگوید که * فرد *

" بسان مغز بادامی که از توام² جدا گردد * در آغوش نمایان است خالی بودن جای ، * اما در سایه ریش و پشم ، این را هم دانسته ام که این اشارت و رموز ، گاهی خیلی گلو سوز مبادد ، چنانچه مغز بادام خورده میشود پوستش هم کنده میشود " *

پیره زن : — " مگر عزیم ، مگر * ما نه گلو سوزیم ، نه پوست کن * اگر دست رد بسینه ما گذاری یا به بخت خود زده * خر نیستی که از سایه برمی ، و حال آنکه ترس تو سایه است و بس " *

من : — " خوب ، حالا که چنین است ، آنزن که دیدم کیست ، و تکلیفم چیست ؟ "

پیره زن : — " یُر شتاب مدار * حالا درش را بگذار که نه وقت مقتضی است ، و نه چاماسب * فردا ظهر ، در قبرستان ایوب ، در پهلوی اولین سنگ قبر سر سبز ، موا با شال سرخ در گردن بجوی * بالفعل خود نگهدار " *

این بگفت و رفت و من ببحیره خود در آمدم . باندیشه عریض و عمیق این کار افتادم * میدانستم که در فتوحی برویم کشته است ؛ اما عین رسیدم که آن گشایش نتیجه سخت گیری و رشک شوهر او باشد * خطرفای زینب و قصه مزیم و بوسف و عشق دلارام و ریش³ صورت من بخاطر آمد * نخست آتش عشقم فرو نشست ، اما تاب گرمی خون و غرور جوانی روز افزون نیارده * هرچه بادا باد گویان قصد آن که مصراع - دل بدریا زخم و رخت بصحرا گفتم ، روز دیگر بحسب وعده بیمعاد ، معهود رفتم ، و پیر معلومه را با شال سرخ در پهلوی سنگ قبر سر سبز دیدم * دور از راه ، در زیر درختان سرو ، در منظره خوش استانبول ، عقد انجم عشق برپا و آغاز مذاکره مهر و وفا شد *

¹ *Kujā ast* " what place is it (this street) ? "

² *Tau*am* " at twin ; here two kernels in one shell. " Each kernel ia a *tan *am* : when separated from each other there is a conspicuous scar.

³ *Risk* = *zakhm*.

پیوه زن اول استقامت و صدق وعد مرا بستود و پس از آن به پیترسی و امنیت راهی که در پیش است سوگندها یاد نمود * بعد از آن، باقتضای پیتری، چانه گفتگو را کشوده داد زنج زنی از دره و تپه * بداد که * عرض خدمت بقوست * ترا از پسر خود عزیزتر میدارم * * دیدم که در آنهمه بجز تخلیه کیسه و نقصان سرمایه و سوزش چپوهای من چیزی نیست * گفتم "بسیار خوب بیائیم بر سر مسئله : دو کاجه هم از خانم بگو" *

تفصیل و تکرار عبارت و بیج و تاب تعییرات را که * طی بکنی خلاصه کلام بکنه : —
 "خانمی که دیدی (و من گیس سفید آنم) دختر تاجری دولتمند حلبی است این تاجر دولتمند حلبی، غیر ازین دختر، دو پسر هم دارد * خود درین اوقات، یعنی دوسه ماه کم یا بیش ازین، وفات کرد * هر چه خاک اوست عمر شما باد !¹ ورنه او یعنی باز ماندگانش که پسرانش باشند بجای او بنشینند، و درین شهر تاجر بزرگند * بانوی مرا که اسمش شکر لب است، در جوانی، بس شائزده هفده سالگی، به شیخی پیر متمول دادند * این شیخ پیر متمول، عادتش این بود که بیش از یک زن نمیگرفت، و میدانست که دو زن در یک خانه باعث خرابی خانه و اوقات تلخی صاحب خانه است * از آشوب و غوغا مجتنب، و راحت و آسودگی را غالب بود * این بود که زن جوان گرفت تا درخور خود، در زیر دست خود، به تربیت خود، بار آورد * حقیقه خلی خوشوقت و خوش بخت بود که با بانوی من همسری کرد، برای آنکه همسر او، بانوی من، نازک طبع، خنده رو، پاکیزه خوست : زنی بنازکی طبع و خنده روئی و پاکیزه خوئی او در دنیا پیدا نمیشود * ولی در یک چیز ستاره زن و مرد باهم اخت² نیفتاد، و مرافقتشان سازگار نشد * و سبب مرگ شیخ آنشد * شکر لب بورک³ را با شیر میخواست و شیخ با پنیر * پنجسال تمام در هر وقت غذا، در هر سفره، این دعوا بود، تا اینکه شش ماه پیش ازین یکروز شیخ بغرض⁴ شکر لب، از بس بورک پیتری بغرور، ببرد * خدا رحمت کند * چهار یک مال و منال شیخ یعنی آنخانه که دیدی با کدیزان و اثاث البیت و سایر لوازمات خانه بخانم، یعنی خلاصه آنچه شروعاً به

I *Ghāna zadan* is said to mean {*dar-i guft u gū kuahādan*). There is a confusion of metaphor.

² *Az darra u tappa* (m.c.) i.e., she rambled, talked of anything but of the matter in hand.

³ *Ki* "if or when."

⁴ A common saying = "As long as his grave lasts may your life also last!"

⁵ "Did not suit each other, fall opportune."

⁶ *Burak* is the name of some dish, not generally known in Persia.

1 "Opposition."

شکر لب بایستی برسد ، بشکر لب رسید * حالا با جوانی و جمال و باتونگری و مال میدانی که البته بی خواستار نمی ماند " * اما چون خانم نسبت بسن و سال خود از همه زنان عاقلتر و هوشیار تر است ، در باب انتخاب شوهر نو مشکل پسندی می نمود ، و میخواست که شوهر کردنش محض از برای جلب منافع و تحصیل افتخار نباشد * پس همیشه در جستجوی شوهری بود *

چون خانه ما رو بروی بهترین قهوه خانهای این شهر است ، بنا کردیم آینده و روندگان آنجا را از نظر گذاردن * بی همه چیز ا و بی ریشخند و تملق ، در میان ایشان ، از توبرازنده و متشخصتر ندیدم * برادر من صاحب آنقهوه خانه است * میانه او با ما خو بست * در سر تو بعضی سؤال و جواب کردیم : جوابهایش را خانم را خوش آمد : به پیوند تو میل کردیم * اینک مختصر قضیه * حالا تو خود بین و بسنج خدمتی خوب کرده ام یا نه " *

از برداشت پیره زن هیچ گمان نمی کردم که حکایت بچنین جانی منجر شود * بقدر کسیکه از پای دار خلاص شود خرسند شدم * دیدم که بی راز داری و نهفته کاری و بی تبدیل اسلح و تغیر لباس ، بجای مشغله * کوی و برزن و خرش سراخ و روزن ، بیغوردن زخم و کشیدن قمه ، خلاصه بی همه * ، بجز مال و منال و آسودگی حال ، چیزی در میان نیست * بطالع خود آفرین گویان دانستم که نانم در روغن افتاد *
 * مصراع * دولت قرین من شد و اقبال رهبرم * از شادی ، هزار حرف بی معنی به پیره زن گفتم ، و عهد کردم که بابانو ، تا لب گور ، همراز باشم و به پیره زن احسانی خوی کنم *

پیره زن گفت " حالا چیز دیگر هست * خانم بمن سفارش بلیغ نمود که بیش از وقت کار ، همه چیز را خبردار شوم ، نسب و حسب و پایه و مایه و بضاعت و سرمایه ترا بفهمم * میدانی که خوشاوندان او مردمانند * اگر بفهمند خواهر شان با فرومایه تر از خودی شوهر کرده دیگر برویش نگاه نمی کنند ؛ و شاید هم بقصد او و شوهرش مردو بر خیزند " *

¹ *Bi hama chiz (m.c.)* " Without falsehood, without flattery."

² *Miyāna* " intercourse " ; *miyāna dāshān* = *āmad u raft kardan*.

³ *Bardasht* = *izhar*.

⁴ *Mashyhalā* — *kfaud ra mashghul dashtan*.

⁵ *Hamhama* here = *iztirab*.

⁶ *Marduman-i and* " are a people of consequence."

اگر چه جواب این سخنان را پیش از وقت حاضر نکرده - بودم اما یمن نیروی
 بخت و ملاحظهٔ وسعت میدان اسب فصاحت را سبک عنوان کردم که "اما¹ از
 حسب و نسب، در دنیا کسی نیست که حاجی بابا را نشانسد * از اقصای یمن تا حدود
 عراق از نهایت دزیلی عمان تا غایت صحرائ قبیچاق، اسم معروف و مشهور است *
 پیوه زن :- "خوب؛ قدرت کیست؟"

من :- پدرم؟ پدرم مردی بود توانگر؛ بیشتر از یک قبیلۀ وعابی سرعاز
 زیر تیغش گذشت * چه ریشها که نترشید و چه دندانها² که نکند!

پس دم در کشیدم و شجرهٔ نسبی خود ساختم که "اگر از نژاد پاک و قبار تابناک
 میخواهید، مرا بنگرید؛ و خواه بانو، خواه برادرانش و خواه هر که باشد، در علو نسب
 و حسب بغورک * من نیوسد * خون پاک عربی در عروق و اعصابم روان * نیاکانم
 از امواب منصوبهٔ دیار نجد عربستان * شاه اسمعیل صنوی مارا از آنجا کوچانیده
 در بهترین ناحیهٔ ایران نشانیده، تا بحال بهمین منوال هستیم * نیاکان دیرینم استرین
 خربین مادیان، از قبیلۀ قریش و بنی قحطان، بلا واسطه بسلهٔ بنی هاشم هم بند،
 و بخط مستقیم بذریهٔ نبوت هم پیوند * خلاصه با مبارکترین خون اسلام همدم، *
 و با قدیم ترین سلسله همقدم *"

پیوه زن :- "ماشاءالله! هم سیادت در حسب، هم شهریاری در نسب؛ درین
 باب اینقدر کافی است * اگر تو چینی، خانم نیز چینی میخواهد * اگر مایهات هم
 بقدر پایهات باشد، زهی سعادت!"

من :- "اما مایهام، اگر نقد بسیاری در دستم نیست عیب نیست * کدام تاجر
 نقد بسیار در دست نگاه میدارد؟ میدانی که در هرجا مضاربه³ کلان دارم که مال مرا
 بداد و ستد میاندازند و در وقتش سرمایه را با سود می بردارند * * حریز و دیباچ
 و مخمل از طرف خراسان میورد و پوست بخارا میآورد * گماشتگان با نقود من
 سنجاب و سمور در مشهد، بتجارت شال کشمیر و جواهر هند گماشته اند * توک و کرباسم

¹ Amma "as for."

² Barbers in Persia are still often dentists and surgeons as well as barbers. Shampooers in baths are also barbers, but have no shops and do not practise surgery.

³ Ghuizak "ankle," here = pay.

⁴ Dam "Ar. "blood"—or Persian dam?

⁵ Muzaraba "selling goods for half the profit (commission sale?), partnership."

⁶ "Settle."

در ^۱ هشدرد خان با مهره ^۲ معاوضه میشود ؛ و مال هندی که از بصره خریده ^۳ بطلب فرستاده ام با پوست ^۴ بیره و شالکی مفاوضه ^۵ * خلاصه اگر حقیقت مقدار اعتبارم بخوای ، دشتی خرمن پر کشت ، و کشتی پر زرع ، و زرعی پر خوشه ، و خوشهای پر از دانه * اگر شمار این میتوانی ، شمار آنها میتوانی ؛ و گر نه خود دانی * بدرستی و تحقیق بپانویگو که چشمش بکسی افتاده که اگر مال و منالش را فراهم آرد خود و برادران و خانواده و اهل و یارانش را در گرداب حیات غوطه ^۶ و ر گذارد “

پیره زن : — “ حالا همه دانسته و بهمیده شد * کاری که ماند عالم مهر و محبت است * تو در اول شب ، در سر کوچه باش : راهش را می جوئیم که با شکر لب به پیونددی * اگر دل خودش بخواد کسی مانع نمیتواند شد * اما اگر چه گستاخی است نصیحتی مادرانه بگو میکنم ؛ تو هم فرزندان قبول کن : بورک را با شیر بخور ، نه با پنیر * از هیچ راه دل تنگ ^۱ مدار که خانم بسیار نرم خو است * خداوند موافقت ستاره و سازگاری طالع کرامت کند “ ! این بگفت و من دو طلا بدستش نهادم * او آهسته آهسته برفت و من با فکری عریض و عمیق در زیر سروها ماندم *

¹ Generally, *Hajitar Khan*.

² *Muhra* " beads."

³ *Mufawaza* " to return, make retribution."

⁴ *Qhuta-var* " diver."

⁶ Should be written separately : *diltang* — " sorrow " *hut dit tang dasktan* = " to vex one's heart, about a thing."

گفتار شصت و هشتم

ملاقات وی با شکر لب و ترتیب ازدواج ایشان

در زیر درختان چندان نماندم * * مصراع * * همانا فروغ تر ز آن کار دارم *
 برای اظهار تشخص لباسی و برای اظهار حیات نقدی، از آن گذشته برای پسند
 خاطر، حمام و خضاب^۱ و عطری لازم بود * در راه خود-سقاها همی کردم
 که " حاجی، لایق ریش پدرت، مرق دیوانه و عاقل را باز نمودی * ای جناب سید
 منصور! ای حشمتی نسب! ای قریشی حسب! "

سعادت بغت و نیروی اقبال را تفکر کنان بکاروان سرای بر گشتم * چه دیدم
 عثمان در یک گوشه حجره ام مشغول شمردن سودهای سوداگری؛ در گوشه دیگر
 دولت چپوهای بده بدعی دوستان مشغول * * این حالت ذلت را، با آن حالت
 رفعت که در سر داشتیم، چنان بر من تأثیر کرد که بی اختیار باد کرده اظهار خود فروشی
 که مرکز نکرده بودم بنمودم؛ و نمیدانم که عثمان آغا دریافت یا نه؛ اما همینکه
 گفتیم " اموال همه بگرو، پنجاه تومان بمن قرض بده " متعجب ماند *

عثمان آغا گفت " فرزند این حرفها یعنی چه؟ اینقدر پول، اینقدر تعجیل؟
 دیوانه شده یا قمار باختی؟ "

گفتم " نه دیوانه شده ام نه قمار بازیدم؛ خبط دماغ هم بهم نرسانده * همه
 کس بعقل و هوشم آفرین میخواند * نوحالا پنجاه تومان را بده، بعد ازان
 تفصیل را بشنو " *

چون قیمت اموال را میدانست و درین معامله ضرری نمیدید، بی مضایقه حاجتم
 را روا ساخت و بی " خدا نگهدار " * بخدایش سپردم *

1 Kh-izab " tinging (the nails, hair, etc.)."

2 Bi-du'a-yi dmtan mafihghul = maujvd, salamat. " Fulun shakhs chi laur
 ast" Bi-du'a-yi dustan mashghul ant (common saying).

3 i.e. * without good-bye (God keep time).'

في الفور سر و تنی آراستم ؛ بعملی رفتم ؛ مثل آدمی بزرگ از حمام بیرون آمدم *

بعد ازین مقدمات ، وقت معهوده رسید * با کثرت اضطراب و قلّت شتاب بیعهاد معهوده شتافتم *

پیره زن در آنجا حاضر * با احتیاط تمام بدینسوی و آنسوی نگران ، از دری کوچک پنهان ، مرا باندرون طپانید ¹ *

از وضع خانه خوشم آمد برای اینکه ازین دم مال خود را می پنداشتم * یکسر باندرون رفتم ، چرا که بعد از مرگ شیخ در بیرونی باز نمیشد * چنان با احتیاط ، تکلیف و تکلف بکار میرفت که گویا شیخ زنده است * از در کوچک بعیاطی کوچک ، از یکه حیاط کوچک بالا برده پوده² منقشی بالا کرد . و مرا در کفش کن بود * روشنایش عبارت از یک قندیل ، و اسبابش عبارت از چند کفش زنانه * تا آنوقت از چهار در تو رفته بودیم * پیره زن مرا در آنجا نشاند و خود بخبر دادن بیانورفت * انواع و اقسام صداها شنیدم و البته صدای صاحبان کفشها بود * از پشت پنجرهها چشمهای بسیاری بمن دوخته بود و البته چشمهای صاحبان کفشها بود * در آخر از کنج کفش کن دری باز شد : پیره زن مرا بدخول اشارت کرد *

هرچه بیشتر رفتم طپش قلبم بیشتر شد * دست و پائی جمع کردم و آستین و دامنی فراهم آوردم * با احترام تمام داخل اطاق شدم * یکشمع بیشتر روشن نبود * اطاق را دیدم آراسته ، پیراسته ، گسترده ؛ فرشها نفیس ؛ رو پوشها فاخر ؛ پردعا حوزر * محبوبه سر تا پا معجوبه ؛ بجز چشمان سیاهش که بچشمان آهوان می ماند چیزی پیدا نه *

در گوشه پهلوی پنجره نشسته با دست اشارت کرد که ” بنشین ” * گفتم ” چه به از آن که من بنده وار در خدمت * مصراع * کمر به بندم و تو شاهواره بنشینی ؟ ” بعد از تکلف بسیار کفشها را بر آوردم و در برابر وی بدو زانوی ادب بنشستم * آنقدر چم و خم و قرو و فرو لایه و نیساز بکار بردم که حالا هم وقتی که بیادم عیاید خنده ام میگردد *

عدّتی دراز رو بروی یک دیگرو نشستیم و بجز الفاظ آداب و رسوم ، حرفی بعیان

¹ Tapanidan " to cram, stuff ; also to rarn a charge in a gun."

² Tazadd Antithesis.

نیامد * نازیدم به عایشه که کنیزش بود به بیرون رفتن فرمود ؛ و به بهانه
برداشتن باد زن ، پرده از رخسارش بکشد *
* نظم *

تو گفתי گشت طالع آفتابی ... که شد از طلعتش روشن در و بام
بخود گفتم شگفتی^۱ را ندیدم ... بتابد آفتاب اندر دل شام
دو زلفش تا سر پا از سر دوش ... همه چین و شکنج و حلقه و دام
نه هرگز چون رخس فردوس خرم ... نه هرگز چون قدش شمشاد بد رام^۲
ندیدم ماه را از سرو گردون ... ندیدم سرو را از سیم اندام
نگه دلدوزتر از تیسر^۳ رستم ... مژه برگشته تر از خنجر سام
دهانش^۴ عنجه را ماند و لیکن ... نباشد چون دهانش عنجه بسام^۵
بر زلفش هرچه در گیتیست چنبز ... بچشمش هرچه در آفاق اسقام^۶
در آن^۷ یکشهر زنده دل بوندان ... درین یک ملک تقوی کار بدنام

این اشارت (یعنی برداشتن پرده) بشارت ترک تکلف بود * مانند بت پرست که
پیش بت سجده افتد بیفکند ؛ و برای اظهار اشتیاق و زندی و سلیقه ، بنوعیکه
میچ جای شبهه و شک نماند ، اظهار عاشقی و حیرت تمام کردم * خلاصه بیوه شیخ گویا
از موضوع^۸ منتخب خود بدلائل متعدده بی اعتنان نماند و جا هم داشت^۹ ؛ و بس
بر نگذشت که باین الفاظ در^{۱۰} تبار ، مرا دمساز و معزم راز خویش ساخت *

” حالم خرابست و دلم بیتاب * اما از چشم بد که مرا بستوه آورده است
و احوالم را پریشان نموده ! از تو چه پنهان ؟ بهوای لایت مرحوم شوهر * و برای جبهیز
خودم که در حقیقت کُلی^{۱۱} است ، جمعی انبوه به پیش و پسم آفاده اند ، بنوعیکه کم
مانده دیوانه ام کنند * خویشاوندانم هر یک را گویا بر من حقی است ؛ مرا
جزوی از مال و منال خود می شمارند * برادرانم بجز فایده خود چیزی بنظر نمی آرند -
اگر شوهری برآیم بچوبند مثل این میجویند که جوالی پشم را با زنبیلی جو معاوضه

1 i.e. *chuñm shigufti hargiz na-didam*.

2 *Bud-ram* was lovely and cheerful : *Bam* lovely, happy., cheerful : tame.

3 *Bassām* " smiling greatly."

4 Sickness.

5 *An* " the former," i.e. *zulf*.

6 *Mauztf* (subject of discourse) = • her husband."

7 *J ā ham dāst* " she had reason to be, she had right."

8 *Durar*, pi. of *durra*, " pearls, white teeth."

9 *Marhum-i shuhar* m.c. and incorrect for *shuhar-i marhum*.

10 *Kulīt* = *ziyād*.

کنند * یکی از پسران برادر شوهرم قاضی است ؛ میگوید که بموجب شرع اگر یکی از اقربای عیت جبه خود را بر روی زن وی اندازد اثبات حقی ، مانند حق شفعه ،¹ بدو عیساند * دیگری از خویشان شوهرم مدعی است بر اینکه " بهمه این ارث ترا حق نیست " ؛ و مرا ،² میخواهد بمرأهه کشد * خلاصه ، ازین ناملازمات دلنگ و دلخون ، و برای آسودگی و راحت نیتاب و آرام ؛³ برای خلاصی ، بجز یک راه بیش ندیدم یعنی شوهر کردن * " خداوند ترا برام انداخت ؛ اکنون گویا دیگر اشکالی نمانده باشد " *

پس از آن گفت که " همه اسباب ازدواج حاضر و آماده است ؛ اگر راضی میشوی اینک قاضی ، در آن اطاق حاضر ؛ و از جانب من وکیل کار عقد را تمام کند " *

منکه حاضر این شتاب نبودم ، مانند کسیکه در میان زمین و آسمان تعلّق باشد ، دلم بطییدن آغازید ؛ اما بوندی ، بی گم کردن دست و پا ، بمناسبت مقام ، اظهار مهریانی و عشقبازیهای خوش آیند نمودم *

چنان بی شکیب بود که فی الفور مرا بنزد قاضی حاضر کرده اش فرستاد * قاضی ، با خود ، محترّی آورده بود تا او نیز از طرف من وکیل شود * قبالة از جیب بدر آورد ؛ جهاز و اموال خانم در آن ثبت و ضبط * از من پرسید که " بصاحب این جهاز چند مهر معجل و چند مهر مؤجل * میدهی ؟ "

من خود را واپس کشیدم و جوابی بهتر از آنکه بعایشه ، یعنی به پیره زن ، داده بودم ندیدم ، که " سرمایه تاجران همه نقد نیست ، تنخواه است ؛ و آنهم در محل شک و شبه " * اما باز خود را نباخته برندی گفتم " منهم اموال را بخاتم می بخشم اگر او نیز همین کند " *

قاضی گفت " این سخاوت اندکی افراط است ؛ لا افراط ولا تفريط ؛ ما را چیزی نقد تر از اینها نمی باید ؛ مثلاً تو در استانبول چه قدر مالداري ؟ ازینهمه راه دور ، البته با عیای کم بدان و سند نیامده * آنچه اینجا از نقد و جنس داری ، اگر بقبالة خانم اندازی کافی است " *

¹ *Shuf'ah* is the right of pre-emption on the part of either of two partners in and.

² Note this common collocation : *marā* is the object of *kashāh*.

³ Note ellipsis of *bi* before *ārām*.

⁴ *Mahr-i mu'ajjal* "portion paid in full at the time of marriage: *mahr-i nu'ajjal* "portion paid by instalments or in case of divorce."

گفتم « اینطور باشد * به بینم — * » پس مانند کسیکه گویا در پیش خود حساب میکند قدری بفکر فرو رفته گفتم « بنویسید صد تومان نقد ، پنجاه تومان هم جنس * »

ازین سخن در میان قاضی و زن شور و صلاحی شد * قاضی خبر بُرد و بعد از مکالمه مختصر خبر ترتیب و تنظیم کار آورد ؛ و با رضای طرفین قبالة مهر شد * و کیلین طرف ایجاب و قبول ، صیغه عقد را بآئین شرع اجرا نمودند ، و از اطراف وجوانب صداهای مبارک باد بلند شد *

أُجرت عقد بندگی و انعام و احسان خدمت گاران هیچ یک را دریغ ننمودیم و بجای اینکه بروم و در پیش چوپوهای خود خرخره عثمان آغا را بشنودم ، با وقار نُوکي موقر ، و با هیبت شیخی مهذب ، در احاف پیر قو^۱ وَصَلَ بِصَلِّ رِصْلًا فهو واصل و ذلک موصول^۲ * بیت *

الف در دو شاخ الف^۴ لام شد . . کلیدی بقفل زرخام شد^۳ *

¹ Qu or ghū T. " swan."

² Au example from the Arabic Grammar.

³ These lines are indelicate. *Alij-lam* (written) is sometimes considered ' an extra letter of the alphabet. *Zar-i khām* " pure gold."

گفتار شصت و نهم

از چوپنچی گری، مردی بزرگ شدن، و از شهرت ساخته بزنج افتادن

زود دیدم، سخت، گری کرده‌ام * یکی از حکمای چین از روی بصیرت گفته است که
 "اگر کار خوردن منحصر بهمان جنبانیدن چانه و لذت کام بودی هیچ به از خوردن نبودى،
 و همه کس در همه وقت بخوردن پرداختندى؛ اما معده، و سایر آلات هضم، بلکه
 تمام اعضا را در آن مدخل است، و به نیک و بد آن حاکم، * زن گرفتار نیز همین
 حکم دارد * اگر زناشویی عبارت از همان بوس و کنار بودی، چه خوش بودی؛
 اما سازگاری خویشان و ترتیب منزل و مکان و سایر کارها هست که سعادت و نکبت
 کار زناشویی بد آنها وابسته است، و نیک و بد آن از آنجا دانسته میشود *

چند روز بعد از نکاح، حلیله * جلیله از خویشاوندان، و حسد و کینه و علی
 الخصوص از بهر سود خویش از حرکات پرفتنه و تشویش ایشان، چندان افسانه‌های
 درهم و برهم گفت که گمان کردم بسورخ کردم افتاده‌ام * مصلحت * آندید که
 کیفیت عقد را در پیش برادران باحیاط بکشائیم و میگفت که "هر قدر این عقد
 بموافقت شرع است، اما مطابقت ایشان هم شرط است * سخنانرا در رو * است، و توانگرند
 و بقدر قوت و امکان بدوستی و استمالات ایشان باید کوشید، * اما از راه پیش بینی
 بهر سوی آواز بپراگند که با سوداگری توانگر بغدادی سر زناشویی دارد و یکی
 از برادران بوقوع واقعه اعتواف نموده راز بکشد، و برای آفتابی * نمودن این کار
 ساخته، * خواست و بیمه دهد و به بیگانه و خویش بنماید که پیوند وی نه سرسویت *

1 Oir kardan " to get into a difficulty."

2 Halta " wife."

3 No isafat after maalahat.

4 Dar-rau subs. ; suffltan-ash ra dar-rau aat (m.c.) or sukhan-ash dar-rau darad
 5 his words have weight."

6 Aftabi namudan, " to proclaim, to make public."

6 Safflita = which she had accomplished.

7 Sargarl " folly."

من نیز ازین قضیه خرسند که باین واسطه توانگر شمرده میشوم * پس بنای تشخص را از گرفتن خدم و حشم با اسبها و رسمهای مختلف، نهادم * چپوهای خانه را نو کردم، و فنجانهای قهوه با نعلبکی های مفضض و مطّلا و میناکاری خریدم؛ و برای نفس خود دوسه تا را مرصع و معجور ساختم * بعد از گذاشتن پا توی کفش شیخ، قصد آن داشتم که قبای پوستینش را نیز در بر کنم * رختهای مرحوم دیدنی بود: یک صندوق پُر قبا و پوستین داشت، بقول بیوه اش همه ارثی * پیش از صهمانی، خانه را آراستم و پیواستم * با دلاک زادگی ذاتی، آن وضع و صفاتی که بر خود گرفته ام همانا مرا آدمی بزرگ مینمود *

اینرا هم بگویم که پیش از صهمانی بدیدن برادر زنان¹ رفتم * اگرچه در باطن مضطرب، اما همینکه باسب یواق - مرصع شیخ سوار شده خدمتگاران اطرافم را بگرفتند، و دیدم که همه بتواضع میایستند، بنهایت خوشنود شدم * از شیعه اسب، بر خود می بالیدم که "به راکب خود می نازد" * از سوارگی خود و پیادگی دیگران غرور کنان چشم جانی را نمیدیدم² * مصراع³ "گر بدولت برسی مست نگردی مردی"، * الذلذاذیم⁴ ملاقات همسفران و همشهریان راه بغدادم بود * چون آنان را با آن لباس های کثیف کرباسین و کلاه های گنه⁵ و نمدهین و گیوه های بی جوراب، و خود را با آن لباس های لطیف حریر عثمانیای میدیدم گمان میکردم که آنان برای بزرگ کردن من آمده اند * آنان مرا میشناختند یا نه، نمیدانم؛ اما من از دیدار شان روی بر می تافتم و التجا بسایه عمامه و عبا و خرقة⁶ و ردای خود میبردیم *

نتیجه زیارت برادر زنان بهتر از مأمولم شد * نمیدانم چرا آنان پیوندم را با خود، با امتنان و اظهار خرسندی، مایه مباهات و افتخار دانستند * چون بازوگان بودند همه صحبت ایشان بر سر داد و ستد و زیان شد * من بگورده⁷ ایشان رفته گلی بودن سرمایه را خاطر نشانشان ساختم * اما نیک ملتفت بودم که چون در گفتگوی تجارت بغداد و مال بصره و عراق و عرسقان و حاصل هندوستان سخن میگفتند، من با جواب های متعارف و معناد بجزئیات و تحقیقات

¹ Baradar zan or barddar-i zan; both used. Note pl. baradar-zanan (m.c.)

² i.e. 'T struck ray noao in the air and look no notice of anything.'

³ AlazZ'i lazja iz-am.

⁴ " Ragged."

⁵ Rida is the sarao as 'aha. Kfirirqa ia a long coat not usually worn with an 'abā.

⁶ Girda = halqn.

نمی پرداختم تا مبادا¹ از بی اطلاعی رسوا گردم * بعد ازین دیدن ها کاری دیگر ماند ، یعنی اطلاع عثمان آتما از سعادت حال من و دعوت وی بهمانی * آیا " نکم یا نکم " در تردد * از بس افتادن بخیه بروی کار * میفرسیدم و با اینکه عثمان آتما محض سکوت بود ، باو نیز اعتماد نکردم که " بالفعل باید با او ترک مراوده کرد تا در جای خود بیلی برجا شوم ، دفع هر نوع بیم و هراسی کرده شود " *

¹ Or omit *mabada* and write *na-gurdam*.

² (*Jftādan-i beifcāiya bar ru-yi kar* means the showing of the sowing of a seam on the outside (*ruj*) of a coat, and honey the disclosure of what is inside or secret. *Az ban* is to be read with *mi tarsMam*.

گفتار هفتم

خود نمائی خواستن¹ وی و بیلا افتادن و شکر آب او با شکر لب

مهمانی با دبدبه و غلظنه انجامیده، و بتشخص و تموکم دلیلی کافی و وافیه شد * پس با اطمینان از حال و کار، بذوق و صفا شروع کردم چنانچه گشودگی در خانه و سفره²ام نقل مجالس گردید * ولی در باطن ازین خود فروشی در سایه زن همیشه معزول و دلخون * دیدم که محل اختلاف منحصراً بپیران مسئله بزرگ شیرینی و پنیری که عایشه گفته بود نیست : غیر از آنها محل اختلاف بسیار است * بارها گفتم که " شیخ چه قدر آدم حلیم و سلیم و با حوصله بوده است که در عمر خود با زنش تنها در یک مسئله اختلاف داشته است * اما من در هر مسئله که دو شق تصور میتوان کرد، با زنم هر یک طرف دیگر می گیرم " *

خلاصه دلم خواست که از یک لذت هم که از دولت عیاید نگذرم، یعنی بهمشهریان خود بزرگی فروشی کردن : و هم تعجب عثمان آغا را میخواستم به بنم * بمانم که همه چیز بر جای خود قرار یافت،³ باغوا⁴ی⁵ نفس بی تاب، گرانمایه ترین رختهای خود را پوشیده به بهترین اسب سر علول⁶ شیخ برنشستم، و با نوکران خود در وقت ازدهام، بخان⁷⁴ والد⁸ که روز اول بصفت چپوتی گری آمده بودم رفتم * در وقت دخول از در، کس⁹ نشناخت و بهوای اینکه بغیر آمده ام احترام کردند * سراغ عثمان آغا را گرفتم : همراهان در صحن کاروانسرا جانمازی ایرانی انداختند : بنشستم * بهترین چپوهای

1 Khud-nurna " I khwastan " wishing to be ostentatious."

2 " All is sate."

3 Or az ighwa-yi—.

4 khan old for karavdarsara.

5 In m.c. has-l would be preferred.

دنیا را چاق کرده بدستم دادند * عثمان آغا بیآمد ، مرا نشناخت * در یک گوشه سجاده با ادب بنشست * چون در صحبت کشوده شد قدری بتعجب بنگریست * بی اختیار گفت " بمعائن پاک پیغمبر که تو حاجی بابائی با غیر او نیستی " ؛ و شروع کرد بخندیدن *

پس از اندکی گفتگو حکایت حال خود و فائده پنجاه تومان را بیان کردم ، اما عثمان آغا بحکم حکیمی و کار آزمودگی ، این حال را بفال خیر نگرفت * چون هم شهریانم دیدند که در زیر آن علامه بزرگ و درمیان آن یوستین فاخر بجز حاجی بابا کسی دیگر نیست ، و چپوقها و خدعنگاران از اوست ، رگ عیрт و حسد ملتی ایشان بحرکت در آمد * از حسد و بد خواهی خود داری نتوانستند *

دانستم که خطا کرده ام ، اما کار از کار گذشته بود * خواستم بشیوه از میدان این خطب بجهم ؛ نشد *

یکی گفت " حاجی بابا پسر دلاک که میگویند ، این است ؟ گور پدرش ! عادرش را ! * * * " ؛

دیگری ، " ای کهنه اصفهانی خوب کردی ! تو بریش ترکان * * * ؛ ما بریش تو * * * ؛ علامه گنده اش را ببین ؛ شلوار فراخش را باش^۱ ؛ چپوق درازش را تماشا کن ؛ باباش هم اینها را در خواب ندیده بود " *

همشهریان با این گونه سخنان سرزنش و آشوب کنان * من برخاستم و بروی بزرگوارِی خود نیا آورده سوار شدم ، و از میان آنشور و آشوب بیرون رفتم *

اول قدری فحش بآنان دادم * بعد از آن بسر خود باز آمده * گفتم " خوب فلان فلان^۲ شده ! دیگر کار نداشتی ؟ بکش^۳ ، که سرات است ، تا چشمت کور شد * بمرگ حسن دلاک که خوب کردند و کم کردند * نظم *

¹ I Ga'dam understood.

² Ridi and ridlm understood.

³ Bash= "notice."

⁴ " Coming to myself."

⁵ Fulan fulan *shuda*, a polite form of abuse. Though the actual words are suppressed, they can be supplied with exactness by the Persian hearer.

⁶ Bi-kaah " put up with it ; " often = " * serve you right."

«سگ فربه ز پنجه گریان ... با سلامت یقین بدان نریزد
 شهری خام از کف گردان ... پیش از دزدی و کتک نهجد»
 «کوروزی که تو آدم بشوی ؟ میهات میهات ! این غلطها خیلی باید بکنی
 و خیلی نان باید بخوی تا عقلت بسر آید * این ریش را چه فائده وقتی که
 از کدوی تهی آویزان است ؟ جلدیست بی خورما¹ * مگر سخن آنخردمند
 را نشیده بودی که گفته است * مصراع² * رفعت کس نپسندند آسان جز بردار *»
 با این ذکر و فکر خود را بخانه رساندم و بحرم خریدم بلکه با استراحت ،
 تلخی و توشی این آشوب دشوار را قدری فراموش کنم * اما اشتباه کرده بودم :
 تلخی کامم دو چندان شد * شکر لب عقل کسبکه بهوسقیفش افتاده باشد
 برخاست که : «آما عهر معجل مرا بده : عیخواهم لباس درست کنم» * چنان³
 بیمزگی کرد که خواستم داغ دل مشهربان از او بر آرم⁴ و زهر دل مسموم را باو ببرم *
 چشم بسته و دهن کشوده آنچه بزبانم آمد گفتم * چنانچه سرا پایش با خلعت
 دشنام و ناسزا آراسته شد * «بگور بدر سگ آنان و بکله پدر خر تو هر دو ***» * بیابین
 که حاجی نرمخو با آن آتش دل از ببر⁵ بیشه عازندران خشمناکتر و درنده تر شد *
 شکر لب اول قدری متعجب⁶ از ترس بمیان زنان نهفت : و پس از آنکه
 تیره‌های ترکش من ته کشید با عایشه بی‌وقدار⁷ ، و کذب‌زبان مردم شکار ، روی بمن آورد
 و بیکبار دهان بکشود * نمیدانم آن سخنان درشت بآن دهان کوچک چگونه
 می گنجید * ملاقات لسان او زبان عایشه را اطلاق نمود⁸ ، و اخلاق زبان عایشه زبان
 کنیزان را اطلاق نمود * خلاصه علی الاطلاق⁹ مرا از لکه حیض خود¹⁰ بدتر کردند *
 چنان طوفان فریاد و فغان بر سرم باریدند که پایداری را معال دیدم * فلفله چنان
 بزرگ شد که در اطلاق جا نماند * لازم آمد که من جا خالی کنم¹⁰ که * مصراع *

«یا تو باشی درین سرا یا من» *

1 Jild-i Jdkurma is a date cover, a basket woven from date foliage.

[Jild-i rūḡhan is a skin containing ghi.]

2 Bi-mazagl k. "worrying, wearying."

3 'Revenge myself for—.'

4 i.e. 'I opened my mouth and let it say anything it liked.'

5 The Persians call the lion *shir* and the tiger *babr* : the Indians, the lion *barbar* and the tiger *slier*.

6 i.e. 'leading the way.'

7 "Loosed."

8 'Ala' Uiffaq "generally, in general." Tajnw.

9 Latin is any rag : *latta-yi haiz* "diaper."

10 "Quit, clear oft"

برادر، بد ندیده! * معلوم شد که آن کنیزکان غنچه-دھن شیرین-سغن، از آن جواری و گولوه مکنون ها که * قران عظیم الشان بما وعده داده، نبودند * * پست *

۵ "پراگنده، خاطری پراگنده دل ... سرافکنده و خسته و مضطرب،"

با تفصیل آن زود خود را باطاقی کشیدم، و آنهمه سر و سامان بیک کردار بیجا بباد فنا رفت * شومی درد غم گریبانگیر، و نهجست عملم پای * پیچ شد * دیدم که اگر به بیش از آن دروغگوئی ناچار شوم کار بجای بد میکشد و بالمره خراب * میشوم *

با خود گفتم که "کاش از اول دروغ نگفته بودم" ! حالا سری فارغ و ذلی آسوده داشتم ! * اگر دروغ نگفته بودم زخم هرچه میخواست داد و بیداد بکند، چه میتوانست کرد؟ اما چه خاک بر سر ریزم که با دروغ بسته شدم ! آنهم با سند و قبالة * در پیش مردم نامم بدروغزنی و افسونسازی در آمد؛ آنهم با امضاء و با سجل * *

1 *Barādar bad na-dida-l* ; this common m.c. saying, that is seemingly out of place here, is addressed to the reader. The phrase seems to mean, " Reader, you have understood the case."

2 Vulgar for *lu 'lu'-ha-yi maknun*, i.e. " houries like hidden pearls."

3 i.e. " I with scattered wits * * * retired to another room."

4 " Entangled in my feet."

5 *Bi-l marra* " completely " (m.c.).

6 Note Plup. with *hash*.

7 For *mi-dāsham*. The imperfects of *dāhtan* and *būdan* are seldom used in mod. Pers.

8 *Sijil* is the endorsement by the *mwjtahid* (near his seal).

گفتار هفتاد و یکم

بروز کردن تزویر وی و طلاق دادن زن خود را و راه فراخ جهان

به پیش پایش کشودن

شبی نیدار گذرانیدم و تا بانگ صبح دیده برهم ندوختم * باصدا دان هنوز بقدر یک ساعت نخواهیده از صدای خدمتگاران بیدار شدم که در زده گفتند " برخیز ، بوا دران زنت با جمعی بدیدن تو آمده اند " *

اولاً بی اختیار لرزه ام گرفت - چنانچه آب و نوشم ا نماند * نتیجهٔ دروغگوئی² مجسم شده در پیش رویم سخن میگفت * خیالاتی ، یک از یک هولناکتر ، بدهنم راه یامت * بایم که هنوز درس مشهد را فراموش نکرده بود بخار خاره افتاد * در آخر با خود اندیشیدم که " شکر لب زنم باشد ، هرچه میشود بشود * گیرم که بقدر آنچه گفته ام توانگر نبوده ام - منتنها این است که کاری که هزار کس پیش از من کرده منم کرده ام " * پس گفتم " چپوق و قهوه حاضر کنید " *

رخت خوابمرا برچیدند و زایوان یگان یگان آمده بر روی نمسند بنشستند * دستهٔ ایشان عبارت بود از دو برادر زن و عمو و عموزاده و یک نفر خیره نگاه * که هرگز ندیده بودم * خدمتگاران نیز در مقابل صف کشیدند و در میان ایشان دو نفر بزن بهادر⁶ سیل چقماقی⁷ نیز ، دگنک⁸ بدست ، ایستاده قیقاج قیقاج⁷ بر من می نگریستند *

خیلی کوشیدم که اظهار امتنانی از تشریف ایشان ، و بیگناهی وصف و سادگی⁹ خود را بنمایم ؛ اما بسختان مطلوب جوانهای مختصر یک - کلمه دادند *

¹ *Tūsh* " power, strength."

² *Mujaasam* " embodied." ' Rose visibly in my imagination.'

³ *khar-khar* " itching."

⁴ *khira-nigah* " stern looking."

⁵ *Bi-zan bahadur* = *qui chumaq*, ** ruffianly, burly " (only applied to low fellows).

⁶ *Diganak* " a thick stick (gen. of camel men)."

⁷ *Qaiqaj qaiqaj nigirlatan* " to eye askance with anger."

⁸ Note the substantival termination *gi* added, to the second only of two adjectives.

پس از سفارش قهوه، برای دانستن مقصود، روی برادر زن بزرگ نمودم که
 «انشاء الله مکروه و ملالی ندارید؟ خیلی صبح زودی ما را مشرف فرموده اید * اگر
 خدمتی هست بفرمائید»

برادر بزرگ (بعد از اندکی تأمل) — «حاجی بمن نگاه کن! تو ما را اناهی
 و سندنله¹ گیر آوردی؟ احق میثماری؟ خر میدانی؟ یا اینکه خیال میکنی
 ریشمانوا بدست تو داده اند تا بدلاخواه خود باز کشی؟» *

من — «اینها چه فرمایش است؟ آغا جان! من کیستم و چه کاره ام؟ من
 خاک پای شما هستم» *

برادر کوچک — «چه کاره؟ ما؟ چه کاره؟ چطور اینهمه کارها بر مردم میآورد؟
 عجب چه کاره که از بغداد بر خیزد و بآید؟ اینجا ما را مثل میمون ببازاند» *

من — «الله الله! اینها چه حرفها است؟ مگر من چه کرده ام؟ بفرمائید؛
 شما را بغداد راستش را بفرمائید» *

عمو (ریشش را گرفت) — «دیگر مثل خودت یک شباد و در² بدری تصور
 میتوانی کرد که مردم چنین هور³ بخوراند و بگوید عافیت باشد؟ نه نه، ما این
 بی ادبیها هضم نمیکنیم» *

من — «عمو جان! چه کرده ام؟ بجان من بگو» *

برادر بزرگ — «می پنداری که نودلاک زاده از اصفهان آمدی زنی از خاندان
 بزرگ گرفتی و مایه افتخارشان شدی؟ نه» *

برادر دیگر — «می پنداری که مانند تولات و لوتی با ما شأن همسری
 دارد؟ نه» *

1 Ana'i (old) " foolish, stupid." Sundula (m.c.) " thick-headed, ox-like."
 Qtr avaral " do you think ? "

2 Dada and, Pass. Baz kashidan to pull back.

3 Ho " yes." Here an exclamation.

4 Chirkara subj. " a man who is chi-hara—."

5 Vulg. for biyayad.

6 Dar-bi-dar-l " vagabond, tramp."

عمو (بامقهره^۱) : — "خیر؛ حاجی تاجر بزرگست * ابریشم و حریرش از بخارا
بها پوست میآورد؛ شالهایش از کشمیر و لاهور خواهد رسید؛ کشتنهایش روی درباهای
چین و هند را سیاه کرده است" *

عموزاده (با ریشخند) : — "دلاک زاده یعنی چه؟ استغفر الله! تراشه کند؟
قریش^۲! و اگر بخواد هم از صلب پاک نبی هاشم یا عرب منصوری! که را یارای لای
حسب و نسب او است؟"

من : — "اینصرف ها یعنی چه؟ معنی اینها را نمی فهمم" * اما چون دیدم
که طوفان نزدیک است بطوفیدن، گفتم "اگر عرض شما کشتن من است بکشید؛
و این طور، پارچه پارچه، پوستم را بکنید" *

خیره نگاه که تا آنگاه خاموش بود با آواز هولناک بصدا بر آمد که "مردکه
بیشم و بی ادب، من راست و پاک با تو میگویم؛ تو از آن خدنگان نیستی که شایسته
زندگی باشی" * اگر همین حالا داعیه این نکاح را از سر بدر نکنی و زن را طلاق ندهی *
و از این خانه و اسباب چشم نویسی، یک دقیقه نمیکشد (اشارت بسبیل چقماقیان)
که^۳ این جوانان که می بینی تسمه از گردهات بیرون می کشند، و سرت را مثل
سر گنجشک از بدن می کنند" *

من : — "آنچه باید بگویم گفتم؛ باقی را تو خود دانی" *

پس دهان همه حاضران گشود و بی سر حساب،^۴ و بی "دور از جناب"^۵ هزار
راست ناگوار بنافتم بستند^۶ *

چون فرصت حرف زدن نداشتم، باسودگی، فکر کردم که شات و شوتی
خرج دهم * بغیره نگاه گفتم "خوب آغا! تو کیستی که آمده در خانه من مرا
بجای سگ میگذاری؟ اینان برادران و خویشان، خوش آمدند و صفا آوردند *

¹ Ietihzd" irony."

² Tarāha-yi kunda-yi Quraiah "a chip of the block of the Quraiah Tribe."
Quraish was the tribe from which the Prophet was descended.

³ Should be baahand.

⁴ Haji could either give a written document of divorce which would be
approved by a mulla, or he could pronounce three times before witnesses, the
simple formula of divorce.

⁵ Note this use of ki for plehtar az Inki.

⁶ Bf-sar-i hīadāb "without reserve."

⁷ Bi "dūr az Janāb" i.e., without saying "by your leave." Rāst-i nā
gavār "unpleasant truths."

* i.e. 'forced down my throat as far as my navel.'

خانۀ خودشان است * اما ترا کجا میبردند؟ نه برادری، نه عمو؛ نه دخترت را گرفته‌ام، نه خواهرت را؛ تو چه کاره؟ *

خیره نگاه (خود و برزن-بهادراناش مثل شیر دژمان^۱ بر من نگران) گفت
 «میخواهی بدانی کیستم؟ از اینان که مرا آورده اند پیرس * من نوکر پادشاهم» *

دانستم که معتبب است و خیلی تیز * حساب کار خود کردم و با نرمی و خوشی
 گفتم «در صورتیکه غرض شما مفارقت است چون مواسلت شرعی شده است باری
 مهلت بدهید تا بعضو حاکم شرع بروم، و مفارقت هم بروفق شرع شود * ما
 مسلمانیم و پیرو شرع و قرآن * بنظر من که شما هم از حکم قرآن سرپیچ نباشید * وانگهی
 از کجا که زخم در این باب با شما همداستان شده و میل جدائی داشته باشد؟ من اول
 به پی او نیفتادم؛ او به پی من فرستاد * من خانۀ او را نمیدانستم؛ او مرا بخانه
 آورد * از مال و منال و خانه اش خبری نداشتم * این کار تقدیر و قسمت است *
 اگر بنقدیر و قسمت معتقد نیستید زهی مسلمانی!» *

برادر بزرگ: — «در باب میل شکر لب خاطر جمع باش که او از همه بنو
 بی میل تر است» *

پس نعره برخاست که «بلی بلی شما را بخدا! دست بسروش بکنید»^۲
 برود گم بشود * پنجاه بلکه بیشتر از این قبیل سخنان از طرف اندرون بگوشم خورد *
 دوبدر اندرون نمودم؛ دیدم فرج کنیزان، همه چادرها یکشاخ^۳، عایشه علمدار،
 شکر لب سردار گل * مگو که این سخنان تلخ از آن لب شیرین بوده است که برای
 مشاهده کار بعد بدان جا خواسته بودند * دانستم که شدنیها شده است * مصراع *
 «کشور من تلب این سیاه ندارد» ... من غریب در دیار غریب، و آنان مردمان غریب؛
 نه یار نه هوا دار؛ بحر سیر انداختن و تلخ را شیرین خوردن * چاره نیست *
 از جای برخاستم که «حالا که چنین است چنین باشد * در صورتیکه او مرا

1 *Shir-i zhiyān* "a fierce Hon" is a not uncommon expression. *Dazh* or *dizh* is, I think, also used, but I am unable to trace the word

2 "Get rid of him."

3 *Yak shākh*. The *chfidar* is worn on the head and when properly put on, both ends hang on a level (*mauzūn*): in hurry and agitation the *chfidar* becomes *yakshāfch*, i.e. unbalanced, one end much lower than the other.

4 *Talkh ra shlrln bhipurdan* «to pretend to like what is bitter, to make the best of a bad job."

نمیخواهد منهم نه خودش نه مالش نه خویشش که هیچش ، هیچیک را نمیخواهم *
 عی ۱ طالق طالق طالق مرة ثانية طالق ثلثة ۲ * اما اینرا هم بگویم که آنچه شما
 بمن کردید لائق مسلمانی نبود * اگر من سگ بودم و در فرنگستان ، با من به ازین
 حرکت میکردند * انشاء الله عذایک بهنکر خدا و رسول میرسد ، بکسی که بمن
 ظلم کرد ، خواهد رسید * وسیعلم الذین ظلموا لی منقلب ینقلبون ، ۳ *

پس آنچه آیات و احادیث مناسب از برداشتم ، همه را خواندم ؛ و ختم
 سخن بر این کردم که « فالذین کفروا قطعتم لهم ثياب من نار یصب من فوق رؤسهم
 الحیمیم یصبر به عافی بطونهم والجلود ولهم مقامع من حديد كلما أرادوا ان
 يخرجوا منها من غم أعیدوا فیها وذوقوا عذاب الحریق » ۴ *

در آخر برخاستم و با غیظ و غضب تمام ، بمیان طالق بر آمده آنچه از مال شکر لایق
 در بوم بود انداختم و لباسی زنده خواسته بدوش گرفتم و با تعجب نظارگان بدم
 در آمدن گفتم « ثوب بگلته پدر سرچه عثمانی است ؛ سگ به گور پدر شان نشیند »
 و بیرون آمدم *

¹ Taligun or taliqat^{um} ' a divorced woman."

² The Arabic seems incorrect. *Talqat* and *marrat* being feminine *salasa* should be *salās*.

³ " And they who act unjustly shall know hereafter with what treatment they shall be treated " —(Sale's trans, *Qoran*).

" But those who do wrong shall know with what a turn they shall be turned (i.e. in what condition they shall be brought before God).—Palmer's trans, *Qoran*.

⁴ " For those who disbelieve, there is cut for them robes out of fire ; there will be poured on their heads hot (water) ; there will be burnt by it what is in their bellies, and their skins (will be burnt), and there will be for them clubs of iron. Whenever they wish to come out they will be returned to it. Taste the torments of *Ḥan'g*" (a degree of Hell).

گفتار هفتاد و دوم

واقعه که در کوچه روی داد و اندکی اندوهش را کاست ، و دلداری

شمان آغا ، و اندرز دادن وی او را

در کوچه مدتی تند تند رفتم بی آنکه بدانم بکجا میروم * اینقدر غم و اندوه در نظرم جلوه گر بود که کم مانده بود دیوانه بشوم تا اینکه دریا را دیدم : خیال کردم که اگر بروم و خود را بدریا غرق کنم گویا بهتر باشد *

ناگاه حادثه رویداد که بدانواسطه ، از صرافت افتادم * اینواضعه اگرچه جزئی ، اما بر من تأثیر کُلی کرد و از هلاکم دهانید * در تماشای یکی از آن سگ-چنگهای استانبول ، که هیچگاه در کوچهها کم نیست ، واقع شدم ^۱ * سگی رفته ، از محلّه سگان دیگر استخوانی که حق آنان است ربوده بود * فی الفور دستخیز ^۲ عظیمی بر پا شد * همه سگان آنمحله حمله آور ، سگ استخوان-رُبا را تا بسر محلّه او دوایندند * در سر محلّه ، آن سگ نیز باران خود را آواز داده با آنسگان رو برو عیا آمد ، و کار زار بزرگ و عریده سترگی ^۳ برخاست *

ازین تماشا متنبّه ، گفتم " بار خدایا ، حکمتهای تو چه قدر عمیق است ! عقل حقیقت ما بشر ، با اندک مایه دانش ، دریافت حکمتهای بالغه تونمی تواند و اعتراف بد آنها مارا چه یارا ؟

* بیت *

" حل معمای حکمت نتواند . . . آنکه کند حل صد هزار معما " *

¹ ' I happened to witness.'

² Rastakhiz " the day of resurrection, here tumult."

³ Suturg " rough."

⁴ Basilar " mankind." Note that there is no izafat after ma.

« مرا بحکمت سگ از خواب غفلت بیدار کردی و راه چاره کارم بنمودی * اگرچه
مدرس، بنظر حقیر است اما درسش شرح کبیر^۱ است * زاهی که می جستم چه
خوب یافتم *

« هر دمی جوئی همان پیشت رسد ... گفت پیغمبر که من جد و جد^۲
سبحان الله ! حیران لایعقل هم مانند انسان عاقل، در کار خود دانا و بینا است * »

پس ازین حکمت بافیها روی بمنزل ناصح وفادار بار غار خود، عثمان آغا نهادم
که با همه سنی گری باز مثل آدم با من رفتار میکند و مرا بچشم همشهری خویش
میدید * بعد از خود نیکم پذیرفت و بعد از استماع بلاغی من پکی^۳ پر زور بچپوق
خود زده با یک پاچه دود آه کشان گفت « خدا کریم است * رفیق ! من همانوقت
که آمدن ترا با آن جاه و جلال به پیش ایرانیان دیدم، دانستم که بلائی بسرت خواهد
آمد * تو هنوز خام و نا پخته * نمیدانی که درد هم چشمی چه درد بیدرمانی است ؟
خوب، میتوان فرض کرد که قلم فروش یا تنباکو فروش که در یکروز با هزار زحمت
و تکلیف یک نبره قلم یا صد درم تنباکو میفروشد تحمل کند که حاجی بابا با آن جاه
و جلال (که هرگز او را در خواب نیز بخیال نمیرسد) پیش او جلوه گر شود ؟ بلی اگر با
لباسی از لباس ایشان اندک بهتر، یا با اسبی از خرخرکی^۴ قدری ارزنده تر آمده
بودی بقاویل آنکه تو از ایشان اندکی خوش طالع تری، می بلعیدند ؛ اما با آن دبدبه
و کوکبه تشخص-فروشی چطور میخواستی در پیش آنروسیان سفید شوی، و خار
چشمشان نشوی، و ترا بروز خود^۵ نشانند ؟ بی شک یکی از ایشان رفته
برادر زنک، بغدادی بودن و لات و لوت و دلاک زاده و خورده فروشی بودند را حالی
کرده که ^۶ دله است، زن نگهدار نیست * سوداگر بخارا و کشمیر یعنی چه ؟ کشتی
قباش و قافل^۷ حریفش از کجا ؟، اگر تو مثل حاجی بابای اصفهانی، نه مثل یک
افندی استانبولی، به بنده منزل آمده بودی، من نمیگذاشتم تو آنکار را بکنی * حالا
چشم بگشا که بعد ازین دیگر ازین کارها نکنی * » این بگفت و باز بچپوق کشیدن
مشغول ماند *

¹ Sharh-i Kabir is a well-known work on *fiqh*: here = *tulani va mufid*,

² *Masnavi* of Mulla-yi Rum.

³ *Puk* is a deep inhalation of the smoke of the pipe (not the preliminary short inhalations).

⁴ *Pacha* " leg " (gen. of sheep), but here a thick column of smoke.

⁵ *Kharaki* — *charvardar*.

⁶ *Bi-ruz-i khud na-nishanand* " and not make you like themselves."

⁷ *Dila* " not respectable."

گفتم "شاید حق دارید * گذشته گذشته؛ قدمش بالای چشم * اما هیچ نباشد اما مسلمانیم؛ در شرع ما عدالت است * هیچ تا حال شنیده که زن مرد را طلاق بدهد؟ یا یکی را از خانه خودش مثل سگ که از مسجد میراندد براندد بعضی از برای اینکه زنی شب او را خواسته و صبح نخواستہ است؟ اینجا را اسلامبول گفته اند؛ قاضی هست، مفتی هست، شیخ اسلامی هست؛ مرجع داد خواہان، علاجہ سقم رسیدگانند * پول دولت را از برای چه میگیرند؟ تنها برای تسبیح گردانیدن و روزه و نماز نمیگیرند؛ تکلیف ایشان رفع ظلم است * ظلمی که بر من شده بالا تر از آن میشود؟"

عثمان آغا: — "حاجی، تُو بخدا! هیچ میفهمی چه میگوئی؟ میخواهی باز از شیخی از کبار مشایخ اسلامبول، با آنهمه اعتبار، و با برادرانی با آنهمه تونگری و یسار،² بکشاکش مرافعه و دعوا افقی؟ مگر نمیدانی که هر که را ز در ترازوست زور در بازوست، و هر که را ز در دست حق درست؟³ و اگر همه سور* و آیات قرآن و احادیث و کلمات نبوی بدادخواهی بر خیزند، و تُو را ز در دست نباشد، در صورتیکه مدعی تُو را است کار او سگه⁴ است و کار تو روده⁵؟"

من: — "یا امیر المؤمنین، تو بفویادم برس! یا امام رضای غریب، تو داد غریبان را بگیر! ای عثمان آغا، اگر مردم اینقدر که تو میگوئی خبیثند، پس باید من دست از همه چیز شستم، باز بسر چپوگرگی خود روم * اما چه کنم؟ جد و جهد بکنم یا نکنم؟ نه نه، با این آسانی دست بر نمیدارم * میروم بالای پشت بامشان و از آنجا فویاد دادخواهی بر می آورم *"

پس از شدت اندوه بنا کردم بهائهای گریه کردن و ریش خود را کدّه بر باد دادن *

عثمان آغا بدلداری شتافت که "شکر خدا کن؛ گذشتہایت را بغاطر بیآور که در دست ترکمانان اسیر بودی: این حالت نسبت بآن حالت بهشت است *

¹ *Hlch na-bāshad* "at least, after all."

² *Yasar* ^{ki} opulence."

³ "Might is right."

⁴ *Savar pi.* of *sura*.

⁵ *Kār-i-ūsiklca*, i.e. "everyone accepts it like money."

⁶ *Riida* "guts," i.e. *pit*ch.

تقدیر چنین بوده است * اگر بحکم تقدیر گردن ننهیم ، چه کنیم ؟ بعد ازین خدا کریم است *

گفتم « ای عثمان آغا ، تو هم دست بردار * خدا کریم است ، خدا کریم است ، یعنی چه ؟ من ایرانیم : « خدا کریم است » سرم نمیشود * عدالت یکی از اصول دین من است ؛ چرا زود دست بی عدالتی ترکان شوم ؟ وانگهی ما مثل ترکان نیستیم : دینی ، وطنی ، زبانی ، ملتی ، دولتی داشته ایم ؛ چنگیز و تیمور و نادری از ما بیرون آمده است که پدر ترکان را سوزانده است * پیش ایلچی خودمان میروم * اگر آدمست البته داد مرا میخواهد ، زنم را پس میگیرد ، بدستم میدهد * به بینم کیست که از دستم باز گیرد * »

با این هوا ، بجواب عثمان آغا اعتنا نکرده ، با فکر نو و دستاویز نو برخاستم و بنزد سفیر کبیر حضرت اقدس شهویار ایران که در آن اوقات با مأموریت خاصه باستانبول آمده بود رفتم *

گفتار هفتاد و سیم

دوست جستن حاجی بابا از برای انتقام از دشمنان ، و اندکی

از شرح حال میرزا فیروز

سُراغ منزل ایلچی را گرفتم * در اسکدار ا خانه باو داده بودند * در میان قایق به اسکدار ، با فرصتی تمام ، با ندیشه کار و ترتیب افکار و چگونگی بیان حال بایلچی اقدام ، تا جانگداز تر و مؤثر تر افتد *

در دهلیز خانه ایلچی مشتی یاوله گوی پر ایماء و اشاره * دیدم که فوق اینجا را با ایران نیک به خاطر آورده *

با همه زی ترک ، از زبانم ، ایرانی بودنم را دانستند و بحضور بردنم را متعجب شدند * خواستم از اوضاع و احوال ایلچی سر رشته بهمرسانم تا دستور العمل حضور شود * با یکی از نوکران در گفتگو کشادم : آنهم بدخواه من مقصودم را بعمل آورد * اینک خلاصه افاده او و استفاده من * :—

” ایلچی اسمش میرزا فیروز است ، شیرازی از خانواده بسیار با حرمت ^۱ ، اما نه چندان با منزلت * مادرش همشیره همین صدر اعظم که سبب سلطنت یافتن این پادشاه شد * میرزا فیروز دختر صدر اعظم را گرفت و بان سبب بدرخانه پادشاهی آمد * بنا بمصالحی چند ، سفر پاره ممالک خارجه ناچار ، و بدان سبب بسفارت اینجا نامرد گردید * مردیست با دانش ، اما نیز خو ، زود خشم اما زود آشتی : تند از جا در می رود ، و تند فرو می نشیند * در رفتار چست و چالاک ، در کردار معقول

¹ Scutari.

² Pointing out and jeering at any arrival like a crowd of small schoolboys at a porch. This is said to be a Persian habit.

³ i.e. because they were so unlike the dignified Turks.

⁴ Should be *istifada-yi man va if ada yi u*.

⁵ *Hurmat* "personal respect"; *na chandan ba manzilat* "no position in society."

و نازک ؛ مردمدار ، خوش اطوار ، خنده رو ، بذله گو * اگرچه در عالم کیم خلقی از چوب و فلک مضایقه ندارد اما شیرین زبان و دل جو ست * در گفتگو از دست-پاچگی زود بدام میافتد اما بوندی زود رفع و رجوع آن میکند * با همراهان گاهی شیرین و نرم مانند راحت الحلقوم ^۱ ، و گاهی تلخ و گشنده مانند زهر و زقوم * گاهی چنان که مثل او کسی نیست و گاهی چنان که مثل او کسی نباشد * ولی روی همرفته ^۲ (خدا عمرش دهد) آدمی است در خانه اش باز ، ^۳ سهل القول ^۴ ، پاکیزه اخلاق ، مجلس آرا ، سخندان ، زنده دل ^۵ ، عیش دوست ، خوش صحبت ، خوش گذران است * ”

باری مرا بحضور چنین سفیری بردند * بوسم ایرانیان در گوشه اغتش خربده بود ؛ از آنجهت بلندی و کوتاهی قدش معلوم نشد ، اما پاکیزه اندام ، پهن سینه ، و با آن لباس تنگ موزونی اندامش معلوم ، پاکیزه صورت ، شاعین بینی ، چشمانش بزرگ و درخشان ، لب و دهانش یک از یک بهتر ؛ مگذر از ریشش ، از همه بالا تر * خلاصه میتوان گفت که گزیده ایران و ایرانیان است * بعد از سلام و کرنش :-

سفیر :- ” تو ایرانی ؟ ”

من :- ” بلی ” *

سفیر :- ” پس این جل و یلاس عثمانی چیست ؟ حمد خدا را ! ما هنوز نمرده ایم و صایه شرم و ننگ دنیا هم نیستیم : پادشاهی داریم ، قومی ، ملتی هستیم * ”

من :- ” راست میفرمائید ؛ مرده شواین لباس را بود که با این لباس از سگ کمتر شدم * از روزیکه با این قوم معاشر شدم ، روزم سیاه و جگرم خون شد * امروز بجز خدا و خداوند پناهی ندارم * ”

سفیر :- ” نفهمیدم چه میخواهی بگوئی ؟ از زیانت باصفهانی می مانی ؛ از ناله و زاری گویا بفرکبازی ^۶ یا ترکنازی عثمانیان گیر کرده باشی ؟ خیلی عجیب است ! ما اینهمه راه میائیم تا بوش ترکان بخندیدیم ، نه اینکه بوش ما بخندند * ”

¹ " Turkish Delight, " i.e. the sweet so-called,

² Ru-yi ham rafta " on the whole, on an average."

³ " Hospitable."

⁴ " Obliging, easy."

⁵ Zinda-dil" bright, full of life;" opp. to murda-dil.

⁶ Turk bazi " cheated by a Turk."

پس سرگذشت خود را از اول تا آخر بیان کردم * از اول سرگذشت خوش آمد *
 از تفامیل زن گمري حظ کرد؛ اما از مهریکه بقبالة شکر لب انداخته بودم و از
 گفتگوها که با او درمیان آمده بود چنان لذت برد که کم ماند از خنده غش کند *
 از نقل بازها که بر سر ترکان (خر بقول من و گاو بقول او) آورده بودم حظ کنان میگفت
 «آفرین کهنه اصفهانی آفرین؛ دستت درد نکند! بخدا، قیامت کرده، بیداد کرده،
 معرکه کرده؛ خوب کرده! اگر منم می بودم باین گوان به ازین نمیتوانستم کرد *
 چون بقطعة^۱ و رسوائی همشهریان و عرو و نیر و نوج مغبران و شوز و آشوب شکر لب
 با دستۀ بهادران و عین و سرزنش خویشان همه را بعینه، و آن اصفهانی بازی خود
 را با آن آیات و احادیث و اخبار همه را بلفظه^۲ بیان کردم، بجای اظهار دلسوزی
 چنان خنده سرداد و چنان از شوق و شعف پر شد که گفتم^۳ «حالا رگ پیشانیش
 میترکد» * از خنده بروی فرشها غلطیدن گرفت *

گفتم «سرکار ایلچی! همه را میخند؛ قدری هم بر حال من کویه کن که
 دیشب در دواج^۴ سمور خفتم و امشب باید در لب تنور بخسپم^۵ * دیروز باسبی
 با بوگ و ساز زین سوار بودم و امروز خداوند یک خر لنگ هم نیستم * آنهمه
 مال و منال و جاه و جلال و کثیرون صاحب جمال، و اسبان، و غلامان، و آنحسام
 خانه، و آن قهوه-خورهای شاهانه و آن چپوقهای کدائی را با این لات و لوتی
 و آسمان-جلی^۶ حالائی قیاس بکنید * به بینید، که آنچه شما را بخنده می اندازد
 در دل من بجز خنده^۷ چها که نبینید * به بینید کجای من میسوزد و جا دارد^۸،
 و چطور آتش میگیرم و حق دارم *

• نظم •

«دیروز چنان عالم جان افروزی ... امروز چنین عالم انده سوزی
 افسوس که در دفتر عسرم ایلم ... آنرا روزی نویسد^{۱۰} اینرا روزی» *

¹ Takhti'at "blaming, loading into error."

² "Exactly."

³ "I thought."

⁴ "All the time."

⁵ Dawaj "bed-quilt."

⁶ Poor people sleep on the top of some one's oven for warmth.

⁷ Asman jull (m.c.) is applied to a horse without clothing, i.e., asman jal-i
 uist.

⁸ "Other than laughter."

⁹ SufsMan unders. is the subject to ja darad.

¹⁰ Ayam subject of riavimd: an ra and in ra "former" and "latter."

میرزا فیروز (باز در خنده) :— « تعجب است که چگونه این گارمیشان با آن
فیس و ریش با آن کَلَّه بی مغز ، حرف الدنگی¹ ایرانی را باور کرده اند * اگر الدنگی
دیگر کار را بهم نزده بود حالا هم باور میکردند * خوب ، برای چه میخواهی پای
مرا در این کار بمیان کشی ؟ من پدر یا برادر تو نیستم که بروم با تُجَارِ حَلَب برای
خاطر تو بکش مکش بیفتم ؛ و نه قاضی و مفتی که حق ترا از ایشان بطلبم * »

من :— « خیر سرکار ایلچی ، شما ایلچی مرخص پادشاه ایرانید : هیچ نباشد
احقاق حق میتوانید کرد * من بیچاره را بدین روز انداختن رواست ؟ مرا با تیپا *
از خانه بیرون کردن بسو شما می گنجد ؟ »

میرزا فیروز :— « چه میخواهی ؟ غرض اینکه باز زنکه را بگیری و جانت بگیرند ؟
از خواب گاه سموری ، که فردا نعلش آدمی بر خیزد ، چه سود ؟ نه خیر * گوش بمن
بدار ؛ پند مرا بشنو * این جل و پلاس عثمانی را از بخت دور بینداز : باز ایرانی بشو *
من ترا فراموش نمیکنم * کاری از برایت می بینم * از حکایت هم خوشم آمد *
با هوش و گوشی * اینرا هم بدان در دنیا بجز قهوه خوری ، چپوق کشی ، خواب
رختخواب سمور ، سواری اسب فربه ، کارهای کردنی خیلی است * بالفعل در اینجا
همان : با همراهان من باش * اما باید یک بار دیگر سر گذست را نقل بکنی بخندیم * »
با اظهار استننان دامنش را بوسیدم ، و از کار معلّق * و حال معلّق خود در حیرت
و تردد ، از اطاق بیرون آمدم *

1 *Aldang* (vulg.) " unpolished ; " also = *gJūl-chumāq*.

2 *Tipā* ' a kick on the backside.'

3 " Suspended," i.e. ' in suspense, unsettled.'

گفتار هفتاد و چهارم

امنیت سفیر باو و لزوم او بسفیر

* نظم *

یکی از شعراء گفته است :-

« چه باشد احتیاج ایمرود تمیز ... سواری سخت و تند و تیز - مهین »

« کز آن کاری که کوه لنگ شیرنگ ... کند آن کار را با آشتی لنگ * »

دلگیر و دو دل ، سر گردان و پا در گل ، از آمدن خوشی نومید ، برای رفع
پیشانی ، باز از نوبه پیر خرد خود ا مراجعت نمودن لازم آمد *

با خود اندیشیدم که « اگر دستگاہی ^۲ از کفم رفت دستگیری ^۳ بچنگم آمد *
پناهش را نعمت و وجودش را غنیمت شمارم * همان خداوند توانا که از ظلمت آباد
نیستی بطلم پیچاپیچ هستی رهنمونم شد ، هر آئینه با چراغ هدایت از راه ظلمت
رهبریم خواهد کرد * »

قرار بدین دادم که بدلقوی و خاطرسندی سفیر کوشم * از التفات های
روز-افزون خرسندم ساخت * در پاره کارهای ذاتی * و امور دولتی ، و بدآنچه
بمأموریت او وابسته بود ، بی ^۴ همه چیز با من شور و صلاح میکرد *

چون همه عمر خود را با کنسب سعادت حال خود صرف کرده بودم و بدیگران
نپرداخته ، از کار و بار جهان و جهانیان بی خبر بودم * از ملک و اقوام بجز ترکان کسی
را نمیشناختم * از چین ، و هند ، و افغان ، و تاتار ، و کرد ، و عرب ، اسمی شنیده بودم
و بس * از آفریقه هم بواسطه غلامان و کنیزان که در خانه های ما یافت میشود
سیاهی ^۵ بنظر داشتم * حالت روس در ایران معلوم است و مشهور ؛ اما از انگلیز

^۱ Pir-i khird-i ffiwd " my own ingenuity."

^۲ Daat-gāh " workshop, etc., plant."

^۳ " Helper, friend."

^۴ Better shaJshī f

^۵ Bi-hama chlz (m.c.) " freely, unreservedly."

^۶ Siyahi-i " a vague vision, idea."

و فراتر آن جراتی گوش زدم شده بود * چرن در استانبول آن ملت علی گوناگون و رنگارنگ را میدیدم تعجب میکردم ؛ اما فرصت مخالطه با ایشان نداشتم *

در انجمن سفیر عالم ، عالم دیگر شد * بناکردم حرفهای شنیده شنیدن ، و نفهمیدها فهمیدن و پژوهش و کنج کاوی کردن * سفیر ، کارگذار و هوشیارم دید ؛ خشنود شده ، رفته رفته راز دارم ساخت *

روزی سحرگاهان چاپاری رسید * بعد از مطالعه مراسلات ، خلوتی کرد و مرا خواست و بنشانند که " حاجی ، دلم میخواهد قدری با تو گفتگو کنم * خدمتگذاران من بسیار ؛ اما بینی و بین الله ^۱ خیلی خزند * با اینکه ایرانیند و در بعضی کارها از سایر مردم چشم باز تر . اما در کار و بار دولتی خیلی چشم دوخته ^۲ و بی خبرند ، چنانچه هیچ نمیارزند * اگر کاری بایشان محوّل شود بجای سر و صورت دادن ^۳ چنان سر و صورتش را ملوث میکنند که بیا و بین * حقیقه تراز آن قبیل نیستی ؛ سر آزموده و چنگیده - کار بنظر من عی آئی * آمیدی بدو میتوان داشت که بارش این و آن بتوانی بازي کنی ؛ و بی آنکه استخوانها خبر شود مغزش بر آری * وجود چون تو ، مرا ، و بلکه دولت را ، ضروری است * اگر بنوکوبایی میل داشته باشی انشاء الله کاری میکنم که مابۀ روسفیدی ملت ایران توانی بشوی و خودمان هم کلاه افتخاری با تو برافرازم " *

من : — " سرکار ایلچی ، بنده هستم فرمانبردار ، و تابع رأی سرکار * گوشم در دست تو است ؛ بگیر ، و ببازار برده فروشان بفروست ، مختاری * در خدمت تو هرچه از دستم بر آید کوتاهی نخواهم کرد " *

میرزا فیروز : — " حاجی ، شاید در میان مردم شنیده که بعض از برای چند کنیز خواننده و سازنده و بازیگر خریدن ، و پارۀ متاع و قماش حریر و سایر اسباب پیرایه و زینت برای اندرون پادشاهی بردن ، بدینجا آمده ام ؛ اما اینها چشم بندید و کوچه غلطی ^۴ نمودنست * کسی مثل منی را برای چنین کاری میفرستند ؟ اعلیحضرت شهبازی (چشم بد دور) با آنهمه عقل و شعور البته میدانند

^۱ between you and me and the post. " a common m.c. saying = " بینی و بین الله "

^۲ Ghaahm-dūkhtha opp. of chashm-bāz.

^۳ Sar u mīrat dādan " to accomplish."

^۴ Kucha-ghalati. (m.c., " misleading."

کرا بکجا بفرستند * همینکه ^۱ مرا اینجا فرستاده ^۲ دلیل بزرگی است * حالا آنچه من میگویم بشنو *

” چند ماه پیش ازین از جانب یونا پارت نامی ، که پادشاه فرانسه است ، سفیری با پیشکش و هدایا و عرایض عبودیت-نما ، بدارالسلطنه طهران رسید * سفیر کاغذی بنام اعتماد نامه ^۳ از جانب پادشاه خود بنمود که : گفتارم گفتار پادشاه است و بهرکار مختار و مرخصم * این مرد خود را بسیار بزرگ ، و سایر فرنگان را بسیار خوار میشمرد و نام دیگران را چنان باستخفاف و استحقار میبرد و محفلشان نمیگذاشت که **• عهرا •** پادشاهی کامران بود از گدایان عار داشت ^۴ ، * از زبان پادشاه خود میگفت که گرجستان از روسیه و تقلیس و باد کونه و در بند و سایر شیروانات را که از قدیم الایام در دست ایرانیان بوده است بایران رد میکنم ؛ و هندوستان را هم از دست انگلیس گرفته بشما ^۵ میدهم *

” در واقع ، ما شنیده بودیم که فرانسه هست : قماش خوب ، پارچه خوب ، زینت خوب دارد ؛ اما باین طورها که سفیرش میگفت نشنیده بودیم * بلی وقتی قهوه و حنا گران شد گفتند : سبب جنگ فرانسه است با مصر * یکی از نوای سلسله صفویه هم میگفت که : شنیده‌ام وقتی از جانب لوی ^۶ نامی پادشاه فرانسه ، یکی بدربار مرحوم شاه سلطان حسین شهید آمده بوده است ؛ ولی یونا پورت که بوده است وجه بوده است ، و چطور شاهش کرده اند ، در ایران کسی سرش نمیشد * یکی از تجار ارامنه که خیلی جاها را گشته بود می گفت ” واقعاً یک همچنین آدمی هست اما خیلی با عر و تیز و با همه کس با عریده و ستیز است “ * این بود که پادشاه سفیر را قبول کرد * اما در رقیبه جانش آنچه بود ، راست و دروغش معلوم نبود * وزراء بزرگ و کوچک ازین کارهایی سرشته اند ، چیزی بعقلشان نمیرسد ؛ باز خدا عمره بادشاه بدهد ، آنهم ^۷ با اینکه ذره بورای جهان آرایش پوشیده نیست ، درین باب چیزی نمیدانست * بلی خواجه عابد ارمی که چهل

1 Hamin-ki " the fact that."

2 Ast is understood.

3 " Letters of full power."

4 'Ar dashtan " to think it lowering to—,"

5 Shuma, i.e. /ran.

6 Louis.

7 For is ham.

روز در شهر مار سیلیا حبسش کرده بودند که « نا خوشی بفرانسه میبری »¹ و کشیشی ارمنی که چند سال در تکیه ایشان چله نشینی² کرده است ، بودند ؛³ اما کسیکه مارا مطلع و خبردار تواند ساخت که بنابورت میخواست کلاه مارا بردارد ؛⁴ یا اینکه نانی به پر شال ما گذارد ؛⁵ نبود *

« خلاصه چندان در شبهه نماندیم ، چرا که کفار انگلیس که در میان ایران و هندوستان پیله وری میکند و در بندر بوشهر هم خیلی دکان دارند ، بمحض شنیدن وصول این سفیر ، کار گذاری بچاپاری فرستادند ، و برای قبول نکردن این سفیر قال و قیل و هاپهوها کردند * معلوم شد که در میان این سگان البته استخوانی منازع فیه⁶ هست ، و اینهمه عرو تیز بی چیز نیست *

« پادشاه میگفت ؛ بحقیقه⁷ شاه قسم ، که اینها همه از بلندی طالع من است * من در اینجا در تخت شاهی مستقر ، از همه جا بیخبر ، این پدر سوختگان از شرق و غرب و جنوب و شمال با پیشکش و هدایا پلای بوسم میدوند ، و دستوری جنگ و جدال با یکدیگر از من میخواهند ، *

« و تئیکه من در طهران بودم ، منتظر سفیر انگلیس بودند ؛ و این گاهذهای امروز در باب چگونگی پذیرائی او و در خصوص عهدنامه ایست که میخواهد با ما به بندد ؛ اما پادشاه پیش از آنکه از من خبری بگیرد نمیخواست باین کار دست زند * چون در استانبول از هر دولت و از هر ملت نمونه و سفیری است ، اعلیحضرت شهر یاری با رائی رزین⁸ و فکر متین مرا بفرستادن اینجا مناسب دید ، تا بحسب وقوف و اطلاعات من کار کند ؛ و من هم بقدر امکان شبهه⁹ که از فرانسه و انگلیس در ایران عارض شده رفع کنم ، و صحت و سقم افعال و اقوال ایشان را و ارسی کنم *
« اکنون من یک آدم ، و این مأموریت کار پنجاه آدم * فرنگان در اینجا بسیارند * هنوز صدائی نپرده⁹ صدائی دیگر بر میآید ؛ از پشت سر آن یکی دیگر ، یکی دیگر *

¹ Quarantine.

² Chilla-nishini " fasting at Lent."

³ Budand " there were."

⁴ Kvlah-i kas-i bar dashtan ' to get the better of."

⁵ " Do us good."

⁶ Pronounced in m.c. munazi 'fih.

⁷ Jla or jiqqa is the jewelled ornament in the kulah of the Shah,

⁸ Ra'y-i razin " weighty counsel, etc.*"

⁹ Intr., "finished."

آدم مي پندارد كه در آغول^۱ گرازان است * چنانچه از اول بتو گفتم ، از نو توانم
 بمن فائده نيست ؛ اين است كه چشم بتوانداختم * اميدم بجهت^۲ تست ؛ بايد با اين
 بي كتابان^۳ نجس المعين ، برآورده و گفتگو بنا کنی * تركي سرت ميشود^۴ ؛ آنچه
 مطلوب ماست ميتواني حاصل كرد * من يك نسخه از دست خط مبارك بتو ميدهم
 تا دستور العمل تو شود و از آن روي رفتار کنی ؛ اما پيش از شروع بكار ، برو
 در گوشه بنشين ، و درست فكو و خيالت را بسنج * به بين در اين باب از چه راه بايد
 برآئی و از كجا شروع نمائي “ *

پس براهنمائی اميد آينده و بااميد-بخشي پيش-آمدِ كارم دستوري داد *

1 *Aghil* " a night-pen (generally a natural cave)."

2 ' Infidels.'

3 ' You know Turkish.'

گفتار هفتاد و پنجم

آغاز سرشناسی^۱ وی و کیفیت فائده-رسانیدنش بسفر

از سفیر یک نسخه کتابچه دستور العمل گرفته بقبرستانی رفتم؛ وی زحمت زندگان مطالعه کردم * آن کتابچه را همیشه در میان کلاه نگاه میداشتم * چون سربیان^۲ سران آوردنم از آنجا شروع کرد مطالب عمده آنها در عمر فراموش نکرده‌ام * نوشته بود:—

«سفارت مآبانه — اولاً بر دقت همت تو لازم است که بدرستی تحقیق کنی که وسعت مُلک فرنگستان چه قدر است * کسی بنام پادشاه فرنگ هست یا نه، و در صورت بودن، پای تختش کجاست؟ *

ثانیاً — فرنگستان عبارت از چندان ایل است؟ شهر نشینند یا چادر نشین؟ خوانین و سرکردگان ایشان کیانند *

«ثالثاً — در باب فرانسه، غور رسی خوبی بکن؛ و ببین فرانسه هم یکی از ایلات فرنگ است یا گروهی دیگر است، و ملکی دیگر دارد * بنایورت نام، کافری، که خود را پادشاه فرانسه میداند کیست و چه کاره است؟

«رابعاً — در باب انگلستان تحقیق جدا گانه و علیحده بکن و به بین ایشان که در سایه ماعوت و پهلوی قلمتراش اینهمه شهرت پیدا کرده اند، از چه قماش مردم و از چه قبیل قومیند * اینکه میگویند در جزیره ساکنند، بیلاق و قشلاق ندارند، قوت غالب شان ماهی است، راست است یا نه؟ اگر راست باشد چگونه

^۱ Sar-ahināsl " Becoming known."

^۲ i.e. dakhil-i marduman-i buzurg ahudan.

^۳ Vocative.

میشود که یکی در یک جزیره بنشیند و هندوستان را فتح کند؟ پس از آن در حل این مسئله، که اینهمه در ایران بدهانها افتاده، صرف مساعی و اقدام بنما و نیک بنهم که در میان انگلستان و لندن چه نسبت است؟ آیا لندن جزوی از انگلستان است، یا انگلستان جزوی از لندن؟

«خاصاً — بعلم یقین^۱ تحقیق بکن که «قومپانی» هند که اینهمه مورد مباحث و گفتگو است، با انگلستان چه رابطه دارد؟ آیا بنا باشهر اقوال، عبارت است از یک پیوه زن، یا علی قول بعضهم مرکب است از چند پیوه زن؛ و آیا راست است که مانند مرغز^۲ ثبت (یعنی خداوند ثاتاران) زنده جاوید است، و او مرگ نیست یا آنکه فنا پذیر است؟ هم چنین در باب ایندولت لایفهم انگلیزان، با دقت تمام واریسی نموده بدان که چگونه حکمرانی است و صورت حکمرانی او چگونه است *

«سادساً — از روی قطع و یقین، غوررسی حالت یلگی دنیا نموده^۳ در این باب سر صری فرو مگذار *

«سابعاً و بلکه آخراً — تاریخ فرنگستان را بنویس و در مقام تفحص و نجسس آن برآی که اسلام شقوق^۴ و احسن طرق برای هدایت فرنگان گمراه بشاهراه اسلام و باز داشتن ایشان از اکل میته^۵ و لحم خنزیر کدام است» *

بعد از مطالعه کتابچه، تفکر و تدبیر بسیار کرده، بغلطوم آمد که در ایام عزت، یکی از منشیان رئیس الکتاب، یعنی وزیر خارجه عثمانی، با من آشنائی داشت * باین اندیشه افتادم که باو مراجعت نموده ازو سر رشته بدست آرم * میدانستم بکدام قهوه خانه میروید و در چه ساعت * با اینکه از پرگوئی خوش نداشت، میدانستم که بعد از فنجانی قهوه و تکلیف چپوقی رایگان، کوک کرده بسر سخن آوردن و باره چیزها از وی فهمیدن میتوان *

این تدبیر را بسفیر کشودم * چنان حظ کود که از روی التفات بر من، همذ معصنات آن تدبیر را بر خود حمل کرده گفت که «من بقو نفقتم چنین بکن؟

1 " Positive knowledge."

2 *Marghaz-i Thibbat*; in the original the " lama of Thibet."

3 *Yangi Dunya* (T.) " New World," i.e. America.

4 *Shuquq* (pi. of *ahiqq*) " chinks, crevices" but in m.c. = *zqiam*: *raftan-i Farangiatān bi chand shiqq ast* (m.c.), " there are several ways of travelling to Europe."

5 *Mayta* ' not killed lawfully.'

نمفتم تو آدم کار آمدی ؟ ببین من خر نبودم : آدم می شناختم * برای دانستن اینکه خرس کجا تخم میکند^۱، یعنی هر کجا رند پیدا میشود، خیلی هنر لازم است * اگر برای خاطر من نبود، این منشی که از همه جا با خبر است و از همه چیز مطلع، از کجا میجستی ؟ و امر قبله عالم از کجا میآید ؟

پس از آن گفت " که اگر لازم باشد قدری پول هم اذن داری باو بدهی، تا اگر در مسئله در ماند، از سر چشمه^۲ آن، یعنی از رئیس افندی، تحقیق نماید، که پول حلال مشکلاتست "

در ساعت معلوم بقره خانه^۳ معهود رفتیم * رفیق را آنجا دیده با کمال تواضع و التفات روی بروی او تشسته قهوه سفارش نمودم * برای دانستن وقت، ساعت خود را از بغل در آورد * من او را دستاویز ساخته سر سخن بدینگونه کشادم :-

من :- " این ساعت کار فرنگستان است ؟ "

منشی :- " بلی، در دنیا ساعت بهتر ازین نمیشود " *

من :- " این فرنگان مردمان غربی اند " *

منشی :- " اما چه فایده که پلید و مردارند ؟ "

من (بعد از تعارف کردن چپوق خود باو) :- " نرا بخدا ! در باب ایشان قدری اطلاع بمن بده * این فرنگستان مملکت بزرگی است یا نه ؟ پادشاهش در کجا می نشیند ؟ "

منشی :- " چه میگوئی، رفیق ؟ مملکت بزرگ یعنی چه ؟ ممالک است ؛ تنها یک پادشاه نه ؛ پادشاهان بسیار دارد " *

من :- " شنیده ام اگرچه چندین حکومت است، اما در واقع و نفس الامر یک ملت است " *

منشی :- " میخواهی یک ملت بگو، میخواهی چندین ملت ؛ بلکه در واقع همه یک ملت است، چرا که همه چانه میتراشند ؛ همه شبقه^۴ بر سر نهند ؛

¹ Khirs kuja yukhm mi-guzarad (m.c.): " to find out something impossible (as a bear does not lay eggs), to see through a brick wall.*

² Shibaqa is said to be a "square cap." Can this be a mortar board ?

همه لباس تنگ می پوشند ؛ همه شراب مینوشند ؛ همه گوشت خوک میخورند ؛ همه به پیغمبر ما اعتقاد ندارند * اما معلوم است تبعه پادشاهی علیحده اند : نمی بینی چه قدر سفیر باستانه علیه برخ سائی آمده اند ؟ این از سگ کفتران¹ در این دیار از سنگ بیشترند * از خیالت و نهوست ایشان باید پناهید ، و از کثافت ایشان نعوذ بالله !²

من :- ” ترا بخدا ! اینها که میگوئی بنویسم * بخدا که تو آدمی خیلی عمیق و دقیق بودی“ * پس من قلم و دوات در آوردم و او نیز برای یاد آوری مطالب قدری با ریش و سبیل خرد بازی کرد ، و ازینجا باطلاع بخشی شروع نمود *

منشی :- ” ایمر ! اینهمه زحمت چه لازم ؟ همه فونگ از یک نوع و از یک جنسند ، یعنی سگ زردشان برادر شغال سیاه شانست * اگر قرآن برحق است (و ما باید بقول پیغمبر خود بگویم) اینان همه باید معذب بعداب ابدی باشند و در آتش جاوید بسوزند * اما [با انگشت حساب کنان] اولاً ، همسایه ما ، کفار³ نمسه ، (لعنه الله * فی الاوقات الخمسه) است * این کافر طایفه ایست بی صدا و ندا * و بما ماهوت و پولاد و گامه و کوزه میفروشند * محکوم پادشاهی از سلسله قدیم خرویشند ، و بخرچ خرینده ما و کیلی اینجا دارند *

” بعد از آن ، زنداقه⁴ روس منجهوس است ، که ملتی نجس العین و عین نجاستند * مملکت روس انقدر وسیع است که در یکطرف آن ، از بودت ، زمهریر مباره ، و از یکطرف آن ، از حرارت ، آتش جهنم میسوزد * دشمن حقیقی ما اینست * هر وقت یکی ازین قوم را بکشیم بیکدیگر مبارکباد و دست مریزاد * میگویم * نروماده نبوت بادشاهی میکنند از آنجا که اکثر اوقات پادشاه خود را میکشند با ما مشابیهی تم دارند *

” پس از آن کفار⁴ پروسیایی رو سیاه است که بما سفیر میفرستند * اما خدا میداند برای چه ، بجهت اینکه ما را بنجاست ایشان ضرورتی نیست : اما میدانی که در

1 Az-sag-kamtarān, one compound, adjective; azsag-bishtar-and.

2 La'na—hu Allah, at the five times of prayer. So that the prayer (i.e. curse), be heard: (ta du'd, muatajab bi-shavad).

3 " Quiet, taciturn."

4 Past m c c w H i t P. c.) - dast-at dard? na-kunad,

سعادت ما بصلح و عالم و پاک و ناپاک گشود* است مانند رحمت الهی، که نگلستان و عربله هر دو میبارد *

”بخدا امیدانم بعد ازین کرا بگویم * : وا ایست، به بینم : دو خرس شمالیست که در کُنچ دنیا افتاده اند : ایقان را دانیمارک و اسوچ میگویند * قومی کوچکند و از شمار آدمیان معدود نه : با اینهمه، پادشاه دانیمارک مستقلترین پادشاهان فرنگستان است و در مقابل قدرت و قوت خود یک بکچری¹ هم ندارد * اما اهل اسوچ همه یکی از پادشاهان خود، که وقتی در اروپا دیوانه وار جنگ و کارزار کرده است، مینازند * این پادشاه جنگ چو بود، و برای او همین بس که جنگ باشد، در هر کجا که باشد و با هر که باشد * در حالت نوعیددی و مایوسی بخاک ما آمد : عاقبت مانند درندگان دشتی، اسیرش کردیم * این است که ما را از احوالات اسوچ اندک اطلاعی است و گرنه نبایستی بدانیم که در دنیا چنین ملتی هم موجود است *

”کافری دیگر نیز فلمنگی است، توانگر و دنیا دار و مانند ارمینان درمیانی ما : در دنیا بجز سود خود و کسب مال چیزی نمیدانند و بچیزی نمی اندیشند * عادت ایشان بود که سفیری² تریاکی³ بما میفرستادند* برای اینکه پنیرو کر⁴ گنده و صاهی شور بما بفروشدند : اما از وقتیکه بفاپورت نام پادشاهی طلوع کرد، ایشان غروب کردند * پوست سگ از دندان گراز⁵ درید * اما بفاپورت حقیقه از آن پادشاهان است که اگر از قبیل نادر شاه و سلطان سلیمان شماریم جا دارد * “

سخن منشی را در اینجا بریدم و بدستآوری این نام⁶ گفتم ”ایراستی ! بزنگاه موام و جان کلام اینجا ست * در باب اینمرد مرا اندک اطلاعی بدهید، شنیده ام این کافر خیلی بهادر است * “

منشی :- ”چه بگویم، رفیق ؟ این آدم اول هیچ نبوده است : سر بازی متعارف بوده است : حالا پادشاهی بزرگ است : إِنَّ اللَّهَ يُعِزُّ مَنْ يُشَاءُ وَيُذِلُّ مَنْ يُشَاءُ - و بهمه فرنگان حکم نه، بلکه تعدی میکند * دست رد بر سینه ما هم نگذاشت * برای تسخیر مصر لشکر کشید، اما شمشیرش جای دره عمرو و ذو الفقار علی را نگرفت *

1 Janissary.

2 Taryaki " opium smoker."

3 Note this Imperfect. In Mod. Pers., the Aorist would be preferred.

4 Intr. " was torn."

5 i.e. Bonaparte.

6 " That is the word I was trying to recollect; wanted ? "

چشم مملوکی چند را ترسانند^۱ و یازده فلاحان بادیه را اینسوی و آنسوی دوانید؛ عاقبت با پای بی کفش رفت * *

منش: — «اما انگلیز نام ایلی دیگر هست که در دنیا عجیبترین قومند * در جزیره می نشینند و قلمتراش میسازند * »

منشی: — «بلی هست، و در میان فرنگان اینان از دیرگاهی باز سر بر آستان دولت علیه دارند، و پادشاه صبحگاه ما ایشان را با عز و جاه میدارد * از حیثیت قوت دریائی قایت بر همه جهانیانند و ساعتشان بی نظیر است * »

من: — «بسیار خوب * اما از حکومتشان چه شنیده؟ آیا سلطنت ایشان بجز پادشاهی عبارت از چیز دیگر هم هست * »

منشی: — «بلی * من سر رشته کامل در این باب دارم؛ اما من و تو ازین چیزها چه بفهمیم؟ این قوم^۲ پادشاهی دارند که معنأ بسیار کوچک میشمارند، و ظاهراً بسیار بزرگ میدارند * خوراک و پوشاک و پول جیبش را صلت میدهد؛ مانند تاجدار اطرافش را میگیرند؛ سخنان نازک باو میگویند؛ لقبهای عالی میدهند - چنانچه ما میکنیم، اما قدرت یکی از دره بیگیان^۳ مافنگی^۴ ما ازو بیشتر نیست * بیک وزیر نه، بلکه بیک مجرم، بهر جرمی که موافقه باشد جرأت یک چوب زدن ندارد، تا چه رسد بقلعه؟ و حال آنکه یکی از اربابان ما در صورت ایجاب گوش نیمه شهری میبرد؛ و در مقابل، عطیه و احسان هم میبرد * »

«گذشته ازین، تیمارخانه وار چند خانه دارند پُر از دیوانه * نیمه سال در آنجا جمع میشوند و بر روی یک مسئله^۵ پُر و پرچ^۶ اینقدر کش مکش میکنند، و هر یک در یکروز اینقدر روده درازی^۷ میکند که یک واعظ ما در تمام سال نتواند کرد * خلاصه هیچ امری واقع نمیشود که بی هیاهوی ایشان تمام شود - اگرچه مانند سر اعائی را بزدن یا مال کسی را مصادره کردن یا چیز جزوی دیگر باشد * برادر! چه بگویم؟ خداوند نیاره عقل داده، بهاره جنون * خدا و رسول را شکر، که مانند این طایفه انگلیز بی تمیز،

1 Chashm tarsanidan "to frighten slightly."

2 "A king."

3 Pronounced darra bigi, a title not now used in Persia.

4 Mafingl (m.c.) "useless, etc.": flng. "mucus from the nose,"

5 Tlmar-Jskana "hospital."

6 Par u puch "trivial."

7 Ruda-darazl "babble, blabber."

برای مردار خواری و کثافت کاری نژاده ایم؛ با ذوق و صفائی کامل، در ساحل خلیج
سطنطیه، بر مسندها و المیده،¹ با استراحت تمام، قهوه میخوریم و چپوق خود میکشیم.*

من: — "عجب چیز های نشنیده نقل میکنی؛ من هیچ اینها را نشنیده
 بودم.* اگر من می شنیدم باور نمیکردم که مثلاً هندوستان بدان بزرگی در دست ایشان
 باشد و پیره زنان در آنجا حکمرانی کنند.* تو این را نشنیده؟"

منشی: — "از قراریکه شنیده‌ام این انگلیز آنقدر زرنگند² که هرچه
 بگوئی از ایشان برمیآید و جائی تعجب نیست؛ اما اینکه پیره زنانشان در
 هندوستان حکمرانی میکنند هیچ بگوشم نخورده است.* شاید همچنین باشد؛ که
 میداند؟ خدا بهتر میداند.* ازین جور دیوانگان این جور دیوانگی دور نیست.*"

من (بعد از تأمل): — "همه فرنگان همین اند که گفتی؛ یا اینکه باز هم هست؟
 ترا بخدا! بگو، چرا که در دنیا بعقل کسی نمیرسد که یک ملت ازین همه مغلول
 مرکب باشد.*"

منشی (بعد از تفکری اندک): — "بلی دو سه صلت دیگر هستند که اسم-
 بردنشان فراموش کردم، چرا که بزحمتش نیمازد.* مثلاً اسپانیول و پرتگیز و ایتالیایند
 که خوک خود میخورند و بت خود میپرسند؛ اما درمیان فرنگان جزو جائی³
 نیستند.* اولین در سابقه ریال خود معروف ماست؛ دومین یهودی چند بما یادگار
 فرستاده است؛ سیمین هر سال یک مشت درویش و قلندر میفرستند که پول بسیار
 بخیرینه ما بدهند و کنیسه بسازند و ناقوس بزنند.* اما قدری هم از⁴ جاثلیق کدبر
 باید شنید.* این یارو در رومیه الکبری خلیفه فرنگان است؛ مردم را بدین خود
 دعوت میکند.* باز ما کلاه او را بر میداریم زیرا که بیش از آنکه او بدین خود
 می آورد ما بدین اسلام می آوریم، با وجودیکه پیش از قبول هدایت، کفار باید آن
 عذاب غریب و سخت را متحمل شوند.*"

می: — "یک سؤال دیگر هم بکنم، کافی است.* در باب ینگی دنیا چیزی

¹ *Va lam'ida* (slang) "to recline at one's ease."

² In the MS. *jirat-ghuz*. In m.c. *jira-ghuz* signifies "awkward." I have substituted *ziring* "clever, smart" as more suitable to the context.

³ *Juzv-i jâH nûṭand* "are not included in any place."

⁴ *Jaaliq* (Gr.) is the Patriarch of the Chaldean Church. The Pope in Mod, Pers, is called *Pāpā* or *Pāp*.

شنیده یا نه؟ من اینقدر روایات مختلف درین باب شنیدم که گیج^۱ شدم * در صورتیکه میگویند، آن، در آن روی دنیا ست، آری از زیر زمین بد آنجا میروند یا از جای دیگر؟
 ”منشی:—“ با آنان چندان داد و ستدی و از حالشان وقوفی نداریم، اما اینقدر هست که بانجا با کشتی میروند، برای اینکه اینجا کشتی دارند *
 پس آهی کشید که ”رفیق! اینگی دنیای ایشان هم، مثل ایسکی دنیای ایشان، کافرستان است: الْكُفْرُ مَلَّةٌ وَاحِدَةٌ * انشاء الله خداوند با عذاب جاویدی همه را معذب بدارد *“

چون سخن بدینجا رسید منشی اظهار عجز نمود و قلم را سر بشکست^۲ * قدری هم از دره و نپه، بی زحمت افاده و استفاده، صحبت داشتیم * پس قهوه دیگر خواستم و با وعده ملاقات جدا شدیم *

1 Qij, " giddy, distracted."

2 Eahl T. " old." [Yangl T. " new."]

3 i.e. caused my pen to be broken.

گفتار هفتاد و ششم

نوشتن حاجی بابا تاریخ اروپا را و برگشتن او با سهیل ایران

بعد از استغناح عالم سیاست با آنهمه اطلاعات مکتمبه بنزد سفیر برگشتم * بسیار حظ کرد * در مدت اقامت در استانبول مرا برای کسب وقوف بدینسوی و آنسوی میفرستاد تا اینکه بزعم خود چندان^۱ موضوع ، که بنوشتن تاریخ فرنگستان کافی باشد ، بدست آوردم ، چه بادشاه در کتابچه خود چنین امر فرموده بود * این اطلاعات حقیقی و حقائق اطلاعی را ، من بنده ، ترتیب و مسوده^۲ نموده برای تصحیح بسفیر دادم ، و او برای مطابقت با سلیقه و مذاق شاه پاره^۳ حک و اصلاح کرد * آنچه بچاک قبا بادشاهی میخورد^۴ قلم کشید * بجایهائی که مناسب نمی نمود پاره^۵ بیفزود ، و پاره^۶ بکاست * بغوش نویسی نویسانیدیم ؛ کتابکی شد * جلد و تذهیب نمودیم و بنام " وقایع فیروزی " در جنته^۷ حویرون نهادیم * گفت " اینک قابل پیشکشی حضور بادشاه " *

میرزا فیروز بعد از انجام خدمات معوله ، عازم ایران شد و تمهید بودن من با خود ، و در آنجا بخدمتی از خدمات دولتی گماشتن کرد که " آدمی چنین پیر از همه گونه اطلاعات فرنگستان بر ما لازم است ، تا با سفرای ایشان در طهران بجوال تواند رفت " *

تکلیفی به ازین بمن نمی توانست کرد که از ترکان و از شهر شان سیر ، هروقت

^۱ *Mauzu'* "subject of a speech": *mauzu'at*, pL. of *mauzu'ah* " subjects of discussion."

^۲ " Rough draft."

^۳ *An mafiab ra ki guftam bi chak-i quba-yaah khwurd* (m.c.) " He didn't at all relish what I told him."

^۴ In m.c. usually *ohanta*.

شکر لب بغا غورم میآمد، از تلخکامی، خود داری نمی توانستم * حکایت ملا باشی طهران گفته شد، رفت * شنیدم که ملا نادان را هم بدم خمپاره نهادند وزن ملا باشی که بدمست گردان افتاده بود دیگر، روی طهران ندیده بود: عبدالکربش کذلک¹: ازین مطلب ترس اعاده صد نومان نبود * نسقچی باشی هم بعد از گرفتن ملانادان، حیوانش را گرفته * پس با خاطر جمعی بطهران رفتن و خودی² نمودن میتوانستم * باعتماد خودم، احتمال آنداشت که کسی دست بفرمایم نرند³ چرا که البته یکی از بزرگان برای حمایت پیدا میشود * خلاصه عذر نرفتن در میان نمیدیدم؛ و آنکهی همیکه میدانند نوکر پادشاهم، با همه تقصیر، بی تقیصر وار کلاه را کج نهاده، بهر جا میتوانستم رفت *

با این مقدمات بتدارک راه پرداختم * اما پیش از رفتن، خواستم برغم حالت اولین، بهمشهریان کاروانسرائی دیدنی کرده و تشخص و جلالی فروخته باشم * میدانستم که از واسطگان سفارت بودنم را میدانند؛ از بی اعتنائی ایشان دیگر خونی نبود * بنابراین همه با چاپلوسی با لقب «آغا» و «میرزا» و «سرکار» و «جناب» نام نمونند و با الفاظ رعایت-آمیز از قبیل «سایه شما از سرما کم نشود»؛ «عم» و «دولت شما زیاد»؛ «از مرحمت سرکار»؛ «از لطف عالی» و سایر تعبیراتم پذیرفتند * هرکه این سخنها را می شنید هیچ باور نمیکرد که از دهان مردمان دو ماه پیش از آن باشد؛ بلکه برعکس، کسیکه از مرحله بی خبر بود گمان میکرد که من جان بخش و جان ستان ایشانم * اما در وقت وداع، پیر عثمان را دیدم که باز بهمان نوع که با پسر حسن دلاک اصفهانی معامله میکرد میکند * اظهار دلسوزی و عبرتانی گزان گفت «فوزند برو؛ خواه امیر ترکمان، و خواه سوداگر چپوق، و خواه شوهر شکر لب، خواه نوکر باب در خانه بادشاه باشی، هر جا باشی، دعای خیر منت بهمراست» *

پس سفیر باذن حکومت عثمانی، و تشییع⁴ دوسه فرسخه جمعی کثیر از ایرانی، از طرف سگدار بیرون آمد * سفر مان خوش گذشت و نا بایروان، قضیه که قابل تکرار

¹ "Her 'Abd'-l-Karim in the same way" (did not again see Tehran). 'Abd'-Karim was the Mulla Bashi's agent whom Hajji Baba had defrauded.

² Showing myself a little."

³ *Daat bi-tarkib-i kas-l zadan* (m.c.) "to molest; gen., to take the maiden-head of; (either sex)."

⁴ *Tashy's* "speeding A guest, i.e. accompanying him some distance on his road": in m.c. *badriqa*,

Istiqbal k. (in m.c. *pishwāz k.*), is going out to meet and receive a person.

باشد واقع نشد و خبری نشنیدیم * در ایران اخبار روزانه را شنیدیم ولی شایسته و توق و اعتماد نمود * اما در تبریز در دیوان خانۀ عباس میرزای نائب السلطنه، یارۀ چیزها نقل کردند * صمیم ترین آنها رقابت سفیر فرانسه و انگلیز بود * غرض فرانسویان اینکه انگلیسان را از ایران بیرون کنند *

در باب تدابیر ایشان روایتها مختلف بود * همه ایرانیان در تعجب بودند که « این پدر سوختگان چو با اینهمه مخارج اینهمه راه را آمده در طهران بسر و مغز یک دیگر میزنند؟ » این است صورت معاوره و گفتگوی ایشان —

سفیر فرانسه (با خود نمائی) : — « پادشاه ما بزرگ و قادر است : لشکرش توانا تران عالم را میگیرد » *

پادشاه : — « بسیار خوب اما بما چه ؟ فرانسه کجا ، ایران کجا ؟ »

سفیر فرانسه : — « اما ما میخواهیم هندوستان را از دست انگلیز بگیریم * شما باید بما راه بدهید و آذوقۀ لشکر ما را متحمل شوید » *

پادشاه : — « شما میخواهید هندوستان را از دست انگلیز بگیرید، بما چه ؟ اما نمیخواهیم شما راه بدهیم و آذوقۀ لشکر شما را متحمل بشویم » *

سفیر فرانسه : — « ما گرجستان را برای شما میگیریم ؛ تفلیس را بشما باز پس میدهیم ؛ درد سوروس را از سر شما دور میکنیم » *

پادشاه : — « این حرف حسابی ، و این مسئلۀ دیگر است * هر وقت شما این عهد را بجا آوردید و ما به چشم خود دیدیم که در قفقاز ، ¹ یک تن روس نمانده است ، آنوقت بشما جواب میدهیم ؛ اما پیش از آن ، ما را بگذاشتن گذشتن از ایران امکان مساعدت نیست و با دوستان قدیمی خود ، انگلیزها ، نمیخواهیم میانه را برزنیم » *

از طرف دیگر : —

انگلیز : — « فرانسه بایران نیامد مگر برای اینکه ما را برزخت و مرارت بیندازد ، شما باید ایشان را راه ندهید » *

شاه : — « چه نکنم ؟ این تکلیف با قاعدۀ مهمان نوازی مخالف است » *

1 Note this *rā*.

² *Qafqaz* "Caucasus."

³ "Destroy the connection, friendly intercourse."

انگلیز: — « ما میگوئیم که یا ما یا فرانسه : دو هندوانه در یک بغل نکنند ¹ »
 شاه: — « هم شما هم فرانسه * ما چرا دشمن بوی خود بقراشیم ؟ »
 با همه دوستیم * »

انگلیز: — « آخر ما بشما یاری میکنیم ؛ شما را مقتدر میسازیم ؛ پول میدهیم »
 شاه: — « آه ! این حرف دیگر است * شما مبلغش را بیان کنید ؛ بعد از آن
 ما فکرتش میکنیم * »

در وقت خروج ما از تبریز ، حال بدینمنوال بود * چون سفیرم را در طهران بشدت
 منتظر بودند ، بی درنگ بسیار با ولیعهد ² براه افتادیم *

در سلطانیه ، از دور ، قافله دیدیم که بایرانی نمی ماند * چون نزدیک رسیدیم
 معلوم شد که فونگی ، و سفیر فرانسه است * با مهمانداری معزز و محترم ، از
 طهران بیرونش کرده بودند * از قراریکه میگفتند سفیر انگلیس بجای او گذشته بود *
 ازینجا معلوم شد که کار در خانه بچه پایه ، و پادشاه در معامله گول نخورده است *
 سفیر ما در تعجب که چرا تکالیف او را نفهمیده سفیر فرانسه را رد کرده اند ؛ اما
 معلوم بود که زبان فصاحت بیان درهم و دینار ، حل آن مسائل دشوار نموده است *
 ازین ملاقات بسیار خرسند شدیم چه فرصتی نیک بود برای تماشای اطوار
 و اوضاع ملتی که اینهمه وصفش شنیده بودیم * یکروز باهم لنگ ³ کردیم و سفیر ما
 بسفیر فرانسه معرفی شد *

بقاعده ، سفیر فرانسه میبایست دل شکسته و شرمزده باشد چرا که بیرونش
 کرده بودند * اما بر عکس ، بدرجه تحیر ما ، خوشنود و شادمان بود * هرگز قومی بد آن
 دله ⁴ و دیوانگی ندیده بودیم : میرقصیدند ؛ آوازه میخواندند ؛ هوزگی ⁵ میکردند *
 همه باهم ، بد تر از ما ، بیکبار حرف میزدند ؛ نه رعایتی ، نه پایه ، و نه رتبه در کار
 بود ، گویا همه هم شأن بودند * بفرشهای ما خیلی بی ادبی کردند ؛ با کفش های

1 A common m.c. expression.

2 Note the * construction louche. ¹ A comma after wait 'ahd (and not after bisiyār) is necessary to remove the ambiguity; «without making a long stay with the Prince,' and not ' we set out with the Prince,'

³ Lang (m.c.) " halt."

⁴ Dila = harza.

⁵ Barzagl " indecency,"

پُر میخ همه سودند و نرسودند ، و با دهانهای کثیف همه را¹ خندیدند و تفتیدند * من
بعکم اندکی با خبری از چند و چونشان ، خواستم به بینم زبانشان را با زبان ما
هیچ مناسبتی هست ؛ ندیدم² - و یک کلمه از آنچه می گفتند نفهمیدم * با هزار
جد و بلا ، با نوشتن و از بر کردن ، اینقدر توانستم دریافت که سه لفظ را! بسیار تکرار
میکردند : اول ' صکری ' ؛ دویم ' پاری ' ، سیم ' امپروز ' ،³ *

اما روی هم رفته از یک دیگر بدمان نیامد * جنسمان بهم نزدیک می نمود
و در باره عادات بیکدیگر مشابهتی داشتیم * اعتقاد ما این بود که این جور مردم
با همان شنگی⁴ و هرزگی ، که در سلطانیه داشتند ، بدوزخ هم بهمان طور میروند *
روز دیگر از یکدیگر جدا شدیم : آنان خندان و شادان و باوه سرایان که ' شاه با ما
چگونه حرکت کرد ؛ ' و ما سر در گریبان اندوه خواران و اندیشه ناک که ' شاه با ما
چگونه حرکت خواهد کرد ' ؟

1 *Hama rā* " at everything."

2 i.e. ' it was quite different.'

³ *Saori—Paris—VEmpereur.*

4 "We liked each other": *az tshan bad-i man nayamad* (m.c.) " we liked them."

⁵ *Skangi* " amorous playfulness."

گفتار هفتاد و هفتم

در پذیرائی ایلچی فرنگ در ایران

میرزا فیروز را ، پادشاه با کمال التفات پذیرفته از جوابهایش بمسائل مهمه اروپا بغایت صبور گردید * درین باب کسی ماهر تر از او نمیشد * بهر سوال ، در حال ، جواب دادی ؛ نه از نادانی دست پاچه شدی ، و نه از دشواری بقتلش افتادی * لفظ "نمیدانم" ، که در حضور پادشاه عیب بزرگ است ، بر زبانش نگذشت * در هر باب چنان با علم الباقین و استواری ، سخن گفت که شنوندگان پنداشتند همان است ، و جز آن نیست * در حق فرنگان چنان داد تحقیق و تدقیق بداد که همان کردند زاده و بزرگ شده فرنگستان است *

از آنجا که من بمیرزائی او مشهور ، و بخبر پیرومی و سر رشته داری فرنگستان معروف ، و در تاریخ نویسی با او مشترک بودم ، ازین افتخار ، من هم بی بهره نماندم * اگرچه بقدر او بی باک و بی پروا نه ، اما باز در جواب ، معقول دست و پائی میکردم ¹ * اما بسیار دقت میدیست که حرفهای آما و نوکر مخالف نیفتد و مشتبا و نشود ² * سخنان جهاندیدگان ³ کرامت بود و معجزه ، و چه خوش گفته اند * • بیست • " در دیار بی زبانان هر کوا کآید بگوش ... گرچه صورت خربود آواز خنیاگر است " *

ایلچی انگلیس چند روز پیش از ما ، بطهران رسیده با اعتباری که سگی نجس و پلید از خلیفه مثل هارون الرشید پذیرفته شود ، پذیرائی یافت * عوام الناس ازینمعنی

1 " Managed to—; succeeded in—."

2 *Musht va shudan* "to be found out; exposed as frauds."

3 i.e., of us.

4 *Khunycigar* " professional singer and dancer,"

دلفنگ و ملایان در لُند لُند^۱ که " اینهمه احترام بی معنی تقصیر خود ماست که برای خود درین دنیا عذاب دوزخ میفرایسیم " * در وقت ورود ، در ره گذارش گاوها قربان کرده و جا بجا نقلها نثار نموده بودند * امتیاز شیپور زدن در وقت سواری ، که خاصه پادشاه است ، باو احسان شده بود *

پس از آن در مهمان نوازی سر موئی دریغ نداشته خانه یکی از خوانین بنام منزل دادنی باو غصب ، و تمام اسباب و فروش و ظروف آنخانه را از همسایگان برزور اخذ ، با آنچه یکی را هم با طویلله دیگری بدان خانه الحاق کرده بودند * بصدر اعظم حکم شده بود که در مدت اقامت ایلچی در طهران ، خرچ مطبخش از جیب او باشد ؛ و چنانچه در این مواقع معناد و متعارف است یول خلعت و شالش را از بر آن^۲ گرفته بودند * شهزادگان و سایر ارکان و اعیانرا حکم شده بود که پیشکشها و هدیهها بار بفرستند * دستخط مبارکی صادر شده بود باین مضمون ، که اینان مهمان ذات اقدس جهانبنیند ، و اگر چه کافر ، اکرام ایشان واجب : من اکرهم فقد اکرمتنی و من اهانهم فقد اهاننی * *

اینهمه التفات و اعزاز هر آئینه از برای کفار کافی و دل پسند بود * بایستی کلاه خرد را بهوا اندازند : اما در باب رسوم و آداب حضور ، یاره دشواریها بمیان آمد * ایلچی فرنگ با یکدندگی^۳ و سرسختی اولاً در باب نشستن در حضور ، نخواست بر زمین نشیند ، و بسندلی نشست ؛ مقدار دوری از تخت ، خود معین کرد * ثانیاً ملعون غافل از فَاخْلَعْ نَعْلَکَ^۴ ، با کفش کثیف بنالار فردوسی کردار در آمد * ثالثاً در باب کلاه برداشتن ، آنچه گفتند سر بوهنگی بی ادبی است گوش نکرد که " ما فرنگیئیم " و کلاه را در آورد * رابعاً - در باب لباس که محل دعوی بزرگ است هر چه پیغام دادند که " شال و کلاه برایت میفرستیم تا آدم وار بدربار داخل شوی " ، با ریشخند رد کرد که " من چون با همین لباس بحضور شاه خود می روم بحضور شاه شما دم زب با همین لباس می آیم " * اما چون کسی تا آنگاه طریقه بار عام فرنگان و چگونه بودن لباس شانرا نمیدانست ، احتمال داشت که با اراخلیق^۵ شبانه و شب کلاه آمده باشند و کسی خبر نداشت * بظالم آمد که در عمارت چل ستون امشهان

1 *Lund hind* (m.c.) " grumbling."

2 *Az bar-i* 5n.

3 *Fafc dandagl* (*danda* " rib ") = *yak-pahlu-gpiri* = *sar-sakhti* " obstinacy."

4 *F-akhla' na'laik*.

5 *Arhhaliq* is a long coat worn under the gaba.

نقش قبول ایلیچیان در حضور شاه عباس نقش شده ؛ شاه عباس تاج بر سر با فاخر ترین لباس بر تخت تشسته است * من ایلمعنی را بمیزرا میوزر کشودم ؛ او بصدر اعظم ، و او بشاه کشود *

چاپاری باصفهان فرستادند و بزودی یکصورت از آن نقش آوردند ، و بایلیچی نمودند که " بسم الله ، با این هیأت بیا ؛ دیگر راه اعتراف بسته شد " *

انگلیزان ملعون ، چون آن نقش را بدیدند ، اینقدر خندیدند که کم ماند بترکند و گفتند " فهمیدیم که شما میخواهید میمون برقصانید " * خلاصه ، سخن لباس اینقدر دراز کشید که پادشاه بستره آمد و گفت " با هر لباسی که میخواهند بپایند ، بجهنم " *

سلام پادشاه بهتر از آن شد که از ملتی غیر مرتب¹ میتواند شد * تعجب کردیم که انگلیزان با آن بی تربیتی چگونه آنهمه تربیت را خرج دادند ؛ هیچ خلاف ادبی از ایشان سر نبرد * پادشاه با فاخر ترین البسه خود ، که چشم انگلیسان را خیره میکرد ، بر تخت زرین نشسته * هر کس میدید گفت *

" مگر جمشید یا دارا است این شاه ... بدین جاه و بدین جاه و بدین جاه ؟ " " چنین شاهی که دیده بر سر تخت ... بدین رخت و بدین رخت و بدین رخت ؟ " " شکوهش باشد از نوشیروان بیش ... بدین ریش و بدین ریش و بدین ریش " " ز بختش ملک نوشیروان خرابست ... ز ریشش ریشه آبران در آب ؟ است " شاهزادگان والا تنار ، با آب و رنگی بیشتر از آب و رنگ جواهر و مروارید آبدار بر و بالای پادشاه ، از چپ و راست صف زده * اندکی دور تر سه وزیر قلاطون تدبیر ، که هر یک مخزن عقل و معدن حکمت بودند ، با شال و کلاه و کلبچه ، بی حرکت مانند صورت ، پشت بر دیوار داده ؛ در پهلوی آنان غلامان فرخ رخ پروار فرشته کردار ، که بعمله² عرش و خزنه³ فردوس می ماندند ، ایستاده ؛ فرنگان پدر سوخته با قباعی به بدن دوخته⁴ و تنبانهای بساق چسبیده و صورت های تا بروت نیز تراشیده ؛ مانند شتر مرغ

¹ Q'hair-i murabbl " uncivilized."

² Rialia dar ab " flourishing " : rlah and riaha, an example oitajnu-i-mutarraf or tajnw-i muzayyal.

³ Hamala pl. of hamil.

⁴ khazama (pl. of khazin) ** treasurers."

⁵ i.e. " tight fitting."

یا غفتر، در میانه، مبیانت * اساس و مخافت لباس خود را می نمودند * بشکوة حشمت پادشاه واقعی نمیگذاشتند؛ از هیبت و هیأت او بیم و هراس نداشتند، اما اطوار شان همیشه مثل اطوار ما بود *

ایلچی خطبه خواند با عبارتی چنان عوامانه و راست حسینی * و با الفاظی چنان از فصاحت و بلاغت و صنایع بدیعه * عاری که گفتی که استرانی یا شترانی حرف میزدند * خدا پدر ترجمان ما را بیامرد، وگرنه پادشاه را شاهنشاه شرق و غرب و قبله عالم و عالمان هم نمی گفتند *

اگر بخوام فرق اوضاع و اطوار باغلی و ظاهری ایشان با خود مان بنویسم قلم و دواتی جاویدی درکار است * گروهی از عقلای ما، بحکمت استدلال میکردند که اینهمه تفاوت باید از تاثیر آب و هوای اقلیمشان باشد که تیره و تار و پر از رطوبت و بخار است * چگونه میتوان در میان دو قوم قیاس مشابیه و مشاکلت کرد که یکی از آب معاطست و روی آفتاب نمیبیند، و دیگری روز تا شام در آفتاب میسوزد؟ " اما علماء بطوری ساده تر و بعقل نزدیک تر تاویل کردند که " این فوق از دینداری ما و بی دینی ایشان است * ایشان را نور ایمان در روی نیست و دلشان از ظلمت الحاد و زندقه تیره است؛ و ما، بعهد الله، رویمان از نور ایمان منور و قلبمان از لوث کثرت مطهر است * اگر این ایلچی و همراهانش با همه ملت انگلیز مسلمان شوند، بر آئینه وسعت * پلیدی و نجاست از ایشان برداشته شود و شاید که از درکات * جهنم رسته در درجات علیین به بهشت برین با ما هم نشین شوند " *

I 'Antar " ape (with unclothed posterior)."

² Mubvyanat " being separated, far from " ; asas in m.c. = vaz. ()-

³ Ruat-husaini (adj.) = bi-sabhtagi."

⁴ Sana, i-i badi'a " tropes, rhetorical flourishes."

⁵ Error for wasmat " stain " ? wasmat signifies " mark, brand, tattoo mark, dye of indigo leaves."

⁶ Darakat "steps that go down into the ground," as opposed to darajut "steps that ascend above the ground." Darakat also " the abodes of Hell."

⁷ Illyun " (Ar. pi. without sing.) the upper apartments of heaven."

گفتار هفتاد و هشتم

مورد التقات صدر اعظم شدن حاجي بابا و در حرکات موافق طبع
و مطابق حال او گردیدن

چنانچه گفتیم برای کامگاری، همه چیز بکام من میگشت، و برای نامداری
همه چیز بنام من می بود * چون از اوضاع فرنگستان با خبرم میدانستند، کارهایی
فرنگیان که در ایران بود بمن حواله کردند، و باین واسطه با صدر اعظم و سایر ارکان
دولت راهی و رابطه پیدا کردم *

میرزا فیروز مردی بود توانگر، کسی احتیاجی نداشت * بعد از ورود بتهران
از کار کناره کشید و چون دید من راه گذرانی پیدا کرده ام حظ کرد * در هوجا توصیف
و تعریف خوش غیبی و کار آمدنی من کرد، و من کوشیدم تا تکذیب او نکنم بطوریکه
بزرودی، بد و نیک، مسلم و غیر مسلم را، در حق خود خیر خواہ دیدم، و بخود
راغب ساختم * طالعی که بی او هیچ شاید کرد، بگوشت میگفت * مصرع *

* شادمان باش که نا سازی ایام گذشت *

صدر اعظم مردی بود مدبر، با سلیقه، حراف، عراف، حاضر جواب؛ در نزد
پادشاه حرفش در رو^۱ داشت * از ابتدای جلوس پادشاه بقعت، او نیز در مسند
صدارت اینقدر با خواص و عوام خوب راه رفته و بکار مردم خورده بود که وجودش مانند
وجود آفتاب عالمتاب ضروری * میدانستند؛ و چون بکار فرنگان اهتمام و اعتنالی^۲ علحد^۳
مینمود، لا محاله هر روز چیزی گفتنی یا شنیدنی با ایشان داشتی * ازین روی،

¹ Dar-rau vl. subs.

² Lazim better in Mod. Persian, as zaruri has a secondary meaning.

³ La mahala (m.c.) "there is no escape, of necessity."

مرا پیغام-برو پیغام-آور سفارت انگلیس ساخت * از زبان ایشان بیکدیگر پیغام مبروردم و میآوردیم ؛ و گاهی نیز بمقتضای مقام و مناسب حال ، چیزی از خود علاوه مینمودم ، و تعریف این در نزد آن و تعریف آن ، در نزد این میکردم ، و خود درمیانه محبوب طرفین واقع شدم *

چون بزرگترین ناخوشی صدر اعظم رشوت بود ، منهم آن نقطه را قبله مقصود خود ساخته گاهی از ایلچی بفرآخور حال صدر اعظم (و مفید بحال خود) هدیه میدادیم ؛ اما چون هدیه دادن و گرفتن عیبی است ، این معنی هنر من شمرده نمیشد ؛ ولی در دو سه کار عمده مرا واسطه قرار دادند ، و چنان خوب از عهده کار بر آمدم که از آنکه بعد صدر اعظم با من از در التفات بر آمد *

درمیان دو دولت معاهدات بانست بسته بشود * صدر اعظم از جانب شاه ، و من از طرف او ، وکیل مطلق بودم ؛ و من با ناچیزی خود در چنان امور ، باز ، درمیانه (مانند سگی که در عروسی بغیال استخوان افتد) بتکادو افتادم تا اینکه شبی مجلس خیلی دراز کشید * صبح صدر اعظم مرا بغلوت خاص خود که بجز محرمان خلصش را بدانجا باز نبود بخواست * هنوز در رختخواب بود و تنها *

با بی تکلفی گفت " حاجی بیشتر بیا ، بنشین ، حرفی عمده دارم با تو بگویم " * از این التفات متعجب و اطاعت امرش واجب دانسته بدو زانو بنشستم * بی هیچ کنایه و استعاره گفتم " اوقاتم خیلی تلخ است * ایلچی انگلیس تکلیفهای ممتنع بما می کند و چیزهای نشدنی میخواهد * میگوید که : اگر آنچه میگویم نکنید ، و آنچه میخواهم ندهید بیروم را میخواهیم ^۱ و از طرفان میروم " * از جانب دیگر پادشاه مرا تهدید میکند که " اگر ایلچی دل آزاده برود سرت را میبوم " و حال آنکه در این کار پادشاه بتکالیف ایلچی بهیچیک تن در نمیدهد * حاجی چه باید کرد ؟ چاره این بچه میشود ؟ "

گفتم " با رشوت نمیشود " ؟ — و گاهی باو کردم مثل اینکه این لفظ را معنی دیگر است *

وزیر گفت " چگونه با رشوت ؟ رشوت کجا ؟ — وانگی این فرنگان اینقدر خردند که نمیدانند رشوت چیست * گوش بده * حاجی ، آنرا هرچه میخواهند

^۱ "I will lover my flag" (i.e. quit).

خر باشند، ما خر نیستیم * ایلچی خیلی اصرار داد که کارش بگذرد و منهم تا ممکن است بمقتی نمیگذاریم * میروی، با او حرف میزنی؛ تو با او دوستی؛ میگوئی من با صدر اعظم دوستم * و پاره حرفها که من نمیتوانم زد میزنی * فهمیدی که — ؟ “

سرفرو آردم و گفتم “بچشم * هرچه میفرمائید چنان میکنم * امیدوارم که رو سفید بر گردم * “

بر خاستم و با امید تمام بخانه ایلچی انگلیس رفتم *

حاجت آن نیست که بگویم چگونه ایلچی در این کار بسر نبر آوردم. ^۱ * دو کلمه ^۲، مطلب را چنان نیک حالی کردم که با کیسه پُر از طلا برگشتم * این کیسه مقدمه العیش بود، و تا صورت قرار کار، بموافق طبع ایلچی عقبه کُلی داشت، و نیز بطریق قطع و یقین با من پیمان کرد که انگشتری الماسین سخت گرانها، از انگشت دولت انگلیس بانگشت دولت ایران، مانند نشان دوستی در میان آن دو دولت ابد مدت، میگذرانند *

وزیر نگاهی بکیسه کرد و نگاهی بمن، و گفت “احسن ^۳، حاجی! حالا تواز مائی * آخر ما در ایران چیزی هستیم؛ ترا بیش ازین نمیگذاریم بی کلاه راه بروی * عویضه بنویس؛ امضاش با من * “

با اظهار امتنان و شکرانه گفتم “بند۱ تا جان دارم صادقانه و عاقلانه بخدمت سرکار حاضرم، و معیت سرکار در حق من کافیست * “ این حرفها را چنان با خاکساری و با بی علمی گفتم که اگر ممکن بود یک حرف ایرانی را باور کند، بخود بالیدم که اینحرف را باید باور کرده باشد *

اما معنی کلام را او از من بهتر می فهمید * گفت “حرف مزین * منهم وقتی مثل تو بدینسو و آنسو میدویدم؛ خدمتها که بمن میکنی میدانم * تواز راه خود بر مردم * فونگان خوب باب کار تواند؛ هر طور دلت میخواهد مرخصی؛ بکن * هم خیلی پول دارند و هم خیلی بما محتاجند * زیاده بر این گفتگو لازم نیست * مردم ایران

1 *Bisar-i tlr avurdan* (= *ahikar-i khud-am ra kardam*) is to lie in wait till a running or driven gazelle crosses the point on which the rifle is sighted,

² *Du kalama* (adv.) "in two words."

³ For *ahsant*.

مثل زمین گشت زارند ؛ بیرشوۃ^۱ حاصل نمیدهند : پیش از حاصل باید مایه گذاشت *
 فرنگان میگویند که مقصود ما خیر خواهی مملکت خود است و بس ، اما این سخن
 در پیش ما اهل ایوان حرف مفت است * ما مرخدمتی که بکنیم ، خواه من ،
 خواه پادشاه ، فردا همینکه بمیریم همه فراموش میشود و بهدر میرود ؛ ولیمهدی
 می آید برای آبادی خود ؛ آباد کردهای ما همه را خراب میکند * راست است
 پادشاه فی حدّ ذاته^۲ حقّ دارد ؛ داشته باشد^۳ * اما وزیر هم حقّ دارد ؛ چرا نگیرد ؟
 ازین سخن ذهنم روشن گردید و پردۀ غفلت از پیش چشم برداشته شد *
 شاعران و سیمعی در پیش ، و فائده^۴ عظیمی برای خویش ، دیدم * سخن وزیر که "فرنگان
 خوب باب کار تواند" بگوئیم غنّین انداز و نوا ساز^۵ ، زیر و زنگ^۵ بایجاد تدابیر
 و رنگ افتادم *

¹ Rishwa " bribe ; alfto manure " : the Figure Iham-i tanasub.

² Ft haddi zati-h.

³ " Let him have it. "

⁴ flariin " a buzzing noise (of flies); a ringing, tingling" : nava " voice, song": nava saz "making music, musical."

⁵ Zibr u ziring (m.c.) = qavl-dil.

گفتار هفتاد و نهم

در چگونگی بکار بردن اعتبار خود و از نو مظهر التفات و منظور
نظر عنایت وزیر شدن

بهزار مرارت^۱، در شهر، خود را محرم راز صدر اعظم قلم دادم * بانگلیسان
لا مذهب حالی کردم که تا پای من در میان نباشد کار عالم بنظم نمیرسد * این
تدبیر بزودی ثمره بغشید و ظرفین با کمال خوشنودی مرا واسطه کار قرار دادند *

غرض اصلی انگلیسان اینکه بزور بما خوبی کنند * بجهت حصول این مطلب
زحمت بسیار کشیده و خرج بسیار نموده بودند * درد ما را بهتر از ما می دانستند،
و بدرمانش بیشتر میکوشیدند * نمیدانم در ما لایق دوستی خود چه می دیدند (که
ما خود نمیدیدیم) با اینکه ما ایشان را بی دین و پلید میدانستیم * خلاصه این مرحله
بمن دخیلی و بکارم ضرری نداشت * مقصود من اینکه آنان مرا بخود محتاج^۲،
خود را با ایشان لازم نمایم که لقمه چربی بودند و زحمت بهدر نمیرفت *

گویا خواننده این کتب را در خاطر باشد، پیش ازین، ذکر حکیمی رفت که از
جمله مداوات اختراعی خود میخواست آبله کوبی را هم انتشاری دهد^۳ * ولی خیال
اینکار از نظرها معروض و باز طبیبان ما بسنت ابا و اجداد، هر ساله اطفالی بسیار
بمعالم آخرت میفرستادند * با این ایلچی، حکیم دیگر آمد تا بما نیکی کند * سخت
در رواج کار آبله کوبی کوشش داشت و از مادران کودک در بغل، در در خانه او ازدحام
فریبی میشد * بهکم تدبیری که اندیشیده بودم، پیش از همه، بقرباد داد آغازیدم

1 Mararat, " bitterness," in m.c. " pains."

2 After muhtāj, an ellipsis of numāyand.

3 Vide ehap. XI X.

که « چرا باید زن مسلمان بخانه نصرانی پلای گذارد ؟ از برای هرچه باشد عیب است و قباحات دارد » * در نزد صدر اعظم موشکی^۱ دوانیدم ، تا برای منع این کافر ، قراولی بر در خانه حکیم گذاشت * ازین سبب بازار و دل حکیم بشکست *

من :- « حکیمباشی ، چرا چنین مکتداری ؟ ازین زحمت چیزی بقو نمیرسد ؛ و آنگهی مردم هم قدر زحمت ترا نمیشناسند » *

حکیم :- « هیئات ! حاجی ، نمیدانی چه میگوئی * این زحمت نه ، رحمتی است که باید شامل حال همه جهانیان شود : اگر دولت ایران بواج این کار را در اینجا منع کند گناه اینهمه نفوس که هلاک میشود (و حال آنکه او میتواند نگذارد) بگردن اوست * چه قدر بیگناه که بهنج و بوچ می میرند » *

من :- « بما چه ؟ هرچه میخواهند بمیرند : از زندگی شان بکیسه ما چه میرود که غصه مرگشان بخوریم ؟ »

حکیم :- « بکیسه شما این میرود که هرچه پول میخواهی بتو میدهم برای اینکه مداوات مرا نگذاری ضایع شود » * پس بقرار داد نشستم * برای بزرگ نمودن کار ، إشکالات بسیار باز نمودم * از آنجمله اینکه در رفع این کار ، مخالفت راجی صدر اعظمست * باری راجی صدر اعظم موافقت کرد ؛ قراول برداشته شد * حالا بپا و به بین که در خانه حکیم چه معشری و چه معشری از زنان گردید ، و هرچه میشد کسی حرف نمیزد *

حکیم ناخوشی غریب دیگری هم داشت ؛ مردگان مسلمانان را شکم میدرد و پرو پا^۲ میبرد * چون چشمش بآتش میافتاد جان میداد * در حیرتم که چرا مردم او را پاره پاره نمی کردند که « مردکه ! این کثافت کاری چیست ؟ »

من :- « حکیم ، ترا بخدا ! از دریدن شکم و بریدن اندام مسلمانان ترا چه فایده ؟ »

حکیم :- « اگر بخوام بگویم از ندریدن و نبریدن چه قدر فایده از دست میرود ، محال است * اگر دست ازین کار بردارم از دنیا و آخرت خود دست

¹ *Mushak davandan* (m.c.) = *shaifanat kardan* : *mushak*, is a 'mouse' and also a kind of firework : *mushak-i daryāi*, 'a torpedo.'

² " While it can prevent it."

³ *Par u pa* (m.c.) " limbs."

برداشتن^۱، و زحمتهای من بگلی هب^۲ خواهد شد * بسر هر مُردۀ که بریز تیغ
من افتد فلان مبلغ میدهم * بنوع و جنسش کاری ندارم، خواه مسلمان، خواه ارمینی،
خواه یهودی — همه در نزد من یکی است * *

این سخن را درست بذهن سپردم و در حقیقت آنقدر برضای خاطر او نوشیدم
که کیسه ام بسنگینی و اوضاع و دستگاهم برنگینی روی نهاد *

ایلچی نیز برای اصلاح احوال و رونق مال و منال ما، عیال غریبی داشت،
و از بیان کیفیتی که در میان او و صدر اعظم واقع شد ناگزیرم، و با کمال پیشوهی این
بیتها را هم بمناسبت مقام ذکر میکنم: —

«دلیسر آمدی سعادیا در سخن ... چو تیغ بدست است کاری بکن
بگوی آنچه دانی که حق گفته به ... نه شهوت متائی و نه عشوه ده
طمع بند و دفتر ز حکمت بشوی ... طمع بگسل و هرچه خواهی بگوی» * *

ایلچی می گفت که «میخواهم محصولی ارضی^۳ بعامد^۴ ایرانیان تعارف کنم و در
قبول آن توقع دستگیری از صدر اعظم دارم؛ و نمونه از آن خواستهام نابرسند *
هرگاه که در هوا بوی تعارف برود، بیانی صدر اعظم بر هوا شدی * صبح تا شام
بر سر این تعارف عام، با من گفتگو میکرد که «چه میتواند بود؟» عاقبت
از بی صبری بجان آمد و خود داری نتوانست * از من شنیده بود که ایلچی
ماهوت بسیار آورده است و چشم و ذهنش را ماهوت دوخته بود * چون رسیدن
نمونه تعارف عام طول کشید صدر اعظم با خود اندیشید که «بهر این است که ایلچی
بجای هدیه عام، از آن ماهوتها، قدری هدیه خاص بمن بدهد» * بنابراین روزی
بمحض بیدار شدن از خواب، مرا خواست که «ترا بخدا! ما چه ندارم؟ گندم،
برنج، سایر حبوبات، انواع و اقسام میوه (که این بی دینیان در خواب هم ندیده اند)
باری هرچه بعقل برسد همه را داریم * چرا برای چیزی که لازم نداریم عنت ایلچی
را بکشیم؟ من خیال خوبی کردهام که خیر ایلچی هم در آن است و زحمتی
از گردنش خواهد افتاد: بجای آن تعارف عام، من ماهوت هم قبول دارم *
این کار نقلی ندارد * تو (خدا را شکر) بی دست و پا نیستی^۵؛ برو دست و پای

1 *Haba>shudan* (m.c.) = *bi-hadar raftan* "to go to the dovil."

2 From the *Bûs fan*.

3 'A product of the Earth.'

"This is an easy matter; it's nothing."

5 "i.e. you are capable."

بکن و این مرحله را بایلچي حالی کن و بزودي هرچه تاملتر خبر ماهوت را برای من بيار * در دم ، هی بقدم ، این خبر را بایلچي بَرَدَم * ایلچي با آن همراهان سیل - تراشیده * چنان قهقهه زدند که اگر بگویم صدا بکوه دماوند پیچیده باور کن * یکی گفت "ماهوت کجا ، سیب زمینی کجا ؟ دیگری " ما میخواهیم بشما نعمتی سهل الوصول و ارزان انعام نمائیم " * دیگری " معلوم شد صدر اعظم میخواهد لقمه شکم عامه را و وصله دوش خود کند " * اما ایلچي باز درمیانه ، عاقله * ایشان بود : بی درنگ و با نزاکت ، امر نمود تا یک توپ - ماهوت بمن دادند : و گفت " عرض سلام بسیار بصدر اعظم برسان و بگو که مرا هیچ چیز از خیر خواهی اهل ایران باز نخواهد داشت * امید دارم که باز آن تعارف علم را قبول فرمایند که در حق من نشانه التفات بزرگی است " *

بافتخار تمام و لذت بی نهایت بجانب صدر اعظم باز آمدم * این کار با آنها که گذشت ، و با آنچه بعد از آن روی داد ، همه دلیل بزرگی و زرنگی من شده ، مرا مورد عنایت مخصوصه صدر اعظم گردانید ، * که همه رقیبان را کنار نشانده بواسطی راز دار و ندیم و یار او گردیدم *

1 *Dar dam*, " immediately." *Hay*, the continuative particle, here = *zur* (*bi-qadam*). Compare *hay bar asp zadam* (m.c.) " I urged on the horse."

2 Or *rUh-tarāshida* ?

3 ' *Aqila* = " cleverest " : the final 8 in this word is common in m.c.

4 *Ki*, " so that."

خاتمه - گفتار هشتم

ظاهر شدن اینکه بدبختی از حاجی بابا دست برداشت، و رفتن او بدیار خویش، و مراجعت کردن با ذی^۱ بزرگتر از آن که بود

شرایط معاهده با گروه مشرکین در کار تمام شدن^۲، و قرار بر این بود که برای استعکام پیوند یکرنگی و یکجتهی میان دو دولت سفیری از ایران بلند رود *

بعد از امضای عهد نامه، صدر اعظم مرا بحجره^۳ خاص خود خواسته گفت "حاجی! بیا، حرفهای عمده با تو دارم * من ترا از آن خود میدانم، و راست مصلحت شو چه میگویم" *

في الفور بتواضع و احترامات لازمه برخاستم * گفت "تواضع را بگذار و گوش کن :-"

"بد یا خوب، کار ما با انگلیسان گذشت؛ پادشاه بمطلب خود رسید * سفیری باید بلند بفرستیم * تو هم میدانی که ایرانیان، بسیار کم، دلشان میخواهد از ایران بیرون بروند: نمیدانم کرا بجویم که بی ناز^۴، این خدمت را در عهده گیرد * یکی در زیر سردارم^۵ که بیشتر از دیگران بفرستادن آن صایم، و هم رفتن و دور شدن او از قبله^۶ عالم خیلی لازم است؛ این است که دلم میخواهد برضا کردن او کوشی" *

بی معتابا همان کردم که منم، اما سبب دور شدن از قبله^۷ عالم نفهمیدم * ولی از نوید و افتخار این کار، از جای رفته پیش رفتم و دانشش بوسیدم که "کمترین

1 Zi = vaz'.

2 Dar kār-i tamām shudan " were about to be finished."

3 Bi-naz, " without coquetry, i.e. without making a favour of it; willingly/."

4 'In my mind's eye.'

بندگان برای اثبات بندگی حاضریم : هر خدمتی که معمول بفرمائید تا پهای جان هم برای بجای آوردن ایستاده ام * ”

وزیر : — ” آفرین بر تو ! خیلی خوب گفتی : حالا بشنو * اینکه من در زیر سردارم میرزا فیروز است “ *

باد من فرو نشسته ، با شد ا و مد گفتم ” بلی “ *

وزیر : — ” حقیقت نفس الامر اینکه می بینم اینروزها پادشاه را باو خیلی میل است * مردی است حراف و عراف ؛ در چاپلوسی و رشخندی استاد : اینقدر دروغ میگوید و امر را مشتبه میکند که پادشاه او را از همه بیشتر دوست دارد * که میدانند این دوستی تا کجا می رود ؟ علاوه بر این میدانم که دشمن جانی من است ، با اینکه در ظاهر خود را دوست مینماید * اگرچه تا امروز از شیطانی و فساد هیچکس نفورسیده ام ، اما حالا نمیتوانم گفت نمیتورسم * اگر او را بنام سفیری از اینجا بفرستیم دست بسر بکنم ، سر چشمه اضطراب و تشوش خود را خواهم بست * یکبار از اینجا بیرون بروم ، اگر بر گردد (انشاء الله بر نمیگردد) من کاری میکنم که دیگر روی پادشاه را در خواب هم نه بیند “ *

من بدینخیال افتادم که ” چه کنم تا درین شر “ ، خیر من باشد “ *

وزیر : — ” اینکه گفتم ، یک شق تدبیر من است : شق دیگر اینکه ، حاجی ، تو باید بنام منشی اولی با او بروی * دوست و معتمد منی ؛ غرضهای مرا میدانی * از ورود این پدر سوختگان تا امروز ، از وقائع با خبری * بنابراین ، این کار خلعتی است ببالای تو دوخته * اگر آنچه میگویم بجای بیآوری ، خدمت بزرگی بمن کرده “ *

از آنجائیکه سفارت ^۱ از منشیگری بهتر بود خوشم نیامد * دیدم از طریق حال خود برگشتن و راه منشیگری و زیر-دستی پیش گرفتن ، مثل ترک شاهزاده و اختیار کوره راجست * و آنگهی آن ناخوشی ملّی ^۲ ایرانیان در من هم بود ؛ نمیخواستم ترک راحت حضر و اختیار مشقت سفر (علی الخصوص سفر دریا) و اختیار دیار ^۳ ریت کنم ؛

1 Shadd, " doubling a letter, marking it with tashldld : shadd u madd " emphasis, force."

2 " I f " understood before yak-bār.

3 Sharr—of the Vazir.

4 Sifarāt: the post Haji had been expecting for himself.

5 Milll A. and P., or millatl (m.c.).

و آنگهی دیار غربتی بدان سان مجهول الحال ، مملکتش بی صدا و ندا ، نیرو و تازیک ،
و مردمانش نجس و کافر * مانند کسی شدم که بدهنۀ هلاک رسد ، و از این تکلیف
و ازده مانند ^۱ *

جوابم عبارت شد از کلمۀ چند ، سرد و خنک ، که ایرانیان در وقت خرسند نبودن
بکار می برند ، از قبیل ” بچشم : بندۀ سرکارم : اختیار با شما است : هرچه
بفرمائید ، ناچار فرمان بردارم : “ و خاموش شدم *

وزیر ملتفت مرجاه شده گفت ” معلوم شد ازین تکلیف خوش نیستی * خرد
میدانی که جستن کسیکه این را قبول کند آسان است : اما چون فائدۀ ترا مثل
فائدۀ خرد می شمارم ، این است که می خواهم * اولاً تو باصفهان بروی و سوغات
و هدایایی که باید به لندن فرستاده شود تدارک کنی ، و چون آنها باید از اهالی اصفهانی
تحصیل شود ، وسیلۀ خوبی برای خالی نماندن کیسه است “ *

سختش را بردم که معاودت بوطن با آن پایه و اقتدار ، نه تکلیفی بود که رد
آن بتوان : و جوابی دلبرانه دادم که ” بنمک سرکار و بسبیل مردانۀ شاه که برفتن
حاضرم و حرفی ندارم * هر جا بفرستید ، اگرچه بدرک اسفل ، برای بیرون کشیدن
فرونگان باشد ، میروم *

وزیر :- ” باشد * در اول میروی و چم ^۲ میرزا فیروز را میگیری که در ایران
مانند تو کسی شایستۀ این کار نیست * اینقدر دانۀ منافع و مداخل و افتخار
و توانگری و میل شاه و احترام من باو میپاشی که بدام بیاید : و میگوئی که ” بعد
از معاودت ، خدا میداند که تا بکجای راه داری : اکنون هم رقیب داری : این کار را
از دستت مگذار ، * دیگر خود میدانی : باقی را بساز * اینطور بکن ، به بین چطور
رو دستت را میخورد * برو خدا نگهدار “ *

از پیش صدر اعظم بیرون رفتم * نمیدانستم در آسمان هستم یا در زمین *
با خود گفتم ” زهی سعادت ! آنچه از خدای خواسته بودم رسید * با قبای
سرفروزی و شمشیر توانائی و کمربند طلائی بر خنک شکوۀ سوار بمملکت خود رفتم ،

¹ *Va zadan*, "to draw back or shrink from."

² *Cham* probably means "joint or place of bending": *in chub cham u kham bar mi-darad* (m.c.) "this stick is flexible": *har kas-i cham-l darad* (m.c.) "every one has his weak point," and *zar bar sar-i fulad nihi narm bhavad*, are common sayings.

زهی سعادت! ای آنکه¹ روزی پسر دلاک را استهزاء میکردی اکنون بیا و معتمد شاه و امین وزیر را تماشا کن * ایسرهائی² که در زیر تیغ من بودید، زنهار بمن فرود آئید که بجای تیراشیدن قوه³ بریدن دارم * ای کسانی که مرا از میراث محروم ساختید گاه ترس و لرز آن است که آن لقمه را نا پخته از گلویتان بیرون آرم * ”

با این امراض⁴ و اعراض⁵، در کوچه هر که باد بغلم را میدیدم رم میکرد * تشخص⁶ از سر و صورتم میبایزد * از همانگاه خود را میدیدم که بر اسب و براق مرصع سوار، خدم و حشم از بی دوان، مهمان داران از میمنه و میسره مبارک باد گویان، با بار و بینه داخل اصفهان میشوم *

باری بخانه میرزا فیروز رفتم * پیش از من ایلعجبی انگلیس رفته نیت صدر اعظم را کشف کرده؛ همین حرف در میان بود * اگرچه وابسته صدر اعظم، اما باز دوست جانی میرزا فیروز بودم * از خبر همراهیم با خرد خوشنود شد * از گذشته، حکایتها رفت، و باینده طرحها * چیده شد * خندید که ” باز بباد شکر لب نیفتی؟ “ * ” گفتم ” زنهار او را بغاظم میاور که او مشک نیست، و ما کرانه لا یفصوح⁷ “ * پس ببهانه اینکه از حرف شکر لب میگیریم بگریختیم *

روز دیگر پادشاه بلفظ مبارک، در دربار عام، فرستادن میرزا فیروز را بسمت⁸ ایلعجبگری بیان کرد؛ و صدر اعظم بمن وعده داد که ” بمحض حاضر شدن فرمان پادشاهی، تو باید باصفهان بروی “ *

چه لازم که در بیان تدارک سفر، بخواننده درد سر دهم، و او دلتنگ گردد، و من شرمسار شوم؟ همین بس که بگویم باصفهان رفتم با هیأت آدمی متشخص⁹، و با امراض و اعراض¹⁰، که بجز¹¹ یک ایرانی که در حب جاه زاده و بزرگ شده میدانند و بس * کوکب سعادت خود را در اوج رفعت و اقبال، و سهم ادبار خود را در اقصی

¹ Addressing an imaginary audience.

² *Ay earhāf-l ki*—.

³ *Marz-i j āh par as ti*, etc.

⁴ *tfarh-ha*, "plans."

⁵ " However much thou rubbest it, it does not diffuse odour " : perversion of a proverb.

⁶ *Samt*, in m.c. *samat* = *tarlqa*.

⁷ *Birjuz*, should be omitted.

However Persians do not notice this confusion of two constructions.

درجهٔ حضيض^۱ و وبال دیدم * از در و دیوار بگوشم ندا همی رسید که «بر روی صورت دري نو کشود» * حاجي بابا پسر حسن دلاک، با نام میرزا حاجي بابا و صاحب منصب شاهي داخل مسقط الرأس خود شد * ازین بیشتر چه میخواهی؟

ای مستمعین حکایت حاجي بابا! بحکم تجربهٔ که از معرکه گیزان و سخنگوران ایران آموخته‌ام، حکایت خود را می‌برم و بندهٔ شما هستم * عرضم اینکه تا زر بقرازو نسجید بره بخانه نبرید * بیشتر تشویش و ترغیم کنید تا بیشتر حکایت کنم * خواهید دید که حاجي بابا با ایلچی بزرگ چگونه بلندن می‌رود * شرح سفر خشکي و دریای اورا، با دیدها و شنیده‌هایش، و بعد از معاودتش بایران آنچه بر سرش آمده، همه را خواهیم گفت *

اما اینرا هم میگویم که اگر مؤلف، مانند آن درویش سیمین حاجي بابا، هنوز طریقهٔ طلبیدن شی الله^۲ و تحریک رگ حرص و شوق خلق الله را خوب نیاموخته، تا از نتیجهٔ کار مطمئن، خود را دلیرانه بمعرکه اندازد، پس با کمال شرمساری و خاکساری میگوید «بخدا سپردم»^۳ *

* خاتمهٔ کتاب *

¹ *Haqlz* the antonym of *auj*.

² *Shay Tillah* (dervish begging-cry): apparently incorrect m. c. for *vide* note 9, p. 67.

³ Some words are evidently missing in the text.

ERRATA.

غلطنامه

خطا	سطر	AsiA ⁺ *	مصحح
قضی	۱۰	۱۰	قضائی
غریبی	۹	۱۵	غریبی
نفکنی	۱۳	۱۵	نفکنی
خورد	۹	۳۳	خورد
ملاعال	۶	۳۴	ملا مال
آیم	۲	۳۵	آئیم
مهماز	۱۷	۴۰	مهماز
اکدبها	۳	۴۶	اکذبها
دارای	۳	۵۳	داری
دبو	۱۲	۵۵	دبو
آئیه	۹	۶۲	آئینه
خیمو	۷	۷۰	خیمو
عساله	۱	۷۸	عساله
نائیر	۸	۷۹	نائیر
۱ غمدله	۱۶	۸۱	۱۲ غمدله
دلوان	۱۵	۸۳	دلوران
شرح	۲۱	۹۴	شرح
فیقم	۱۸	۹۵	رفیقم
سغنورش	۲۰	۹۸	سغنورش
گذری	۶	۱۱۶	گذاری
omitted	۱۵	۱۱۹	آنان از چپ بر است مینویسند و ما از راست به چپ مینویسیم
و علی	۲	۱۲۵	بو علی
جمیعت	۱۴	۱۳۴	جمعیت

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۳۵	۱۵	فضله	فضله
۱۵۵	۲	زیر دمنی	زیر دمنی
۱۵۵	۱۰	قبله	قبیله
۱۵۸	۱۰	ترسان، اضطراب	ترسان و حراسان اضطراب
۱۵۸	۱۲	بدامان	بدامان
۱۶۲	۱۵	بیبارا	بیمازار
۱۶۴	۶	یانهاپهار	بانهاپار
۱۷۲	۲	مش کلتی	مشا کلتی
۲۷۲	۷	میدر	میدر
۱۸۳	۹	دیگر لون	دیگر گون
۱۹۰	۱۳	تنبک	تنبک
۱۹۹	۱۲	را	ار
۲۰۰	۸	بروت	بروت
۲۰۶	۴	مشید	میشد
۲۱۳	۴	رومالید	ورمالید
۲۱۶	۱۱	نانش	زنانش
۲۱۸	۶	معجزة دار	معجزة وار
۲۳۳	...	LXII-LXI	XLII-XLI
۲۳۵	۴	یا اری	یا رای
۲۴۰	۱۱	اراده راه	اراده از راه
۲۴۰	۲۰	آفتن	آنان
۲۴۴	۹	نگاه	ناگاه
۲۵۵	۲۳	نگیوند	نگیرند
۲۶۲	۱۴	بملکت	بمملکت
۲۶۸	۱۹	وا کردن است	وا کردن دگان است
۲۷۳	۹	ازدهام	ازدهام
۲۷۴	۲	آوردند	آوزند
۲۸۰	۳	عاقب	عاقبت
۲۸۳	۱۸	لا اله	لا اله

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۸۵	۵	را اهل	اهل
۲۸۵	۶	نود	رنود
۲۹۳	۱	پیشکشی	پیشکشی
۲۹۶	۱۵	ند	نذر
۳۰۴	۱۲	بو	بر
۳۱۷	۱۸	او	کو
۳۱۸	۷	زیر نلی	زیر نلی
۳۲۱	۱۷	میبا اندازم	میاندازم
۳۲۳	۶	اصطکان	اصفهان
۳۲۶	۶	نشاخندند	نشناختند
۳۲۷	۱۸	زدنی	زدنی
۳۲۷	۱۹	خوس	خوش
۳۳۹	۶	پیشگیری	پیشگیری
۳۳۳	۱۲	نادن	نادان
۳۴۰	۱۶	مقوس	مقوس
۳۴۲	۱۰	گذارانی	گذرانی
۳۴۲	۲۱	عدهان	عثمان
۳۴۹	۸	حریره	هریره
۳۵۰	۹	فهم	فهم
۳۵۲	۱۵	استعاره	استعاره
۳۵۴	۳	تنخنج	تنخنج
۳۵۴	۳	ستن	ستن
۳۶۰	۲۲	شناسانید	شناسانید
۳۶۱	۷	ابر	اگر
۳۶۵	۵	متل	مثل
۳۷۰	۶	ایردا	ایراد
۳۷۲	۹	غراد	فودا
۳۸۶	۲۴	نه فکر	نه در فکر
۳۹۲	۴	کشنی	کشی

مصححه	سطر	غلط	مصحح
١٦٥	١	بمن	بمن
١٦٦	٨	چيكن	چيكن
١٦٧	١١	لنگري	لنگري
١٦٩	١٧	ماده	ماده
١٧١	٨	ابدي	ابدي
١٧٢	٥	فريگان	فريگان
١٧٢	١٥	از	از
١٧٢	١٨	اگر سر بر	اگر سر بر
١٧٢	٢	لذت	لذت
١٩٣	٣	سلطانيه	سلطانيه
١٩٣	١٥	دعقنان	دعقنان
١٩٥	١٣	توانائي	توانائي
١٩٩	١١	ماد	ماد
٢٠١	٣	برالي	برالي
٢٠٢	١٩	نشت	نشت
٢٠٣	١٦	بك	بك
٢٠٣	١٩	لگوشه	لگوشه
٢٠٤	١٢	خوب	خوب
٢٠٥	١٣	گذشته	گذشته
٢٠٧	١٤	پپلو	پپلو
٢٠٧	٧	لنگ	لنگ
٢١١	١٢	طبططه	طبططه
٢٣١	٢٤	آشود	آشود
٢٣٥	٢٢	باز گشت	باز گشت
٢٤٠	٢١	كوزن	كوزن
٢٤٦	٣	بياد	بياد
٢٤٦	٨	بيائي	بيائي
٢٤٧	١٣	سختي	سختي
٢٤٩	١٧	بكناره كرد	بكناره كرد

صفحه	سطر	خط	مصحح
۲۴۹	۲۱	برگشتن	برگشتن
۲۵۰	۱۱	سگان	سگان
۲۶۰	۱۰	مخل	مخل
۲۶۵	۳	بابا عبدل	بابا عبدل
۲۶۵	۴	دیک	نیک
۲۶۵	۱۸	مدصوری	مدصوری
۲۷۰	۱۴	یا بقو	یا نقو
۲۸۶	۱	یا مربوط	نا مربوط
۲۸۶	۱	جفتکها	جفتکها
۲۹۵	۶	خانگی	خانگی
۲۹۵	۷	دبا	دزیا
۲۹۵	۱۰	نک	تک
۲۹۷	۱	دهانهای	دهانهای
۳۰۴	۸	این	این
۳۰۵	۸	قرار	قرار
۳۱۲	۱۳	بیاید	بیاید
۳۱۵	۲۱	کوزه	کوزه
۳۲۹	۴	نگاه	نگاه
۳۳۴	۷	نورقی	نورقی
۳۳۷	۸	زینب	زینب
۳۴۲	۳	قضا	قضا
۳۴۳	۸	نفسی	نفس
۳۴۳	۱۵	برایگان	برایگان
۳۴۹	۴	نادان	نادان
۳۶۰	۱۰	کار	بکار
۳۶۴	۱	میگیریم	میگیریم
۳۷۰	۴	آنان	آنان
۳۷۰	۱۰	انتقام	انتقام
۳۷۰	۱۳	این	این

صفحه	سطر	خط	صحیح
۱۶۵	۱	بمن	بمن
۱۶۶	۸	چیکن	چیکن
۱۶۷	۱۱	لنگری	لنگری
۱۶۹	۱۷	ماده	ماده
۱۷۱	۸	ابدی	ابدی
۱۷۲	۵	فرنگان	فرنگان
۱۷۲	۱۵	از	از
۱۷۲	۱۸	اکر سرب	اکر سرب
۱۷۲	۲	لذت	لذت
۱۹۳	۴	ملطایه	ملطایه
۱۹۳	۱۵	دمقانان	دمقانان
۱۹۵	۱۳	توانائی	توانائی
۱۹۹	۱۱	ماد	ماد
۲۰۱	۳	بوالی	بوالی
۲۰۲	۱۹	نشست	نشست
۲۰۳	۱۶	بک	بک
۲۰۳	۱۹	بگوشه	بگوشه
۲۰۴	۱۲	خوب	خوب
۲۰۵	۱۳	گذشته	گذشته
۲۰۷	۴	دبیلو	دبیلو
۲۰۷	۷	لنگ	لنگ
۲۱۱	۱۲	ملطنه	ملطنه
۲۳۱	۲۴	آشوبد	آشوبد
۲۳۵	۲۲	باز گشت	باز گشت
۲۴۰	۲۱	کوزن	کوزن
۲۴۶	۳	بیاد	بیاد
۲۴۶	۸	بیائی	بیائی
۲۴۷	۱۳	مغنی	مغنی
۲۴۹	۱۷	بگفاره کرد	بگفاره کرد

صفحه	سطر	عنا	مصحح
۲۴۹	۲۱	برگشتن	برگشتن
۲۵۰	۱۱	مگان	مگان
۲۶۰	۱۰	مغل	مغل
۲۶۵	۳	دانا عبدل	بابا عبدل
۲۶۵	۴	بیک	بیک
۲۶۵	۱۸	منصوری	منصوری
۲۷۰	۱۴	نا بقو	یا نقو
۲۸۶	۱	نا مربوط	نا مربوط
۲۸۶	۱	جنگها	جنگها
۲۹۵	۶	خائی	خائی
۲۹۵	۷	دبا	دنبا
۲۹۵	۱۰	نک	تک
۲۹۷	۱	دهانهای	دهانهای
۳۰۴	۸	این	این
۳۰۵	۸	فرار	قرار
۳۱۲	۱۳	بیابد	بیابد
۳۱۵	۲۱	کوزه	کوزه
۳۲۹	۴	نگاه	نگاه
۳۳۴	۷	ترقی	ترقی
۳۳۷	۸	زینب	زینب
۳۴۲	۳	قضا	قضا
۳۴۳	۸	نفسی	نفس
۳۴۳	۱۵	نوابکان	نوابکان
۳۴۹	۴	دادان	دادان
۳۶۰	۱۰	کار	کار
۳۶۴	۱	میگویم	میگویم
۳۷۰	۴	آبان	آنان
۳۷۰	۱۰	انتقام	انتقام
۳۷۰	۱۳	این	این

صفحه	سطر	نقط	موضوع
۳۷۰	۱۹	خانه	خانه
۳۷۱	۲	آفتاب	آفتاب
۳۰۱	۱۱	دست	دست
۳۰۳	۵	ندیدم	ندیدم
۳۰۳	۲۰	نمود	نمود
۳۱۲	۲۴	بجریان	بجریان
۳۱۴	۱۳	به بینم	به بینم
۳۳۳	۲۱	بزرگ	بزرگ
۳۳۸	۱۵	ترا	ترا
۳۴۱	۲۴	چه بکنم	چه بکنم
۳۵۲	۳	عینه	عینه
۳۵۲	۶	بیامرود	بیامرود
۳۵۴	۱۸	مکتوب	مکتوب
۳۵۹	۲	مباح	مباح

